ARDAY LAJOS

NEMZETÁLLAMOK ÉS KISEBBSÉGEK

Történelem és identitás Közép-Európában

L'Harmattan

1201

Arday Lajos

NEMZETÁLLAMOK ÉS KISEBBSÉGEK

Történelem és identitás Közép-Európában

Arday Lajos

NEMZETÁLLAMOK ÉS KISEBBSÉGEK

Történelem és identitás Közép-Európában

L'Harmattan
Budapest, 2016

A Magyar Nemzeti Bank Pallas Athéné Geopolitikai Alapítványa támogatást nyújtott ennek a kötetnek a költségeihez. A kiadvány a szerző nézeteit tükrözi, és a PAGEO Alapítvány, valamint a L'Harmattan Kiadó nem tehető felelőssé az abban foglaltak bárminemű felhasználásáért.

PAGEO | PALLAS ATHÉNÉ GEOPOLITIKAI ALAPÍTVÁNY

© Arday Lajos, 2016
© Arday Géza, 2016
© L'Harmattan Kiadó, 2016

ISBN 978-963-414-113-6

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
E-mail: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
E-mail: harmattan.italia@agora.it

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
Tel.: +36-1-267-5979
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
Tel.: +36-1-445-2775
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com
www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Aranyossy-Bondi Judit
A tördelés Kardos Gábor, a térképek Sebők László, a borítóterv Kára László munkája
A sokszorosítást a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter

Tartalom

Szerkesztői előszó 7

Identitás

Miért Közép-Európa? 11
Közép-Európa és a Visegrádi Négyek 15
Kik vagyunk mi? Gondolatok és tények
a nemzeti identitásról és mentalitásról 23
Vallások, egyházak, konfliktusok az egységesedő Európában 113

Történelmi áttekintések

Horthy Miklós angol–amerikai megítélése 133
Békés határrevíziók, fegyveres terület-visszafoglalások 1938–1941 158
Kisebbségek a háborúban. Népirtás, ki- és áttelepítések 1941–1948 171
Kisebbségek a „létező szocializmusban", 1948–1991 180
Magyarok a szomszédos államokban. Külpolitikánk változása 191
Európa peremén. Skandináv és közép-európai párhuzamok 225

Kisebbségek

Nép, nemzet, állam, nemzetállam, nacionalizmus 241
Önrendelkezés, önkormányzat, regionalizáció, autonómia 247
Joó Rudolf, a kisebbségkutató 260
Gondolatok az új magyar kormány nemzetiségi, kisebbségvédelmi,
kül- és biztonságpolitikájáról 280
Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép-Európában 286
Kisebbségek és autonómiamodellek 309

Többségi nemzetállam – kisebbségi autonómiák 317
Kisebbségek, kisebbségpolitikák, Kelet-Közép Európában 327
Magyarország szomszédsági kapcsolatainak alakulása,
tekintettel a schengeni követelményekre 336
Tekintettel Schengenre – Hazánk és a szomszédos
országokban élő magyarok 357
Nemzetállam és kisebbségi kérdés 364

Kitekintés a szomszédokra

Nagy-Szerbia helyett Nagy-Albánia? 371
Ukrajna – történelem, etnikum, identitás, (geo)politika 377
A független Koszovó: stabilitás vagy láncreakció? 382

Magántörténelem

Egy közép-európai magyar család francia, cseh és német ősökkel 405
Magántörténelmem 409

Angol nyelvű összefoglalások

History of Hungary 417
Foreign Policy 420
People, nation, state, nation-state, nationalism 435
Self-determination, self-government, regionalization, autonomy 441
Ethnic minorities and minority policies is East-Central Europe 456
The Ukraine – history, ethnicity, identity, (geo)politics 466
Central Europe and the Visegrád Group 467

Szerkesztői előszó

Mint e könyv címe is mutatja, vizsgálatunk tárgya az identitás Közép-Európában a nemzetállamok és kisebbségek szempontjából. A tanulmánykötet 25 év termését adja közre, azokat az írásokat, amelyek a szerző, a kisebbségkutató, biztonságpolitikai tanácsadó és egyetemi előadó munkájából születtek. S mint ilyenek sokrétűek, sokcélúak, s némi malíciával szólva, össze nem illőek. Vannak köztük eszmei mondanivalót, világlátást közvetítő és köznapi szükségletet kielégítő, pragmatikus előadás-szövegek olyan, a (kisebbség)politikában sűrűn használt fogalmak tisztázására, mint nép-nemzetállam-nacionalizmus, önrendelkezés-önkormányzat-regionalizmus-autonómia. Keveredhetnek is, mint az identitásokról és a vallásokról írt tanulmányokban. Ezekben a hosszabb-rövidebb írásokban megjelennek az elmúlt (három)negyed század fájdalmasan aktuális hazai és nemzetközi kérdései az országgyarapítástól a (határon túli) kisebbségek kérdésének szőnyeg alá söprésén, majd a nemzetpolitika részévé emelésén, az EU-csatlakozáson át Jugoszlávia felbomlásáig és az ukrán konfliktusig.

Az elméleti, ám nagyon is gyakorlati mondanivalójú fejezetek után a történelmi jellegűek következnek, majd a kisebbségi kérdésekkel foglalkozók: két szomszédsági esettanulmányt szubjektív magántörténelmi emlékezések megközelítésében publikál a történész-szerző, s a kötet, amely egy életmű lezárásának is tekinthető, öt angol nyelvű összeállítással-fordítással zárul. A szerkesztett kötetben fellelhető szövegközi kiemelések – ha másként nem jeleztük – a szerző kiemelései.

A külpolitikai gondolkodás alapja mindenkor a történelem, azon belül a nemzeti múlt elhelyezése, valamint az erre épülő jelen elemzése a várható jövő szempontjából. Mindez magában foglalja a jelen aktuális történéseinek reflexióit is, ám a történész-szerző a terjedelmi korlátok következtében „csupán" a jelentős (döntően geopolitikai) folyamatok megragadását tűzte ki célul. A szerkesztői munka közben figyelembe kellett venni, hogy a kötet írásai egyenetlenek, hiszen nem egy megírt önálló művet kellett szerkeszteni. Vannak részletesen kidolgozott, forrásokkal is megtámogatott tanulmányok, míg más írásokban gondolatokat vet fel elemző módon és esszészerűen a szerző. A tanulmánykötet szerkezete ennek megfelelően az időrendi közlést csak részben, szerény

mértékben követi, mert egy-egy témakör szerint rendezett, s azok megalapozása közben a szerző él a vissza-, illetve előretekintés eszközével, ugyanis a magyar külpolitikai gondolkodás 20. századi áttekintéséhez nélkülözhetetlen a közép-európai előzmények figyelembe vétele.

Jelen kötetet azzal a reménnyel bocsátjuk útjára, hogy segítséget nyújthat a tegnapi és mai közép-európai tapasztalatok alapján a hazai külpolitikai gondolkodás gyarapításához, hiszen aligha férhet kétség ahhoz, hogy jelen viszonyainak ismerete nem képzelhető el a múlt tapasztalatainak és összefüggéseinek a „birtokbavétele" nélkül. Régi angol vélekedés alapján a belpolitikához tehetségre, a gazdaságpolitikához tudásra és tapasztalatra, míg a külpolitikához a történelmi események ismeretére és a hagyományok tiszteletére van szükség.

Budapest, 2016. május 31.

Arday Géza

IDENTITÁS

Miért Közép-Európa?

Mert mi itt, Köztes-Európában (Zwischeneuropa), a The Lands Betweenben, azaz a Nyugat és Kelet, a német és az orosz nyelvterület között élünk. *Közép-Európa* földrajzi határa nyugaton a Rajna, keleten a Tallinn–Dubrovnik, illetve a Karélia–Duna-torkolat vonal. (Teleki Pál) „Közép-Európa ... átmeneti, közvetítő szerepkörű határtérség" (Schöpflin György).[1] Wallerstein elméletében Nyugat-Európa (Britannia, Franciaország, Németalföld) a centrum, földrészünk többi része (fél)periféria. 1948 és 1989 között ez valóságos megosztottságot jelentett: a két szuperhatalom bipoláris rendszerében a politikai, katonai és ideológiai szembenállás kontinensünket Nyugat- és Kelet-Európára osztotta. Ennek természetellenességét bizonyította, hogy a NATO-tag Görög- és Törökország a Nyugat, míg az ezer éve a nyugati keresztény kultúrkörhöz tartozó lengyelek, csehek és magyarok a Kelet részévé váltak. A Szovjetunió felbomlása tette lehetővé Közép-Európa elméleti és gyakorlati újjászületését. Ezt felismerve a brit és az amerikai külügyminisztérium szakított a korábbi, térségünket (is) magába foglaló Kelet-Európa megnevezéssel, s így a Balti-, Fekete- és az Adriai-tenger, illetve a FÁK (Belarusz, Ukrajna) és a Németország közötti terület hivatalos megnevezése Közép-Európa.

Sok történész és politológus – köztük Ranke, Naumann, Jászi, Szekfű, Spengler, Toyunbee s legújabban Huntington – földrészünket a nyugati és a keleti kereszténységet (és az iszlámot) elválasztó vonal mentén osztja Nyugat- és Kelet-Európára, felidézve a civilizációk összecsapásának lehetőségét, amint ez be is következett Jugoszláviában és Ukrajnában. A debreceni egyetemen Bán Imre és Julow Viktor előadásai arról (is) szóltak, hogy az egységes (nyugat) európai fejlődés jellemzői: a lovagi eszmény, a reneszánsz, a humanizmus és a katolikus egyházat megújítani kívánó protestantizmus – ezeken és az utolsó gótikus templomon (Tallinn, Lemberg, Brassó) túl kezdődik Kelet-Európa és a Balkán. Államhatárokkal szemléltetve: a svéd–lovagrendi–porosz–osztrák–magyar határtól keletre és délre. Ezt a nyugat-európai fejlődésvonalat vágja ketté az oszmán hódítás: a 16. századtól kezdődően s 1918, majd 1945–48 után

[1] Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*, Budpest, Osiris, 2005, 31., 143.

egyre tragikusabban válik ketté Közép-Európa: egy szerencsésebb és gazdagabb Nyugat-Közép-Európára, lényegében a német nyelvterületre (Németország, Svájc, Ausztria) és az Elba–Saale–Lajta vonaltól keletre eső megosztott, kifosztott és egyre inkább lemaradó Kelet-Közép-Európára. A Baltikumtól az Adriáig terjedő térség fő vonásaiban tehát nyugati, de külső erők, keletről jött támadók-hódítók (oszmán-törökök, oroszok, Szovjetunió) hatására időnként kelet felé „visszahajolva kettős arcú régió"-vá lett Szűcs Jenő szerint.[2] Ennek az East-Central Europe-nak az első millennium idején kialakult három királyság, Lengyel-, Cseh- és Magyarország alkotja „történelmi törzsét".[3] A térségünket Kelet-Közép- (és nem Közép-Kelet!) Európaként definiálók tábora igen népes, Haleckival indulóan Sugar, Kosáry, Schöpflin, Hanák, Berend, Ránki, Romsics, Kiss Gy., Gierowski, Vogel, Konrád, Kundera és Havel; az utóbbiak Közép-Európát az Osztrák Birodalommal/Osztrák–Magyar Monarchiával azonosítják. Kelet-Közép-Európa egyik alrégiója a Baltikum, Közép-, Kelet- és Észak-Európa találkozásánál. Észtországban a finn-svéd hatás érvényesül,[4] míg földrajz, történelem és vallási megoszlás alapján Litvánia és Lettország közép-európai jellegű (lengyel–litván állam, német telepesek), de a (fő)városok orosz népessége (Rigában, Narvában többsége) Kelet-Európához (is) kapcsolja a térséget.

Több angol történészhez hasonlóan Arató, Perényi, Brunner és Niederhauser[5] az Elbától az Uralig terjedő térséget Kelet-Európának nevezi, melynek jellemzője a szláv túlsúly, a nyugati és a keleti kereszténység együttes hatása, a gazdasági-társadalmi fejlődés fáziskésése és a soknemzetiségű birodalmak kialakulása. Alrégiói: a középkori lengyel, cseh, magyar királyságok és a Baltikum: ez Nyugat-Kelet-Európa, a mi Kelet-Közép-Európánk; Kelet-Kelet-Európa, vagyis Oroszország és a Balkán (Romsicsnál Dél-Kelet-Európa). Ez utóbbival nincs probléma. Bizánc és az ortodoxia máig érvényesülő, a kommunizmus bukása után megerősödő hatása, az összetartozás érzése, amely nemcsak a

[2] Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, Budapest, Magvető Kiadó, *Gyorsuló idő*, 1983. A maga korában merészen újszerű, burkoltan szovjetellenesnek tekinthető mű máig nem nyerte el megérdemelt helyét a nemzetközi szakirodalomban.

[3] „A középkor alkonyán... határozottan a nyugati kereszténység részét képeztük." Jerzy Kloczowski: A mi Kelet-Közép-Európánk, *Regio*, 1990. 4. sz., 21., 23.

[4] Herczeg Géza, aki nyolc európai régiót lát, ezért sorolja a Baltikumot Skandináviához. Közép-Európa nála is egy keleti és egy nyugati alrégióra oszlik – a Cseh Királyság/Bohémia időnként annak a része. A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig, Budapest, *Magyar Szemle*, 1999.

[5] Kedves professzoromnak-példaképemnek ellentmondva közép-európaiságunk mellett érveltem. A '60-as évek végén így tromfolt le: „Ugyan, Lajoska, menj be az első vécébe, és látni fogod, hogy Kelet-Európában élünk".

Közép-Európa a mai államhatárokkal

szlávoknál, hanem a görögöknél is jelen van, a román területek többszöri, Besszarábia-Moldávia-Transznyisztria esetében tartós orosz/szovjet megszállása, a szerbek és bolgárok hagyományos orosz orientációja-barátsága sok és erős szállal köti a tulajdonképpeni Kelet-Európához. A 2015 januárjában kormányra került szélsőbal (Sziriza)–szélsőjobb oldali koalíció nyíltan oroszbarát külpolitikát folytat, bizonyítva, hogy a görögök épp olyan balkáni nép, mint a szerbek és a bolgárok. Ez a – Közép- és Kelet-Európa közötti – civilizációs törésvonal robbantotta szét Jugoszláviát és osztja meg Romániát és Ukrajnát.[6]

[6] Elvileg ide tartozhatna Fehéroroszország-Belarusz is, mint a Litván Nagyfejedelemség, majd Rzeczpospolita egykori törzsterülete, de a nemzettudat és a görög katolikus egyház gyengesége miatt 1991 után gyakorlatilag Oroszország része maradt.

A román értelmiségi és politikai elit országát Közép-Európában látja, noha jellegét tekintve Havasalföld balkáni, Moldva kelet-európai, csupán az egykori magyar területek, Erdély, a Partium és a Bánság őriznek közép-európai vonásokat – erre utal a szász származású, evangélikus, de román tudatú Klaus Johannis elnökké választása.

A száz éve kezdődött „nagy háború"-ban[7] Kelet- és Nyugat-Európa harcolt Közép-Európával és tette tönkre, s ez ismétlődött meg 1943–48-ban, amikor már az Egyesült Államok szolgáltatta ki térségünket a Szovjetuniónak, a gyenge brit egyet nem értés ellenére.[8] „Kijelenthetjük: a Monarchia szétverése óta az összes közép-európai nép vesztes."[9] A Monarchiát, amelyet sokan az Európai Unió előképének tekintenek „voltaképpen nagyon is modern államnak kell tartanunk;... a dualista rendszer... egy fél évszázadra megoldotta a térség problémáit, és lehetővé tett egy nagyarányú átalakítást, modernizációt" – írta Niederhauser Emil,[10] s valóban, ez a 11 vagy 13 „néptörzs" konglomerátuma, amelyet a Habsburgoknak évszázadokig sikerült az „elviselhető elégedetlenség állapotában" tartani, a multikulturalizmus egyetlen sikeres színtere volt, legalábbis Európában.

Kelet-Közép-Európát – láttuk – nem szűkíthetjük le a Visegrádi Négyekre, de törzsterülete valóban a mai Lengyel-, Cseh-, Magyarország és Szlovákia, amelyhez én hozzáértem Szlovéniát és Horvátországot.[11] Kezdjük felismerni egymásrautaltságunkat, mert csak összefogással sikerül(het) érdekeinket érvényesíteni az EU-ban. S itt nem hallgathatjuk el azt a számunkra kiábrándító tényt, hogy míg Lengyel- és Csehország lassan felzárkózik az (észak)nyugati mag-államokhoz, addig hazánkat Romániával és Bulgáriával kezdik együtt emlegetni.

Részben megjelent: *Századok*, 2002/2., 515–519.

[7] Sokáig így emlegették; szerintem nem az 1914–18-as, hanem az 1756–63-as hétéves háború volt az első világháború, európai, amerikai, indiai- és csendes-óceáni színtereken.

[8] „A Nyugat történelme folyamán mindvégig elárulta Közép-Európát, kezdve Napóleontól egészen Jaltáig és az 1945 utáni forradalmakig, s a keleti despotizmussal folytatott küzdelemben egy olyan területet engedett át, amely lényegét tekintve egynemű vele." Bojtár Péter: *Közép-Európa fogalma és újjászületése*, kézirat, 2004, 5.

[9] Wodianer-Nemessuri Zoltán: Az Európai Unió és az Osztrák–Magyar Monarchia, *Magyar Nemzet*, 2013. április 17. Milan Kundera „cseh balsors"-ról és „Közép- Európa tragédiájá"-ról ír, mert „Közép-Európát elrabolta az orosz világ". *Az Elemző*, 2007/1.

[10] Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Budapest, História Könyvtár, 2001, 152., 182.

[11] „A 90-es években... a közép-európai országoknak alkalmuk nyílt, hogy... egyesítsék, illetve újra feltalálják Közép-Európát" (Ágh Attila), amely ismét Nyugat-Európa peremvidéke/félperiférriája lett.

Közép-Európa és a Visegrádi Négyek

1335. november első napjaiban „csúcsértekezletet" tartottak Visegrádon Károly Róbert magyar, Luxemburgi János cseh és III. Nagy Kázmér lengyel király, valamint a Német Lovagrend nagymesterének részvételével. Az elsődleges cél az osztrák terjeszkedés megakadályozása és az árumegállító joggal rendelkező Bécs megkerülésével új kereskedelmi útvonalak kijelölése volt, Budáról Zsolnán át Brünnbe (Brno), lengyel viszonylatban Kassáról a Szepességen át Krakkóba. Az igazi nagy átrendeződés Lengyelországot érintette: János lemondott lengyel trónigényéről, Kázmér viszont Sziléziáról, amely Szent Vencel koronája alá került: a Sziléziával és a szorblakta Luzsicével (Lausitz) bővült Cseh Királyság ekkor érte el legnagyobb területi kiterjedését. Pomeránia – a tengermellék – a Német Lovagrend birtokában maradt. Kázmér délkeleten keresett és talált kárpótlást: magyar támogatással, de legalábbis jóindulatú semlegességgel uralma alá vonta a mongol hódítás nyomán szétforgácsolódott Kijevi Rusz nyugati területeit, Vörös Oroszországot/Halicsot, a későbbi Kelet-Galíciát. Egy második visegrádi királytalálkozón 1339-ben Károly morva őrgróf (későbbi cseh király–német-római császár) egyetértésével megállapodtak arról, hogy Kázmért, más utód híján, a magyar király egyik fia – unokaöccse – követi majd a lengyel trónon (Nagy Lajos, 1370–1382).[12]

Bécs természetesen hamar visszanyerte vezető szerepét a térségben, de a 15. század második felében még nem dőlt el, melyik uralkodóház szerzi meg a Közép-Európa feletti uralmat: a Habsburgok, a litván-lengyel Jagellók vagy netán Hunyadi Mátyás, Magyar–Morva-, majd Csehország–Szilézia–Luzsice és az osztrák területek egy részének (Bécs) királya. Halála után II. Ulászló (a várnai csatában elesett I. Ulászló lengyel-magyar király unokaöccse) örökölte birodalmát, s ezzel a Jagellók uralták a Bajorországtól a Moszkvai Nagyfejedelemségig húzódó egész, óriási területet.[13]

[12] Engel–Kristó–Kubinyi: *Magyarország története 1301–1526*, Budapest, Osiris, 2001, 62–63.; Wandycz, P. S.: *A szabadság ára – Kelet-Közép Európa története a középkortól máig*, Budapest, Osiris, 2004, 30–31.

[13] Wandycz, i. m., 33., 36.

A – többek között a Jagellókkal kötött – előnyös házasságok révén 1526 után a Habsburgok Ausztriája lett a térség vezető hatalma, amely Lengyelország felosztásait követően (1772–1815) lengyellakta területekkel (Galicia) bővült. A Monarchián belül létrejött – és kitűnően működő – óriási termelési kapacitás, egységes vámterület, a tőke, áru és munkaerő szabad áramlása az Európai Unió, de szűkebben a visegrádi csoportosulás előképének tekinthető. Német, cseh, szlovák, lengyel, magyar munkások dolgoznak a sziléziai iparvidéken, építik a nagyvárosokat, teremtik meg, lendítik fel az elmaradott erdélyi, dél-magyarországi, horvátországi, boszniai gazdaságot.

A két világháború közötti húszéves „fegyverszünet" (1919–1939) idején nem beszélhetünk közép-európai összefogásról. A romokból kiemelkedő „nemzetállamok" (az életképtelennek tekintett Ausztria kivételével egyik sem volt az) mindegyike saját, legtöbbször kényszerpályás útját járta, és a nyugati hatalmakhoz, Franciaországhoz, Nagy-Britanniához, majd egyre inkább Németországhoz igazodva igyekezett megoldást találni, elsősorban gazdasági természetű problémáira. Ausztriában mindvégig jelen volt a Németországhoz való csatlakozás, az Anschluss előbb baloldali-szociáldemokrata, majd pángermán-nemzeti szocialista gondolata. A magyar revíziós törekvésekkel szemben létrejött Kisantant megszervezője-vezetője a nyugati demokráciák mintaállama, Csehszlovákia volt, központi helyzetét és politikai-gazdasági befolyását tekintve talán az egyetlen, közép-európainak nevezhető állam. A román–magyar perszonálunió délibábos elképzelését egy rövid életű magyar–csehszlovák, majd magyar–(szerb) jugoszláv közeledés követte, de külpolitikánk vezérelve egy angol, olasz, majd német támogatással elérendő területi revízió volt, s ez eleve kizárt mindenfajta együttműködést a szomszédos államokkal az ideiglenesnek tekintett határok között. A román és a szerb központú délszláv politika súlypontja a Balkánra helyeződött át, míg a feltámadt Lengyelország Nyugat- és Kelet-Európa közötti nagyhatalomnak képzelte magát.

A második világháború alatt és után számos rendezési javaslat született Közép-Európa jövőjét illetően. Churchill felvetette egy dunai, katolikus alapú konföderáció megszervezését Bajorország, Ausztria és Magyarország részvételével. A Londonba menekült emigráns kormányok kidolgozták egy lengyel–csehszlovák (Sikorski–Beneš-nyilatkozat, 1942) és egy balkáni, görög–jugoszláv(–bolgár) konföderáció tervezetét. Sőt Moszkvában is körvonalazódtak egy hasonló balkáni és lengyel–csehszlovák államszövetség tervei, természetesen kommunista vezetéssel; ez utóbbit az ukrán–román–magyar föderáció egészítette volna ki. Ezzel kettészakadt Közép-Európa: egy szerencsésebb, gazdagabb Nyugat- és egy egyre inkább leszakadó Kelet-Közép-Európára. A „boldog

Ausztriának" 1955 után sikerült felzárkózni a Nyugathoz; a tőle keletre eső területek szovjet csatlós országait elnyelte Kelet-Európa. Közép-Európa évtizedekre eltűnt, s még nosztalgikus emlegetése is a szovjetellenesség gyanúját ébresztette.

A moszkvai ideológiai-politikai nyomás gyengülésével, a gazdasági válságjelek szaporodásával, lengyel, cseh és magyar gondolkodók fejében és műveiben kezdett feltámadni a Közép-Európa-fogalom.[14] Az ideák-nosztalgiák szellemvilágából a politikai realitás talajába *Antall József*, a történész-*miniszterelnök* ültette át a közép-európai összefogás egy lehetséges és akkor kockázatosnak tűnő változatát – ne feledjük: országainkban 1991-ig még szovjet csapatok állomásoztak! A középkori királytalálkozók mintájára *1991. február 15-én Lech Walesa lengyel és Václav Havel csehszlovák elnökkel* nyilatkozatot fogadtak el az „Európai integrációhoz vezető (közös) útról"; az együttműködés fő célja az volt, „hogy segítse a térség három rendszerváltó országának ... euroatlanti integrációját – tulajdonképpen a közös álláspontok hatékonyabb képviseletéről volt szó az EU-val szemben".[15] A kezdeményezést – a német újraegyesítéshez hasonlóan – nem fogadták kitörő örömmel a nyugati fővárosokban, különösen Párizsban, mert „német lerakat"-nak látták.

Előzményei természetesen voltak. Ahogyan a bipoláris rendszer béklyói lazultak, s csökkent a kelet–nyugati szembenállás, a változó intenzitású hidegháború feszültsége, úgy születtek kezdeményezések a mesterségesen megosztott közép-európai térség országainak, régióinak együttműködésére. Az 1972 óta működő Arge Alp munkacsoport mintájára, amely Német-, Olaszország, Svájc és Ausztria tartományai-kantonjainak érdekvédelmére jött létre, 1978-ban megalakult az *Alpok–Adria* munkaközösség Bajorország, négy osztrák tartomány és három északkeleti olasz régió, valamint a két legnyugatibb jugoszláv tagállam, Szlovénia és Horvátország részvételével, melyhez később csatlakozhatott a magyar Vas, és Győr-Moson-Sopron megye.

Szélesebb körűnek és sikeresebbnek bizonyult a *Közép-Európai Kezdeményezés*, amely „Ausztria és Olaszország 80-as évekbeli indítványából született azzal a céllal, hogy Közép-Európa államai számára közös fórumot biztosítson".[16] A résztvevők után Quadragonalénak nevezett laza tömörülés az osztrák, olasz,

[14] Czeslaw Milosz: *Central European Attitudes;* Adam Michnik; Milan Kundera: *The Tragedy of Central Europe;* Václav Havel: *The Power of Powerless, Anatomy of a Reticence;* Konrad György: *Antipolitika;* Schöpflin György: *Search for Central Europe.*

[15] Horváth Jenő (szerk.): Világpolitikai lexikon (1945–2005), Budapest, Osiris, 2005, 632.; Balla Zsuzsa (szerk.): *Krónika kézikönyv – Európa,* Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 87.

[16] *Krónika kézikönyv,* 476.

jugoszláv és magyar külügyminiszter budapesti tanácskozásával indult 1989 novemberében, amelyhez rövidesen csatlakozott Csehszlovákia (1990), majd Lengyelország (1991), így neve Penta-, illetve Hexagonaléra változott. Jugoszlávia tagságát azonban „a szövetségi állam felbomlásához vezető hadműveletek miatt – olasz kezdeményezésre – 1991 novemberében felfüggesztették".[17] Utódállamai: Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Makedónia[18], függetlenedésük után, 1992–93-ban visszanyerték tagságukat. Hasonlóképpen Csehország és Szlovákia, 2000-ben pedig – Milošević bukása után – „Kis-Jugoszlávia" azaz Szerbia és Montenegro/Crna Gora. Az együttműködők köre 1996-ban társult tagokkal bővült, belépett Albánia, Bulgária, Románia, Moldova, Ukrajna és Fehéroroszország/Belarusz. Ezzel a KEK/CEI vált „...a térség országai közötti kapcsolatok legnagyobb kiterjedésű, 17 országot és mintegy 250 millió lakost magába foglaló, nem intézményesített együttműködési keretévé, [melynek] feladata a tagországok közötti együttműködés erősítése, azok segítése az európai integráció felé haladás útján. ...Célja az új, választóvonalak nélküli Európa, a közösen vállalható értékek érdekében történő munkálkodás."[19] A szép elveket nem sikerült valóra váltani: nem sikerült közös programokat kidolgozni, s elutasították „a már előkészített kisebbségpolitikai nyilatkozatot, ... [így] a KEK megmaradt a kötelezettség nélküli eszmecsere fórumának", noha „...egy 1997 júniusában aláírt dokumentum a szállítás, kereskedelem, beruházások, infrastruktúra, energia, telekommunikáció és turizmus területén, valamint a szervezett bűnözés és a drogcsempészet elleni harcban irányozza elő az együttműködés kiépítését".[20]

A KEK nem intézményesült; „az irányítás a soros elnökséget adó ország feladata; ... az elnököt ... a megelőző és a következő elnökséget adó ország képviselőiből álló »trojka« segíti; ... a technikai hátteret a Triesztben működő végrehajtó titkárság biztosítja".[21]

A *Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás*t (CEFTA-t) a visegrádi országok külkereskedelmi miniszterei alapították a Krakkóban, 1992. december végén aláírt egyezménnyel, amely csupán 1994 júliusában lépett hatályba. Kettős célja: az egymással folytatott kereskedelem liberalizálásával elősegíteni gazdasági kapcsolataik bővítését, másfelől összehangolt fellépéssel támogatni országaik belé-

[17] U. o.

[18] A kötetben Macedónia következetesen a szerző által támogatott Makedónia átírásban szerepel. *(A szerk.)*

[19] *Világpolitikai lexikon*, 388.

[20] *Krónika kézikönyv*, 476.

[21] Világpolitikai lexikon, 388.

pését az Európai Közösségekbe. Ennek érdekében fokozatosan csökkentették, majd teljesen eltörölték az ipari termékek vámját (2001. január 1.) s javították az agrártermékek kereskedelmének feltételeit. „...Az ipari termékekre vonatkozóan 2001. január 1-től megszűntek a mennyiségi korlátozások is."[22] Az együttműködők köre kibővült Szlovéniával (1996), Romániával (1997) és Bulgáriával (1999). Az EU-csatlakozás előestéjén, 2003. július 4-én, Bledben kimondták: „ha valamelyik tagállam EU-taggá válik, számára a CEFTA-tagság automatikusan hatályát veszti",[23] így 2004-től Románia és Bulgária mellett csak az időközben csatlakozott Horvátország vitte tovább a CEFTA-t, amely 2007-ben értelemszerűen beszüntette működését.

Visszatérve a *visegrádi négyek*hez: belső (érdek)ellentétek is feszítették. Klaus – és a csehek nagy része – a visszanyert szabadsággal Nyugat felé fordult, és nem kívántak közösködni korábbi keleti, „szocialista" partnereikkel; örültek, hogy megszabadultak a nacionalista és arrogáns szlovákoktól és a keleti országrész kisebbségi (magyar, cigány) problémáitól. A Horn–Kuncze-kormány sem törekedett a közép-európai együttműködés elmélyítésére; a mindennél fontosabb kül-, biztonság- és gazdaságpolitikai cél a NATO- és EU-csatlakozás feltételeinek megteremtése volt; a megkötött alapszerződés (1995) ellenére súlyosan megterhelte a magyar–szlovák viszonyt a Mečiar–SNP-kormány magyarellenes politikája. A kisebbségi kérdés kezelésében sem volt egyetértés: míg a minden „színezetű" magyar kormányok küzdöttek a kollektív (nép)csoport jogok elismertetéséért, Lengyelország – a nyugati hatalmakhoz hasonlóan – csak az egyéni jogok biztosítását látta szükségesnek. 1998, a jobbközép pártok kormányra kerülése adott új lendületet a visegrádi együttműködésnek. Azóta rendszeresek az állam- és miniszterelnöki, szakminiszteri találkozók, eszmecserék. Az együttműködés nem intézményesült, csupán egy nemzetközi szervezet működik 2000 júniusától, a pozsonyi székhelyű *Visegrádi Alap,* amelynek feladata „erősíteni a tagországok együttműködését a kultúra, a tudomány és a kutatás, az oktatás (különösen a felsőoktatás), az ifjúsági cserekapcsolatok és a határ menti kooperációk területén".[24] Az Alap tekintélyes összeggel, évente 8 milliárd euróval gazdálkodik.

Roman Kowalski lengyel nagykövet szerint „kezdetben a lengyelek és a magyarok együtt bontották le a keleti blokkot, később közösen teremtettük meg a regionális együttműködés kereteit, végül egyszerre csatlakoztunk a nyugati

[22] Uo., 114.
[23] Uo.
[24] Uo., 632.

világ különböző szervezeteihez. Sokak megdöbbenésére kiderült, hogy az Európai Unióban is együtt lehetünk jelen."[25] Ez az együttlét sajnos nem alakított ki olyan hatékony együttműködést az Unión belül, mint ami megvalósul(t) a Benelux és a skandináv államok esetében.[26] A politikai együttműködés helyett kialakulóban van közös katonai egység(ek) felállítása 2016-ig az USA támogatásával, és egyre bővül a négy ország közötti kereskedelmi forgalom, amely elérte az évi 135 milliárd Eurót.

Bármilyen szempontból vizsgáljuk a V4-et, szem előtt kell tartanunk, hogy Lengyelország területileg és lakosságszámát tekintve is nagyobb, mint a másik három partner állam együttvéve, ezért kiemelkedően fontos a lengyel állásfoglalás ismerete. Az idézett Kowalski-nyilatkozat rávilágít erre: „Közép-Európa nem földrajzi egység, hanem erős történelmi szálakkal összefonódott országok közössége. Mindenekelőtt pedig olyan országok együttese, amelyek közös akarata, hogy a Nyugathoz szorosan kapcsolódva alakítsák ki jövőjüket. Ebben az értelemben Közép-Európa szélesedik: az elmúlt évtizedben csatlakozott hozzá Románia és Bulgária; a régió országainak körébe lassan belépnek a posztjugoszláv országok, a jövőben pedig Ukrajnának, sőt Fehéroroszországnak is esélye lesz arra, hogy Közép-Európában találja magát."[27] Gyakran hallhatunk arról, hogy Lengyelország a régió középhatalma; a lengyelek viszont, mint a weimari hármak egyikét, Francia- és Németországgal egyenlőnek látják/láttatják államukat.

Lehetnek egy irányba ható törekvések: EU–NATO-csatlakozás, azonban a felsorolt országok – Horvátország, kivételével – egészükben ettől még nem válnak közép-európaivá. Pontosítsunk: Románia északnyugati területei, az egykori Erdély, Partium, Bánság még őrzik közép-európai vonásaikat,[28] Ukrajna és Belarusz nyugati sávjához (Kárpátalja, Galícia, az egykori lengyel–litván, osztrák–magyar országrészek) hasonlóan, de meghatározó jellegük balkáni/kelet-európai s az marad a jövőben is.[29]

[25] *Magyar Nemzet,* 2013. március 22.

[26] Északi Tanács/Nordic Council (1952), Északi Minisztertanács (1971), Északi Ipari Alap, Befektetési Bank (1975), Kutatási Bizottság

[27] *Magyar Nemzet,* 2013. március 22.

[28] Legújabb, meglepő bizonyítéka ennek a szász származású, evangélikus, bár magát román érzelműnek valló Klaus Johannis államelnökké választása.

[29] Ez érvényes Szerbiára is. A '90-es évek elején, a magyarok menekülésének és a szerbek tömeges betelepedésének napjaiban megkérdeztem Várady Tibor egyetemi tanárt, rövid ideig Kis-Jugoszlávia igazságügy-miniszterét: Közép-Európa-e még a Vajdaság? Elkomorult, s csak annyit mondott: nem tudom.

Többször felmerült a visegrádi országcsoport bővítésének lehetősége. Hallhattunk regionális hatokról, Ausztriával és Szlovéniával kiegészülve. A horvát gyökerekkel rendelkező Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes, rövid ideig külügyminiszter, felvetette Szlovénia és Horvátország integrálásának lehetőségét.

2014–15-ben új kihívással kell megküzdenünk. Az ukrán–orosz konfliktus, a szankciók és ellenszankciók kérdése megosztotta a V4-eket: Lengyelország és a balti államok – a tragikus történelmi tapasztalatok és az Egyesült Államokkal fenntartott szoros kapcsolatok figyelembe vételével – határozottan kiállnak a Nyugat felé fordult Ukrajna megsegítése, a nyilvánvaló orosz katonai agresszió visszaszorítása és a birodalmat (vissza)építő Oroszország megbüntetése mellett. Partnerei – Magyarországgal az élen, Csehország és Szlovákia visszafogottabban – megszavazzák ugyan az Oroszország elleni büntető lépéseket, de Németországhoz csatlakozva a konfliktus tárgyalásos rendezését és a gazdasági kapcsolatok mielőbbi helyreállítását szorgalmazzák, tekintettel energiabiztonságunkra. (Orosz gáz- és olajszállítások, atomerőműveink orosz technológiája, fűtőanyag-ellátása.)

2015. január 29-én Slavkovban (az 1805-ös austerlitzi csata színhelyén) cseh kezdeményezésre tanácskozást tartottak Csehország, Szlovákia és Ausztria szocialista-balközép kormányainak miniszterelnökei. Azonnal kommentárok jelentek meg Lengyel- és Magyarország elszigetelődéséről, találgatások Magyarország esetleges csatlakozásáról, egyetértve a további szankciók elutasításával; egyesek már a V4-ek szakadását vizionálták, mások az austerlitzi A3-ak bővülését Szlovéniával és Horvátországgal. Reális értékelés szerint minden az energiabiztonság körül forog: Ausztria – a két másik ország támogatásával – közvetíteni akar, kölcsönös osztrák–orosz beruházások és a schwechati tárolók bővítése érdekében. Kowalski nagykövet a határ menti együttműködés fejlesztésében (észak–déli autópálya-építés, a vasúti összeköttetés javítása) látja legígéretesebbnek az A3-ak tevékenységét. Egyöntetű szakértői vélemény, hogy az A3-ak nem vált(hat)ja fel a V4-eket – ennek nincs reális esélye. A V4 jól csengő márkanévvé vált; elismert helye van az EU-ban, ahol a 65 milliós tömbnek ugyanannyi szavazata van, mint Francia- és Németországnak együttvéve.[30] A fokozódó orosz nyomással szemben Németország is, amely korábban egyfajta riválist látott a V4-ekben, most feléjük fordul, partnerként felértékelve őket. 2015. március 23-án Steinmeier külügyminiszter találkozott Pozsonyban V4-es partnereivel. A megbeszélés fő témái voltak:

[30] Ironikus megjegyzés szerint azért jó a V4, mert így nem kell kimondani négy ismeretlen ország nevét.

- Ukrajna megsegítése,
- a Nyugat-Balkán konszolidálása,
- az európai energiaunió megteremtése.

Szijjártó Péter külügyminiszter úgy látja, az európai növekedés motorja Németország és a V4-ek együttműködése. Ez egybevág Orbán Viktor többször kifejtett véleményével, miszerint Közép-Európa újíthatja meg Európát. Amennyiben összehangolt cselekvésről van szó, az orosz fenyegetés miatt Lengyelország Romániával erősíti stratégiai együttműködését, a korábban formálódó lengyel–magyar–román „tengely" kialakítása helyett.

A közös történelem, mentalitás és érdek alapján az Ausztriával, Szlovéniával és Horvátországgal bővült V4 szolgálhatná leghatékonyabban az újjáéledő Közép-Európát. Ez azonban wishful thinking/vágyak vezette gondolkodás, mert Ausztria már a gazdag Nyugat és a német gazdasági tér része (noha Bécs még mindig Közép-Európa fővárosának tartja magát), így csak egymásra számíthatunk mi, szegény rokonok...

Az összeállításhoz felhasználtuk a Külügyi és Külgazdasági Intézet 2015. március 17-i, *Austerlitz – az új Visegrád?* című konferenciáján elhangzottakat.

Megjelent: *Bécsi Napló,* 2015. május–júniusi és július–augusztusi számaiban.

Kik vagyunk mi? Gondolatok és tények a nemzeti identitásról és mentalitásról

A civilizációk összecsapásáról szóló könyvével világhírűvé vált harvardi professzor, S. Huntington az amerikai identitásról is írt – tőle kölcsönöztük összeállításunk címét[31]. Megfogalmazásában *„az identitás valamely egyén vagy csoport önértelmezése, az öntudat terméke, (s) ...azért fontos, mert befolyással van az emberek viselkedésére ... az egyének csoportban lelik meg és határozzák meg identitásukat .... A csoportidentitás ... alapvetően meghatározó jellemvonás, kevésbé változó, [azonban] ... az egyének és a csoportok többes identitással is bír(hat)nak."* Tágabb értelemben: választ keresünk arra, mi a világ, hol a helyünk abban, ki vagyok én, kik vagyunk mi. Az *önazonosság* összetevői, formálói a közös nyelv, származás(tudat), a hagyományok, a kultúra, népművészet; térben és időben hol erősebben, hol gyengébben a vallás. Anthony D. Smith úgy látja, az egyén és csoport identitásának meghatározó eleme a nacionalizmus, a nemzethez tartozás érzése: „az egyetlen reális és használható szociokulturális keretet a *nemzet/állam*[32] és a *nacionalizmus* szolgáltatja a modern kor emberének". Schöpflin György ugyanezt mondja, aktualizálva: „a nemzetben való gondolkozás az egyetlen fennmaradt közélmény a kommunizmus összeomlása után... a nemzet maradt az egyetlen, védelmet nyújtó közösség". Szerinte identitásunk nem természetes, velünk született, hanem konstruált, közösségi tevékenység által létrehozott. Ő és E. Gellner is többször írt arról, hogy az egyéni és csoportidentitás kialakulásában kiemelkedő szerepe volt és van a protestantizmusnak, polgárosodásnak, a modern (nemzet)államnak a közoktatáson, a tömegtájékoztatáson (sajtó, rádió, tévé) és a sorozott, (tömeg)hadseregen keresztül. A „nemzetben gondolkodó" csoportidentitás gyakran valakik, valami ellen alakult ki és él tovább; kik nem vagyunk: az ír az angolok, a „Britishness" ellen, a cseh a németekkel, az ukrán a lengyellel, majd az orosszal, a szlovák a magyarral, majd a csehhel szemben (L. Štur: „szlovák az, ami nem magyar"). S nemcsak mások, hanem különbek is vagyunk: gondoljunk a német Übermenschre, a nyugat–keleti „előítélet-lejtőre":

[31] Huntington, Samuel P.: *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, Simon and Schuster, New York, 2004.

[32] Az angol-amerikai szóhasználatban a nation és a state felcserélhető, szinonim fogalmak.

az atlanti centrumtól a közép-, majd kelet-európai (fél)periféria felé haladva minden nép lenézi szegényebb, civilizálatlanabb, „barbár" szomszédját: az angol a franciát, az a németet, az a csehet és a lengyelt, az utóbbiak a szlovákot és ukránt, a svédek a finnt és így tovább.[33] De a szerbek is szomszédaik fölött állónak tartják magukat erkölcseikben (pravoszlávia), tulajdonságaikban s különösen a fegyverforgatásban.

Az Európai Közösség, majd Unió létrejöttével beszélhetünk-e *európai identitásról?* Előképének szokták tekinteni Nagy Károly birodalmát, melyből a mai Francia-, Német és (Észak-)Olaszország alakult ki. Az 1945–48 és 1989–91 közötti bipoláris megosztottság idején formálódó Közös Piac kisajátította és leszűkítette Európát Nyugat-Európára, s még csatlakozásuk (2004, 2007) után is másodrendű, szegény (és kizsákmányolt) rokonként kezelik a kelet-középeurópai térség országait – azokat is, amelyek bő ezer éve a keresztény civilizációs kultúrkörhöz tartoznak. Éppen ez, a zsidó-görög-római-keresztény hagyomány és erkölcsiség lehetne az alapja a Nyugat-, Közép- és Kelet-Európát átfogó európai identitásnak, s éppen ezt nem voltak hajlandók belefoglalni az Unió alapokmányába, elsősorban a 18. század óta erős francia egyházellenesség, „laicitás" és a tömeges elvilágiasodás[34] hatására. A jelenlegi európai, uniós elit gondolkodásmódja alapvetően a mai napig baloldali, balliberális. Mintha tudatosan rombolnák az összeurópai értékeket: a Colosseum, a Notre Dame, a Tower, a yorki és az Izsák-székesegyház, a Brandenburgi kapu, a Wawel és nagy európaiak – Nagy Károlytól Lutheren és Napóleonon át Churchillig – képmása helyett lélektelen, nem létező épületek jelennek meg az euró bankjegyeken. Ahogy Lánczi András írta: „az euró mögött éppúgy nincs spirituális és kulturális fedezet, ahogy az egész EU mesterséges konstrukció, steril, nem lehet érzelmileg azonosulni vele".[35] El kell ismernünk: a gazdaságinál súlyosabb morális válság sújtja Európát: „a nyugat-európai országok lelkileg haldokolnak, mert feladták azokat az értékeket, amelyek kétezer éven át éltették őket" (Habsburg-Lotharingiai Christiana). Ebből az Európából minden önbecsülés és elszántság hiányzik, s a válság vihara látványosan szembeállította Északot és Délt. S akkor még nem is szóltunk a demográfiai öngyilkosságról, az elöregedésről, a (még) többségi társadalomba integrálódni nem tudó vagy akaró bevándorlók tízmillióiról...

[33] Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek*, Budapest, Nap Kiadó, 2013, 35.

[34] Materializmus, hedonizmus, „permissive society", a homoszexualitás törvényi elismerése.

[35] *Magyar Nemzet*, 2012. szeptember 11.

Európai identitásról szólva szembetűnő a különbség a kontinens északnyugati és délkeleti része között: a szigorú (ám halódó) protestáns etikára visszavezethetően a skandináv államokban, Finnországtól Dániáig, Hollandián át Skóciáig (a tengeren túl Kanadáig és Új-Zélandig) legkisebb az állami és magánéleti korrupció, míg az ortodox-bizánci kultúrkörhöz tartozó államokban, Görögországtól Románián át Oroszországig a megvesztegetés, adó(el)csalás szinte össztársadalmi jelenség. Más erkölcsi területen viszont fordított a helyzet: amíg Hollandia a fékevesztett liberalizmus kísérleti terepe a legális prostitúció, kábítószer-használat és a „melegjogok" terén, addig az új életre kelt görögkeleti egyház hatására állami szinten is fellépnek a homoszexualitás propagálása, a melegfelvonulások ellen, a hagyományos férfi–nő családmodell védelmében.

Nemzetközi kutatások igazolják azt a mindennapokban tapasztalt tényt, hogy *„egy, a nemzetihez hasonló, európai szinthez kötődő posztnemzeti identitás egyelőre nem létezik, ...mivel Európa közös történelme tele van háborúkkal, nincsen közös, a múltban gyökerező mítosz, ugyanakkor vannak közös tradíciók: (római) jog, demokrácia, reneszánsz, humanizmus."*[36] A kérdés vizsgálatát bonyolítja, hogy *„Európa és az Európai Unió ...a köztudatban összemosódnak, ...s Európa fogalmát az Európai Unióval azonosítják"*[37], különösen Nyugat-Európában, az egykori nyugat–keleti megosztottság tudati? tudat alatti? túléléseként. Az európaiság gyakran Amerikával és Ázsiával való szembeállításként fogalmazódik meg *„Az európai identitás ...a nemzeti identitásba van ágyazva. ...A nemzeti identitások európaizációja ment végbe, ...az európaiság egyfajta másodlagos identitásként jelenik meg; (nálunk)) ... magyarságunk folytán már európainak is tekintik magukat az emberek."*[38] *„Az európaiság önmagában nem létezik, az identitás a nemzethez, államhoz kapcsolódik ...ki-ki a saját nemzetéhez való viszonyulását terjeszti ki Európára."*[39] Kialakulhat-e egy nemzet feletti, összeurópai identitás? Nyugaton, ahol az állampolgári „civic nation" a nemzet(fogalom) jellemzője, az a vélemény, hogy az *„európai identitás létrejöhet közös célok és értékek mentén"*. Kelet- és Közép-Európában, ahol a nyelv és a kultúra a nemzettudat kialakítója és fenntartója, ennek létrejötte erősen kétséges.[40] „Az európai integrációt egy tanultabb, jómódú, sokat utazó, külföldi kötődéssel rendelkező, kozmopolita középosztály támogatja",[41] s elsősorban körükben alakulhat ki az európaiság eszméje.

[36] Göncz Borbála: Európai identitás?! *Pro Minoritate*, 2013. tavasz, 79., 82.
[37] U. o., 89.
[38] U. o., 84., 90–91.
[39] U. o. 80..
[40] G. Delanty, J. Habermas és A. Smith nyomán Göncz, i. m., 81.
[41] N. Fligstein és Th. Risse nyomán Göncz, i. m., 84.

Bárcsak eljutna a brüsszeli bürokratákhoz Schöpflin figyelmeztetése: „A lokális értékekre...a globális folyamatok nyomása nehezedik. Az etnicitás marad ezen államok leghatékonyabb erőforrása – amint ez a posztkommunista világban ma is igaz – és *Európában sokkal inkább kell majd az etnikai identitásokra támaszkodni, mint azelőtt.*[42]

Mart Laar észt miniszterelnök (1992–94) ennél tovább megy: „A földi értékekre és a pénzre összpontosító Európának ismét az örök értékekhez kell fordulnia ...a világnak ma is szüksége van hitre, reményre és szeretetre. Az erkölcsi alapok visszaállítása, és az ehhez szükséges lelki újjászületés nélkül nehéz jobb jövőben reménykedni."[43]

Tagadhatatlanul van viszont egy, a régi konfliktusokon felülemelkedő, a semlegesség és a jóléti állam/társadalom eredményeire épülő regionális, skandináv identitás. A Habsburgok közép-európai birodalmát, az Osztrák–Magyar Monarchiát sokan az EU elődjének, sőt követhető példájának tekintik. Ezen lehet vitatkozni, de el kell ismernünk, hogy 1526 és 1918 között, s különösen 1867 után, kialakult egy *közép-európai*nak nevezhető *mentalitás,* amely máig nyomon követhető az épületek stílusában, lakberendezésében, az irodalomban, zenében, de az étlapokon is, Salzburgtól Brassóig és Trieszttől Lembergig. Bohumil Hrabal azt mondta: Közép-Európa határai ott húzódnak, ahol véget ér a hírneves, empire stílusú osztrák vasútállomások (hozzátehetjük: középületek, színházak, laktanyák) sora. Ezekben a városokban: Bécsben, Prágában, Budapesten, Zágrábban, Krakkóban jelen volt a zsidó elem, nyelvek és gondolkodásmódok metszéspontjainak sokasága és mindaz, ami a hagyományos középeurópai kultúrát alkotta.[44] A vasfüggöny leereszkedésével, 1945–48 után katonailag, politikailag és ideológiailag is csak két, Nyugat- és Kelet-Európa létezett. A Kelet-Európába (vissza)kényszerített népek tudatából ki akarták verni az európaiságot; a '80-as években újjáéledő Közép-Európa-gondolatnak (Milan Kundera, Konrád György) burkoltan szovjet- (uralom)ellenes éle volt.[45] A Visegrádi Hármak, majd Négyek formációja lendületet adott egy új közép-euró-

[42] Schöpflin György: *Az identitás dilemmái,* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004, 268.

[43] Mart Laar: *Vissza a jövőbe – Tíz év szabadság Közép-Európában,* Budapest, XX. Század Intézet, é. n. 174., 180.

[44] Elhangzott az OSZK Hrabal-kiállításának megnyitóján, 2009. március 24-én.

[45] Czeslaw Miloszt idézve: „Nehéz meghúzni Közép-Európa határvonalait, jóllehet, ha utcáit járjuk, makacs létezését aligha vonhatjuk kétségbe. Közép-Európa lakóinak érzésvilága és gondolatai – akár az én barokkos hangulatú Vilnámban vagy a másképpen barokk Prágában, de a középkort s reneszánszot idéző Dubrovnikban is – elegendőnek látszanak a szellemi vonalak megrajzolásához, amelyek tartósabbnak bizonyultak az államhatároknál."

paiság kialakulásának – államokban gondolkodva én ide sorolnám Horvátországot, Szlovéniát és Ausztriát is. Ezek a népek mindig is a (nyugat-)európai katolikus és protestáns kultúrkörhöz tartoztak, formálta őket a lovagi eszmény, a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció és a felvilágosodás – mi több, a Nyugat, a kereszténység védőbástyáinak tekintették magukat a keleti hódítókkal szemben, bár sokszor „két pogány" között és ellen kellett küzdeniük, mint a magyaroknak és a lengyeleknek.[46] Reméljük, a már említett morális és gazdasági válság vezetőiket és polgáraikat is ráébreszti arra, hogy közös értékeinkért és érdekeinkért összefogva kell küzdenünk itt, Nyugat- és Kelet-Európa között...

Beszélhetünk-e *nemzeti identitás*ról a modern nemzetállam megjelenése előtt? A perennialista-etnicista nemzetelmélet kidolgozói (Anthony D. Smith, J. A. Armstrong, Hugh Seton-Watson) éppen a nyelvi-kulturális-vallási közösséget, a közös emlékezetet-hagyományt, egy szóval identitást tekintik a nemzetet kialakító és megtartó erőnek. A modernista iskola képviselői (Karl Deutsch, Benedict Anderson, E. J. Hobsbawm, E. Gellner) viszont a nemzetet, nacionalizmust s a tőle elválaszthatatlan nemzeti identitást a polgárosodás-iparosodás, a kapitalizmus és a modernizáció „termékének" tekintik. Egedy Gergely szerint „a polgári fejlődés során a nemzet átvette a vallás legitimáló funkcióját". Továbbgondolva: a nemzeti identitás mint „valláspótlék" jelenik meg és él tovább. Gellner és Schöpflin egyetért abban, hogy a nemzetállam a nemzet ideiglenes hatalmi szervezete. Lehet, hogy az attól elválaszthatatlan nemzeti identitás vele együtt gyöngül, netán eltűnik? Támadások mindenesetre érik: a kollektív, nemzeti identitás a politikusok eszköze, ami a polgárokra nézve csak veszedelem lehet – jelentette ki Konrád György 2013 februárjában.

A magyar önismeretről, önmeghatározásról könyvtárnyi mű született – ezek puszta felsorolása is szétfeszítené e munka kereteit. Kezdjük hát az ősökkel. Nyelvünk bizonyítottan, minden kétséget kizáróan finnugor ősi szókincsen alapul. Ez azonban nem jelent genetikai rokonságot, hiszen a több évezredes vándorlás, majd a Kárpát-medencei letelepedés során számtalan törzzsel-néppel kerültünk kapcsolatba, így a mai magyar génállomány a szomszédainkéhoz hasonló, leginkább az ukrán-ruszinokéhoz, lengyelekéhez és horvátokéhoz, míg a finneké – érthetően – a svédekéhez.

[46] „Az a tény – írja P. S. Wandycz –, hogy a korszak [15–16. század fordulója – A. L.] nagy, 11 nyelvű enciklopédikus szótárában, a *Calepini Dictionarium*ban a cseh, lengyel és a magyar is szerepelt, jól szemlélteti, hogy a térség mennyire integrálódott Európába." (Wandycz, P. S.: *A szabadság ára – Kelet-Közép Európa története a középkortól máig*, Budapest, Osiris, 2004, 41.)

A belső-ázsiai eredetet, őshazát bizonyítja, hogy az ott lakó népek a kazakoktól az ujgurokon és mongolokon át a japánokig rokonoknak tartanak bennünket. Jelenlétünk az észak-kaukázusi, Fekete-tenger-környéki kazár birodalomban írásbeli dokumentumokkal is bizonyított. Odáig vezető utunkon s ott főként türk nyelvűekkel keveredtünk s más, kihalt pusztai népekkel, akik sumer eredetű szavakat is közvetíthettek; a legújabb kutatások alapján esetleg ezzel magyarázható ismeretlen eredetű szavaink kiemelkedően magas, 20%-os aránya.[47] Minden eredetmondában van valóságmag. Így lehetséges a szkíta-hun eredet vagy rokonság. Szűcs Jenő a magyar nemzeti tudatról írt munkájában idézi a *Fuldai évkönyveket* és az *Annales Alamannicit*, melyekben a magyarokról mint az avarok maradványairól írnak, akik a hunok leszármazottai. A régészeti leletek mellett (griffes-indás díszítés) ez is László Gyula kettős honfoglalás-elmélete mellett szól. Kálmán Béla egyetemi előadásai nyelvföldrajzi érvekkel ezt támasztották alá: a honfoglaló törzsek szállásterületén számos szláv helynév található, további nagy területeken a település-, dűlő- patak- és más nevek tisztán magyarok, tehát ott a honfoglalók egy, a magyarhoz hasonló nyelvet beszélő őslakosságot találtak. Kutatói vélemények szerint Árpádék lélekszáma félmillió lehetett, ugyanennyire tehető a Kárpát-medencében túlélő avar-magyar népesség – egyesek a székelyeket is tőlük származtatják. Ezért és így kerültük el a türk bolgárok sorsát, akik a meghódított terület lakosainak szláv nyelvét vették át. Végül egy „tudománytalan", de racionális megjegyzés: a magyar őshazát Belső-Ázsiában, rokonságunkat a török-iráni fajú és nyelvű népek között kereső 19. századi kutatóink a büszke turániakhoz méltatlannak érezték a „halszagú atyafiságot" a svédeknek, majd oroszoknak alávetett finnekkel, lappokkal és észtekkel; ma viszont büszkék lehetünk az 1939–40-es téli háború finn hőseire, a világ élvonalába tartozó finn oktatásra, kutatás-fejlesztésre és iparra (hajógyártás, távközlés) s a szovjet uralom alól felszabadult észtek gazdasági csodájára. Azt pedig, hogy „a magyarság finnugor eredetének tévtanát a Habsburg-adminisztráció fondorkodása kényszerítette ránk, hogy ezzel is csökkentse a nemzet öntudatát, önbizalmát" – ahogy ezt Szűcs Jenő írta –, cáfolásra sem méltó ostobaság.

A széthúzás, pártoskodás, testvérharc valóban végigkíséri a magyar (és lengyel) történelem évszázadait: gondoljunk az 1526 és 1541 közötti évekre, amikor megteremthettük volna a nemzeti egységet, hiszen akkor még nem voltunk török megszállás alatt; a protestáns és katolikus hitvitázókra az ország romlásának okairól; a kuruc–labanc szembenállásra, ami részben még ma is

[47] Pethő Bertalan–Vízkeleti Györgyi: *Nyelvünk ismeretlen eredetű szavai*, Budapest, Platon, 2012.

megvan az ország keleti, túlnyomórészt református és nyugati, katolikus fele között. Egészen 1848-ig a (számban is jelentős) nemesség volt az ország vezető ereje; társadalmi mintaadó szerepe még generációkon át megmaradt – ezt láthatjuk Mikszáth műveiben. Tagadhatatlanul tovább élnek társadalmunkban bizonyos dzsentroid vonások, de messze nem annyira, hogy igazolnák a torz szlovák sztereotípiát, amely szerint a magyar a paloták, a szlovák a kunyhók népe (V. Mináč).[48] „A csehek maguknak kisajátított demokratizmusa és pragmatizmusa felől nézve a magyarok és a lengyelek a feudális világhoz tartoznak" – írja tanulmánykötetében Kiss Gy. Csaba.[49] „A gyakorlatias észjárású, földhözragadt csehek szemében ...a polgári értékek voltak a fontosak, és jobban vonzódtak keményen dolgozó német szomszédaikhoz, mint a lengyel értelmiség valamely tagjához vagy egy magyar nemeshez."[50] S ismét egy lengyel–magyar párhuzam: e két középkori királyság volt a legbefogadóbb: a Nyugat- majd Kelet-Európából elüldözött zsidók tömegei (Hanák Péter számításai szerint 1780 és 1914 között 700 ezren) telepedtek meg nálunk és váltak nyelvükben-kultúrájukban s részben vallásukban is magyarrá. Az emancipációt (1867) követően egyre gyorsuló ütemben foglalják el a gazdasági és szellemi élet vezető pozícióit, a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákat (iparbárók, orvosok, ügyvédek, újságírók). A polgárosodás, városiasodás motorjai az elmagyarosodó németekkel (svábokkal, szászokkal) együtt. „Több mint 300 család kapott nemesi rangot, 28-an kaptak bárói címet. Sokan az asszimiláció lezárásaként kikeresztelkedtek és nemesi családokba házasodtak be." A milliós Budapest lakosainak egynegyede volt zsidó.[51] A millenniumra már kialakul a romlatlan vidék és a kozmopolita nagyváros ellentéte; ide nyúlnak vissza a máig élő (és mérgező) népi–urbánus ellentét gyökerei. A falusi boltos, kocsmáros (sokszor uzsorás) kizsákmányolóként jelenik meg; ez is az alapja a kialakuló magyar, szlovák, ukrán, román „népi antiszemitizmus"-nak, amelyet felerősít a zsidó értelmiségiek forradalmakban (1918–19) játszott vezető szerepe. Ilyen légkörben született meg a zsidók gazdasági-társadalmi szerepének visszaszorítását célzó nume-

[48] Sztálin, mint a szintén alulról felkapaszkodott másik diktátor, Hitler, enyhén szólva nem kedvelte a lengyeleket és a magyarokat. 1947-ben, egy vacsorán ezt mondta M. Gyilasz jugoszláv kommunista vezetőnek: „Közép-Európában mindössze két igazi nemzet van, a lengyel és a magyar. Mert ebben a két országban igen népes volt az arisztokrácia és a nemesség. Ez az arisztokrácia és nemesség konokul ragaszkodott előjogaihoz a saját királyával és az idegen uralkodókkal szemben, és ezt *a minden központi hatalommal szemben támasztott függetlenségigényt átadta népének, még a parasztoknak is.* Ezért akarom megtörni e két nép gerincét."

[49] I. m., 36.

[50] Wandycz, i. m., 196.

[51] Uo., 162.

rus clausus és az első zsidótörvény, de a faji alapon meghozott második és harmadik már széles körű társadalmi-egyházi elutasításba ütközött. A megnagyobbodott ország (1938–44) 800 ezres zsidósága az akkori Európában kivételes védelmet élvezett: Magyarország 1944. március 19-ig a „last haven" volt. Tény, hogy a magyar államapparátus közreműködésével pusztult el (főleg a visszacsatolt és vidéki területekről) a zsidóság több mint fele, de a mentésben – amelyben az egyházak jártak elöl –, a bujkálásban és a júliusi Horthy–Koszorús-akcióban több százezren megmenekültek, köztük a fővárosi zsidóság csaknem egésze. Minden, józanul gondolkodó magyar elismeri és meggyőződéssel vallja, hogy zsidó honfitársaink pusztulása pótolhatatlan vesztesége nemzetünknek demográfiai, gazdasági és szellemi téren egyaránt. Akik viszont 1944–45-ben a Vörös Hadsereggel tértek vissza a Szovjetunióból és az ország vezetőiként túlteljesítették Moszkva elvárásait, rontották a zsidóság megítélését, s nemzetellenes politikájuk egyenesen vezetett az 1956-os forradalomhoz. Leszögezhetjük, hogy mindezek ellenére a *magyar társadalom nem antiszemita,* s vezetőik szerint is a 100–120 ezerre tehető magyarországi zsidóság – melynek egy része a szomszédos országokbeli túlélő – félelem nélkül és biztonságban élhet. A külföldről érkező antiszemita vádak a Jobbik egyes politikusainak kijelentései miatt érik hazánkat, de ezek csak egy törpe kisebbség véleményét tükrözik.

Ehhez kapcsolódik a bűnös nemzet, az utolsó csatlós bélyege, amelyet Sztálin és Rákosi ragasztott a magyarságra, s ennek máig sem szűnő sulykolása beleivódott tudatunkba. Az utóbbiról annyit, hogy a „szlovák nemzeti felkelés"-t német segítséggel leverő Tiso-féle kleriko-fasiszta rendszer 1945. április 4-én omlott össze, Tito partizánjai május 9-én vonultak be Zágrábba, Ljubljanába, és a harcok még osztrák területen, Karintiában is folytatódtak május közepéig...

Trianon és a határainkon túli magyarok: csak a tatárjáráshoz és a török kor (1396, Nikápoly–1697, Zenta) nemzetrombolásához foghatók a két világháborút lezáró békediktátumok (1920, 1947). A Bethlen–Teleki–Horthy-korszak „Nem, nem, soha" revizionizmusa mögött széles társadalmi támogatottság állt, hiszen az ország területe kétharmadának elvesztése mellett minden harmadik magyar ellenséges államok kisebbségévé vált. Ez a társadalmi egyetértés az elmúlt csaknem száz év megpróbáltatásaiban (háborús pusztítás, 1956 utáni megtorlás, nemzetidegen, szovjet típusú agymosás, a rendszerváltással járó gazdasági nehézségek-munkanélküliség) elporladt; a határrevízió gondolata is eltűnt, különösen az EU-tagság (2004) nyomán; egy 90-es évek eleji felmérés adatai szerint a megkérdezettek 2-3%-a volt a békés határváltoztatás mellett. De eltűnt a nemzeti összetartozás tudata is: a szomszédos országokban élőket, onnan áttelepülőket lerománozzák, -szlovákozzák, munkahelyük elvesztésétől félve sokan

ellenségesen fogadják; ezt erősítette fel a szocialisták ellenpropagandája a kettős állampolgárság ügyében 2004-ben, az egészségügy és nyugdíjrendszer összeomlásával riogatva.

Az összeurópai folyamatokba illeszkedően a magyarság körében is csökken a vallásosak/egyházakhoz tartozók száma és aránya: az emberek kétharmada a „maga módján" hisz valamiben, csupán 15%-a tradicionális-konvencionális templomjáró, s mindössze 3–5%-a a hitét gyakorlatban is érvényesítő, a Biblia szellemisége szerint élő. Rohamos a történelmi (nép)egyházaktól való elfordulás: 2001 és 2011 között a magukat katolikusnak vallók száma 1,7 millióval, a reformátusoké 470 ezerrel csökkent.[52]

A (vallás)erkölcs visszaszorulásának másik, katasztrofális jele a terhességmegszakítások óriási száma: 1956 júliusa óta legkevesebb 6 millió.[53] Az össznépi pesszimizmus másik megnyilvánulási formája az öngyilkosság: e téren a Monarchiára visszamenően európai listavezetők vagyunk, akárcsak az egyke vagy az egy se tekintetében; a legújabb kimutatások szerint a húsz és harminc év közöttiek fele egyedül élő „szingli", természetesen gyerek nélkül...

Ami az egyes nemzetekhez való viszonyt illeti, hagyományos a lengyelbarátság, bár ennek megfelelője a lengyeleknél tömegesebb és erősebb. Hagyományosnak nevezhető a román-, orosz- , illetve szovjetellenesség, a történelmi traumák (területvesztés, megszállás, rablások, nők megerőszakolása, a polgári lakosság elhurcolása *malenkaja robotá*-ra) miatt. A két háború közti csehellenesség mára, Csehszlovákia szétesésével, eltűnt, sőt Csehország, a csehek a legnépszerűbb nemzetek egyike, különösen a fiatalok körében.

A növekvő számú és arányú *cigányság* hivatalosan ugyan erőforrás, a mindennapi életben s különösen a kis településeken azonban szociális és közbiztonsági probléma. Szabó Miklós történész-politikus találó megállapításával: a cigánykérdés a mi életünkben vált indiánból négerkérdéssé. Megoldása csak komplex és óriási anyagi ráfordítást igénylő lehet, amelyet nehezít, hogy bár évszázadokon át együtt élt a magyarsággal,[54] a cigányok/romák egy meghatározó része, az Európa nyugati és keleti felén megjelent „látható" kisebbséghez, túlnyomóan muszlim milliókhoz hasonlóan, nem tud és nem akar integrálódni a többségi társadalmakba, magáévá téve azok erkölcsi-életviteli normáit. A fel-

[52] 1945 után azonban – a zsidó felekezeteken kívül – az evangélikusok vesztesége volt a legnagyobb a szlovákok és a németek át- és kitelepítésével.

[53] A Kádár-korszak gulyás- és fridzsider-„szocializmusának" kérdése: „kicsi vagy kocsi"? A '60-as években a romániai magyarság körében magasabb volt a születések száma, mint az anyaországban.

[54] A magyarság befogadókészségét mutatja, hogy a magyar települések szélén telepedhettek meg; a homogén sváb, szász/német és tót/szlovák közösségek ezt nem engedték meg.

zárkóztatásban az első sorsfordító lépés az óvodával kezdődő nevelés-oktatás. A negatív és pozitív tapasztalatok egyaránt arra mutatnak, hogy a „jogvédők" által szitokszóként emlegetett szegregált oktatás az eredményesebb, mert jobban figyelembe veszi az eltérő szociális-civilizációs körülményeket, több lehetőséget biztosít a roma hagyományok/kultúra, esetenként nyelv(járás) ápolására, amint ezt a sikeres Gandhi gimnázium és nyíregyházi görög katolikus iskola példája mutatja.

Elsősorban a vidéki-tanyasi közbiztonság javítására tett javaslatok között szerepel a Jobbiké, a csendőrség visszaállítására. Ez azonban anakronisztikus és megvalósíthatatlan, mert hiányzik a társadalmi bázisa, amelyből rekrutálódott, a (szegény)parasztság és a kötelező katonai szolgálatot (előléptetéssel) letöltöttek széles tábora, ugyanis csak ezekből lehetett próbacsendőr. Az viszont növelné a bűnüldözés hatékonyságát és a rendőrség tekintélyét, megbecsülését, ha a csendőrség szolgálati szabályzata alapján működne... Ide tartozik a halálbüntetés visszaállítása, amelyet óriási többség támogatna, ha népszavazásra kerülne sor.[55] Ősi igazságérzetünk diktálja, hogy aki életet vesz el, az életével fizessen.[56] Természetesen csak a „tiszta" esetekben, amikor kizárt a justismord lehetősége: az előre megfontolt szándékból, különös kegyetlenséggel, bűnszervezetben/bandában elkövetett gyilkosságok esetében.[57] S egy racionális érv: miért kell társadalomra veszélyes, sokszor visszaeső gonosztevőkre milliókat költeni évtizedeken át, az egyre komfortosabb börtönökben?

1956 nemzeti egységet teremtő,[58] eufóriás napjai után – mely búvópatakként élt tovább – a kivégzések, börtön és kínzások hatására *atomizálódott a társadalom:* a panel lakótelepek és munkásszállók lakói, a háztáji földeken, kiskertekben, később a gmk-ban dolgozó „önkizsákmányolók" csak egyéni boldogulásukért küzdhettek, a felsőbbség szemhunyásával „szerezhettek" a közös vagyonból. Mindenki tudta – a 800 ezer párttag óriási többsége is –, hogy hazug és elnyomó rendszerben él, mégis jó képet vágott hozzá, és megkötötte a maga kompromisszumát, utazott háromévenként Nyugatra (de nem az egész család!) 70, majd 100 dollárral; így *süllyedt le erkölcsileg, balkanizálódott* – a többi szocialista

[55] Ez időről időre minden országban felmerül, még a demokrácia őshazájában, Angliában is, egy-egy brutális (tömeg)gyilkosság reakciójaként.

[56] A halálbüntetés jelen van a nagy történelmi egyházak törvénykönyveiben; még az Újszövetségben is: „Akik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniük".

[57] A sebesült vadász torkát elvágó orvvadász, a kisfiút élve eltemetők, a bostoni robbantás, a veszprémi és a londoni katonagyilkosság, de a sor végtelen.

[58] Akkor úgy tartottuk, 80 ezren lehetnek a szovjetbarát, rákosista rendszer akár fegyveres ellenállásra is kész hívei.

országban irigyelt – „legvidámabb barak" népe. Ez is beépült identitásunkba, amit bizonyít, hogy az idősebbek többsége visszasírja azokat az időket, amikor „a jövő nyomorúságos volt, de biztos, míg a változás bizonytalansága megvadítja az embereket" – mondta V. Havel. Ilyen előzményekkel lettünk a *térség legglobalizáltabb gazdasága és társadalma.*

Felmérések azt mutatják, hogy a vallásosak – legyenek azok katolikusok vagy protestánsok – magyarságtudata erősebb s hogy a magyarok több mint 80%-a kötődik valamelyest vagy nagyon Európához.[59]

A nemzeti kisebbségek, így a *szomszédos országok magyarságának identitását* meghatározó/befolyásoló tényezők:

- származás, családi háttér, etnikailag/vallásilag vegyes házasság, családi nyelvhasználat,
- anyanyelvi oktatásban való rész(nem)vétel,
- a többségi nemzetétől eltérő vagy azzal egyező vallás, anyanyelvű egyházi élet,
- tömbben vagy szórványban élés,
- az állam kisebbségpolitikája,
- az anyaország helyzete, kisebbség- és támogatáspolitikája, a kettős állampolgárság lehetősége.

Közös jellemzőik: a magyar identitás megroppanása, növekvő számú és arányú vegyes házasság, s különösen az abból származó gyerekek többségi nyelvű iskolába adása – ebből következően 90%-uk elvész a magyarság számára; a szekularizáció, az egyházaktól való elfordulás; kimaradás a privatizációból; településterületükön az állami és magánberuházások, fejlesztések alacsonyabb szintje, az ebből következő elszegényedés-munkanélküliség, ami külföldi munkavállalásra ösztönöz.[60]

„A magyarországi kisebbségek lojálisak a magyar államhoz...ezzel szemben a szomszédságban élő magyarok a saját nemzetükhöz való tartozást érzik dominánsnak, s az államhoz tartozást csak másodlagosnak."[61] A magyar kisebbségek valamennyi államban „eurokomfortabbak", polgárosultabbak és demokratikusabb gondolkodásúak, mint a többségi szlovák, román, ukrán és szerb nép, s nagyobb arányban támogatták országuk EU- és NATO-tagságát: Szlovákiában például 76–56%-os különbséggel.

[59] Göncz, i. m., 87–88.

[60] Becslések szerint a 1,5 millió romániai magyarból 100 ezren dolgoznak Nyugat- és Dél-Európában.

[61] Ján Čarnogursky szlovák kereszténydemokrata politikus kijelentése 1995-ben. Egy vele interjút készítő újságírótól megkérdezte: tudja-e, mi a különbség a magyarországi szlovákok és a szlovákiai magyarok között? A választ ő adta meg: semmi – mindkettő Magyarországot tekinti hazájának.

A Kárpátalján, Erdélyben és a Délvidéken élő magyarok ragaszkodnak legerősebben vallásukhoz és egyházaikhoz. „A vallásosság és a vallásgyakorlat jelentősége a kisebbségi helyzetben felértékelődik, az egyéni és csoportidentitás megőrzésében fontos szerepet vállal, különösen ott, ahol a magyarság felekezetileg is különbözik a többségi, ortodox néptől. (Románia, Szerbia, Ukrajna.)" Legújabb vizsgálataik azt mutatják, „mindinkább háttérbe szorul a saját közösséghez való tartozás tudata".[62] A magyar(országi) közszolgálati adóktól elfordulva egyre többen a többségi nyelvű kereskedelmi adók műsorait nézik-hallgatják.[63] A szlovákiai magyar nemzetrészé a „leg"-ek kétes dicsősége: részarányuk a mai Szlovákia területén az 1910-es 33%-ról 10% alá süllyedt: a hivatalos 8,5%-ot és a félmilliónál kevesebb számot kétségbe vonhatjuk, tekintve hogy 400 ezren nem vallották be nemzetiségi hovatartozásukat a 2011-es népszámláláson.[64] A legpolgárosultabbak s legszekularizáltabbak (vallástalanok), ez utóbbiak aránya meghaladja a 25%-ot. Egy, az 1990-es évek elején végzett felmérés szerint körükben a legnagyobb a magyarságukat már feladottak, beolvadtak tömege (25%); meggyengült identitású, átmeneti állapotban lévő 35%, s csupán 40%-uk ragaszkodik magyarságához. A két legutóbbi választáson csak a magyar–szlovák Híd–Most pártot juttatták be a parlamentbe, s nem az etnikai-regionális érdekeket képviselő Magyar Koalíció/Közösség Pártját.

A kárpátaljai magyarok identitásának két pillére az anyanyelv és az egyházukban használt nyelv. „Ukrajnában egyfajta reneszánsza van a magyar identitás felvállalásának, amely minden bizonnyal összefügg azzal, hogy Magyarország uniós tagsága előnyöket kínál a határon túliak számára is. Az elmagyarosodás generációról generációra erősödik: a vegyes etnikai összetételű családból származók 30%-a kizárólag magyar identitást vállal; ...a második generációban a magyar identitás felvállalása már 80%-os."[65]

Erősen kötődnek szülőföldjükhöz: erdélyinek vallja magát a romániaiak 30%-a; erdélyi magyarnak és „csak" magyarnak 25-25%-a, székelynek 9%. Erdélyt tekinti hazájának 46%-uk, Romániát 40%, Magyarországot 4%.[66] Régiójához erősen kötődik mind a szlovákiai, mind az ukrajnai magyarság: az előbbieknél ez 60, az utóbbiaknál 83%-os.[67]

[62] Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*, Budapest, Osiris, 1999, 129.

[63] *Magyar Nemzet*, 2013. március 9.

[64] *Kisebbségkutatás*, 2013/4., 173–174.

[65] Örkény A. – Székelyi M.: Származás, identitásőrzés, asszimiláció, *Pro Minoritate*, 2013. tavasz, 25., 51–52.

[66] *Nyelv és Tudomány*, Kolozsvár, 2012. november 28.

[67] Pakot Á.. – Sőrés A.: Nemzeti identitás a határon és azon túl..., *Pro Minoritate*, 2013. tavasz, 36.

A magyar állampolgárság fel- vagy visszavételének pozitív, magyar identitást erősítő hatása kétségtelen. A Kárpát-medencében élő, nem magyar állampolgárságú 2,5 millió, a Nyugaton, zömében Észak-Amerikában magát magyar-(származású-)ként számon tartó további 1,5 millió honfitársunk közül közel 700 ezren kérték s kapták/kapják meg a szavazati joggal is járó állampolgárságot. Az idősebbeknél ez főként érzelmi kérdés, a munkaképes korúaknál a haszon elv dominál, mert magyar útlevél birtokában könnyebben s jobban fizetett állást kap a munkára jelentkező a válság sújtotta dél- és nyugat-európai országokban, mint ha az eredeti románt, ukránt, szerbet venné elő. Szlovákiában 15 (más felmérés szerint 19), Ukrajnában 75% azok aránya, akik szeretnének magyar állampolgárságot kapni.

A szlovákok számára a referencianemzet a magyar (mint a cseheknél a német); „a *szlovák nemzeti identitás* évszázadokig a magyarral szembeni, évtizedekig pedig a csehvel szembeni önmeghatározási kényszertől kísérve fejlődött".[68] A szlovák nép – a (magyarországi) románhoz és szerbhez hasonlóan – a 18. század végén, 19. század elején kezdte magát nemzetként megfogalmazni. Az elsők között evangélikus értelmiségiek (papok, tanítók, ügyvédek) Štúrtól Štefánikon és Šrobáron át Dubčekig, akik a cshszlovák nemzeteszme, majd államiság képviselői-megvalósítói voltak, az autonomista, majd függetlenségpárti katolikusokkal (Hlinka, Tiso) szemben. „A mai szlovák nemzeti identitás ...a 19–20. században alakult ki, és legjellemzőbb jegyei: a magyarellenesség, a csehpártiság-cseh ellenesség, valamint a ruszofil érzelmek."[69] Ez utóbbi szorosan összefonódott a pánszlávizmussal, amely a szlovákok körében eresztette legmélyebbre gyökereit.[70] Az oroszbarátság a szlovák szellemi-politikai elit minden árnyalatánál-pártjában erős, Čarnogurskýtól Mečiarig. Ennek oka a kicsiség, ismeretlenség, fenyegetettség, bizonytalanság[71] érzése, a támaszkeresés. „A szlovák parasztok gazdasági kizsákmányolóként és a magyarosítás eszközeként tekintettek a zsidókra, s ezért gyűlölték őket."[72]

[68] Hamberger Judit: A „régi szlovák nemzet" fiatal államisága, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*, Budapest, TLA, 2003, 345.

[69] Uo., 346–347.

[70] S. Hurban Vajanský Masarykkal és az európai liberalizmussal szembefordulva azt írta, „hogyha nem lehetne szlovák, inkább elsüllyedne az orosz tengerben, mint a cseh mocsárban" (Rudolf Chmel: A magyarkomplexus és a szlovák–magyar megbékélés, *Limes*, 2001/5, 64.)

[71] Már az önálló Szlovákiában végzett felmérés során a megkérdezettek 12-12%-a a nyugati, illetve a keleti szláv civilizáció körébe sorolta önmagát és társadalmát, míg 40%-uk e téren bizonytalan volt (Hamberger, i. m., 375.).

[72] Wandycz, i. m., 162.

Az 1968 utáni „normalizace" nyertesei a szlovákok voltak: egy találó megállapítás szerint „a föderációt a szlovákoknak a szovjet tankokon hozták meg", és sikerrel hitették el velük, hogy a demokratikus ellenzék Charta '77-es mozgalma cseh és magyar ügy, amelyhez alig néhány szlovák csatlakozott. A szovjetekhez hű (maradt) szlovák „apparátcsikok" vezették az országot Pozsonyban, ahol létrehozták a párhuzamos hatalmi szerveket; a prágai szövetségi kormány- és pártszerveknél, intézményeknél mintegy 80 ezer szlovák dolgozott; a beruházások zöme is a keleti országrész (hadi)iparosodását szolgálta.

A nemzeti önkép néhány meghatározó eleme V. Minač tevékenysége nyomán került be a köztudatba, mint a békés, építő nép, amely felépítette Bécset, Budapestet, sőt a prágai metrót is, hogy a magyarok a szlovák politika végzete s hogy „a szlovákok a magyarokkal szemben mitologikus gyűlöletet éreznek".[73] A Szlovák Nemzeti Párttal alkotott, Mečiar vezette kormánykoalíció (1993–98) „nacionalista és magyarellenes retorikája olyan természetessé, magától értetődővé vált, hogy a szlovák nemzet már hozzá is szokott".[74] A szétválást levezénylő, rendkívül népszerű Mečiar szerint a magyarok ötször (utoljára 1968-ban) támadtak fegyverrel a szlovákokra.[75] „...A nemzeti és társadalmi feszültségek gerjesztésében – olvashatjuk egy, a 2000-es évek elején készült tanulmányban, Hunčik Pétert idézve – fontos szerepet tölt(ött) be a tömegtájékoztatás, amely hatására *a társadalom zöme nagyfokú ellenszenvet érez a cigányokkal, zsidókkal és a magyarokkal szemben.* A magyarellenes érzelmek felszínre hozása mindig nagy fogadókészségre talál(t) a szlovák lakosság jelentékeny részénél, főleg azoknál, akik tisztán szlováklakta vidéken élnek és nem rendelkeznek semmilyen személyes, mindennapi tapasztalattal a magyarokkal való együttélésről." Ezt támasztják alá a pozsonyi és eperjesi társadalomkutató intézetek rendszeresen megismételt helyszíni vizsgálatai: északnyugaton, Zsolna környékén (a SZNP bázisterülete) a magyarok negatív megítélése 80%-os, míg délen, a „kisebbségi" szlovákok körében ez csak 15%. 1995-ben a fiatal államot fenyegető legnagyobb veszélynek a magyar kisebbség irredentizmusát tartotta a szlovákok 70%-a, „80%-uk pedig töretlenül hitte azt a nagy mítoszt, amely szerint a szlovákságot ezer évig a magyarok nyomták el".[76] A Nyílt Társadalomért Alapítvány 2011-es felmérése kimutatta: a szlovák társadalom 75%-a támogat szélsőséges nézeteket, így például, hogy a cigányokat nem illeti meg az azonos elbánás és jogegyenlő-

[73] Hamberger Judit: A szlovákok magyarságképének összetevői, *Limes*, 2001/5., 55.
[74] Kusý, M.: *Čo s našimi Mad'armi?* Bratislava, Kalligram, 1998, 209., idézi Hamberger 2001, 54.
[75] Hamberger 2003, 375.
[76] Rudolf Chmel: Kis nemzet – nagy mítoszok, *Az Elemző*, 2006/1., 118.

ség elve; 68% úgy tartja, a magyarok anyanyelvüket csak a magánszférában használhassák, nyilvánosan pedig – üzletekben, plakátokon, hirdetésekben – be kellene tiltani a magyar nyelv használatát.

Vallását tekintve a szlovákok 74%-a katolikus, 8% evangélikus, 14% ateista, templomba járó 36%.[77]

Érdekes kettősség uralkodik az első önálló szlovák nemzetállam (1939–1945) megítélésében. Hivatalosan nem tekint(het)ik a mai elődjének Tiso egypárti diktatúráját, amely „üldözte a zsidókat és kiűzte a cseheket" (mintegy 80 ezret), s ráadásul a mainál sokkal kisebb területen – a népi emlékezetben viszont mint a jólét korszaka él a háborús konjunktúra miatt; a nacionalisták, a Nemzeti Párt hívei „kritikátlanul piedesztálra állítják".[78]

A Masaryk–Beneš-féle Csehszlovákiát ugyan cseh államnak tartották,[79] s úgy érezték, a csehekkel való háromnegyed évszázados házasság nem vált be, a szétválást megelőző közvéleménykutatások alkalmával a szlovákok 60–77%-a mégis a közös állam fenntartására voksolt (a csehek úgyszintén); csupán 19%-uk akart önálló államot. 2008-ban is, a megkérdezettek 45-45%-ban tartották előnyösnek, illetve hátrányosnak az önálló államiságot. Annál is inkább, mert ez több mint 300 ezer, Csehországban élő és dolgozó szlovák elvesztését jelentette[80] – érdekes módon ez semmiféle megrázkódtatást nem okozott a szlovák közgondolkodásban.

„Társadalmunk többsége ebben a [1968 utáni – A. L.] hazudós, cinikus, helyezkedős, sutyiban lopós, beletörődős korszakban szocializálódott...továbbra is azt igényli, hogy az állam megmondja nekik, mit gondoljanak, mit csináljanak, eltartsa őket és megoldja helyettük gondjaikat."[81]

Kevesen vannak a józan, kritikus hangon megszólalók, mint Miroslav Kusý és Rudolf Chmel[82]: „Nem lehet igazolni a szlovákság ezeréves szenvedéseiről és elnyomásáról máig sokak által hangoztatott mítoszt. Miként azt sem, hogy Csák Máté magyar főúr, aki a 13. és 14. század fordulóján egy ideig a Vág és Tátra térségét korlátlanul uralta, szlovák lett volna. ...Hiteles adatokkal csak annyi

[77] Összehasonlítva a magyarok 15, a csehek 11, az EU 7-8%-ával.

[78] Hamberger 2003, 355.

[79] 1918 és 1938 között 100 ezer cseh hivatalnok, katona és csendőr szervezte meg és irányította Szlovákia és Ruszinszkó közigazgatását, gazdasági-kulturális életét, oktatásügyét.

[80] Az opavai Sziléziai Intézet vizsgálatai kimutatták: a '90-es évek közepén az ottani szlovákok kétharmada vegyes házasságban élt; gyerekeik 80–95%-ban már csehnek vallják magukat.

[81] *Új Szó*, Pozsony, 2009. augusztus 25. Félő, hogy ez a mentalitás posztszovjet térségünk egészére jellemző...

[82] Egyetemi tanár, Csehszlovákia utolsó budapesti nagykövete, nemzetiségügyi miniszter.

bizonyítható, hogy a legendás népi hős, az 1713-ban felakasztott Juraj Jánosík tényleg rabló volt. ...*Vagyis a képtelenségek, csúsztatások, önámítások identitásunkhoz tartoznak ma is.*"[83]

A *cseh identitás* formálódásában döntő szerepe volt a németekkel való sok évszázados együttélésnek, a történelmi Cseh Királyságot alkotó két nép viszonyának. A nemzeti identitás (ki)alakulásának öt korszaka:

- a huszitizmus 200 éve (1420–1620),
- a Habsburg-katolikus elnyomás – a „sötétség korá"-nak második 200 éve, a 19. század első harmadáig,
- a nemzeti újjászületés, emancipáció kora, 1918-ig,
- a csehszlovák állam 1938-ig, majd 1993-ig,
- az önálló, (pusztán) cseh államiság, az euroatlanti integráció folyamatai.

A nagy szellemi-politikai vezérek, Palacký és Masaryk műveinek hatására a nemzeti nagyság aranykorának, követendő példájának a 15. századot tartják.[84] A *huszitizmus* hármas jellege:

- az angol Wycliffe tanain és tevékenységén alapuló előreformációs mozgalom, lelki ébredés, megújulás;
- a városi és falusi szegények, kizsákmányoltak szociális mozgalma, fegyveres felkelése;
- az ehhez kapcsolódó cseh nemzeti jelleg, lévén, hogy a városi patriciusok, egyházi és világi főurak-nagybirtokosok többsége német, ebből következően a huszita-kelyhes mozgalom mint cseh (nyelvű) nemzeti egyház szerveződött meg.

Wandycz szerint „A husziták... a liberalizmus, a demokrácia és a nemzeti gondolat előfutárai voltak, és az emberiség érdekében tett erőfeszítéseik a cseh nemzetet az európai történelem fősodrába emelték".[85] A fehérhegyi csatavesztést (1620) követően a cseh-morva terület az első, államilag szervezett „etnikai tisztogatás" színtere:

- megfélemlítést szolgáló, tömeges kivégzések;
- a protestáns értelmiségiek-nemesek-kézművesek (pl. habánok) elűzése;
- erőszakos rekatolizáció, melyben a jezsuitáké a vezető szerep.[86]"

[83] Chmel 2006, 107., 119. Jánosík „pályáját" testvérével, mint kuruc katona kezdte.

[84] Hamberger Judit: Kiscsehek és nagycsehek otthon és a külpolitikában, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában*, TLA, 2003, 125., 129.

[85] Wandycz, i. m., 134.

[86] Erről szólnak Jirásek nagyívű történelmi regényei (magyarul Németh László fordításában).

„A Habsburg-győzelem az addig létező és Csehország kultúráját és önazonosságát formáló és megőrző politikai nemzet: a főurak, lovagok [kis- és köznemesség – A. L.] és a polgárok, képzettebb parasztok felszámolását jelentette."[87]

A cseh társadalmat lefejezték. Eltűnt a cseh birtokos nemesség és értelmiség. A városokban a német nyelv és kultúra vált uralkodóvá; a cseh a parasztok, kisiparosok nyelveként élt tovább. Ekkor alakult ki a *cseh társadalom és önkép plebejus, kispolgári jellege.*

A fehérhegyi csatavesztést történelmük legnagyobb tragédiájának tartják, de következménye a térség legpolgáribb társadalmának kialakulása lett. „A valójában még csak nem is túl hősies ütközet[88] emléke 1938-ban, 1948-ban és 1968-ban is kísértett, amikor is a csehek harc nélkül kapituláltak, illetve hódoltak be az ellenségnek. A »fehérhegyi szindróma« – a defetizmus, az önbizalom hiánya, a feladás, az elbújás és a harc kerülése – a csehekben azóta is [ott] bujkál..."[89] A „fehérhegyi balsors/sorscsapás" és „a háromszáz éves szolgaság" következményeként „a katolicizmushoz hozzátapadt a nemzetietlenség vádja, amely megalapozza *a modern cseh társadalom vallási közömbösségét,* a liberális publicisztika antiklerikalizmusát".[90] Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a csehekből kiverték a huszitizmust, a protestáns szellemiséget, de soha nem tértek vissza a katolicizmushoz – így lett belőlük *Európa legvallástalanabb népe*: 73%-uk vallja magát ateistának, s csak 24%-uk vallásos és hisz Istenben.[91] „Nemzeti jellemük egyik kulcsszava a pohoda (kényelem, kényelmesség). Ez számukra minden másnál lényegesebb dolog: fontosabb, mint az ideológia, az idealizmus, a hősiesség, a becsület... A csehek kényelemszeretetével a náci megszállók és a kommunisták is tisztában voltak – amit ki is használtak –, a kényelemmel ugyanis megvásárolhatták a csehek lojalitását." A világtörténelem nagy eseményei közepette „csak önmagukkal voltak elfoglalva; a fájdalmasan unalmas életükről szóló beszámolók elsősorban kényelmességükről, nyugalmukról árulkodnak, továbbá arról, hogy békés, civilizált népnek látják – és láttatják – önmagukat."[92] Minek tartották magukat a 20. században? – teszi fel a kérdést Kuras, és meg is felel rá:

[87] Wandycz, i. m. 34., 82.

[88] Descartes szerint – aki császári hadmérnökként vett részt az ütközetben – csak 2000 zsoldos küzdött az osztrák–német–spanyol túlerővel, a cseh nemesek, parasztok távol maradtak.

[89] Kuras, Benjamin: *A csehek hajszálon – Czehs and Balances,* 1996, 129.

[90] Berkes Tamás: *Cseh mítoszok és sztereotípiák,* Bohemia Akadémia, Budapest, 2001., 40.

[91] Szemben a 70% szlovák vallásossal és 28% ateistával, *Új Szó,* Pozsony, 2009. október 7. „A csehek mindig is három dolgot tiszteltek: a nőket, az ételt és az Istent – ebben a sorrendben....Az ateisták esetében pedig az Isten behelyettesíthető jégkoronggal, futballal, pénzzel, nyaralással, sörrel vagy gombászással." Kuras, i. m., 8.

[92] Kuras, i. m., 50.

„Először az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági gerincének, utána az első Csehszlovák Köztársaság példás demokratáinak, azt követően Kelet és Nyugat közti hídnak, azután humanista, emberarcú szocialistáknak, végül pedig a poszt-szovjet blokk legnyugatiasabb és legvállalkozóbb kedvű ... nemzetének".

Kuras és Willy Lorenz szerint is „hajlamosak a másik hibáztatására, a másik lejáratására, a felelősség áthárítására – minden szerencsétlenségért a másikat okolják".

Ami a származást és keveredést illeti, vannak, akik a kelta eredetre esküsznek; egy 2007-es genetikai vizsgálat azt mutatta, az ország jelenlegi lakosainak csupán 51%-a tekinthető szlávnak. Lorenz Josef Pekařra, a '30-as évek neves történészére hivatkozva írja, hogy a csehek negyedének német vezetékneve van, és több mint felének német vér is kering az ereiben; a náci faji vizsgálatok is nagyfokú germán jelleget, azaz keveredést állapítottak meg. „Az eltelt századok alatt a németekkel mi sokszorosan összekeveredtünk, sok német vért fogadtunk be ereinkbe, s etnikai jellegünk alapvetően megváltozott ...végtelenül békés ellenálló képességgel rendelkezünk...a németek nyelvileg részben elcsehesedtek, *mi pedig elnémetesedtünk tulajdonságainkban és képességeinkben*".[93] Lorenz említi, hogy az oroszok is „inkább szlávul beszélő németeknek" tartják a cseheket. Palacký és kortársa, a közvéleményt nagyban formáló K. Havlíček Borovský terjesztette el azt a nézetet, hogy a németek a csehek örökös ellenségei s a cseh történelem nem más, mint a cseheknek a németekkel folytatott harca. Himnuszuk szerzője, J. K. Tyl is ezt írta 1848-ban: „Az idegenek a legrégibb időktől fogva ránk erőszakolták magukat, s a szakadatlan harc az idegen elem uralma ellen a hazai élet örök jellegzetességei közé tartozik."[94] Csak kevesen ismerik el a sok százados együttélés pozitív hatásait. „A németek kényszerítették, hogy utánozzák őket, hogy versenyezzenek, hogy együtt haladjanak velük. S hogyha előbbre vannak a szorgalomban, tehetősségben és a gazdaságban, mint más keletibb nemzetek, akkor azt a németeknek köszönhetik. Mindent, ami Nyugatról jött, a németek közvetítették számukra."[95]

A *mindenáron való túlélés,* a „svejkség" magyarázza az ellenállás, az önvédelem hiányát, a *védekezés nélküli, azonnali kapitulációt mint nemzeti sajátosságot* 1938–39-ben, 1948-ban és 1968-ban.[96] Ugyanakkor ők a hálátlan Nyugatot vádolják,

[93] Pekař 1929-es előadásából idéz Berkes, i. m., 43.

[94] Hamberger Judit: *Nemzeti identitás és külpolitika, Csehország,* kézirat, 3.; Berkes, i. m., 41.

[95] Hamberger, i. m., 4.

[96] Hamberger: Kiscsehek és nagycsehek otthon és a külpolitikában, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában,* TLA, 2003, 131., 154. o.

hogy a döntő pillanatban cserben hagyta, elárulta őket, legjobb közép-európai tanítványait.

Jan Patočka[97] *Mi a cseh?/Co jsou Češi?*[98] című művében kidolgozta a „kiscsehség" és „nagycsehség" elméletét, magyarázva a cseh nemzeti tudat bonyolultságát. A nagycsehek globális, de legalábbis (közép-)európai távlatokban gondolkodtak, mint a Luxemburgi-ház uralkodói, IV. Károly, a „haza atyja", egyetemalapító, Podjebrád György, a huszita király (Mátyás apósa), aki a közép-európai királyságok összefogását sürgette, egyfajta békefenntartó-közvetítő szervezet létrehozását, s maga a huszitizmus, mint a lelkiismereti és vallásszabadság hirdetője és megvalósítója volt, Masaryk, az államalapító, a nyugati demokráciák barátja-szövetségese és támogatottja, s (utolsóként?) Vaclav Havel. Velük szemben a bezárkózást, a csak cseh érdekeket képviselő „kiscsehek" állnak, mint Beneš[99] és Václav Klaus. Az utóbbi azért működött együtt Mečiarral, hogy országa minél messzebbre kerüljön a Kelettől, Oroszországtól, megszabaduljon a (magyar) kisebbségi problémáktól s hogy „egyértelműen Európa nyugati felének szerves része legyen".[100] Ilyen „kiscseh" megnyilvánulás a visegrádi együttműködéstől való távolságtartás és az euroszkepticizmus. A szétválással elérték azt, hogy – a történelemben először – egyedül, homogén nemzetként élhetnek államukban.[101] Ezt lezárva idézzük Bohumil Doležalt: „A cseh azt a nemzetet példázza, amelyik az európai periférián elhelyezkedve arra törekszik, hogy európai centrummá váljon, és ez néha még sikerül is neki."[102]

Az első köztársaságot a csehek és a szlovákok is cseh államnak tekintették: *a prágai parlament háromszor is visszadobta a szlovák autonómiatervezeteket;* Beneš soha nem ismerte el a szlovák nemzet létezését. Ezt mutatták 1990–91-es felmérések is: az unitarisztikus (értsd: Prága központú, cseh vezette) államot a csehek 48%-a, az államszövetséget 31%-a, a független államot mindössze 6%-a támogatta. Ugyanakkor a közös állam szétesését a csehek 63%-a nem tudta elképzelni. Az együttélés utolsó esztendeiben egyértelműen negatív kép alakult

[97] Filozófus, Heidegger-tanítvány, egyetemi tanár, a Charta '77 alapító tagja és szóvivője.

[98] Patočka, Jan: *Co jsou Češi?*, Praha, 1992. Magyarul: *Mi a cseh?*, Pozsony, Kalligram, 1996.

[99] Patočka Benešt a „nagyra törő, szorgalmas és fecsegő középszerűség"-nek nevezte. A tragédia az, hogy a „cseh nemzet jövendő morális képét" [Masaryk után – A. L.] Benešnek kellett volna meghatároznia, és ő „a kisszerűséget választotta". Idézi Wandycz, i. m., 202.

[100] Hamberger: Kiscsehek és nagycsehek otthon és a külpolitikában, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában*, TLA, 2003, 139.

[101] A már említett 300 ezer szlovák „elcsehesedett", a 60 ezer lengyel, 50 ezer német, 10 ezer magyar úton van a teljes beolvadás felé – egyedül a 200-250 ezres cigányság jelent megold(hat)atlan társadalmi feszültséget.

[102] Emlékezzünk Bismarck mondására: „Akié a Cseh-medence, az uralja Európát."

ki a szlovákokról: első önálló államuk fasiszta volt, s létrehozásával elárulták a cseheket (66%); számukra fontosabb a nemzeti érdek, mint a demokrácia, ezért 1968 után, amikor a politikai életből kizárták a cseh értelmiség túlnyomó részét, a szlovákok alkalmazkodtak a kommunista rendszerhez, és nem hoztak létre ellenzéket (58%); harciasak, nacionalisták, felfuvalkodottak, és általában elmaradottabbak gazdaságilag, politikailag és kulturálisan is. Korábban, a csehszlovák nemzeteszméből következően, a szlovákokat fiatalabb testvérként kezelték, s az idősebb és tapasztaltabb pozíciójából atyai hangon kioktatták; a Morva folyót akkor is Nyugat-Európa határának tekintették. Az önálló Szlovákiával viszont már – kölcsönös gazdasági érdekektől vezérelve – szoros baráti kapcsolatokat ápolnak, s a szlovákok mellett állnak a magyarokkal folytatott vitákban, így a Beneš-dekrétumok védelmében is.

A cseh–magyar viszonyt évszázadokig a konfliktus, a kölcsönös ellenszenv jellemezte. Önálló államiságaink kialakulásakor, az első millennium idején a cseh uralkodó magyar földre űzte volna szajháikat; gondoljunk az Arany Jánostól ismert Holubár lovagra és az V. Lászlónak nyújtott hűs cseh pohárra. A nemzeti ébredés korától a magyarok, mint a németek szövetségesei, „hivatalosan" is ellenségnek számítanak mint a szlávok ellenségei, a szlovák testvérek elnyomói. A Monarchia trialista átalakításának megakadályozásával is Andrássyt és a magyarokat vádolták, holott abban a döntő szerepet az osztrák liberálisok, a szudétanémetek, Bismarck és – meglepő módon – a cári udvar játszották. A Trianon után tomboló csehellenesség vádjai között szerepelt a cseh alakulatok-politikusok árulása-átállása[103], szerepük a Monarchia felbomlásában, a Magyarország, a magyar irredentizmus ellen létrehozott Kisantantban játszott vezető szerep, a szlovákok elidegenítése a magyaroktól.

Havlíček Borovský – pánszláv alapállásból – a *lengyelek*et szakadároknak, úrhatnám szlávoknak nevezte, s elítélte magyarbarátságukat. Tovább rontott a cseh–lengyel viszonyon a fegyveres harc 1918–20-ban Szilézia birtoklásáért s az, hogy a lengyelek a müncheni egyezményt követően birtokba vették a lengyellakta határterületet. Az ellentétek oldódni látszanak: 1993 után volt sziléziai lengyel külügyminisztere Csehországnak és sziléziai evangélikus miniszterelnöke Lengyelországnak.

[103] A prágai 28-as gyalogezred, megnyitva a frontot, zenekarával átvonult az oroszokhoz: belőlük s a többi dezertőrből szerveződött a Csehszlovák Légió, melynek tagjai kíméletlenül léptek fel volt magyar bajtársaikkal szemben a frontokon és a hadifogolytáborokban. A Masaryk–Beneš–Štefánik vezette Csehszlovák Nemzeti Tanács eredményesen győzte meg a nyugati hatalmak kormányait és közvéleményét a Monarchia feldarabolásának szükségességéről és az új csehszlovák állam létrehozásának hasznáról.

A *lengyel önkép* meghatározó elemei:
- katolicizmus, a nyugat-európai civilizációhoz való tartozás,
- a Nyugat védőbástyája a keleti, barbár hódítókkal (tatárok, törökök, pravoszláv kozákok, oroszok, bolsevikok) szemben,
- szabadságszeretet, hősies, ám sokszor eredménytelen küzdelem a függetlenségért (1794, 1812, 1830–31, 1846, 1848, 1863–64),
- krisztusi mártír nemzet: „a mi és ti szabadságotokért" (amerikai függetlenségi háború – Kościuszko-szobor a Fehér Ház előtt – magyar szabadságharc, Monte Cassino),
- befogadás, multietnikus együttélés, tolerancia (litvánok, ukránok-rutének, belaruszok, zsidók),
- missziós küldetés: a nyugati kultúra-civilizáció terjesztése a keleti területeken (Kresy).[104]

A közel százötven éves szétszakítottság, idegen államkeretben (Orosz-, Poroszország, Ausztria) élés tette lengyel jellegzetességgé a gyenge (idegen) állam – erős nemzet szembenállását; az utóbbi gerince a lengyelség szimbólumaként megjelenő katolikus egyház az orosz ortodoxiával és német protestantizmussal szemben: „aki lengyel, katolikus". A Habsburg-birodalom és a Monarchia alapvetően katolikus államalakulat volt, s ez tette lehetővé 1772 után Galíciában a lengyel nyelv, kultúra, hagyományok továbbélését. Az 1867–68 után kiteljesedő autonómia lengyel vezetést biztosított a politikai életben és a közigazgatásban, jóllehet az 5 millió lengyel mellett 4 millió ukrán-ruszin is élt Galícia-Bukovinában. Krakkó és Lemberg/Lviv egyházi-oktatási-kulturális-művészeti központjai lettek a lengyel (és a kibontakozó ukrán) politikai és szellemi életnek, mozgalmaknak. A lengyelek a Monarchia uralkodó „népfajainak"[105] egyikévé váltak, és számarányukat meghaladóan töltöttek be vezető pozíciókat a birodalomban (pl. Goluchowski külügyminiszter). Érthető, hogy Dél-Lengyelországban máig nosztalgiával gondolnak vissza a Ferenc József-i aranykorra. A lengyellakta területek egészén, majd az újjászületett „Lengyelországban is a dzsentri világnézet és ethosz maradt az uralkodó a polgári világképpel szemben vagy legalábbis ez volt az az eszménykép, amelyet a többi társadalmi csoport követendőnek tartott".[106] Ez a – magyarországihoz hason-

[104] Tálas Péter: Heroizmus és pragmatizmus: a lengyel államiság az oroszok és a németek között, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában*, TLA, 2003, 161–163.

[105] R. W. Seton-Watson és H. Wickham Steed szerint öt a 11-13-ból.

[106] Wandycz, i. m., 195.

ló – jelenség egyik összetevője volt a 19., korai 20. századi ellengyelesedési-magyarosodási asszimilációs folyamatoknak.

A sok évszázados német előrenyomulás (Drang nach Osten, Hanza-városok, Német Lovagrend) mellett meg kellett küzdeni a 16. században induló orosz hódítással (IV., Rettegett/Rettenetes Iván – Báthory István) – a két hatalmas szomszéddal azóta vívja élet-halál harcát a lengyelség. Múló sikerek után (a lengyel-litván „nemesi köztársaság" Európa legnagyobb kiterjedésű állama volt; a 17. században kétszer is elfoglalták Moszkvát) a központi-királyi hatalom végzetes meggyengülése, pártharcok miatt az ország nem tudott ellenállni a külső hódítóknak, elvesztette önálló államiságát, és ötször osztották fel 1772 és 1939 között. Az 1930-as évek végén, a háború fenyegető árnyékában Beck külügyminiszter úgy látta, „amennyiben Lengyelországot megtámadják a németek, akkor a lengyelek függetlenségüket veszítik, amennyiben viszont Oroszország foglalná el, akkor a lelküket is".

A csehekhez hasonlóan, sokkal indokoltabban, a lengyelek is szemére vetik a hálátlan Nyugatnak, hogy sokszorosan elárulta, cserbenhagyta őket, Európa védelmezőit, pedig az 1920. augusztusi „visztulai csoda", a Vörös Hadsereg fölötti győzelem nemcsak Lengyelországot mentette meg, hanem „megakadályozta a bolsevik forradalom nyugat-európai exportját" is. Hadüzenetük ellenére nem indítottak támadást lengyel szövetségesük megmentésére 1939 szeptemberében, és – ami még megbocsáthatatlanabb – 1943–45-ben kiszolgáltatták őket és az egész kelet-közép-európai térséget a Szovjetuniónak. Ennek ellenére (s ennek gyökerei a 19. századi lengyel emigráció tevékenységére nyúlnak vissza) a Nyugatot, Nyugat-Európát mint „a demokrácia, a szabadság, a fény, a magas kultúra" honát látják, szemben a „barbár, primitív, támadó és ellenséges Kelettel". A vasfüggöny leereszkedése után ez az Európa „az értelmiség számára a szabadság, piacgazdaság és demokrácia, a társadalom többségét kitevő munkásság és parasztság számára pedig a jólét és a szociális biztonság misztikus paradicsomaként jelent meg", szembeállítva a kulturálisan elmaradott, barbár katonai nagyhatalommal, Oroszországgal. A közös cél: „Vissza Európába". „Kialakult és meggyökeresedett a lengyel köztudatban a „mi" és „ők" kibékíthetetlen szembenállása: »*mi*«: *a nyugat-európai demokratikus értékek, az európai kultúra, hagyományok és örökség hordozói, fenntartói,* »ők«: a barbár ázsiai bolsevikok, ateisták, a sötét és ellenséges hatalom, a maga állandósult gazdasági válságával."[107]

Ez a meggyőződés és a katolikus egyház lelki fegyverzete éltette és vitte győzelemre az ellenzéket, a Szolidaritást, az 1981. decemberi Jaruzelski-puccs

[107] Tálas Péter: *Európaizálódás és nemzeti identitás – a lengyel eset,* kézirat, 2002, 14–16.

ellenére. Lökést adott ennek a krakkói érsek pápává választása 1978-ban, legendás mondásával: „Ne féljetek!". Az ellenzéki értelmiség és munkásság mellett társadalmi bázisul szolgált a parasztság sokmilliós tömege, amelyet – a szovjet blokk országai közül egyedüliként – nem sikerült belekényszeríteni a kollektív gazdaságba, s így megőrizhette hagyományos társadalmi szerkezetét, létformáját. További támogatást jelentett a nagy létszámú (csak az Egyesült Államokban 10 milliós), jól szervezett, jelentős befolyással rendelkező nyugati emigráció.

A „szocialista tábor" második legerősebb, modern, szovjet haditechnikával felfegyverzett haderejével vezették be a rendkívüli állapotot 1981-ben, ennek ellenére a győztes és vesztes háborúkat megvívó nemzeti hadseregnek hatalmas társadalmi megbecsültsége van.

Ehhez is kapcsolódóan *a lengyelek nem közép-, hanem nagyhatalomnak tartják országukat,* melynek Spanyol- és Olaszországéhoz hasonló státust igényelnek az EU-n belül. Ezt a nyugati fővárosokban is elismerik: a „weimari együttműködés"-ben Lengyelország Német- és Franciaország egyenjogú partnere. Különleges kapcsolatokat ápol az Egyesült Államokkal – az amerikai/NATO hadműveletekben kiemelkedően nagy katonai erőkkel vesz részt, a társadalom teljes támogatását élvezve. Az iraki háború idején Varsó Washington második számú európai szövetségesévé lépett elő. Ne feledjük: Lengyelország területe és népessége nagyobb, mint a másik három „visegrádi" országé együttvéve, ezért *megalapozottan igényli a regionális koordinátor-vezető szerepet.*

Mi több: német gazdasági vezetők után már D. Tusk miniszterelnök is a protestáns munkaetikára épülő Észak-Európában látja a kiemelkedő gazdasági eredményeket felmutató országát.[108] Ebből is következően *a lengyel társadalom ma magabiztos és optimista.*

Természetesen ez a társadalom is változik. Annak ellenére, hogy „a *lengyel katolikus egyház* nem együttműködő, hanem harcosan ellenálló, tudatformáló, győztes erő"[109] volt, még Michnik szerint is „a függetlenség szigete a kommunista uralom alatt", „az 1989-es rendszerváltás óta a katolicizmus, mint közvetlen politikaformáló erő, nem tekinthető a lengyel nemzeti identitás döntő elemének."[110] Első ízben támadt szakadás a '90-es évek közepén az egyházi vezetés és a társadalom egy része között az abortusz kérdésében[111] – Glemp érsek

[108] *Magyar Nemzet,* 2012. október 25.

[109] Szécsi Éva: Útelágazás – Új szerepet keres a lengyel katolikus egyház, *Az Eemző,* 2007/1., 58.

[110] Tálas 2003, 169.

[111] A lengyel törvényi szabályozás – az írhez hasonlóan – az egyik legszigorúbb Európában.

a keresztény értékek és az új pogányság konfliktusáról beszélt. Azóta már vitatják a kereszt helyét a parlament üléstermében és a tantermekben.

Miután határait keleten átlag 200, nyugaton – Németország rovására – 100 kilométerrel nyugatabbra tolták, *a lengyel állam etnikailag homogénnek tekintheto.*[112] A 38 milliós országban (3 millióan külföldön, főleg Német-, Francia-, Svédországban és Angliában dolgoznak) 400 ezertől 2 millióra teszik a németek,[113] 300 ezerre a belaruszok, 200-250 ezerre az ukránok számát.[114] A lengyel–német viszony megnyugtató rendezésére az 1991. júniusi „jó szomszédságról és baráti együttműködésről szóló szerződéssel" került sor, amely lezárta a határ- és rendezte a kisebbségi kérdést, s a térség országai által kötött kétoldalú alapszerződések mintájául szolgált. Az egy évvel később Ukrajnával és Belarusszal, 1994-ben Litvániával aláírt alapszerződésekkel Lengyelország rendezte viszonyát három (észak)keleti szomszédjával, ahol mintegy 1,5 millió lengyel[115] él az óriási keleti, elveszett, elrabolt területeken (Kresy Wschodnie, Ziemie Zabrane), a Bug és Niemen folyókon túl, ahol századokon át, a hőskorban, lengyel lovagok harcoltak, telepesek dolgoztak. Valójában a nemesek-földesurak voltak lengyelek, a jobbágyok ukránok, belaruszok. A köztudatban ma is úgy él, mint a lengyel nemzeti élettér része, civilizációs missziójának színtere. A nosztalgia-utazók, a „nemzeti örökség turizmusán" keresztül felkeresik (az egykor lengyel-zsidó többségű) Vilniust/Wilnót, Lemberg-Lwow-Lvivet, a hősi temetőket, nemesi kúriákat, katolikus templomokat, de elfogadják, hogy az 1939-ig lengyel területek visszavonhatatlanul elvesztek, ott három, szabadságát és függetlenségét kivívó állam jött létre, melyek közül Litvánia európai uniós társország, Ukrajna és Belarusz pedig lengyel támogatással a keleti partnerség keretében közelít az Unióhoz. S amiről kevés szó esik: Ukrajna, mint ütköző állam, csökkent(het) i egy közvetlen orosz beavatkozás veszélyét.

Mi, az évezredes barátként, testvérként szeretett magyarok a csehek és románok mögött a harmadik helyre csúsztunk vissza a szimpátialistán, elsősorban a fiatalok körében.

[112] A két háború közöttitől eltérően, amikor is 35%-ra rúgott az etnikai-vallási kisebbségek aránya, 5-5 millió ukrán-ruszinnal és zsidóval, 1 millió némettel.

[113] A kettős identitásúak Sziléziában élnek.

[114] A cigányok száma 70 ezer, szemben a magyarországi 6-800, a szlovákiai 450-500, a csehországi 200-250 ezerrel.

[115] Erős lengyel nemzeti közösségről csak Litvánia esetében beszélhetünk; a 260-300 ezres kisebbség a fővárosban és környékén él. A 800 ezres belaruszi és a 400 ezerre becsült ukrajnai lengyelek zöme kétnyelvű és kettős identitású, értelmiség nélküli, a beolvadás végső szakaszában. E kettősség a többségiek egy részére is jellemző – ezt mutatja, hogy a katolikusok száma Belaruszban 1,5 millió.

„Ti, lengyelek, minket az írekre emlékeztettek. Túl messzire nyúlik történelmi emlékezetetek, túl sok előítéletet és szellemi beállítottságot, magatartásformát örököltetek a múltból" – jegyezte meg rosszallóan a *The Times* főszerkesztője 1943-ban. De nem ez őrizte meg és tette sikeressé őket?

„Azoknak, akik a szabadságért küzdenek, kilóg a fenekük a nadrágból, míg mi, *szlovének*, csöndben meghúzzuk magunkat és tollasodunk" – írta egy szlovén író honfitársairól, de ez áll unokatestvéreikre, a csehekre vonatkozóan is. A két nép habitusa sokban hasonló. Szlávok, de osztrák-német hatásra nyugatosak, „alpiak" – mondják magukról a szlovének. A csehekhez hasonlóan a *szlovén nemzettudat is a németekkel szemben fogalmazódott meg.* A (főleg a városi népességben tömeges) asszimiláció láttán fogalmazták meg egyes értelmiségiek a 19. század közepén, hogy „inkább leszünk oroszok, mint poroszok".[116] A Tengermelléken, Triesztben viszont az olaszok jelentették a legnagyobb veszélyt; a Monarchia felbomláskor, 1918-ban ezért menekültek (a horvátokkal együtt) a szerb katonai hatalom védőszárnyai alá az előrenyomuló olaszokkal szembe. Kevéssé ismert tény, hogy – a magyarokhoz hasonlóan – minden harmadik szlovén idegen uralom alatt élt a két háború között, döntő többségük olasz területen; az ott folytatott erőszakos asszimilációs politika és maradék területük felosztása Olaszország és a Német Birodalom között 1941-ben tovább növelte az olaszellenességet, ami sok áldozattal járó olasz- és németellenes partizánfelkelésbe torkollott.[117] Ellentmondásos a „délszláv testvérekhez" fűződő viszonyuk: 1918 és 1991 között egy államkeretben éltek velük, s érdekeiket hol a hatalmasabb horvát szomszédokkal, hol a centralizáló, „Nagy Szerbiát" építő szerbekkel szemben kellett megvédeniük; nyelvük-kultúrájuk védelmében határozottan felléptek a királyi és a titói Jugoszlávia „egységes jugoszláv nemzet" kialakítására irányuló szándékai ellen. *Identitásuk meghatározó eleme* (az osztrák-német hatásra kialakult) *munkakultúrára és műveltségre alapozott szlovén felsőbbségtudat.* Ők a legműveltebb délszláv nemzet, akik „Jugoszlávia legszabadabb, leggazdagabb, leginkább nyugatias mentalitású lakói voltak", s az 1974-es alkotmány

[116] Szilágyi Imre: Szlovén dilemmák a bezárkózás és a nyitottság között, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában,* TLA, 2003, 324. Niederhauser Emil, a térség történelmének legjobb ismerője szerint ezek az értelmiségiek „csinálták meg" a szlovén nemzetet. Más értelmiségiek – horvátok – ugyanis „alpesi horvátoknak" tartották a szlovéneket, s ha nem a što, hanem a kai nyelvjárás válik a horvát irodalmi és köznyelv alapjává, be is következhetett volna a két nyelv és nép összeolvadása.

[117] Ennek állít emléket egykori résztvevője, Boris Verstovšek (1948-ig Jugoszlávia helyettes ENSZ-képviselője) Breszt Borisz álnéven írt regényében, *A komisszár kedvesében.*

biztosította köztársasági autonómiának köszönhetően területükön maguk urai.[118] Ellentmondásosnak látszik, de – a szlovákokhoz hasonlóan – küzdenek a *kicsinység, ismeretlenség* érzésével. Ebből (is) következett egyfajta pacifizmus, ami időnként szerbellenes antimilitarizmusban (Janša-per a '80-as évek végén), semlegességvágyban, NATO-ellenességben, antiglobalizmusban nyilvánul meg. A jugoszláv időkből örökölt *bezárkózási hajlam* is tovább él az EU-tag országban: „hagyjanak minket, hogy idehaza azt csinálhassuk, amihez kedvünk van".[119] A felsőbbrendűségtudat 1991 után is tovább él az egykor szovjet megszállta „szegény rokonokkal" szemben: ezért utasították el 1993-ban a visegrádiakhoz való csatlakozást annak ellenére, hogy annak szláv népeire – különösen a csehekre[120] – rokonszenvvel tekintenek s a legjobb, legfelhőtlenebb jószomszédi viszonyt Magyarországgal ápolják. Ugyanakkor (a lengyel, cseh, magyar „másként gondolkodókkal" egy időben, a '80-as években) felfedezték *közép-európaiságukat*, kettős irányultsággal: szembefordulás a szerbekkel, elszakadás a Balkántól, vágy és szándék a (Nyugat-)Európához való visszatérésre.[121] Ez vált valóra 2004-es EU-csatlakozásukkal.

A szlovén társadalom nagyjából fele-fele arányban megoszlik a *konzervatív keresztény/katolikus* és *baloldali-liberális* értékrendet követők között; ez utóbbiban erősen tovább él a jugoszláv-kommunista *partizánhagyomány*. A polgárháborúban és utána elpusztult-kivégzett 15–35 ezer áldozat emlékére emelt bleiburgi emlékművel lezárultnak tekintik a nemzeti megosztottságot. A baloldali-szekuláris erőfölényt mutatja, hogy a mai napig sincs megállapodás a Szentszékkel és az egyházi javak/erdőbirtokok visszaadásáról, valamint az iskolai hitoktatásról.[122]

A Balkántól elhatárolódó közép-európaiság már a *horvát identitás* részét is képezi: a velük csaknem azonos nyelvet beszélő *szerbektől való elhatárolódás*,

[118] Az ország területének-lakosságának 7-8%-át adó Szlovénia termelte meg a jugoszláv GDP 20%-át, biztosította a külkereskedelem negyedét, azon belül a nyugatra irányuló kivitel 40%-át „A horvátok csak szónokolnak, a szerbek csak harcolnak, egyedül a szlovének dolgoznak." (Szilágyi, i. m., 326–328.)

[119] Uo., 340.

[120] A nemzeti ébredés korától 1938-ig a szlovén értelmiség egy befolyásos része csehországi, prágai egyetemeken tanult.

[121] Ne feledjük: Nagy Károly ott szervezte meg a keleti őrgrófságot és az 1809 és 1814 között létező napóleoni vazallusállamban, a szlovén-horvát „Illír Királyság/Tartomány"-ban bevezették a *Code Napoléont*.

[122] Szilágyi, i. m., 338.

szakítás a Balkánnal, *közép-európaiság*,[123] a lengyelhez hasonló, erős katolikus szellemiség. A horvát önazonosság kialakulásához szükség volt a magyarságtól való elszakadásra (lévén Horvátország 800 éven át, 1089 és 1918 között a Magyar Királyság társországa), az Adria-parti város(állam)okban pedig az olasz nyelv és kultúra fölötti diadalra.

A társországi viszonyból következett a horvát (nemesi)nemzet egyedüli kiváltságos helyzete a történelmi Magyarországon, saját országgyűléssel, saborral Zágrábban,[124] követekkel a pozsonyi, majd (buda)pesti országgyűlésben és az államiság több attribútumát[125] biztosító autonómiával 1868 után. A 18. század végétől ennek ellenére Bécs felé fordultak nemzeti céljaik támogatásáért, melynek csúcspontja volt a magyar kormány elleni fegyveres intervenció 1848–49-ben. Ekkor jött létre először a horvát–szerb összefogás, amely 1918 decemberében a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttéhez vezetett, de nem abban a szövetségi/dualista államformában, amelyre az (emigráns) horvát vezetők és nyugati támogatóik törekedtek. A szerbekkel való közel háromnegyed évszázados (kényszer)házasságot évtizedeken át konfliktusok terhelték, míg 1991–95-ben bekövetezett a sok ezer áldozattal járó végleges szakítás, a független államiság megteremtése. A testvérharc és az azt követő (tudjmani) konszolidáció messzemenő változást hozott a horvát identitásban: a szerb–délszláv „testvériség" kijózanító kudarca után ismét kezdik felismerni a horvát–magyar együttélés előnyeit,[126] s így vált hazánk Horvátország legjobb szomszédjává, EU- tagságának elkötelezett támogatójává. A történelmi tudat változását mutatja Škrabalo nagykövet kijelentése 1996-ban, egy követségi fogadáson: „a trianoni békének két vesztese volt: Magyarország, amely területének nagy részét elvesztette, és Horvátország, amelyet belekényszerítettek egy balkáni államba és évszázadokkal vetettek vissza".

A szerbek ellen vívott honvédő-felszabadító háború eseményei[127] teszik érthetővé, miért sokkal pozitívabb az 1941–45-ös Önálló Horvát Állam megítélése, mint a hasonló szlováké.

[123] A három, nagy európai régióhoz: Közép-Európához (Zágorje, Szlavónia) a Mediterráneumhoz (Dalmácia, Isztria) és a Balkánhoz (hercegovinai horvátok) való tartozás hozta létre a mai Horvátország furcsa alakját.

[124] Az ott hozott törvények a 17. század elején megtiltották a protestánsok letelepedését és birtokszerzését, noha akkor a (Magyar)ország többi területein élő népesség 90%-a protestáns volt.

[125] Teljes „home rule", horvát nyelvű közigazgatással, igazságszolgáltatással, rend- és honvédelemmel (domobranstvo), oktatással, egyházi és kulturális élettel, zászlóval, címerrel.

[126] Sokat segített ebben a horvát függetlenség ügyének támogatása fegyverszállítással is.

[127] Vukovár, „a horvát Sztálingrád" 1991. augusztus–november.

Az önazonosság-változás jele és formálója a horvát nyelv önállóságának hangsúlyozása-erősítése egy tudatos nyelvújítási programmal, amely a szerbtől való eltávolítást szolgálja.[128]

Bosznia-Hercegovinának nagy szerepe van a horvát köztudatban. A történelmi tényen túl, hogy az első horvát állam a mai Bosznia területén alakult meg, Bosznia-Hercegovina a horvát élettér részeként jelenik meg, melynek kézzelfogható bizonyítéka a (fogyatkozó) mostar-hercegovinai horvátság, a medjugorjei zarándokhely. Tudjman szerint a nagy horvát elődök (Starčević, Trumbić, Radić) „úgy beszéltek Boszniáról és Hercegovináról, mint amelyek geopolitikai egységet képeznek Horvátországgal is és Nyugattal is..."[129]

A véres polgárháború, amely megerősítette a nyugati közvéleményben a Balkán puskaporoshordó jellegét, egyöntetű elhatárolódásra, távolságtartásra késztette a friss függetlenségét védő állam vezetőit. Tudjman: „Horvátország lényegét illetően nem balkáni, hanem olyan ország, amely határos ezzel a szerencsétlen Balkánnal". Pártja, a HDZ és az ellenzéki szociáldemokraták egyetértettek abban, hogy „Horvátország történelmileg és kulturálisan Közép-Európa része, [amely] ...a rendet és a középre tartást jelenti, és éppen ebben a sajátosságában különbözik a Balkántól, amelyet átitat a keleti, illetve az orosz befolyás, amelyet az ázsiai önkényuralom jellemez". Ezt nyomatékosítandó, „a horvát parlament 1997 decemberében úgy módosította az alkotmányt, hogy annak 135. szakasza megtiltott minden olyan kezdeményezést, amely a jugoszláv államközösség felújításához vagy bármilyen formájú balkáni államszövetség létrehozásához vezet(het)ne."[130]

Az Egyesült Államokban mintegy kétmillió horvát (származású) él. Ők és a Nyugat-Európában élők jelentős lobbyerőt képviselnek, és anyagi támogatásukkal az élet-halál harcot vívó horvát nemzeti gárda modern fegyverekhez juthatott. Az amerikaiak, látva az EK tehetetlenségét, „1994-től kezdve egyre inkább a horvátokra alapozták térségbeli politikájukat, ...felfegyverezték és kiképezték a horvát hadsereget",[131] amely felszámolva a Belgrád által sorsukra hagyott krajinai szerbek ellenállását, 1995-ben felszabadította az elfoglalt terü-

[128] A nyelvkérdés a titói Jugoszláviában politikai kérdés volt: a „testvériség-egység" ideológiájából következően a horvát a szerb-horvát nyelv nyugati variánsaként szerepelt. M. Krleža írót, akadémikust kizárták a JKSZ-ből, a pártból, miután kiállt a horvát nyelv önállósága mellett.

[129] Szilágyi Imre: Horvátország a Balkán és Közép-Európa határán, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában*, TLA, 2003, 218. o.

[130] Uo., 220–222.

[131] Szilágyi Imre: *A horvát nemzeti identitás és a külpolitika*, kézirat, 2002, 4.

letek túlnyomó részét. A lengyelekéhez hasonlóan ezért is erős a horvátok Amerika-barátsága.

A legújabb identitásképző, nemzetegyesítő elem a sikeresen megvívott honvédő háború – ezért is váltott ki össznemzeti felháborodást és Brüsszel–Hága-ellenes érzelmeket a (joggal) nemzeti hősnek tekintett Gotovina tábornok politikailag motivált, aránytalanul szigorú elítélése, amit szerencsére később hatályon kívül helyeztek. A horvátok többsége mindig is (Közép-)Európa szerves részének tekintette hazáját, támogatta a NATO- és EU-csatlakozást, s nehezen békült meg azzal, hogy ez utóbbira 2013-ig kellett várnia.

A *szerb nemzeti identitás* jellemzői:

- erkölcsi, tulajdonságokbeli fölény valamennyi szomszéddal szemben, különösen a fegyverforgatásban;
- mindent fegyverrel, erőszakkal lehet és kell kivívni, s a megszerzettet egészében meg kell védeni;
- a közös ortodox vallásban gyökerező orosz- és kevésbé általános görög- és románbarátság;
- a fél évezredes állandó harc és alávetettség miatt kialakult iszlámellenesség és a részben ebből következő bosnyák-muzulmán és albángyűlölet, megvetés;
- Nyugat- és katolikusellenesség, amely elsősorban a csaknem azonos nyelvet beszélő horvátok ellen irányul; ellenségekkel vannak körülvéve, akiknek semmilyen engedményt nem szabad tenni;
- alkalmazkodókészség és összetartás, kitartás a legnehezebb megpróbáltatások közepette;
- az egységes parasztársadalomból eredeztethető demokratikus közszellem.[132]

A szerb köztudatban az él (s ezt sikerrel elterjesztették világszerte), hogy a szerb nemzeti egyház, kultúra és államiság bölcsője a mai Koszovó területén ringott. Az évszázadok során azonban – jórészt a török előrenyomulás következtében – több ilyen kulturális-egyházi (kolostorok) és igazgatási központ jött létre. Az első ilyen Zeta volt, a mai Montenegróban, a második Raška (a mai Szandzsák, Dél-Szerbia), a harmadik volt Koszovó-Metohija Pećcsel, a negyedik Közép-Szerbia, a Morava völgye, s végül a Duna menti (Belgrád, Szendrő-Smederovo) a Szerémséggel, Karlócával.

[132] Arday Lajos: Jugoszlávia vagy Nagy-Szerbia? Szerb nemzeti identitás és (kül)politika, *Külügyi Szemle*, 2003/3., 67.

A nemzeti mitológiában a kedvezőtlen történelmi tények nem kapnak helyet.[133] Az viszont tény, hogy történelmük 1804-től, a törökök elleni első felkeléstől 1995-ig győzelmek, sikerek sorozata.

A folyamatos északra vándorlás során[134] áthelyeződő településterület, egyházi-kulturális-állami központok[135] hatása kettős: markáns területi tagozódás, erős regionális tudat és az, hogy ezen az óriási területen más népekkel (bolgár-makedónokkal, albánokkal, bosnyák muzulmánokkal, horvátokkal, magyarokkal, németekkel) éltek-élnek együtt. A déli, dinári régiókra (Montenegró-Crna Gora, Koszovó, Bosznia, Krajina, az egykori határőrvidék) jellemző „a bizánci és az oszmán hatalomgyakorlási tradíciók, a hegyvidéki-rurális életmód, az európai fejlődési trendekhez való kései bekapcsolódás, ...patriarchális szellem, militarizmus".[136]

A bánsági születésű Dositej Obradović író, „a szerb felvilágosodás vezéralakja", és Vuk Karadžić nyelvész, néprajztudós, az általa *egy nyelv*nek tekintett *szerbhorvát* kodifikátora, egyaránt a nyelvet tartotta a nemzethez tartozás legfőbb ismérvének, vallási-felekezeti különbség nélkül, így Obradović szerbnek tekintette a horvátokat és a bosnyákokat, „a boszniai és hercegovinai törököket", Karadžić pedig a „što" nyelvjárásban beszélőket, a horvátok többségét. A *szerbség* másik fő jellemzője, *legszilárdabb identitáseleme az ortodoxia.* Bár a szerb alapjában vallástalan nép volt és maradt, és népi hitében, a „srpska verában" ősi pogány elemek is fennmaradtak, úgy mondhatnánk, hogy a szerbek vallása a szerbség.[137] „A középkori Szerbia eltűnése után évszázadokon át az egyház volt a szerb etnikum folytonosságának intézményes biztosítéka, amely a millet rendszer[138] keretében, illetve a lipóti dekrétumok[139] értelmében az Oszmán és Habsburg Birodalomban ellátott bizonyos világi-önkormányzati funkciókat is. Ilyenformán szerb az volt, aki lakóhelyétől függetlenül a Szerb Ortodox Egyházhoz tartozott."[140] Ennek az egyháznak, a peći, majd karlócai patriarchátusnak

[133] Uo., 54.

[134] A Marica völgyétől Szabadkáig, Szentendréig.

[135] Szkopjétól (Dušan cár székvárosa) Belgrádig, Újvidékig.

[136] Juhász József: Defenzív nacionalizmus és pragmatizmus a posztmiloševići Szerbiában, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában,* TLA, 2003, 242.

[137] Arday, i. m., 56.

[138] Vallási-egyházi alapon szervezett autonómiák, kulturális, esetenként területi önkormányzatok voltak (a nem-muzulmánokra kiterjedő) adószedési, igazgatási-igazságszolgáltatási és oktatási hatáskörökkel.

[139] *Diploma Leopoldinum,* 1790, 91.

[140] Juhász, i. m., 240–41.

a joghatósága Makedóniától Budáig, Győrig, az Adriáig/Triesztig terjedt. A kialakuló nemzettudatba ez az óriási terület, mint „szerb föld" került be, elvi alapjaként *Nagy-Szerbiának*: „ahol egy szerb él, az Szerbia"; szerb nem élhet kisebbségben, és a vegyes lakosságú területeken – még ha kisebbséget is alkotnak – övék a vezető szerep. Ez az elv érvényesült 1974-ig Boszniában, Koszovóban és 1990-ig Horvátországban. Sőt Koszovóra vonatkoztatva, ahol az albánok aránya meghaladta a 90%-ot, ez úgy módosult, hogy „ahol szerb sír van, az Szerbia". A gyűlöletszító hangulatkeltésben élen járt a szerb ortodox egyház, amely kiadványaiban már a '80-as évek elejétől felkeltette és erősítette a szerbek veszélyérzetét, albánellenességét, tudósításokat közölve a szerb egyházi és nemzeti emlékhelyek, kolostorok veszélyeztetettségéről és a tömeges kiköltözésről.

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os *Memorandum*a alapjaiban támadta meg a jugoszláv szövetségi államot, és szellemi-politikai előkészítőjévé vált Milošević neokommunista-nacionalista hatalomátvételének. Azt mondta ki, ami máig meghatározó eleme a szerb közgondolkodásnak: a szerbek erkölcsileg, de főleg fegyverforgatásban mindenkinél különbek; a szerbek minden háborújukat megnyerték, de a békéjüket elvesztették (Dobrica Ćosić); Tito és horvát–szlovén „bandája" megfosztotta a szerbeket a nagy véráldozattal kivívott győzelem gyümölcsétől, sőt saját államiságuktól is; „a szerb nép „népirtás" áldozata Koszovóban, és elnyomásban él Horvátországban". A *Memorandum*nak, a benne megfogalmazott nagyszerb gondolatoknak óriási hatása volt a szerb közgondolkodásra. Ezen féligazságokon és történelmi csúsztatásokon alapuló gondolatok mögé sorakozott fel egyként úgyszólván a teljes szerb politikai elit, valamint a szerb nemzetiségű lakosság óriási többsége. Milošević 1989-es kijelentése tökéletesen tükrözi a szerb mentalitást: „Ha dolgozni nem is, de harcolni tudunk, s van fegyverünk" – s ebben mögötte állt a szerb vezetésű és célokért küzdeni kész Jugoszláv Néphadsereg döntő többsége plusz az etnikai tisztogatásokban jeleskedő szabadcsapatok. A cél: *„Minden szerbet egy államba"*, amelyben a tartományok autonómiáját már felszámolták; északnyugati határa a Verőce/Virovitica–Károlyváros/Karlovac–Knin vonal és természetesen Bosznia-Hercegovina szerblakta területei. A szerbek nagy többsége azonosult ezekkel az eszmékkel és támogatta Miloševićet, mert azt mondta ki, amit éreztek és hallani akartak. Fel voltak fegyverezve, és nem kértek az ellenzék programjából, amely kemény munkát és a korrupció felszámolását követelte az Európához való felzárkózás érdekében. „A nacionalizmusba szédült tömegember nem lehet meg ellenségkép nélkül" (Petr Pithart) – s ellenség bőven volt, akik ennek a Nagy-Szerbiának az útjában állottak: szlovének, horvátok, bosnyákok, albánok,

valamint a Nyugat, elsősorban a németek.[141] A sok áldozatot követelő, kegyetlen harcok alatt és után pszichiáterek vizsgálták a szerbek természetellenes viszonyát fegyvereikhez, megállapítva, hogy többre tartották s jobban ragaszkodtak hozzájuk, mint hitveseikhez.[142] Különösen erős volt ez a tisztelet és ragaszkodás az egykori határőrvidéken, a Krajinákban, amelyek 1990–91 és 1995–97 között félfüggetlen államocskákként léteztek, szembefordulva a zágrábi kormányzattal. A világgal szembehelyezkedő Szerbia kirekesztette magát a (közép-)európai folyamatokból: a térség egyik legsikeresebb országából a Balkán egyik legszegényebb országává lett. Sokak véleménye szerint ez a szerbek Trianonja. Azért nem, mert a Daytoni Egyezménnyel Bosznia-Hercegovina területének közel felét sikerült biztosítani, ami messze meghaladja ottani lakossági arányukat. A szerbek, bár érzik a háború következményeit, még nem jutottak el az okok feltárásáig. A szellemi-politikai elit sem tisztázta a felelősség kérdését, mert nehéz kimondani: a szerb értelmiség, a médián keresztüli tudatformálók vitték pusztulásba a népet.[143] Jellemző, hogy a második világháború utáni európai népirtások legnagyobbikát, a srebrenicait, 8 ezer muzulmán férfi és fiú legyilkolásának tényét is tagadni akarják. A társadalom frusztrált: most kell szembenézni azzal a ténnyel, hogy a balkáni vezető szerepre törő, sőt azt egy ideig el is játszó szerb valójában kis nép. Megrendült a kiválóságba, kivételességbe vetett hit s az, hogy sikeres lehet az erőszakos érdekérvényesítés, fegyverrel. Tűnőben van a szerbség önképében központi helyet elfoglaló »harcos nemzet« mítosza. ...A katonáskodás és/vagy a katonaság kiszolgálása évszázadokon át a megélhetés és a társadalmi felemelkedés elterjedt forrásának számított; sokak számára még a '90-es évek háborúi is jelentős vagyonszerző funkciót töltöttek be."[144] Különösen a déli „menekültekre" jellemző az intolerancia és az erőszak, amelytől nemcsak a kisebbségek (magyarok, horvátok, szlovákok) szenvednek, hanem az őslakos szerbek is.

Bár Tito halála (1980) után megnőtt a pravoszláv egyház befolyása, jellemző adat, hogy 1982-ben a szerb fiatalok 3%-a vallotta magát hívőnek, a horvát és szlovén egyharmaddal szemben.[145]

[141] Jugoszlávia szükségszerű felbomlását, Szlovénia és Horvátország függetlenségének elismerését a médiája által félrevezetett szerb közvélemény a szerbek ellen irányuló CIA–vatikáni–osztrák–német összeesküvésnek tulajdonította.

[142] Jellemző szerb mondás: „Olyan jó nő, mint egy puska".

[143] Arday, i. m., 56–57., 61–63., 67.

[144] Juhász, i. m., 242–43. A Szlavóniába betört szabadcsapatok a vérengzés mellett minden mozdíthatót elvittek a horvát és magyar házakból, a konyhafelszereléstől és a mosógéptől kezdve a tetőcserépig.

[145] Tuszkova, E. J.: *Isztorija jugoszlavszkovo krizisza, 1990–2000,* Moszkva, 2001, 72.

„A pánszláv érzelmi tradíciók máig befolyásolják a szerbség külpolitikai orientációját. Mindmáig él egyfajta szláv-ortodox szolidaritásba vetett hit (bár nehezményezik, hogy az oroszok sokszor cserbenhagyták őket), viszont a Nyugattal való azonosulás vágya kisebb, mint a nyugati kereszténységhez tartozó kelet-közép-európai népek körében"[146], s megbocsáthatatlannak érzik a Koszovó kiürítését eredményező 1999-es amerikai–NATO bombázásokat. A kijózanodás, a (kényszerű) együttműködési szándék jele, hogy „a közvéleményt ma már kisebb mértékben foglalkoztatja a nemzet állami egységének, Koszovó hovatartozásának ügye, fontosabbá váltak a gazdasági és szociális gondok, az életszínvonal problémái, a korrupció."[147]

A *montenegró*iakra jellemző, hogy szerbebbeknek tartják magukat a szerbeknél, nagyrészben azért, mert a törökök soha nem tudták meghódítani-pacifikálni hegyvidéki területeiket, ahol tovább élhették – az albánokhoz hasonlóan – „törzsi-nemzetiségi szervezetben, papi fejedelmeik uralma alatt, a mindenkori központi hatalomtól független, félnomád-félrabló életmódjukat". Saját állami hagyománnyal rendelkeznek: az 1878-as berlini kongresszuson a nagyhatalmak – Szerbia és Románia mellett – önálló királyságként ismerték el a kis, hegyi papi fejedelemséget. A titói Jugoszláviában a harcos tradíciókkal rendelkező „crnagorácok" számarányukat (0,5 millió) messze meghaladva töltöttek be vezető pozíciókat a párt- és államapparátusban, a gazdaságban[148], de mindenekfölött a fegyveres testületekben.[149] A miloševići politika kezdeti támogatása után (tüzérségük lőtte Dubrovnikot) fokozatosan távolodtak el Szerbiától (a német márka, majd az euró a „nemzeti" valutájuk), s 2006-ban proklamálták függetlenségüket. Hagyományosan oroszbarátok – idegenforgalmuk-gazdaságuk gyakorlatilag orosz kézen van.[150]

Kállay Béni pénzügyminiszter, s mint ilyen, Bosznia-Hercegovina kormányzója (1882–1903) sikertelenül próbált kialakítani egy közös *boszniai-bosnyák identitást* a három „népfajból": a századfordulóra a szerbek és a horvátok már e két nemzethez tartozónak érezték magukat – a bosnyákon már csak a muzulmánokat kezdték érteni. Bogumil őseik (akiket mind a nyugati, mind a keleti egyház üldözött) felszabadítókként fogadták az oszmánokat, és tömegesen tértek át az iszlám hitre; nemességük azért, hogy megtarthassa birtokait. Ez

[146] Juhász, i. m., 241.

[147] Uo., 246.

[148] Újvidéken összefut két crnagorác: „Te hol vagy igazgató?"

[149] Arday, i. m., 65–66.

[150] Meg nem erősített hírek szerint a ciprusi bankokban elhelyezett orosz pénzek 40%-át már átvitték Podgoricába.

megmentette őket az erőszakos vérkeveredéstől – ők őrizhették meg legtisztábban ősi szláv (szőke, kék szemű) vonásaikat. Mozlim vallásgyakorlatukban megőriztek keresztény elemeket; a volgai tatárokhoz hasonlóan szekularizáltak, nem fundamentalisták, jóllehet ezzel vádolta őket az összehangolt szerb-görög-orosz propaganda a '90-es években.[151] Mindkét világháborúban a végsőkig harcoltak a szerbek ellen a Monarchia, az önálló horvát állam hadseregében és a németek szervezte Handzsár hadosztályban. 1968 után államalkotó nemzetként ismerték el a „muszlimánokat". A Jugoszláviából való kiválás, a közel negyedmillió áldozatot és több százezres, kényszerű elvándorlást követelő polgárháború (1992–95) után természetesen megerősödött a mozlim befolyás és identitás (önkéntesek, fegyver- és segélyszállítmányok, pénzügyi támogatás, mecset- és medreszeépítések, -látogatás, kendőviselet).

Szkander bég még Hunyadi János szövetségeseként harcolt a törökök ellen, de az *albánok* több lépcsőben, fokozatosan áttértek az iszlámra, jellemző módon olyankor, amikor elveszett a (keresztény) felszabadítás reménye, tehát 1526 és 1690 után. Így alakult ki a 75%-os mozlim többség a 15%-os ortodox és 10%-os katolikus-protentáns arány mellett. Évszázadokon át az Oszmán Birodalom legmegbízhatóbb vezetőit (budai várparancsnok, janinai pasa, egyiptomi alkirály) és haderejét adták, s amikor a többi balkáni nép saját nemzetállam megteremtésére törekedett, ők még csak autonómiát akartak a birodalmon belül. A Balkán-háborúk lezárásaként „kreálták" a nagyhatalmak az önálló Albániát (hogy elzárják Szerbiát az Adriától), de minden második albán szerb-görög uralom alá került Koszovóban, Makedóniában, Epiruszban. A déli toszkok a polgárosultabbak, nyelvjárásuk az irodalmi nyelv alapja. A többségi gegek csaknem egészükben muzulmánok; ők laknak Koszovóban, Makedóniában, Dél-Szerbiában. Identitásuk, társadalmi-politikai életük két legjellemzőbb vonása a nagycsaládi-nemzetiségi összetartozás,[152] helyenként máig gyakorolt vérbosszúval, és a *széttagoltság*, a szüntelen belviszályok. Az iszlámon belül a bektasi irányzathoz tartoznak, de *ők elsősorban albánok, s csak másodsorban muzulmánok*, s végképp nem szélsőséges terroristák. Jugoszláviában a modern iskolákban[153] felnőtt fiatal albán értelmiség nem a jugoszláv, hanem az albán nemzeti tudat hordozó-

[151] Izetbegovićot, az egyetlen nem párttag posztjugoszláv elnököt korábban ezzel a koholt váddal börtönözték be.

[152] 1989 és 1999 között jól működő „föld alatti államszervezetet" hoztak létre Koszovóban, a bel- és külföldi albánok jövedelmének kötelezően beszedett 10-15%-ából.

[153] Pristinában működött az ország egyik legmodernebb, harmadik legnagyobb egyeteme 40 ezer hallgatóval, albán tanítási nyelvvel.

ja lett, s a maguk gazdái akartak lenni az általuk lakott területeken, három lépésben:

- az albánlakta területek (Koszovó, Makedónia, Dél-Szerbia, Montenegró) egyesítése Jugoszlávián belül,
- Nagy-Koszovó köztársasági rangra emelése,
- annak egyesülése Albániával.

Nagy-Albánia nem jövőbeli álom: olasz fennhatóság alatt létrejött 1941 és 1944 között az albánlakta területek egysége. 1999-ben kivonták a szerb fegyveres erőket Koszovóból; azóta de facto s 2008 óta de jure is létezik egy második albán állam, 95%-ban albán többséggel, 1,5 -1,5%-os szerb, török, cigány kisebbséggel. Az 1998–99-es szerb etnikai tisztogatások miatt elmenekült közel félmillió koszovói azt tapasztalta, hogy az „anyaország" fejletlenebb, szegényebb, így erősen kétséges, akarnának-e azzal egyesülni. Nagy-Albánia eszméjét a koszovóiak 15%-a támogatja, s ha létre is jön a távolabbi jövőben, inkább Pristina, mint Tirana központtal.

A *macedón identitás* új keletű és mesterséges. Fülöp és Nagy Sándor hellénekkel rokon, ókori Makedóniájának 49%-a ma Görögország északi része, az Égei-tenger mellékével és Tesszalonikivel, 38%-a a volt jugoszláv tagköztársaság, FYROM, ez a Vardar völgye Szkopje központtal, 10%-a a Bulgáriához tartozó pirini Makedónia, míg az Ohridi-tótól nyugatra eső 3% Albániáé. Az önálló nyelvként elismert macedón valójában egy nyugatbolgár nyelvjárás, s a térség lakói bolgár szlávok. Az (el)szakadás 1878-cal, Bulgária önállósulásával indult; a térség túlnyomó része török uralom alatt maradt 1912-ig. Az ottani lelkekért versenyfutás indult: a görög, a bolgár, a szerb és a román (vlachok!) kormányok papokat, tanítókat, agitátorokat, katonatiszteket, fegyvereket küldenek – legsikeresebbek a bolgárok, akik kirobbantják az 1903-as ilindeni felkelést. Az első Balkán-háborúban a szerbek és a görögök elorozzák a területet a háború terhét viselő bolgárok elől: a vardari részt Dél- vagy Ószerbia névvel bekebelezik. A nagyjából egyharmad-egyharmad arányban török, görög és bolgár Szalonikibe[154] állítólag két órával a bolgárok előtt vonultak be a görög csapatok. 1915-ben a központi hatalmak oldalán hadba lépő Bulgária foglalja el/vissza a térséget. 1918 és 1941 között ismét görög és szerb uralom, majd 1941 áprilisában felszabadítóként üdvözlik a bolgárokat. A végleges törés 1944–49-ben következik be: a vardari terület Jugoszlávia tagköztársasága, ahol óriási lendületet vesz a – bolgártól különböző – makedón nemzet-(tudat-)építés, tehát

[154] Kemal Atatürk szülővárosának szláv neve Szolun, egykor jelentős szefárd zsidó és cigány közösséggel.

az állam teremti meg a nemzetet. A nyelvfejlődés már 1878, majd 1912 óta külön úton jár: az intellektuális-tudományos, modern szókincs a macedónban szerb-horvát, a bolgárban orosz elemekkel bővült. A görög polgárháborúban a bolgár-macedónok a kommunisták, Moszkva és Belgrád oldalán harcoltak; Tito „kiátkozása" után a partizántevékenységet felszámolják, százezres nagyságrendben menekülnek a szovjet blokk országaiba. A megmaradt 30-40 ezer bolgár-macedón hivatalosan „szlavofón hellén", mivel Görögország nem ismeri el területén a nemzeti kisebbségek létezését.

Mivel csak néhány ezer szerb telepes élt a területén, a szlovén és horvát elszakadás árnyékában Makedónia áldozatok és veszteségek nélkül, de nem konfliktusmentesen nyilváníthatta ki függetlenségét 1991 szeptemberében. A „négy tűz" közé szorult országnak meg kellett küzdeni a szerb és a görög embargóval – az utóbbit a név-zászló-címer vita miatt léptették életbe, ugyanis Görögország kizárólag önmagát tekinti az ókori Makedónia örökösének. Bulgária ugyan (Oroszországgal együtt) elsőként ismerte el az új államot, a bolgár közvélemény azonban változatlanul sajátjának, bolgárnak tartja a nyelvet és a területet. A szkopjei macedón tudatú értelmiség és politikai elit természetesen kiáll országa függetlensége és egysége mellett, amelyet a bolgár igények és az állandósult görög fenyegető magatartás mellett leginkább a népesség egyharmadát kitevő albánok veszélyeztetnek mint elismert államalkotó nemzet.

A *bolgár* egyike azon balkáni nemzeteknek, akiknek ősei – különböző időkben – a félsziget egészét birtokolták. A félévezredes oszmán-török uralom felszámolásakor, 1878 márciusa és szeptembere között ez csaknem helyreállt: az orosz protektorátusnak tekintett San-Stefanó-i Nagy-Bulgária felölelte (a mai Bulgária és Makedónia mellett) Görögország nagy és Szerbia tekintélyes részét, Nišsel. A berlini kongresszus és az, hogy az ország a balkáni és mindkét világháborúban a vesztesek között végezte, redukálta mai méretére. Mivel a bolgárok a mindkét oldalon sok áldozattal járó 1876–78-as orosz–török háborúban nyerték vissza államiságukat, *identitásuk egyik legmeghatározóbb eleme mély és őszinte oroszbarátságuk.* 1940–41-ben csak Romániától, Jugoszláviától és Görögországtól szerezték vissza területeiket, de nem voltak hajlandók hadat üzenni a Szovjetuniónak, s még szovjet nyomásra sem voltak hajlandók eltávolítani Szófia főteréről II. Sándor, a felszabadító cár lovasszobrát. Ennek szélsőséges megnyilvánulásaként a zsivkovi párt- és államvezetés kérte országának felvételét a Szovjetunióba. Az érthetően erős törökellenesség az utóbbi években alábbhagyott: a milliós nagyságrendű török kisebbség pártjai általában tagjai a kormánykoalíciónak. A közvéleményt – amelyre jellemző a sokszor erőszakos cselekedetekben megnyilvánuló cigányellenesség – sokkal inkább foglalkoztat-

ja a súlyos gazdasági helyzet[155], a korrupció, a tragikusan alacsony születésszám és a nagyarányú elvándorlás[156].

A *román nemzettudat* egyik tartópillére a *dákoromán kontinuitáselmélet,* melynek lényege, hogy a dák őslakókkal összekeveredett római hódítók leszármazottai Traianus óta élnek Erdélyben. Ezzel szemben a nyelvföldrajzi tények és írásbeli források a vándorláselmélet helyességét bizonyítják. Vlach pásztorok megjelenését Erdélyben a 12. század végén említik először; „a 13. századtól kezdődhetett a nagyobb mérvű beszivárgás; ...a Maros völgyét a 14. században érik el". Akkor 400 erdélyi helynévből 10 volt román.[157] „A román... nemzeti identitás kettős, erdélyi és óromán gyökerű."[158] A balázsfalvi triász, Micu-Klein, Maior és Şincai görög katolikus papok dolgozták ki a dákoromán eredet elméletet, „ők voltak a nemzeti újjáéledés programjának a megfogalmazói". Az akkor 1,3 milliós egyház brutális felszámolását 1945–49, a kommunista hatalomátvétel után az magyarázza, hogy ők „a nyugati kereszténységgel való egyházi és politikai kapcsolatok mellett érveltek". *A regáti identitás az ortodoxiára épít;* „a kommunista időszakban az ortodox egyház, privilegizált pozíciójáért cserébe, támogatta a kommunista párt nemzeti politikáját."[159] Ilie Moskovici, szocialista politikus 1929-ben sommásan így nyilatkozott: „A hosszú török uralom a mi vérünkbe az erkölcstelenséget és a baksist vitte be".[160]

Románia három európai régió találkozásánál fekszik: míg Erdély és a történelmi Magyarország részei, a Partium vitathatatlanul Közép-Európa, Havasalföld és Dobrudzsa a Balkán, addig Moldvában kelet-európai hatások érvényesülnek.[161] Ebből következően „mind a mai napig beszélhetünk külön erdélyi és külön moldvai identitásról, [sőt] ...szubregionális identitásokról is, mint például a máramarosi, bánsági stb.".[162] A hivatalos álláspont az, hogy Románia

[155] Bulgária az EU legszegényebb országa.

[156] Becslések szerint a 7,8 milliós országból félmillióan dolgoznak Nyugat-Európában.

[157] A vlach, oláh, román nyelv Illíria római provincia területén alakul ki, ott, ahol az albánokkal éltek együtt; erre utal a folyók, hegyek (Durmitor Montenegróban) neve, a folyami halászat és a legeltetés szókincse; Havasalföldön a 9. században tűntek fel. (Álmodó és Perzselő – interjú Schütz Istvánnal, *Magyar Nemzet,* 2002. november 30.)

[158] Kántor Zoltán: Románia a homogén nemzetfelfogástól az „európai nemzet" felé?, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában,* TLA, 2003, 287.

[159] Kántor, i. m. 266.

[160] Idézi Molnár Gusztáv: A román nacionalizmus magyarságképe, in Bojtár Endre (szerk.): *Áttűnések (A századforduló irodalma Közép- és Kelet-Európában),* Budapest, Balassi Kiadó, 1992, 56.

[161] Kantyemir moldáviai fejedelemfi írásai az orosz szatirikus irodalmat gazdagították, és Moldva keleti fele, Besszarábia egyértelműen Kelet-Európa része.

[162] Kántor, i. m., 270–271.

Közép-Európához tartozik – ezt különösen a NATO- és az EU-csatlakozás folyamatában hangsúlyozták. Huntington nagyhatású művének[163] azt a megállapítását, hogy a nyugat-(európa)i és a keleti civilizációt elválasztó határ Romániát (Ukrajnához, Jugoszláviához hasonlóan) kettévágja, felháborodással fogadták, és dühödt hangú kijelentések, cikkek, könyvek áradata cáfolta balkániságukat, bizonyítva Közép-Európához tartozásukat – e tekintetben teljes volt az egyetértés a kormánytagoktól a tudomány emberein át Mihály exkirályig. „A legfontosabb, identitást alakító intézmény Romániában is az állam"; célja a homogén nemzetállam létrehozása; ez a folyamat már Dobrudzsa megszerzésével (1878) megindult, folytatódott az 1918 és 1940 közötti Nagy-Romániában, tetőzött a Ceauşescu-korszakban. A két háború közötti időszakban a „csúcsértelmiségiek"[164] (akárcsak a mi népieseink) a parasztságban látták a nemzet gerincét, identitásának és küldetéstudatának hordozóját, „paraszti örökkévalóságról" beszéltek. Az ortodoxián alapuló küldetéstudat – amely a Vasgárda szellemi alappillére volt – szükségszerűen együtt járt az antiszemitizmussal, a kisebbségekkel (magyarokkal, németekkel, bolgárokkal, oroszokkal, ukránokkal) szembeni előítélettel, felszámolásukra való törekvéssel. Tudatformáló, nagy költőjük Eminescu (Arany János kortársa) Bukovinából („Galíciából") hozta magával antiszemitizmusát, „a Nyugat-ellenes antiliberális és idegengyűlölő román nacionalizmus, az ún. autochtonizmus megteremtője is".[165] „A román kultúrában az antiszemitizmus legalább olyan régi, mint a nacionalizmus... a román közvélemény számára a nacionalizmus szolgáltatta az antiszemitizmus alapját. Ennek egyik előharcosa a nagyrabecsült nemzeti költő, Mihai Eminescu volt: az ő elképzeléseire vezethető vissza a mai román nemzeti-totalitárius gondolkozás egyik fő irányvonala."[166]

„A nemzeti identitás egyik kulcsfontosságú eleme, hogy a mai román társadalom, de legfőképpen az elit nem nézett szembe a múlttal,...a romániai zsidók kiirtásával, valamint a németek deportálásával sem."[167] „A homogenizáció nem csupán a magyarokat érintette, hanem a németeket és a zsidókat is, akiket a

[163] Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.

[164] Gusti, Rebreanu, Eliade, Cioran.

[165] Molnár, i. m., 26–31.

[166] Richard Wagner: Homogenizálás és kisebbségi önrendelkezés Romániában, *Európai Szemle*, 1992/2., 69.

[167] Tismaneanut idézi Kántor, i. m., 269. Ez annyira sikeres volt, hogy Nagy-Románia 800-800 ezres német és zsidó közösségéből néhány (tíz)ezer, zömében idős ember maradt. A 400 ezer, többségében besszarábiai zsidó kiirtásáról egy túlélő jelentetett meg könyvet 1946-ban – azt Ceauşescu ügynökei a világ minden könyvtárából „kikölcsönözték" és megsemmisítették.

román állam gyakorlatilag eladott Németországnak és Izraelnek."[168] „A román identitás fontos eleme a romáktól való elhatárolódás... rendszeresek a romapogromok, és a lakosság előítéletes a romákkal szemben."[169] Jelzésértékű, hogy társadalmi csoportok, önkormányzati képviselők javasolják olyan roma nők sterilizálását[170], akik nem tudnak emberekhez méltó körülményeket biztosítani gyermekeik felneveléséhez, s ehhez pénzjutalmat ígérnek.[171] A hivatalosan 620 ezres, valójában legkevesebb kétmilliós cigányság szociális helyzete, a magas bűnözési arány mára nemcsak a 19 milliós ország (melyből 4 millióan dolgoznak külföldön) megold(hat)atlan problémája, de összeurópai, olasz, francia, német üggyé vált.

Egy 2006-os közvélemény-kutatásban a megkérdezettek 29%-a ellenséges államnak tartotta hazánkat; bennünket Oroszország követ 26, Ukrajna 22%-kal. A legbarátságosabbnak véltek sorrendje: USA 72, Franciaország 66, Moldova 59%-kal.

Moldva keleti fele – Besszarábia, a Prut és a Dnyeszter között – 200 éve került orosz fennhatóság alá, s csak 1918-tól 1940-ig, majd 1941–44-ben tartozott Romániához. Az egykori szovjet tagköztársaság, Mold(o)va, Moldávia sokban hasonlít Makedóniához: Európa legszegényebb országai, és a román egy nyelvjárását beszélő „moldávok" alkotják a népesség kétharmad részét – őket a román közvélemény románoknak tartja (bolgár – macedón analógia). A moldáv értelmiségi-politikai elit, a macedónhoz hasonlóan, ragaszkodik nemzeti-állami különállásához, és ezt támogatta a lakosság döntő többsége: 1993-ban 83%-uk a Romániával való egyesülés ellen szavazott. Ebben szerepük volt a Dnyeszteren túli területen (Transznyisztria) többséget alkotó ukránoknak és oroszoknak, valamint a türk eredetű gagauzoknak, akik messzemenő autonómiát élveznek. Az orosz „békefenntartók" által védett Transznyisztria egyfajta szovjet zárvány, „fekete lyuk" Moldva és Ukrajna között. Az ország egészére jellemző a görögkeleti ortodox vallás, az orosz nyelv általános ismerete és használata, különösen a felsőoktatásban. A különállás ellenére százezrek vették fel a román állampolgárságot (is), és ennek birtokában vállalhatnak munkát Nyugat- és Dél-Európában.[172] A román–orosz kettősség ad lehetőséget Romániának és Oroszországnak, hogy befolyását érvényesítse „Európa reménytelen szegényházában".

[168] Kántor, i. m., 270.

[169] Uo., 274.

[170] Ilyenre sor került Csehországban és Szlovákiában.

[171] *Magyar Nemzet,* 2013. január 15. és február 6.

[172] A 4 milliós ország munkaképes népességének fele külföldön dolgozik.

*Oroszország*ra – Lengyelországgal ellentétben – gyenge nemzet(tudat) és erős állam a jellemző. Mivel az ország a 16. század végétől a lengyel–német–svéd területektől a Csendes-óceánig terjed, az oroszokban *birodalmi tudat* fejlődött ki és él tovább. Jól tükrözi ezt a szemléletet, hogy kétféle külföldet látnak: a távolit és a közelit, a Szovjetunióhoz tartozott, függetlenné vált államok övét a Baltikumtól Tádzsikisztánig, melyet még mindig sajátjuknak, de legalább is befolyási övezetüknek tartanak. A cári, majd a szovjet birodalomban az oroszok csak relatív többségben voltak 45% körüli arányukkal, de a „birodalom multietnikus ország alternatívájaként sem körvonalazódott az etnikailag homogén orosz nemzeti állam... A *birodalmi tudat* (gyerzsavnoszty) egyik ....*következménye az orosz nemzettudat hiánya.*"[173] Nagy Péter (1682–1725) óta küzd egymással két, meghatározó szellemi áramlat: az ortodox-szlavjanofil-narodnyik és a mindenkori modernizációt, Nyugat-Európához közeledést képviselő-szolgáló zapadnyik. Nyugati közvélemény-kutató intézetek által végzett felmérések azt mutatták, hogy az oroszok 71%-a nem tartja magát európainak; a válaszadók fele fenyegetőnek tartja a NATO-t és az EU-t; 40%-uk szerint a nyugati típusú demokrácia romboló hatású Oroszország számára, amelynek saját, egyedi fejlődési útját kell járnia, véli 75%-uk. „Ha kitörne egy, az 1917-hez hasonló forradalom, a megkérdezetteknek közel fele támogatná; csak 10%-uk venné fel a harcot, míg 16%-uk elhagyná az országot."[174] Az orosz liberálisok – a mai zapadnyikok („nyugatosok") – képtelenek reális alternatívát adni népüknek: „a vallási-politikai életben egyaránt hierarchiához szokott oroszoknak mindig is csak egy szűk elitje volt vevő a nyugati ideákra, pláne a liberalizmusra. A nyugati demokráciatámogatás-elősegítés Moszkvában az etnikai-vallási feszültségek, illetve a széthullás rémképét vetíti előre."[175] A nacionalista, náci ideológiájú[176] és megjelenésű, részben félkatonai szervezetek jelszava: „Oroszország az oroszoknak". Tagjaik – a futballhuligánokkal kiegészülve – rátámadnak a sötét bőrű „idegenekre", a kaukázusiakra, közép-ázsiaiakra a fővárosban, de Karéliában is, és

[173] „Oroszország története az orosz állam története." A történész Klucsevszkijt idézi Deák András: A birodalom után: civilizációs dilemmák a kilencvenes évek orosz külpolitikájában, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában*, TLA, 2003, 97–100.

[174] *Metro*, 2003. november 7.; *Új Szó*, Pozsony, 2007. február 8.

[175] A 140 milliós országban 25 millió muzulmán él; az 1989-es 300-zal szemben ma 8000 mecset működik; Moszkvában 2 millió mozlim él, a lakosság 20%-a; az ottani orosz anyák átlagosan 1,1 gyereket vállalnak, a tatárok hatot; az oroszországi sorkatonák fele már mozlim; az elnéptelenedő Szibériában 21 millió „őslakos" mellett már 8 millió illegális kínai bevándorló él. (*Demokrata*, 2011. június 15.)

[176] Az antiszemita Pamjaty (Emlékezet), Rogyina (Haza), Szláv Unió, Orosz Nemzeti Egység, az Illegális Bevándorlás Elleni Mozgalom.

tisztán „fehérek"-lakta városrészek kialakítását követelik. A társadalom megosztott: a sztálini nagyságot és erőt dicsőítő kommunista párt támogatottsága riasztóan magas[177] a fiatalok körében is, és már a putyini hatalom is elmozdulásban van ebben az irányban: Putyin törekvése, hogy „irányított demokráciával" visszaadja Oroszország nagyhatalmi statusát, újraélessze a nemzeti büszkeséget, mindeddig sikerrel járt: annak ellenére, hogy a népesség egyharmada a szegénységi küszöb alatt él, támogatottsága 70-80%-os.[178]

A gyenge nemzettudattal rendelkező orosz társadalom számára nem jelent súlyos, megoldandó problémát a posztszovjet közel-külföldi államokban élő mintegy 25 millió honfitársuk helyzetének rendezése. Egyrészt, mert kiváltságos „uralkodó" pozíciójuk elvesztése, a gazdasági nehézségek, helyenkénti üldözések miatt több millióan már átköltöztek az anyaországba (Közép-Ázsia, Kaukázus), másrészt mert megtarthatták a gazdasági-kulturális életben játszott (vezető) szerepüket (Belarusz, Ukrajna), sőt az EU-tagállamokká vált balti országokban európai perspektívák nyíltak érvényesülésük előtt. Látványos az orosz pravoszláv egyház feltámadása: 30 ezer templom és kolostor szolgálja a hívek lelki igényének kielégítését, akik a (szláv) népesség 88%-át teszik ki. Bevezették az iskolákban az ortodoxia alapjainak oktatását, s „az ortodox vallásosság egyre központibb helyet foglal el az orosz identitásban... Ennek az identitásnak sarokköve a konzervativizmus, hiszen mint maga a pátriárka fogalmazott, a liberalizmus a jog összeomlásához és az apokalipszishez vezet." A nyugati Levada Központ felmérése azt mutatja, a polgárok 85%-a ellenzi az egyneműek házasságának legalizálását, 87%-a a melegfelvonulásokat, 70%-a pedig egyetértene az iskolai egyenruha újbóli bevezetésével. Érthető, hogy törvény született a homoszexualitás propagálásának tiltásáról. „Az új jogszabály része annak a törekvésnek, amellyel a Kreml és az ortodox egyház próbálja előtérbe helyezni a hagyományos orosz értékeket, amelyek szerintük szemben állnak a nyugati liberális értékekkel." Putyin erkölcsi megújulásra, konzervatív értékekre és hazafiságra alapozott rendszerének fontos eleme az egyházzal kötött szövetség.[179] Havel nem túl hízelgő véleménye szerint „Putyin elnök a diktatúra egy új típusát alakította ki; ...érdekes, hogyan fonódik össze benne mindaz, ami a kommunizmusban és a kapitalizmusban is a legrosszabb".[180] Máig óriási probléma az iszákosság: ebből következőleg a férfiak várható átlagéletkora 59, míg a nőké

[177] Brezsnyev a 20. század legnépszerűbb politikusa 56%-kal, mögötte Lenin 54, Sztálin 50, Jelcin 22, Gorbacsov 21%-kal végzett, *Magyar Nemzet*, 2013. május 30.

[178] *Le Monde Diplomatique*, 2007. február; *Newsweek*, Aug. 15. 2011.

[179] *Magyar Nemzet*, 2013. január 8., május 23.

[180] *Metro*, 2008. március 20.

79 év, és a második világháborús éveknél magasabb az árva és csavargó gyerekek száma.

Összegezve: Oroszországnak ma nem a Nyugat vagy a Kelet, hanem a Dél, az iszlám világ erősödése jelenti a legnagyobb problémát. Oroszország soha nem lesz tisztán európai és ázsiai sem, Sz. Mihejev politológus szerint: „Oroszország nem Kelet vagy Nyugat része, hanem önmagában egy civilizáció"[181] amely – szélsőséges vélemény szerint – őrzi 17–18. századi vonásait és még régebbieket.

Ukrajnára és a még inkább megkésett fejlődésű Fehéroroszországra a gyenge nemzet–gyenge állam a jellemző, mivel sem egységes nemzettudatuk, sem önálló államuk nem jöhetett létre 1991, a Szovjetunió szétesése előtt. A 9–13. században létező Kijevszkaja Ruszt mind az oroszok, mind az ukránok első államuknak tekintik, Kijev-Kijiv pedig „az orosz városok anyja". Ukrajna hosszú és viharos történelmét a pusztulás, elnyomatás és diszkontinuitás, a tartós államiság hiánya, az ukrán területek külső hatalmak általi felszabdaltsága, a szomszéd népekkel kialakult bonyolult, de többségében negatív viszonyok, az ukrán területek lakosságának etnikai-nyelvi keveredése és civilizációs peremstátusa jellemzi."[182] A név is utal erre, ugyanis a „kraj" valaminek a szélét, peremét jelenti. Ez a terület Krakkóból, Moszkvából, sőt a krimi tatár Szimferopolból és Konstantinápolyból nézve is az ország, a birodalom széle, határterülete volt pravoszláv parasztjaival (holopok) és a birodalmak közötti „senki földjén" megtelepedett, a mi hajdúinkhoz hasonló, szabad harcosok közösségével, a (zaporozsjei) kozákokkal, akik hol lengyel, hol tatár-oszmán, hol orosz szolgálatban láttak el határőrizetet. A döntő fordulat az 1654-es perejaszlavi megállapodáshoz köthető: Bogdan Hmelnyickij kozák hetman elfogadta Moszkva főségét.[183]

„Ekkortól eredeztethető Ukrajna azon földrajzi-politikai megosztottsága, amit a nemzeti történetírás „Jobb parti" és „Bal parti" Ukrajnaként említ, amelyek közül az utóbbi az orosz birodalom által uralt, ahhoz fokozatosan idomuló és ma is oroszbarát területeket, míg az előbbi a nyugati szomszédok által irányított és ma is inkább nyugati orientációjú régiót jelöli."[184] „A litván majd a lengyel-litván fennhatóság alá került keleti szlávok éppen területi-állami elkülönültségük miatt lettek másik etnikummá, ukránná és belorusszá... az orosz

[181] A. Dugin kortárs gondolkodót idézi Sayfo Omar, *Demokrata*, 2011. június 15.

[182] Nahaylo Bohdant idézi Póti László: Ukrajna: a nemzetalkotó állam, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában*, TLA, 2003, 298.

[183] Egyfajta lengyel–orosz kondominium alakult ki; az északi háborúban (1700–1721) először a Lengyelország nagy részét elfoglaló svédek szövetségében Moszkva ellen fordultak, de átállásuk a poltavai csatában (1709) orosz győzelemhez (és uralomhoz) vezetett.

[184] Póti, i. m., 299.

állam természetesen csak oroszoknak tekintette őket, az ukránokat kis oroszoknak nevezték."[185] Az ukrán-belarusz „tisztán paraszti társadalomból kiemelkedni csak az oroszokhoz történő asszimiláció útján lehetett... a kormányzat valójában csak oroszokat ismert, a birodalom az oroszok birodalma, más nincs is itt... az ukrán nemesség legnagyobb része már a 18. század közepétől fokozatosan eloroszosodott". „A Dnyeper vidékére szökött parasztokból lett kozákok a lengyel-litván állam területéről jöttek zömmel, az orosztól eltérő nyelvjárást használtak. S minthogy határterületről származtak, később ukránoknak nevezték őket vagy a Rusz névből eredően ruszinoknak, latinosan ruténeknek."[186]

„Az oroszokkal és a lengyelekkel szemben az ukrán kollektív történeti tudat nagyon erős ellenszenvet hordoz"[187], azt is mondhatjuk, hogy identitásuk velük szemben alakult ki: *ukrán az, aki nem orosz és nem lengyel.* A 18–19. század fordulóján született *Isztorija Russzov* anonim szerzője „a büszke és nagylelkű ukránokat szembeállítja a csaló lengyelekkel és barbár moszkvaiakkal". Az 1840-es években, Kijevben megszervezett, titkos Cirill és Metód Társaság „az ukrán nemzeti megújulási mozgalom csúcspontját jelentette; Sevcsenkó is egyik radikális vezetője volt. A cári kormányzat felfedezte és betiltotta,[188] s arra törekedett, hogy a „polonizmus minden nyomát kiirtsák a nyugati országrészek (vagyis a belarusz, ukrán és litván területek) gondolatvilágából".[189] 1863-ban belügyminiszteri rendelettel betiltották az ukrán nyelv használatát és ukrán nyelvű könyvek megjelentetését, azt állítva, hogy az csupán az orosz egyik nyelvjárása.

A lengyel–litván államérdekeket is szolgáló 1596-os breszti unióval az ortodox ukrán és belarusz népesség egy jelentékeny része – papjaival együtt – elfogadta a római pápa főségét, s az ikonosztáz és liturgia megtartásával létrejött a görög katolikus vagy unitus egyház. Az anyanyelvi istentisztelet nagyban hozzájárult az ukrán nemzeti identitás kialakulásához-fennmaradásához – *a görög katolikus ukrán-ruszin, majd román nemzeti egyház lett* az 1690-es *Diploma Leopoldinum* értelmében 1772 után Ausztriához került területeken. „Az ukrán

[185] Niederhauser Emil: A moszkvai Oroszország és a lengyel-litván Rzeczpospolita: strukturális összehasonlítás, in *Magyarország és Európa*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2003, 300.

[186] Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Budapest, História Könyvtár, 2001, 90., 174., 185.; Niederhauser Emil: Sevcsenkó és az ukrán nemzeti megújulási mozgalom, in uő: *Nemzet és kisebbség*, Budapest, Lucidus Kiadó, 2001. 40.

[187] Póti, i. m., 302.

[188] Tagjait száműzték vagy behívták katonának (Sevcsenkót is) – ez kedvelt büntetési módszere volt a cári, majd a szovjet hatalomnak.

[189] Niederhauser Emil: Sevcsenko és az ukrán nemzeti megújulási mozgalom; A szlavofilek és az oroszországi jobbágyfelszabadítás, in uő *Nemzet és kisebbség*, Budapest, Lucidus Kiadó, 2001, 43–44., 62.

értelmiség nem elhanyagolható részét tették ki az unitus papok, kiknek vezető szerepe volt a nemzeti megújulás idején... A galíciai ukránoknak voltak anyanyelvi iskoláik, működtek ukrán tanítási nyelvű főiskolák, ukrán tanárokkal, egyéb értelmiségiekkel, ukrán nyelvi tanszékük a lembergi (Lwow-Lviv) egyetemen. A legjelentősebb ukrán szépíró, mondhatni, az ukrán Jókai és Mikszáth egy személyben, Ivan Franko is Lembergben élt és alkotott... Galíciában létezett egy Sevcsenko Társaság, ez egy ukrán akadémia szerepét töltötte be. ...Galícia volt az a hely, ahol ukrán nemzetiségű értelmiség állást vállalhatott – ez Oroszországban lehetetlen volt, hacsak az oroszokhoz nem asszimilálódott... a Kijevi Ruszt az oroszok kisajátították maguknak. ...Ilyen körülmények között a galíciai ukránok Ausztria mellett foglaltak állást. ...A nemzet fennmaradása csak Galíciában tűnt valószínűnek."[190] Ne feledjük: mindez csak az ukránok 20%-ára (1910-ben 4 millió főre) vonatkozott, többségük az Orosz Birodalomban élt.

Az első világháború végén reális esély nyílt nemcsak a lengyel állam feltámasztására, hanem a kettészakított nép egyesítésével, osztrák–német támogatással egy független ukrán állam létrehozására is. Ennek köszönhetően a bolsevikokkal szembefordult Ukrán Népköztársaság delegációja részt vett a breszt-litovszki béketárgyalásokon; zászlóját, himnuszát, pénznemét 1991 után újra bevezették. Néhány hónapig létezett a kozák hagyományokra építő Ukrán Állam, Szkoropodszkij hetmanátusa. A Monarchia széthullásának napjaiban, 1918. november 1-jén, Lembergben megalakult a Nyugat Ukrajnai Népköztársaság.[191] Ez viszont hosszan tartó, véres háborút robbantott ki a lengyelekkel, akik nemcsak Lemberget, hanem a Kijevig terjedő egész területet (Kresy) a sajátjuknak tekintették. Az ősi városokért, óriási területekért folytatott harcokban 15 ezer ukrán és 10 ezer lengyel vesztette életét. Piłsudski csapatai 1920 májusában elfoglalták (az akkor már „vörös") Kijevet, de a Vörös Hadsereg ellentámadását csak Varsó alatt tudták megállítani. A Curzon angol külügyminiszter által javasolt lengyel–szovjet/ukrán határtól – a maitól – 200-250 kilométerrel keletebbre húzódtak Lengyelország határai[192], gyakorlatilag visszaállítva a háború előtti helyzetet: 5 millió ukrán került lengyel fennhatóság alá, lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben, mint az egykori osztrák Kelet-Galíciában.[193] Szovjet-Ukraj-

[190] Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Budapest, História Könyvtár, 2001, 167., 201.

[191] Ezek egyikének képviselete működött Budapesten 1922-ig. Páldy András nyugdíjas nagykövet szóbeli közlése alapján (2015. február 19.).

[192] Rigai béke, 1921. Wilno-Vilnius, lengyel-zsidó város, Litvánia fővárosa, szintén Lengyelországhoz tartozott 1920 és 39 között.

[193] A két háború közötti helyzetről így ír Niederhauser: „A kisebbségi kérdés nem sok vizet zavart olyan esetben, amikor az illető kisebbség mögött nem állt jelentős politikai súlyú anyaország,

nában az 1920-as években „az ukrán nyelv gyökeret eresztett és jelentősen elterjedt az oktatásban, a kultúrában, a közéletben és a sajtóban – az ukrán nyelv és kultúra megszűnt az értelmiség egy szűk csoportjának valamiféle romantikus, ezoterikus hóbortja vagy az elmaradott parasztság jelképe lenni."[194]

A holodomor okai (amiről a Nyugat máig nem akar tudomást venni) hármasak:

- fel akarták számolni az ország többi részéhez képest jómódú parasztságot, a „kulákokat",
- ezáltal is gyengíteni az ortodox egyházat,
- megtörni a szovjet uralommal szemben ellenséges ukránokat és kozákokat.

1932–33-ban 5-6 millió ember halt éhen. „Ezt a nemzeti tragédiát az tette igazán a szovjet rendszer bűneként rögzült kvázigenocídiummá, hogy az nem természeti katasztrófa, hanem az akkori szovjet vezetés tudatos politikája következtében történt meg."[195] A brutális akciót levezénylő párttitkár Hruscsov volt – tehát egyfajta jóvátételként „ajándékozta" Ukrajnának a háromnegyed részben oroszok lakta Krímet az „egyesülés" 300. évfordulóján, 1954-ben. A tömeges népirtás máig ható következménye, hogy az ország déli és keleti (ipar) vidékein oroszok milliói telepedtek meg, a nehéz- és hadiipar kiépítésével. Érthető, hogy az ukránok jelentős része nagy reményekkel fogadta az ország egészét[196] elfoglaló németeket, de rövidesen csalódniuk kellett. A Moszkva felhívására megalakuló partizánegységek mellett megszerveződött az UPA, az Ukrán Nemzeti Felkelő Hadsereg, amely 1948–50-ig(!) vívta öngyilkos harcát a németek, az előrenyomuló Vörös Hadsereg , majd a lengyelek ellen.[197] A magyar/csehszlovák/Ruszinszko/Kárpátalja bekebelezésével – hivatalosan – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság lett az ukrán nép állama; annak parlamentje, a Rada 1991. augusztus 24-én kinyilvánította az Ukrán Köztársaság

---

vagy a kisebbségi társadalom összetétele olyan volt, hogy politikai igények alig formálódtak ki körükben. Ez áll például a lengyelországi ukránokra." (Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Budapest, História Könyvtár, 2001, 229.) És, tehetjük hozzá, még inkább a belaruszokra.

[194] Orest Subtelny: *Ukraine – A History*, Toronto, University of Toronto Press, 2000, 390. Idézi Póti, i. m., 305.

[195] Póti i. m., 305.

[196] A Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében a szovjet csapatok – hátba támadva a lengyeleket – 1939 szeptemberében megszállták a többségében ukrán- és belaruszlakta területeket.

[197] Kevéssé ismert tény, hogy küldöttségükkel Szombathelyi vezérkari főnök is tárgyalt; hallgatólagos megállapodás született arról, hogy az UPA nem támadja a magyar megszálló erőket, azok viszont lőszerrel, gyógyszerrel segítik az ukránokat. 80 ezer lengyelt mészároltak le – a harcoknak csak az vetett véget, hogy az ukrán-ruszin népességet széttelepítették a németek által elfoglalt tengermelléki és nyugati területeken.

függetlenségét, amelyet december 1-jén 90% fölötti arányban népszavazás erősített meg. A 45 milliós ország egyharmada oroszul beszél. Valójában ennél többen, mert a 8 millió orosz nyelvű és nemzetiségű lakos mellett a népesség közel egyharmada kétnyelvű vagy az ukrán-orosz hibrid szurzsukot beszéli; 7 millióra tehető azoknak a száma, akik (az írekhez hasonlóan) ukrán identitásúak, de oroszul beszélnek. Az ukrán nyelvet a vidék, a parasztság őrizte meg; a politikai és kulturális nyomás alatt a városok nyelve keleten orosz, nyugaton lengyel lett. Az ukrán-ruszin nemzeti egyháznak tekinthető görög katolikus csak a volt osztrák-magyar-lengyel területeken volt képes megújulni a '40-es évek erőszakos „visszatérítése" után a pravoszláv egyházba; az utóbbi a nagy többség vallása, de hatalmi-politikai indíttatásból megosztott a kijevi és moszkvai patriarchátus között. Az orosz- és lengyelellenesség mellett az antiszemitizmus is része az ukrán politikai hagyományoknak. Az oroszországihoz hasonlóan a népesség 40%-a visszasírja a „régi, jó" szovjet időket; a demokratikus átalakulást és a NATO-tagságot 30, a kapitalista viszonyokat 36% támogatja.[198]

Az Ukrajnán kívüli diaszpóra identitása szélsőségesen megosztott: míg az Észak-Amerikába kivándoroltak és leszármazottaik (legkevesebb 2,5 millióan) őrzik ukrán-ruszin identitásukat,[199] a posztszovjet államokban élő 4–20 milliós „keleti diaszpóra" inkább szovjet, mint ukrán identitású.[200] További, identitásában megfoghatatlan 7 millió külföldön, Nyugat- és Dél-Európában dolgozik, abból 1 millió az Ibériai-félszigeten. A „diffúz és megosztott nemzettudat" a nagypolitikában is megnyilvánul: a nyugat-ukrajnai „nemzetiek" és a szakmai-politikai elit nyugati orientáltságúak, céljuk az EU-tagság; a keletiek és déliek oroszbarátsága[201] nyilvánul meg Ukrajna megfigyelői statusában az orosz–belarusz–kazah „eurázsiai" vám- és politikai unióban.

A *ruszin, rutén, rusznyák* népnév, mint említettük, a Kijevi Ruszra megy vissza, így régebbi, mint az ukrán. Ruszinok éltek és élnek az Északkeleti-Kárpátok–Keleti Beszkidek keleti és nyugati lejtőin is: a huculok, bojkók és lemkók. A lakatlan magyar gyepü(elve) csak lassan népesedett be, fokozatosan, a honfoglalást követően, felgyorsulva a mongol-tatár pusztítás után. A tömeges betelepedés Koriatovics Tódor litván herceg, trónkövetelő vezetésével a 14. század végén történt. Zsigmond adománylevele 16. századi hamisítvány, tény viszont, hogy Árpád-házi királyaink testőrségének egy részét hagyományosan

[198] A washingtoni Pew Research Center adatai, *Newsweek*, Jan. 18. 2010.

[199] A szovjet időkben Kanadában több Sevcsenkó-szobor volt, mint Ukrajnában.

[200] Oroszországban hivatalosan 4 millió, Moldvában/Transznyisztriában 0,5 millió, Beloruszban 200 ezer ukrán él. Póti, i. m.,304.

[201] Póti, i. m., 318.

„Ruthenusok" adták[202], és összes szabadságküzdelmünkben, háborúnkban a magyarokkal vállvetve küzdöttek; ezért lettek – Rákóczi szavaival – „gens fidelissima", a leghűségesebb nép. „A ruszin értelmiség voltaképpen azonos volt az unitus papsággal, és ennek zöme egyértelműen a magyarrá asszimilálódás útjára lépett." (Például Vasvári Pál családja.) Mások, mint a nemzetébresztő A. Duhnovics eperjesi kanonok, a ruszin himnusz szerzője, „úgy vélték, hogy ők voltaképpen oroszok, és csak a „szent Oroszországban" bízhatnak.[203] Ismét mások úgy látták, hogy a ruszinok rutének, vagyis ukránok, a galíciai ukránokkal kell együttműködniük. A legkevesebben voltak azok, akik a ruszint külön nemzetnek szerették volna látni.[204] „A ruszinságnak a századfordulóig nem volt modern értelemben vett nemzettudata, és nem alakult ki normalizált nemzeti nyelve; a lakosság többsége írástudatlan."[205]

A prágai kormányzat (1919–39) nem biztosította Ruszinszkónak a békeszerződésben előirányzott autonómiát, és a joggal magyarbarátnak tartott ruszinok megosztására törekedett nyelvi-kulturális és vallási szempontból egyaránt. A sok, újonnan épített iskolában emigráns orosz és ukrán nyelvű-szellemiségű oktatók oroszra és ukránra tanították a felnövekvő ruszin értelmiséget, háttérbe szorítva saját „konyhanyelvüket". A „magyarónnak" tekintett görög katolikus egyházzal szemben a görögkeleti terjeszkedését segítették elő. A visszafoglalt területnek (1939–44) Teleki Pál miniszterelnök autonómiát akart adni, erre azonban nem került sor a háborús körülmények között. Mindössze annyi történt, hogy a ruszinlakta „közigazgatási kirendeltségeket" nem foglalták be a megyerendszerbe, ott bevezették a kétnyelvű oktatást és hivatali ügyintézést. A Kárpátaljai Tudományos Társaság helyi, magyar–ruszin tudományos akadémia szerepét töltötte be; ruszin nyelvi és irodalmi szakosztálya célul tűzte ki a ruszin népnyelv irodalmi nyelvvé való fejlesztését.[206] Még az odavezényelt csendőröknek is el kellett sajátítani a ruszin nyelv alapjait. A ruszinságra a csaknem halálos csapást a szovjeturalom (1944–1991) mérte. Míg 1910 és 1944 között Kárpátalján a ruszinok aránya 60-70% volt, a Szovjet-Ukrajnába való beolvasztás (hivatalosan: újraegyesülés) után a ruszint eltörölték; a lakosság 75-80%-a ukránná vált.

[202] Bonkáló Sándor: *A rutének*, Basel–Budapest, EPMSZ, 1996, 18., 43.

[203] Ezek az értelmiségiek (szinte kizárólag papok) orosz-ukrán-ruszin keveréknyelven írtak, adtak ki rövid életű újságokat, amit még az írástudó ruszinok sem tudtak elolvasni, így hatásuk alig volt. Eredményesebben működtek azok az orosz ügynökök, akik a 20. század elején a pravoszláviához való visszatérésre agitáltak. (Máramarosi skizma-per.) Bonkáló, i. m., 93–97.

[204] Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Budapest, História Könyvtár, 2001, 240.

[205] Bonkáló, i. m., 152.

[206] Uo. 153.

A függetlenség kikiáltását követő évben, 1992-ben az Ukrán Tudományos Akadémia felmérése szerint a népesség 55%-a ukránnak, 18%-a ruszinnak, 7%-a ruszin-ukránnak vallotta magát. 1990-ben megalakult a Kárpátaljai Ruszinok Társasága. 2008 márciusában a kárpátaljai (Zakarpatyje) megyei tanács önálló nemzetiségként ismerte el a ruszinságot, de ezt a kijevi kormányszervek nem hagyták jóvá. 2009 decemberében Duhnovics (egyik) himnusza lett Kárpátalja hivatalos himnusza a megyei tanács döntése alapján. Rendkívül érdekes egy 2008-as közvélemény-kutatás eredménye, amely szerint a válaszadók 40,3%-a Magyarországhoz vagy Szlovákiához csatolta volna Kárpátalját; 21,1%-a szerint Ukrajna elidegeníthetetlen része, míg egy másik 21% egy Koszovó mintájú szuverén álam mellett foglalt állást. A ruszinok teljes lélekszámát világszerte 1,6 millióra teszik; ebből 1 millióan élnek szülőföldjükön, 250 ezren Észak-Amerikában és Nyugat-Európában.[207] Elismert nemzetiség, nemzeti kisebbség Magyarországon, Szerbiában, Horvátországban és Szlovákiában: az Eperjes–Bártfa– Svidnik/Felsővízköz környéki 24 ezres ruszinság szellemi vezetői sokat tettek a ruszin irodalmi nyelv meghonosításáért. „A ruszin nyelv alapszókincsének 70-80%-a megegyezik az ukránéval, de a helyi nyelvjárások sajátosságainak megfelelően sok benne a lengyel, ószláv, orosz, jiddis, szlovák, román, magyar, cigány nyelvi elem. A ruszin és az ukrán nyelvtana jórészt azonos, [de] ...különböznek hagyományaik, gyökeresen eltér a mentalitásuk. Hodinka Antal találóan jegyzi meg, hogy a ruszinok az egyetlen, cirill betűvel író szláv nép, amely a Nyugathoz tartozik."[208]

Az ukrán vezetés ma úgy viszonyul a ruszinhoz, ahogyan a cári kormányzat viszonyult az övékhez: a ruszin – hivatalosan – csupán az ukrán egyik nyelvjárása. Ezt erősíti, hogy nemzeti vallásuk, a görög katolikus, a szovjethatalom bukása után sem tudta visszaszerezni befolyását a lelkekre: 17–18. századi műemlék fatemplomaikat ugyan visszakapták, de az új templomokban a liturgia pravoszláv.

Belarusz állam ugyan van – de a belarusz nemzet(tudat) csak egy szűk (ellenzéki) értelmiségi körre korlátozódik. A Litván Nagyfejedelemség, majd a lengyel-litván állam lakosságának jelentős része belarusz volt, ám nemessége a 16–17. században lengyellé és katolikussá lett. A 18. század végén a népesség 15%-a görög katolikus. 1772 után oroszokként kezelték őket, és állami eszkö-

[207] Bonkáló, i. m. 157.; *Új Szó*, Pozsony, 2008. június 6., november 29., 2009. december 23. A kanadai ukránok egy része ruszin identitású. Legnevesebb képviselőjük P. R. Magocsi, akinek nagyapja vándorolt ki Beregdarócról. A ruszin identitásról írt munkája: *The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus 1848–1949*, Harvard University Press, 1978.

[208] Bonkáló, i. m., 134.

zökkel is terjesztették az igaz orosz vallást, a pravoszlávot. A nyelv nyilvános használatát 1696-ban a lengyel, 1867-ben a cári kormányzat tiltotta be. „A fehéroroszok tudomásul vették, hogy ők is csak oroszok. Nemzeti mozgalmuk a világháborúig nem született meg, mivel itt még nem lépett fel az a kevés számú értelmiségi, akik másutt a nemzeti mozgolódások élére álltak."[209] A lengyel–svéd–orosz, majd a napóleoni háborúk során a lakosság felére csökkent és a kéziratok, ősnyomtatványok, egyházi és magángyűjtemények csaknem egésze megsemmisült. Mindez megismétlődött az első és második világháborúban. Az 1918-ban kikiáltott Belarusz Népköztársaságot – az ukránhoz hasonlóan – a Vörös Hadsereg lerohanta, majd nyugati része lengyel fennhatóság alá került. A nemzeti hovatartozást erős regionális kötődés helyettesítette: az 1931-es lengyel népszámlálás alkalmával 700 ezren „tudejszy"-nek, itteni-idevalósinak vallották magukat. 1944 után – mint a szomszédos Litvániában – még egy ideig folyt a szovjetellenes partizánháború, de 1962-ben Hruscsov kijelentette: „Belorusszia lesz az első szovjet tagköztársaság, ahol megvalósul a kommunizmus. Minszkben már senki sem beszéli a belarusz nyelvet."[210] Gromiko külügyminiszter belarusz származású volt, de egész tevékenysége szovjet birodalmi érdekeket szolgált. Az 1991-ben ölükbe hullott függetlenség „inkább deklaratív, mesterkélt önállóságot takar, semmint valódit", akárcsak Fehéroroszország (és Ukrajna) ENSZ-tagsága a szovjet időkben. „Fehéroroszország nem rendelkezik az önálló nemzeti államiság erős történelmi gyökereivel sem vallási-kulturális, sem gazdasági-politikai értelemben."[211] Nemzetiségi összetétele: 78% belarusz, 13% orosz, 4% lengyel, 3% ukrán. Fehéroroszok tömegei élnek a szomszédos Orosz-, Lengyelországban és Ukrajnában, de a sorozatos kivándorlási-menekülési hullámok következményeként Nyugat-Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában is. „A nemzeti mozgalom vezetői a 20. század elején nemzeti vallásként megpróbálták feltámasztani az unitus/görög katolikus felekezetet" – nem nagy sikerrel.

Egyre több híve van viszont a neoprotestáns kisegyházaknak – baptisták már a szovjet időkben is jelentős számban voltak, akárcsak Észtországban és Ukrajnában. A magát „ortodox ateistának" valló Lukasenko országa „szilárdan a keleti/orosz politikai és ortodox egyházi érdekszférába tartozik; ...a kimúlt szovjet kommunizmus skanzene, [amelyet] rurális-paraszti jellege, a középosz-

[209] *Kelet-Európa története*, Budapest, História Könyvtár, 2001, 204.

[210] Egervári Levente: *Fehéroroszország múltja és jelene*, szemináriumi dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, 2007, 2–3.

[211] Krausz Tamás: A belorusz modell és az újjászerveződő unió, *Népszabadság*, 1999. január 14.

Tallin

tály hiánya, az intellektuális elit gyengesége, a homo sovieticus bürokratikus szervilizmusa"[212] jellemez. 1995-ben államközösségre, 1997-ben unióra lépett Oroszországgal; a két ország között nincsenek határok; orosz radarállomások, katonai támaszpontok vannak az országban, és 31 egyezmény szabályozza a katonai együttműködést; Belarusz az orosz–belarusz–kazah Eurázsiai Unió alapító tagja.

A *balti nemzetek*re – észtekre, lettekre, litvánokra – évszázadokon át a csonka társadalom volt a jellemző; e paraszti népeknek nemesség-értelmiség-polgárság híján a városaikat alapító-uraló svédek, németek, lengyelek, oroszok ellenében kellett megszervezni magukat, megteremteni nemzeti államukat. A nemzeti (újjászületési) mozgalmak csak későn, a 19. század második felében jelennek meg; az egyházaknak – észteknél-letteknél az evangélikusnak, litvánoknál a katolikusnak – ebben alig volt szerepük, jóllehet a 18. század végi, 19. század eleji pietista lelki ébredés vándorprédikátorainak tevékenysége nyomán újult meg az észt nyelv, ahogyan Wesley-ék, a metodisták hatására a walesi. A litvánok nem az uralkodó oroszok, hanem a lengyelek ellenében fogalmazták

[212] Egervári, i. m. 1., 4. (Belarus: Between the East and the West, *International Journal of Sociology*, vol. 31 2001–2002 pp. 89, 93 nyomán.)

meg önmagukat: ennek jele, hogy nem a középkori latinos-lengyeles helyesírást elevenítették fel, hanem átvették a cseh mellékjeleset. Az 1918–20-as háborús-polgárháborús években először német, majd angol[213] katonai támogatással szakadtak el Oroszországtól és védték meg függetlenségüket a bolsevikokkal szemben. 1940 és 1944–56 között a szovjet deportálások, harci cselekmények, kollektivizálás folyamatában minden harmadik balti elpusztult; a németek a zsidók (Litvánia, Vilnius), a szovjetek az értelmiségi-politikai elit teljes likvidálására törekedtek. 1941–44 között sok balti állt vagy sorozták be a németek mellett harcoló fegyveres alakulatokba; az előnyomuló szovjetek elöl tömegesen menekültek Nyugatra vagy a tengeren Svédországba.[214] „1944-ben az észtek, akik a német és a finn hadseregben harcoltak, még egy fél évig az észt határokon kívül tudták tartani a Vörös Hadsereget, és ezzel emberek tízezreinek adtak esélyt arra, hogy elmenekülhessenek a vörös terror elől."[215] „ Az „erdei emberek" az 50-es évekig folytatták partizánharcukat a szovjet biztonsági erőkkel; a fordulatot '56 hozta, amikor a magyarországi események hatására felismerték: nem számíthatnak az addig remélt (fegyveres) nyugati (amerikai) támogatásra.[216] „... Az emberek legnagyobb része nem fogadta el az új szovjet identitást. Sokan éltek még, akik emlékeztek a függetlenség időszakára és féltve őrizték a szabadság emlékeit és hagyományait. ...Litvániában az ellenzék számára a katolikus egyház nyújtott erős hátteret"; föld alatti nyomdákban készültek az ellenállás szellemét ébren tartó „szamizdatok". „Az utolsó észt »erdei testvér« 1978-ban(!) halt hősi halált."[217]

A függetlenségüket 1991-ben visszanyert országok két legnagyobb problémája a népesség egyharmadát-egynegyedét kitevő orosz népesség[218], valamint nyersanyagfüggésük Oroszországtól.

A hasonlóság melletti különbségek: Észtország – a finn rokonság okán is – skandináv jellegű; Lettország inkább Kelet-Európa,[219] noha Riga ízig-vérig közép-európai, Hanza-német város, míg Litvánia történelmileg-vallásilag Közép-Európa része. Gazdasági sikereiknek ellenére aggasztó méretű a kivándor-

[213] Brit tengernagy és hajójának emléktáblája a tallini Viru-kapunál.

[214] Százakat adtak vissza; egy részüket azonnal agyonlőtték, mások a Gulágon pusztultak el.

[215] Mart Laar: *Vissza a jövőbe – Tíz év szabadság Közép-Európában*, Budapest, XX. Század Intézet, é. n., 31.

[216] Az USA soha nem ismerte el a szovjet annexiót.

[217] Laar, i. m., 55., 69., 76.

[218] Riga és Tallin lakosságának több mint fele orosz; Vilniusé 60%-ban litván, 20-20%-ban lengyel és orosz.

[219] Legnagyobb számú és arányú orosz népesség; Jurmala az orosz újgazdagok kedvelt üdülőhelye; Riga orosz off-shore pénzmosó központtá vált.

lás: több tízezer észt Finnországba, a 2,5 milliós Lettországból 0,5 millióan a nyugat-európai országokba vándoroltak, melynek egyik indító oka az, hogy a hét legnagyobb lettországi város orosz többségű, így azokban nem érzik otthon magukat.

Finnország egyfajta átmenet a Baltikum és az „igazi" Skandinávia között, de történelmének szerencsés alakulása folytán a 20. század második felében már vitathatatlanul az utóbbi része. A finnek helyezete két, hatalmas szomszéd között hasonlít a lengyelekéhez: területük 1809-ig a Svéd Királyság keleti tartománya, jelentős svéd népességgel, utána egy évszázadig az Orosz Birodalom csökkenő autonómiával rendelkező nagyhercegsége. Ebből következően nyelvi-kulturális „szabadságharcukat" a svédek, a politikait, függetlenségük védelmében az oroszok-szovjetek ellenében kellett megvívniuk. A finn „nemzetébresztők" – mint a Kalevala gyűjtője, Lönnrot – finn regionális tudattal rendelkező svéd lelkészek, értelmiségiek, katonatisztek voltak; a függetlenségi harcok nemzeti hőse, Mannerheim tábornok svéd arisztokrata, II. Miklós cár testőrtisztje. 1918–19-ben a finn társadalom sokkal megosztottabb volt, mint a magyar: a szovjet-orosz külső támadások mellett a bolsevik belső erőkkel is le kellett számolni, ezért a polgárháború kegyetlenebb volt és több áldozatot követelt az akkor alig 3 milliós országban, mint a magyarországi vörös- és fehérterror. Önkéntesekkel támogatták az észtek függetlenségi harcát.

Kisebbségi probléma nincs: a lappok/számik, oroszok, zsidók cigányok, „látható" bevándorlók száma jelentéktelen; a svédek államalkotó társnemzet, messzemenő nyelvi-oktatási-kulturális jogokkal, területi különállással (Åland) – ennek ellenére arányuk az 1917-es 12%-ról 6%-ra csökkent. A függetlenség első két évtizedét beárnyékolták az erőszakos finnesítési törekvések; a nemzeti egységet az 1939–40-es „téli háború" megpróbáltatásai, élet-halál küzdelme teremtette meg,[220] melynek során a légierővel, nehézfegyverzettel (páncélosok) nem rendelkező egységeik, a világ csodálatát és elismerését kivíva, hónapokon át feltartóztatták a hazájukra tört Vörös Hadsereget. „Súlyos anyagi, területi és emberi veszteségei ellenére Finnországnak sikerült megőrizni legfeltettebb kincsét – nemzeti függetlenségét. ...Ezzel elkerülte a balti államok sorsát, és ellenállásával megőrizte helyét a nyugati világban."[221] Az 1941 és 1944 között (német szövetségben) visszaszerzett területeket: a nikkelben gazdag északi-tengeri kijáratot, Kelet-Karéliát/Karjalát és a fejlett iparvidéket, a déli Viborg/

[220] Ehhez a svéd támogatás is hozzájárult: vadászgépeket, hadianyagot, önkénteseket küldtek, és százezres nagyságrendben fogadták be a szovjet terrorbombázások elől menekülőket-gyerekeket.

[221] Laar, i. m., 24.

Viipurit, úgy tűnik, végleg elvesztették, s ebbe a lengyelekhez hasonlóan beletörődtek. A keleti óriás által rájuk erőszakolt semlegesség a külpolitikában a szovjetekhez való igazodást jelentette, a belpolitikában, gazdaságban, kultúrában csendben meghúzódva tovább élhetett a Nyugatra nyitott polgári társadalom. Ügyesen lavírozva Kelet és Nyugat között, egy kis finn gazdasági csoda is kibontakozott: miközben halászhajókat, jégtörőket, erőművi berendezéseket szállítottak a Szovjetuniónak, termékeik a világpiacon is megállják a helyüket: elég, ha a Nokia sikertörténetére gondolunk,[222] s a világ legnagyobb luxus-óceánjáróját is Tamperében bocsátották vízre. Ennek alapjait a szorgalmon, becsületességen túl a világ egyik legfejlettebb oktatási rendszere vetette meg. Az ősi, homogén paraszti társadalom (hiszen a nemesek, polgárok, értelmiségiek évszázadokon át, még az orosz uralom idején is a svédek voltak-maradtak) erkölcsisége, regionális jellegzetességei a mai napig fennmaradtak. Jelentős szerepe van ebben az evangélikus egyháznak, amely – a többi skandináv országtól eltérően – meg tudta őrizni társadalmi befolyását. A gyökerek a 19. század végére nyúlnak vissza, amikor egy „parasztpróféta" indíttatására lelki megújulás söpört végig az országon, s a lelki-erkölcsi megtisztulás „melléktermékeként" eredményes küzdelmet folytattak a tömegméreteket öltött iszákosság és az akkor felerősödő oroszosítás ellen: a hit vértezete alatt a nemzeti szellem is erőre kapott. A baloldali hagyomány máig erős: a Szovjetunió fennállása idején – és jelentős gazdasági-politikai támogatásával – a finn kommunista párt (a göröghöz hasonlóan) stabil 10-12%-os támogatást évezett, a „hazai" és a „moszkovita" irányzatával. Ennek ellenére „a nemzeti identitás és a nemzetérdekek védelmezése a legfontosabb célok közé tartozik".[223]

Hasznossági meggondolásokból évtizedek óta vannak törekvések a svéd mint kötelező második nyelv felváltására az angollal[224], sőt Karéliában, a jelentős hasznot hozó idegenforgalom támogatására, az orosszal.

A *svéd identitás* meghatározó elemei is a viking szabad paraszti létben és a protestáns/evangélikus erkölcsiségben gyökereznek. A középkortól összehívott népgyűléseken a népesség 94%-át kitevő parasztság is hallathatta szavát a gyenge és kisszámú nemesek, az egyház mellett; az országgyűlésben a 19. század végéig négy „rend", a nemesek, az egyház, a polgárok-iparosok-kereskedők és a parasztok képviselői szavaztak az ország sorsáról. A 20. század közepére ki-

[222] Eredetileg gumicsizmát és halászati felszereléseket gyártottak.

[223] Laar, i. m., 177.

[224] A helsinki műszaki egyetemen már a '60-as években túlnyomórészt angol nyelvű tankönyveket használtak.

alakult *„jóléti nacionalizmus"* jellemzői az egyenlőség, az egyén tiszteletben tartása, a nemzeti egység az állam vezető szerepével, a szolidaritás-társadalmi biztonság, teljes foglalkoztatottság, nyitottság, tisztesség, semlegesség (1815 óta); a kulturális-gazdasági-politikai skandinávizmuson alapuló Északi Együttműködés[225], melyen belül Svédország Skandinávia vezető hatalma.

Az 1932 és 1976 között megszakítás nélkül kormányzó szociáldemokraták kidolgozták és megvalósították a jóléti állam legjobban működő modelljét. Az állam a „nép otthona", amelyben nincs helye az osztályharcnak; biztosítja a teljes foglalkoztatottságot, az egyéni jogok tiszteletben tartásával. A szociális háló világviszonylatban a legerősebb: csak a kanadaihoz fogható, magas munkanélküli és szociális segély, tökéletesen működő átképzési és egészségügyi rendszer, ingyenes közoktatás óvodától az egyetemig, hat hét fizetett szabadság, az apákra is kötelezően kiterjesztett szülési gyermeknevelési szabadság. Egészében véve Svédország, de az egész Skandinávia a jólét, létbiztonság, béke, nyugalom és a tiszta, idilli lakókörnyezet irigyelt térsége. „Svédország a tökéletes példája volt annak, hogy mit érhet el egy európai demokrácia, ha egyszerre kapitalista és szocialista is, ...félúton az angolszász laissez-faire modell és a »létező szocializmus« között."[226] Az, hogy az állam messzemenően gondoskodik minden polgáráról a bölcsőtől a koporsóig, egy fajta földi paradicsom megvalósulását jelenti, s már nincs többé szükség a túlvilági boldogságra – ebből következően a „mag-országokban", Svédországban, Dániában, Norvégiában a legalacsonyabb a templomba járók, gyakorló keresztények aránya: 2–4%. Az immár nem államegyház evangélikus mellett a közel 10 milliós országban 250 ezerre tehető a protestáns szabadegyházak (baptista, metodista, pünkösdista)

[225] 1873: Északi Monetáris Unió, szakszervezetek együttműködése,
1930: Északi Vámunió
1945-től miniszterelnökök tanácskozása
1953: Északi Tanács
1954: Északi Útlevél Unió, nyitott munkaerő-piac
1971: Északi Miniszteri Tanács
1975: Északi Beruházási Bank
Északi Ipari Alap, Kutatási Bizottság
Arday Lajos: Európa peremén – Skandináv és közép-európai párhuzamok, in Joó R. – Arday L. – Németh Gy. (szerk.): *Jobbközép pártok Észak- és Közép-Európában,* Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány, 1994, 14–15.; Flamm Benedek László: A jóléti nacionalizmus ideológiája és külpolitika Svédországban, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben,* Budapest, TLA, 2005, 289–299.; Makkay Lilla: *A svéd országkép alakításának intézményi és eszközrendszere,* kézirat, 2010.

[226] Zord Gábor László: A svéd beteg, *Magyar Nemzet,* 2013. május 27.

„újjászületett" híveinek száma, a 200-200 ezer katolikus és iraki-asszír-szíriai görögkeleti mellett; a legnagyobb újkeletű vallási közösség az iszlám (bosnyákok, albánok, arabok, törökök-kurdok, irakiak, szíriaiak, irániak, afgánok).

Svédország hatalma csúcsán, a 17. században multietnikus birodalom volt, folyamatos finn migrációval, német-holland városi népességgel, észtekkel-lettekkel a balti tartományokban. 1809 után, bő 120 éven át Európa egyik etnikailag-vallásilag legegységesebb nemzetállama. Az 1930-as években jelennek meg a „fehér buszok", majd hajók a nácizmus üldözte zsidókkal; a második világháború idején több ezer balti hajózik át, a szovjet haderő és uralom elől menekülve. Ezt követően minden helyi háború, etnikai tisztogatás menekültáradatát befogadják[227], a vietnami szolgálatot megtagadó amerikai katonáktól az '56-os magyar és a '68-as csehszlovák, chilei „disszidenseken" át a bosnyák és közelkeleti muzulmánokig, fekete-afrikaiakig. Ez vezetett a mai helyzethez: a népesség 20%-a első és második generációs bevándorolt; a vegyes házasságokból születettekkel együtt a külföldi gyökerekkel rendelkezők aránya eléri a 33%-ot. A 400 ezernyi finn munkavállalóval, csehekkel, magyarokkal, lengyelekkel, baltiakkal, akik tökéletesen beilleszkedtek, nincs baj; a „láthatókkal" s különösen a mozlimokkal annál inkább. Az ingyenes szociális lakás és integrációs nyelvtanfolyam, a magas szociális segélyek ellenére sem sikerül ezt az idegen nyelvű-kultúrájú tömeget integrálni: a nagyvárosokban színes „gettók" alakulnak ki; a fiatalok körében a munkanélküliség 16–30%-os, a bűncselekmények 45%-át első és második generációs bevándorlók követik el.[228] 2013 tavaszán már a párizsiakhoz és londoniakhoz hasonló zavargásokra-gyújtogatásokra került sor a külvárosokban. Érhető, hogy a 2010-es választásokon a bevándorlás- és mozlimellenes Svéd Demokraták 10% fölötti támogatással jutottak be a parlamentbe. A liberális, sőt baloldali-kommunista szellemiségű tömegtájékoztatás azonban nem hajlandó szembenézni a „bajokkal", és hangot adni az elégedetlenségnek.

Az *osztrák identitás* újkeletű; a némettől való elhatárolódás után fejlődhetett ki és erősödhetett meg; már a Nagy Károly–Babenberg-i időktől fontos eleme az egyházi, majd világi missziós-civilizatorikus tevékenység, a nyugati értékek és eredmények terjesztése a Kárpát-medence és a Balkán felé;[229] Bécs, mint a

[227] Az 1990-es évek elején 130 ezer jugoszláviait, 2009-ben 102, 2012-ben 103 ezer menedékkérőt, gazdasági migránst.

[228] *Demokrata*, 2013. május 29.

[229] Seipel kancellár (1922–29) megfogalmazásában: „A világháborút követő változások korántsem szüntették meg az osztrák-németeknek azt a küldetését, hogy a kelet-európai népek számára közvetítsék a nyugati kultúrát." Kerekes Lajos: Az „osztrák" Ausztria keletkezése, *Századok*, 1984/6., 1131.

Habsburg Birodalom központja, mindmáig igényt tart Közép-Európa fővárosa címére.

Bár az osztrák rendek (nemesség, polgárság) körében erős volt a protestantizmus (evangélikusok Felső-Ausztriában és Stájerországban) a 16–17. században, a csehekhez hasonlóan sikerült „kiverni" belőlük, így az „örökös tartományok" német nyelvű népességére a katolicizmus és a császárhűség volt a jellemző a Monarchia felbomlásáig, ezért *1918-ig nem beszélhetünk osztrák nemzettudat*ról. Rendkívül erősek voltak és maradtak a regionális különbségek „szellemi választófalai", ami a népviseletek különbözőségében is megmutatkozik,[230] de véres polgárháború is kirobbant 1934-ben a vidék és a „vörös Bécs" között. A Birodalomból elsőként (1918. október 21-én) kivált „Német-Ausztriát" mindenki életképtelen államnak tekintette, s csak egyetlen lehetőséget láttak a túlélésre: a Németországhoz való csatlakozást. Az Anschluss nem az osztrák születésű Hitler vagy az osztrák nácik törekvése volt; 1918–19-ben mindkét országot szociáldemokraták kormányozták, és Ottó Bauer kijelentette: „Mi a vörös Németországhoz akarunk csatlakozni"; a szintén ausztromarxista Karl Renner kancellár a nemzetgyűlés egyhangú véleményének adott hangot: „Ausztria német népe egy testnek érzi magát a birodalmi német néppel". Mivel a békekonferencia, lényegében Franciaország, megtiltotta az egyesülést, létrejött „egy állam, amelyet senki sem akart", majd abban „egy nemzet, amelyet senki sem akart".[231] Tagadhatatlan, hogy az osztrákok között több volt a meggyőződéses náci, mint Németországban: a német megszállás (1938) után rendezett népszavazásban részt vevők 99,7%-a jóváhagyta a Harmadik Birodalomba való beolvasztásukat, a felnőtt lakosság több mint egynegyede belépett a nemzetiszocialista pártba,[232] „és az osztrák társadalom jelentős része mindaddig hitt a »német álomban«, amíg kiderült, hogy az álom elkerülhetetlenül katasztrófához vezet... a fiatal Osztrák Köztársaságban egyértelműen a »német érzés« volt az uralkodó". Az „osztrák tudat" csak lassan kezdett gyökeret verni a társadalomban. *Az osztrák identitás kialakulásának végül is a náci Németország veresége adott döntő impulzust.* Ahogy B. Hamann nem kis iróniával írja: „minél rosszabb lett a Harmadik Birodalom katonai helyzete, annál erősebbé vált az osztrák tudat felfe-

[230] Az első világháború után „Vorarlberg ...Ausztria gazdasági bajaitól Svájchoz csatlakozva szeretett volna megszabadulni – ezt a nagyhatalmak tilalma és a svájci államtanács elutasítása hiúsította meg." (Kerekes, i. m., 1125–26.)

[231] Kerekes, i. m. 1120., 1123., 1131.

[232] Ennél árnyaltabb kép bontakozik ki egy 1938 nyarán készült Gestapo-jelentésből: a lakosság 30%-a szimpatizált ugyan a nemzetiszocialistákkal, de aktív náci mindössze 15%, míg 35-40% katolikus beállítottságú vagy baloldali. Kerekes, i. m., 1138.

dezése s ezzel az a felismerés, hogy az Anschlusst követelő osztrákok hibát követtek el".[233] „Sztálin utasítására Molotov szovjet külügyminiszter fogalmazta meg első ízben az 1943 októberi moszkvai konferencián, hogy »Ausztria a hitleri agresszió első áldozata«, és Ausztriának Németországtól független, önálló államként kell léteznie. ...Az osztrák identitástudatot ...három ízben is a nagy testvér, Németország roppantotta össze"[234] (1866, 1918, 1938). Ezzel a megállapítással lehet vitázni, az viszont tény, hogy „a második világháború után felfedezett »osztrák tudat« ...nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák társadalom és politika felmentse magát a hitleri uralom idején elkövetett bűnök felelőssége alól... Nem véletlenül terjedt el Németországban az a vélemény, hogy Ausztria 1945 után »kilopódzott« a közös történelemből és ezzel a felelősség következményeinek a vállalásából." Az 1955-ös osztrák államszerződés két szempontból is hozzájárult az osztrák identitás megerősödéséhez: a franciák után szovjet kívánságra bekerült az Anschluss tilalma és az »örökös semlegesség«, amely „az osztrák függetlenségnek a Szovjetunió által meghatározott feltétele volt".[235]

A Ferenc József-i időkben kialakult „három politikai tábor" a mai napig tovább él.

- Kereszténységszociális alapon politizál a Néppárt (ÖVP).
- Az ausztromarxista-renneri hagyományokat folytatja a szociáldemokrata párt (SPÖ).
- A pángermán szellemiségű Szabadságpárt (FPÖ; ideológiai alapjának ellentmondva) „az osztrák patriotizmus pártjává vált", bevándorlás- és idegenellenességgel kiegészülve. „Az 1980-as évek végén a Waldheim-ügy kiváltotta vihar még inkább azt bizonyította, mennyire megszilárdult az osztrák tudat az osztrák politikai élet valamennyi táborában... Waldheim szimbolikus alakká vált, és ha negatív formában is, hozzájárult az osztrák nemzeti tudat megerősödésének folyamatához. Elnökké választását nem csupán a néppártok, a zöldek és a szocialisták választói, hanem a pártpolitikai értelemben közömbös választók is támogatták."[236]

Összefoglalva: az osztrákok a második világháború végéig németnek érezték magukat, s csak az 1980-as évektől érzi úgy a többség, hogy inkább osztrák,

[233] Kiss J. László: A birodalomtól az integrált kisállamig – A „német nemzettől" az osztrák nemzetig az EU-ban, in uő (szerk.): *Nemzeti identitás- és külpolitika Közép- és Kelet Európában,* TLA, 2003, 40–41. o.

[234] Mohi Csaba: Az összeroppant identitástudat, *Magyar Nemzet,* 2012. december 14.

[235] Kiss J. László, i. m., 42., 44., 64.

[236] Kiss J. László, i. m., 36., 44–45., 55.

mint német – ez a semlegesség eredménye is.[237] „Az új évszázad elején Ausztria öntudatos ország. 2000-ben lakóinak mintegy 78%-a az osztrákokat önálló nemzetnek tartotta, és büszke, illetve nagyon büszke volt arra, hogy az »osztrák nemzethez« tartozik."[238] Ami a szomszédsági kapcsolatokat illeti: „Az 1990-es évek közvélemény-kutatásai szerint még mindig a németek (26%) számítanak a legkedvesebb szomszédnak, némi előnnyel a svájciak (20%) és... a magyarok (16%) előtt"[239], akik a legrokonszenvesebbek a volt keleti-blokk népei közül. Ez a sok évszázados együttélés mellett annak is lehet a következménye, hogy Moszkva jóváhagyásával (biztatására?) kivételesen jó kapcsolatok alakultak ki a '60-as évektől a két ország, Kádár és Kreisky között. A visegrádi csoport létrejötte, majd felvétele az EU-ba ismét aktuálissá tette a közép-európai „regionális érdekközösség", „regionális partnerség" kérdését, a Benelux és a skandináv együttműködés mintájára. Sokan a Habsburg Birodalom feltámadását látják az esetenként megvalósuló visegrádi–osztrák–szlovén közös fellépésben, és ezt erősítheti Horvátország belépése az EU-ba, amelyben megnövekedhet a kelet-közép-európai országcsoport súlya és érdekérvényesítő képessége.

A kis és sokáig (1945–55) megszállás alatt lévő Ausztria példás következetességgel állt ki, 1955 után nemzetközileg elismert védhatalomként (Schutzmacht) dél-tiroli nemzettársai mellett – ennek is köszönhetően épült ki ott egy mintául szolgálható, messzemenő autonómia.

Hihetetlennek tűnik, de német nemzetállam nem jött létre 1871-ig,[240] így nem alakulhatott ki egységes *német nemzettudat.* A széttagoltság volt jellemző, sőt az egymás ellen folytatott háborúk sora, Nagy Károlynak a szászok ellen folytatott hadjárataitól a 16–17. század vallásháborúin, a 18. század spanyol és osztrák örökösödési háborúin át Königrätzig (1866). „Úgy, ahogy Franciaország vagy Nagy-Britannia esetében, a német történelem egyetlen szakaszában sem volt egyben a nép, nemzet, terület és állam. ...A német államiságnak és ezzel a német önazonosság kifejlődésének további akadálya volt, hogy természetes határok nélkül az ország szinte minden irányban »szétfolyt«, alakját időről időre

[237] „Már egy 1956-ból származó közvélemény-kutatás szerint a megkérdezetek 49%-a mondta, hogy az osztrák nép külön entitás, de 46% még azt az álláspontot tette magáévá, hogy a német néphez tartozik." 1966-ban egy amerikai vizsgálatban a résztvevők 72%-a nyilatkozott úgy, hogy Ausztria már önálló nemzetté vált. A magukat (még mindig) németeknek vallók aránya 8-6-5%-ra csökkent – ez maradt a helyzet a '90-es évek végéig. (Uo. 63. o.) Kerekes, i. m., 1147.

[238] Kiss J. László, i. m., 33.

[239] Kiss J. László, i. m., 46.

[240] Akkor sem lett minden német hazája a Második Birodalom vagy Császárság, mert kimaradtak belőle az ausztriai – monarchiabeli és oroszországi (balti, moldvai, besszarábiai) „népi németek" milliói.

állandóan változtatta" – erre Poroszország a legjobb példa, a Visztula és a Rajna között. Egy össznémet identitás kifejlődésének útjában állt a németlakta területek nyugat–keleti (polgárosodó-iparosodó városias nyugat – vidéki-agrár-nagybirtokos kelet) és északi–déli (protestáns-evangélikus, porosz észak – katolikus-ellenreformációs-bajor-osztrák dél) megosztottsága.[241]

„A parlamentarizmus, népszuverenitás, emberi jogok intézményei a nyugati világhoz tartoztak, ám Németországban a Nyugat Napóleon alakjában ellenségként jelent meg. Ennek az lett a következménye, hogy Németország nemzeti identitása – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről – Franciaországgal és a Nyugattal szemben fejlődött ki. ....A francia forradalom, valamint I. és III. Napóleon nélkül aligha jöhetett volna létre a német nemzet. A bismarcki birodalom két ellentmondásos elemet tartalmazott: ...a német nép elméleti egységét és lakosainak sokféleségét".[242] A benne töredékesen megvalósult „nemzeti egység és a demokrácia közötti feszült viszony a német fejlődésnek tartós ismertetőjegyévé vált, s mint ilyen, a nemzeti identitás kialakulásának akadálya volt. A hitleri birodalom az »egységet« az önkényuralomban teremtette meg, míg a második világháború után Adenauer rajnai részállama csak arra lehetett képes, hogy az egységgel szemben a demokráciának adjon elsőbbséget... A második birodalom döntően porosz, protestáns és tekintélyelvű, míg a Harmadik Birodalom barbár, pogány és totalitárius természetű volt".[243]

„Németország mindig Európa közepén volt, sebezhető határokkal és veszélyesnek tartott szomszédokkal: nyugaton Franciaország, ...keleten Oroszország... A modern Németország bekerítve született", ezért viaskodott Bismarck a koalíciók, a két- vagy többfrontos háború rémével. Neki és a '20-as években Stresemann-nak ezt sikerült elkerülni, elsősorban az Oroszországgal/Szovjetunióval kialakított jó viszonnyal. A Bismarck és Stresemann által vitt külpolitika, de bizonyos értelemben Brandt Ostpolitikja „...Németországot a »közép országának« tekintette (Land der Mitte), és a Kelet és a Nyugat közötti választás elkerülésével a minden irányban kialakított, ...kiegyensúlyozott kapcsolatok, az egyensúly-politika feltételeit teremtette meg... Adenauer [viszont] a Reich összeomlása után minden német és európai javára a Nyugat-, Dél- és Közép-Európát egyesítő, szupranacionális, keresztény középkori Reich hagyománya-

[241] Kiss J. László: Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben, in uő (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*, Budapest, TLA, 2005, 58–59., 61–62.

[242] Keleten lengyelek milliói, elzászi franciák, schleswigi dánok. Kiss J. László 2005, 119., 55–56.

[243] I. m., 56., 60.

it elevenítette fel",[244] kiegészítve az atlantizmushoz való kapcsolódással. Az adenaueri „államalapítást" követően „a kompromittált nemzeti identitást az intézményközpontú *„alkotmánypatriotizmus", atlanti és európai identitás* váltotta fel". E folyamatot elősegítette a lakosság apolitikus hangulata és „egy demokratikus, antikommunista és nacionalista szociáldemokrata ellenzék" támogatása. Mi az alkotmánypatriotizmus lényege?

- „A Szövetségi Köztársaság demokratikus intézményeihez való ragaszkodás – ez az állam jogállam és jóléti állam" (a skandináv modellhez hasonló; Erhard: szociális piacgazdaság);
- posztnacionális identitás, posztkonvencionális önazonosság (J. Habermas);
- poszttradicionális, *multikulturális társadalom, amely leginkább képes az európai identitás kialakítására,*
- „holokauszt-identitás": „különleges bűnhődéstudat", még a következő nemzedékekre kiterjedően is.[245]

„A hitleri patologikus álom összeomlása után előbb a nihil, a tanácstalan űr. Az egész társadalmat őszinte szándékkal átható önbírálat csapdába esett: a túlfűtött nacionalizmus elvetésével együtt a német nemzeti múlt és tudat igazi értékeit is kidobták. A gyökértelenség lett úrrá, az ország mintegy ittasan szabad területté vált a külföldről jövő valamennyi modernnek nevezett, a társadalmat bomlasztó áramlat befogadására... az új nemzedékhez már közelebb állt San Francisco, mint saját hazájában Lipcse vagy Drezda."[246] Az 1970-es években egy szociáldemokrata vezető arról beszélt, hogy „a nemzeti identitás kényes vákuumát egy össz-Európában végbemenő, racionális evolúciós fejlődés esélye tölti ki".[247] A túlélők és az összezsugorodott területre visszaűzött 13–15 millió „népi német" kemény munkával nemcsak újjáépítette az országot, hanem Európa egyik leggazdagabb, legvirágzóbb országává is tette. „Bizónia", majd „Trizónia"[248] lakói és a felnövekvő új nemzedékek az „átnevelés" hatására elfogadták azt, hogy a második világháború kirobbantásáért, az abban elkövetett szörnyűségekért, az európai zsidóság túlnyomó többségének kiirtásáért csakis ők a felelősek.[249]

[244] I. m., 65–66., 68., 70.

[245] I. m., 86–87., 106–107., 121.

[246] Skultéty Csaba cikke a Burg Kastl-i magyar gimnáziumról. *Bécsi Napló*, 2011. július–augusztus.

[247] Kiss J. László 2005, 112.

[248] Az angol, amerikai, francia megszállási övezetekből alakult meg 1949-ben az adenaueri Bundesrepublik.

[249] „Identitásukat majd hetven éven át a második világháború kirobbanásáért és a zsidók gyilkolásáért érzett bűntudat határozta meg. Ezt sulykolják beléjük az iskolában, erről szól fél irodalmuk." U. Schmidt-Denter kölni professzor szerint: „folyamatosan nő a saját magukkal szembeni ellenszenv érzése... a németek egyszerre... öngyűlölők, ugyanakkor kiemelkedően idegenellenesek". Diákjai

A német vált – az ír mellett – földrészünk legamerikanizáltabb, legglobalizáltabb népévé. Így alakult ki egy agymosott, gerincetört, hedonista társadalom, amely még mindig Európa gazdasági-ipari motorja, de számos megold(hat)atlan problémával küzd. Természetesen voltak és vannak, akik felemelték a szavukat a – főleg liberális tömegtájékoztatás által létrehozott – össznépi önostorozás ellen. A '70–80-as években lezajlott történészvitákban Ernst Nolte és Joachim Fest történészek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a tisztán „akadémiai" alkotmánypatriotizmus nemzeti és érzelmi „absztinenciája" azzal a veszéllyel jár, hogy a nemzeti kérdést sötét történelmi erőknek engedik át... Szakítani kell a „negatív nacionalizmusnak" azzal a gyakorlatával, amely az egész 20. századi német történelmet hajlamos a náci múlt 12 esztendejével azonosítani... Véleményük szerint a „bolsevikok osztálygyilkossága" és a hitleri „faji gyilkosság" között oksági kapcsolat volt, következésképpen a hitleri genocícium csupán másodlagos, mivel valójában Sztálin „ázsiai megoldásának" a követése volt. A bajor miniszterelnök, F. J. Strauss, és A. Dregger, a CDU parlamenti frakció vezetője „utalt arra, ideje kilépni Hitler árnyékából és végre »normálisnak«" lenni, mivel nem vagyunk másoknál rosszabbak... Egy elemi patriotizmus nélkül, amely más népeknél magától értetődő, a mi népünk sem tud fennmaradni."[250]

Az 1990. október 3-án újraegyesült Német Szövetségi Köztársaság „a történelem első »normális« nemzetállamának tekinthető,...politikai és etnokulturális határai egybeesnek, a németek először a történelemben egyszerre mondhatják, hogy egységben és szabadságban élnek". Az óriási összegeket felemésztő gazdasági-társadalmi-politikai „homogenizálás" ellenére az „ossik" és a „wessik" még közel negyed század múltán is két társadalmat alkotnak, és az egyes tartományok (Landok) regionális tudata újraéledésének vagyunk tanúi.[251] Az NDK-tól örökölt ateizmus tovább él a keleti országrészben: a 28 év alatti fiatalok 72%-a vallástalan, s az össznépesség 13%-a vallja magát hívőnek.[252]

2002 után már olyan művek is megjelentek, amelyek addig olyan, tabunak tekintett témákkal foglalkoztak, mint a polgári lakosság háború alatti és utáni szenvedése, Hamburg és Drezda bombázása (80 és 250 ezer halottal), a nyugatra menekülés-kitelepítés során elpusztult 1,4 millió német sorsa, köztük a kelet-poroszországi menekülteket, sebesült katonákat szállító *Wilhelm Gustloff* elsüly-

közül „sokan szívesebben lennének spanyolok, britek vagy amerikaiak". *Magyar Nemzet,* 2014. július 19.

[250] Kiss J. László 2005., 109., 128–129.

[251] I. m., 118–119., 137.

[252] *Magyar Nemzet,* 2013. június 26.

lyesztése 1945 januárjában, legkevesebb 9 ezer halottal (G. Grass: *Hátramenetben*), a Beneš-dekrétumok, a szudétanémetek kárpótlása.[253]

A 82 milliós ország lakóinak tizede első, második, sőt már harmadik generációs bevándorolt. Az évtizedek óta növekvő problémákról – s ez nemcsak német, hanem összeurópai jelenség – a kötelező „politikai korrektség" miatt nem lehetett érdemi vitát folytatni, mígnem Merkel, Sárközy és Cameron ki nem mondták, hogy a multikulturalizmus országaikban megbukott. Őket megelőzően T. Sarrazin közgazdász, szociáldemokrata politikus, a Deutsche Bank igazgatótanácsának tagja jelentetett meg egy tabudöntő sikerkönyvet 2010-ben, *Németország felszámolja önmagát* címmel. „Le merte írni, hogy néhány tízezer integrált mozlim bevándorló mellett közel 3 millió török, albán és más iszlám hitű a német munkavégzésben alig vesz részt. A munka világában a közösség nő tagjai egyáltalán nem, míg férfi tagjai csak annak legalacsonyabb fokán foglalkoztatottak. Emellett *százezrek elégszenek meg a szociális segélyekkel.*"[254] Sarrazin ellen országos hajsza indult, kizárták a pártból és az igazgatótanácsból, viszont könyvéből számos új kiadást elkapkodtak, és felmérések szerint a németek 50–90%-a egyetért nézeteivel. A németek 38%-a véli úgy, hogy az iszlám nem egyeztethető össze a német életmóddal és veszélyt jelent a német kultúrára. A németek fele megállítaná a bevándorlást.[255] Egy berlini tartományi képviselőt, R. Stadtkewitzet a CDU-frakcióból zártak ki, mert „tiltakozóakciókat szervezett a lakó- és választókerületében épülő mecset ellen, politikai vallásnak bélyegezte az iszlámot, amely szerinte nem integrálható Európába"[256].

Új keletű probléma – a főleg Romániából és Bulgáriából – Németország nagy városaiba özönlő több százezres cigány népesség. A bielefeldi egyetem tanulmánya megállapította: „a német lakosság 40%-a nem akar cigányok közelében

[253] I. m., 133.

[254] „Rávilágított a németek békés hétköznapjait kikezdő vallási, etnikai és kulturális feszültségekre, amelyek mind a demográfiai, mind pedig a kriminológiai és szociális statisztikákból kimutathatók. ....Adatok sokaságával támasztotta alá, hogy az összes érintett országban a következő tendenciák tapasztalhatók a muzulmán bevándorlók között: átlag alatti munkaerő-piaci integráltság; átlag fölötti függőség a szociális ellátórendszerektől; átlag alatti részvétel az oktatásban és a képzésben; átlag feletti termékenység; területi szegregáció és hajlam a párhuzamos társadalom kialakítására, az oktatásra; átlag feletti vallásosság, amelyben növekvő szerepet kap az iszlám hagyományos, illetve fundamentalista értelmezése; átlag feletti bűnözés, az egyszerű utcai erőszakos bűnözéstől kezdve a terrorista tevékenységig."

[255] Zárug Péter Farkas: Thilo Sarrazin szelencéje nyitva. *Magyar Nemzet*, 2011. augusztus 30.; *Newsweek*, Sept. 13, 2010; *Demokrata*, 2012. április 25.

[256] *HVG*, 2011. február 12.

lakni, s minden negyedik német a romák eltávolítását követeli a városok központjából"[257].

Egy másik tabudöntögető könyv azt fejtegeti, hogy „a bajor emberek sorsa sokkal biztatóbban alakulna, ha a tartomány megszabadulna a kettős – német és európai – pénzügyi unió kényszerétől, ...[hiszen] Bajorország az európai országok gazdaságai között – független államként – a 7. helyet foglalná el... A térképeket nem örök időkre készítették." A politikus-újságíró szerző kifogásolja, hogy „a kezdeti egyensúly egyre inkább a központosított egységállam felé billent, Bonn, majd Berlin politikai befolyása növekedett, a tartományoké pedig – így Bajorországé is – csökkent"[258]. Az évezred-évszázad első évtizedében felgyorsult a társadalmi-kulturális környezet felbomlása és az értékváltozás (értékválság – A. L.). A 2009-es választásokon a Szociáldemokrata Párt (SPD) 23–21%-kal végzett, 1945 óta a legrosszabb eredménnyel.[259]

Az egyházak taglétszáma és társadalmi-politikai befolyása drámai módon csökken, milliós nagyságrendben lépnek ki a történelmi, katolikus és evangélikus egyházakból. Miközben 2400 mozlim intézmény (mecset, iskola és kulturális központ) működik az országban, és számuk napról napra nő, az elmúlt 20 évben 3410 evangélikus templomot zártak be. Becslések szerint a még híveket fogadó 45 ezer templom egyharmada is üresen maradhat a következő évtizedekben.[260]

A legriasztóbb azonban a demográfiai öngyilkosság: míg a '60-as években 1,3 millió volt az évi szülések száma, 2009-ben már csak 650 ezer, azok javarésze is bevándorolt/mozlim családokban; a szülőképes nők 30%-a nem is akar gyereket. Ebből következőleg elöregedik a társadalom, kiürül a német vidék, jól képzett fiatalok külföldön vállalnak munkát (USA, Svájc, Norvégia).[261]

Németalföld, a Low Countries a Burgundi Hercegségben a 15. századtól az európai centrum része. A jóindulatú osztrák[262], majd az egyre kegyetlenebb spanyol Habsburg-uralom ellen 1572-től szabadságharcot vív a kálvinista észa-

[257] *Magyar Nemzet,* 2013. február 12.

[258] W. Scharnagl: Bajorország ezt egyedül is tudja. *Magyar Nemzet,* 2012. szeptember 17.

[259] Kiss J. László: A német pártrendszer történelmi útja. *Külügyi Szemle,* 2009. ősz, 76. Miközben a németek 58%-a jelentősen korlátozná a muzulmánok vallásgyakorlását, a hesseni kultuszminisztérium egyházi rangra emelt egy mozlim közösséget, egy szintre helyezve a katolikus, evangélikus és zsidó (nép)egyházakkal. Ez szabad mecsetépítést, temetőnyitást és államilag támogatott adóbehajtást jelent. *Magyar Nemzet,* 2013. július 4.

[260] *Magyar Nemzet,* 2013. február 23.

[261] *Magyar Nemzet,* 2013. február 18.

[262] V. Károly és Ferdinánd húga, II. Lajos özvegye, Magyarországi Mária hosszú helytartósága alatt sokat tett a tartomány felvirágoztatásáért.

ki rész. Az 1581-től független *Hollandia* hol háborúban, hol perszonálunióban Angliával, a kontinens egyik leggazdagabb polgári társadalma, ipari-kereskedelmi-tengerészeti-tudományos hatalma, óriási gyarmatbirodalom kiépítője. A hollandok az angol-skót puritánok, genfi polgárok mellett a Max Weber-i protestáns munkaetika megtestesítői: a szorgalom, takarékosság, becsületesség, kitartás, hithűség mellett minden protestáns ügy pénzbeli-fegyveres támogatói. A hagyományos angolbarátságot felerősítik a forradalmi francia, napóleoni, majd hitleri megszállások. Ez utóbbi keserű tapasztalatai segítik elő a Benelux összefogást, a NATO-tagságot, az Európai Közösség/Unió-építést.

A homogén holland református társadalom bomlása-átalakulása a liberalizmus térhódításával és az elvesztett gyarmatbirodalomból (Indonézia, Holland-Antillák, Dél-Amerika) beáramló, illetve más térségekből származó, többségükben szintén muzulmán (marokkói, török) népcsoportok befogadásával indult meg és erősödött fel. Míg az 1970-es évek elején egyharmad-egyharmadra volt tehető a protestánsok, militáns reformpárti katolikusok és az ateisták-felekezetenkívüliek aránya,[263] mára ez egynegyed-egynegyed-félre módosult a szekularizmus térnyerésével, s ehhez jön a milliót meghaladó „látható kisebbségek" zömében mozlim tömege. A türelem és a multikulturalizmus „zászlóshajójában", Hollandiában – a többi nyugat-európai országhoz hasonlóan – nő az idegen- és bevándorlásellenesség.[264] A már kormányzati pozícióba került jobboldali Szabadságpárt honlapján hirdeti: „Hollandia nem iszlám ország, és sosem szabad azzá válnia... Hollandiának 450 mecsetje van. Egy mecsetek nélküli Hollandia szebb lenne."[265] A párt (nyugat-európai testvérpártjaihoz hasonlóan) hangsúlyozottan Izrael-barát, amelynek ott mély történelmi-gazdasági gyökerei vannak: a Spanyolországból elűzött zsidók Németalföldön találtak menedéket, és vagyonukkal, szaktudásukkal járultak hozzá a toleráns polgári társadalom kialakulásához.

A spanyol, majd ismét osztrák Habsburg s időnként francia uralom alá került *déli országrész* megmaradt katolikusnak. A népesség nagyobb fele évszázadokon át franciául beszélő vallon volt, az északi, tengerparti és Hollandiával határos részeken a holland tájnyelvi változatát beszélő flamand. Bár flamand takácsok vetik meg az angol textilipar alapjait, társadalmuk homogén paraszti. A déli szén- és vasérc bázison alakul ki a kontinens egyik legnagyobb nehéz- és hadi-

[263] A nemzeti identitás meghatározó eleme, amely elvezetett a saját nemzetállam megteremtéséhez, a református hit volt. Az államegyház azonban először egy szigorú és egy liberális, majd több vallási irányzatra bomlott, teret nyitva más vallási és szekuláris áramlatoknak.

[264] Legújabb bizonyítéka ennek a korlátozásokról szóló svájci népszavazás eredménye.

[265] *Magyar Nemzet*, 2013. február 2.

ipari központja. Az ottani francia nyelvű, liberális polgárság forradalma szakítja el a területet a protestáns-holland dominanciájú Németalföldi Királyságtól[266] s jön létre 1830–31-ben az önálló *Belgium*. Az új állam lényegében a vallonok állama: nyelve, társadalmi normarendszere francia, a felemelkedés, érvényesülés egyetlen lehetősége a flamandok számára a nyelv- és identitásváltás, hiszen a diplomáciai kar, a hadsereg, a hazai és a gyarmati közigazgatás és a kulturális élet vezető pozíciói csak a francia nyelvű elit számára elérhetők. Csak a 20. század elejére sikerül elérni a flamand nyelv egyenjogú használatát az oktatásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.[267] Ennek ellenére a mindennapok gyakorlatában megmaradt a vallonok uralkodó, a flamandok alávetett helyzete. Érthető, hogy a magát semleges országnak deklaráló Belgiumot az első és a második világháborúban lerohanó németek több együttműködőre találtak az utóbbiak közül, s ez tömeges megtorlásra adott okot/ürügyet a franciabarát vallonoknak.[268] A század második felére megváltozott a helyzet: a déli, hagyományos, „kéményes" iparágak tönkrementek, a kitűnő minőségű szénbányákat bezárták, míg északon – amerikai tőkével és technológiával – új, modern gyárak (Ford) épültek, és a flamandok „túlszaporodták" a vallonokat. Hosszú alkotmánymódosítási folyamat eredményeként *Belgium szövetségi állammá alakult három, nyelvi-kulturális közösséggel (vallon, flamand, német), három régióval: Vallónia, Flandria, Brüsszel,* s ezek mindegyike rendelkezik saját parlamenttel és kormánnyal[269], így, ha nem sikerül életképes szövetségi kormányt alakítani, a többi hat zökkenőmentesen intézi az ügyeket, amire már többször is volt példa. Kitűnően működik, s így példaértékű a 65-70 ezres német kisebbség autonómiája: parlamentjük, kormányuk van, s a német az állam harmadik hivatalos nyelve. Az állandósult konfliktusok egyik oka a főváros helyzete: Brüsszel ugyan hivatalosan kétnyelvű, valójában 80%-ban francia, s nehezen érvényesíthető a flamand nyelvű oktatás. Egyre nagyobb problémát jelent – országosan is – a „látható kisebbségek" (kongóiak, marokkóiak, törökök) szegregációja, a mun-

[266] A mai Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot (1948-tól Benelux) egyesítő államot a Bécsi Kongresszus (1815) alkotta, hogy gátja legyen a francia nagyhatalmi törekvéseknek s hogy biztosítsa Angliát a kontinensről jövő támadások ellen.

[267] 1912-ben a miniszterelnök e szavakkal fordult a királyhoz: „Felséges uram, ön két népnek, a vallonnak és a flamandnak az uralkodója. Belgák pedig nincsenek."

[268] A Leningrád környékén bevetett flamand „önkéntes" hadosztály túlélőit kivégezték, börtönbe zárták, de kollaboránsként többéves börtönt kapott az a limburgi korcsmáros és fia is, akinek ivóját német katonák látogatták.

[269] A régiók hatáskörébe tartozik a gazdaság, közlekedés, környezetvédelem, s külföldi képviseleteket is működtethetnek, míg a közösségek intézik az oktatási-kulturális, szociális és egészségügyi kérdéseket.

kanélküliség és a hozzájuk köthető bűnözés növekedése. A másik egy, az olasz-hoz-spanyolhoz hasonló, észak–dél ellentét: a gazdag, prosperáló Flandria nem hajlandó „eltartani", egészségügyi ellátása költségeit fedezni az elszegényedett Vallóniának. Időről időre felmerül az ország kettészakadásának lehetősége, Flandria csatlakozásával Hollandiához, mivel ma már nem játszik szerepet a vallási megosztottság. A déli rész jövője homályosabb: önálló Vallónia Brüsszellel – ami elfogadhatatlan a flamandoknak – vagy csatlakozás Franciaországhoz, esetleg Luxemburghoz. Az évszázadok alatt kialakult közös mentalitás mellett azonban összetartja Belgiumot a (270 féle) sör[270], a futball és a király. Meddig?

A *francia identitás* pillérei:

- kontinentális nagyhatalom, természetes határokkal;
- territoriális alapú, állampolgári nemzetfogalom, patriotizmus;
- republikánus alapértékek: szabadság, egyenlőség, testvériség;
- a nemzet és nyelv azonosítása;
- dicsőség (gloire), nagyság (grandeur);
- civilizációs küldetéstudat;
- szekularizáció, laicitás, (katolikus)vallás- és egyházellenesség;
- globális szerepvállalás és jelenlét;
- kulturális-nyelvi vezető szerep, „frankofónia";
- az EU mint Franciaország „meghosszabbítása", érdekeinek érvényesítője;
- a hanyatlás érzése.

A „hatszögű" Franciaország a tenger és a szárazföld között, hatból öt természetes határral, Oroszország után Európa legnagyobb kiterjedésű állama, évszázadokon át mindent megadott lakóinak, ami az élethez szükséges. Ezért, bár hatalmas gyarmatbirodalmat épített föl három kontinensen, viszonylag kevés francia költözött a tengeren túli területekre.[271] A 18. század elején a francia királyságnak 19 millió alattvalója volt; a 118 milliós Európában ez demográfiai túlsúlyt jelentett.[272]

Az európai „centrumban" (Franciaország, Anglia, Hollandia) *a nemzetet az állam teremtette meg – ez a „civic nation", az állampolgári nemzet.* Az 1789-es „forradalom

[270] Az egyik kisváros közkútján a következő felírás áll(t): „Csak teheneknek és hollandoknak" – mert mi, ugye, sört iszunk...

[271] A 18. század végén Észak- és Dél-Amerikában 150 ezer francia élt, 2-2 millió brittel és spanyollal szemben. Morton, A. L.: *Az angol nép története*, II. kötet, Hungária, é. n., 319.

[272] Összehasonlításul: Angliának 5, Oroszországnak 15 millió lakosa volt. (Vincze Hajnalka: Franciaország: a nagyhatalmi illúzióktól az ambíciók „európaizálásáig", in Kiss J. László [szerk.]: *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*, Budapest, TLA, 2005, 162., 164.)

hívta életre – a nemzeti összetartozás hazafias érzületéhez szorosan kapcsolódva – a nemzet és a nyelv azonosításának szükségességét,[273] a francia nyelv kérdésének államügyi rangra emelését... A »nyelvi terror« túlkapásai ellenére... a forradalmat követően a közös és egységes nyelv a modern nemzetfogalom szerves részévé, a nemzeti összetartozás egyik legjellegzetesebb, a központi hatalom által megvédelmezendő és előmozdítandó szimbólumává lett."[274]

A *„dicsőség"* és *„nagyság"* kora a 17–19. század, XIV. Lajostól Napóleonig, amikor a francia nyelv, civilizáció és kultúra meghatározó szerepet játszott Európában.[275] De Gaulle: „Franciaország csak akkor igazán önmaga, amikor az első sorban áll. Nagyság nélkül Franciaország nem lehet Franciaország." A civilizációs küldetéstudat, a francia modellértékűség a gyarmatosítás pozitív megítélésében is megjelenik: a sötétséggel szemben a világosságot hozták az elmaradott népeknek, a civilizációt, tudományt, demokráciát, a szabadság-egyenlőség-testvériség republikánus jelszavával, a felvilágosodás eszméinek terjesztésével, de a nemzeti presztizs növelése érdekében is.[276] Jellemző módon a franciák és a kínaiak látják önmagukat a világ közepének.

A felvilágosodásra és a forradalmi terrorra vezethető vissza az *egyház- és a vallásellenesség*, amely megjelent az állam és az egyház szétválasztásáról szóló 1905-ös törvényben. *„A laicizmus megkérdőjelezhetetlen alapelve a francia identitásnak* és elidegeníthetetlen ... jellemzője a francia köztársaságnak."[277] A jelenkori szükség törvényt bont: a medreszékben, mecsetekben terjesztett fundamentalista eszmékkel szemben be akarják vezetni az iszlám tanainak államilag ellenőrzött oktatását az iskolákban. Ide tartozik a vallási külsőségek: kendő, burka, kereszt, zsidó sapka viselésének megtiltása. „Franciországban minden elkövettek a szekularizált társadalom megteremtéért, az erkölcsi relativizmus és a szabadosság megggyökereztetéséért, a nemzeti tudat kiöléséért, az egyházak, a vallás és a kereszténység marginalizálásáért.[278] Franciaország olyan középhatalom, amely globális horizontú geopolitikát folytat.... A tengerentúli megyék

[273] A királyság lakóinak többsége: németek, flamandok, bretonok, okszitánok-provanszálok, katalánok, baszkok – nem franciául beszélt.

[274] Az 1794. július 20-án meghozott rendelet szellemiségét egy akkor megjelent esszé címe fejezi ki: „Jelentés a dialektusok megsemmisítésének és a francia nyelvhasználat általánossá tételének szükségességéről és módozatairól." (Vincze, i. m., 161., 200.)

[275] A (társadalom)tudomány, a diplomácia és a királyi udvarok (Berlinben és Szentpéterváron is) nyelve a francia.

[276] Vincze, i. m., 171.

[277] I. m., 167.

[278] Tóth Gy. László: Sürgősen meg kell szorongatni Franciaországot! *Magyar Nemzet*, 2012. április 27.

és területek rendszere révén ugyanis Franciaország mindhárom óceánon és mindegyik kontinensen jelen van. ...[Ezek] összterülete 120 ezer km², lakossága 2,5 millió fő, 10 millió km²-nyi tengeri területhez, valamint számos katonai és tudományos bázishoz juttatta az anyaországot. Az egykori gyarmatbirodalom e sajátos maradványa jelentős mértékben hozzájárul – a »számítani akarás« jegyében – a globális katonai, politikai, gazdasági és tudományos-kulturális jelenlét fenntartásához, a »befolyás és tündöklés politikájának« folytatásához. ... A kizárólagos gazdasági zónák alatt fekvő kontinentális talapzaton szénhidrogénvagyon feltárására irányuló kutatások folynak, s a vizek kizárólagos halászati joga is Franciaországot illeti meg. A tengerentúli területek egyéb ásványkincseket is rejtenek, így például a guyanai arany vagy az új-kaledóniai nikkel kiemelt jelentőséggel bír."[279]

„2002-ben a frankofón térség 55 államot és frankofón közösséget, valamint 13 megfigyelői státusban lévő államot ölel fel; igaz, közülük mindössze 200 millióra tehető a francia nyelven beszélők száma."[280] A „frankafrikai" együttműködés három pillére:

- szoros gazdasági-pénzügyi összefonódás;
- szoros diplomáciai kapcsolatok, közös nyelv és történelmi-kulturális hagyományok;
- francia katonai jelenlét, védelmi szerződések és együttműködési megállapodások kiterjedt rendszerével: 1966-ig 10 ezer fős kontingenst és 850 katonai tanácsadót állomásoztatott a térségben; 2000 fekete tisztet képeztek ki évente; nyolc védelmi szerződés és 23 segítségnyújtási megállapodás van érvényben. Jelentős szerepük volt Kadhafi rendszerének megdöntésében és legújabban Mali megmentésében, az iszlamista erők kiűzésében.

Összefoglalva: „Napjainkban a frankofónia jelentős fellendülése tapasztalható a térségben."[281] A francia nyelv és kultúra megismertetését-terjesztését szolgálják a külföldön működő francia egyetemek és kulturális intézetek: ez utóbbiból 151 működik a világ 91 országában.[282]

[279] Lázár Gergely: Franciaország geopolitikai törekvései a posztbipoláris korban, *Külügyi Szemle*, 2007. tél, 170., 172., 192–193.

[280] A volt francia gyarmatokon kívül egykori belga, portugál és spanyol gyarmatok; megfigyelőként korábbi britek is. (Lázár, i. m., 194., 198.)

[281] Lázár, i. m., 183., 185., 187.; Vincze, i. m., 179.

[282] Összehasonlításul: az amerikai US Information Agency 143 országban 200, a német Goethe Intézet 75 országban 127, a British Council 109 országban 160 központtal van jelen; az olaszok 61 országban 90 intézményt tartanak fent; 101 országban 340 kínai Konfucius Intézet működik, zömmel egyetemeken belül. Vincze, i. m., 188., 203.

A francia „nagyhatalmiság" külső jelei: állandó ENSZ-BT-tagság, önálló atomarzenál, kiterjedt harmadik világbeli kapcsolatrendszer (Frankofónia, Frankafrika). E sorba illeszkedik az EU-ban magának vindikált – Németországgal megosztott – vezető szerep.[283] „Európa [értsd: az EU – A. L.] Franciaország számára a leghatalmasabb eszköz befolyásának megőrzésére, érdekeinek előmozdítására a mai globalizált világban... Francia hatást tükröz az afrikai, karibi és csendes-óceáni térség országaival kialakított loméi konvenciók rendszere, s ugyanúgy részben francia kezdeményezésre indult az euromediterrán kapcsolatot szorosabbra fűzni szándékozó barcelonai folyamat."[284] A francia vállalatoknak főként amerikai és kínai versenytársakkal kell megbirkózniuk – érthető, hogy a francia társadalomban erős a globalizációval szembeni ellenérzés: 63% egyetért a globalizációellenes mozgalmak tevékenységével, 56% véli úgy, hogy a francia identitást fenyegeti. A nagyság és dicsőség iránti „keserű nosztalgia" együtt jár a hanyatlás érzésével, amely az 1940-es évektől egyre erősebb. A franciák 65%-a most nem szavazná meg a maastrichti szerződést és azonnal visszatérne a frankhoz; 76%-uk úgy látja, az EU nem hatékony intézmény a gazdasági válság következményeinek orvoslására.[285] „Válságban van a francia közoktatás, mert az egyenlőség jegyében nem hoznak létre speciális iskolákat és osztályokat a gyermekek közti különbségek orvoslására, mert az már az egyenlőséget sértené."[286] S itt érkezünk el a legnagyobb, s mind ez idáig nem súlyának megfelelően kezelt problémához, a bevándorláshoz. (Nyugat-)Európa legnagyobb mozlim népessége az 5–7 millióra becsült franciaországi. Velük szemben „a teljes értetlenség, elutasítás, morális közöny és intolerancia nyilvánul meg, mert ezek a közösségek nem tudják (vagy nem is akarják) a francia értékeket magukévá tenni. Az egységesítésre törő köztársaság válságának egyértelmű jele az elővárosi gettósodás."[287] „A fiatalok sokkal inkább hajlamosak az

[283] Chirac: „Európán belül Franciaországnak minden adottsága megvan ahhoz, hogy vezető pozícióban maradjon és elérje, hogy partnerei kövessék, osztva a francia elképzeléseket és ambíciókat."

[284] Vincze, i. m.: 196.; Lázár, i. m., 177.

[285] *Le Figaro*, 2012. szeptember 17., idézi: *Magyar Nemzet*, 2012. szeptember 24.

[286] Csiki T. – Kovács D. P.: Franciaország 2005 – a Köztársaság válsága. *Társadalom és Honvédelem*, 2007/1., 161.

[287] „A lakótelepek etnikai alapú városi gettókká váltak, ahol a nehézségek sokasodnak: nincs szociális keveredés, a külföldi származású lakosság erősen koncentrálódik, sok a többnejű család és a gyermekeit egyedül nevelő szülő, magas az iskolázatlan gyerekek száma, erős a közbiztonság hiányának érzése... A lakosság harmada 18 évesnél fiatalabb, gyakoriak az 5–7 gyermekes családok." A 2005. október–novemberi zavargásokban 9 ezer autót gyújtottak fel 274 településen, közel 100 középületet rongáltak meg; a kár 250 millió euróra tehető. 4700 főt tartóztattak le, akiknek fele 18 éven aluli volt. (Csiki – Kovács, i. m., 162–163.)

integrációs folyamatoknak való ellenszegülésre, és kevésbé fogadják el a hagyományos keresztény értékeket."[288] Érthető, hogy a 2012-es elnökválasztáson a szélsőségesnek tekintett Nemzeti Front 18%-ot kapott. Marine Le Pen új arculatot adott a pártnak: apjával ellentétben nem a háborús veteránokat, az Algériából áttelepült-menekült 2 milliót – ma már inkább leszármazottaikat – szólította meg, hanem „középre húzott" és a „nyugodt erő" megtestesítőjeként jelent meg. „Megmaradt az iszlámellenes retorika, a bevándorlás korlátozására, a közbiztonság erősítésére tett javaslat, az EU bírálata, de eltűntek az antiszemita szlogenek és nyitott a feminista és homoszexuális »jogvédők« felé. Csoda-e, ha a közvélemény-kutatások szerint a válaszadók 39%-a egyetért vele?"[289]

Az *angol identitás* formálódásának két, egymást segítő-kiegészítő eleme az erős királyi hatalom[290] állama és a fenyegető külső (nagy)hatalmak ellen kialakuló, nemzetet egyesítő-mozgósító protestantizmus. „Az egyre hatékonyabb kormányzatok körül kezdett kialakulni a nemzet eszméje, az alattvalók egyelőre csak félig tudatos, ám kétségtelenül hazafias hűsége. ...A Véres Mária alatt kivégzett áldozatok[291] állhatatossága...vérrel keresztelte meg az angol reformációt, ez pedig az angolok tudatában végzetes módon összekapcsolta a klerikus zsarnokság képzetét a római (Szent)székkel... A protestáns ügyet az erénnyel, a becsületességgel kezdték azonosítani, és egyre inkább a lojális angolok ellenállását jelentette egy félig idegen [spanyol, pápai – A. L.] kormányzattal szemben... Így lett a Rómával szembeni gyanakvás a nemzeti jelleg természetes vonása, a hazafiság része, az angolságának eleme... Az ír lázadóknak jutatott pápai segélyek, s mindenekelőtt a spanyol fenyegetés mélyen beleégette a római katolicizmustól való félelmet az angol közgondolkodásba."[292] A Spanyol Armadával 180 katolikus pap is kihajózott. Érthető, hogy a katolikus azonos lett a hazaárulóval, és az 1829-es emancipációig közhivatalt nem viselhettek.

Az angol–francia százéves háborút (1337–1453) „mindkét nép feudális államként kezdte, de nemzetállamként került ki belőle"[293]. A hosszan elhúzódó háborút az angol társadalom minden rétege támogatta, a báróktól a dzsentrin

[288] Uo., 165.

[289] *Neswsweek*, Febr. 28., 2011.

[290] Tudorok: VII., VIII. Henrik, I. Erzsébet. A kis és akkor még periferikus Angliát a kontinentális francia és a spanyol világhatalom fenyegette.

[291] 1553 és 1558 között közel 300 embert (nemest és közrendűt, gazdagot és szegényt, köztük négy püspököt és a Canterbury érseket) égettek meg máglyán.

[292] Chadwick, Owen: *A reformáció*, Budapest, Osiris, *Osiris Könyvtár*, 2003, 22., 119., 122., 283., 278–79.

[293] Gelfert, H. D.: *Nagy-Britannia rövid kultúrtörténete*, Budapest, Corvina, 2005, 51.

és a módos városlakó, iparos-kereskedő polgáron át a seregek főerejét adó szabad paraszti yeomenekig és a walesi íjászokig. „Ez az egyedülállóan Angliát jellemző nemzeti egység volt a titka a százéves angol–francia háború káprázatos angol sikereinek... A világraszóló hadisikerek során befejeződött az angolok nemzetté válása."[294] Ez a nemzeti egység megújul és győzelemre viszi a szigetországot a kontinens nagyhatalmaival, Spanyolországgal (1588), Franciaországgal (1704, 1756–63, 1805, 1815) és Németországgal 1914–18, 1939–45) vívott háborúiban. Ez az Anglia hódítja meg, csatolja magához Walest (1283), majd sok évszázados (testvér)harc után Skóciát (1603,1707). A Tudorok flottaépítésével létrejött tengeri hatalom birtokában megkezdődhetett tengeren túli területek birtokba vétele,[295] egy gyarmat-, majd világbirodalom kiépítése. Ezt a Brit Birodalmat (British Empire) angolok, skótok, walesiek együttesen hozták létre, népesítették be[296] és igazgatták – *a „Britishness"-ben egyesült az angol, skót, walesi nemzettudat, de soha nem tűnt el egészen.* E hármat összefűzi a protestantizmus: Angliában az anglikán, Skóciában a presbiteriánus-kálvinista, Walesben (az anglikánból egy lelki ébredés nyomán kivált) metodista történelmi/népegyház. Az írek, ragaszkodva katolikus vallásukhoz, ebből az egyesülési-birodalomépítési folyamatból kimaradtak. Az angolokban-britekben – a puritánokra visszavezethetően[297] – kifejlődött a *„kiválasztott nép"* tudata, annak missziós-civilizatorikus küldetéstudatával együtt. A viktoriánus fénykorban (1837–1901) a „fehér ember terhéről" írt Tennyson. A szorgalom, takarékosság, becsületesség és a vállalkozó szellem által elért anyagi sikert, jómódot is a kiválasztottság bizonyítékának tekintették. A külső támadók visszaverése, az életkörülmények javulása[298] „a siker az egész brit társadalom teljesítményének számított, és ez öntudattal, nemzeti büszkeséggel töltötte el még a legszegényebb angolt is. Főrend és lelenc egyetértett abban, hogy Anglia a világ ura, a tengerek királynője, a világ műhelye, Napóleon legyőzője, a pénz hazája, London a világ fővá-

[294] Szántó György Tibor: *Anglia története*, Budapest, Akkord Kiadó Kft., 2007. 87., 89.

[295] Virginia, Sir Walter Raleigh, New England, Mayflower, 1620.

[296] Az észak-amerikai gyarmatok, a későbbi „fehér domíniumok": Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika.

[297] „...Ha tudnád, micsoda gazdagságban élsz, naponta kétszer hasra vágódnál, hogy hálát adj Istennek, amiért angolnak születtél és nem francia, olasz vagy német parasztnak" – írta egy lelkész 1559-ben. Molnár Gusztáv: Ó, Anglia, Anglia..., Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1984. 5., idézi Szántó, i. m., 211.

[298] „A kontinensen csak a hollandok éltek az angolokhoz hasonlóan magas életszínvonalon. Egy angol bányász heti keresménye Közép-Európában dolgozó társai körében valóságos vagyonnak számított volna... A külhoni látogatók rendre elcsodálkoztak, hogy a londoni alsó réteg milyen jól táplált, jól öltözött. (Gelfert, i. m., 163.; Szántó, i. m., 168.)

rosa, az angol pedig különb minden más nációnál. A történeti közgondolkodás szerint a britek ezt a világraszóló sikersorozatot állhatatos protestantizmusuknak és a belső törvényes rend tiszteletének köszönhetik."[299] A viktoriánus korból örökölt puritán értékek erodálódtak. Az óriási áldozatokkal megnyert két világháború után az átlag angolnak elege lett a birodalom terheiből, a liberálisok által kidolgozott, a Munkáspárt által ígért *jóléti állam* kiépítésére szavaztak. „A közvélemény abban is támogatta a Munkáspártot, hogy a Brit Birodalmat rendben, minél kevesebb áldozattal, de fel kell számolni. Anglia kifáradt, megelégelte a birodalom fenntartása érdekében hozott belföldi áldozatokat."[300] Churchill még reményeket fűzött a Nemzetközösség országaival fenntartható kapcsolatokhoz, az USA-hoz fűződő „special relationship" és a formálódó Európai Közösségben való részvétel mellett. (A három, ölelkező kör koncepciója.) „Morális földindulás is tükröződhet abban, hogy a háborúzó Angliát szervező konzervatívok a háború megnyerése ellenére is drámai vereséget szenvedtek és szinte kiszorultak az Alsóházból." A kép teljességéhez tartozik, hogy „végveszélyben az angol szakszervezetek kitűnően együttműködtek a konzervatívokkal".[301] Mindkét War Cabinetnek voltak munkáspárti tagjai, tehát nemzeti egységkormányként működtek. Britannia tetőtől talpig polgári ország. „Ma is igaz, amit Engels írt Marxnak 1858-ban: »Az angol proletariátus... egyre inkább elpolgáriasodik, úgyhogy ez a mind között legpolgáribb nemzet... [A mai] ... társadalom 80%-a életformája szerint kispolgár; a lakosság 30%-a élhet középosztályi vagy ennél magasabb színvonalon.«"[302]

Jellemző, ahogyan az (egykori) ellenfelek megjelennek az angol szókincsben: a vérbaj előbb spanyol, majd francia himlő betegség; a korrupció spanyol gyakorlat/szokás; a holland érthetetlen, zagyva beszéd; a részegé: holland bátorság; a holland lakoma: ki-ki alapon fizet; obszcén rajzok: francia lapok; prostituáltaktól „francialeckét" vesznek; az engedély nélküli hiányzás: francia szabadság. George Orwell tapasztalata szerint az első világháborúból visszatérő katonák minden európait meggyűlöltek, kivéve a németeket, akiknek elismerték a bátorságát – velük kapcsolatban nincs is pejoratív kifejezés az angolban.[303] Napjaink Angliája sem nem protestáns, sem nem keresztény.

[299] Szántó, i. m., 201.
[300] Nagy Kázmér: Változó Anglia, Budapest, Gondolat Kiadó, 1982, 8.
[301] Szántó, i. m., 238., 240.
[302] Nagy, i. m., 65., 75–76.
[303] Paxman, Jeremy: *The English*, London, Penguin Books, 2007, 24–26., 29.

„Az anglikánok saját felmérése szerint a papíron 80%-ban anglikán nép 5%-a jár rendszeresen templomba; a katolikusok 20%-a rendszeres templomba járó... a hívek és az ateisták főleg a középosztály tagjai... Évenként száz és száz templomot bontanak le vagy adnak el, s lesz belőlük művelődési otthon, könyvtár, múzeum, hangversenyterem.[304] ...Az anglikán egyház ma már alig több, mint az állami anyakönyvezés egyik részlege, megszokott ünnepségek hagyományosan bevált rendezője és lebonyolítója, valamint az állampolgári erkölcsök hirdetője... műemléknek nyilvánított, állami támogatással karbantartott templomokban, székesegyházakban."[305] „A korábban vallásos nép teljesen elfordult a szervezett kereszténységtől." Sokan életükben nem vesznek részt istentiszteleten; 2000-ben az újszülöttek 20%-át keresztelték meg; a gyermekek 10%-a járt vasárnapi iskolába. „A nemzet legbenső vallásos magvát/gyökerét rombolták le, semmisítették meg... A vallás(-osság) marginális társadalmi jelentőségűvé vált."[306] A grófságokra, megyékre lebontott adatok szerint a templomba járók aránya az 1979-es 8–15%-ról 6–8%-ra csökkent 1998-ra. A negatív rekordot Dél-Yorkshire, Sheffieddel állította be 4,5%-al; a skála túloldalán Merseyside áll Liverpoollal, a legtöbb (ír) katolikussal: 12,1%. Az anglikán vasárnapi istentiszteleten rendszeresen részt vevők száma egymillióra zuhant 2012-re; az egyházat megosztja a „melegházasságok" és a homoszexuális lelkészek ügye; egyre többen „térnek vissza" a katolikus egyházba, mint a korábbi miniszterelnök, Tony Blair.[307] Ehhez járul a közerkölcsök romlása: „Míg 1922-ben Londonban 25 ezer bűntényt követtek el, 1980-ban 650 ezret,[308] s akkor még nem is beszéltünk a futballhuliganizmusról. A „britség" (Britishness) a birodalomhoz kötődött, s vele együtt tűnik el.[309]

A brit identitás az angol–skót unió (1707) után kezdett kialakulni; alapjait a birodalmiság és az ezzel járó gazdasági lehetőségek biztosították. Ehhez járultak még a szigetországban meglévő protestáns hagyományok, melyeknek politikai tartalma egyben a katolikus Franciaország hegemonisztikus törekvéseivel [és a „reakciós" Stuart trónkövetelőkkel – A. L.] szembeni egység üzenetével is erősítette a brit nemzettudatot. [A viktoriánus korban] ... ezt erősítette a de-

[304] Esetleg mecset vagy hindu templom.

[305] Nagy, i. m., 115–116., 118.

[306] Brown, Callum G.: *The Death of Christian*, Britain/London – New York, Routledge, 2001, 1–2.

[307] *The Sunday Telegraph*, May 20, 2001, *Magyar Nemzet*, 2012. június 13.

[308] Nagy, i. m., 145.

[309] A helyébe lépett Nemzetközösség/Commonvealth „nem egyéb volt osztálytársak öregdiák klubjánál, amelynek tagjai időnként eltöltenek egy hetet valamelyik országban, és ártatlan nyilatkozatokat írnak alá". (Nagy, i. m. 18.)

mokrácia tökéletesítése, a parlamentarizmus rendszerének megszilárdulása, a szabadságjogok kiszélesítése... A második világháború (ismét) egységbe kovácsolta az Egyesült Királyságot; a háború után a jóléti állam kiépítése és vívmányai is az egységes brit nemzettudat ideiglenes erősödéséhez járultak hozzá.... A *birodalom,* valamint a *protestantizmus* társadalmi jelentőségének megszűnése – két olyan elem, mely a *brit identitás alappillére* volt – jelentősen hozzájárult az egységes nemzettudat halványulásához."[310] „A nemzeti történelmet úgy tanítják (ha ugyan tanítják), mint a gyalázat és a lealjasodás krónikáját....A történelmi azonosság mind angol, mind brit megnyilvánulásait tekintve válságos állapotba került."[311] E folyamathoz az EU is hozzájárult, a regionális kistérségek szerepének hangsúlyozásával – mindez elősegítette a skót nacionalizmus térnyerését. Britségükhöz, mint végső menedékhez, legerősebben az északír protestánsok ragaszkodnak. Hasonlóképpen erős az összetartozás érzése Walesben, ahol csak minimális többséggel (50,3%) támogatták a (westminsteri) hatalom lebontását. Az angolok is nagyobb arányban választják a „britséget": „...számukra az angolság kulturális összetartó erő, a britség mint létfontosságú politikai és jogi állampolgári kötelezettség értelmezhető"[312]. Egy biztos: egyre gyakrabban tűnnek fel – főleg futballmeccseken – a fehér alapon vörös keresztes angol, a kék alapon ferde fehér keresztes skót és a sárkányos walesi zászlók. 2003-ban a magukat kizárólag angolnak vallók aránya 17% volt, inkább angol 15%, egyenlő mértékben angol és brit 31%, brit 25%. A fiatalok körében a brit identitás jóval alacsonyabb szintű, mint az időseknél – ők már nem tapasztal(hat)ták meg a nagyhatalmiságot, a protestáns értékrendnek nem tulajdonítanak nagy fontosságot, 61%-uk pedig „...nem zárkózna el a független Skócia gondolatától"[313]. Az északírországi „bajok" évtizedeiben (1968–1998) amikor bombák robbantak az angol nagyvárosokban, és az IRA kis híján felrobbantotta Thatchert kormányával együtt (Brighton, 1984) az angolok kétharmada támogatta volna a kivonulást, Észak-Írország feladását.[314]

Skóciában 2000-ben 68% volt a magukat skótoknak vallók aránya, az „annyira skót, mint brit" 21%, a „tisztán" britek 7%-nyian voltak. A vizsgálatokból

[310] Kármán András: *Békés válás 300 év után? A skót devolúció elmúlt 10 évének tanulságai, diplomadolgozat,* Corvinus Egyetem, 2009, 49–50. o.

[311] Scruton, R.: *A nemzetek szükségességéről,* Budapest, Helikon Kiadó, 2005, 205.

[312] Gálik Zoltán: Még a reggelijük is más... Brit nemzeti identitás és külpolitika, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben,* Budapest, TLA, 2005, 210.

[313] Kármán, i. m., 56–57.

[314] G. Cushing londoni professzor mondta 1973-ban, hogy ez egy „kelta belháború", amihez az angoloknak semmi közük.

az is kiderült – ami nem okozott meglepetést –, hogy „a skót nacionalizmus részben az angolokkal szembeni önmeghatározáson alapul", az viszont igen, hogy 2005-ben Skócia lakosságának 8%-át angolok tették ki, s további 12% angol származású volt vagy angol partnerrel rendelkezett. (Ugyanakkor 1 millió skót dolgozik Angliában.) A lakosság 55%-a a függetlenség elnyerése esetén is megtartaná a közös brit hadsereget, s mindössze 30%-uk támogatna egy önálló Skóciát. „Az idősebb generáció körében az etnikai alapú nacionalizmus hangsúlyosabban van jelen; a leszakadó, idősebb társadalmi rétegek képezik az SNP (Skót Nemzeti Párt) támogatóinak többségét." Rendkívül fontos szerepet tulajdonítanak a korai szocializációnak s így a skót földön születésnek, de legalább is az ottani gyermekkornak.[315] Az identitás és az angoltól eltérő nyelvhasználat ellentétes Skóciában és Walesben: az erős skót identitáshoz nem tartozik az ősi gael nyelv ismerete – azt csak néhány tízezren beszélik a nyugati szigeteken; ezzel szemben a túlnyomóan brit identitású Wales lakosságának egyötöde, félmillió ember beszéli a cymryt, amit kötelezően oktatnak az iskolákban.

A bevándorlás, (amely szervezett formában 1946–48-ban kezdődött, nyugat-indiai keresztény feketékkel) és a „visible minorities" kérdése társadalmi robbanással fenyeget, különösen a 2005-ös King's Cross-i robbantás és a legutóbbi, 2013-as kelet-londoni merénylet óta. A 61 milliós országban a „színes" bevándorlók száma 5-6 millióra tehető,[316] de az igazi biztonsági kockázatot a 2,5 milliónyi mozlim (pakisztáni, bangladesi, arab, nigériai) és az áttértek[317] jelentik. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a 8 milliós London lakosságának csak 45%-a „fehér, bennszülött" brit, 1 millió mozlimmal és 400 ezer hinduval. Ma már ott tartunk, hogy a nyugat-londoni Ealing egyik városrészének 90%-a, Bedford lakosságának több mint fele pakisztáni, és a Tower Hamletsben iszlám „vallásrendőrség" működik, mint Iránban. Érthető, hogy sokak szerint az ország a bevándorlás miatt került az ebek harmincadjára („has gone to the dogs") és hogy „a bevándorlás a britek számára a legfontosabb társadalmi kérdés", amint ezt a baloldali *The Guardian* írta 2013 januárjában.[318] További riasztó adatok: egy 2004-es felmérés szerint a britanniai mozlimok 81%-a számára nemzetiségük a meghatározó, s csak 7%-uk tekinti magát britnek; 88%-uk szeretné, ha a

[315] Gálik, i. m., 211.; Kármán, i. m., 47., 53., 56.

[316] Mivel sem személyi, sem lakhely-nyilvántartás nincs, és az illegális bevándorlás mindig is nagyméretű volt, a becsült számok: 1951: 80 ezer, 1971: 1,5 millió, 1991: 3 millió. 2012-ben 300 ezer bevándorlónak/bűnözőnek „nyoma veszett". *Magyar Nemzet*, 2012. július 24.

[317] Ezek számát negyedmillióra becsülik. A 2005-ben robbantó négy fiatal közül egy, a wolwichi, két nigériai egyike, keresztényként nőtt fel.

[318] Paxman, i. m., 72–73., *Magyar Nemzet*, 2012. december 17., 2013, január 14., február 16.

munkahelyeken és az iskolákban lehetőséget biztosítanának a napi ötszöri imádkozásra; 61% az iszlám alapú saría-bíráskodás bevezetése mellett volt – ennek a lehetőségét a canterbury érsek(!) is felvetette. A Lordok Házának egyik bizottsága 2008-ban megállapította, hogy az *évi 190 ezres bevándorlás nem hoz hasznot és előnyöket az országnak,* mert az évente 6 milliárd fontra becsült gazdasági haszon mellett negatív hatással van a közszolgáltatásokra és a lakáspiacra: az iskolákban nő az angolul nem tudó gyerekek száma, és a bevándorlók áradata – akiknek egy tekintélyes része már EU-országokból érkezik[319] – rontja a fiatalok és az alacsony fizetésűek elhelyezkedési esélyeit.

2012 végén a megkérdezettek 49%-a szavazott volna az EU-ból való kilépésre, és 72% ragaszkodik a fonthoz.[320]

Az *ír nemzeti identitás* Anglia, a Britishness ellenében alakult ki, az angolellenesség (volt) legfőbb tartalmi eleme, és a katolikus vallás a kezdetektől kulcsszerepet játszott az ír nemzettudatban. Marx szerint Írország volt Anglia első gyarmata; „valahányszor Anglia haderejét háború kötötte le, az írek megpróbálták levetni az angol igát, és mindannyiszor kegyetlen megtorlásban volt részük... 1641-ben skót telepeseket mészároltak le, amiért Cromwell 1649-ben véres elégtételt vett"[321] – ezt követően került az ír földek többsége angol kézbe s vált az északkeleti rész – Ulster – csaknem tisztán skót presbiteriánus ipari övezetté." „Az ír nemesség vagy elangolosodott, vagy kipusztult. A katolikus ír paraszti társadalom évszázadokra vezetők nélkül maradt."[322] „Az amerikai függetlenségi háború sikere és a francia forradalom hatására felkelések söpörtek végig Írországon, sőt egy kis francia segélycsapat is partraszállt... a »pacifikálás« 50 ezer áldozatot követelt (1798)." A dublini parlamentet Londonba költöztették – ezzel Írország formai különállása is megszűnt (1801). Újabb megerősítést nyert az angol előítélet, hogy az írek kiszámíthatatlanok és politikailag veszélyesek; a viktoriánus korban már „fajilag anarchista keltákról" beszélnek. A nagy burgonyavész és tífusz éveiben (1845–50) 1,5 millióan éhen haltak, s további 1 millió ír keresett új hazát a tengerentúlon, többségük az Egyesült Államokban.

[319] Milliós nagyságrendű lengyel és balti, 100 ezer magyar.

[320] *Magyar Nemzet,* 2012. november 10., 2013. január 28.

[321] Gelfert, i. m., 108.

[322] Szántó György Tibor: *Anglikán reformáció, angol forradalom?,* Budapest, Európa, 2000, 176. Számos ír zsoldos tiszt szolgált a kontinens (katolikus) hadseregeiben. Az írek angolellenességét a külső hatalmak igyekeztek kihasználni: 1579-ben a pápai követet spanyol katonák kísérték. A felkelők sok ezer angollal végeztek, és „Erzsébet uralkodása alatt a háborús célokra elkülönített 5 millió fontnak majdnem fele részét az ír háborúk emésztették fel". 1690-ben Jakab ír és francia csapatai szenvedtek vereséget Boyne-nál; 1916-ban a húsvéti felkelés harcosainak német tengeralattjáró szállított fegyvereket.

A kivándorlás folytatódott, s eredményeként Írország népessége a felére csökkent. Ez a nemzeti katasztrófa mindmáig meghatározó eleme az angolellenes ír nemzeti emlékezetnek. „Az ír nacionalizmus a 19. század utolsó negyedében válik szervezett politikai tömegmozgalommá. A kisemmizettség, a vallás, majd később a nacionalizmus egymást erősítették. A Skóciához földrajzilag és kulturálisan közeli Ulster, a 17. századtól domináns helyzetben lévő presbiteriánus népességével tevékeny részesévé vált az ipari forradalomnak: Belfast textilipara, vas- és hajógyártása, később autóalkatrész-gyártása virágzott, s ez egyre nagyobb katolikus segédmunkástömegeket vonzott a korábban tisztán protestáns városba. Míg Dél stagnált, Észak lépést tartott a brit fejlődéssel; a vallási-etnikai ellentétek mellett ez az egyenetlen gazdasági fejlődés, különbség vezetett az 1920–22-es megosztáshoz. *Az ír politikai kultúrát és napi gyakorlatot* a 18. századtól napjainkig a letagadhatatlanul *angol-brit hagyományokon nyugvó és jellegű demokratikus parlamentarizmus és a fegyveres erőszak kettőssége jellemzi.*"[323]

Az 1918-ban kirobbant, az egész szigetre kiterjedő partizánharc az amerikai írek politikai és anyagi-fegyveres támogatásával a Zöld Sziget megosztásához vezetett 1922-ben. A 26 déli grófság – köztük három ulsteri – a dominiumi státussal de facto függetlenné vált Ír Szabadállamot (Eire) alkotta, míg Ulster hat grófsága megkapta azt a home rule-t, autonómiát, amely ellen az unionisták küzdöttek. A megosztás, a Partition a trianonihoz hasonló állapotokat teremtett: Északon a katolikusok aránya 33, Délen a protestánsoké 10-12% volt. Ez a megegyezés – érthetően – újabb polgárháborút robbantott ki Délen és Északon egyaránt. 1923 májusára De Valera felkelői alulmaradtak, csakúgy, mint az IRA Ulsterben. Ezzel a megosztás tartóssá vált, s vele az ír társadalmi és nemzetfejlődés két útra tért.

A déli köztársaság (mert már létrejöttétől az volt) 1937-es alkotmánya kinyilatkoztatja az ír sziget egységes és oszthatatlan voltát, s kifejezi igényét a sziget egészére. Az ország De Valera elnöksége alatt – eltérően a többi dominiumtól – a második világháborúban semleges maradt; ez a *semlegesség* azóta is az ír külpolitika egyik meghatározó alapelve. Teljes függetlenségét csak 1949-ben nyerte el, s 1955-ben lett az ENSZ tagja.

De Valera víziója (visszatekintve: utópiája) egy igénytelen, kevéssel beérő, vidéki-paraszti, katolikus és gael-ír nyelven beszélő Írország volt. Erősen, az 1960–70-es évekig bigottan katolikus és autoriter-tekintélyuralmi vonásai el-

[323] Garvin, T: *Hibernian End-game? Nationalism in a Divided Ireland,* Oxford University Press, Oxford, 1996, 185–186.; Arday Lajos: A „kelta tigris" – az ír nemzeti identitásról, *Külügyi Szemle,* 2006/3–4., 4–5.

lenére valójában ez *az Írország a brit gazdasági és kulturális-civilizációs térség része maradt.*

A függetlenségi-köztársasági mozgalom győzelmekor 20-25 ezer ember beszélte (még) az ősi gael-ír nyelvet a nyugati partvidéken és szigeteken. Mivel ezt a nemzeti identitás fontos elemének tekintették és tekintik, a mindenkori kormányzat nagy anyagi és szellemi beruházásokkal próbálta a mindennapok élő nyelvévé tenni: az angol mellett második hivatalos nyelvvé nyilvánították a kelta nyelvet. Önkritikus ír elemzések e törekvés kudarcáról számolnak be. Az „elangolosodás" és a folyamatos emigráció hatására ma már „nem létezik olyan *természetes* [kiemelés az eredetiben – A. L.] ír nyelvű közösség, amely fenn tudna tartani egy élő és alkotó(képes) irodalmat írül. *Az újjáélesztő politika kudarcot vallott* az elhibázott stratégia, a politikai képmutatás és a társadalom közönye miatt. Lehetetlen vállalkozás volt, kezdettől fogva, önbecsapás és látszatkeltés."[324]

Az 1920–50-es évek Írországa Nyugat-Európa, sőt a világ egyik legkonzervatívabb, teokratikus állama volt: alkotmányában rögzítette a katolikus egyház különleges szerepét. Az ír tudatban uralkodó szerepet játszott a (katolikus) „hit és haza" (Faith and Fatherland, más szóval: priests and patriots). Ennek kialakításában életre szóló hatása volt az iskolai nevelésnek, amely hivatalosan 1975-ig, gyakorlatilag mindmáig a katolikus egyház kezében van. *Az egyházi tanítások beépülnek a nemzettudatba, egységet alkotva az ír identitással.*

Írország Nagy-Britanniával egyszerre adta be felvételi kérelmét az EK-be és lett tagja 1973. január elsejével. *Az elmúlt évtizedekben az ír gazdaság és társadalom többet változott, mint történelme során bármikor.* A másik meghökkentő kijelentés: *„Valamikor 1973 és 1998 között véget ért a 800 éves háború Angliával."*[325] Az anyagi jólét mellett az *EK/EU tagság mélyreható és visszafordíthatatlan tudati változást, átalakulás eredményezett.* A tanulmányok egybehangzó, már-már közhelyszerű megállapítása, hogy nemcsak a gazdaságban, hanem a fejekben is véget ért az Angliától való függés, *megerősödött az ír nemzettudat, az „írség", amely jórészt a függetlenség 80 éve alatt fejlődött ki, a saját állam és intézményei hatására.* „...Uniós tagságunk egybeesett nemzeti önbizalmunk növekedésével, identitásunk megerősödésével és a nemzetközi életben játszott szerepünk felértékelődésével."[326]

[324] Murphy, J. A.: *Ireland: Identity and Relationship,* Cork, é. n., 80.

[325] Garvin, T. (ed.): *Europe – The Irish Experience,* Dublin, 2000. 43.

[326] Murphy, i. m., 79.; Culler, M.: Sharing Sovereignty, in *Europe – The Irish Experience,* Dublin, 2000, 50.

Az életkörülményekkel természetesen az „írség" is megváltozott: *„az EU-tagság eredményeként az átlag ír férfi és nő világiasabb, materialistább, elnézőbb/mindent megengedőbb (more permissive) és individuálisabb lett".*[327] A terjedő szekularizáció és annak ellenére, hogy 1972-ben törölték az alkotmányból a katolikus egyház különleges helyzetét rögzítő cikkelyt, *Írország alapvetően katolikus ország ma is,* ahol a családi nevelés és az egyház befolyása érvényesül a házasság-válás és a családi élet kérdéseiben. Az ír Európa és a világ egyik legkevésbé militarizált és legpacifistább társadalma, de a legamerikanizáltabb is. A Külügyminisztérium a felelős a kulturális kapcsolatokért, az ír kultúra terjesztésének előmozdításáért külföldön, hangsúllyal a nagy ír közösségekkel rendelkező országokban, mint Britanniában, az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában. A *világon 70 millióan vannak tudatában ír származásuknak,* közülük *40 millióan az USA polgárai.* Az USA kormányának döntései mögött az ír vélemény- és politikaformálóknak meghatározó szerepük volt az ír állam létrejöttében, gazdasági fellendülésében és az észak-írországi békefolyamatban.

Az 1998-as Nagypénteki Egyezmény hétévenként népszavazást irányoz elő *Észak-Írország hovatartozásának* kérdéséről, s kimondja: „Észak-Írország egész lakosságának születési joga, hogy írnek, britnek vagy mindkettőnek vallja és fogadtassa el magát. A brit és az ír állampolgárság megmarad az országrész státusának megváltozása esetén is." Észak-Írország az Egyesült Királyság legvallásosabb országrésze: a nagy különbség nem az ottani protestánsok és katolikusok, hanem Ulster és a „mainland" között van.

A *nemzeti identitás* esetében nagyok a különbségek: 1994-ben:

Megnevezés	Brit (%)	Ír (%)	Északír (%)	Ulsteri (%)
Protestáns	71	3	15	11
Katolikus	10	62	28	–

Figyelemre méltó, hogy minden tizedik katolikus britnek vallotta magát. Egy másik felmérés szerint is mintegy 3%-kal szélesebb az unionisták, mint a protestánsok tábora. A katolikusok többsége sem tekinti hazájának a jelenlegi ír államot; jelentős hányaduk elfogadja Észak-Írország jelenlegi státusát.[328] *„A*

[327] Ryan, L.: Strangthening Irish Identity Through Openness, in: *Europe – The Irish Experience,* Dublin, 2000, 60.

[328] Boyle, K.: Northern Ireland – Allegiances and Identities, in: B. Crick (ed.): *National Identities,* Oxford–Cambridge, Blackwell, 1991, 70–73.

katolikus népesség kombinálni akarja írségét a britség előnyeivel."[329] Délen az IRA támogatottsága – a határvidéket leszámítva – 2% körüli, elhanyagolható. *Az észak-írországi protestánsok és katolikusok egymáshoz és „anyaországukhoz" való viszonya az elmúlt 40-45 évben alapvetően megváltozott.* Az unionisták elvesztették nemcsak kormányzati monopóliumukat, hanem önmagukba és a brit támogatásba vetett hitüket is. Gazdasági, társadalmi-foglalkoztatottsági helyzetük javulása, demográfiai előretörésük megnövelte a katolikusok önbizalmát, s egyre kevésbé viselkednek kisebbségként.

A déli és az északi ír (katolikus) identitás a közös alapok ellenére egyre inkább eltérő vonásokat mutat, különösen, ami az északi országrész alkotmányos-politikai jövőjét illeti. A számban, gazdasági-társadalmi helyzetében és öntudatában megerősödő katolikus középosztály saját kezébe akarja venni szülőföldje-lakhelye irányítását, s nem kívánja magát Dublin alá rendelni. A brit-ír kettősség fenntartásával mindkettőből hasznot akar húzni. Koszovóhoz és Moldovához hasonlóan egy olyan államalakulat létrejötte valószínűsíthető, amely Írországgal és Nagy-Britanniával egyaránt szoros kapcsolatokat tartva, az Európai Unió önálló entitásaként él tovább.[330]

Az angolokról, mint „választott népről" már volt szó. A virginiai Jamestownt alapítók (1607) és a *Mayflower* (1620) „zarándok atyái (pilgrim fathers)" ezt a meggyőződést átvitték az Újvilágba. Ebből következik az *amerikai*

- *az egyediség/ kivételesség* eszméje,
- a vallási/protestáns *küldetéstudat,*
- *a morális felsőbbrendűség,*
- *az amerikai demokrácia tökéletességébe vetett hit.* Mindennek (kül)politikai vetülete:
- (az amerikai) demokratikus államforma világméretű elterjesztésére való törekvés,
- a tökéletes biztonságra való törekvés.[331]

Woodrow Wilson elnök (1913–21) „liberális internacionalizmusa az amerikai példaadás kötelességét emeli ki: »*Hiszek abban,* hogy Isten a szabadság eszméjét belénk táplálta ...s ezért hiszek abban is, *hogy kiválasztottak vagyunk,* kiválasztottak arra, hogy a világ nemzeteinek megmutassuk,hogyan jutnak el a szabadsághoz«. Ez pontosan megegyezik a *social gospel* (társadalmi evangélium) ha-

[329] Garvin, T. 1996, 192.

[330] Arday, i. m., 5–7., 9–11., 13–18.

[331] Magyarics Tamás: Nemzeti identitás és külpolitika az Egyesült Államokban, in Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben,* Budapest, TLA, 2005, 28.

sonló felfogásával."[332] Ebből következik az az elképzelés, amely „Tom Paine-től George W. Bushig végigvonul az amerikai történelemben, hogy az Egyesült Államok jövőjétől függ a világ jövője is, azaz, ha az amerikaiak kudarcot vallanak, az egész világ velük bukik. ...Woodrow Wilson kijelentette, hogy az amerikai zászló nem csupán az amerikaiaké, hanem az egész emberiségé."[333] E tekintetben teljes az egyetértés a demokraták és a republikánusok között. Clinton elnök 1997. január 20-án: „A 21. század hajnalán ...Amerika egyedül áll a világban,mint a világ nélkülözhetetlen nemzete." *G. W. Bush,* 2000. augusztus 8.: *„A nemzetünk Isten kiválasztottja, és a történelem arra ítélte, hogy az egész világ számára modellként szolgáljon."*[334] Jesse Helms, a szenátus külügyi bizottságának republikánus tagja, 2003-ban: „Az Egyesült Államoknak kell irányítania a világot, a jog és az erő erkölcsi, politikai és katonai fáklyájával a kezében, és példaként szolgálnia valamennyi nemzet számára."[335]

Az (amerikai típusú) demokrácia elterjesztése, az emberi jogok védelme hangsúlyosabban van jelen a mindenkori demokrata elnök (Wilson, Carter, Clinton) és kormányzata politikájában, de mindkét nagy párt egyetért abban, hogy ez az USA nemzetbiztonságának egyik fő garanciája. A gondolat világos: ha csak demokratikus rezsimek léteznek, semmi sem fenyegeti biztonságukat. Az ebből következő cselekvési terv kettős:

- Demokratikus nemzetépítés, elsősorban a volt ellenséges államokban. Németország és Japán sikertörténet: „az Egyesült Államok anyagi, politikai, erkölcsi és diplomáciai segítségével valódi demokráciák jöttek létre a korábbi totalitárius rendszerek romjain"[336]. A sort folytathatjuk Dél-Koreával, a Fülöp-szigetekkel és Tajvannal, s erre törekszik az USA és a demokrati-

[332] Uo., 41. „A social gospel... szerint az ember fokozatosan úrrá lesz a Gonoszon, amint az emberi természet javul. Az amerikai felfogás szerint az emberi természet, a politikai intézményeknek köszönhetően, az Egyesült Államokban gyorsabban »tökéletesedik«, mint más államokban. Ebből következően Amerika erkölcsi kötelessége ennek a rendszernek a terjesztése, hogy mások is részesülhessenek annak előnyeiből." (Magyarics, i. m., 40–41.)

[333] Uo., 42. Thomas Paine (1737–1809) „folytatta azoknak a korábbi amerikaiaknak a sorát, akik megpróbálták az amerikaiak ügyét az egész emberiségével azonosítani: elsőként a Zarándok Atyák hangoztatták ezt a gondolatot, amikor arról beszéltek, hogy új »Siont« építenek, amely majd példaként szolgál az egész emberiség számára." (Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története,* Budapest, Eötvös Kiadó, 2000, 9.)

[334] Brzezinski, Z.: *Stratégiai vízió – Amerika és a globális hatalom válsága,* Antall József Tudásközpont, Budapest, 2013, 73.

[335] *Külügyi Szemle,* 2003/4., 14.

[336] Magyarics 2005, 32.

kus „szabad világ" Irakban, Afganisztánban és az arab világban, több-kevesebb sikerrel.

- A másik: harc a „Gonosz birodalmai", a hitleri Németország és a Szovjetunió, s a legújabb, az iszlám alapú terrorizmus ellen. 2001. szeptember 11. fordulópont az amerikai közgondolkodásban: megrendült a tökéletes biztonságba és sebezhetetlenségbe vetett hit. De ezzel a sokkal magyarázható, hogy „Amerika védelmi kiadásai ...nagyobbak, mint az utána következő kilenc, legnagyobb védelmi büdzsével rendelkező államé együttesen",[337] valamint, hogy a megkérdezettek egyharmada egyetért titkosszolgálatuk lehallgatásaival.

Egészében véve azonban az Egyesült Államoké sikertörténet „Az amerikaiak a világ leghatékonyabb és legnagyobb gazdaságát építették ki, s elsőként teremtettek tömeges jólétet"; az emberekben az önbizalmat fejlesztették ki, a hitet, hogy képesek megtenni azt, amire törekszenek.[338] *„A vallás mindig meghatározó ereje volt az Egyesült Államok politikájának, identitásának és kultúrájának.* A vallás formálja a nemzet jellemét, segíti kialakítani az amerikaiak véleményét a világról, és befolyásolja azt, hogyan reagálnak az amerikaiak a határaikon kívüli eseményekre. ...*Választott nép, amelynek kötelessége, hogy értékeit az egész világon elterjessze."*[339]

Ez az optimizmust sugárzó kép azonban sötétül. Annak ellenére, hogy a 330 milliós ország 13–20%-a, 40–60 millió ember újjászületett, „fundamentalista" keresztény, 45–55%-a rendszeres templomba járó, s a vallási közösségek száma 30 ezer (!)[340], a „sötétség erői" előretörőben vannak. Amit nem szabad kimondani: maga a kereszténység van válságban: *a fiatalok körében gyorsan nő az ateizmus;* egyre többen fordulnak a meditáció és a jóga felé; az igehirdetés a társa-

[337] Uo., 47.

[338] E. Hobsbawm-interjú a *Der Spiegel*ben, a 2001-es merénylet után.

[339] Mead, W. R.: God's Country? *Foreign Affairs,* Sept.–Oct. 2006, 24.

[340] Katolikus: 88 millió.
Déli baptista: 16,3 millió.
Fekete baptista: 10 millió.
Fekete pünkösdista: 5,5 millió.
Metodista: 8,2 millió.
Református: 5 millió (presbiteriánus és püspöki).
Lutheránus: 2,5 millió.
Az evangéliumi keresztények határozzák meg az amerikai társadalom túlnyomó részének értékrendjét; a képviselőház és a szenátus tagjainak egynegyede 2004-ben hozzájuk tartozott. Mead, i. m., 32., 36–37.; Szánthó Miklós: Jobboldal és neokonzervatívok az Egyesült Államokban, *Külügyi Szemle,* 2008. nyár, 99.

dalmi igazságosság közvetítője vagy „a prosperitás evangéliuma, amely azt tanítja, hogy a keresztény életvitel sikeressé és gazdaggá tesz."[341] „Teológiai elkötelezettségük a férfi–nő házasság mellett összeütközésbe hozza a mormonokat a *21. századi amerikai főáramlattal,* amely *egyre inkább elfogadja az azonos neműek házasságát.* Mitt Romney, a mormon republikánus elnökjelölt támogatott volna egy, az azonos nemű párok jogait betiltó alkotmánykiegészítést. „A mormonok még ma is Amerika leginkább kigúnyolható kisebbsége. Nehéz elképzelni, hogy egy musical a Broadway-n kifigurázza a zsidókat, a feketéket vagy a melegeket".[342] *„Az ország nem keresztény közösségeinek* [...] *a növekvő jelenléte és befolyása tovább fogja korlátozni a vallásos csoportoknak azt a képességét, hogy elfogadtassák értékeiket."*[343] Scruton „a hitnek a közintézményekből való fanatikus kiüldözéséről [ír], amely Amerikában újabban elharapózott."[344]

Az alapértékek eltűnőben vannak, amint ezt egy '56-os „disszidensből" lett magas rangú kormánytisztviselő észrevette. „Nagy irodalma van a keresztény hit elleni támadásoknak. ...Televíziós műsorok nyíltan vagy burkoltan gyalázzák a keresztények felfogását. ...Nyíltan támogatják azt a felfogást, hogy a szabad szólás jogán helye van a nyilvános ócsárlásnak. ...Majdnem mindig a kereszténység a médialovagok célpontja." A jótékonyságról, szeretetszolgálatról szólva „ma hanyatlás mutatkozik ezen a területen is, ami szorosan összefügg a keresztény princípiumok folytonos támadásával és a liberális eszmék térhódításával. Ma a szociális juttatásokkal akarják helyettesíteni a szereteten alapuló segítséget. ...Azoknak is adnak, akik tudnának dolgozni, de könnyebb nekik kifürkészni azokat a helyeket, ahol az állami segélyeket fel lehet venni. ...Ezeknek az embereknek a száma egyre nő. ...Ez a folyamat egyre fokozottabb mértékben emészti fel itt Amerikában az adófizetők pénzét. *Vannak családok százezrével, amelyek már generációkon keresztül élnek munka nélkül, és nem is akarnak dolgozni."*[345] Nem mond(hat)ta ki: ezeknek a – legtöbbször csonka – családoknak túlnyomó része fekete, s már Nixon is kikelt a szociális juttatásokon élősködő „fekete hercegnők" ellen. Az elemzések kimutatták: ezeknek a rétegeknek a szavazataival lett ismét elnök a liberális félvér Obama, a hagyományos kereszt-

[341] *Newsweek,* Jan. 26. 2009, Apr. 9. 2012.

[342] Az azonos neműek házasságát a Gallup felmérése szerint a demokraták 65, a republikánusok 22%-a támogatja. Obama pénzügyi támogatóinak egyhatoda volt meleg, s neki szüksége volt erre a pénzre. (*Newsweek,* May 21. 2012., June 18. 2012)

[343] Mead, i. m., 42. Szekulárisok: az össznépesség 6%-a ateista, 16% egyházakon kívüli. (*Newsweek,* Jan. 11. 2010)

[344] Scruton, R.: *A nemzetek szükségességéről,* Budapest, Helikon Kiadó, 2005, 68.

[345] Kasza Lajos: *Éveim Amerikában és Angliában,* Budapest, Püski Kiadó, 1998. 42., 415.

tény-puritán és mormon értékeket (becsületesség, szorgalom, takarékosság, józanság, tiszta sokgyermekes családi élet, jócselekedetek) képviselő Romneyval szemben. A lakosság... meghatározó többsége tudatlan, „szinte semmit nem tud a világról, (s ez) ...kedvező politikai környezetet teremt az érdekcsoportok által fabrikált szélsőséges leegyszerűsítéseknek ...ez aztán növeli az önveszélyes külpolitikai kezdeményezések lehetőségét."[346]

Az amerikai ipari bázis, infrastruktúra és lakásállomány leromlott, helyenként az összeomlás szélére került. Kiáltó példa erre Detroit, egykor a hadi- és autóipar fellegvára, jelentős lengyel népességgel. Mára a lakosság 90%-a fekete, óriási a munkanélküliség és a bűnözés; olyannyira, hogy a város megbénult igazgatását Michigan államnak kellett átvennie. A 310–330 milliós népesség (legalább 15 millió az illegális, sehol nem szereplő bevándorolt, főleg Mexikóból) 13%-a, 39 millió a fekete/afrikai-amerikai; 51 millió spanyol nyelvű, 15 millió ázsiai. Ezek vannak ma már többségben három jelentős államban: Kaliforniában, Texasban és Washingtonban; a D.C. közel 70%-a fekete.[347]

A ma már 35 milliós *Kanadáról* mindenkinek a *multikulturalizmus* jut az eszébe, noha az csak a (jóval nagyobb) angol nyelvű területen érvényesül, a francia Quebecben nem – ott elvetik a Trudeau (1968–84) óta hivatalos multikulturalizmust: szerintük csak *bikulturalizmus* létezik: *Kanada kétnyelvű, de egy politikai nemzet,* az időnként felerősödő elszakadási mozgalmak ellenére is. Ez a valós helyzet: tíz tartományban/szövetségi államban és három északi területen az angol az egyeduralkodó, a quebeci kormányzat azonban minden állami eszközzel igyekszik francia nyelvűnek megtartani – a szintén hatalmas területű – országrészt.[348] A szövetségi (kormány)szervekben a francia nyelvűek felülreprezentáltak. Gyengül a szövetségi rendszer, erősödik a tagállami befolyás és a regionális tudat is. 1990-ben a quebeciek 59%-a quebecinek, 28% francia kanadainak s csak 9%-uk érezte magát kanadainak. Az egykor homogén, vidéki-paraszti-katolikus társadalom ott is felbomlóban van: 80-ról 25%-ra csökkent a rendszeresen templomba járók aránya.

[346] Brzezinski, i. m., 83–84.

[347] *Magyar Nemzet,* 2008. augusztus 15., 2013. március 18.

[348] 1977-től a francia az egyedüli hivatalos nyelv. Az üzletek cégtáblái, hirdetések, utca- és útjelző táblák csak francia nyelvűek. Csak azok a gyerekek járhatnak angol iskolába, akiknek mindkét szülője angol iskolát végzett. Mindenki másnak – természetesen a bevándoroltak gyerekeinek is – kötelezően francia iskolába kell járnia. A cél: megakadályozni, hogy a vegyes házasságokból származó gyerekek vagy a nemzetváltásra hajlamos szülők gyerekei elvesszenek a francia kisebbség (ott 90%-os többség) számára. (*Új Szó,* Pozsony, 2008. január 5.)

Kanada a bevándorlók országa: népességének egyharmada nem angol/brit vagy francia, hanem ukrán, lengyel, ázsiai, USA-beli fekete, balti és őslakos indián, eszkimó/inuit[349]; a lakosság egyharmada a három nagyvárosban, a 4-4 milliós (Nagy) Torontóban, Montrealban és Vancouverben él (ez utóbbit tekintik a világ legélhetőbb városának). Ezek mindegyikében 40-50%-os a „visible minorities" aránya.[350] Tendenciaszerű változás, hogy az egykor egyetlen európai jellegű nagyváros, Montreal az erőszakos franciásítás miatt lehanyatlott, az angol vállalkozások Torontóba költöztek át; az olajipar-palagáz kitermelés pedig milliós nagyvárossá tette az északnyugati Calgaryt Albertában.

A *„kanadaiság"* mellett erős a *„kontinentalizmus"*, az észak-amerikai egység gondolata, amely intézményi formát is öltött a Kanada–USA–Mexikó együttműködésben (NAFTA).

Az európai–észak-amerikai kultúrkörön kívüli térségek identitásproblémáit csak vázlatosan érintjük.

A hozzánk legközelebb álló *Törökország* nemcsak földrajzilag, hanem identitását tekintve is félúton van Európa és az iszlám világ között. A kemáli forradalmi átalakítás török etnikai alapon álló, európai típusú nemzetállamot teremtett a csak vallásilag egységes Oszmán Birodalom romjain. A Nyugat-Európában élő-dolgozó sok millió török és kurd az Európához fűződő kötelékeket erősíti, s ha lassan is, de folynak az EU-csatlakozási tárgyalások. Ezzel ellentétes folyamat a napjainkban felerősödő reiszlamizáció, az állam világi jellegét legszilárdabban biztosító hadsereg vezetésének lefejezése. A szembenállás ugyan mérséklődik, de továbbra is megoldatlan a több (tíz)milliós kurd kisebbség helyzete, különösen, hogy a szomszédos államokban (Irak, Szíria) egyre eredményesebbek autonómiatörekvéseik. Bár Brzezinski egy „tágabb Nyugat" részének látná Török- és Oroszországot, felerősödhet az Európától elforduló s Törökországot iszlám közel-keleti regionális vezető hatalommá emelni akarók tábora.[351]

Az *„umma"* az igazhívő mozlimok közössége – ez a szó legtágabb értelmezése. De jelentheti az *arab nemzet*et, sőt egy arab nemzetállamot is, bár a modern

[349] 0,5-0,5 milliónál többen vannak a kínaiak, ukránok/ruszinok, lengyelek, németek, olaszok, 250 ezer magyar származásúról tudunk; 40 ezren Torontóban élnek. Az 1963-as, kétnyelvűséget és bikulturalizmust vizsgáló – akkor még királyi – bizottságnak három-három angol és frankofón, egy-egy lengyel és ukrán tagja volt.

[350] Mészáros Margit: *A juharlevél országában, Társadalom és Honvédelem*, 2006/1., 7.

[351] Egy török–kurd–arab határvidékről származó doktoranduszom szerint még/már a fő identitásképző a muzulmán vallás.

európai nemzetállam *fogalma eredeti jelentésétől idegen.*[352] Időről időre különböző helyeken fel-felbukkannak pániszlám és pánarab törekvések. A konstantinápolyi központi hatalom gyengülésével új hatalmi központ jött létre Egyiptomban, amelynek tényleges uralkodója, az albán származású Mohamed Ali 1831-ben meghódította Nagy-Szíriát, ahol már működtek francia katolikus, orosz ortodox és amerikai protestáns missziók. Paradox módon főként az utóbbi, bejruti amerikai egyetem keresztény hallgatói dolgozták ki az *arab nacionalizmus* eszmerendszerét, amelynek döntő szerepe volt az Oszmán Birodalom felbomlásában – persze ehhez kellett egy első világháborús vereség...[353] Az 1950-es években (Mohamed Ali nyomában) Nasszer megalkotta, Egyiptom és Szíria uniójával, az Egyesült Arab Köztársaságot; az iraki és a szíriai Baath Párt szocialista jellegű arab egységet akart megteremteni – szovjet támogatással.

A Birodalom egyik tartományában, Palesztinában arabok laktak a zsidó telepek, illetve Izrael állam létrejöttéig – csak azzal szemben fejlődött ki a mára már államalkotó erejű palesztin nemzettudat. Ha létezne arab nemzet, akkor az (olaj-gazdag) arab államoknak kellene megoldani a palesztin–arab menekültkérdést, ahogyan azt megoldatta az első és a második világháború után Finn-, Magyar-, Görög-, Németország és Bulgária, nemzetközi segítség és beavatkozás nélkül.

Időlegesen a nemzetállam-építés sikereket érhet el, sőt harcba is vihet, mint a síita többségű Irakot a szintén síita Irán ellen, az elmúlt évtizedek azonban nem (az arab) nemzet-, hanem az iszlám vallási tudat reneszánszát hozták. Nem adott megoldást az alapvető problémákra, mint a növekvő népesség és munkanélküliség, a jól képzett fiatalok perspektívátlansága, az elmaradott, sok esetben monokulturális gazdaság, sem az „arab szocializmus", sem pedig a nyugati, neoliberális modell. A mindenben csalódott tömegek az értelmiségiek-fiatalok vezetésével a radikális, fundamentalista iszlám áramlatok, a vahabizmus, szalafiták felé fordulnak; ez a bázis rétege az al-Khaidának is. Az arab egységtörekvések helyett ma egyre mélyülő vallási ellentéteket látunk, főleg a szunnita–síita törésvonal mentén, mint Irakban, Szíriában, Libanonban; a szunnita Malibán-Timbuktuban elvakult szalafiták pusztítják a sok évszázados szufi kulturális síremlékeket. Minden államban, amelyen végigsöpört az „arab tavasz": Tuniszban, Líbiában, Egyiptomban, de Szíriában, Libanonban is, polgárháborús

[352] Rostoványi Zsolt: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban, in Balogh A. – Rostoványi Zs. – Búr G. – Anderle Á. (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*, Budapest, Korona Kiadó, 2002, 24–25.

[353] Uo., 63–64.

helyzet alakult ki, vagy éppen folyik a szekuláris és a radikális vallási erők-irányzatok között, s ennek szele elérte Törökországot is.

Brit-Indiát vallási alapon osztották fel 1947-ben a *muszlim Pakisztán*ra és a hindu *Indiá*ra. A máig megoldatlan kasmíri konfliktus gyökere az, hogy a hindu maharadzsa és uralkodó osztály Indiához kívánt csatlakozni, ám alattvalóik többsége – muzulmán lévén – felkelt ez ellen, s a küzdelembe beszálltak pakisztáni szabadcsapatok; a két állam hadserege 2000-ig már négy háborúban mérkőzött meg a stratégiai fontosságú és természeti kincsekben (víz!), szépségekben gazdag országrész birtoklásáért.[354] A megosztás ellenére is 150 millióra tehető az indiai mozlimok száma, s ez nagyjából megegyezik Pakisztán lélekszámával. A népesség 2%-át kitevő keresztények többsége a legalacsonyabb, „érinthetetlen" kaszt(ok)ból kerül ki, mivel ez biztosítja számukra a társadalmi kitörés-felemelkedés lehetőségét.

India 28 tagállamában 18 a hivatalos nyelvek száma; a mindenütt használatos fő összekötő nyelv még mindig az angol. Az északi államokban a hindi veszi át az angol szerepét.[355] A szubkontinens déli harmadán sötét bőrű dravidák élnek; a tamil központú elszakadási mozgalom[356] a hindi ellen, az angol nyelvűség fenntartásáért küzd. Sokan beszélik a bengálit, Banglades hivatalos nyelvét. Az indiai köztudatban erős a gyarmati múlt elítélése, ugyanakkor ezer szállal kötődnek az egykori anyaországhoz[357] és az Egyesült Államokhoz, támaszt keresve a két, fenyegető szomszédos atomhatalom, Kína és Pakisztán ellen.[358]

Afrika népei a gyarmatosítók által meghúzott államhatárokkal nyerték el a függetlenségüket, zömmel az 1960-as években, tekintet nélkül etnikai-vallási hovatartozásukra.[359] Az államhoz kötődő identitás csak lassan formálódik, inkább az elszakadási-önállósulási törekvések a jellemzők. Ily módon szakadt el az

[354] Balogh András: A nemzeti kérdés Indiában, in Balogh A. – Rostoványi Zs. – Búr G. – Anderle Á. (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus,* Budapest, Korona Kiadó, 2002, 222., 226., 230–233.

[355] 17 nyelvjárásával a népesség 30%-ának anyanyelve; 50–70% érti. Azonos vele az urdu, Pakisztán hivatalos nyelve, de azt arab betűkkel írják.

[356] Nehru unokáját, Radzsiv Gandhi miniszterelnököt tamil terrorista ölte meg; édesanyját, Indira Gandhit szikh testőre.

[357] Nagy-Britannia 5-6 millióra tehető, ma már inkább másod- és harmadgenerációs bevándorló népességének túlnyomó többsége Pakisztánból, Indiából és Bangladesből származik.

[358] Balogh, i. m., 236–237., 245.

[359] Ez Ázsiában már korábban bekövetkezett: az azeriek többsége nem Azerbajdzsánban, hanem Iránban él; üzbégek és tádzsikok saját államaikon kívül Afganisztán északi részén; alaviták Szíriában és Törökországban; az állam nélküli kurdok Törökországban, Szíriában, Irakban, Iránban; kazahok Kazahsztánban és Kínában, Mongóliában; mongolok Mongóliában, Kínában és az orosz Szibériában (burjátok) – és ez a sor végtelen...

északi arab-muzulmán országrésztől a legújabb állam, a fekete-keresztény *Dél-Szudán*. *Mali* egysége is kétes, mert az északi arabok-tuaregek nem hajlandók egykori fekete rabszolgáik által kormányzott országban élni. Hasonló a helyzet a fele-fele részt mozlim és keresztény Közép-Afrikai Köztársaságában és Afrika legnépesebb államában, *Nigériá*ban[360], ahol az 1960-as években véres polgárháborút vívtak a déli keresztény ibók (Biafra) és a muzulmán hauszák. A harc a déli olajmezők jövedelmeiért folyt, de az életformák különbözősége okán a földművelő keresztények és a nomád pásztor muzulmánok között is.

A 26 milliós *Észak-Korea* a sztálinizmus legkegyetlenebb gyakorlatának a folytatója. A 40 milliós *Dél-Korea* – mint a félsziget egésze – a háborús pusztítás nyomán az 1950-es években a világ egyik legszegényebb térsége. Azt, hogy évtizedek alatt a vezető ipari hatalmak közé küzdötte fel magát, az amerikai tőkén és technológián túl a protestáns misszionáriusok tevékenysége is elősegítette. A buddhista-konfuciánus szellemiség eleve jó alapul szolgált a takarékos életmódhoz, fegyelmezett munkához – volt tehát mire építenie a protestáns munkaetikának. A lakosság mintegy 40%-a keresztény; a meghatározó többség presbiteriánus/református. A világ valamennyi állama közül Dél-Koreában él a legtöbb református, és a dél-koreai keresztyének több misszionáriust küldenek szerte a világba, mint a többi egyházak együttvéve. Egyes üzemekben a munkát közös imádsággal kezdik.

Mindkét országrészben erős a vágy, különösen a fiatalok körében az újraegyesülésre – erre azonban kevés az esély, amíg a népét (atom)fegyverkezésével éhínségbe taszító észak-koreai párt-elit Kína támogatását élvezi. A *koreai nemzet*tudatot – mindkét oldalon – a *hatalmasabb szomszédoktól (Kína, Japán) való félelem és azok gyűlölete jellemzi*. Északon ez az elzárkózást erősíti, délen viszont „megjelent a jóléti nacionalizmus, amely elsősorban a délkelet-ázsiai országok viszonylatában demonstrálja a koreai felsőbbrendűséget"[361].

Japán szigetország jellege nemcsak a sok évszázados elzárkózáshoz vezetett, hanem kifejlesztette az angolához közelálló *egyediség, egyedülállóság* szellemiségét, amely a *harcos_szamurájhagyománny*al ötvözve és az 1853–1867 utáni villámgyors és sikeres *modernizáció* („gazdag ország, erős hadsereg"), a győztes háborúk (1895: Kína, 1905: Oroszország, 1931-től Mandzsúria, Kína) eufóriájában kialakított egy *felsőbbendűségtudat*ot, különösen a koreaiakkal és kínaiak-

[360] A 160 milliós szövetségi államban 250 etnikum él, közülük 80 millióan keresztények.

[361] Csoma Mózes: A remete királyság öröksége – A koreai azonosságtudat belső és külső tényezői, in N. Rózsa Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*, Budapest, TLA, 2005, 318., 321., 332.

kal szemben. A japán imperializmust, amely nemzeti katasztrófába döntötte az országot, a második világháborúban[362] – a nyersanyagforrások megszerzése mellett – az a *küldetéstudat* is vezérelte, hogy Délkelet-Ázsia népeit felszabadítják a fehér/európai uralom alól. Az úrnak, a hatóságoknak/államnak/császárnak való feltétlen *engedelmesség, hűség, fegyelem, kötelességtudat,* amely pontos és lelkiismeretes munkára, maximális fizikai és szellemi teljesítményre, a harctéren önfeláldozásig menő parancsteljesítésre ösztönöz[363], az ősi természeti, az ősök tiszteletére nevelő *sinto* kultusz a *buddhizmus* és a kínai *konfucianizmus* ötvözetéből alakult ki – az utóbbi katonai/nacionalista változata már a kínaitól elhatárolódó japán önazonosság-tudat „terméke".

Évtizedekig úgy tűnt, a nyugati mintára végrehajtott modernizálás, iparosítás, hadseregfejlesztés addig elképzelhetetlen méretű sikertörténet. Az 1895-en elfoglalt Formózát/Tajvant jóindulatú kormányzók közel anyaországi szintre hozták fel; Korea, Mandzsúria fejlesztése is látványos sikereket ért el.[364] Jelentős kínai területeket foglaltak el, Sanghajjal és Nankinggal, Csang Kaj-Sek fővárosával; 1941–42-ben egész Délkelet-Ázsiát meghódították, a legerősebb brit támaszponttal, Szingapúrral, egészen Burmáig. A túlterjeszkedés nemzeti öngyilkosságba[365] torkollott, és kiváltotta a meghódított népek máig élő gyűlöletét. A szovjet páncélosokkal és az amerikai technikai fölénnyel szemben nem győzhetett a japán kitartás és önfeláldozás.[366] S itt rá kell mutatnunk arra, hogy az öngyilkos pilóták, a kamikazék hazájuk iránti kötelességtudatból áldozták fel fiatal életüket, s nem földöntúli jutalom-boldogság hitében, mint a muzulmán öngyilkos merénylők. MacArthur tábornok-kormányzó 1945 és 1951 között „George Washington, Abraham Lincoln és Jézus Krisztus útmutatásával ki

[362] Japán és amerikai szóhasználattal csendes-óceáni háború, 2,5 millió katonai és 1 millió polgári halottal.

[363] Kritikus megfogalmazásban: „A katonás japán nevelés (1890-től) szkeptikus individualisták helyett mind az iskolában, mind a laktanyákban inkább jól idomított, az önálló gondolkodásra szembeötlően alkalmatlan konformistákat képzett". (Ian Buruma: *A modern Japán 1853–1964,* Budapest, Európa, 2006, 60.)

[364] „Útirajzírók és egyéb látogatók meghökkentek a japánok mandzsukuói hatékonyságán és a tiszta, takaros, rendezett japán településeket a kínai városokban uralkodó káosszal és mocsokkal állították szembe... pontosan járnak a vonatok, és a vasútvonalak szállodái ragyogóak." (Uo., 96.)

[365] Jamamoto tengernagy Pearl Harbor előtt figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy Japán legfeljebb egy évig dacolhat eredményesen az Egyesült Államokkal. (Uo., 116.)

[366] Amelynek olyan világraszóló példái akadtak, mint azé a japán katonáé, aki csak 1974-ben adta fel a fegyveres harcot a Fülöp-szigeteken, miután odavitt parancsnoka erre utasítást adott. (Szabó Balázs: Onoda Hiro halálára – A kötelesség kultusza. *Magyar Nemzet,* 2014. február 1.)

akarta szabadítani ezt a szellemi sötétségben élő keleti nemzetet a feudalizmus rabigájából, és békés demokratává tenni népét."[367] Ez, hála az 1947-es alkotmánynak, oly jól sikerült, hogy *„lagymatag és lelkiekben sekélyes nemzetet hozott létre"*[368]. Sokan akarják, hogy „Japán, elvágva a washingtoni köldökzsinórt, újra elfoglalja az őt megillető hatalmi pozíciót Ázsiában"[369] – de mit szól ehhez Kína?

(Részben megjelent: Harai Dénes [szerk.]: *A történelem szórt fényei – Tanulmányok Szabó A. Ferenc egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára,* Budapest, Nemzetközi Közszolgálati Egyetem, 2013, 11–61.)

[367] Buruma, i. m., 131.

[368] „A könyvtárakban, kávézókban és a gyorsvasút állomásain kifogástalan, sötétkék öltönyös férfiakat látni, akik újságot olvasnak és úgy tesznek, mintha dolgoznának, de valójában csak elkallódnak a lassan elemeire bomló társadalomban." (Uo., 177–178.)

[369] Uo., 179.

Vallások, egyházak, konfliktusok az egységesedő Európában

A középkor és a kora újkor Európájában a lojalitás két meghatározó eleme a hűbéri kötelezettség, az uralkodóhoz való hűség és a – Nyugaton a katolikus, Keleten az ortodox-pravoszláv – egyházhoz tartozás, a hitelvek gyakorlati alkalmazása volt. E kettő összekapcsolásával vívták a keresztes- és a vallásháborúkat (Cuius regio, eius religio). A hosszú ideig mintának tekintett, „klasszikus" nemzetállamok, az azokat létrehozó abszolút monarchiák kialakításában jelentős szerepe volt a nemzeti egyházaknak: Franciaországban – véres polgárháborúk után – a katolikusnak, Angliában az anglikánnak, Skandináviában az evangélikusnak, Hollandiában és Skóciában a reformátusnak.

A felvilágosodás, a francia forradalom, a napóleoni háborúk és a német romantika hatására térségünkben, Közép- és Kelet-Európában, a Balkánon meginduló nemzeti újjászületési, nemzetteremtő mozgalmak kapcsolódása a vallásokhoz-egyházakhoz jól ismert. Az ukrán/ruszin és a román nemzettudat kialakításában, elterjesztésében meghatározó szerepet játszottak a görög katolikus/unitus papok, értelmiségiek, a modern cseh nemzeti identitás és a „csehszlovákizmus" megteremtésében a protestáns Palackỳ vezérszerepet játszott, a szlovák irodalmi nyelv normáit három evangélikus értelmiségi fektette le, s a csehszlovák irányzat (államközösség a csehekkel) képviselői is az evangélikusok közül kerültek ki, Kollártól Štefánikon át Dubčekig.[370] Az oszmán-török hódoltság fél évezredében a görögkeleti egyháznak köszönhető a görög, bolgár, szerb, vlach nyelv és a kialakulóban lévő nemzettudat ébrentartása: évszázadokon keresztül a konstantinápolyi patriarchátus volt az egyetlen görög, a

[370] František Palackỳ, cseh-morva történész és politikus. Elsőként dolgozta ki 1848-ban egy etnikai alapon létrehozandó csehszlovák állam tervét, amely szerint a Német Birodalomhoz csatlakozó szudétanémet területek helyett Magyarország északnyugati megyéi jelentettek volna „kárpótlást". Ján Kollár, pesti evangélikus lelkész a „szláv kölcsönösség" elméleti alapvetője: a csehszlovákok irodalmi nyelvének a csehet tekintette. Milan R. Štefánik, trencsénmegyei evangélikus lelkész fia, a francia légierő tisztje, az emigráns kormánynak elismert Csehszlovák Nemzeti Tanács vezetőségének szlovák tagja Masaryk és Beneš mellett. Alexander Dubček, a szlovák, majd a csehszlovák kommunista párt főtitkára, az 1968-as „prágai tavasz" vezéregyénisége. 1989 után a szövetségi nemzetgyűlés elnöke, a szövetségi állam fenntartásának támogatója.

peć–ipeki, majd karlócai pedig az egyetlen szerb nemzeti intézmény. Hasonló szerepet játszott a katolikus egyház a lengyel nemzettudat fenntartásában a felosztás másfél száz éve alatt, eredményesen küzdve az orosz ortodoxia és a porosz protestantizmus beolvasztási törekvései ellen.

Bár hatásaiban öntudatlanul tovább él napjainkban, az egyházak, a vallási tanítások erős tudatformáló, lojalitásképző szerepe ma már a múlté. Kontinensünk keleti felén a 70–40 éves kommunista diktatúra adminisztratív intézkedései és agymosása, a „szabad" Nyugaton pedig a korlátlan szabadságot, a mindenek fölött való egyéni érdekérvényesítést hirdető liberalizmus a „permissive society"-ben alapjában rendítette meg az egyházak helyzetét, befolyását a közgondolkodásra. E visszafordíthatatlannak látszó folyamat pozitívuma, hogy megszűntek, de legalább is meggyengültek a történelmi nagy népegyházak közötti, korábban a társadalmat megosztó ellentétek – gondolok itt elsősorban a katolikus és a protestáns egyházak, valamint a zsidó felekezet egymáshoz való viszonyára, közös fellépéseikre, az ökumenikus mozgalomra. Minden elődjénél aktívabb szerepet játszik ebben a katolikus egyházfő, II. János Pál, valamint a német katolikus és evangélikus egyházi vezetés, a dogmatikai különbségek feloldásával.

A keresztény történelmi egyházak nagyarányú térvesztését mutatják a felmérések és a statisztikák Angliától Észtországig. 1999-ben a magukat vallásosnak mondók aránya legalacsonyabb volt az egykori Kelet-Németországban 29,4%-kal – 10 év alatt közel 12%-os csökkenéssel – Svédországban 38,8%, Észtországban 41,3%, Nagy-Britanniában 41,5%, Csehországban 44,7% és Franciaországban 46,3%. Az Istenben hívők aránya is megerősíti a fenti sorrendet, míg a skála ellenkező oldalán vezet Lengyelország 97,1%-kal, Írország 96,8%, Románia 96,3%-kal. A hit- és vallásvesztés a protestánsok körében tömeges méretű – ezt magyarországi és szlovákiai adatok is alátámasztják –, míg a hagyományos vallásosság, egyházhoz kötődés a katolikusokra jellemző[371], a hit és az egyházak megerősödése pedig a keleti ortodoxiára (Románia, Oroszország, Ukrajna).[372]

[371] A társadalmi jelenségek ezzel ellentétes tendenciára mutatnak: a lengyelek a templomból kijőve baloldali kormányt és elnököt választanak, s megszavazzák a liberális abortusztörvényt; ott és Olaszországban is drasztikusan csökken a születések száma; Írországban meredeken emelkedik a gyilkosságok, az erőszakos nemi cselekmények, az öngyilkosságok száma és a fiatalok alkoholfogyasztása. P. Kirby dublini professzor előadása a Corvinus Egyetemen, 2004. november 4-én.

[372] Tomka Miklós: A kelet-közép európai vallási változások szociológiája, in Ábrahám B. – Gereben F. – Stekovics R. (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2003, 31., 37.

A templomba járók aránya legalacsonyabb a skandináv, protestáns országokban: Dániában, Svédországban 2%, egyes angol grófságokban 3% körüli.

Nagy-Britanniában az 1960-as évektől vált általánossá a szekularizáció, különösen az anglikán egyháztól való elfordulás: az egyháztagok száma a negyedére, a kereszteléseké az ötödére, a vasárnapi iskolába járóké pedig a tizedére csökkent az elmúlt négy évtizedben; a lakosság 8%-a jár – hetente legalább egyszer – istentiszteletre. Magyarázatul szolgálhat erre, hogy a hatalmas méretű bevándorlás következtében, az iszlám, a hindu és a szikh hitek és intézmények megjelenésével az angol sokvallású, multi-faith társadalommá vált; ugyanakkor tény, hogy a keresztény egyházak virágzanak a fekete közösségekben.[373] A hanyatlás, a keresztény értékvesztés bizonyítékául szolgál a sok elhagyott, pusztuló anglikán és presbiteriánus templom; közülük jó néhány már muzulmán, hindu vallási-művelődési központként funkcionál – s ez egyre inkább általános jelenség egész Nyugat-Európában...

Mindebből következik, hogy az egyházi befolyás a társadalmi és politikai életben jelentéktelenre zsugorodott, Ma már elképzelhetetlen egy, a Bismarckéhoz hasonló Kulturkampf a katolikus és a protestáns egyházak között; az olasz kereszténydemokrata (és szocialista) pártot tönkretette a korrupció; a nevükben kereszténydemokrata – keresztényszocialista pártok jobbközép tömegpártokként működnek, a brit konzervatív és az amerikai republikánus pártokhoz hasonlóan. Napjaink nyugat- és észak-európai társadalmai alapvetően különböznek az amerikaitól,[374] s ez egyik oka a francia–német–amerikai ellentéteknek, pl. az iraki akció megítélésében.

A nyugati civilizáció peremvidékén *vallási köntösben jelentkező,* valójában *etnikai-gazdasági konfliktusok* zajlanak. Ide tartozik az örmény–azeri, a grúz–abház/oszét, oszét–ingus s a kaukázusi térségben legsúlyosabb, világjelentőségű orosz–csecsen. Közös bennük az, hogy az előbbiek (keleti) keresztyének, az utóbbiak muzulmánok. A sor folytatható Ciprus görög–török megosztottságával, amin a déli országrész európai uniós csatlakozása sem változtatott, sőt a görög népszavazás elutasító eredménye csak megerősített.

[373] Brown, C. G.: *The Death of Christian Britain – Understanding Secularisation 1800–2000,* London–New York, Routledge, 2001, 23.

[374] Különböző felmérések és becslések szerint az Egyesült Államok népességének 90%-a istenhívő, 55%-a templomjáró, 5–8–40%-a (?) újjászületett keresztyén. A konzervatív-keresztyén (megbélyegző jelzővel: fundamentalista) vallási csoportok, felekezetek, pl. a déli baptisták befolyása jelentős a bel- és külpolitika alakítására, s az elemzők egyöntetű véleménye szerint az erkölcsi kérdésekben képviselt nézetei hozták meg a győzelmet Bush számára 2004-ben. Magyarics Tamás előadása a Külügyi Társaságban 2004. október 28-án.

A volt jugoszláv tagköztársaságban, *Bosznia-Hercegovinában* három kultúra, életforma ütközik: a horvátok a nyugati katolicizmus, a szerbek a keleti ortodoxpravoszlávia, a bosnyák-muzulmánok az iszlám képviselői. Ausztria–Magyarország európai meghatalmazással 1878-tól igazgatta, 1908-ban annektálta az elmaradott balkáni térséget, s tekintélyes beruházásokkal igyekezett azt felzárkóztatni. Magyar kormányzója, Kállay Béni gazdaság-, kultúra- és oktatásfejlesztésben sikereket ért el, de kudarcot vallott egy közös boszniai nemzettudat kialakításában. A XX. század elejére kiderült, hogy a horvátok és a szerbek anyanemzeteikkel, azok aspirációival azonosulnak – a muzulmánok magukra maradtak regionális, bosnyák identitásukkal, amely Monarchia-hűséget jelentett 1918-ig. Az egyházi tevékenységet kegyetlen szigorral elnyomó ateista-kommunista titói Jugoszlávia az 1960-as évek végétől államalkotó délszláv nemzetként ismerte el a boszniai muzulmánt, mint szerbhorvátul beszélő etnikai csoportot, nem mint vallást: a „muszlimán" nemzetből kizárták a szandzsákiakat és a döntő többségükben mohamedán albánokat.

A boszniai muzulmánok, bosnyákok az iszlám világ legszekularizáltabb népcsoportja, a volgai tatárokhoz hasonlóan. A Bosznia-Hercegovinában 1991 és 1995 között folyó polgárháború *nem vallásháború* volt: a horvátok, szerbek és bosnyákok vívták nemzeti-gazdasági céljaik eléréséért. *A muzulmán* akkor és most *nem vallást, hanem a horvát és szerb honfitársaikétól különböző népcsoport-identitást jelent, ahogyan a katolikus horvátot és a pravoszláv szerbet.* Egy bizonyos: lakossági arányukat tekintve mind a második világháborúban, mind pedig a „jugoszláv örökösödési háborúban" a bosnyák-muzulmánok szenvedték el a legnagyobb veszteséget, 100, illetve 250 ezer halottal. A daytoni egyezménnyel 1995-ben szentesített területmegosztás igazságtalan, mivel a 0,7–1,2 millió szerbnek juttatták az ország 49%-át míg a 2–2,3 milliós muzulmán–horvát népesség osztozik 51%-án. A szuverén és egységes állam fikció; a nemzetközi közösség elvárásának megfelelően, de csak papíron létezik. A brčkói pár kilométeres korridorral összekötött Szerb Köztársaság két, különböző jellegű országrészre bomlik: a Banja Luka központú gazdagabb, polgárosultabb, Horvátországgal határos nyugatira és az elmaradottabb, Szerbiához kapcsolódó keletire. A Bosnyák–Horvát Föderáció valójában két, egymástól elkülönülten működő államszervezetet takar, a központi bosnyákot és a hercegovinai–Száva menti horvátot.

A megoldás módozatai közül legkevésbé valószínűnek a rájuk erőszakolt egység hosszú távú fenntartásával kialakuló gazdasági és államegység látszik. Minden más rendezés határváltoztatást igényelne, amelyet a nemzetközi élet főszereplői mereven elvetnek. Kérdés, meddig utasítható el a szerbek és a horvátok jogos igénye, hogy csatlakozzanak velük szomszédos anyaországukhoz.

Ebben az esetben ott maradna középen, a fővárossal, Szarajevóval, egy kis muzulmán országrész, amely történelmi, gazdasági és biztonságpolitikai megfontolásokból konföderációra lépne Horvátországgal. Ennek variánsaként elképzelhető, hogy a szerb államrész keleti fele csatlakozna Szerbiához, egyfajta kárpótlásként Koszovó elvesztéséért; a Boszniánál maradó nyugati fél szerb népessége megegyezne a hercegovinál horvátok számával, s e kettő együtt a hercegovinai muzulmánokéval. Ez az államformáció meg tudna állni a saját lábán vagy konföderációt alkotna Horvátországgal.

A vallási különbözőség ott és akkor válik konfliktusforrássá, ahol ez összekapcsolódik az etnikai ellentétekkel, felerősítve azokat. Jó példa erre a görög–török, bolgár–török, macedón–albán, s a leginkább robbanásveszélyes szerb–albán szembenállás. A mintegy háromnegyed részben muzulmán, gyorsan növekedő albán népesség „tartósítja" a Balkán lőporoshordó jellegét. Amerikai vélemény a Miloševic bukását követő napokból: „A szerb és a horvát nacionalizmus nyilvánvaló hanyatlásával a Balkánon ma a legveszélyesebb nacionalista kísérlet a Nagy-Albániáért küzdő albán... Előbb vagy utóbb a nyugati vezetőknek meg kell küzdeniük ezekkel a kielégítetlen albán aspirációkkal."[375]

Megítélésem szerint a közvetlen veszélyt, amely felborulással fenyegeti a jelenlegi, csak nemzetközi fegyveres erővel és tekintélyes anyagi támogatással fenntartott status quót, nem Nagy-Albánia, hanem Nagy-Koszovó – előbb-utóbb elkerülhetetlen – létrejötte jelenti. Az 1999-es NATO-akció eredményeképpen az egykori autonóm tartomány döntően albán többségű és vezetésű, önálló államként működik, ENSZ-védnökség alatt. Nemzetközi jogilag az 1998-as, 1244 számú BT-határozat alapján Jugoszlávia, míg a szerb alkotmány szerint Szerbia része. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a koszovói határ mentén jelentős albán népesség él Makedóniában, Dél-Szerbiában és Montenegróban, amelyet 1912–13 óta, szerb/jugoszláv uralom alatt, sokkal szorosabb kapcsolat fűzött Pristinához, mint Tiranához. „Anyaországuknak", védelmezőjüknek Koszovót tekintik, s több kísérletet tettek a hozzá való csatlakozásra már az 1960-as évektől. Egy másik kompenzáció lehetősége is felmerült: a három délszerbiai járás, a Preševo-völgy 100 ezres albán népessége Koszovóhoz kerülhetne; cserében Kosovska Mitrovica és más, észak-koszovói szerb települések Szerbiához csatlakoznának. Ennek az ésszerű rendezésnek is a határok megváltoztathatatlanságának dogmája állja útját. Helyette a multikulturalizmust ajánlják egy olyan térségben, ahol a nemzeti államok kialakulásának folyamata még nem zárult le, s olyan népeknek, amelyek nem tudnak s nem is akarnak

[375] M. Dobbs cikke a *Washington Post*ban, 2000. október 15. BOl.

egy államkeretben élni – bizonyíték erre Jugoszlávia több százezer áldozatot követelő, ismételt felbomlása.[376]

Az albán demográfiai előretörés valójában nagyarányú. A (nyugati diaszpórákkal együtt) ma nyolc és fél millióra tehető albán népesség belátható időn belül eléri a 10 milliót, s túlszaporodva a szerbeket és a görögöket, a Balkán legnagyobb lélekszámú népévé válhat. Ez vallásilag motivált, ám elsődlegesen nemzeti konfliktusok egész sorát gerjesztheti. Középtávú megoldásként a koszovói független albán köztársaság jöhet létre, s hosszú távon is két, egymás mellett létező albán államot valószínűsítek. Ha egyesülésükkel megteremtenék Nagy-Albániát, annak központja inkább Pristina lenne, mint Tirana.

Szerbia-Montenegró legnagyobb nemzeti kisebbsége – ha nem számítjuk annak a 400 ezresre becsült cigányságot – a magát vallási alapon meghatározó 3-400 ezres *szandzsáki muzulmán.* A Bosznia és Szerbia között elterülő novipazari szandzsákot 1908-ban osztották fel Szerbia és Montenegró között kétharmad-egyharmad arányban. Természetes igényük, hogy egyesülhessenek egy autonómiával rendelkező területen. Ennek egyre csökken a valószínűsége Montenegró csaknem bizonyosra vehető önállósulásával. A kérdést tovább bonyolítja, hogy anyaországuknak Boszniát, pontosabban annak bosnyák-muzulmán entitását tekintik: több ezren harcoltak önkéntesként 1992 és 95 között a bosnyák haderőben. Nemzeti-vallási aspirációik elérése ma lehetetlennek tűnik: sem (újra)egyesülésükhöz, sem Boszniához való csatlakozásukhoz nincs helyi és nemzetközi megértés, támogatás; ezt felismerve egyre többen költöznek át Bosznia muzulmánoklakta és -kormányozta területeire.

A Balkánon, a jugoszláv utódállamokban, Albániában, Bulgáriában és Görögországban (az európai Törökországot és az óriásira duzzadt Konstantinápoly-Isztambult nem számítva) 9-10 millió muzulmán él. A szerb, orosz és görög propagandában ez komoly biztonságpolitikai kockázatként jelenik meg mint az iszlám fundamentalizmus ugródeszkája. Ez azonban félrevezető: ezekben a volt kommunista országokban oly erős volt az egyházak állami elnyomása és az ateista agymosás, hogy a tömegek nem gyakorol(hat)ták a vallási előírásokat, mindennapi életvitelük megegyezett keresztény vagy vallástalan honfitársaikéval; maradék hagyományos vallásosságuk nemzeti(ségi) elkülönülésüket

[376] 1992 májusában a koszovói albán – a szerb hatalom által el nem ismert – nemzetgyűlés kinyilvánította Koszovó Köztársaság létrejöttét, elszakadását Jugoszláviától, megválasztotta kormányát és elnökét Ibrahim Rugova személyében, aki kijelentette: a történtek után kizárt a szerbek és az albánok egymás mellett élése. Arday, L: After Yugoslavia: Problems and Perspectives in the Balkans, *Foreign Policy Review,* Budapest, 2002/1., 176.

segítette elő, mint a bosnyákok és a pomákok[377] esetében Annak ellenére, hogy Alija Izetbegovićot a titói Jugoszláviában fundamentalistaként ítélték börtönbüntetésre, és a boszniai harctereken arab önkéntesek is harcoltak (kevesebben, mint orosz és ukrán zsoldosok a szerb szabadcsapatokban), az *iszlám fundamentalizmusnak-terrorizmusnak nincs talaja ebben a szekularizált közegben.* Európát nem délkeletről, hanem a Nyugat-Európában megtelepedett bevándorlók és a Magreb-országok részéről fenyegeti az iszlám alapú terrorizmus vagy legalábbis a huntingtoni „civilizációk összecsapása".

„Hol végződik Európa? Ott, ahol a nyugati-keresztyénségnek vége van, és az ortodoxia és az iszlám kezdődik" – írja S. Huntington.[378] Ebbe a távlatba helyezve az a küzdelem, amely Romániában, Erdélyben és Ukrajnában, Kárpátalján s kisebb méretekben Nyugat-Fehéroroszországban és Kelet-Szlovákiában folyik a görögkatolikusok és a pravoszlávok-görögkeletiek között, Nyugat és Kelet közti kultúrharcnak tekinthető. Tagadhatatlan, hogy a Lengyel-Litván Királyságban a 16., az Osztrák Birodalomban a 17. század végén létrehozott görög katolikus/unitus egyház kaput nyitott a nyugati szellemiség behatolásának és az államhatalom megerősítését szolgálta, de akaratlanul is hozzájárult az ukrán, ruszin és a román nemzeti ébredés megindulásához. A „nemzetébresztők", a nemzeti kultúra és tudat megalapozói jórészt nyugati egyetemeken tanuló görög katolikus papok, értelmiségiek voltak (a balázsfalvi „triász", Duhnovics).[379]

Így érthető, hogy 1945 után a sztálinista rezsimek a nyugati befolyás, a Rómától való függés felszámolására törekedtek, a legkegyetlenebb eszközökkel: templomaikat erőszakkal átadták a keleti egyháznak, iskoláikat államosították, a tiltakozó püspököket, lelkészeket, egyháztagokat kivégezték, bebörtönözték, sok ezren a haláltáborokban pusztultak el. A Szovjetunió felbomlása, a kommunista rendszerek bukása sem hozta meg a várt újjászületést: a neokommunista kormányzatok által támogatott görögkeleti egyházak nem hajlandók visszaadni a templomokat s más ingatlanokat. Több helyen és alkalommal tömegverekedésbe torkollt a templom-vita. Míg a görög katolikusok sok helyen a szabad ég alatt, temetőkápolnákban, iskolai és kultúrtermekben tartják az isten-

[377] A bosnyákhoz hasonlóan iszlamizált bolgárok, akik megőrizték anyanyelvűket. Az utóbbi évtizedekben vallásuk erősebb identitásképző elemnek bizonyult, mint származásuk és nyelvük; Görögországban a fiatalok már törökként határozzák meg magukat.

[378] Huntington, S., idézi dr. Jónás Endre: „A NATO és Románia". *Új Magyarország,* 1994. autusztus 4.

[379] A balázsfalvi (Blaj) „triász": S. Micu-Klein/Clain, G. Sincai/Sinkai, P. Maior, a dákoromán kontinuitáselmélet (a római-latin leszármazott románok Erdélyben őslakosok) kidolgozói. A. Duhnovics eperjesi esperes, költő, két ruszin himnusz szerzője.

tiszteleteket, új, modern ortodox templomok épülnek állami pénzen Erdélyszerte, Kárpátalján, Galíciában, Szlovákia ruszinoklakta vidékein, magukhoz vonzva a már az ortodoxia hatása alatt álló új generációkat. A román görög katolikusok száma 60 év alatt 1,3 millióról 300 ezerre csökkent; az egyház befolyása szűk értelmiségi körre korlátozódik. Sajnálatos, de a fentiek ismeretében érthető, hogy a nyugati és a keleti egyház összebékítésének vágyálmát kergető II. János Pál, cserbenhagyva román és magyar híveit, 2001-ben nem látogatott el Erdélybe, s nem emelt szót a görög katolikusok és a csángó-magyar katolikusok védelmében.

A görög katolikus–görögkeleti viszály, sok évszázados gyanakvás és ellenséges érzés oka keleti részről az, hogy az ortodox egyházak és fejeik, a patriarchák, egyre inkább nemzeti-politikai érdekek képviselőivé válnak, kiszolgálva a mindenkori hatalmon lévőket. Vezető szerepet játszik ebben a moszkvai II. Alekszij, aki észt-német származása ellenére nagyorosz politikát folytat.[380] *„Az állam bizonyos fokig »eszközeként« használja az egyházat. A nacionalizmusok elszabadulása Ukrajnában, Moldovában, Makedóniában* [és, hozzátehetjük, Oroszországban – A. L.] *egyaránt olyan ... érzést kelt, amely szerint az ortodoxia nem egyszerűen hit többé, hanem gyakran folklorisztikus hovatartozás, amelyben a politika fölébe kerekedik a lelkiségnek."*[381] Ékes példája ennek Ukrajna, ahol a volt osztrák–magyar, majd lengyel területeken a görög katolikus egyházhoz tartozás az ukrán és a ruszin nemzettudat fontos hordozója; mellette azonban három autokefál ukrán ortodox egyház is működik: a keleti országrészben az orosz nyelvű, amely a moszkvai patriarchátushoz tartozik, a kijevi székhelyű, amely az ukrán kormány befolyása alatt áll, s a lvivi (Lemberg), melyet az észak-amerikai ukrán emigráció támogat.

A legutóbbi ukrajnai elnökválasztás vitatott eredménye is mutatja az ország történelmi-vallási alapú megosztottságát a Dnyeper/Dnyipro-jobb parti nyugati s a bal parti keleti, orosz orientáltságú részre. Fehéroroszországban (Belarusz) *„ a nemzeti önazonosságért folytatott harc a görög katolicizmus jegyében zajlik az orosz hatalom, illetve az ortodox függetlenség nevében, az »ellengyelesítés» ellen."* II. Alekszij és a Szent Szinodus tiltakozott oroszországi – lengyel származású – katolikus püspök és az „újraevangelizálást" végző katolikus „misszionáriusok" tevékenysége ellen, mert abban „politikai mozgatórugókat" látnak s *„...az. ortodox hívek átcsábítását a katolikus egyházba"*. A kibontakozásnak, közeledésnek semmi

[380] Az oroszországi főpásztor jelentéseit öt dossziéban őrzi a KGB és utódszervezete, s ez az együttműködés nyilvánvalóan hozzájárult megválasztásához.

[381] O. Clémentet idézi Bárdos-Féltoronyi Miklós: *Egyházak és államok Köztes-Európában*, Budapest, Balassi, Kolozsvár, Polis, 2001, 110–111.

jele, legalábbis, amíg a jelenlegi egyházvezetés keményvonalas politikája érvényesül; a patriarcha szerint ugyanis *„az ökumenizmus jelensége az egyház tagjainak nagyobb része számára egyre inkább valami veszélyes és teljességgel elfogadhatatlan dolgot jelent"*[382].

Nyugat-Európában a történelmi, népegyházak hívei közötti konfliktus csak azon az *ír szigeten* alakult ki és él tovább (mára már a normális hétköznapi élet felszíne alatt), amely sok, a nyugat-európai centrumétól eltérő és a kelet-középeurópaihoz hasonló vonást mutat. Ezek egyike a katolikus vallás egyeduralkodó jellege.[383] A lengyelekhez hasonlóan az önálló államiság hiányában az írek számára is a katolikus egyház jelentette a nemzetet egyesítő, azt képviselő nemzeti intézményt. *„A vallás a kezdetektől kulcsszerepet játszott az ír nemzettudatban."* A Spanyol-, majd a Franciaország által támogatott, jól szervezett, az ellenreformációs (vissza)térítésben buzgólkodó katolikus egyház befolyásának köszönhetően Cromwell büntető hadjárata és a presbiteriánus skótok Ulsterbe telepítése után *„...a katolikus vallás az ír népi ellenállás hite lett, politikai jelenség, amelynek megőrzése délen, az angol protestáns gyarmatosítók minden törekvése ellenére, nemzeti vívmánynak számított."*[384] *„A kisemmizettség, a vallás, majd később a nacionalizmus egymást erősítették."*[385]

1916, 1920, 1922, 1937, 1949: a déli országrész teljes függetlensége kivívásának dátumai. Az ott maradt protestánsok aránya az elmúlt évtizedekben 10-ről 3%-ra csökkent[386], s korábbi brit tudatuk írré vált – így a mai Ír Köztársaságban vallási konfliktusról nem beszélhetünk.

Az 1922-es megosztást követően Nagy-Britanniánál maradt *északi országrészben* a katolikusok aránya mára 33-ról 47%-ra nőtt. Másodosztályú állampolgároknak érezték magukat, hátrányos megkülönböztetés elszenvedőinek: körükben – alacsonyabb képzettségükből[387] következően – magasabb (volt) a munkanélküliség, rosszabbul fizetett munkahelyeken dolgoztak, lakás- és életkö-

[382] Uo., 107., 109–110.

[383] Az Ír Szabadállam alkotmányának 44. cikkelye szerint *„az állam elismeri a katolikus egyház különleges helyzetét, mint az állampolgárok nagy többsége által követett hit védelmezőjét."* 1972-ben ezt a cikkelyt törölték. Jackson, H. – Hardy, A.: *The Two Irelands: The Problem of the Double Minority*, London, Minority Rights Group, 1995, 12.; Chubb, B.: *The Goverment and Politics of Ireland*, London – New York, Longman, 1997, 31–32.

[384] Kabdebo Tamás: *Írország két arca*, Budapest, Gondolat, 1987, 20–21.

[385] Garvin, T.: Hibernian Endgame? Nationalism in a Divided Ireland, in Caplan, R. – Feffer, J. (eds): *Europa's New Nationalisms*, Oxford, Oxford University Press, 1996, 185.

[386] Bár a főváros, Dublin lakosságának 9%-át s jelentős kisebbséget a négy, határ menti grófság (közülük három a történelmi Ulsterhez tartozott) mezőgazdasági népességében alkotják.

[387] Az alsó- és középfokú oktatás csaknem egésze egyházi iskolákban folyt. A katolikus oktatási intézményekben a vallásos és ír nacionalista képzésen volt a hangsúly; műszaki rajzot például

rülményeik kedvezőtlenebbek voltak. Mindezt betetőzte a „gerrymandering", az a „választási geometria", amely kizárta őket a tartomány vezetéséből.

Az 1960-as évek második felében indult polgárjogi küzdelmeket a nemzetközi – főleg amerikai ír – támogatással rendelkező IRA, az Ír Köztársasági Hadsereg változtatta polgárháborúvá, pontosabban városi gerillaháborúvá, megfélemlítő terrorcselekményekkel, orvlövészekkel, robbantásokkal (Angliában is), gyújtogatásokkal. A '60-as évek végén '70-es évek elején megvolt az esélye annak, hogy a londoni kormány határozott adminisztratív-katonai fellépéssel felszámolja ezt, a második világháború óta a jugoszláviai harcokig legnagyobb európai fegyveres konfliktust.[388] Ám a közvetlen westminsteri kormányzat bevezetése három évet késett, s csak olaj volt a tűzre a brit ejtőernyősök sortüze a tüntetőkre Londonderryben (Bloody Sunday, 1972. január). A szembenálló felekre három-három, csaknem szinonimaként felcserélhető megnevezés a jellemző: a (még) többségi *protestáns-unionista-brit* népességgel szemben egyre magabiztosabban érvényesíti akaratát a *katolikus-köztársasági-ír nacionalista.* A két közösséget elválasztó határvonal átjárható: a katolikusok 10%-a brit tudatú, az unionisták tábora pedig 3%-kal szélesebb, mint a protestánsoké.[389]

A kibontakozást elősegítő két, legfontosabb, történelminek tekinthető egyezmény, az 1985-ös Hillsborough Castle-i, majd az 1998-as nagypénteki vagy belfasti kimondja:

- Észak-Írország státusát csak lakói többségének egyetértésével lehet megváltoztatni; ennek megállapítására hétévente népszavazás rendezhető;
- létrehozták az észak–déli miniszteri tanácsot, kormányközi konferenciát, a Szigetek Tanácsát, amelyben a brit és az ír kormány, a két északír közösség mellett a skót, walesi Man- és Csatorna-szigeteki képviselők is részt vesznek; így a dublini kormány is beleszólhat az északír ügyek intézésébe;[390]
- a két kormány összehangoltan lép fel a félkatonai szervezetek, a terrorizmus ellen; ennek fontos eleme a biztonsági szervek együttműködése.

---

nem oktattak. A munkába lépéskor így előnyben voltak a korszerűbb ismeretekkel rendelkező protestáns fiatalok.

[388] Az íreknek csupán 2-3%-a támogatta aktívan az IRA-t, Északon és Délen.

[389] John Darby: *Scorpions in a Bottle – Conflicting Cultures in Northern Ireland,* London, Minority Rights Group, 1997, 135.

[390] Cserébe törölték az ír alkotmánynak a sziget egységére és oszthatatlanságára vonatkozó cikkelyét, így a Köztársaság lemondott területi igényéről.

Bár a londoni kormánynak 1998 óta többször – legutóbb 2002 őszén – fel kellett függeszteni az északír önkormányzat működését, s az IRA-t[391] nemzetközi, amerikai nyomással sem lehetett rábírni fegyverkészletének felszámolására („decommissioning"), egyre közelebb kerülünk a *vallásinak tartott, ám valójában etnikai-gazdasági-társadalmi konfliktus* rendezéséhez. 1969 után Londonból, 1973 után Brüsszelből is extra pénzek ömlöttek Észak-Írországba (és a déli határmenti grófságokba), az ellentétek gazdasági-társadalmi okainak felszámolására. Hasonlóan nagyjelentőségű a 40 milliós ír-amerikai közösség által támogatott amerikai politikai és gazdasági szerepvállalás a békés együttélés megteremtésében. Az északi katolikusok többsége sem tekinti hazájának a déli Köztársaságot; jelentős hányaduk elfogadja Észak-Írország jelenlegi státusát mint az Egyesült Királyság része.[392]

„A katolikus népesség kombinálni akarja írségét a britség előnyeivel."[393] Ez a megállapítás elsősorban az izmosodó katolikus középosztályra érvényes, amelynek jó esélye van arra, hogy belátható időn belül átvegye az országrész gazdasági-politikai irányítását.[394] Ugyanakkor az unionisták elvesztették nemcsak kormányzati monopóliumukat, de önmagukba és a brit támogatásba vetett hitüket is; egyre többen beszélnek a „hazamenetelről" Skóciába. Van olyan vélemény is, hogy a békés és fokozatos ír országegyesítés egyetlen akadálya az IRA intranzigens magatartása, ragaszkodása fegyverarzenáljához.[395] Szerintem viszont egy olyan államalakulat létrejötte valószínűsíthető, amely Nagy-Britanniával és Írországgal egyaránt szoros kapcsolatokat tartva, az Európai Unió önálló entitásaként él tovább; a skót és a katalán (el)fejlődés is ebbe az irányba mutat. Ma még utópisztikusnak tűnik, de az európai állampolgárság, a nemzetit lassan felváltó európai tudat, a régió, az ország és Európa között megoszló elkötelezettség[396] teremtheti meg az alapját a két, egyenrangú északír közösség legalább

[391] Pontosabban a belőle kiszakadt Real IRA-t, amelyet az amerikai kormányzat 2001 májusában terrorista szervezetnek nyilvánított.

[392] Az (újra)egyesítést a '90-es évek közepén az északi katolikusok 25%-a támogatta. Délen a megkérdezetteknek csupán 3%-a ítélte fontos ügynek az országegyesítést 1989-ben. (Boyle: Northern Ireland – Allegiances and Identitcs, in Crick, B.: *National Identititcs,* Oxford–Cambridge, Blackwell, 1991, 74.

[393] Nairn, T.: *Faces of Nationalism,* London–New York, Verso, 1997, 165.

[394] Ennek jele, hogy az 1997-es önkormányzati választásokon mindkét nagyvárosban, Belfastban és (London)Derryben is nacionalista polgármestert választottak.

[395] Hill, Ch.: A Herculean Task: The Myth and Reality of Arab Terrorism, in Talbott S. – Chanda, N.: *The Age of Terror – America and the World After September 11,* New York, Basic Books, 2001, 107.

[396] Boyle, i. m. 78.

„az elviselhető elégedetlenség" állapotában való együttélésének és együttműködésének.

Távolról sem ilyen jók a kilátások a *nyugat-európai országokban élő muzulmánok* és a többségi társadalmak békés együttélését illetően. Elsősorban azért nem, mert *az iszlám több mint vallás:* a hozzá tartozók mindennapi életét, társadalmi-politikai-jogi intézményrendszerét is meg akarja szabni, uralma alatt akarja tartani. A végső világi, politikai cél: teokratikus állam megteremtése, melynek egész jog- és kormányzati rendszere a Korán tanításán, a saríán alapul; ennek megvalósulását láthatjuk Iránban, Szaud-Arábiában és – szélsőséges formában – a tálibok Afganisztánjában. A Nyugat-Európában élő muzulmánok számát 15 millióra becsülik: 5,5 millió Franciaországban, 4,5-5 millió Németországban, 1,5-2,5 millió Nagy-Britanniában. Származásuk, bekerülésük szerint három csoportra oszthatók: a volt gyarmatbirodalomból az anyaországba emigrálók/menekülők (British passport-holders), az 1960-as évek munkaerő-igényének kielégítésére toborzottak (németországi törökök/kurdok) és a politikai-gazdasági menekültek a szegény, háborúktól és természeti katasztrófáktól sújtott harmadik világból. Franciaországban ezek túlnyomó része a Magreb-országokból (Marokkó, Algéria, Tunézia) származó arab és fekete-afrikai; Angliában az indiai szubkontinensről (Pakisztán, Banglades, India), Fekete-Afrikából és az arab világból, a Közel-Keletről érkezett; Németországban, Ausztriában, Svájcban a török, kurd, bosnyák és albán.

Az *alapvető probléma az, hogy idegen testként élnek a többségi, keresztény gyökerekkel rendelkező társadalmakban,* ragaszkodnak vallási előírásaikhoz (kendőviselet, halal étel, napi ötszöri imádkozás, a munkahelyen is!), *nem tudnak és nem is akarnak integrálódni, az európai értékek és normák szerint élni, még az illető országban született és iskolázott második-harmadik generációs fiatalok sem.* Mi több: ahol egy adott településen, kerületben többséget alkotnak, saját (vallási) törvényeiket, életmódjukat teszik kötelezővé, egy párhuzamos, teljes társadalmat alkotnak. A frankfurti imám kijelentette: *„Ellene vagyunk az elnémetesedésnek. Saját jogainknak, törvényeinknek, hagyományainknak és hitünknek megfelelően kell élnünk".*[397]

Míg 1970-ben három, 1990-ben 1500 iszlám egyházközség működött *Németországban.* Sokukban olyan radikális szekták toborozzák híveiket, melyeket Törökországban betiltottak, mivel a világi helyett iszlám állam létrehozását tűzték ki célul. Az igaz veszély az, hogy általuk fenntartott Korán-iskolákba

[397] Ch. Joppke: *Immigraton and the Nation-State: The United States, Germany and Great Britain,* Oxford, 1999, 216.

jár az iskoláskorú török gyerekek fele; a hitoktatáson kívül számítógép-kezelő tanfolyamokat szerveznek, sport és művelődési tevékenységet is biztosítanak. Hitszónokaik az iszlám és a harc „házára" osztják a világot. Az előbbihez tartozó igazhívők nem barátkozhatnak hitetlenekkel (értsd: keresztyénekkel – A. L.). Még az egyik mérsékeltnek tekintett, párbeszédre kész szekta szerint is *„a keresztyén misszionáriusok ügynökök és kémek. Orvosok, ápolónők, odaadó tanítók és szakszervezeti aktivisták képében jelennek meg, de valamennyien az iszlám ellenségei"*[398]. Török-iszlám gettókultúra alakult ki a német nagyvárosokban, elsősorban Berlinben. 1993-ban az akkor 1,8 milliósra becsült török népességből 25 ezerre tették a vallási és/vagy nacionalista szélsőségesek számát – ezekből kerültek ki a későbbi terrorista szervezetek tagjai. A harmadik generációs tizenévesek büszkén viselik a félholdas-csillagos jelvényt; közülük 7 ezren utcai bandákba szerveződve a sajátjuknak tekintett Kreuzberg kerületben fellépnek nemcsak a bőrfejűek, hanem az ott letelepedni szándékozó „Ossie"-k (volt keletnémetek) ellen is. 66%-uk szerint *„minden muszlimnak tudnia kell, hogy más nemzetek vallásai semmisek, tagjaik hitetlenek. Az iszlám az. egyetlen igaz vallás; ... török voltunk a testünk, lelkünk az iszlám; a test a lélek nélkül halott"*.[399] Németországban kifejlődött és megerősödött egy török-muzulmán középosztály: a '90-es évek végén 37 ezer vállalkozó 125 ezer munkavállalóval dolgozott; 22 ezer gimnazistát, 12 ezer egyetemi hallgatót, 4 ezer pedagógust, ezer orvost tartottak nyilván. Már a '80-as évek elejétől visszatérő követelésük, hogy az iszlámot a katolikus és az evangélikus egyházakkal egyenjogú vallásfelekezetként ismerjék el s vallásoktatásuk választható legyen az állami iskolákban. Teljes joggal állapították meg az egyik vezető képeslapban: *„A külföldiek integrációja csődöt mondott."*[400]

Hasonló a helyzet *Nagy-Britanniá*ban, ahol a „látható kisebbségek" közel fele Nagy-Londonban él.[401] A 1,5-2 milliósra becsült muzulmán közösség a fővárosban, Birminghamben, Leicesterben és Bradfordban összpontosul. Az utóbbi tönkrement iparvárosban, több faji összecsapás színhelyén 1985-ben muzulmán polgármestert választottak, s 1992-re a lakosság s a tanácstagok többségét is ők alkották: a várost a muzulmán egyháztanács tagjai irányítják. Ebből következően az iskolákban muzulmán imatermeket létesítettek, hittanokta-

[398] Uo.

[399] Zeitbomben in den Vorstädten (Időzített bomba a külvárosokban), *Der Spiegel*, 1997/16.; Joppke, i. m., 215–217., 220–222.

[400] Uo.

[401] Kerületenként: Brent 44,8%, Newham 42,3%, Tower Hamlet 35,6%, Ealing Northcote 90%. Uo. 237.

tást és halal (vallási előírásoknak megfelelő) étkezést vezettek be, a lányoknak kendőviseléssel az iskolai egyenruha helyett.

Az angliai iszlám közösség (túlnyomórészt pakisztániak és bengáliak) radikalizálódásához hozzájárult a Rushdie-affér, az 1991-es Öböl- és az 1992–95-ös boszniai háború.[402] Legnagyobb támogatójuk Szaud-Arábia, ahonnan az 1980-as évtizedben 50 millió font érkezett mecset- és kulturközpont-építésre. Az 1990-es évek végén Britanniában 1400 iszlám szervezet és 1000 mecset működött. London az iszlám mozgalmak világközpontja: muszlim parlament alakult 1992-ben, és a militáns Iszlám Felszabadítási Párt kapcsolatokat tart fenn terrorista szervezetekkel, így a Hamásszal és az algériai FIS-szel (Iszlám Megmentési Front). Ennek befolyása alatt állnak a londoni muzulmán diákszervezetek; céljuk egy szunnita világállam (kalifátus) megteremtése.[403] Követeléseik egy része már teljesült: állami muzulmán iskolák működnek Brentben és a Midlanden. Általános vélemény a fiatalok között, hogy *nincs brit muszlim, csak muszlimok vannak.*[404] 2001. szeptember 11. után került nyilvánosságra, hogy az északkelet-londoni Finsbury Park iszlám központban milliókat gyűjtöttek az al-Kaida számára s hogy Észak-Walesben terroristakiképző központ működött Nagy-Britanniában született és iskolázott, fiatal muzulmánok számára. Mindez megerősíti egy 1994-es felmérés megállapítását: *„Mint közösség s mint egyén legtöbbjük kulturálisan nem asszimilálódott"; a muzulmán bevándorlók integrálása Nyugat-Európában sikertelen".*[405]

Kérdés: van-e (iszlám) vallási alapja, ideológiai háttere a terrorizmusnak. Kétségtelenül van, nemzeti (arab, csecsen) indíttatása mellett. *„A fundamentalista csoportok különleges tevékenységi formát kínálnak, amely egyesíti a hazafiságot az erkölcsi tisztasággal, a társadalmi cselekvéssel és az isteni kegyelem ígéretével... Az iszlám, mint kulturális rendszer, értékeivel és azonosságtudatával könnyen mozgósítható politikai célokra."*[406] *„Az iszlámban tagadhatatlanul vannak olyan vallási vezetők, akik azt prédikálják követőiknek, hogy vallási kötelességük megölni azokat, akik nem*

[402] A *Sátáni verseket* Bradford főterén, máglyán égették el; fiatalok véleménye szerint a költőt – akire Khomeini halálos ítéletet mondott ki – darabokra kellene vágni. 1991-ben a bradfordiak (a palesztinokhoz hasonlóan) Irak mellett foglaltak állást.

[403] Egy európai kalifátus székhelye Berlin vagy Frankfurt lenne, s a tervek között szerepel az Ibériai-félsziget „felszabadítása".

[404] Joppke, i. m., 250–258.

[405] Uo., 250–251. Az al-Kaida sikerrel toboroz fiatalokat a 800 ezres hollandiai muzulmán közösségből is.

[406] Lindholm, Helena (ed.): *Ethnicity and Nationalism – Formation of Identity and Dynamics of Conflict in the 1990's,* Nordnes–Göteborg Univesity, Göteborg, 1993, 252–253.

osztják (az ő) vallásos hitüket."[407] A közel-keleti, európai, észak-amerikai mecsetekben tartott pénteki prédikációk és médiatudósítások a megalázásokról, a szegénységről, a tüntetésekről és az öngyilkos merényletekről mozgósítják az egész arab és muzulmán világot, s védőbeszédek a terroristák mellett: amit tesznek, rossz, de érthető, s nem rosszabb annál, amit az Egyesült Államok és Izrael művel.[408]

„Az arab-muszlim terrorizmus elkeseredett válasz a nyugati típusú modernizáció és a szovjet típusú szocializmus kudarcára. Egyetlen rezsim – Nasszertől a perzsa sahig – sem volt képes megoldani a magas népszaporulat és az ebből következő tömeges munkanélküliség, kilátástalanság, a javak egyenlőtlen elosztása, a városokba özönlő szegények, a tehetetlen és korrupt bürokrácia egymásra tornyosuló problémáit. A városi középosztályok pozíciójának megrendülése, a fiatalok csalódottsága vezetett oda, hogy az al-Kaida minden nyugat-európai országban működő sejtjei meg tudták nyerni maguknak a nyugati iskolázottsággal-műveltséggel rendelkező arab középosztály fiatal generációit."[409] „A robbantgatókról régóta tudjuk, hogy többségüknek legalább középfokú vagy annál magasabb végzetsége van. Szó nincs arról, hogy itt a szegénység, a nyomor, az írástudatlanság .... szállt volna, harcba. ...A vezérelv, hogy a *nyugati típusú modernizáció megaláz, semmivé tesz bennünket, ezt mi nem kérjük.... Az iszlám militáns része pénzeli és szervezi a világméretű terrort."*[410]

Mohamed Atta, a New York-i merénylet egyik kivitelezője, dúsgazdag egyiptomi ügyvéd fia, a Koránban ígért mennyei jutalmat keresve követte el tettét: a mártírokat külön számukra rendelt mennyei nők hívják és várják.[411] Az iszlámista terrorakciók eredete *„magában az iszlám ortodoxia alapjaiban keresendő, amelyet az egész világ muzulmán egyetemein tanítanak..., a Korán és Mohamed mondásai a saría (iszlám jogrend) forrásaiként nyíltan is meghirdetik a szent háborút."*[412]

„Az utóbbi évtizedekben a civilizációk közötti összecsapások kétharmada muzulmánokat állított szembe nem muzulmánokkal. ... Világképükben igazságos és normális, hogy a hatalmat csakis és kizárólag muzulmánok birtokolják, mert... Isten törvényeit sérti, ha nem muzulmánok kormányozzák az »igazhitűeket« ... Semmit sem lehet tenni

[407] Hill, i. m., 93.

[408] Amanat, Abbas: Empowered Through Violence – The Reinventing of Islam Extremism, in Strobe Talbott – Najan Chanda (eds.): *The Age of Terror: America and the West After September 11*, New York, Basic Books, 2011, 47.

[409] Amanat, i. m., 28–31., 45.

[410] Pünkösti Árpád: A falra festett ördög, *Népszabadság*, 2004. május 8.

[411] Amanat, i. m., 45.

[412] Alexandre de Valle-nak a *Le Figaró*ban (2001. szeptember 25.) megjelent cikkéből idézi Gazdag István: Isten őrültjei, *Demokrata*, 2004/34. 40–41.

az öngyilkosok ellen, és nyugaton elképzelhetetlen egy olyan iskola, ahol öngyilkolásra tanítanák az embereket, hogy közvetlenül a Paradicsomba jussanak."[413] *Dr. Rashwan Mohamed még élesebben fogalmaz: „...A muzulmán ember gyermekkorától, az anyatejjel szopja magába a más vallások elleni gyűlöletet. Ebben a pszichológiai nevelésben részt vesz a család, az iskola, a hivatalos média ... és mindenekelőtt a muzulmán vallás. ...Az antiszemitizmus és a keresztyénellenesség alap-állásfoglalás a muzulmán vallásban ...A mecset Európában a fanatizmus és az egyoldalú gondolkodás szószólója, és mindez az európai értékek ellen irányul ...Fatális tévedés Európától [és az Egyesült Államoktól – A. L.] az, hogy az al-Kaida és a terrorizmus megsemmisítésével foglalkozik anélkül, hogy szembenézne az eredeti veszéllyel, az iszlámmal, ami az al-Kaidát és a többi terrorista szervezetet kitermelte. ...A megbékélés az európai kultúra és az iszlám vallás között ostoba illúzió, ami Európa elpusztulásához vezet."*[414]

Ezt ismerte fel a harvardi professzor, S. Huntington és Willy Klaas, rövid ideig a NATO főtitkára, megállapítva, hogy *a nyugati civilizációt leginkább fenyegető veszély az iszlám.* S kétszeresen veszélyes akkor, ha a vallási fanatizmushoz nemzeti sérelem járul, mint a palesztinok és a csecsenek esetében. E veszély felismeréséhez kellettek a szeptember 11-i és a madridi március 11-i tömegmészárlások, s legutóbb Theo van Gogh filmrendező meggyilkolása. A Benelux államokban és Németországban már megpróbálnak fellépni a vallási köntösben jelentkező uszítás és az erőszakos cselekmények ellen: Hollandiában megfosztják állampolgárságuktól a terrorcselekményeket elkövető muzulmánokat; be akarják vezetni, hogy a mecsetekben csak németül prédikálhassanak, s követelik a bevándorlás teljes leállítását, az állampolgársághoz jutás feltételeinek megszigorítását.[415] A történteken már nem lehet változtatni, de előbb-utóbb végzetes hibának fogják tekinteni, hogy nem ragaszkodtak az eredeti elképzeléshez, hogy ugyanis csak férfi vendégmunkásokat alkalmaznak, akik korlátozott ideig tartó munkavállalásuk után megtakarított keresetükkel hazatérnek. *A tömeges betelepedést a családtagok beengedése indította el, s „családegyesítés" címszóval korlátozhatatlanná vált a folyamat.* Angliai tapasztalatok szerint ez vezetett a muzulmán vallás megerősödéséhez: amíg csak férfiak jöttek Pakisztánból, s vissza akartak menni, alig gyakorolták vallásukat, nem látogatták a mecseteket, nem olvasták a Koránt. A helyzet gyökeresen az első nemzetközösségi beván-

[413] Uo., 41.

[414] Miért van kudarcra ítélve a terrorizmus elleni harc? *Demokrata*, 2002/47., 37.

[415] *„Azoknak a bevándorlóknak, akik nem kötelezik el magukat a nyugati modell mellett, nem tekintik példának a társadalmi szokásokat, és nem tanúsítanak tiszteletet a flamand és európai kulturális örökség iránt, el kell hagyniuk Flandriát."* (Frank Vandhecke, a Flamand Érdek vezetője, EU-parlamenti képviselő. *Demokrata*, 2004/47., 38.)

dorlási törvény, 1968 után változott meg.[416] A liberalizmus, a keresztyén szellemiség meggyengülése-meggyengítése, valamint a Szaud Arábiával fenntartott különlegesen szoros kapcsolatok együttesen tették lehetővé mecsetek és iszlám központok ezreinek építését (Nyugat-)Európa-szerte.[417]

A felderítés, a biztonsági szolgálatok együttműködésének hatékonyabbá tétele szükséges, de nem elégséges, felületi kezelés. A gyűlöletre, iszlám hatalomátvételre uszítókat, a terrorszervezetekkel tartókat, (vegyi-biológiai) fegyverrejtegetőket rövid úton vissza kellene toloncolni származási országukba. Ismét át kellene gondolni azokat a korábbi javaslatokat, hogy a nem európai bevándorlókat anyagi ösztönzéssel bírják rá korábbi hazájukba való visszatérésre. Le kellene állítani az állampolgárság megadását, a mecsetek, iszlám központok építését és további muzulmán, nem európai bevándorlók befogadását. *Ezt a gyakorlatot kellene követni a magyar(országi) bevándorlás- és egyházpolitikában is, amíg nem késő.* A sok millió muzulmán véleményének, magatartásának figyelembevétele nagymértékben befolyásolja a francia és a német külpolitikai döntéseket – ezt bizonyította az iraki háborúval kapcsolatos elutasító állásfoglalásuk.

Világméretű küzdelem folyik, amit az iszlám részéről vallásháborúnak tekintenek. Ha ennek felismerésétől és a szükséges intézkedések meghozatalától továbbra is elzárkózik Európa, elkerülhetetlenül bekövetkezik az, amit Határ Győző lát a jövőben: az iszlám előretörése miatt a 21. század véresebb s kegyetlenebb lesz, mint az addigi legpusztítóbb 20.[418]

Megjelent: Mészáros Margit (szerk.): *Nemzeti sokszínűség – Multietnicitás – Multikulturalitás egy biztonságosabb Európa felé*, Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Jogtudományi és Politikaelméleti Tanszék, 2005, 7–9., 12–25.

[416] Joppke, i. m., 251.

[417] Rashwan, i. m., 37. A már említett londoni, Finsbury Park-i mecsetben a rendőrség fegyvereket és könnygázgránátokat talált. Ott dolgozik az az egyiptomi vallási vezető, akinek kitoloncolását kezdeményezték, mert vallási, faji gyűlölködésre és törvénytelen akciókra uszít. (*Magyar Nemzet*, 2003. január 22.)

[418] A kilencvenéves Határ Győző nyilatkozata a BBC-ben, 2004. november 24-én.

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉSEK

Horthy Miklós angol–amerikai megítélése

Az újkori magyar történelem három legellentmondásosabb, legvitatottabb, ám korszakalkotó személyisége Ferenc József, Horthy Miklós és Kádár János. Uralkodásuk-tevékenységük közös vonása, hogy hatalomra kerülésüket kivégzések, tömeges megtorlás árnyékolja be, de az azt követő évtizedek konszolidációt, modernizációt és gyarapodást hoztak (Horthy esetében anyagit és területit is), melynek során a véres kezdet elhalványult, s kialakult egy, a nép javán munkálkodó (nagy)apa kép. S a vég is közös: háborús vereség (Kádárnál egy világrendszer bukása), elpusztított, tönkrement ország, részben az ő kormányzatuk hibájából. Hármójuk közül kétségkívül Horthy a legszínesebb egyéniség, kiemelkedik közülük világismeretével, nyelvtudásával, Anglia iránti vonzalmával – most ezt a kötődést próbáljuk bemutatni.

Háborútól háborúig

A fiatal tengerésztiszt 1886 és 1909 között szolgálati útjai során megfordult csaknem valamennyi európai országban, Portugáliától Oroszországig; 1895-ben három, kellemes hónapot töltött Londonban, „végigélvezve hagyományokban gazdag látnivalóit"[1]. A *Saidán* 1892–94 között bejárta a világtengereket, a Brit Birodalmat. „Britannia rules the waves, s ennek utunk folyamán számos mély hatást keltő példáját tapasztalhattuk."[2] Gibraltárban a Home Fleet parancsnoka, Battenberg [később Mountbatten – A. L.] tengernagy személyesen mutatta be neki zászlóshajóját. Egyiptom, Aden, Bombay, Ceylon után Kalkuttában az alkirály vendége ebéden, bálon, tigrisvadászaton elefánthátról; Szingapúr érintésével Ausztrália következik, ahol Victoria kormányzójával falka- és kenguruvadászaton vesz részt, majd Új-Zéland, a csendes-óceáni szigetek után – természetesen – egy angollal vadászik Borneón. Csoda-e, ha ilyen tapasztalatok,

[1] Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa–História, 1990, 35.
[2] Uo., 16.

élmények hatására *„egész életében nagyon csodálta és szerette Angliát és az angolokat"*,[3] és *„kitörölhetetlen rokonszenv alakult ki benne Anglia, azon ország iránt, amely megvalósítani látszott azokat az eszméket és értékeket, melyeket mindig is nagyra tartott a magyar nemesi osztály.*[4]

1903-tól a nagyhatalmak egy flottaköteléket állomásoztattak érdekeik védelmében a szétesőben lévő Oszmán Birodalom fővárosában, Konstantinápolyban, s néhány szigetet is megszálltak. Egy ilyen partraszállást az angol *Lancaster* páncéloscirkáló első tisztje vezényelt. Az akkor a *St. Georg* zászlóshajón szolgáló Horthy volt partmestere és tolmácsa. 1908–1909-ben a *Taurus* állomáshajó parancsnokaként a tengerésztisztek és diplomaták társasági életének középpontjába került a jó megjelenésű, hat nyelvet beszélő,[5] szépen zongorázó és éneklő, elegáns angol gentlemanként viselkedő tengerészkapitány. Kártya- és teniszpartnerei, vadászcimborái, lovaspólóban, lóversenyeken és vitorlázásban sporttársai főleg angolok voltak; barátsága egy bizonyos Thomas Hohlerrel, a nagykövetség első titkárával sorsdöntőnek bizonyult.[6] A polai flottatámaszponton töltött évek során ő és családja nyelvleckéket vett – tanáruk 1904-ben James Joyce volt, aki akkor készült első regénye kiadására.

A világháborúban a flotta legmodernebb cirkálójának, a *Novará*nak parancsnokaként több sikeres ütközet hőse, lovagias ellenfél.[7] Az általa harcképtelenné tett hajók legénységét fedélzetére vette, s jól bánt velük. Tisztjeiket vendégnek tekintette, s ha sebesüléseikbe belehaltak, teljes katonai pompával, virággal temettette el; az elfogott francia tengeralattjáró elhunyt matrózának koporsóját

[3] Macartney, C. A.: *Október tizenötödike – A modern Magyarország története*, I. kötet, Budapest, Gede Testvérek, 2006, 96.

[4] Sakmyster, Th.: *Hungary's Admiral on Horseback Miklós Horthy 1918–1944*, New York, Columbia, 1994, 4.
Emlékirataiban így ír erről: „Mindaz, amit csak Indiából láthattunk, az angolok kiváló gyarmatosító tehetségét bizonyította. Biztosították a Khyber-hágót és féken tartották északon a nyugtalan törzseket. Gátat vetettek a hinduk és a muzulmánok örökös összetűzéseinek. Gazdasági téren gondoskodtak a folyamok szabályozásáról, és öntözés révén, főként Pandzsábban, nagy kiterjedésű termőföldeket varázsoltak elő. Országutakat és vasutakat építettek, egyszóval civilizációt és gazdagságot teremtettek, kevés erővel a rendet is fenntartották." (Horthy, i. m., 20.);

[5] A magyaron kívül angol, német, francia, olasz, horvát.

[6] Horthy: i. m., 42–46; Sakmyster, i. m., 4–5.

[7] Mark Kerr tengernagy, az adriai brit hajóraj parancsnoka ezt jelentette az Admiralitásnak az otrantói ütközet után: „Semmi kétség sem fér hozzá, hogy az osztrák–magyar cirkálók magatartása egészen rendkívüli módon lovagias volt. Ha valamelyik drifter [tengeri zárat, acélhálót telepítő hajó – A. L.] felvette a küzdelmet, és vonakodott megadni magát, a cirkálók nem süllyesztették el, hanem ha már harcképtelenné vált, úszni hagyták. Ez a magatartásuk teljes mértékben megfelelt a tengerészlovagiasság tiszteletre méltó, régi hagyományainak." (Horthy, i. m., 102–103.)

francia trikolor borította.[8] Egy angol cirkálóval szembekerülve, parancsnokának ezt táviratoztatta: „Nekem 12 ugyanolyan kaliberű ágyúm van, mint Önnek 9. Vegye tudomásul, hogy 3 ágyúm nem fog működni"[9].

Érthető, hogy az 1919. augusztus elején Budapestre küldött *Szövetségesközi Katonai Misszió, a Tábornoki Bizottság*[10] angol–amerikai tagjai Horthyt, a Nemzeti Hadsereg főparancsnokát „rokonléleknek tekintették. Jó hatást tett rájuk elszánt kommunizmusellenessége, s megjelenése, mint egy jó modorú gentlemané és európai formátumú tiszté, bizalmat gerjesztett".[11] Horthy először 1919. augusztus 18-án jelent meg a tábornokok előtt, s velük a román megszállók

[8] Uo., 89.; Sakmyster, i. m., 9.

[9] Hevesy Pál szóbeli közlése 1973. október 3-án.

[10] Bandholtz amerikai, Gorton brit, Graziani francia, Mombelli olasz, de közéjük tartozott Troubridge angol tengernagy, a „Duna brit parancsnoka" is.

[11] Sakmyster, i. m., 34.

visszavonásáról tárgyalt, garantálva a rend fenntartását. Az antantképviselők „legjobb akaratukról biztosították". Horthy megjegyezte: Troubridge tengernagy „a leglojálisabb velünk szemben".[12] A főmegbízottak párizsi tanácsának (Legfelsőbb Tanács) küldött 29-i jelentésükben megállapították: „...Horthy tengernagy dunántúli 8 ezer fős, rosszul felszerelt »kontingense« nem jelent veszélyt a szomszédos országok számára, így a románok arra nem hivatkozhatnak a kiürítés elodázásánál. Erre a magyar hadseregre szükség van, sőt továbbszervezésére is, hogy fenntarthassa a rendet a kivonulás után."[13]

Reginald St. George Gorton siófoki, szeptember 16-i, helyzetfelmérő villámlátogatása eredményeként születtek meg a bizottság javaslatai a magyar fegyveres erők újjászervezésére, melyeknek összlétszámát 34,4 ezer főben állapították meg.[14] 23-i távirata szemléletes képet ad a helyzetről: „Elismert kormány nélkül lehetetlen tovább csinálni a dolgokat. Ahogy Bandoltz mondja: Magyarország tehetetlenül vergődik minden irányba, mint a csirke, amelynek a szakács levágta a fejét." Másnapi, „szigorúan titkos" jelentésében Thwaites tábornoknak, a brit katonai hírszerzés főnökének beszámol a Magyarország teljes megtörésére irányuló román–olasz tervekről: szlávellenes zóna Ausztriától a Fekete tengerig.[15] Foster őrnagyot Horovitzcal Siófokra küldték, a nemzeti hadsereg megszervezésével foglalkozó bizottság tagjaiként. Az amerikai zsidó ezredes kirendelését „hasznos kiválasztás"-nak nevezte, „mert ha ő mondja, hogy Horthy nem kínozza és zaklatja az izraelitákat, ennél nem is lehet jobb bizonyíték"[16].

Harry Hill Bandholtz szeptember 29-i naplójegyzetében ismerteti Horthy jelentését, amely szerint „Horthy tengernagy minden tőle telhetőt megtett a zsidóüldözés megakadályozására, s úgy véli, nem követtek el bűnöket"[17]. Bandholtz Horthyt *„patriotizmussal átitatott, vitathatatlanul egyenes és becsületes tisztként"* írta le, „aki teljes erejével azon lesz, hogy minden ügyet mérséklettel és méltó-

[12] Magyar Országos Levéltár (OL), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 11 595 sz. tekercs.

[13] Documents on British Foreign Policy (DBFP), vol. 1., London, 1948. N°49, 599–601.

[14] Public Record Office (PRO)(F. O.) 371 vol. 3516 file 1193 N°135178. Nyilvánvalóan ennek alapján került be a trianoni békeszerződésbe a 35 ezres szám.

[15] Fokozatai: Magyarország „tisztára söprése", különbéke, perszonálunió, a román királlyal a trónon.

[16] PRO F. O. 371 vol. 3516 file 1193 N°138295.

[17] „Valóban igen jelentősek az antiszemita érzelmek, mivel a bolsevikok között oly sok volt a zsidó, de ami egy igazi fehérterror meglétét illeti, erről szó sem lehet – ez a veszély a politikusok képzeletének szüleménye. ... a zsidóknak és a nem zsidóknak együtt kell fenntartani a rendet, s abszolút biztosak lehetnek abban, hogy nem fenyeget semmilyen veszély a Magyar Nemzeti Hadsereg részéről." (Bandholtz, H. H.: *Napló nem diplomata módra – Román megszállás Magyarországon,* Budapest, Magyar Világ Kiadó, 1993, 89.)

sággal kezeljenek"[18]. H. E. Yates amerikai ezredes, a rendőrség és csendőrség újjászervezését felügyelő bizottság elnöke is akkor tartott szemlét Siófokon, s lenyűgözte őt a csapatok rendje és fegyelme. Horthyt „energikus és jó képességű embernek" találta, akiből „a választásokig *kiváló ideiglenes kormányzó válhatna Magyarországon*"[19]. Horthy nemcsak a katonákban ébresztett bizalmat, hanem a párizsi Legfelsőbb Tanács rendezéssel megbízott tisztviselőjében, a szlávbarát, Benešsel különösen jó viszonyban lévő *Sir George Clerk*ben is, aki tárgyalásaik után *kijelentette, hogy „teljes mértékben bízik Horthy tengernagy őszinteségében,* [aki] *olyan hadsereg főparancsnoka, amely valóban nemzeti és az államot szolgálja"*. Kiemelte a november 16-i bevonulás[20] „problémamentes, minden rendbontás nélküli lefolyását". Bandholtz „méltóságteljesnek" találta; Horthy „minden tekintetben feddhetetlen módon viselkedett"; kézben tartotta csapatait. A *The Times* arról tudósított, hogy „Budapesten teljes a rend, [s] a zsidók és más pesszimisták aggodalmai megalapozatlannak bizonyultak"[21]. Clerk főfeladata a román kivonulás biztosítása és egy, az antant számára elfogadható koalíciós kormány létrehozása volt. A polgári és baloldali pártok vezetőivel folytatott tanácskozás során, Clerk rezidenciáján Horthy nyilatkozatot írt alá arról, hogy „a hadsereg alárendeli magát az antant megbízottjának közreműködésével létrejött kormánynak"[22]. A kormányalakítási tárgyalások során, november 17-én

[18] Kiadatlan naplójából idézi Thomas Sakmyster: *Admirális fehér lovon – Horthy Miklós, 1918–1944.* Helikon Kiadó, Bp., 2001. 41.

[19] Uo., idézet Yates jelentéséből.

[20] A várakozással és izgalommal teli napok eseményeiről Clerk így számol be jelentésében: „Két nappal a románok kivonulása előtt néhány szociáldemokrata és zsidó vezető jött hozzám, bejelentve, hogy szándékukban áll elhagyni a várost, minthogy bizonyára letartóztatják őket, ha a »fehér« csapatok bevonulnak. Azt mondták, a lakosság zsidó és munkás rétegeiben a legnagyobb aggodalom uralkodik. Kimutattam nekik, hogy egy ilyen pillanatban elmenni a legsúlyosabb politikai hiba volna részükről, s elmondtam, hogy én személyesen a legteljesebb bizalommal vagyok Horthy tengernagy őszinteségét és csapatai fölött való hatalmát illetően, és így rávettem ezeket az urakat arra, hogy maradjanak. Én magam az átmeneti időszakban az egész délutánt a zsidó negyedben töltöttem, de el sem lehet képzelni annál normálisabbat, békésebbet vagy ami a bizalom több jelét mutatja. Igaz, egy-két kiemelkedő embert letartóztattak, de ezeket beosztottak hajtották végre, a kormány tudta és parancsa nélkül, és tiltakozásomra azonnal – mint néhány előző esetben is – elengedték őket. ... Az a kivételes zökkenőmenteség és példás rend, ami a románok távozását és a magyarok bevonulását jellemezte, nagymértékben azoknak a gondosan előkészített intézkedéseknek volt tulajdonítható, amelyeket a Szövetségesközi Tábornoki Bizottság és Troubridge tengernagy dolgozott ki Horthy admirális vezérkarával, de mindenekelőtt annak, hogy *Horthy tengernagy tökéletesen kézben tartotta a parancsnoksága alatt álló erőket.*" (DBPF vol. II. N°33 App. A. 447–448.)

[21] Sakmyster 2001, 44., 50.

[22] Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*, Budapest, Kossuth, 1969, 42.

Horthy reális helyzetértékelést adott: a hadsereg nagyon kicsi, nemhogy offenzívára képtelen, de nem tudja megvédeni az országot leggyengébb szomszédjával szemben sem. Ő pontosan a szövetséges tábornokok utasításait hajtotta végre, és nyomatékkal kéri a megjelenteket, hogy teljesítsék a szövetségesek kívánságait. 18-án Clerk közreműködésével megállapodásra jutottak a Huszár-kormány megalakításáról. Horthy ismét hangsúlyozta: a békére nagy szükség van, s olyan kormányt kell alakítani, amely kielégíti a szövetségeseket. Campbell,[23] a feljegyzés készítője, Horthy és Bethlen István hozzászólásait emelte ki, mint akik sokat tettek a kibontakozás érdekében; különösen Horthy magatartása volt mindkét napon nagy hatással a jelenlévőkre. Clerk „titkos és bizalmas" zárójelentésében ezt írta: *„Horthy abszolút egyenes és nagymértékben az ő becsületes hazafiságának köszönhető, hogy megoldást találtunk...* teljes befolyását latba vetette – amely pillanatnyilag nagyobb, mint bárki másé az országban –, hogy ráébressze honfitársait, hogy az egyetlen út Magyarország számára a szövetségesek kívánságainak teljesítése."[24] Küldöttségének másik tagja, A. Gascoigne[25] a Foreign Office-nak küldött összefoglalójában Horthyt és Apponyi Albertet nevezte „Magyarország legáltalánosabban csodált és tisztelt emberei"-nek, Horthy tengernagyot pedig az ország hősének.[26]

December végén Bandholtz jelentést kért a nemzeti hadseregről; Horthy válaszában katonai diktatúrában látta a „kaotikus állapotokból" való kibontakozást. Ezzel az 1920. január elején Budapestre érkezett brit főmegbízott, *Sir Thomas B. Hohler* is egyetértett, aki 9-én úgy ítélte meg, hogy Horthy katonai diktátorként „valóban az ország biztonságát és a rend fenntartását szolgálná".[27] Gorton nagyon rossz véleménnyel volt az idejét veszekedéssel töltő Huszár-kormányról: „ha nem szedik össze magukat s nem tudják kormányozni az országot, Horthy ellenük fordulhat és diktátorrá teszi magát".[28] Hohler január 6-i első, „bizalmas" jelentésében Horthyt, akivel hosszas megbeszélést folytatott,

[23] Korábban a Colonial Office tisztviselője, aki éveket töltött Magyarországon, s jól megtanulta nyelvünket. Clerk delegációjának a tagja, majd a budapesti brit követség munkatársa.

[24] PRO F. O. 608 vol. 17 file 56/1/4 N° 20084. 57.; Uo. N°20785. 341–347., DBFP vol. II. N°33. 447.; Ránki György: A Clerk-misszió történetéhez. *Történelmi Szemle*, 1962/2., 185–186.

[25] A második világháború után a budapesti brit politikai misszió vezetője.

[26] „Kis hadserege, tisztjei és katonái mind odaadással szolgálják őt, és támogatnák minden politikus és politikai párt ellenében. *Erős ember, akiben meg lehet bízni.* Nem fogja megengedni, hogy bármely politikai csoportosulás elrontsa Magyarország esélyeit a békére, és bizonyára kiáll a rend és az igazság mellett, és semmilyen pártérdek nem fogja őt befolyásolni." (PRO FO 608 vol.17 file 56/1/4 N°20772. 314–316.)

[27] Sakmyster, 2001. 53–54.

[28] PRO F. O. 371 vol. 3518 file 5842.

„háború előtti régi és nagyon bizalmas, meghitt barátjának" nevezte, aki vele mindenkinél nyíltabban és teljes őszinteséggel beszél. Valóban feltárta országa katasztrofális helyzetét: nagy részét felosztották szomszédai között – egy új Balkán alakult ki Közép-Európában. Magyarország nem tud tovább létezni a jelen körülmények között: 20 ezresnél kisebb hadseregének se fegyvere, se élelme, se utánpótlása; körül vannak véve felfegyverzett ellenségekkel; Ausztria a bolsevizmus előretolt állása; annak ismételt kitörése várható bent is; másfelől fenyeget az erőszakos megtorlás és antiszemitizmus. *E válság közepette iránymutatást vár Őfelsége kormányától, mert Nagy-Britannia az egyedüli, melyben neki és országának bizalma van.* Új orientációra van szükség a gyűlölt német helyett (!), s Őfelsége kormányának tanácsát kéri, mit tegyen, milyen politikát kövessen, hogy könnyítsen ezen a lehetetlen helyzeten.[29] 1920. február 1-jén Hohler arról számol be Curzon külügyminiszternek, hogy Horthy tengernagy, hadseregparancsnok végrehajtja az antant utasításait, bár – őszintén szólva – *„legszívesebben Nagy-Britannia útmutatását követné. Egyáltalán nem soviniszta, beszédében és egész magatartásában mérsékelt és megfontolt, józan....* Ő és Huszár is felkeléseket várnak az idegen uralom alá helyezett területeken... nyomatékosan állították, hogy készek alávetni magukat, bármilyen eredményt is hozna egy népszavazás, amely nélkül lehetetlen fenntartani a tartós békét Európának ezen a részén"[30].

1920 májusában Budapesten vizsgálódott a Munkáspárt parlamenti küldöttsége, különös tekintettel a „fehér terrorra". Június 3-i jelentésükben „igazolhatatlannak" minősítik Troubridge megállapításait („az élet itt olyan biztonságos, mint Angliában; ... ez egy keresztény kormány egy keresztény országban"). Szerintük viszont „sem a kormányzó, sem pedig a kormány nem elég erős ahhoz, hogy rendbe tegye a dolgokat. ... megdöbbentő volt számunkra, hogy a kormányzó csodálatát fejezte ki az olyan tisztek iránt, mint Héjjas és Prónay, akik ellen rettenetes vádakat emeltek, ... a nevezettek még mindig a hadseregben vannak, a kormány fizeti őket, s ők a legjobb tisztek a miniszterelnöktől és kormányzótól kapott információk szerint". *„Horthy tengernagy* egy interjúban elismerte, hogy terrorista bandák [meg]támadják a zsidókat és a baloldaliakat, de bevallotta, hogy ő maga erőtlen megállításukra. A beismerés meggyőzte Josiah-t alapvető komolytalanságáról s hogy *alkalmatlan az uralkodásra."* A delegáció legbefolyásosabb tagja, Josiah Wedgwood ezredes, képviselő, minden befolyását latba vetette a magyar kormányzat és Horthy lejáratására, tönkretételére. Július 8-án képviselőtársának, Lloyd George miniszterelnök munkatár-

[29] Uo. N°171992.

[30] PRO F. O. 371 vol. 3518 file 5842 N°176995.

sának, Cecil Harmsworthnek (Lord Rothermere fia) átadta jelentésük egy példányát, más dokumentumokkal. „Azt mondja, Magyarországon két kormány van, egy polgári és a hadsereg, és az utóbbi felelős a terrorért. Magyarországon nagyon erős az antiszemitizmus és az antikommunista érzület.... Hohler gyenge és befolyással nem rendelkező ember [gróf Bánffy Miklós külügyminiszter szerint „a legbefolyásosabb követ nálunk"], aki túlságosan azonosul a régi rezsim embereivel" – helyette liberális szellemiségű képviselőt kell küldeni Budapestre, „ahol a brit presztízs rendkívül magas, s ahol leginkább készek megfogadni a brit tanácsot".

Július elején Curzonnek javasolja Hohler leváltását, mert félreinformálja a külügyminisztériumot, és „személyes barátsága Horthy tengernaggyal – úgy tűnik – inkább veszély, mint előny... a gyalázatos gaztettek védelmezőjévé vált".

Horthy, aki fogadta a delegációt, megjegyezte, hogy amikor Kun Béla volt hatalmon, Őfelsége kormánya nem lépett fel ellene – ezt neki és kormányának tartogatták...[31]

1920. szeptember 12-én, a gödöllői nyári rezidencián a kormányzó – Bánffy Miklós külügyminiszter jelenlétében – munkavacsorán látta vendégül *Athelstan Johnson* ügyvivőt, akinek „kifejezte csodálatát Nagy-Britannia és szerepe iránt, amelyet, mint erkölcsi és civilizációs erő, a világtörténelemben játszott és játszik, [de] félelmét is, hogy Őfelsége kormánya alábecsüli a bolsevizmus látens erőit Angliában". Megbeszélésük felölelte az aktuális kérdések széles körét: az országgyűlés jogköre, a trianoni békeszerződés ratifikációja, általános amnesztia, „a felszín alatti nyugtalanság Magyarországon", a tatabányai bányászok előtt mondott beszéde. Kijelentette: „nem engedi, hogy százezer ember, aki most a hadseregtől húz fizetést, utcára kerüljön és éhezzen – valamit tenni kell a leszereltek érdekében.... Hagyhatja-e jó lelkiismerettel az antant, hogy Magyarország harmadrangú hatalommá váljon, amikor ő becsülettel meg kívánta védeni Európát a bolsevikoktól, míg a csehek, osztrákok és szerbek becstelenül cserbenhagyták az antantot? ... Senki sem jöhet el *az admirális*tól úgy, hogy ne érezné: *erkölcsösen beszél, abszolút becsületes és őszinte.*" A diplomata végül megjegyezte: a bolsevizmust és szocializmust illetően őméltóságának még sokat kell tanulnia, hogy megérthesse azokat a reális tényeket, amelyekkel Európa ma

[31] Uo., vol. 3549 file 6013 N° 203729; ua. vol. 4853 file 9117 N° C713.; Wedgwood, C. V.: *The Last of the Radicals. Josiah Wedgwood*, Jonathan Cape, London, 1974, 137. Charles Howard Smith, a Foreign Office Közép-Európai Ügyosztályának referense 1928. december 18-án ezt jegyezte fel egy iratra: „Wedgwood ezredes az egész világ zsidósága szószólójának tette meg magát". PRO F. O. 371 vol. 12937 file 1198 N° 9640.

szembesül; szerencsétlen dolog, hogy a kormányzó katonai környezete reakciós és hogy ő vakon bízik személye iránti lojalitásukban.[32]

November 6-án – kérésére – Horthy rendkívüli kihallgatáson fogadta az ügyvivőt. A téma „egy állítólagos monarchista puccs Közép-Európában, melynek kapcsán Ludendorf és az ő (Horthy) nevét is emlegetik". A kormányzó válaszában kifejtette: többé-kevésbé tudatában van ezeknek az „összeesküvéseknek", melyek személyes célokat szolgálnak, mint például Rakovszky parlamenti elnöknél. *Legitimistának tekinti magát,* mint aki hűségesküt tett az excsászárnak, *„de bármely Habsburgnak a magyar trónra való visszatéréséről szó sem lehet ma és hosszú ideig – az katasztrófa lenne az ország számára".* Athelstan Johnson emlékeztette őt arra, hogy ez nem lehet kérdés, „de sok vezető zsidó báró és kereskedő szoros kapcsolatban van a karlistákkal, mert azt remélik, egy más rendszer alatt a zsidóknak kevésbé lesz félnivalójuk, mint manapság". Távozás előtt – mint szokta(!) – hangsúlyozta egy széles körű amnesztia jelentőségét, és biztosította a kormányzót, hogy *egy mielőbbi teljes amnesztia nemcsak külföldön emelné tekintélyét,* de növelné népszerűségét honfitársai többsége körében is, „ám ennél is fontosabb, hogy *jótékony gazdasági hatása lenne, stabilizálva nemcsak a belső rendet, hanem a nyugati hatalmakkal kapcsolatos kereskedelmi és pénzügyi viszonyokat is".* Teleki Pál miniszterelnökségét megvitatva Horthy „megvetően nyilatkozott a nemzetgyűlésről, amely nélkül könnyebb lenne kormányozni. Eltűnődött – jelenti az ügyvivő – amikor azt mondtam neki, hogy Magyarország egyetlen kormánya sem várhat el kedvező megítélést a [brit] Alsóháztól vagy a francia Kamarától, amelyet nem támogat a magyar parlament"[33].

Az 1920-as évi összefoglaló jelentés ismerteti a kiemelkedő magyar közéleti személyiségek életpályáját; legfontosabb megállapításai Horthyról: „tiszteletet parancsoló megjelenésű, *abszolút egyenes jellem,* bár közvetlen környezete által befolyásolható ... Külpolitikát illetően kész meghallgatni a külföldi diplomatákat; *ízlésében és rokonszenvében kimondottan angolbarát*"[34].

Közismert, hogy az 1920. márciusi kormányzóválasztáson Horthy volt az angolok jelöltje. Athelstan Johnson szerint *Horthy „valójában a mi teremtményünk,* (és) közel s távol a legalkalmasabb személy Magyarország belső viszonyainak konszolidálására"[35]. De azt is látta, hogy „gyenge jellem, akit a legutóbb meg-

[32] Uo., vol. 4855 file 1688.

[33] Uo., vol.4862 file 1763.

[34] „Kiemelkedő szerepet játszott Sir George Clerk 1919. novemberi tárgyalásain; nagyrészt ő a felelős a törvény és rend helyreállításáért az országban a kommunista kormány megdöntése és a román megszállás folytán kialakult anarchiában." (PRO FO 371 vol. 6140 file 1632.)

[35] 1920. július 12-i jelentéséből idéz Sakmyster (2001), 87.

hallgatott befolyásol a legjobban"[36]. J. F. Montgomery amerikai követ (1933–41) így ír erről: „Kevéssé ismert, hogy *Horthyt nagyrészt Nagy-Britannia jóvoltából választották az ország kormányzójává*.... Troubridge tengernagy, aki a szövetséges misszió vezetője volt Budapesten, értésre adta, hogy Horthy jó választás lenne. A brit haditengerészetnek talán még nagyobb szava volt a dologban, mint a külügyminisztériumnak. Horthy mindig is őszinte csodálattal adózott a brit haditengerészetnek."[37]

Az 1921-es „királypuccsok" idején, amikor cseh és szerb katonai invázió fenyegette az országot, a formálódó kisantantot csak Anglia tartotta vissza, de ehhez kellett Horthy „helytállása", amihez Hohler, sőt Curzon külügyminiszter is gratulált. „Az incidens története a magyar kormány és a magyar nép politikai ítélőképességének bizonyítéka."[38] Hohler maga is tevékenyen részt vett a válság megoldásában: október 23-án közölte a trónkövetelő megbízottjával, hogy Nagy-Britannia „sohasem fogja elismerni Károly királyságát" a fenyegető háború veszélye miatt.[39]

Magyarország és államfőjének, kormányának nemzetközi megítéléséről a '20-as évek derekán így ír Sakmyster: „Külföldön, különösen Nagy-Britanniában, egyre többen csodálattal adóztak Bethlennek – és közvetve Horthynak – az ország gazdasági stabilitásának helyreállításért. *A brit politikusok többsége a Horthy-rendszert egyébként is angol találmánynak tartotta,* és most megnyugvással konstatálta, hogy a rendszer valóban a lehető legjobb megoldásnak bizonyult Európa olyan részében, ahol a demokratikus hagyományok sohasem tudnak gyökeret ereszteni. Horthy állama ugyan nem tökéletes – érveltek –, de a magyar vezetők legalább megbízhatók, és Magyarország annak a néhány közép-európai államnak az egyike, ahol valódi kísérlet történik a nehéz helyzet megoldására."[40]

1924 márciusában Hohler utasítást kap Londonból: jelentse, milyen kötelezettségeket vállalt a magyar kormány Sir George Clerknak 1919-ben. Válaszában a követ lesújtó képet rajzol a korlátozott választójog alapján s részben nyílt szavazással megválasztott képviselőház tevékenységéről, melyre a pártok közti marakodás, személyes vádaskodás, kis visszaélések, idejétmúlt incidensek felemlegetése és végeláthatatlan beszédek a jellemzők.[41] Többször, 1922-ben és

[36] PRO FO 371 vol. 4860 file 1710.

[37] Montgomery, J. F.: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, Budapest, Zrínyi, 2004, 65.

[38] Hohler jelentéseiből idéz Sakmyster (2001). 101., 104.

[39] Uo., 116. Az iratot közölte Karsai Elek a *Levéltári Közlemények* 1968/1. számában.

[40] Sir Miles Lampson, a brit külügyminisztérium közép-európai osztálya vezetőjének véleményét idézi Sakmyster (2001). 132.

[41] „Inkább állatkert (bear garden), mint komoly törvényhozó testület."

1923-ban, brit képviselő jelenlétében is, órákon át tárgyalt a választójog kiterjesztéséről a kormányzóval, Angliára hivatkozva, ahol szintén riadalommal fogadták, de a legjobb eredményt hozta minden alkalommal, míg „...a nyílt szavazás ellene mond minden modern választási és kormányzati elvnek; korlátozza a szabadságot, és közveszélyt jelent, mert elégedetlenséget gerjeszt; ez az egyik ok, amiért kormányát kórusban kritizálják, Beneš Magyarországot feudálisnak nevezi, őt magát Angliában megbélyegzik mint reakcióst, és a baloldali pártok minden országban hidegen, ha nem megelégedéssel szemlélik az ország szerencsétlen helyzetét és számtalan nehézségét." Horthy, aki korábban fogékonynak mutatkozott az általa kifejtettek elfogadására, az utóbbi hónapokban megváltozott, s „fenntartja azt, hogy a nép többsége nem képes megfelelően élni a választójoggal; a tudatlan tömegeket félrevezetik a megtévesztő demagógok, kik Utópiát ígérnek nekik,... de akiknek egyetlen valós célja a hatalom [maguknak való] megszerzése." Ezt a változást ő Horthy a politikusokkal kapcsolatos „szerencsétlen tapasztalatának" tulajdonítja: „civakodásuk, intrikáik, történésük és féltékenykedésük undorítja őt; keserűen panaszkodik, hogy nehezen talál akárcsak tíz becsületes és rátermett embert, akiknek nincsenek egyéni céljai s csupán az ország jólétével törődnek". Hohler fogalmazza meg először, s utána sokan mások, hogy 1920-ban „Horthynak elkerülhetetlenül és állandóan bele kellett avatkoznia a közügyekbe, de az idő és az események előrehaladtával fokozatosan visszaszorult szigorúan alkotmányos pozíciójába; *most, hogy a kormány teljesen normálisan működik Bethlen gróf irányításával, a kormányzó alig több, mint névleges vezető, bár mindent élénk figyelemmel kísér, és egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül.*"

A Foreign Office-ban többen és részletesen véleményezték Hohler jelentését, megállapítva, hogy a kormányzóról küldött értékelését tények támasztják alá. A szocialisták és a legitimisták, feudális földbirtokosok(!) által kiátkozott kormánynak nincs alternatívája; mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal befolyásának irányt szabó érvényesülése anarchiához és káoszhoz vezetne. Idéznek a Clerk-jelentésből: „Meggyőződtem Horthy őszinteségéről és hazafiságáról... fel kell jegyezni azt a tényt, hogy a koalíciós kormány végső jóváhagyása... két olyan embernek tulajdonítható, kiknek neve inkább reakciót sugall: Apponyi grófnak és Horthy tengernagynak." Lampson aláhúzza: *„Hohler szoros személyes barátságának a kormányzóval...* kétségtelenül olyan *határozott politikai értéke van,* mely nem lebecsülendő. Budapesten egyetlen külföldi képviselőnek sincs hasonló *azonnali és kész bejutási lehetősége Horthy tengernagyhoz és Bethlen grófhoz, és mindkettőjüknél nagy a személyes befolyása."* Sir Eyre Crowe, a külügyminiszter állandó helyettese egyetértett Lampsonnal, és a magyar ellenzéknek Angliában

Hohler ellen folytatott aknamunkáját igazságtalannak és gonosznak, kártékonynak nevezte. Alatta Ramsey MacDonald miniszterelnök jóváhagyó aláírása.[42]

Hohler utóda, *Sir Colville Barclay,* elődjéhez hasonlóan magyarbarát volt, s mint ilyen, nagyon népszerű a magyarok körében. A F. O. Central Department kérésére 1926 júliusában összeállítást készít Magyarország vezető személyiségeiről. „Horthy méltóságteljes szerepet játszott Sir George Clerk 1919. novemberi tárgyalásain, és főleg *ő volt a felelős a törvény és rend helyreállításáért az országban a bolsevik rezsimet és a román megszállást követő anarchia után. Parancsoló megjelenésű, modora a nyílt és őszinte tengerészé, mely kifejezi egyenes jellemét.* Kormányzósága korábbi szakaszában tett néhány olyan kijelentést, melyek csaknem bonyodalmakhoz vezettek a szomszédos országokkal, de azóta mérsékletet tanult, és most az ügyek intézését teljeséggel ráhagyja a felelős kormányra."[43]

1927. június 11-én Barclay megküldi a Budapestre kinevezett brit katonai attasénak, Parry-Jones őrnagynak Horthy kormányzóval folytatott beszélgetéséről készült, „titkos" jelzésű jelentését.

„A legszívélyesebben fogadott, és fáradhatatlanul beszélt csaknem 40 percen át. Teljes nyíltsággal és a legszenvedélyesebben osztotta meg velem nézeteit számos témáról. Érkezésemet jelzésnek tekinti, hogy végre megszűnt a fegyverzetellenőrzés „mumusa" [bugbear] Magyarországon, majd azokról a jövőbeli problémákról beszélt, amelyekkel Magyarország és általában a nyugati civilizáció szembesül. Azt mondta, Európa számára a zsidóság jelenti a valóságos veszélyt. Nem azok a zsidók, amit ez a szó jelent Angliában, ahol sok zsidó tölt be felelős állásokat, és valóban érdekeltek az ország jólétében, hanem akik Közép-Európában és Oroszországban vannak. ... A zsidók az okai mindennek: az oroszországi borzalmaknak és szenvedéseknek, az osztályharcnak és forradalomnak, a bolsevik propagandának, a kelet-európai kaotikus állapotoknak s annak, hogy a féltékeny és elégedetlen keleti népek a Nyugat ellen támadnak. Hol szálljunk szembe ezzel a veszéllyel? Lengyelország, Csehszlovákia és Románia el fog tűnni, mint füst a szélben. ... Nyilvánvaló, hogy Magyarország az az első erősség, amely ellen a keletiek felvonulnak. Magyarország a harcosok nemzete, kiáll a rend és a haladás mellett. Így biztos, hogy Magyarország és Nagy-Britannia céljai azonosak. Ez lévén a helyzet, *e két országnak a legjobb viszonyban kell lennie.*" Az őrnagy kérdésére, hogy mit tesz majd Németország, azt

[42] PRO F. O. 371 vol. 9902 file 5539 C4501/21/21.

[43] Uo., C 12231; Gábor Bátonyi: *Britain and Central Europe 1918–1933,* Oxford, Clarendon, 1999, 144.

felelte, hogy a nyugati hatalmak mellé áll; a német nép és munkásosztály nagy tömegei antibolsevisták, s természetesen a hadsereg is az. „Kifejeztem azt a reményemet, hogy sikerül valódi baráti viszonyt kialakítani a magyar tisztekkel s hogy fő célom megismerni a magyar hadsereget. Ezt megígérte, és biztosított, hogy ehhez minden könnyítést megkapok. ... Majd kijelentette: neki boldog élete volt, de a legboldogabb abban a pillanatban lenne, amikor átadhatná a kormányzást másnak – ekkor színpadias mozdulattal felkapott egy, asztalon lévő iratcsomagot és undorral levágta. ... Azzal fejezte be, hogy hosszasan felsorolta azokat az igazságtalanságokat, amelyeket Magyarország a trianoni béke következtében elszenvedett. ... A kihallgatás lezárásaként *kifejezte mélységes tiszteletét és csodálatát Nagy-Britannia és céljai iránt.*"

A minisztérium egyre magasabb beosztású tisztviselőinek megjegyzései:

W. H. B. Mack: „Az a megkülönböztetés, amelyet Horthy tengernagy tesz a tiszteletreméltó és közönséges zsidók között, ugyanaz, mint amit a zsidók tettek a numerus clausus törvényt illetően. A zsidók aligha jelentenek hatékony fenyegetést Magyarországon, ahol csupán a lakosság 5%-át alkotják. A tengernagy megjegyzései Orosz- és Németországról érdekesek."

O. C. Harvey: „Horthy tengernagy zsidó-felosztása a szokásos *Morning Post*-féle. Úgy látszik, a bolsevizmus az agyára ment."

Sir William G. Tyrrell, a Politikai Hírszerző Osztály vezetője: „Horthy tengernagy kétségtelenül túlértékeli a zsidó befolyást, de ami a kontinenst illeti, mi hajlamosak vagyunk lebecsülni azt."[44]

1928. június 26-án, egy évvel a *Daily Mail*-cikk: *Hungary's Place in the Sun* megjelenése után Lord Charnwood levelet írt Horthynak, melynek másolatát megküldte Tyrrellnek; célja a kormányzó tájékoztatása a hivatalos brit álláspontról a revíziós kampányt illetően – erről a minisztériumi megjegyzések tanúskodnak.

Smith: „Lord Rothermere és újságjainak kijelentései a trianoni békeszerződés revíziójának érdekében semmilyen befolyást nem gyakorolnak országunk népére. Némi múló sajnálatot ébreszthetnek... de gyakorlati hatásuk szinte semmi. *Rothermere-nek nincs politikai befolyása vagy jó hírneve...* kevéssé ismert és kissé népszerűtlen, *és valamennyi párt, a konzervatív, a liberális és a szocialista is utálja politikailag.*... A magyarok iránt érzett szimpátia nem nyilvánul meg gyakorlati tényekben. Tudjuk, hogy az angol flotta nem hajózhat be Budapestre, Bukarestbe, Belgrádba vagy Prágába, s ugyanilyen valószínűtlen, hogy a brit hadsereg vonuljon be ezekre a helyekre. *Érezzük, hogy az új határok megvonása*

[44] PRO FO 371 vol. 12180 N° C5330.

– *különösen Magyarország esetében – súlyos csapás* [calamity] *volt, de ezek bármilyen megváltoztatása csak újabb szerencsétlenséget hozna,* hacsak az nem történne a közvetlenül érdekelt államok közötti baráti megegyezéssel, saját országunk, vagy más, távolabbi országok által gyakorolt nyomás nélkül. A legkomolyabban szeretnénk látni a baráti érzés növekedését és a baráti kapcsolatokat Magyarország és a szomszédos országok között."

Július 17-én kelt válaszában Horthy kijelenti: sem ő, sem kormányának egyetlen tagja sem beszélt Rothermere-rel; köszönetüket sem fejezték ki hivatalosan; még azt sem tudják pontosan, mi indította őt arra, hogy fellépjen érdekünkben. Az elűzöttektől kapott számtalan köszönetnyilvánítást, azoktól, akinek javait elkobozták, akiket börtönbe vetettek kémkedés vádjával, akik egy élet munkája után egy fillér nyugdíjat nem kapnak, szegények és hajléktalanok. *„Nagyon jól tudjuk, hogy akciója kellemetlen a felelős köröknek, s nem táplálunk hiú reményeket."* Véleménye szerint az a mód, ahogyan kezelték Magyarország ügyét a békeszerződésekkel és azóta is, ellentétes a brit józansággal és igazságérzettel. Ennek adnak kifejezést a Lordok Házában és az Alsóházban, méghozzá három munkáspárti képviselő is, pedig a Labour Party mindig barátságtalan volt, reakciósnak tartva bennünket. Természetes, hogy azok, akik javakat és területeket nyertek, örök békét és a háború eltörlését akarják, de *„először igazság, aztán béke!"* [Kiemelés az eredetiben – A. L.]

Smith véleménye: „Ez hasznos. Kétségtelenné teszi, hogy Magyarország urai tudatában vannak annak, hogy Rothermere lord nem töri át a jeget itt, és hogy valójában árthat ügyüknek.... Semmi élesség nincs a levelében, csak *egy egyenes tengerész személyes nézetei."*[45]

Horthy 1929. szeptember 29-i makói beszédének egy részletét, melyben az angol munkáspárti vezetők hazafiságát méltatta, csak a baloldali *Manchester Guardian* közölte. Barclay utódja, *Viscount Chilston* azonnal jelent a szokatlan hangvételű beszédről, melyet úgy magyaráz, hogy „a kormányzó úgy látszik, figyelembe vette Lord Rothermere számos alkalommal adott tanácsát, melyet a múlt héten üzenet formájában is megismételt *Az Est*en keresztül, hogy ugyanis *Magyarországnak rendszerváltásra (!) van szüksége".* Év végi értékelő jelentésében ezt bővebben fejtegeti: „A leszerelés, a kisebbségek és a döntőbíráskodás kérdésében azt hiszik, nagy támogatást várhatnak az új [munkáspárti – A. L.] brit kormánytól. Ugyanakkor minden [társadalmi] osztály és politikai párt, beleértve a jelenlegi rendszer támogatóit, teljességgel megértette, hogy Magyarország nagyobb valószínűséggel akkor tarthatja meg Nagy-Britannia szimpáti-

[45] Uo., vol. 12936 file 181 N° 5093 és uo. 6540.

áját és érdeklődését, ha politikai intézményeit és közjogait demokratikusabb jelleggel átalakítja. Ez volt a fő mondanivalója az elmúlt évben Lord Rothermere számos üzenetének, kijelentésének és tanácsának, hogy mindenáron biztosítani kell az új brit kormány jóindulatát, s ezzel Bethlen is teljességgel egyetért. ... A belső helyzet egyik jellegzetessége, melyet kétséget kizáróan és megelégedéssel kell hangsúlyozni, *a kormányzó személye iránti növekvő tisztelet, akinek népszerűsége és tekintélye vitathatatlan. Körültekintő és meggondolt viselkedése, és az a bölcs belátás és megfontoltság, melyet elsajátított* [he imposed upon himself], hivatala korábbi szakaszainak virtuskodása [kalandorkodása – escapades] után, *megnyerte számára minden társadalmi osztály rokonszenvét és nagyrabecsülését,* kivéve a kevés ultralegitimistát és monarchistát.[46]

1930-as évi jelentésében Chilston szó szerint megismétli a Barclay által írt 1926-os jellemzést Horthyról, hozzátéve, hogy „őszintesége, szerénysége és bölcsessége, melyet az utóbbi években mutatott, kétségtelenül megerősítette helyzetét"[47].

Horthy minden Magyarországra látogató brit személyiséget személyesen fogadott. „Előttük mindig hangsúlyozta Anglia iránti barátságát és a két nép közös sorsába vetett hitét. Leghőbb reménysége, mondta többször, hogy Nagy-Britannia végül beavatkozzon a kontinens ügyeibe, és a békeszerződések békés revíziójára irányuló mozgalom s a bolsevizmus elleni harc élére áll."[48] Hangsúlyozta, hogy a békeszerződések revízióját és az elveszett területek visszaszerzését kizárólag békés eszközökkel és – lehetőleg – Anglia döntőbíráskodásával kívánják elérni – ennek adott hangot 1936 májusában, VIII. Edwardnak írt levelében.[49]

*J. F. Montgomery amerikai követ*ről, aki 1933 és 1941 között képviselte hazáját Budapesten, így írt Frank Tibor: *„Montgomery csodálta Horthy admirálist* ... a percnyi pontossággal működő államfő, a kormányzat hangsúlyosan hierarchikus rendje, a külügyi apparátus megbízhatónak tűnő rutinja azt az érzést keltették az amerikai diplomatában, hogy erős és alkalmas kezekkel vezetett országban

[46] „Ha a magyar munkásság soraiból is kiemelkedik majd egy magyar MacDonald, Henderson és Snowden, akik átérezve hazájuk érdekeit, hajlandók amellett úgy síkraszállni, mint az angol munkásság nagy vezérei tették azt Hágában, akkor a magyar munkásság képviselői is bizonyára szívesen látott részesei lesznek az ország aktív kormányzásának." (Dr. Rácz Iván András, az MTI tudósítójának szeptember 30-i jelentése Londonból.) PRO FO vol. 13664 file 109 N° 7597.; uo. vol. 14393 N° 4530.

[47] Uo., vol. 15243 file 187 N° 253.

[48] Sakmyster 2001, 149.

[49] Uo., 178–179.

van. A követre emellett nagy benyomást gyakorolt a magyar kormányzó katonás fellépése, ellenállhatatlan kedélye. Élete legvégéig úgy emlékezett rá, mint aki *nagyon remek valaki és nagyon csodálatos ember*"[50]. „Az amerikai külpolitika, s így az *amerikai misszió vezetői Budapesten mindig is* a Habsburgok ellen, *Horthy mellett tették le voksukat. H. H. Bandholtz tábornok* 1919–20-ban és Nicholas Roosevelt követ (az elnök távoli unokatestvére) a harmincas évek elején egyaránt nevetségesnek állították be a Habsburg főhercegeket, és *Horthy kormányzásának útját egyengették.* Ebbe a hagyományba illeszkedett Montgomery tevékenysége is."[51]

Sir Austen Chamberlain, volt külügyminiszter, a későbbi miniszterelnök féltestvére magánlátogatás formájában bár, de az angol kormány félhivatalos megbízottjaként 1936 tavaszán végig utazta egész Közép-Európát, hogy tájékozódjon a helyzetről és a megoldás lehetséges módozatairól. Budapesten megbeszéléseket folytatott a kormányzóval, Gömbös miniszterelnökkel, Kánya külügyminiszterrel – a fő téma a békeszerződés területi revíziója volt. *Horthynak kijelentette: „Várjon türelemmel, megígérhetem, ha az alkalmas pillanat eljön, Anglia segíteni fogja Önöket."*[52]

Augusztusban Horthy Berchtesgadenben tárgyalt Hitlerrel, akit óvott „a Nagy-Britanniával való haditengerészeti rivalizálástól. ... nem tanácsos Angliát alábecsülni vagy provokálni, mivel a Brit Birodalom óriási tartalékokkal rendelkezik. Ezért a legjobb megoldás az lenne, ha Németország szövetségre lépne Nagy-Britanniával, és így nem ismétlődne meg az első világháború előtti német vezetés által elkövetett hiba."[53] Nem valószínű, hogy ezt a *Mein Kampf* ismeretében mondta volna Horthy, melynek ez volt az egyik központi mondanivalója... Egy másik beszámoló szerint azt tanácsolta Hitlernek, hogy „az Angliával való barátságot tegye politikájának pillérévé, két oknál fogva: a tengeri hatalom biztosan legyőzne egy szárazföldi hatalmat egy háborúban, és az angol volt az egyedüli nép, amely képes volt uralkodni a világ fölött"[54].

1937 februárjában Horthy Montgomery előtt „méltatta a Mussolini által végzett nagyszerű munkát, [s] azt mondta, hogy a diktatúra sokkal előnyösebb a demokratikus kormányzati formánál, feltéve, hogy a diktátor nem megy túl

[50] Montgomery, J. F., i. m., 18.

[51] Frank Tibor (szerk.): *Roosevelt követe Budapesten – John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941,* Budapest, Corvina, 2002, 55.

[52] Kányát intette, nehogy Olaszország, Németország és Lengyelország segítségével, háború útján próbáljuk meg visszaszerezni elvesztett területeinket. (Arday Lajos: *Az Egyesült Királyság és Magyarország – Nagy-Britannia és a magyar–angol kapcsolatok a 20. században,* Budapest, Mundus, 2005, 111–112.)

[53] Sakmyster 2001, 181.

[54] Macartney, i. m., I., 207.

messzire. *A kormányzó* megjegyezte, hogy ő *nagyon szereti az angolokat,* és hogy ő bejárta az egész világot, és azt tapasztalta, hogy ahol az angolok az urak, mindenhol rendben mennek a dolgok; mégis az a véleménye, hogy Anglia ma már dekadens nemzet és hanyatlóban van... Napjainkban a bolsevisták felforgató tevékenysége a fő veszély."[55] Decemberben azt fejtegette az amerikai követnek, hogy „a Népszövetség csupán a francia külügyminisztérium nyúlványa, ... és nagyon keserűen emlegette a Magyarország elleni vádaskodást Sándor király halálával kapcsolatban, [s] ... hogy a kisebbségekkel való bánásmódra viszont a Népszövetség ügyet sem vetett"[56].

Még abban az évben Sir Frederick Leith-Ross Horthyt „nagyon értelmes és józan embernek" ismerte meg, akinek leghőbb vágya, hogy megőrizze országa szuverenitását. Az akkor európai körúton lévő Joseph Davis, Roosevelt elnök különmegbízottja hosszasan tárgyalt a kormányzóval; a jó erőben lévő és magabiztos Horthyt „az egyik legerősebb és legrátermettebb férfinak" találta, akivel csak találkozott Európában.[57]

1938 augusztusában Horthy és felesége egy flottaparádéra kapott meghívást Kielbe. Hitler ajánlatot tett, hogy Német- és Lengyelországgal együtt támadják meg és osszák fel Csehszlovákiát, s felkínálta egész Szlovákiát. A kormányzó, aki tisztában volt azzal, hogy a csehszlovák Európa egyik legmodernebb fegyverzettel rendelkező hadserege, míg a magyar kicsi, kiképzetlen és gyakorlatilag fegyvertelen, elutasította a csábító lehetőséget azzal érvelve, hogy egy ilyen támadást „Nagy-Britannia tíz év alatt sem bocsátana meg"[58]. Sőt továbbmenve „nem titkolta aggodalmát Anglia magatartásával kapcsolatban, és figyelmeztette Hitlert, hogy egyáltalán ne vállalkozzék az akcióra, mivel meggyőződése szerint az háborúra vezetne, amelyben Németország vereséget szenved, mert az angol hajóhaddal találná szembe magát. Anglia koalíciót hozna létre, s bár gyakran veszít csatákat, „végül mindig megnyeri a háborút".[59] „Titokban Londont és Párizst is tájékoztatták a németek harcias nyilatkozatairól."[60] Horthy, aki „elsőként még mindig Nagy-Britanniához fordult, ... szeptember elsején fogadta George Lansbury angol munkáspárti politikust", aki egyetértett a kormány-

[55] Frank, i. m. 123–124.

[56] Uo., 158.

[57] Sakmyster 2001, 184–185.

[58] Uo., 202.

[59] Hitler felindulva ráordított: „Lehetetlen, badarság! Fejezze be!" Horthy felháborodottan távozott, s ettől kezdve mindvégig feszült és ellenséges maradt a kormányzó és a Führer viszonya. (Macartney, i. m. I., 319.)

[60] Sakmyster 2001, 203.

zónak azzal az elképzelésével, hogy a háborús feszültséget egy öthatalmi konferencia oldhatná, melyet az amerikai elnök hívhatna össze. Október 8-án levelet intézett Neville Chamberlain miniszterelnökhöz, s felidézve testvére ígéretét, segítségét kérte – München után (!) – a magyar területi igények kielégítésére. A Foreign Office által fogalmazott válasz semmitmondó volt.[61] Decemberben Barcza György, londoni követünknek kijelentette: „...ha választani kell, sokkal szívesebben látja Magyarországot brit befolyás alatt, semmint hogy német járszalagra kerüljön; ... tudassa a Foreign Office-szal: *Anglia őszinte és lelkes híve marad,* és mindent megtesz London jóindulatának megnyeréséért.... Barcza tájékoztatta Londont arról, hogy Horthy szívesen fogadna egy hivatalos angliai meghívást", ezt azonban a bekövetkező események időszerűtlenné tették.[62] „Horthy akkor, de még sokkal később is,... abban a gyermekes tévhitben ringatózott, hogy mivel ő jól fekszik Angliában és Amerikában is, baj nem érhet minket, mert ha a németek maradnak alul, akkor az ő személye majd minden bajból kihúz. Horthy akkor egyénileg még tényleg jól is feküdt Angliában; mint világot járt volt tengerészben, aki Otrantónál hősiesen és »gentlemanlike« viselkedett Kerr admirálissal szemben, s mint úri megjelenésű, korrekt felfogású emberben az angolok rokonszenves államfőt láttak benne. Horthynak ez a tisztán egyéni hírneve és népszerűsége egészen 1941 áprilisáig tartott."[63]

1939 januárjában a brit és az amerikai követ előtt Hitlert őrültnek nevezte, aki csak zűrzavart okoz a világban. Háború esetén „Magyarország utolsó leheletéig semleges maradna", s ha a németek megtámadnák Magyarországot, „az utolsó emberig harcolnánk ellenük". A brit követ – a magyarokat nem kedvelő *Sir Geoffrey Knox* – „elképzelhetőnek tartotta, hogy Horthy fehér lován rohamot vezényeljen nyolcvan millió német ellen, ám kételkedett abban, hogy a rohamban akár a kormány, akár a magyar nép követné őt"[64].

[61] Uo., 204–205., 218.

[62] Uo., 207–208.

[63] Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945,* I. kötet, Budapest, Európa–História, 1994, 392. Ekkor, Teleki Pál halálának napján – aki az angol irányzat legkövetkezetesebb képviselője volt a kormányban – a csalódott és elkeseredett angol követ, O'Malley, aki azzal kereste fel a kormányzót, hogy rávegye a régóta tervezett emigráns kormány kiküldésére, a jóváhagyott magyar katonai akció hírére Horthy szemébe vágta: „ha sakálként jár a német oroszlán mögött, egy olyan országgal szemben, amellyel még alig írta alá örök barátsági szerződését, úgy országa ne reméljen sem megértést, sem rokonszenvet, sem kegyelmet a győztes Nagy-Britanniától és az Egyesült Államoktól... neki magának pedig csak a megérdemelt megvetés és szégyen lesz osztályrésze". (Sakmyster 2001, 243.)

[64] Sakmyster 2001, 215.

1939. november 16-án Montgomery azt jegyzi fel beszélgetésük után, hogy „a kormányzó... fel volt dúlva azon, hogy Oroszország benyomult Európába.[65] ... Nem lesz más megváltás, mint valahogy véget vetni a háborúnak – aztán Németország, Anglia, Franciaország, meg mindenki más, Magyarország is, együtt a bolsevikok ellen, hogy kiűzzék őket Európából. ... Arra számít, hogy Oroszország elragadja Besszarábiát. ... Elismerően szólt az elnök [Roosevelt] béketörekvéseiről, a Finnországnak nyújtott támogatásáról"[66].

December 11-én Teleki miniszterelnök egy kényes kérdést érintett: a magyar légierő számára modern gépeket akarnak beszerezni. A katonák – akik csak a német hadsereget és hadfelszerelést ismerik – német gépeket akarnak, de ő – *Teleki – felvetette, hogy „amerikai repülőgépeket kellene vásárolni, s a kormányzó lelkesedett a gondolatért."*[67]

1940. február 7-én a „derülátó hangulatban lévő" kormányzó eldicsekedett a követnek, hogy „a britek ideküldtek egy tengernagyot, hogy vitassa meg vele a tengeri hadviselés menetét.... Nagyon hízelgett neki a britek gesztusa,... hogy ennyire megbíznak benne, és Mr. Hitler sokért nem adná, ha tudná, mit mondott neki a tengernagy. Úgy számítok – folytatta – hogy a britek beküldik flottájukat a Dardanellákon át, és támadást intéznek Baku ellen... valószínűleg így lehet a leggyorsabban véget vetni a háborúnak".[68]

Kormányzóvá választása 20. évfordulóján, 1940. március 1-jén – többek között – VI. György és Roosevelt elnök is gratulált Európa egyik leghosszabb idő óta hivatalban lévő államfőjének, és dedikált fényképüket küldték.[69]

A háború előtti utolsó angol követtel, *Sir Owen O'Malley-vel*[70] „a kormányzó igen előzékenyen, sőt szívélyesen bánt, gyakran fogadta és látta vendégül is, és ilyenkor négyszemközt őt is biztosította őszinte angolbarátságáról"[71]. O'Malley, aki Sakmyster szerint Horthy csodálójává vált „1939. november 8-i jelentésében... azt írta, hogy amennyiben a brit külpolitika érdeke a magyar függetlenség és semlegesség megőrzése, úgy nem lelhetnek Horthy tengernagynál jobb barátra." A fegyveres semlegesség fenntartását értékelve „ezért is mondta *1940 márciusában Sir Alexander Cadogan,* a külügyminiszter állandó helyettese Barcza Györgynek, hogy *Horthy*

[65] Lengyelország keleti felének megszállásáról van szó, a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján.
[66] Frank, i. m., 249–250.
[67] Uo., 257.
[68] Uo., 260–261.
[69] Uo., 226.
[70] Unokaöccse, Raymond O'Malley egy nemzetközi könyvvizsgáló cég középszintű vezetőjeként dolgozott Budapesten a '90-es évek elején.
[71] Barcza, i. m., I., 442.

Európa vezetői közül az egyik legnépszerűbb és legnagyobb tiszteletnek örvendő államférfi, akit a britek különösen tisztelnek, hiszen lovagias tengerész és egyben úriember".[72]

Május 7-én Horthy Montgomerynek „azt mondta, szörnyű helyzetben van, és sosem tudja, hogy másnap mit fog tenni vagy mit tehet majd egyáltalában. ... Úgy tetszik, csak két választásuk van: vagy átengedik a németeket Románia felé, vagy megpróbálnak ellenállni a német megszállásnak... azzal a pár szál katonával, akiket a németek bizonyára legázolnának. ... Olaszországban Mussolini az egyetlen, aki háborúzni akar ... bízik benne, hogy a pápa és a király... képes távol tartani az országot a háborútól. ... Ismeretei szerint Olaszország nincsen abban a helyzetben, hogy háborúzzon, ami egyébként is katasztrófához vezetne a világnak ezen a részén. ... Aztán hosszan beszélt a német légierőről, az amerikai repülőgépekről és a háború menetéről, mindvégig a szövetségesek szemszögéből. ... Megvető hangon szólt Hitlerről, és azt mondta, hogy mindenki gyűlöli... a lengyelek, a csehek és ebben az országban is...[73]

Május 25-én nagy örömmel vette át Roosevelt elnök levelét és dedikált fényképét, majd kijelentette: ... nem hiszi, hogy a németek egyetlen ugrással akarnának partra szállni Angliában; inkább majd először légi hadjáratot indítanak. ... Szovjet-Oroszország meg fogja támadni Besszarábiát... és ezért Magyarország több katonát vonultat be, hogy... megtehesse, amire képes a maga védelmében. ... Hitlernek fogalma sincs a hadvezetésről ... Magyarország helyzete olyan, hogy sorsának irányítása kicsúszott az ország kezéből"[74] – mindez bizonyítja a kormányzó jó helyzetmegítélését.

Kiugrás?

Teleki Pál miniszterelnök 1940 elejétől napirenden tartotta teljhatalmú magyar képviselők küldését Londonba és Washingtonba. Horthy emigráns kormányt nevezne ki; a cseh, lengyel és jugoszláv példát követve Bethlen lenne a londoni miniszterelnök, Barcza a külügyminiszter. O'Malley azt javasolta, Horthy a hozzá hű csapatokkal vonuljon Szegedre, és vészhelyzetben onnan Jugoszlávián át repüljön Londonba. Az elképzelést Londonban kedvezően fogadták, s *1941 januárjában Cadogan „tájékoztatta Barczát,* hogy amennyiben Horthy és kormánya Nagy-Britanniába menekülne, *Őfelsége kormánya* megtiszteltetésnek venné és

[72] Sakmyster 2001, 227.
[73] Frank, i. m., 279–280.
[74] Uo., 284–285.

elégedettséggel nyugtázná a lépést, valamint *készen állna elismerni az emigráns kormányt*"[75].

1940. november 8-án Montgomery is tárgyalt az emigráns kormány tervéről. Chorin Ferenc „arról számolt be, hogy ő és mások is arra biztatják Eckhardt Tibort és gróf Bethlent, hogy hagyják el az országot és menjenek ki Angliába vagy Amerikába..., hogy a külföldi hatalmak megértsék, mi a valódi helyzet Magyarországon; továbbá, ha a németek elfoglalnák az országot, új kormányt lehetne alakítani Amerikában vagy Angliában". A követ megkérdezte az ország egyik leggazdagabb emberét, hajlandó lenne-e finanszírozni egy ilyen vállalkozást, s a válasz igenlő volt. Kánya is szorgalmazta, hogy elhagyják az országot, „már csak ezért is, hogy megmeneküljenek a koncentrációs tábortól"(!). A kormányzó is jó ötletnek tartotta, és azt mondta, hogy beszélni fog erről a miniszterelnökkel. Majd kijelentette: „Egyelőre még a helyemen vagyok, és sokkal jobban kézben tartom a dolgokat, mint az a felszínen látszik.... Igenis megtartom a parlamentet, de a nácikat kirúgom a Házból". Búcsúzóul felszólította a követet: „Mostantól fogva bármi történik,... jöjjön egyenesen hozzám"[76].

Utolsó beszélgetésükre 1940. november 22-én került sor. Témák: Magyarország csatlakozása a Háromhatalmi Egyezményhez, az olaszok katasztrofális veresége Görögországban és a német békekezdeményezések Anglia irányába, portugál közvetítéssel: „a békekötés az egyetlen értelmes dolog, amit a szövetségesek tehetnek"[77] – zárta a kormányzó.

1941. április közepén Horthy levélben figyelmezteti Hitlert, hogy egy „angliai partraszállás ezer veszéllyel járna, és még siker esetén sem vezetne semmire, hiszen a britek a hatalmas Royal Navyre támaszkodva Kanadából és az Egyesült Államokból folytatnák a harcot.[78]

Horthy azonban, mint kapitány, nem volt hajlandó elhagyni az ország egyre veszélyesebb vizeken hánykolódó hajóját, és 1941 decemberében beállt a hadiállapot Magyarország és a két angolszász hatalom között. A távozóban lévő Howard Travers amerikai első titkárnak Horthy István „apja és saját nevében rokonszenvét fejezte ki a szövetséges hatalmak iránt, és sajnálkozott, hogy nem vehet részt a nyugati hatalmak oldalán a németek elleni harcban".

Erről beszélt feleségének Kijevben, néhány nappal tragikus halála előtt: „A fronton tapasztaltak alapján még jobban megerősödött benne az a meggyőződés,

[75] Sakmyster 2001, 236–237.; Macartney, i. m., I., 598.
[76] Frank, i. m., 304–307.
[77] Uo., 309–310.
[78] Sakmyster 2001, 245.

hogy a németek elvesztették a háborút, és azt is világosan látta, hogy ő sem a fronton, sem odahaza nem tud az ország helyzetén változtatni. Ezért úgy döntött, hogy hazatérte után el fog menni Angliába vagy az Egyesült Államokba, és megpróbál ott tenni valamit hazája javára."[79]

A kormányzó maga így búcsúzott Traverstől: „Ne felejtse, hogy ez az úgynevezett hadüzenet nem törvényes, az országgyűlés nem fogadta el, én nem írtam alá"[80]. Az egyik követségi titkárt búcsúvacsorára hívták, amelyen – meglepetésére – parlamenti képviselők és kormánytagok is megjelentek. A háziasszony, Magyarország egyik legelőkelőbb családjának tagja, pohárköszöntőjében a gyors amerikai győzelemre emelte poharát. A repülőtéri búcsúztatáson „a kormányzó szárnysegéde tolmácsolta a tengernagy és felesége jókívánságait, és hatalmas csokrot nyújtott át nekem – írta a követ felesége – [s] ... miközben a repülőgép motorjait beindították, megjelent Horthy István, kezében hatalmas orchideacsokorral."[81]

1943-ban több csatornán folytak a „kiugrást" és fegyverszünetet előkészítő tárgyalások. A berni magyar követ Horthy személyes engedélyével és támogatásával vette fel a kapcsolatot Royall Tyler amerikai diplomatával, aki évekig élt Budapesten mint a Népszövetség a magyar kormány mellé rendelt gazdasági tanácsadója. A folyamatos kapcsolattartás érdekében Sapieha herceg, a londoni lengyel emigráns kormány magyarországi képviselőjének közreműködésével két, titkos rádióadót is működtettek, az egyiket Horthy hozzájárulásával a Várban, kifejezetten a Londonnal való összeköttetés biztosítására.

Charles Howie dél-afrikai ezredest, akinek 1943-ban sikerült Magyarországra menekülnie a breslaui hadifogolytáborból, siklósi „védőőrizetéből" Horthy „többször fogadta, s felkérték, dolgozzon ki egy tervet, hogyan tudnák elfoglalni a brit csapatok Magyarországot"[82].

1944. szeptember végén két, békét kérő küldöttség indult útnak. Náday István tábornok egy magyar vadászgéppel, Howie ezredessel együtt sikeresen eljutott a szövetségesek olaszországi főhadiszállására, de érdemben már nem tárgyaltak velük.[83]

[79] Horthy Istvánné visszaemlékezéséből idézi Nemeskürty István: *Búcsúpillantás*, Budapest, Szabad Tér, 1995, 243.

[80] Sakmyster, 2001. 253, 258–259.

[81] Montgomery, i. m., 178–179.

[82] Sakmyster 2001, 290–291.

[83] Uo., 337.

A „kiugrási" kísérlettel, Horthy október 15-i proklamációjával kapcsolatban Montgomery így írt 1947-ben megjelent könyvében: „Ez a világ jobb, tisztességesebb hely lenne, ha az angol nyelvű nemzetek vezetői csak egy kis részét mutatnák fel annak a bátorságnak, amelyről annak idején Horthy tengernagy tanúbizonyságot tett". Az egykori követ többszörösen is segítette a német és amerikai fogságból kiszabadult kormányzót: jó barátja, Homer Cummings demokratapárti vezető, igazságügy-miniszter közreműködésével sikerült elérni, hogy ne emeljenek vádat ellene, csupán tanúként hallgatták meg Nürnbergben,[84] s a nincstelenné vált Horthy családot portugáliai emigrációjukban haláláig (1954) támogatta, és megszervezte, hogy azt a rendszeres havi segélyösszeget – melynek javarészét megmenekült magyar zsidók biztosították – halálukig (1957, 1959) folyósítsák.[85]

Frank Tibor szellemes összefoglalása szerint „Amerikai szemmel nemcsak Hitler Németországa, hanem [1945 után – A. L.] a sztálinista Szovjetunió is olyan fenyegetést jelentett, amelyhez képest a horthyzmus Washingtonból nézve megszépült: elveszett paradicsomnak látszott. Horthy tehát először jobbnak tűnt, mint a Habsburgok, majd jobbnak tűnt, mint a nácik, és végül jobbnak tűnt, mint a bolsevizmus."[86]

Zárszó

A kortársi magyar vélemények mellett[87] zárjuk összeállításunkat négy angol–amerikai értékeléssel:

[84] Tito kívánta a vádelemelést, amit – furcsa módon – Sztálin is ellenzett. Ebben közrejátszott az a tény, hogy Horthy személyes fellépése mentett meg kétszázezernyi budapesti zsidót a deportálástól és a csaknem biztos haláltól 1944 júliusában.

[85] Montgomery, i. m., 24.

[86] Frank, i. m., 34.

[87] „Horthy egy katonaember, egy igen gavallér, derék úr volt, de nem volt meg az ítélőképessége, az önálló akarata; annak volt igaza, aki utoljára volt nála, ezért uralta a környezete..." Horthy Istvánt nyilas röplapok „mulatós, angol- és zsidóbarátnak jellemezték". (*Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, Budapest, Kossuth, 1983, 11., 235.)

„A kormányzó politikailag korlátolt, csak katonai kérdések érdeklik, s teljesen tábornokai és a vezérkar befolyása alatt áll. ... A rövidlátó és a tisztikartól befolyásolt kormányzó, aki, bár magát angolbarátnak vallja, mégis teljesen el van kápráztatva a németek erejétől és sikereitől..." (Teleki Pál miniszterelnök 1940 elején Barcza György londoni követnek). Barcza György: *Diplomata emlékeim 1911–1945*, I. kötet, Budapest, Európa–História, 1994. 448.

„Egyénisége az új idők követelményeihez alkalmazkodni nem tudott. ... Egyet azonban el kell ismerni: a magyar függetlenséget keményen védelmezte, a túlzó nácibarátokat lépten-nyomon

Barátja, a még kormányzóról: „Csak egy történelmi igazságot állapítok meg, amikor megerősítem, hogy *ez az ember a stabilitás, jóhiszeműség és a rend fő tényezőjének bizonyult Délkelet-Európában*". A királypuccsokról szólva: „Józan eszének nagysága, jellemének szilárdsága, abszolút egyenessége mentette meg a helyzetet... Soha senki nem vonta kétségbe szavát, és *ennek a kiváló jellemnek, mocsoktalan becsületnek és abszolút megbízhatóságnak köszönheti Magyarország fokozatos magához térését abból a nyomorúságos helyzetből*, amelyben lévőnek találtam, mikor odaérkeztem, és európai államférfiak biztos támaszpontot találtak benne az elmúlt húsz év folyamán.... Egymással teljes nyíltsággal beszélhettünk, tudva azt, hogy nincs félnivalónk a másik fél rossz szándékát illetően."[88]

„Mindenki tanúsága szerint kedves, tapintatos földesúr és vezető volt; nyílt és barátságos mindenkivel szemben, akivel az élet összehozta... Sohasem volt igazán „radikális jobboldali", sem jó, sem rossz értelemben; *konzervatív volt és hazája iránt elkötelezett*.... Jó adag veleszületett intelligenciával és jelentős mértékű józan ésszel rendelkezett.... Biztos, hogy értelmi fénye nem volt modern, nagy fényerejű neonlámpa, hanem kimondottan ódivatú és helyi magyar méretezésű gyertya [más fordításban petróleumlámpa – A. L.]. ... Nem állt a fajelmélet alapján: készségesen megengedte, hogy lehetnek és tényleg vannak jó zsidók is, akik ugyancsak jó magyarok. ... A nácizmusnak mind az antiszemitizmusa, mind a szociális szélsőségessége taszította őt.... úgy gondolta, hogy az nem úriemberek rendszere.... Mint nemzeti gyengeség, nagymértékben jellemezte a vágyálmokat kergető gondolkozás, és ez... befolyásolta politikai ítéleteit.[89]

---

szabotálta, a zsidóüldözéseket nem helyeselte, sőt államfői tekintélyének maradványaival a legnehezebb időkben védte őket, amennyire csak tudta. A hadifoglyok gondozására külön figyelmet fordított. Személyesen vállalta a lengyel hadifoglyok és menekültek védelmét... Az angol és francia hadifoglyok sorsa iránt állandóan érdeklődött." (Mester Miklós: *A magyar háborús felelősség és a magyar ellenállás igaz története*, kézirat, MTA Könyvtára, Kézirattár, MS 10784/33., 28., idézi Török Bálint: *Farkas esz meg, Medve esz meg*, Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2004, 85.)

„A győztes hatalmak ismerték nevét, tudták, hogy egyik irányban sem hajlamos a szélsőségekre, bár erélyes, és ha kell, könyörtelen. Mivel nem politikai vezetőnek, hanem államfőnek szánták, nála alkalmasabb egyéniséget aligha találhattak volna. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy Horthy altengernagyot tehát a győztes hatalmak szemelték ki és hagyták jóvá, s nem a nép, nem a nemzet választotta, mint Hunyadit vagy Kossuthot." (Nemeskürty István: *Búcsúpillantás*, Budapest, Szabad Tér, 1995, 13–14.)

[88] Sir Thomas Hohler: Reminiscences of Hungary, *The Hungarian Quarterly*, vol. V. 1939/1., 21–22.

[89] Macartney, i. m., I., 87., 89., 92–93., 95.

„Nem volt ragyogó elme, de kérdéses, hogy alkotmányos uralkodóknak annak kell-e lenniük. Nagyon is józan esze volt azonban, *erős hazafiság, becsületesség és tisztesség jellemezte.*... Senki sem tagadja, hogy *a maga hatalmának korlátai és saját elvei szerint a legjobbat tette.*"[90]

„Horthy szerepe a magyar történelemben, különösen 1919–20 zavaros viszonyai közepette, sok tekintetben hasonló a fehér tábornokokéhoz Oroszországban (Kolcsak tengernagy, Gyenyikin tábornok, Mannerheim marsall)... Valójában egy érdekes ideológiai hibridet képviselt, a 19. századi konzervatizmus és a 20. századi jobboldali radikalizmus elemeinek keverékét."[91]

Megjelent: *Valóság*, 2011/10., 31–47.

[90] Montgomery, i. m., 67.
[91] Sakmyster 1994, 7.

Békés határrevíziók, fegyveres terület-visszafoglalások, 1938–1941

1938 nyarán–őszén úgy látszott, a megbékítési és Németországot kielégíteni törekvő angol politika kész szerepet vállalni a békés határrevízióban. Jóllehet Beneš, Titulescu román külügyminiszter és a Kisantant több más vezetője is kijelentette, hogy egy barázdát sem adnak vissza, „végül eldőlt a revízióháború": a brit kormány megbízottja, Lord Runciman bejárta a Szudétaföldet, és tényfeltáró útjáról készített jelentése szolgált alapul a müncheni szerződéshez. Angliában és Franciaországban senki sem akart meghalni az általuk kreált Csehszlovákiáért. A szovjet beavatkozás a franciától függött. 1938. szeptember 29-én a két miniszterelnök, Chamberlain és Daladier megegyezett a két diktátorral, Hitlerrel és Mussolinivel a túlnyomóan németlakta határ menti területeknek a Birodalomhoz csatolásáról (amelyhez soha nem tartoztak). A soknemzetiségű államot sajátjuknak érző és abban uralkodó szerepet játszó csehek mellett Nyugaton is sokan értékelték szégyenteljes cserbenhagyásnak a történteket.[92] A nyugati hatalmak visszautasították, hogy szerepet vállaljanak a lengyel és a magyar igények kielégítésében. Szerintük ezeket kétoldalú tárgyalásokon kell rendezni. A lengyelek – elég erősnek érezve magukat – október elején bevonultak Szilézia lengyellakta határvidékére, visszafizetve az 1920-as hátbatámadást. A katonailag gyenge Magyarország (a győri program végrehajtása épp hogy elkezdődött) tárgyalóasztalhoz kényszerült a csak szlovákokból álló delegációval. A Teleki vezette küldöttség etnikai határt akart, de Pozsony és Nyitra kivételével ragaszkodott a nyelvhatáron fekvő, ekkor még magyar többségű városokhoz. Az utolsó szlovák javaslat szerint a magyarlakta vidék került volna vissza, 11,3 ezer km^2-en 740 ezer lakossal, a városok nélkül.[93] Az áthidalhatatlan ellentétek miatt *Ribbentrop és Ciano külügyminiszterek döntőbírósága*

[92] Churchill szerint a két kormány választhatott a szégyen és a háború között. A szégyent választották, de ezzel nem fogják elkerülni a háborút.

[93] Felmerül a kérdés, jóváhagyta volna-e a háborút lezáró konferencia ezt a határvonalat. A legnagyobb valószínűséggel nem, mert:
- elvi döntés született, az 1937. december 31-i határok visszaállítására;
- Csehszlovákiát szövetséges hatalomnak tekintették, míg hazánkat legyőzött, ellenséges országnak;
- a csehek hivatkozhattak volna arra, hogy őket nem köti a szlovákok által kötött megegyezés;

A kassai Dóm

a bécsi Belvedere-ben[94] *november 2-án döntött 12,1 ezer km² és 1,1 millió lakos átadásáról Magyarországnak, 850 ezer magyar és 140 ezer szlovák lakossal.* A visszacsatolt városok között volt Komárom, Érsekújvár, Losonc, Léva, Ipolyság, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Munkács és Beregszász. Az 1938 és 1945 közötti magyar–szlovák határ kisebb kivételektől eltekintve[95] pontosan követte a két nép közti etnikai határvonalat. A szlovákok számára a kétnyelvű és ingadozó tudatú Kassa[96] elvesztése volt a legfájdalmasabb, míg a várost Ungvárral összekötő vasúti fővonal egy rövid szakaszon továbbra is szlovák területen haladt át, ahol – Sátoraljaújhelytől északra – az új határ egybeesett a trianonival és az etnikaival.

– s ami a legfontosabb: a térségben döntő szerephez juttatott Szovjetunió a csehszlovák igényt támogatta volna.

[94] Savoyai Jenő és Ferenc Ferdinánd palotája, ahol 1955-ben az osztrák államszerződést is aláírták.

[95] Ilyen volt a nagysurányi beszögellés szlovák nyelvszigete és néhány falu Ungvártól nyugatra.

[96] Magyar: 1910: 75%, 1930: 16%, 1941: 83%
Szlovák: 1910: 15%, 1930: 60%, 1941: 15%

Munkács vára

Bár sikerült rést ütni a trianoni békerendszer falán, a magyar kormánykörök távolról sem voltak elégedettek: nem jött létre a közösen óhajtott magyar–lengyel határ, s így az egyre nyomasztóbb német fölényt ellensúlyozandó Róma–Belgrád–Budapest–Varsó „horizontális tengely". A földrajztudós Teleki (ismét miniszterelnök 1939 februárjától 1941 áprilisáig) hiába érvelt azzal, hogy az Északkeleti-Erdős-Kárpátok erdeinek esetleges kiirtása ökológiai katasztrófát okozhat Magyarország sík vidéki területein, ezért hozzá kell csatolni. Hitler nem járult hozzá a november végére tervezett magyar–lengyel akcióhoz Kárpátalja megszállására, mert ugródeszkának tekintette egy, Lengyelországból és a Szovjetunióból kikerekítendő, „önálló" ukrán állam létrehozásához.

A brit diplomácia tökéletes helyzetismeretét mutatja Cadogan állandó külügyminiszter-helyettes kijelentése 1939. február 17-én: *„Ruténia Magyarországhoz csatolása gyengítené a német előrenyomulást Ukrajna és Románia felé. A rutén népnek az az érdeke, hogy Magyarországhoz csatolják őket – ezért Anglia jó szemmel nézi, ha a Ruténföldet Magyarországhoz csatolják."*

1939 márciusára megváltozott a német álláspont. A müncheni szerződést felrúgva Hitler parancsot adott a maradék Cseh-Morvaország megszállására; Tiso a Birodalom védnöksége alá helyezte az önállósult Szlovákiát. Kárpátalján hatalmi vákuum alakult ki, Volosin főleg diákokból toborzott Szics-gárdája nem volt ellenfele a bevonuló magyar csapatoknak.[97] Ezzel az akcióval újabb

[97] Egy 30-40 fős osztag Lengyelországba akart áttörni, de a lengyel határőrök Vereckénél tűzharcban megsemmisítették az ukrán szakadárokat. Ott vannak eltemetve, s többek között ezért ellenzik

12 ezer km²-rel és 700 ezer, döntő többségében ruszin lakossal gyarapodott az ország.[98]

Ismét magyar zászló lengett az „ezeréves határok" egy szakaszán, a Kárpátok gerincén, s végre létrejött a közös magyar–lengyel határ. Ennek jelentősége a második világháború első heteiben nőtt meg, amikor több mint százezer lengyel katona és polgári személy nyert ideiglenes menedéket a baráti Magyarországon.

Csehszlovákia felszámolásával vált elkerülhetetlenné a második világháború: Anglia történetében először „békeidőben" bevezették a kötelező katonai szolgálatot. A két nyugati hatalom bejelentette: garantálja Belgium, Hollandia, Svájc, Lengyelország és Görögország, valamint Románia függetlenségét, és német támadás esetén segítséget nyújtanak. Magyarországot viszont már az Anschluss után, 1938 tavaszán „leírták".[99]

A brit diplomácia – végzetesen megkésetten – Csehszlovákia elvesztése után nagyobb figyelmet kezdett szentelni a közép- és délkelet-európai kérdéseknek, mint korábban. Az említett garanciákon túlmenően lépéseket tett egy németellenes, de legalábbis semleges tömb kialakítására. 1939 márciusának utolsó napjaiban Quibell képviselő folytat megbeszéléseket Budapesten, s javasolja, hogy a további német terjeszkedéssel szemben fogjon össze Lengyelország, Magyarország, Románia és Jugoszlávia és védjék meg a szabadságukat és függetlenségüket. Azt is hozzáteszi azonban, hogy *„az angolok egy ilyen összefogást erkölcsi támogatásban részesítenének. Más segítséget alig tudnak adni."* Ugyanekkor Benfield alezredes, a közép-európai hírszerző alosztály vezetője figyelmezteti Utassy londoni katonai attasét: nem a területek megszerzése, hanem megtartása a fontos, sőt megcsillogtatja annak lehetőségét is, hogy Magyarország semlegessége esetén Anglia Szlovákiát Magyarországnak juttatná. Az európai fővárosokban már felkészültek az új háború kitörésére. Rómában cselekedtek: Albániába olasz csapatok vonultak be, és „védnökség" alá helyezték a kis országot.

A Teleki-kormány kettős célkitűzése: kimaradni a közelgő háborúból, s ezzel – okulva az első világháború, a forradalmak és a román megszállás katasztrófá-

---

a honfoglalási emlékmű felállítását az ukrán nacionalisták, akik a németbarát és németek által kiképzett Szics-gárdát szellemi elődeiknek tekintik.

[98] A Foreign Office – a brit kormány álláspontjának megfelelően – utasította a sajtót és a rádiót: lépjenek fel Csehország megszállása ellen, de nyilatkozzanak kedvezően Ruténiáról.

[99] Bruce Lockhart (helyettes államtitkár 1941–1945) 1938 őszén megírta Imrédynek: *„Britain had written Hungary off"*, hozzátéve, hogy a Foreign Office véleménye szerint Magyarországot geopolitikai helyzete Németország karjaiba fogja kényszeríteni. Az angol külügyminisztérium közép-európai osztályának vezetője, Sir Orme Sargent 1940 tavaszán ezt így fogalmazta meg: *„Sohasem vetődött fel, hogy garantáljuk Németországgal szemben ezt az országot, mint ahogyan Romániával tettük. Más szavakkal: tudomásul vettük, hogy Magyarország német érdekszférába tartozik."*

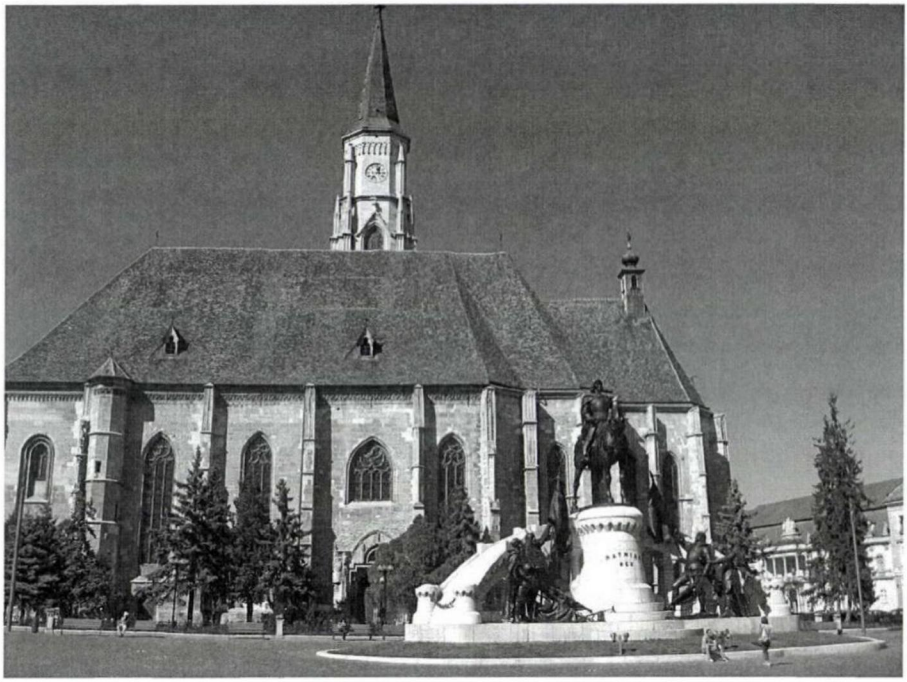

A kolozsvári Szent Mihály templom

jából – megmenteni a magyar véderőt, felkészülve a várhatóan ismét kaotikus állapotokra, biztosítani a visszaszerzett területeket. A másik: Erdély megszerzése önerőből, ha kell, katonai akcióval, s nem egyik vagy másik nagyhatalom adományaként, nehogy, ha a másik fél győz, azt később mint a csatlósnak juttatott koncot vegyék el Magyarországtól.

A háborús konfliktus lehetősége már a kárpátaljai bevonulás kapcsán felmerült. A délkeleti részen ugyanis mintegy 20 ezer román élt, így ezt a sávot Románia magának követelte. Lengyelország, amelyet barátsági szerződés fűzött Romániához, erős nyomást gyakorolt a magyar kormányra e baráti gesztus megtételére, ami egy német- és egyben szovjetellenes lengyel–magyar–román–jugoszláv összefogás kiindulópontjául szolgálhatott volna. A magyar vezetés ezt halogatta, sőt március végén kölcsönösen mozgósításra került sor. Az összetűzést erőteljes német és brit fellépés akadályozta meg, mert ekkor mindkét nagyhatalom érdeke a béke fenntartását kívánta ebben a térségben. A budapesti helyzetfelmérésre és „helyezkedésre" jellemzően Csáky külügyminiszter nem a német, hanem az angol kormányt kérte fel békéltető közbenjárásra

A háború kitöréséhez az utolsó, döntő lépést az 1939. augusztus 23-án aláírt Ribbentrop–Molotov-paktum jelentette, amelynek nyilvánosságra hozott szövege semmi újat és rendkívülit nem tartalmazott, de sugallta a német–szovjet megegyezés tényét. A lényeg a – szovjet részről hosszú időn át tagadott – titkos záradékban rejlett, amely szerint a két totalitárius állam vezetői felosztották a térséget: a szovjet befolyási zónába került Finnország és a balti államok, valamint Besszarábia (Moldova). Lengyelországot kettéosztották a Narev–Visztula–San folyók mentén.

A szeptember elsején megindított második világháborúra az ürügyet ismét térségünk etnikai problémái szolgáltatták: ezúttal a lengyelországi egymilliós németség „elnyomása". Az első áldozat így Lengyelország lett, amely összeomlott a két, hatalmas szomszéd túlereje és nyugati szövetségeseinek felkészületlensége és defetizmusa miatt.[100] Majd Finnország következett, amely a „téli háborúban" (1939. november–1940. március) a világ csodálatát kiváltó hősiességgel és eredményességgel védekezett a szovjet agresszióval szemben. Csupán szimbolikus segítség érkezett,[101] s jelentős emberáldozattal és területveszteséggel, de sikerült megőrizni önálló államiságát. A három balti állam rosszabbul járt, bár nem álltak ellen. A sztálini vezetés előbb „barátsági" szerződéseket és szovjet helyőrségeket erőszakolt rájuk, majd 1940 nyarán lerohanta és bekebelezte őket, s megkezdődött – a lengyelekhez hasonlóan – vezető rétegük fizikai megsemmisítése, a lakosság tömeges deportálása.[102]

Hasonló sors várt Besszarábiára. Sztálin üzenetében közös fellépést ajánlott a magyar kormánynak Románia ellen Erdély visszaszerzésére,[103] de *„ez inkább szándékunktól való elállásra késztetett"* – írta visszaemlékezéseiben Kállay Miklós, a későbbi miniszterelnök (1942–1944).

[100] Angliának erős flottája és korszerű légiereje (RAF) mellett gyakorlatilag nem volt szárazföldi hadserege, a nagy és jól felszerelt francia haderő pedig védelemre rendezkedett be a Maginot-vonal mögött (Sitzkrieg – ülőháború).

[101] Egy hadosztálynyi svéd önkéntes, iskolások, menekültek ideiglenes befogadása: (elavult) francia vadászgépek, dán ágyúk.

[102] 1940–41-ben országonként több tízezer, 1944–45-ben több százezer baltit végeztek ki, ítéltek hosszú börtönbüntetésre és kényszermunkára, telepítettek át a Szovjetunió távoli területeire. A németek kiirtották csaknem a teljes zsidóságot. A hadseregek és a – németek oldalán harcoló – önkéntes alakulatok katonái közül sokan a harctereken vesztették életüket. A partizánharcok, tisztogatások az 1950-es évek közepéig folytak. Ezek együttes következményeként minden harmadik észt, lett és litván elpusztult.

[103] Hitler 1938-as ajánlatához hasonlóan ezt mondta Kristóffy követnek: *„...Miért nem támadják meg Romániát? Most itt az ideje."* Molotov július 4-én közölte a követtel: *„A szovjet kormány megalapozottnak tekinti a magyar területi követeléseket Romániával szemben, és kész azokat támogatni a békekonferencián."*

1940 első hónapjaiban ez a szándék Erdély visszaszerzésére irányult, lehetőleg brit támogatással vagy legalábbis jóváhagyással. A közismerten angolbarát Teleki saját kezűleg írt, szigorúan bizalmas levelekben utasította Barcza londoni követet: próbálja rábírni az illetékeseket egy olyan – értelemszerűen titkos – nyilatkozatra, hogy az angol kormány Európa új átrendezésénél figyelembe veszi a magyar kérdést és támogatja Magyarország Romániával és többi szomszédaival fennálló területi vitáinak ésszerű elrendezését. A Teleki és munkatársai által kidolgozott területi igényeket, maximális és minimális követeléseket, térképekkel és statisztikákkal, emlékirat formájában juttatták el a nagyhatalmak kormányaihoz 1940. március elején. Ezzel egy időben Teleki lépéseket tett egy emigráns kormány működésének biztosítására: e célra 5 millió dollárt utaltak át Pelényi washingtoni követnek.

A németek villámháborús sikerei, Franciaország összeomlása, az angol expedíciós sereg felszerelésének elvesztése alapvetően megváltoztatta az erőviszonyokat. A már a Szovjetunió elleni támadásra felkészülő Hitler és vezérkara nyugalmat akart teremteni Délkelet-Európában, a román olaj biztosításával. Ennek előfeltétele volt a magyar és a bolgár területi igények kielégítése utáni új határok szavatolása.

A besszarábiai akció idején, június végén a magyar hadsereget mozgósították és felvonultatták a román határon. Románia július 1-jén felmondta az immár csak brit garanciákat, az összecsapás elkerülhetetlennek látszott. Hitler és Ribbentrop ekkor kétoldalú tárgyalásokra ösztönözte a bolgár, román és magyar kormányt. Az előbbi esetben sikerült megállapodni Dél-Dobrudzsa átadásában, de az augusztus második felében, Turnu Severinben folytatott román–magyar tárgyalások nem hoztak eredményt. A román kormány kérésére Bécsben ismét összeült a német–olasz döntőbíróság. Az *augusztus 30-án aláírt második bécsi döntés* értelmében Erdély és a Partium kettévágásával (a nagyobbik rész a vasútvonalakkal, bányákkal, nehéziparral Romániáé maradt)[104] *43,5 ezer km² 2,6 millió lakossal visszatért Magyarországhoz*, benne a színmagyar Székelyfölddel, de közel egymillió románnal a köztes területeken. Dél-Erdélyben és a Bánságban félmillió magyar maradt román fennhatóság alatt. Mindkét kormány és nép elégedetlen volt a „salamoni döntéssel", melynek tragikus következményeként a két állam még szorosabban kötődött Németországhoz, és versenyfutás folyt

[104] Feljegyzések utalnak arra, hogy a német külügyminisztérium két változatot készített: egyet a határ menti területek, egy másikat a Székelyföld visszaadására, korridorral, Ezeket állítólag Hitler vonta össze a Magyarország számára kedvezőbb területi rendezéssé. Tartotta magát az a vélemény is, hogy a magyar többségű Torda és a környéki földgázmezők Göring intervenciójára maradtak román kézen, mert akkorra részvénytulajdonosa lett az érintett román vállalatoknak.

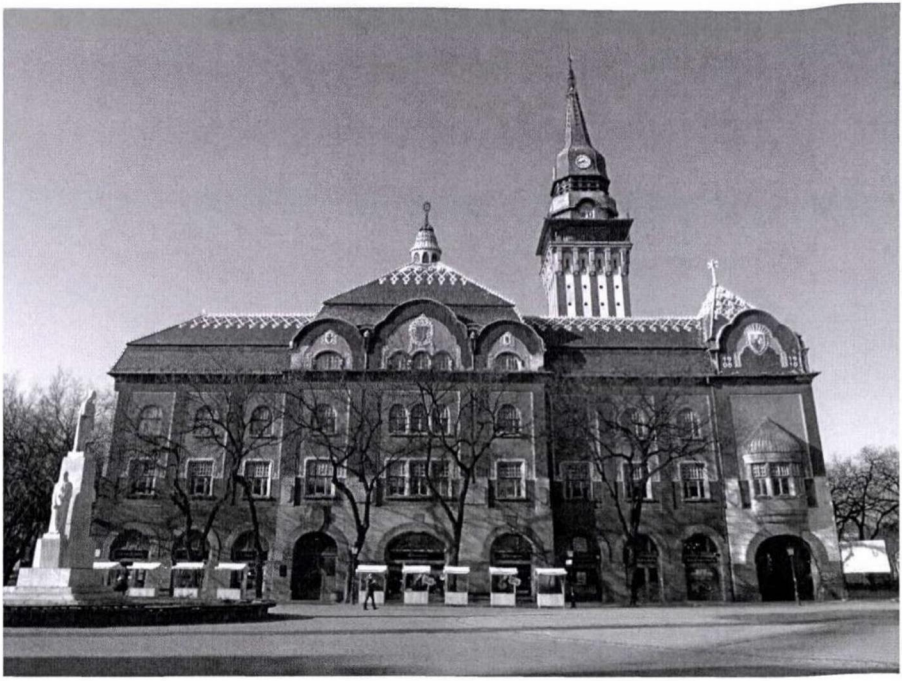

A szabadkai városháza

Hitler kegyeiért egy újabb határrevízió reményében.[105] Halifax angol külügyminiszter már szeptember 7-én kijelentette, hogy csak azt az igazságos és békés statusquo-változtatást ismerik el, amelyet az érdekelt felek szabad és békés tárgyalásain értek el, agresszió és kényszer nélkül: *„ebből következik, hogy nem tudjuk elismerni a magyar–román vita Erdélyre vonatkozó, most bejelentett rendezését, mivel az a tengelyhatalmak Romániára gyakorolt nyomásának eredménye".* Az új Antonescu-kormány 1941-ben hivatalosan közölte Németországgal és Olaszországgal, hogy nem ismeri el a döntőbíróság által meghúzott határokat, s nem járultak hozzá a határkövek felállításához.

A Déda–Szeretfalva közti vasúti összeköttetést másfél év alatt sikerült megteremteni, de ezzel nem szűnt meg a Székelyföld stratégiai veszélyeztetettsége, védhetetlensége egy román és/vagy szovjet támadás esetén.[106]

[105] Ciano szerint a magyar delegáció alig leplezett örömmel fogadta a döntést, de a messzebb lakó Telekit rossz sejtelmek gyötrik. A pályaudvaron ezt mondja az őket fogadó Kállaynak: *„Isten adja, nehogy most veszítsük el Erdélyt örökre, mert ez a döntés, ez a felosztás nem lehet végleges – ez csak a bajok forrása lesz."*

[106] Hitler döntésében vélhetően közrejátszott az a meggondolás, hogy a Keleti-Kárpátok védvonalát a magyarok elszántabban védik orosz támadás esetén, mint a románok. Egy svájci földrajztudós

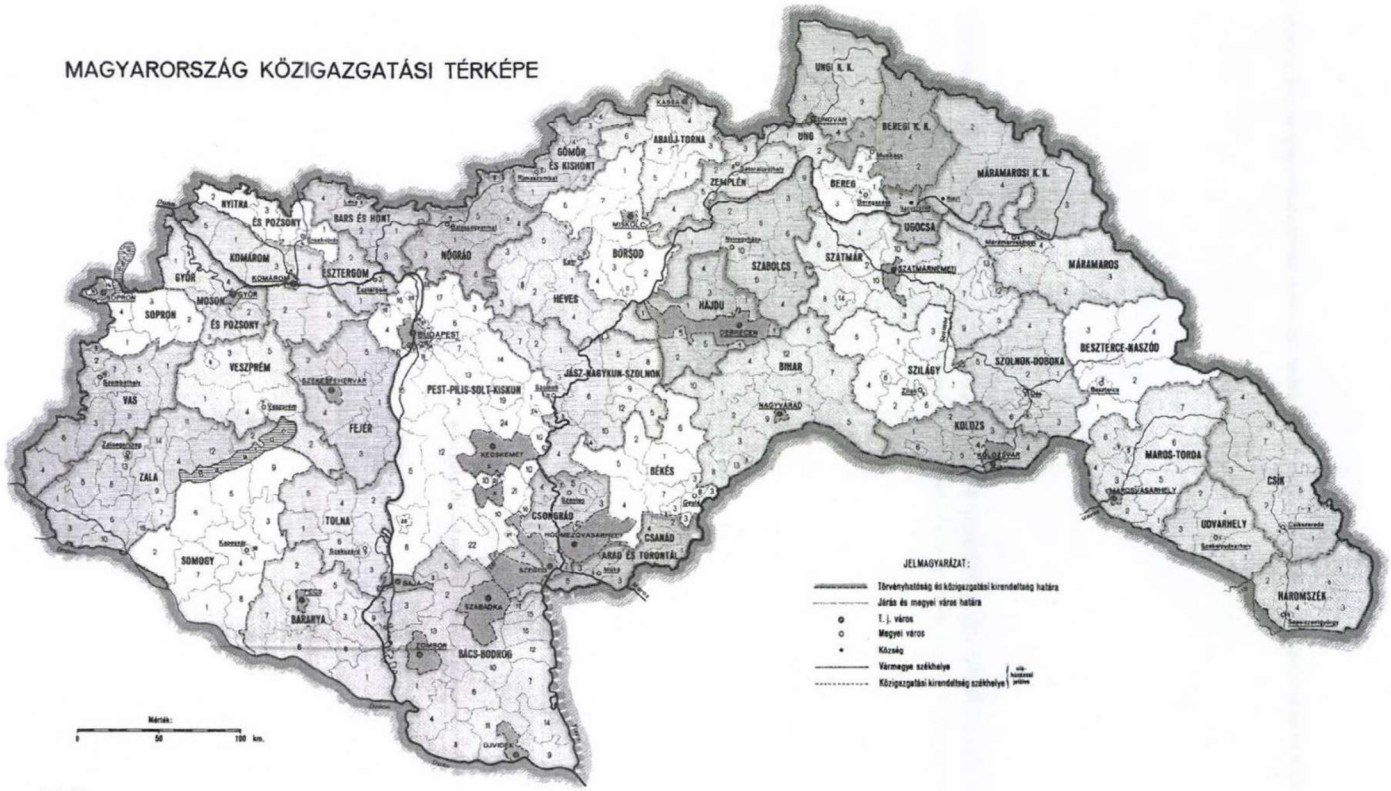

Magyarország közigazgatási térképe (1942)

rtokában az
l átkaroljá k.

Az 1940 szeptemberében aláírt háromhatalmi egyezmény megszilárdította a tengelyhatalmak, Németország, Olaszország és Japán szövetségét. Az egyre inkább német vazallussá váló magyar, román és szlovák kormányok november 20. és 24. között csatlakoztak. Napirendre került Jugoszlávia hovatartozásának kérdése és a jugoszláv–magyar viszony rendezése. A decemberben megkötött magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés az adott pillanatban megfelelt mind a két, hadban álló fél érdekeinek. Magyarország számára rést nyitott az egyetlen lehetséges irányba, délre, Görögországon át Anglia felé, míg Jugoszlávia számára növelte a védelmet az erősödő német és olasz nyomással szemben. Brit részről a szerződés aláírását üdvözölték, és ahhoz sok remény fűztek, de semmilyen kötelezettséget nem vállaltak. A németek viszont arra számítottak, hogy Magyarországot követve a vele szövetséges Jugoszlávia is csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez. Ez formálisan meg is történt 1941. március 25-én, de a Berlinből hazatérő Cvetković miniszterelnök kormányát egy, az angol titkosszolgálat által szervezett katonai puccs megdöntötte. Kevéssé ismert tény, hogy ez a szerb ellenakció nemcsak a tengelyhatalmak, hanem a háború előestéjén, 1939 augusztusában tető alá hozott szerb–horvát megegyezés ellen is irányult, amely széles körű önkormányzatot biztosított a Bosznia-Hercegovina egy részével bővült Horvát Bánságnak.

A belgrádi események miatt Berlinben át kellett dolgozni az Olaszország megsegítését célzó, görögországi hadjárat terveit: először Jugoszláviát kellett megsemmisíteni, amellyel szemben legtöbb szomszédjának területi igényei voltak. Olaszország és Bulgária csatlakozott az április 6-án megindult német szárazföldi hadműveletekhez. A kormányülések jegyzőkönyveinek tanúsága szerint Teleki a magyar részvételt feltételekhez kötötte:

- a magyar csapatok ne kerüljenek német parancsnokság alá;
- Jugoszlávia szétesése;
- hatalmi vákuum keletkezése a volt magyar területeken;
- a magyar lakosság elleni atrocitások.

Március 30-án Bárdossy külügyminiszter tájékoztatást kért, hogyan fogadnák Londonban és Washingtonban, ha csapataink *„a háborús események vagy az állam felbomlásából eredő belső zűrzavar által veszélyeztetett magyar lakosság segítségére sietnének"*. Barcza követ április 2-i választáviratában a Foreign Office-ban elhangzottaknál szándékosan keményebb megfogalmazást használt,[107] hogy

[107] *„Ha Magyarország bármilyen indoklással hadba lép barátja, Jugoszlávia ellen, számolnia kell Nagy-Britannia és szövetségesei hadüzenetével... s az egész angol és amerikai világ bennünket szerződésszegéssel és ... új barátaink hátbatámadásával fog megvádolni."*

kormányát visszatartsa az akciótól, s részben ez vezetett Teleki öngyilkosságához (április 3.).

Április 10-én Zágrábban kikiáltották az önálló Horvátországot; másnap Horthy parancsot adott a bevonulásra.[108] A csetnik ellenállás a (reguláris haderő már korábban visszavonult és felbomlott) csak szórványos volt, de messze a legjelentősebb, amivel 1938 óta a magyar honvédség találkozott. Nagy-Britannia csak a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg; a hadüzenetre csak a Szovjetunió elleni hadba lépést követően, közel fél év múlva, december 6-án került sor.

Az újabb – s egyben utolsó – terület-visszacsatolás eredményeként az ország 11,5 ezer km²-rel[109] és több mint egymillió lakossal gyarapodott, akik közül (kerekítve) 370 ezer volt a magyar, 300 ezer a délszláv, 200 ezer a német, néhány tízezer szlovák és ruszin. A helyi jellegű szerb lövöldözésnél nagyobb problémát jelentett, hogy a bevonulókat néhány bácskai sváb településen horogkeresztes zászlók fogadták; a Bánság jugoszláv harmadán a hatalmat a helyi németeknek adták át, így az ott élő százezernyi magyar nem került vissza az anyaországhoz. A 90%-ot meghaladó arányban horvát lakosságú Muraköz megszállása – történeti érvekre alapozva – tartósan megrontotta a magyar–horvát államközi viszonyt. A nacionalista-fasisztoid szlovák, román és horvát kormányok Berlin védőszárnya alatt magyarellenes együttműködést alakítottak ki.

Az új határokon kívül rekedt magyarok közül legrosszabb helyzetben a félmilliós romániai magyarság volt. A vasgárdista pogromok, az üldöztetés és a diszkrimináció elől több tízezren menekültek át magyar területre,[110] másokat retorzióként átdobtak a határon, minden nélkül.

A független Horvátországra a néhány tízezer, szórványban élő, megroppant nemzettudatú magyar nem jelentett veszélyt. Megalakulhatott a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség, a Julián Egyesület célkitűzéseinek folytatására. Jóllehet 30 helyen kérelmezték, sehol nem folyt magyar nyelvoktatás, így vándortanítók tartottak két-három hónapos tanfolyamokat gyerekeknek-felnőtteknek. Létrejött a Horvátországi Magyar Református Keresztény Egyház. Az egyre nagyobb területre kiterjedő partizánharc magyar áldozatokat is követelt és teljes pusztulással fenyegetett. Ezrek menekültek mindent hátrahagyva előbb a környező településekre, majd a barcsi táborba.

[108] 6-án és 7-én Pécset és Szegedet jugoszláv bombatámadás érte.

[109] Szerbiából, a Vajdaságból a Bácska (a Duna–Tisza köze) és a baranyai háromszög. Horvátországból a Dráva és a Mura közti Muraköz, Szlovéniából a Mura- vagy Vendvidék.

[110] Szinte kiürültek a román uralom alatt maradt városok: így pl. Aradról sokan költöztek át Nagyváradra. A katonaköteles fiatalok tömegével szökdöstek át – kölcsönösen – a határon, a dél-erdélyi magyar fiatalokat munkaszolgálatra hívták be.

Az alig tízezres burgenlandi magyarság sorsa a Német Birodalomban a brutális elnemzetietlenítés lett. Iskoláikat, egyesületeiket bezárták, a férfiakat besorozták a Wehrmachtba.

Viszonylag kedvező helyzetben volt a 80-100 ezres szlovákiai magyarság. Az impériumváltás békésen és atrocitások nélkül zajlott le; a repatriálók mindenüket magukkal vihették. Egyesületeik mellett politikai pártjuk is működhetett. Parlamenti képviselőjük, gróf Esterházy János múlhatatlan érdeme, hogy kiállt nemcsak honfitársaiért, hanem a – jórészt magyar nyelvű és érzelmű – zsidóságért is: egyedül ő nem szavazta meg a zsidótörvényeket. Magyarellenes intézkedésekre a pozsonyi kormány azért sem ragadtathatta magát, mert Magyarországon kb. háromszor annyi szlovák élt,[111] akiket megtorlással sújthattak volna.

A tisztán vagy többségében magyarlakta területek kevés kivétellel (Torda, Arad és környéke, a Bánság északnyugati része) visszatértek az anyaországhoz, amelynek határai így sokkal inkább egybeestek az etnikaiakkal, mint a trianoniak és a maiak. Annak ellenére igaz ez, hogy a hárommilliós magyarországi kisebbséggel szemben háromnegyed millió magyar maradt kisebbségi sorban, a szomszédos államokban. Az etnikai elv legnyilvánvalóbb megsértése a Ruszinföld és a Muraköz megszállása volt, történelmi-stratégiai meggondolásokból.

Összegezve: 1938 és 1941 között Magyarország területe a kétszeresére, lakosainak száma több mint másfélszeresére növekedett, és elérte a 172 ezer km^2-t, 14,7 millió lakossal. Ebből az 1941-es népszámlálás szerint:

	Anyanyelv		Nemzetiség szerint	
Magyar	11 367 ezer	77,5%	11 881 ezer	81,0%
Román	1 100 ezer	7,5%	1 051 ezer	7,2%
Német	720 ezer	4,9%	533 ezer	3,6%
Ruszin	564 ezer	3,8%	548 ezer	3,7%
Szerbhorvát	370 ezer	2,5%	szerb: 159 ezer horvát: 67 ezer	1,5%
Szlovák	269 ezer	1,8%	175 ezer	1,2%
Szlovén	70 ezer	0,5%	20 ezer	0,1%
Nemzeti kisebbségek	3 100 ezer	21,1%	2 500 ezer	17,0%

[111] Ide vezethető vissza a Szlovákiában általánosan elterjedt nézet és nemzetközileg terjesztett állítás, hogy Magyarországon 300 ezer szlovák él. Közülük azonban csak 84 ezer élt a trianoni területen.

A magyar kormányok s különösen Teleki Pál[112] törekedtek arra, hogy a visszacsatolt területekkel ismét magyar állampolgárokká vált nemzetiségiek otthon érezzék magukat. Igaz, elmaradt a régóta esedékes földreform. 1939-et követően nem tartottak választásokat, de a társadalmi és egyházi élet, az oktatás és művelődés területén nem lehetett sok ok a panaszra. Az anyaországból érkezett, dzsentri mentalitású tisztek és tisztviselők, az úgynevezett ejtőernyősök követtek el túlkapásokat, hely- és népismeret hiányában hoztak meggondolatlan és káros intézkedéseket,[113] de *a visszatért területek gyorsan és sikerrel integrálódtak az ország gazdasági és szellemi életébe. Az iskolákban tovább folyt az anyanyelvi oktatás, és a magyar tannyelvű elemi és középiskolákban kötelezően tanították a nemzetiségiek nyelvét.*[114] Ruszinföld a háborús viszonyok miatt nem kapott autonómiát, de a három közigazgatási kirendeltséget (Ung, Bereg, Máramaros) nem tagolták be megyerendszerbe. A terület élén Kozma Miklós kormánybiztos állt. Iskoláiban a tanítás nyelve a ruszin volt.

[112] Személyes megbízottakat küldött a visszatért országrészekbe a zökkenőmentes átállás biztosítására; ezek és régi (erdélyi) ismerősei, köztük román pópák, közvetlenül jelenthettek a miniszterelnöknek a sérelmekről, amelyeket azonnal orvosolt.

[113] Olyan románokat utasítottak ki 48 óra alatt, akik korábban kiálltak a magyarok mellett, de közismert magyarellenesek folytathatták (egyházi) tevékenységüket.

[114] Az 1941-es és 43-as kormányrendelet szerint valamennyi, délvidéki polgári iskolában heti két órában tanítani kellett a szerbhorvát nyelvet: a magyar tannyelvű gimnáziumok valamennyi osztályában heti 2–4 órában kellett előadni a *„szerb, horvát, bunyevác, vend vagy muraközi nyelvet"*. A feliratok, cégérek, vállalatjelző táblák a magyar mellett idegen nyelvűek is lehettek.

Kisebbségek a háborúban. Népirtás ki- és áttelepítések, 1941–1948

A német támadás után egy nappal, 1941. június 23-án Molotov külügyi népbiztos magához kérette Kristóffy követet, és közölte vele: *„Ha a két nagyhatalom között kitört háborúban Magyarország semleges marad, Erdély* [tehát egész Erdély – A. L.] *visszaszerzése érdekében Moszkva teljes támogatására számíthat."* Bárdossy miniszterelnök és külügyminiszter az üzenetet eltitkolta mind a kormányzó, mind a parlament elől.

A titói kommunista propaganda állítása ellenére a nagyarányú partizánakciók és szabotázscselekmények nem 1941 áprilisában, hanem júliusában kezdődtek, moszkvai parancsra, a Komintern felszólítására, a keleti front tehermentesítésére. A kommunisták vezette fegyveres csoportok tevékenysége sokkal kiterjedtebb volt a Horvátországhoz tartozó Szerémségben és a Bánságban. 1941 decemberében mindkét helyen hajtóvadászat indult ellenük, így több osztaguk átmenekült (a Dunán és a befagyott Tiszán) a biztonságosabb magyar területre, ahol a szerb többségű Sajkás-vidéken (Titeli fennsík, Zsablya, Csurog, Mozsor) már működött egy mintegy százfős egységük. Rajtaütésekkel tizedelték a magyar határvadászokat, csendőröket; a zsablyai csendőrparancsokot is lelőtték. Ezen akciók megtorlására és a partizán erők felszámolására rendelték el 1942 januárjában a Titel környéki és újvidéki razziákat. A „tisztogatás", amelyre frissen behívott honvédeket is vezényeltek, kicsúszott a parancsnokok kezéből, és válogatás nélküli tömegmészárlássá fajult. Csak Újvidéken nyolcszáznál több polgári személyt öltek meg, szerbek mellett magyarokat, németeket, zsidókat, kommunistákat, nőket és öregeket. Az áldozatok száma végül is meghaladta a 3,30 ezret, közülük 2,5 ezer volt szerb.

Bajcsy-Zsilinszky és társai a parlamentben követelték az események kivizsgálását és a felelősök megbüntetését. A hadbíróság több vezénylő tisztet elítélt, de sikerült Németországba szökniük. A háború után kiadták őket Jugoszláviának, az ügyben ártatlan (és németellenes) Szombathelyi vezérkari főnökkel együtt, ahol mindnyájukat kivégezték.

A fokozódó háborús megpróbáltatások: a behívások, a rekvirálások, a jegyrendszer, 1944 márciusa után a bombatámadások egyaránt sújtották a többségi

magyar és a kisebbségi lakosságot.[115] A csalódás és elkeseredettség a korábban legkedvezőbb körülmények között élő egykori csehszlovák állampolgárok körében volt a legerősebb, amit a közismert mondás is kifejez: *„Minden drága, vissza Prága".*

Kevéssé (el)ismert tény, hogy a Délvidék délszláv lakossága – míg lakóhelyük hadműveleti területté nem vált – békében és nyugalomban élt, miközben a volt Jugoszlávia más országrészeiben, Makedóniától Szlovéniáig többszázezren pusztultak el a testvérgyilkos partizánharcokban, kölcsönös népirtásokban és a „fasiszta betolakodók" elleni harcban. A muravidéki „vend" fiatalok közül sokan a budapesti egyetemen és az Eötvös Kollégiumban tanultak; a debreceni egyetemen ruszin tanszék működött a ruszin nyelv és irodalom oktatására.

A Kárpát-medencei, így az utódállamok polgáraivá vált zsidóság túlnyomó többségében magyar nyelvű, kultúrájú és érzelmű volt.[116] Az asszimiláció Németországban és Ausztria–Magyarországon volt a legtömegesebb és legteljesebb, így ezekben az államokban – a cári Oroszországtól és Romániától eltérően – a zsidókat nem tekintették nemzeti kisebbségnek, s csak a felekezeti statisztikákban szerepeltek. A náci mintára bevezetett zsidótörvények, a munkaszolgálat, majd pedig 1944. március 19., a német megszállás után gettóba gyűjtésük, a koncentrációs táborokba szállításuk és megsemmisítésük ezt a csaknem befejezett folyamatot szakította meg és fordította vissza, felmérhetetlen károkat okozva a befogadóknak és befogadottaknak egyaránt.

A deportálás az ország peremterületein (Kárpátalján, Erdélyben, a Délvidéken) indult meg, s csaknem egészében eltüntette a vidéki zsidóságot. A megnagyobbodott országterületen 1944-ben 800 ezer és egymillió között lehetett a zsidók száma. Közülük mintegy félmilliónyian pusztultak el. A túlélők többsége:

1. Izrael állam megalakulása után oda költözött;
2. szétszóródott a világban (USA, Kanada, Nagy-Britannia);
3. Budapesten telepedett le.

Sokan menekültek Magyarországra a szomszédos államokból is. Újabban sok szó esik a cigány holokausztról. A roma értelmiségiek és vezetők veszteséglistáival szemben az elpusztultak száma más vélemények szerint pár ezer, a

[115] A harctereken, a Don-kanyarban elpusztultak között lakossági arányuknak megfelelően szerepeltek a nemzetiségiek. A németek körében ez az arány még magasabb az SS-be való kényszersorozás, a polgári lakosság elhurcolása és a kitelepítés miatt.

[116] A Pesten született Herzl Tivadar, a cionizmus „atyja" levélben fordult unokaöccséhez, Heltai Jenőhöz, csatlakozzon mozgalmukhoz. Heltai ezt elhárította, mondván, hogy ő magyar, mi több: magyar költő.

katonaként és munkaszolgálatosként elesettekkel, a táborokba zártakkal és az oroszokkal való együttműködésért kivégzettekkel együtt.[117]

1944 szeptemberétől Magyarország hadszíntérré vált. A bombázások, harci cselekmények polgári áldozatai mellett a szándékos és módszeres népirtás is több tízezer ártatlan életet követelt. A köztudatban él a Vörös Hadsereg mögött benyomuló Maniu-gárdák néhány száz áldozatot követelő kegyetlenkedése Erdélyben (Szárazajta, Gyanta). Holott arányaiban sokszoros volt az a veszteség, amelyet a kárpátaljai magyarság elszenvedett. 1944 novemberében háromnapi élelemmel, „közmunkára"[118] kellett jelentkezni a 18 és 50 év közötti magyar és német férfiaknak. Az összegyűjtött és táborokba zárt, sok helyen szabad ég alatt őrzött emberek ezreivel végzett már az első hetekben a tífusz, a hideg és az éhség. Mások szállítás közben, de legtöbben a kényszermunkán, valójában megsemmisítő táborokban pusztultak el. Az 50 ezer elhurcoltból alig 20 ezren jutottak haza, évek múlva.

Hasonló arányú volt a *délvidéki,* bácskai *magyarság* vérvesztesége. A magyar és a német csapatok visszavonulása után 1944 októberében a magára hagyott, fegyvertelen magyar és német lakosság semmiféle ellenállást nem tanúsított. Akiknek félnivalójuk volt, azok elmenekültek; a javarészt Magyarországról odahelyezett állami alkalmazottak a kiürítés során távoztak. A csaknem minden magyar- és németlakta helységben elkövetett szörnyű kínzások, tömeges kivégzések egyik vezető motívuma a bosszú volt, a másik a megfélemlítés, a harmadik s talán a legfontosabb pedig a potenciális vezetők tervszerű likvidálása, cselekedeteiktől függetlenül. Tito szerb partizánjai sok helyre kész halállistákkal érkeztek.[119] Tito főparancsnok október 17-én írta alá a katonai közigazgatás, valójában a rendkívüli, pontosabban a törvényen kívüli állapot bevezetéséről szóló rendeleteket Bácska–Bánát–Baranyában. Másnap megkezdődött a németek és a magyarok táborba gyűjtése. Az 1948-ig működött 41 vajdasági munkatáborban 140 ezer német és több ezer magyar dolgozott; közülük sokkal a betegség és éhezés végzett. Az ottani magyar etnikum vérvesz-

[117] Lásd pl. Karsai László kutatásait és publikációit, aki szerint a nyilas kormány cigányellenes intézkedéseit csak néhány nyugat-dunántúli megyében és járásban hajtották végre, esetlegesen, 1945 első három hónapjában. A deportáltak és kényszermunkára hajtottak száma Karsai szerint 5000 fő körül volt. Gyűjtőtáborok működtek a komáromi várban és Muraszombatban; ez utóbbit szövetséges légitámadás érte, számos áldozattal.

[118] Innen a „malenkij robot", helyesen: malenykaja rabota.

[119] Ezeken szerepeltek a magyar uralom alatt bármilyen tisztséget betöltők (gazdaköri, ipartestületi, presbitériumi elnökök, Hangya szövetkezeti vezetők, népművelők, papok-értelmiségiek, sőt gimnaziták is).

tesége megközelíti az 50 ezer főt (a frontokon elesettek, fogoly- és munkatáborokban elpusztultak 25-30, a megtorlások áldozatai 17-20 ezer), 80 ezer körül volt a Magyarországra menekültek (az 1941-ben odatelepített bukovinai székelyek, a magyar hadseregben szolgáltak, a hadifogságból visszatértek, 1948–49-ben Tito helyett Sztálint választók) száma. A szakítás és Jugoszlávia kitaszítása után, az „informbürósok" elleni harc jegyében ismét több magyar pusztult el a börtönökben és a Goli otokon (börtönsziget az Adrián). Bár terve felmerült, szervezett kitelepítésre nem került sor. 1944 és 1948 között 40 ezer déli telepes család (likaiak Krajinából, boszniai szerbek, montenegróiak) 200 ezer tagja között 385 ezer hektár földet osztottak szét a Vajdaságban és Szlavóniában, a földbirtokosok, a németek, a bankok és az egyházak (túlnyomóan római katolikus) birtokait. Ennek egytizedét kapta 18 ezer magyar földnélküli. A gazdasági fejlődést hosszú időre visszavetette – az üzemek leszerelése és délre szállítása mellett – a magas gazdasági és munkakultúrával rendelkező németség kiirtása-elmenekülése.[120] Elveszítve európai szellemiségű legerősebb potenciális szövetségesét, a jugoszláviai magyarság egyedül maradt, mint a legnagyobb nem szláv nemzeti kisebbség a tartományi rangra emelt Vajdaságban, kitéve a meg-megújuló támadásoknak. A beáramlás délről folytatódott: 1953 és 1971 között is több mint félmillióan költöztek be a Vajdaságba.

A horvátországi, szlavóniai magyarok közül sokan már 1941 után (vissza-) költöztek volna Magyarországra. Az egyre nagyobb területre kiterjedő partizántevékenység és a megtorló akciók már magyar áldozatokat is követeltek. 1944 tavaszán kísérlet történt a menekültek ügyének államközi egyezménnyel történő rendezésére. Október–novemberben a partizánok a magyarok egy részét

[120] A 600 ezres jugoszláviai németségből mintegy 50 ezren a harctereken haltak meg; 200 ezer polgári áldozata volt az 1944–45-ös népirtásnak és a megsemmisítő táboroknak. 330 ezren találtak új otthont (Nyugat-) Németországban. Az elűzött és legyilkolt olaszok száma Dalmáciában, Isztriában és Triesztben negyedmillió körül volt. A legújabb kutatások figyelembevételével az ország második világháborús embervesztesége 1,7 millió helyett „csak" 800 ezer fő. A titói állam hivatalos adatai szerint 350 ezren estek el fegyverrel a kezükben, *„a fasiszta betolakodók"* elleni harcokban. A még 1945. május közepén is elkeseredett utóvédharcokat folytató horvát, szlovén és bosnyák alakulatok Karintiában, Alexander brit tábornok előtt tették le a fegyvert, aki kiszolgáltatta őket és a velük tartó polgári menekülteket Tito partizánjainak. Halálmenetben hajtották vissza őket; az utat mindenütt tömegsírok szegélyezik (Bleiburg). Horvát részről az áldozatok számát 80–150 ezerre, a szlovénekét 30 ezerre teszik. A bolgár-makedónok és az albánok vesztesége legkevesebb 50-50 ezerre tehető. Csak Belgrádban 30 ezer szerb „együttműködőt" gyilkoltak le. A horvát usztasák által felállított jasenovaci haláltáborban a szerb közlések szerint 250 ezer, valójában 80 ezer szerb, kommunista, zsidó és cigány pusztult el.

Közép- és Nyugat-Szlavóniából csak kézben elvihető holmikkal kényszerítették át a Dráván.

Jóllehet a szövetségesek egyetértettek abban, hogy az 1937. december 31-i határokat fogják visszaállítani (a müncheni egyezményt már korábban annullálták), a Szovjetunió megtartotta hódításait és a balti államokat (bár az Egyesült Államok ez utóbbiak bekebelezését soha nem ismerte el), Lengyelország keleti, többségében nem lengyellakta nagyobb részét Ukrajna, Fehéroroszország (Bjelorusszija, Belarusz) és Litvánia kapta, Lwow-Lemberggel együtt. A régi-új határ nagyjából a Curzon-vonalat követte, 200 km-rel nyugatabbra az 1939 előttitől. Kárpótlásul „ősi lengyel földeket" kapott nyugaton, melyek – Poroszországhoz tartozva a századok folyamán – teljesen elnémetesedtek, így egész Sziléziát Boroszló-Breslau-Wroclawval, Hátsó-Pomerániát Stettin-Szczecinnel, valamint Kelet-Poroszország déli felét.[121]

A lengyel–német határ így jó 100 kilométerrel nyugatabbra tolódott, az Nyugat-Odera–Neisse-Nysa mentén.[122] A szovjet hadsereg előrenyomulása és a területátcsatolások addig elképzelhetetlen méretű menekülthullámot és lakosságcserét idéztek elő: összességében mintegy 16 millió németnek kellett elhagyni szülőföldjét, 8 milliónak a Lengyelországnak juttatott „nyugati területekről". Helyükbe 5 millió lengyel s néhány százezer ukrán érkezett keletről.[123]

A csehszlovákiai 3,5 milliós németség esetében ez 3 milliót jelentett: a többiek katonaként estek el, a harcok és bombázások áldozatai lettek, elmenekültek, és 80 ezren pusztultak el 1945-ben a bosszú vezette tömeges kivégzésekben és táborokban.

Az 1945. áprilisi kassai kormányprogram és az augusztusban kiadott elnöki, „beneši" dekrétumok a kollektív háborús felelősség és bűnösség alapján a németeket és a magyarokat megfosztották állampolgári jogaiktól és vagyonuktól. A „hontalanság éveiben" (Janics Kálmán) megvonták a nyugdíjukat, nem részesültek egészségügyi ellátásban, vállalataikhoz, üzleteikbe „nemzeti gondnokokat"[124] neveztek ki, bezárták a magyar iskolákat; az értelmiségieket s különösen a baloldaliakat, akik vezetőik lehettek volna, kiutasították. Beneš – szovjet támogatással – tisztán szláv államot akart, a németek és a magyarok teljes kiűzé-

[121] Az északi rész Königsberg-Kalinyingráddal ma is Oroszország „corpus separatuma".

[122] Az angolok a keleti ágat követve húzták volna meg a határt, Németországnál hagyva a németlakta Alsó-Szilézia egy tekintélyes részét fővárosával, Breslauval, azonban e tekintetben is a szovjet álláspont győzött.

[123] Breslaut a németek hónapokon át, május 8-ig védték. Az előzőleg már kiürített és földig rombolt városba telepítették át a lembergi (Lwow/Lviv) lengyeleket.

[124] Sok esetben felkelővé, kommunistává átvedlett Hlinka-gárdistákat, szlovák nacionalistákat.

sével. Ehhez azonban a nyugati hatalmak nem járultak hozzá, ám 1946 februárjában rákényszerítettek Magyarországra egy lakosságcsere-egyezményt. Ennek eredményeként 1949-ig 73 ezer magyarországi, magát szlováknak valló személy települt át önként, míg helyükbe 115 ezer kényszerrel kitelepített, elüldözött-elmenekült magyar érkezett. A számszerűt meghaladó volt a vagyoni aránytalanság: míg a magyarországiak zöme nincstelen vagy szegényparaszt volt, a kitelepítendők listájára – a hivatalnoki-értelmiségi középosztály mellett – a legtehetősebbek, a nagy és modern gazdasággal rendelkezők kerültek. A magyar állam kárpótlási igényükről az 1949. januári csorba-tói egyezményben lemondott.

A „magyartalanítás" két belső eszköze: mintegy 40 ezer magyart deportáltak az üresen maradt Szudéta- és morvaországi területekre, mezőgazdasági kényszermunkásokként alkalmazva őket. Közel 400 ezren „reszlovakizáltak", azaz szlovák nemzetiségűnek vallották magukat, hogy így megtarthassák házaikat, földjeiket. A trianoni határt is módosították Csehszlovákia javára, három falu átadására kötelezve Magyarországot. A pozsonyi hídfő kibővítése ugyan stratégiai indokkal történt (ne lehessen ágyúkkal lőni a szlovák fővárost), de etnikai érvekkel nem lehetett megtartásához ragaszkodni: Oroszvár/Rusovce német, Dunacsúny/Čuňovo és Horvátjárfalu/Jarovce horvát többségű volt. A valóban stratégiai, óriási veszteség évtizedek múlva derült ki, mert csak e terület birtokában lehetett megépíteni a vízierőmű Dunát elterelő C variánsát.

Romániát nem kötelezték kitelepítésre. Ennek ellenére a németek vagyonát elkobozták, s közülük 70 ezret – nőket is – a Szovjetunióba hurcoltak. A magyarok közül újabb 200 ezer menekült és költözött át Magyarországra. Az 1940-ben, kétoldalú megállapodásban átengedett Dél-Dobrudzsát Bulgária – hathatós szovjet támogatással – megtarthatta.

A két, szövetségesnek tekintett szomszéddal, Csehszlovákiával és Jugoszláviával szemben szó sem lehetett az 1941–44-es határok fenntartásáról, illetve korrekciójáról – erről teljes volt az egyetértés Moszkvában és a nyugati fővárosokban.[125] A határmódosítás elvi lehetősége csak a szintén vesztes Romániá-

[125] A Roosevelt által 1941 decemberében felállított tanácsadó bizottság elődjéhez, a *The Inquiry*hoz hasonló következtetésekre jutott: *„a határok nem felelnek meg a néprajzi elveknek, és emiatt nemcsak régi ellentétek okozói, de jövőbeli problémák forrásai is lehetnek".* [Ennek ellenére] *„támogatnunk kell a Magyarország által Csehszlovákiától és Jugoszláviától 1938–39-ben, illetve 1941-ben elvett területek visszaadását..."* Kétoldalú tárgyalásokon elért engedményeket elfogadhatóknak tartottak, és *„a régió békéje és stabilitása érdekében"* a magyar igények jóindulatú megfontolását ajánlották a Csallóköz, a Kisalföld és Kárpátalja térségében. Ugyanakkor *„támogatnunk kell a magyar–román határ etnikai alapon történő kiigazítását... amely során egy keskeny, Aradtól Szatmárig húzódó sáv kerülne Magyarországhoz".*

val szemben állt fenn, s erre hajlottak is, különösen Washingtonban. A térségben azonban a hadseregével jelen lévő Szovjetunió diktált, és a szovjet vezetés nemcsak fontosabbnak, hanem megbízhatóbbnak is tartotta Romániát.[126] Fontos szempont volt Románia „kártalanítása" Erdéllyel a Szovjetunió birtokába került Besszarábiáért (Moldávia). Így az 1946-os párizsi béketárgyalásokon beterjesztett 22, majd 8 ezer km²-es és végül csak a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémeti vonalra korlátozódó területsáv megtartására irányuló magyar igényeket elutasították.

1944. október 9-én Moszkvában Churchill megegyezett Sztálinnal a térség háború utáni hatalmi viszonyait illetően. Az ismert, kék ceruzás ellenjegyzéssel megerősített felsoroláson Romániában 90%-os, Bulgáriában 75%-os, „szovjet túlsúly" szerepelt; ellentételezésként 90%-os nyugati befolyás Görögországban, míg Jugoszláviában és Magyarországon 50-50%. Eden és Molotov részletekbe menő tárgyalásain Magyarország Bulgária mellé került, 75%-os szovjet érdekeltséggel.

Sztálin Görögország esetében tartotta magát a megállapodáshoz,[127] amely a hadihelyzet alakulása miatt végrehajthatatlanná vált: a Vörös Hadsereg foglalta el országainkat,[128] s itt megszállóként be is rendezkedett, míg a nyugatiaknak nem volt haderejük a térségben. Churchill javaslatát a balkáni második front megnyitására – Tito partizánhadseregére támaszkodva – vagy egy Trieszt–Fiume/Rijekából kiinduló, Ausztria és Magyarország felé irányuló támadásra Olaszország átállása nyomán Roosevelt elvetette, a szovjetek pedig élesen ellenezték. A Londonban működő emigráns kormányok – angol helyesléssel – tárgyalásokat folytattak egy lengyel–csehszlovák és egy görög–jugoszláv államszö-

---

1942-ben R. W. Seton-Watson fia, Hugh Seton-Watson – apjával egyetértésben – a trianoni és az 1938 utáni határok revízióját javasolta, egy Magyarországnak kedvező módosítást mindhárom állammal szemben. A Bácska leginkább magyar területeinek visszajuttatásáról írt s arról, hogy *„a síkság Nagyváradtól a rutén határig magyar többségű, és Magyarországnak vissza kell kapnia"*. A háborúban legyengült és gyarmati problémákkal küzdő Nagy-Britannia a háború után már nem tudta érvényesíteni elgondolásait a nemzetközi életben.

[126] A határozott szovjet elutasítás okai között szerepelhetett Sztálin lengyel- és magyarellenessége, valamint antiszemitizmusa. Jobban bízott Grozában, mint a túlnyomórészt zsidó származású magyar kommunista párt- és államvezetésben. Kijelentette: *„a lengyelek és a magyarok gerincét akarja megtörni közép-európai uralma biztosítása érdekében"*.

[127] Titóval ellentétben nem támogatta a görög polgárháborúban a kommunista-macedón ellenállást, amely ezért a szakítás után, 1949-ben összeomlott.

[128] Eisenhower visszarendelte csapatait – Churchill tiltakozása ellenére – még azokról a területekről is (Thüringia, Szászország nyugati fele, Délnyugat-Csehország), ahová gyors előretöréssel vonultak be, megelőzve a szovjeteket. Prága alatt megállították az amerikai páncélosokat, hogy azt a Vörös Hadsereg „szabadíthassa fel".

vetség létrehozásáról. Churchill felvetette egy katolikus bajor–osztrák–magyar dunai államszövetség gondolatát. Utalások vannak arra, hogy Moszkvában is készültek tervezetek egy lengyel–csehszlovák, ukrán–magyar–román és egy balkáni, Jugoszláviát, Albániát, Bulgáriát és – a kommunisták győzelme esetén – Görögországot felölelő államszövetség-rendszerről, természetesen a szovjet hatalmi szférában.

A kommunista vezetésű balkáni államszövetség megvalósulni látszott: 1944 és 48 között létezett – szerbekkel a vezető pozíciókban – a jugoszláv–albán államszövetség. Éveken át, még 1947-ben is folytak a tárgyalások Bulgária bevonásával. Az uralkodó szerep a titói Jugoszláviáé lett volna. A saját hadsereggel és biztonsági szolgálattal rendelkező Titót Sztálin nem alap nélkül tartotta riválisnak. Az államszövetség megteremtésére irányuló szándékokat hatalmával való szembefordulásnak és a „népi demokráciák" megosztását célzó eljárásnak tekintette, s ez egyik fő oka volt a szakításnak. Az 1948 januárjában, intenciójára megjelent *Pravda*-cikk végleges szakítást jelentett a föderációs elgondolásokkal, azt fejtegetve, hogy nem mesterségesen kiagyalt föderációkra és konföderációkra van szükség, hanem az önellátó nemzetgazdaságok kiépítésére, hogy egyedül is megállhassanak az imperialista fenyegetéssel szemben. Molotov már 1943-ban kijelentette: ellenzik Lengyelország, Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia és Görögország bevonását egy európai államszövetségbe. Teheránban Sztálin közölte Churchillel: *„Nem kívánja látni Ausztria és Magyarország egyesülését és semmilyen más erőszakos egység kialakítását".*

A ki- és áttelepítések vonatkozásában Magyarország kétszeresen is nehéz helyzetben volt. Nem dönthetett szabadon, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében Vorosilov Moszkva akaratát hajttatta végre. A németek – akárha részleges – kitelepítésére kötelezte a kormányt a potsdami konferencia határozata. Kényszerhelyzetben is volt, mert házat, földet, munkát kellett adni a csaknem 400 ezer menekültnek, áttelepítettnek. A trianoni országterület megközelítőleg 400 ezer németjéből több tízezren elpusztultak a harctereken, a fogolytáborokban (30-40 ezret hurcoltak el a Szovjetunióba). Hasonló nagyságrendű volt a német hadsereg által evakuáltak és a nyugatra menekültek száma. Felmerült 200–500 ezer „sváb" kitelepítésének kényszere. A német kitelepítés megosztotta a társadalmat és a pártokat.[129] Eleinte csak a Volksbund-tagok

[129] A nagy többség – így az egyházak is – az oroszok és a csehek diktátumát látták benne, és felemelték szavukat ellene. A két szélsőséges álláspontot a Parasztpárt („Egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek") és a Szociáldemokrata Párt képviselte; ez utóbbi befolyására mentesült sok bányásztelepülés és ipari munkás a kitelepítés alól.

szerepeltek a listán, de később az 1941-es népszámlálás nemzetiségi bevallása alapján jelölték ki a kitelepítendőket, ami máig ható károkat okozott. A végső összesítés szerint 173 ezer németnek kellett elhagyni szülőföldjét, amelyhez ragaszkodtak.

A németek és a szlovákok – a két legnépesebb magyarországi nemzeti kisebbség – külső kényszerre történt ki-, illetve áttelepítése felgyorsította és megállíthatatlanná tette a már korábban is jelen lévő asszimilációs folyamatot: egyrészt megbontotta az addig túlnyomóan homogén nemzetiségi települések etnikai egységét, másrészt megfosztotta azokat szellemi és társadalmi-politikai vezetőiktől (papok, pedagógusok), értelmiségüktől. (Hasonlóan a szlovákiai és a jugoszláviai magyarsághoz.) Szintén negatív következményekkel járt 1948, a Jugoszláviával való szakítás és „kiátkozás" után a hazai horvátok, szerbek és szlovének elleni hajsza. A „Tito, a láncos kutya" korszakban, 1955–56-ig vezetőiket koholt vádakkal bebörtönözték, a határsávban lakók ezreit – magyarokkal együtt – az ország belsejébe, a Hortobágyra, munkatáborokba, kulákportákra deportálták.

Kisebbségek a „létező szocializmus"-ban, 1948–1991

1947–48-ra kialakultak és stabilizálódtak azok a hatalmi viszonyok, amelyek között 1989–90-ig éltek e térség népei. Ez a szovjet típusú totalitárius pártállami rendszert jelentette, teljes függésben Moszkvától, ami a legtöbb országban (NDK, Lengyelország, Magyarország, Románia 1958-ig, 1968-tól Csehszlovákia) katonai megszállással súlyosbodott.

Kitörni csak Jugoszláviának sikerült saját, partizánharcokban megedződött hadseregével és biztonsági szolgálatával, amelybe a szovjeteknek nem sikerült beépülni. Az 1949-től a Nyugat (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Nyugat-Németország) gazdasági és katonai támogatását élvező titói Jugoszlávia „nemzeti kommunizmusával", önigazgatási rendszerével és tömbökön kívüli, el nem kötelezett külpolitikájával – a nyugati elképzelések szerint – mintául szolgálhatott volna a többi, vasfüggöny mögötti csatlós ország és rab nemzet vezetése és népei számára. Washingtonban már a kommunizmus is elfogadhatónak tűnt, ha szembefordult Moszkvával. Ez egyik fontos ideológiai előkészítőjévé vált 1956 lengyelországi és magyarországi eseményeinek. De ne legyenek illúzióink: Tito Jugoszláviája 1966-ig éppoly véres és kegyetlen, a nemzeti és kisebbségi mozgalmakat elnyomó, az egyházakat üldöző kommunista diktatúra volt, mint a sztálini. De ez magyarázza a számtalan gazdasági reform és stabilizációs program kudarcát is, az óriási dollár 100 milliárdos nyugati gazdasági-katonai segély és hitelek ellenére. Kelet-Közép-Európában – kerekítéssel – 1914 előtt 60, 1918 és 38 között 30, 1944–45 után 20 millióra tehető a nemzeti kisebbségekhez tartozók száma. A két háború közötti korszakhoz viszonyítva helyzetük minden tekintetben rosszabbodott.

Alapvető különbség volt magában a társadalmi-politikai rendszerben, a hatalomgyakorlás módjában. 1945 és 1948 előtt is jellemző volt a többségi nemzet érdekérvényesítése nemcsak a kisebbségekkel, de saját (szláv) társnemzeteikkel (szlovákok, ukránok-ruszinok, horvátok, bosnyákok, bolgár-macedónok) szemben is. Sor került királyi-katonai diktatúra bevezetésére (Jugoszlávia, Görögország, Románia), a Monarchia-belihez képest óriásira növekedett a korrupció, a hatalommal való visszaélés (Románia, Jugoszlávia), azonban a demokratikus formák látszatát igyekeztek megőrizni. Ez leginkább Csehszlo-

vákiában sikerült, a nyugati hatalmak kedvenc mintaállamában, Magyarországon, Lengyelországban és a balti államokban.

Való igaz, hogy a „népi demokráciákban", a szocialista vagy népköztársaságokban a többségi nemzetek tagjait is elnyomták,[130] de az elnyomás mindig és mindenütt kétszeresen sújtotta a kisebbségeket.

A politikai pártok betiltása, működésük lehetetlenné tétele a kisebbségeket (is) megfosztotta a politikai érdekképviseletet, érdekérvényesítés lehetőségétől. A legfontosabb hatalmi szervben, az állampártban a vezető posztokat a többségiek töltötték be; egyeduralkodóvá vált a többségi nyelv. A bankok, üzemek, vállalatok, sőt üzletek államosítása gazdasági létalapjuktól fosztotta meg a kisebbségieket. A mezőgazdaság kollektivizálása jelentette a legsúlyosabb csapást, hiszen a nemzetiségi kérdés térségünkben, lényegét tekintve, hagyományosan parasztkérdés volt. Ezzel az utolsó és legfontosabb gazdasági erő is kikerült a kisebbségiek kezéből. A szövetkezetek vezetőségébe – a párt- és állami vezetéshez hasonlóan – csak a többségi nemzetekhez tartozók vagy azokkal azonosulók kerülhettek be. A gépesítéssel felszabaduló munkaerő a többségiek által lakott városokba, iparvidékekre özönlött, s új lakóhelyén még inkább kisebbségivé válva elszakadt éltető közösségétől, egyházától, gyökereitől, s könnyű prédájává vált az „önkéntes" asszimilációnak, önfeladásnak.

Az ateista propaganda ugyan nem sok kárt okozott, de a sokszor brutális eljárásokba torkolló egyházellenes politika annál többet. A vallási és a nemzetiségi hovatartozás a legtöbb esetben fedi egymást, így az egyházellenes támadások fokozottan érintették a kisebbségeket. Közismert, hogy a Kárpát-medencében „magyar vallásnak" tekintik a reformátust, hiszen tagjai néhány gyülekezettől eltekintve[131] mindenütt magyarok. Kárpátalján és Romániában a római katolikusok szintén magyarok vagy magyar származásúak, mint a moldvai csángók. A volt Jugoszláviában a horvátok és a szlovénok mellett a magyarok kilenctizede is katolikusnak született. A vallás- és egyházellenesség a legtöbb országban (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) azt is jelentette, hogy a hitüket megvallók és gyakorlók nem tanulhattak tovább, nem tölthettek be vezető állásokat (mivel azok párttagsággal jártak), így a társadalom peremére szorultak, kétszeresen is kisebbségi, háttérbe szorított helyzetben.

[130] A moszkvai forgatókönyvvel megrendezett likvidálások, kirakatperek (Rajk, Mindszenty, Kosztov, Luca, Pauker, Slansky), bár az utóbbiakban antiszemita motívumok is közrejátszottak.

[131] Abaúj-Zemplén-Ungban elszlovákosodtak, s újabban van ilyen tendencia Horvátországban és Szlavóniában is, egyházszakadással.

Különösen tragikus történet a görög katolikus (unitus) egyházé. Tagadhatatlan, hogy létrejötte, kiszakadása a görögkeleti/ortodox/pravoszláv egyházból politikailag motivált volt mind Lengyelországban (1596), mind Ausztria–Magyarországon (1692–98), ahol hívei ruszinok és románok, illetve olyan származásúak voltak. Annál kevésbé érthető az a kíméletlenség, amellyel Kárpátalján és Erdélyben felszámolták 1948 után: kiterjedt földbirtokaikat, templomaikat elvették, az ortodox rítusra áttérni nem hajlandó lelkészeket és laikusokat bebörtönözték, közülük sokan munkatáborokban pusztultak el.

A templom mellett az iskola az anyanyelvápolás és -használat másik bástyája. Az iskolák államosítása egy csapásra megszüntette az anyanyelven oktató elemi és középiskolák hálózatát. Az állami iskolarendszer értelemszerűen a többségi nemzet iskolahálózatát jelentette szellemiségében (történelemtanítás!), de legtöbb esetben az oktatás nyelvében is. Ha meg is maradtak a kis településeken, öreg épületekben működő, sok esetben osztatlan nemzetiségi iskolák, nem tudtak lépést tartani a modern, jól felszerelt és a továbbtanulás lehetőségét nyújtó, többségi nyelven tanító iskolákkal (mint pl. a Muravidéken, Szlovéniában). A szülők – gyerekeik vélt vagy valós érdekében, a társadalmi felemelkedést biztosítandó – azokat többségi nyelvű iskolákba adták-adják. Az általános/alapiskola magára marad ebben az egyenlőtlen versenyben, anyanyelvi előképzettség (óvoda) nélkül és teljes képzést biztosító felsőfokú intézmények híján.

A gazdasági fejlesztés-beruházások tekintetében két fázist különböztethetünk meg. Az első időszakban – az 1960-as évek közepe-végéig – a beruházások a többségieklakta központi területekre irányultak. A határ menti-kisebbségi vidékek (Dél-Szlovákia, Kárpátalján a Tisza-medence, Romániában a nyugati határsáv és a Székelyföld, Jugoszláviában Észak-Bácska, Baranya és a Muravidék) kimaradtak a „szocialista iparosítás" első üteméből, álmos, Isten háta mögötti, igazi vidékké váltak. Munkalehetőség és lakás híján a fiatalok elvándoroltak az új, „szocialista" városokba, ahol – általában vegyes házasságokat kötve – hamar feladták nyelvüket, nemzetiségüket. Jobb esetben száz kilométereket ingáztak.

Az 1970-es évektől megfordult a helyzet: az addig csaknem tisztán nemzetiségek lakta településeken, országrészekben kezdtek épülni – nyugati kölcsönökből-technológiával – az új gyárak és lakónegyedek, ahová több-kevesebb tudatossággal többségi szakembereket, munkaerőt irányítottak. Ennek folytán vesztették el Erdély és a Partium városai addigi magyar többségüket, de még a bánsági Magyarcsernye/Nova Crnja is.

A kommunista hatalomátvételtől a '60-as évek végéig az a dogmatikus és leegyszerűsítő nézet uralkodott, hogy a többségi–kisebbségi konfliktusok a szocializmus építése folyamán eltűnnek, a nemzetiségi kérdés önmagától, au-

tomatikusan megoldódik a kisebbségnek a többségbe való önkéntes beolvadásával. Az ennek ellenére felmerült problémákat erőszak alkalmazásával elfojtották vagy „szőnyeg alá söpörték", nem vettek róluk tudomást. Később az egész kérdést megoldottnak nyilvánították Lenin, Tito vagy Ceauşescu nevében.

Egy másik alapvető probléma volt az elmélet és a gyakorlat közötti tátongó űr. A szocialista alkotmányok, kezdve az 1936-os sztálinival az 1974-es jugoszláv alkotmányok bonyolult rendszeréig (szövetségi, köztársasági, tartományi), *papíron* a legteljesebb személyi és közösségi (kollektív) jogegyenlőséget biztosították. Szövetségi államok esetében az elszakadás jogát is a köztársaságoknak. Hogy ez mennyire volt érvényesíthető a gyakorlatban, azt a horvátországi események mutatták meg 1971-ben és 1991-ben, Boszniában 1992-től... Minden alkotmányban szerepelt az anyanyelv szabad és korlátlan használata az oktatásban és a közélet minden szintjén. Végrehajtási utasítások és büntető szankciók nélkül mindez írott malaszt maradt, s ezeket az alkotmányos jogokat büntetlenül meg lehetett sérteni, legfelső és helyi szinten egyaránt. A nem-érvényesüléshez nacionalista szándékok sem kellettek: elég volt, ha nem biztosították az anyagi eszközöket a kisebbségi intézmények és tömegtájékoztatás, az oktatás, a fordító- és tolmácsszolgálat számára, mint a széteső Jugoszláviában. Példa erre az 1968–69-es csehszlovák alkotmánytörvény, amely részletes – és teljesített – végrehajtási utasításokat tartalmazott a cseh és szlovák viszony rendezésére, az államszövetségi átszervezésére, de semmi hasonlót a nemzeti kisebbségekre vonatkozóan.

S ami jelentős visszalépés volt az 1938 előtti állapotokhoz képest: az első világháborút lezáró békeszerződések lehetővé tették a panasztételt a Népszövetségnél és a kisebbségi sérelmek kivizsgálását. Jóllehet az esetek többségében ez sem érvényesült a gyakorlatban,[132] tehát nem nyújtott hatékony védelmet, de elvben a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak tiszteletben tartása nemzetközi kötelezettség volt. Ám arra hivatkozva, hogy a fasiszta hatalmak ezzel visszaélve kirobbantották a második világháborút, az 1947-es békeszerződések ilyen cikkelyeket nem tartalmaztak, s az ENSZ Alapokmányában is csak az egyéni jogok védelme szerepel. Ezért és a szovjet rendszer lényegéből fakadóan a *nemzetiségi-kisebbségi kérdéseket szigorúan belügynek tekintették*, és elképzelhetetlen volt a beavatkozás ilyen alapon egy „testvéri szocialista ország" belügyeibe.

[132] Húsz év alatt, 1939-ig 885 panasz érkezett be a Népszövetség genfi titkárságához és került kivizsgálásra. Óriási többségük nem jutott tovább a kisebbségi bizottságtól, amely francia–Kisantant befolyás alatt állt. A hágai Nemzetközi Bíróság elé nyolc ügy került, és három ítélet született.

A háborút követően években – bármilyen hihetetlen – a *romániai magyarság* helyzete volt a legkedvezőbb. Petru Groza legendás magyarbarátságánál ebben nagyobb szerepe volt a politikai számításnak: a békekonferencia döntése előtt bizonyítani kellett, hogy az új román állam mindent megad azt ottani magyarságnak, így nincs szükség területi korrekcióra. Tény, hogy a magyarok tízezrei kerestek védelmet a kommunista pártban, és az első években a román államvédelmi hatóság személyi állományában és tevékenységében a magyarok lakossági arányukat meghaladóan szerepeltek. Teljes iskolarendszerrel rendelkeztek, óvodától az egyetemig.[133] Kiterjedt művelődési tevékenységet folytathattak. A Magyar Népi Szövetség képviselői bent ültek a bukaresti (látszat)parlamentben. Mindezek betetőzéseként 1952-ben – szovjet mintára – létrehozták a Székelyföldön a Magyar Autonóm Tartományt. Jogosítványai ugyan nem haladták meg a megyékét, de az anyanyelvi ügyintézés lehetősége, a kétnyelvű feliratok növelték az otthonosság érzését. Ezt követően észrevehetően megnőtt az asszimilációs nyomás a magyarok kétharmadának otthont adó határterületeken és a szórványvidéken. Bulgária mellett Románia igazodott legszolgaibban Moszkvához. A sztálini terror fokozódása, a koncepciós perek egyre több magyar kommunistát érintettek (Luka László – V. Luca). A Magyar Népi Szövetség működését megbénították, 1953-ban feloszlatták, vezetőit bebörtönözték; sokan ott haltak meg. 1956 után a terror fokozódott. Bár semmilyen fegyveres akcióra nem került sor, a számarányt tekintve több magyar értelmiségit, egyetemistát, diákot – főleg (református) papokat – végeztek ki, vetettek börtönbe, ítéltek kényszermunkára a Duna-csatorna építkezésénél, mint Magyarországon. 1959-ben, Ceaușescu kormánybiztos vezetésével, erőszakkal „egyesítették" a magyar és a román tannyelvű kolozsvári egyetemeket. A magyar professzorok közül többen öngyilkosságukkal tiltakoztak.

A Magyar Autonóm Tartomány határait átszabták, román többségű körzeteket hozzácsapva, az 1968-as közigazgatási reformmal pedig végleg felszámolták. Valamennyi jelentős erdélyi várost – szintén szovjet mintára – „zárt várossá" nyilvánítottak, ahol magyarok nem kaptak letelepedési engedélyt, de százezreket költöztettek át Moldvából és Havasalföldről. A szovjet csapatokat 1958-ban kivonták.[134] Ez nagyobb mozgásteret biztosított, elsősorban külpolitikai téren. 1967-ben Románia nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel, sőt közvetíteni igyekezett az arab–izraeli viszályban. 1968-ban nem

[133] Még a moldvai csángóknak is nyitottak – a történelemben először – magyar nyelvű iskolákat, de az 1950-es évek elején meg is szűntek.

[134] Hruscsov ezt a magyar kormánynak is felajánlotta, de Kádárék – gyengének érezve pozíciójukat – ezzel a nemzetközi helyzet teremtette lehetőséggel (enyhülés) nem éltek.

vett részt Csehszlovákia lerohanásában. Az esetleges szovjet beavatkozással szemben – védelmet keresve – Ceauşescu közeledett Titóhoz és engedményeket tett a kisebbségeknek, így a magyaroknak is. A '70-es évek közepétől azonban ismét fokozódott a nyomás: a cél az anyanyelvi oktatás, művelődés és tájékoztatás visszaszorítása, az anyaországgal fenntartott kapcsolatok korlátozása volt.[135] A háború előtti 800-800 ezret kitevő zsidó és német népesség a '70-es évek közepére jelentősen megfogyatkozott, 25, illetve 360 ezer főre. Az Izraelbe, az USA-ba és Nyugat-Németországba kivándorlókért fejenként – iskolai végzettségtől függően – 10 ezer német márka és 5–10 ezer dollár „fejpénzt" kért és kapott a Ceauşescu-rezsim. Ezzel viszont – a vajdasági helyzethez hasonlóan – a 2 milliós magyarság vált az egységes román nemzetállam megteremtésének legfőbb akadályává, az első számú közellenséggé. Az üldözés és a gyorsan romló életkörülmények[136] miatt egyre több magyar is igyekezett külföldre, mindenekelőtt Magyarországra kerülni. Ez utóbbiak száma 1989 végére, a rezsim összeomlására meghaladta a 30 ezret; az értelmiségiek áttelepedését az államhatalom kifejezetten elősegítette. A koronát minderre a szisztematizálásnak nevezett területrendezési terv tette volna fel, a falusi települések kétharmadának lerombolásával, lakosaik jól ellenőrizhető „falanszterekbe" való összeköltöztetésével.

A „különutas" román külpolitika a legsötétebb belső diktatúrával párosult, amely a sztálinizmus (Ceauşescu személyi kultusza) és a román szélsőséges nacionalizmus keveréke volt. Ez a '80-as évek végére a nyugati kormányok számára nyilvánvalóvá vált. A Szovjetunióval való kapcsolatok is megromlottak a Besszarábiára és Észak-Bukovinára vonatkozó igények ismételt megfogalmazása és Gorbacsov hatalomra kerülése után. Románia az NDK, Csehszlovákia és Bulgária felé próbált nyitni, és 1989 decemberére teljesen elszigetelődött.

*Csehszlovákia*nak hosszú és megalázó utat kellett végigjárnia ahhoz, hogy a – Lengyelországéhoz és a Jugoszláviáéhoz hasonló – győztes szövetséges hatalom státusától eljusson a szovjet szövetségi rendszer egyik leghűségesebben igazodó tagjáig. A németek kiűzése és a Potsdamban jóváhagyott részleges magyar kitelepítés, kierőszakolt lakosságcsere a beneši „tiszta szláv állam" nacionalista koncepciójának jelentős mértékű megvalósítását jelentette, amelyet

[135] Román nemzetiségű tanárok kinevezése a túlnyomóan magyar többségű Hargita és Kovászna megyékbe, a magyar iskolaigazgatók leváltása, a magyar iskolák román tannyelvűekbe való beolvasztása, a magyar nyelvű rádió és tévéadások megszüntetése. Üzemanyagot csak nyugati valutáért lehetett venni; mindez a '80-as évek közepétől. A hírhedt 1974-es szállástörvény megtiltotta, hogy – első fokú rokonon kívül – külföldi állampolgárnak szállást adjanak. Beszámolási kötelezettség terhelt mindenkit, aki külföldi (magyar) állampolgárral érintkezett.

[136] Jegyrendszer bevezetése, ellátási nehézségek, fűtési, energiaszolgáltatási és közlekedési korlátozások, katonai munkaszolgálat.

támogatott a hatalom megragadására törő kommunista párt is. Az 1948. februári hatalomátvétel után valóban érvényesült a szovjet mintára kialakított, Leninre hivatkozó nemzetiségi politika. A magyarok is visszakapták iskoláik egy részét, megalakulhatott a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége), a nevében csupán kulturális, de helyi szervezetekkel és tagsággal rendelkező, önszerveződő érdekvédelmi tömörülés. Mint a szlovákiai magyarok[137] egyetlen legális tömegszervezete, kvázipártként, az állam és a magyarok közötti „transzmisszióként" működött, így aktivistáinak agitálni kellett, például a közös gazdaságok megalakításáért. Azok létrejötte és gépesítése munkaerő-felesleget idézett elő. A túlnyomóan szakképzetlen emberek a szocialista nehézipar nagyüzemeiben, bányáiban találtak munkát. A Sziléziában (Ostrava, Karvina, Třinec) dolgozók és hetente-kéthetente hazajáró ingázók száma 50-60 ezer volt, az 1970-ben 534 ezer Szlovákiában élő magyar nemzetiségűből. (A magyart 614 ezren vallották anyanyelvüknek.)

Szlovákia iparosítása már az 1940-es években megindult. A nyelvhatáron épült, magyar többségű városokba főként élelmiszer-ipari üzemeket telepítettek. Sok nagy beruházás (kassai vas- és acélmű, párkányi cellulóz- és papírgyár, mohi atomerőmű, vágsellyei vegyiművek, bősi duzzasztómű) akarva-akaratlan megbontotta a magyar települési tömböt, szlovák többségűvé változtatva az érintett településeket.

1968, a Varsói Szerződés öt tagállamának katonai intervenciója után a „konszolidációt" a szovjetek a megbízhatóbb szlovákokkal (Husák, Lenart, Bilak – ez utóbbi ruszin) végeztették el, akik megszállták a prágai szövetségi hatalmi központokat.[138] A beruházások zöme Szlovákia tisztán szlováklakta vidékeire irányult – ekkor épültek a korszerű, részben föld alatti hadiüzemek (Túrócszentmárton, Vágbeszterce, Gyetva) a szovjet fegyverkezési igények kielégítésére.[139]

A magyarok vagy kimaradtak az iparosítás előnyeiből (jól fizetett munkahelyek, korszerű lakótelepek, infrastruktúra), vagy ha odaköltöztek, gyökértelenné válva gyorsan asszimilálódtak.[140] 1961-ben Szlovákia lakosságának 20, a magyarok 40%-a dolgozott a mezőgazdaságban. A magyar többségű járásokban,

[137] Tevékenysége nem terjedhetett ki a cseh országrészre, ahol kb. 20 ezer magyar élt.

[138] Míg 400 ezer csehet zártak ki a pártból, egyetemekről és bocsátottak el állásából, addig 80 ezer szlovák „apparátcsik" kezébe került a pártvezetés a prágai és a pozsonyi – újonnan szervezett – minisztériumokban, parancsnoki posztokon.

[139] A szovjet vasérc-, szén- és olajbehozatalra épített kassai vasműig meghosszabbították a széles nyomtávú vasútvonalat Csap–Ágcsernyőtől.

[140] Sok üzemben munkabiztonsági okokra hivatkozva megtiltották a magyar beszédet; a szakmunkásképzés csaknem kizárólag szlovák nyelven folyt; nőtt a vegyes házasságok aránya.

a déli határsávban a beruházások értéke 50–70%-kal marad el az északi területekétől. Mindezek együttes hatására 1910 és 1991 között a csaknem tisztán magyarok által lakott területsáv (amely 1938-ban visszakerült az anyaországhoz) 11 ezerről 9 ezer km²-re zsugorodott, és egy 1967-es szociológiai felmérés szerint a hét csehszlovákiai nemzet és nemzetiség között a magyarok kulturálisan az utolsó előtti helyre szorultak, a németek mögé, csak a cigányokat megelőzve.

A „normalizáce" húsz éve alatt (1969–89) 200 magyar iskolát szüntettek meg.[141] Felszámolták a magyar nyelv használatát a hivatalos érintkezésben. A kommunista hatalom és indoktrináció (Csehszlovákia 1960 óta szocialista köztársaság volt!) rombolta a hitéletet; az egyházak – különösen a katolikus – csak kevéssel tudtak hozzájárulni az anyanyelv és a nemzeti identitás megőrzéséhez.[142]

A Charta '77 mozgalmat követően, 1978-ban megszerveződött a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága a kettős, politikai és nemzetiségi elnyomás ellen. Illegális tevékenysége ismertetőanyagok megjelentetésére és a magyar iskolahálózat megvédésére irányult. Szóvivőjét, Duray Miklóst kétszer is bebörtönözték. 1988–89-ben már több százan tiltakoztak a kettős elnyomás ellen.

A szomszédos országokban élő magyar nemzeti közösségek közül a *jugoszláviai* az egyetlen, amely nemcsak a többségi nemzethez viszonyított arányában, hanem abszolút számban is fogyott 1961 és 1991 között,[143] és 1910-es 34%-os aránya 17% alá csökkent a Vajdaságban.

Okai:

– az 1880 óta romló népesedési mutatók: alacsony születésszám[144] (egyke), természetes fogyás, öngyilkosság, terhességmegszakítás, válás, elöregedés;

[141]

	1955	1990
Magyar iskolák száma	565	257
Magyar tanulók száma	61 325	48 405

Az egyetemet és főiskolát végzettek aránya:

	1980	1991
Szlovákok	4,0%	6,1%
Magyarok	1,6%	2,9%
(a szlovákoknál közel 10%)		

[142] Vallási megoszlás:

Katolikus	76%	66,0%
Református	21%	11,0%
Felekezeten kívüli	–	6,6%

Becslések szerint a magyarok 20%-a, kb. 120 ezer lélek ma is református.

[143] Az 1948 és 1961 közötti növekedés egyik magyarázata az, hogy az ott maradt vegyes házasságokban élő, részben asszimilálódott németek többsége is magyarnak vallotta magát, így haladhatták meg a félmilliót. Kihalásuk, 1965 után lehetővé vált kivándorlásuk viszont a csökkenő tendenciát erősítette.

[144] Az 1970-es évtizedben 1,9 ezrelék; a szerbeknél ez 6,6; albánoknál 29 ezrelék volt.

- a külföldi munkavállalás és kivándorlás lehetősége – ez egymaga elvitte a '60-as évek természetes szaporulatát;
- az egyre gyorsuló asszimiláció, vegyes házasság (a Vajdaságban minden harmadik), elköltözés és a semleges „jugoszláv" nemzetiségi kategória választása.[145]

A rövid ideig tartó erőszakos kolhozosítás idején (1949–51) a magyaroknak több mint fele élt mezőgazdálkodásból. A nagyüzemi művelésre legalkalmasabb Vajdaság termőterületének egyharmada „társadalmi tulajdonba" került. 1951 és 81 között a mezőgazdasági népesség aránya a tartományban 70-ről 20% alá csökkent; a magyarok körében ez 30% fölött van. Az átlagos birtoknagyság 3,2 hektár (kb. 5,5 hold), a felső határ 10 hektár (17 hold) volt 1988-ig. Kialakulhatott egy tehetős farmergazdálkodást folytató réteg. Egészében azonban Szabadka és környéke – a magyar többségű Észak-Bácska – 1914-től az 1970-es évek közepéig visszamaradt a gazdasági fejlődésben. A magyar többségű „községekben"[146] a '70–80-as években az egy főre jutó GDP 20%-kal meghaladta az országos átlagot, de a beruházások a jugoszláviai átlag 60%-a körül mozogtak, így a megtermelt javak értékének csupán felét kapták vissza a ma aranykornak számító időkben.

A magyarok rétegezettsége-iskolázottsága rendkívül elmaradott, a hátrányos társadalmi helyzetet újratermelő volt már akkor is. 1981-ben a társadalmi szektorban foglalkoztatott magyarok 56%-a fizikai dolgozó, szakképzett és betanított munkás volt – ezen a téren csak az albánok álltak mögöttük.[147] A pártban, az irányító szervekben és a fegyveres testületeknél ez az arány még rosszabb volt.[148]

[145] 1981-ben 381 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek a Vajdaságban (Bácska, Bánság, Szerémség). Ebből 13,7 ezren külföldön éltek-dolgoztak, viszont 20-30 ezer magyar rejtőzhetett – a hatalom által erőltetett – „jugoszláv nemzetiség" mögött. (Vegyes házasságban élők, azokból származók, a hatalomtól függő helyzetben lévők.)

[146] Kisebb járások: egy város és vonzáskörzete. A Vajdaság 50 közigazgatási egységéből korábban 10, ma 7 magyar többségű, főként a Tisza mentén.

[147] 1968-ban a fizikai munkás:szellemi dolgozó arány a magyaroknál 82:12, a jugoszláviai 70:30-cal szemben.

Iskolai végzettség a Vajdaságban

	Egyetem	*Középiskola*
Magyarok	3,8%	14,8%
Szerbek	6,7%	21,5%
„Jugoszlávok"	7,7%	27,7%

[148] 1963-ban, amikor a magyarok aránya a tartományban még meghaladta a 20%-ot, a tartományi szerveknél 4,5, a községiekben 12,6%-kal voltak képviselve; 1981-ben a gazdasági vezetők 10,3%-a, a párttagok 2–5%-a volt magyar.

Az ottani magyarok kilenctizede katolikus, de az egyháznak nem lehetett szerepe a nemzeti nyelv és tudat megőrzésében. Egyrészt a kemény egyházellenes politika miatt, másrészt, mert a horvát-bunyevác egyházi vezetésnek ez nem állt szándékában; a magyar egyházközségekbe is horvátul beszélő papokat neveztek ki.

A magyar nyelvű oktatás – különösen a középfokú – még a szlovákiainál is kedvezőtlenebb helyzetbe került,[149] jóllehet egyes karokon magyarul is folytak előadások. A körzetesítés, az iskolák összevonása sok helyen a kisebbségi iskolák megszűntetésével, szerb igazgatás alá helyezésével járt.

A közművelődés és tájékoztatás intézményrendszere a titói Jugoszláviában – propaganda célokból is – egyedülállóan kimagasló volt a szocialista országok viszonylatában. Az 1960–70-es években az újvidéki *Magyar Szó*t tekintették a legjobb magyar nyelvű napilapnak világviszonylatban. A Forum a kisebbségi magyar könyvkiadás egyik legrégibb és legsokoldalúbb műhelye volt.

Az Újvidéki Rádió 1949-től, a tévé 1971-től sugározta ötnyelvű, magyarul egész napos műsorát. A szabadkai és az újvidéki magyar színtársulatok városaikon kívül minden magyar településen játszottak, Horvátországban és Szlovéniában is.

Bár működött (1969-től) Hungarológiai Intézet, mindvégig hiányoztak a magyar tudományosság olyan központjai, mint önálló magyar könyvtár, múzeum, levéltár, dokumentációs bázis. Hasonló volt a helyzet az érdekképviselet, a politika terén: míg Horvátországban 1949-től működhetett – igaz, Baranya-Szlavóniára korlátozott tevékenységi körrel – a Horvátországi Magyarok Szövetsége, Szlovéniában pedig oktatási-kulturális nemzetiségi önigazgatási érdekközösség, a jugoszláviai magyarok 90%-ának otthont adó Vajdaságban szigorúan tiltották a nemzetiségi alapon létrehozandó úgynevezett vertikális szervezetek létrehozását. Ennek éle elsősorban a magyarok és a horvátok ellen irányult (1971 után), nehezítve anyanemzeteikkel fenntartott kapcsolataikat.

Térségünk országaiban – melyeket Nyugaton sokáig egységes „szovjet tömbnek" tekintettek – a ránk kényszerített sztálini–brezsnyevi nemzeti-kisebbségi politika „internacionalizmusa" a nemzeti tudat gyengítését, a szovjet nagyhatalmi érdekek érvényesítését szolgálta. Az idők folyamán, az 1960-as évektől egyre erősebben, a nemzeti kommunista irányvonal érvényesül, Lengyelország-

[149] Magyar nyelven (is) oktató iskolák a Vajdaságban

	1953–54	1989–90
Iskolák	286	127
Tanulók száma	49 690	26 794

tól Szlovákián, Románián és Jugoszlávián át Bulgáriáig. Az egyetlen kivétel éppen Magyarország. Ez az egyre nacionalistábbá váló nemzeti érdekérvényesítés növelte a kisebbségek elnyomását, erőszakos eszközökkel akarta gyorsítani és teljessé tenni beolvadásukat. Látszólag ez sikerült is (pomákok és törökök neveinek bolgárosítása), de a mélyben növelte a feszültségeket. A nyílt vagy puhább diktatúra, az elnyomás, az elfojtó mechanizmusok a többségiek körében is működtek, de sokkal kegyetlenebbül a kisebbségekkel (romániai magyarok, jugoszláviai albánok, bulgáriai muzulmánok) szemben. Az igazi nagy, sokáig behozhatatlan veszteségeket azonban a Nyugattól való mesterséges elszigetelés jelentette, gazdaságilag[150] éppen úgy, mint a demokratikus gondolkodás és hatalomgyakorlás hiányában.

Megjelent: Herczeg – Arday – Johancsik: *Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története*, Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2001, 141–150., 172–180., 294–303.

[150] Csehszlovákia 1938-ban a világ 7. gazdasági hatalma volt (a Monarchiától örökölt iparával, kiváló német és cseh szakmunkásaival); 1989-re a 70. helyre csúszott le.

Magyarok a szomszédos államokban. Külpolitikánk változása[151]

A magyar nép 20. századi történelme csak a 16. és 17. századihoz hasonlítható: a két világháború ember- és anyagi vesztesége, három forradalmunk bukása, az 1919-et, 1948-at és 1956-ot követő megtorlások és tömeges emigráció csak a török elleni hadjáratok és hódoltság idején elszenvedett vérveszteséghez mérhető. De a legsúlyosabb, legnehezebben kiheverhető és következményeiben legtragikusabb csapást a történelmi Magyarország területe kétharmadának, az etnikum egyharmadának elvesztése jelentette.

Sztálinista nemzetiségpolitika

Az 1947-es párizsi béke – az 1920-as trianonihoz hasonlóan – szintén a győztesek diktátuma volt, csak még keményebb feltételekkel: nem csupán a „pozsonyi hídfő" bővült ki újabb három faluval, hanem megszűntek a kisebbségvédelem (igaz, a Népszövetség idején hatástalannak bizonyult) nemzetközi jogi garanciái. A második világháborút lezáró békeszerződések, majd a „népi demokráciákat" már a Varsói Szerződés (1955) előtt egyetlen, a Szovjetunió uralta szövetségi rendszerbe összefogó „barátsági és kölcsönös segélynyújtási" egyezmények – két kivételtől eltekintve[152] – meg sem említették a nemzeti kisebbségeket, melyek között a 3-3,5 milliós magyar volt a legszámottevőbb. A koalíciós időszak (1945–48) kormányai és pártjai – az MKP is – minden tőlük telhetőt megpróbáltak megtenni az ismét elszakított magyarság és egy, az etnikaihoz közelebb álló magyar–román határ érdekében (Csehszlovákiával és Jugoszláviával mint győztes szövetséges hatalmakkal szemben ez fel sem merülhetett), a Potsdamban jóváhagyott ki- és áttelepítések ellen, sikertelenül. Jóllehet a nyugati hatalmak is csak az érintettek kétoldalú megállapodásait fogadták volna el, a kudarc oka

[151] A kézirat lezárva: Budapest, 1990. március 14-én!
Az anyaggyűjtés során felhasználtuk a Külügyminisztérium ide vonatkozó iratanyagát, de a jelzetek feltüntetésétől az iratok jellege és a rövid időhatár miatt eltekintettünk.

[152] Az 1947-es csehszlovák–lengyel barátsági, és az 1955-ös osztrák államszerződés.

Sztálin és Molotov elutasító, ellenséges magatartása volt. A szovjet vezetők ugyanis 1968-ig, sőt még utána is a térség legmegbízhatóbb államának Romániát tartották, míg a magyarokra a „bűnös nemzet", az „utolsó csatlós" címkéjét ragasztották. Kelet-Közép-Európában – a lengyel mellett – a magyar nacionalizmust tekintették a legveszélyesebbnek a szovjet biztonsági érdekekre nézve, s az 1956-os eseményekben ennek újabb bizonyítékát látták.

Természetes, hogy az 1948 és 1956 utáni, szovjet segítséggel hatalomra juttatott, belső tömegtámogatást nélkülöző rezsimek is a fő veszélyt a magyar nemzeti érzésben, összetartozás-tudatban látták, és azonnal a nacionalizmus, sovinizmus és irredentizmus vádjával illették azokat, akik felvetették a szomszédos országokban élő magyarok helyzetét vagy kimondták azt a szót, hogy Erdély. Az 1950–60-as években – a sztálini hidegháborús hadikommunizmus és a hruscsovi, Amerikát túlszárnyalni akaró hurráoptimizmus időszakában vált uralkodóvá az „automatizmus" elmélete és gyakorlata, amely szerint a szocializmus építésének körülményei között a nemzetek és a nemzetiségek (ez az eufemizmus váltotta fel országainkban a pejoratívnak érzett „kisebbség" kifejezést) közti különbségek automatikusan és rövid idő alatt eltűnnek, és közeledésükkel létrejön egy nem csupán osztálynélküli, hanem nyelvében és kultúrájában is egységes, *szocialista nemzet.* A kisebbségek természetesen beleolvadnak, lehetőleg minél hamarabb, mert mindenki számára ez a legjobb megoldás. Így hát nem kell törődni sem a hazai nemzetiségekkel (fel is számolták anyanyelven oktató iskoláikat 1960-ban), sem a határokon túl élő magyarokkal. Aki másként vélekedett, netalán szót emelt, az azonnal megkapta a nacionalista mellé a szocialistaellenes jelzőt is. A szomszédos országokban élő magyarság helyzete a jó néhány kimondhatatlan tabutéma egyike lett azért is, mert a *nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldását* – legyen az bármilyen – *az illető állam belügyének tekintették,* említését, netán kritikáját pedig egy „testvéri szocialista ország belügyeibe való beavatkozásnak".

1956 és 1963 között a Kádár-kormányzat tömegtámogatás és nemzetközi elismerés híján különösen kiszolgáltatott helyzetben volt, így ha akart volna, akkor sem tudott volna sokat tenni a határon túli magyarok érdekében. 1963-ig, sőt az évtized végéig feszült volt a viszony a nyugati hatalmakkal – a magyar külpolitika rá volt utalva a keleti és a fejlődő országok támogatására. Csak ennek ismeretében válik érthetővé, de nem menthetővé a romániai magyarok körében nagy elkeseredést kiváltó 1958-as, marosvásárhelyi Kádár-beszéd.[153]

[153] „Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés... Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek

„Semmiféle vélt vagy valóságos nemzeti érdeket nem lehet a nemzetközi érdek rovására érvényesíteni" – jelentette ki azután 1968-ban.[154]

S hogy mit jelentett a sokat hangoztatott internacionalizmus, azt a korszak leghosszabban hivatalban levő külügyminisztere, Puja Frigyes fogalmazta meg *a kommunista pártok és az irányításukkal működő állami szervek*ről írva: [ezeknek] *„saját politikájukat a mindenkori nemzetközi helyzetben állandóan viszonyítani kell a többi szocialista ország, kivált a Szovjetunió politikájához..."*[155]

A korszak meghatározó személyisége, Kádár János, meggyőződéses internacionalista volt. Rendszere konszolidálását fenyegető legnagyobb veszélynek a magyar nacionalizmust tartotta, s ez teljes összhangban volt a szomszédos országok vezetőinek nézeteivel (itt nem szólunk Ausztriáról, amely egyetlen nem kommunista szomszédunk volt, s ahol kisszámú – 50–80 ezer –magyar népesség él). Őszintén törekedett jó kapcsolatok kialakítására ezekkel – elsősorban Csehszlovákiával és Jugoszláviával –, de az ott élő magyarok sorsa számára másodlagos volt, sőt a problémák szaporodásával zavaró tényezőt látott benne. A Romániával való viszony megromlásának fő oka a rendszerek, a hatalomgyakorlás közötti különbség volt, s nem az ott élő magyarok elnyomásának fokozódása. Azt, hogy nem volt hajlandó találkozni Ceauşescuval, személyes sértődés is motiválta, hiszen a „Conducator" gyakorlatilag semmit nem hajtott végre abból, amiben 1977-ben megegyeztek.

Nemzetiségi külpolitikánk nemzetivé válása

A sikeres konszolidáció megnövelte a magyar politika mozgásterét, megerősítette pozícióit a nemzetközi küzdőtéren. A már korábban elkezdődött önállósodási-nemzeti érdekérvényesítési folyamat első, alig észrevehető megnyilatkozásának a Varsói Szerződés 1965-ös tanácskozásán képviselt magyar álláspontot tarthatjuk. Megalapozottnak tekinthető értékelés szerint Péter

---

rabokká válnak és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is... Mi szembeszálltunk a »minden magyar testvér« hazug jelszavával."

A magyarországihoz hasonló méretű megtorlás után, amely sok ezer magyart, elsősorban értelmiségit érintett, Kállai Gyula, a küldöttség tagja kijelentette: „Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, sőt személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége a politikai, gazdasági és kulturális élet minden vonatkozásában." (*Népszabadság*, 1958. február 26.)

[154] Kádár János: *A szocialista Magyarországért*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972, 111.

[155] Puja Frigyes: *Magyar külpolitika*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó,1980, 37.

Jánosnak azért kellett távoznia a külügyek éléről, mert egy dunai–közép-európai összefogás érdekében munkálkodott, s ezzel kiváltotta a szovjet vezetés rosszallását. A (Jugoszlávia után másodikként) 1968-ban bevezetett gazdasági reform Keleten és Nyugaton egyaránt felkeltette az érdeklődést Magyarország iránt. A magyar külpolitika igazában csak az 1970-es évek első felében vált aktívvá mint az enyhülés elkötelezett támogatója és a helsinki konferencia tevékeny előkészítője; az MSZMP járt az élen – az SZKP hallgatólagos egyetértésével – a szociáldemokrata pártokhoz fűződő viszony megjavításában.

1968–69 fordulópont a nemzetiségi politikánkban is. Újjászervezik a Művelődésügyi Minisztériumban a korábban megszüntetett nemzetiségi osztályt a hazai nemzetiségek oktatás- és művelődésügyének fellendítésére. Kidolgozzák a kettős kötődés és a nemzetiségek híd szerepének elméletét, amely szerint a nemzeti kisebbségek egyaránt kötődnek a többségi nemzetek kultúrájához, amelyekkel egy államkeretben élnek, de saját anyanemzetükéhez is, ily módon összekapcsolják, hídként kötik össze azt az államot, amelynek polgárai, anyanemzetük államával. Az MSZMP-KB Agitációs és Propaganda Bizottság (a továbbiakban APB) 1968. március 26-i ülésén úgy döntöttek, hogy „rendszeresen figyelemmel kell kísérni a határainkon túl élő magyar lakosság irodalmának és kultúrájának alakulását, és növelni kell a szomszédos országok magyarságának kulturális ellátását". Az APB 1969. augusztus 5-i ülésére terjedelmes előterjesztés készült „a szomszédos szocialista országok magyar anyanyelvű lakosságának kulturális helyzetéről és az ezzel kapcsolatos feladatokról", megjegyezve, hogy „ez a problémakör a Magyar Népköztársaság alapvető politikai célkitűzéseinek alárendelve kezelhető. kezdeményeznünk azonban kell, mert nem kétséges, hogy a szomszédos szocialista országok magyarságának problémái elől ma már nem lehet kitérni. Az eddigieknél sokkal többet kell tennünk e magyarság kulturális lehetőségeinek növelése érdekében, ... szorosabb kapcsolatokat kell kiépítenünk a szomszédos országok magyarságával, fokozottabban, tervszerűen kell támogatnunk kulturális életüket. Magyarországnak segítenie kell [őket] ... kisebbségi helyzetükből fakadó hátrányos helyzetük leküzdésében."[156]

A Művelődésügyi Minisztérium szakemberei részletes cselekvési programot[157] dolgoztak ki, melynek minden pontja belekerült az államközi kulturális

[156] Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PIA) 288 f 41/121 (APB) 1969.

[157] – Nevelők rendszeres meghívása magyarországi továbbképzésre, folytatni kell a nemzetiségi pedagógusok cseréjét;
– az Országos Pedagógiai Intézet segítse a magyar tannyelvű iskolák pedagógiai módszertani munkájával foglalkozó intézményeket, adjon konkrét segítséget a magyar irodalom, Magyarország története és földrajza oktatásában;

munkatervekbe, és visszatérő témája lett a párt- és állami vezetők tárgyalásainak minden szinten. 1973-ban két jelentés is beszámol bizonyos sikerekről a négy évvel azelőtti határozatok végrehatásában, megállapítva, hogy a nemzetiségi kérdés a külpolitikában is egyre fontosabb tényezővé válik, hogy a legmagasabb szintű megbeszéléseken is foglalkoznak vele.[158] Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1973. március 19-i határozata az 1969-ben kitűzött feladatok végrehajtását tűzi ki ismét célul. Kiemeli a határ menti kapcsolatok fontosságát, „mivel ezek az itthonról nyújtott kulturális támogatásnak egyre bővülő kereteit adhatják", és elrendeli, hogy a „kulturális külkereskedelmet folytató vállalatok és intézmények az üzleti szempontok mellett jobban vegyék figyelembe a kultúrpolitikai érdemeinket".[159] 1975 augusztusában, a Helsinki Záróokmány aláírásakor nagy feltűnést keltett Kádár János, amikor beszédében utalt Trianonra.[160] A kelet-európai országok közül Magyarország volt az egyetlen, amelyik az emberi jogokkal kapcsolatos ajánlások – az úgynevezett harmadik kosárban foglaltak – végrehajtását komolyan vette[161] és azokat érvényesíteni próbálta

– rendszeressé és számban is jelentősebbé kell tenni a határon túli fiatalok magyarországi felsőfokú intézményekben való tovább tanulását minden képzési formában, szorosabb kapcsolat kiépítése a szomszédos országok tudományos szerveivel, aspiránsok, ösztöndíjasok számának emelése, diplomák kölcsönös elismerése, a levéltári kutatások kölcsönös biztosítása;
– magyarországi ösztöndíjak biztosítása pedagógusok, újságírók, tudományos kutatók (néprajzosok), rádiósok számára;
– javítani a magyar rádió és televízió vételi viszonyait;
– a könyvek és sajtótermékek cseréjének az etnikai viszonyok miatt irreális 1:1 arányának megváltoztatása, a szükségletek kielégítését szolgáló forgalom kialakításával;
– kulturális központok felállítása, kölcsönösségi alapon, könyvárusítással, elsősorban magyarlakta területeken (Pozsony, Kassa, Újvidék, Szabadka, Kolozsvár, Nagyvárad, Bukarest);
– határ menti területek kulturális cserekapcsolataink erősítése.
(Párttörténeti Intézet Archívuma)

[158] – Emelkedett az oktatási intézményeinkben önköltséges alapon tanuló szomszédos országokbeli magyar fiatalok száma: az 1968–69-es tanévben 133, az 1971–72-ben 400 fő (de Romániából senki);
– Jugoszláviából és Csehszlovákiából jelentős számban vettek részt magyar pedagógusok továbbképző tanfolyamainkon;
– bővült az együttműködés a tankönyvkiadásban;
– színházaink, együtteseink gyakrabban léphettek fel a szomszédos országokban;
– Jugoszláviával emelkedett (igaz, Romániával és Csehszlovákiával csökkent) kultúrcikk-forgalom.

[159] PIA 41/197, 41/200, APB 1973, 36/1973 2.

[160] Amikor elhangzott az, hogy az első világháború után Magyarország elvesztette területének kétharmadát, Kissinger megütközve fordult a magyar delegáció egyik tagjához: azt jelenti-e ez, hogy Magyarország a határok megváltoztatására törekszik?

[161] Szűrös Mátyás: *Hazánk és a nagyvilág*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1983, 302–304.

mind nemzetiségi, mind tájékoztatáspolitikájában, mind pedig a szerveződő ellenzékiekkel, másként gondolkodókkal szemben. A magyar értelmiség legjobbjai Illyés Gyula és a körülötte tömörülök vezetésével egyre gyakrabban hívták fel az ország vezetőinek és közvéleményének figyelmét a szomszédos országokban élő magyarság fogyására, helyzetének romlására.[162]

Ez a társadalmi nyomás is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a hatalom csúcsszerve, az MSZMP Politikai Bizottsága megtárgyaljon egy, a Külügyminisztérium és a Központi Bizottság Külügyi Osztálya által összeállított jelentést *„a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiségek helyzetéről és ezzel kapcsolatos politikánkról"* 1976. december 15-i ülésén.[163]

A megkerülhetetlen ideológiai „lip-service" („pártunk a nemzetiségi kérdést ... a szocializmus egyetemes érdekeinek rendeli alá") ellenére határozott előrelépés figyelhető meg a feladatok meghatározásánál: „Figyelemmel kell kísérni a magyar nemzetiségek helyzetének alakulását a szomszédos szocialista országokban. Folyamatosan összegezni kell az életükben bekövetkező változásokat, a pozitív és negatív tapasztalatokat. Meg kell határozni a marxizmus-leninizmus elveitől eltérő jelenségek megszüntetését célzó magyar lépéseket, intézkedéseket.

A magyar nemzetiségek helyzetét a szomszédos országok vezetőivel való tárgyalásokon... „tartsuk napirenden, és a negatív jelenségeket megfelelő formában, szinten tegyük szóvá". Egyértelműen megfogalmazást nyer az anyanemzettel való kapcsolattartás támogatása.[164]

[162] Illyés Gyula: *Hajszálgyökerek*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1971. Illyés Gyula előszava Janics Kálmán: *A hontalanság évei – A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948* (Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1979) című művéhez; nyilatkozatai a szomszédos országokban, elsősorban a Romániában élő magyar kisebbség helyzetéről: *Die Presse*, 1978. január 13.; *The Times*, 1978. május 8.; *International Herald Tribune*, 1979. augusztus 27.; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1982. november 30.; *Frankfurter Rundschau*, 1982. december 21. Csoóri Sándor előszava Duray Miklós: *Kutyaszorító* (New York, Püski Kiadó, 1983) című művéhez.

[163] A bevezető megállapítás szerint a közvélemény érdeklődése fokozódik a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek élete iránt. Ez nem speciálisan magyar jelenség: nemzetközi méretekben megnövekedett az érdeklődés a nemzetiségi kérdések iránt. Okai:
- a fejlődő kölcsönös megismerés,
- a nemzeti önismeret iránti igény,
- a szomszédos országok nemzetiségi politikájában tapasztalt hiányosságok, torzulások,
- a vélt és jogos sérelmek hírének elterjedése, Magyarország „sajátos helyzete": a velünk határos országokban 3 milliónyi, hazánk lakosságának egyharmadát kitevő magyarság él.

[164] Továbbra is törekedni kell a magyar nemzetiség kulturális, anyanyelvi oktatási, közművelődési, magyar tájékozódási igényeinek kielégítésére az érintett baráti országok hivatalos szerveivel együttműködve. Arra törekszünk, hogy a nemzetiségi kapcsolatok az államközi együttműködés

Ekkor, az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején alakul ki és nő fel feladatához a KB külügyi osztályán, a Külügyminisztérium Szocialista Világrendszer Referatúráján és a területi osztályokon az a fiatal szakértői gárda, amely az évtized második felében – kihasználva a kedvező nemzetközi körülményeket – elvileg megalapozza és a gyakorlatban is végrehajtja a nagy fordulatot a magyar külpolitikában a határon túli magyarság vonatkozásában.

Ennek lehetőségét Brezsnyev halála (1982. november) után az Andropovval érvényesülni kezdő szovjet tolerancia és természetesen Gorbacsov hatalomra kerülése (1985. március) teremtette meg. Magyarországon felélénkült a reform, és a magyar vezetés egyre több önálló külpolitikai lépéssel hívta föl magára a figyelmet, vállalva a kockázatot és magára zúdítva a dogmatikus vezetés alatt álló szomszédok és „baráti szocialista országok" némelyikének támadását. Bár mindvégig megfigyelhető a szovjet–amerikai viszony hatása az enyhülés vagy „lehűlés" folyamatára és a magyar külpolitika alakulására, *az 1980-as évek elejétől egyre több jel mutat a magyar külpolitika függetlenedésére Moszkvától:* alig leplezett egyet nem értés az afganisztáni akcióval, M. Thatcher látogatása 1984 februárjában, majd azt követően Craxi, Kohl és Tindemans belga miniszterelnök tárgyalásai Budapesten, belépés a Nemzetközi Valutaalapba (IMF).

Elsősorban a romániai, de részben a szlovákiai és vajdasági kisebbségellenes nemzetiségpolitikai gyakorlat (az anyanyelvi oktatás felszámolása, illetve visszaszorítását célzó „oktatási reformok"), az anyanemzetekkel és kifejezetten a Magyarországgal való kapcsolattartást nehezítő rendeletek, utasforgalmi korlátozások, a megfélemlítő szándékú koncepciós perek egyre inkább a szomszédos országok magyarságának helyzetére fordították a közvélemény figyelmét. 1984 júliusában 19 értelmiségi levelet intézett Kádár Jánoshoz a magyar nemzeti tudatról és a magyar kisebbségekről.

Az értelmiségi elit kezdi szervezetten megfogalmazni helyzetelemzéseit és követeléseit, melyek között ott szerepel a magyar kisebbségek érdekében való fellépés igénye – ekkor és ehhez kapcsolódóan alakulnak ki az ellenzéki szervezetek, az MDF és az SZDSZ csírái.

---

részét képezzék. Számunkra nem lehet közömbös, hogy egy adott szocialista országban milyen a nemzetiségi politika, mert az nálunk a kiterjedt rokoni-baráti kapcsolatok miatt – nemcsak kül- hanem belpolitikai kérdés is. A fontos megállapítás (lényegében rendelkezés) értékét, hogy ugyanis *„hivatalos szerveinknek az eddiginél többet kell foglalkozniuk a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiség helyzetével"* lerontja a végrehajtás körülményeire utaló, túlzottan óvatos, felmentést adó megfogalmazás: „magatartásunkat a megfontoltság, a türelem, partnereink helyzetének megértése és a következetesség jellemezze". PIA. 5/707 PB 1976.

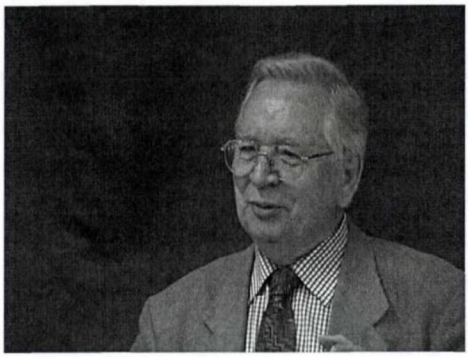

Szűrös Mátyás

A gorbacsovi „nyíltság" és „átépítés" irányvonalának érvényesülésével egyre inkább csökken, majd megszűnik a Kreml közvetlen beavatkozása a kelet-európai szövetségesek politikájának formálásába. A nemzeti érdekek érvényesítését lefojtó nyomás csökkenésével széttöredezik a sokáig monolitikusnak láttatott és látszó egység, mindenütt új erőre kap a nacionalizmus, a nemzeti kizárólagosságra, a tiszta nemzeti államok vagy autonóm egységek létrehozására való törekvés, helyenként nyílt és erőszakos beolvasztási politikával párosulva.

Ez a folyamat egyrészt nagyobb cselekvési szabadságot biztosított a magyar külpolitikának, másrészt akarva-akaratlan határozottabb fellépésre késztette a határainkon túl élő magyarok érdekében.

Szűrös Mátyás[165], a külpolitika elvi irányításáért felelős KB-titkár, 1983-ban egyik első megnyilatkozásában megkísérelt választ adni arra a kérdésre, hogy önálló-e a magyar külpolitika. Megfogalmazása szerint „a marxista-leninista elemzés által igazságtalan, imperialista jellegűnek ítélt trianoni békeszerződés utóhatásai", így elsősorban a környező államokban levő magyar nemzetiségeknek az ország lakosságához viszonyított nagy aránya „külpolitikánk alakításánál figyelembe veendő, sajátos történelmi gyökerű adottságot jelent".[166] Ez a nemzeti érdekek[167] és a nemzeti jogok melletti nyílt kiállást jelentette egy olyan

[165] Moszkvában végzett, hivatásos diplomata, az MSZMP-KB külügyi osztályának munkatársa majd vezetője, berlini és moszkvai nagykövet, külügyi titkár, az Országgyűlés elnöke, majd ideiglenes köztársasági elnök.

[166] Szűrös 1985, 15.

[167] Gombár Csaba szerint ez ugyan egy világjelenség része, de Magyarországon a reformtörekvésekhez kapcsolódott. „Az a tény... hogy Magyarország [1986-ban és azt követően – A. L.] a szomszédos

közegben, ahol még az általános emberi jogok gyakorlati érvényesítését („emberek és eszmék szabad áramlása", kivándorlás, tájékoztatás) sem tartották kötelező érvényűnek, holott a Helsinki Zárónyilatkozat aláírásával mindezt a szocialista országok is vállalták. A zárt ajtók mögött folytatott legfelső szintű tanácskozásokon meg kellett küzdeni a szuverenitás és a mozgástér növeléséért, a nemzeti-kisebbségi érdekek érvényesítéséért.[168]

A magyar külpolitika időszerű legfontosabb kérdései, külpolitikai gyakorlatunk kapott nyilvánosságot a Szűrös Mátyással készített *Rádiónapló* sorozatban *1984 és 88 között.* Az első adásban még a lenini nemzetiségi politikára, Kádár János horvátzsidányi beszédére[169] hivatkozva szögezi le, hogy a magyar kül- és nemzetiségi politika „nem tesz különbséget magyar és más anyanyelvű, kis lélekszámú vagy nagyobb tömegű, szórványban vagy kompakt, a maga területén többséget alkotó, nálunk vagy más országokban élő nemzetiségek között.

Ez hazai viszonylatban azt a feladatot jelenti számunkra, hogy a nemzeti és nemzetiségi kérdést itthon példásan oldjuk meg, gyakorlati intézkedések sorozatával segítsük érvényre juttatni az egyenjogúságot és ne csak a lehetőségek, hanem a megvalósulás feltételei tekintetében is. Kifelé mindez a nemzetiségi sorban élő magyarsághoz való viszonyunkban azon érdekeltségünket jelenti, hogy az ottani magyarok az adott ország állampolgáraiként, anyanyelvűket, kultúrájukat megőrizve és fejlesztve, egyenrangúan vegyenek részt az adott ország életében, a szocialista társadalom építésében".[170]

1985 februárjában az ezeréves együttélést, szomszédságot és a kapcsolatainkat gazdagító híd szerepet hangsúlyozta. A Csehszlovákiával sokasodó problémák között (pénzbeváltási nehézségek, utazási korlátozások, bős–nagymarosi vízlépcső) a nemzetiségit meg sem említették. Szűrös válaszai megnyugtatóak, sőt Romániára vonatkoztatva megalapozatlanul optimisták: szocialista ország-

szövetséges országokhoz képest alkotmánymódosításba, választójogi és közigazgatási, valamint átfogó, koncepcionálisan új gazdaságirányítási és gazdálkodási reformba kezdett, nemzetközileg a nemzeti érdek körét emelte ki a kormányból." (Gombár Csaba: Mi fán terem a nemzeti érdek?, in uő: *Egy állampolgár gondolatai,* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984, 89–90.) Ez a megállapítás fokozottan érvényes a magyar kisebbségek érdekében való fellépésre az évtized második felében.

[168] Szűrös Mátyás: *Magyarságról, külpolitikáról,* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989, 8.; Szűrös 1985, 25., 29.

[169] „A lenini nemzetiségi politikát valljuk. Azt, hogy a nemzeti kultúrának virágoznia kell. Beszéljen minden nemzet és nemzetiség a maga nyelvén. Ma is úgy értelmezzük a lenini nemzetiségi politikát, hogy a világ a népek kórusából áll. Ebben a kórusban mindenki a maga nyelvén szóljon és énekeljen, s lehetőleg a szocializmus, a nemzeti függetlenség, a béke dallamát szólaltassa meg." (*Népszabadság,* 1975. október 17., idézi Szűrös 1985, 19.)

[170] Uo., 261.

gokról van szó; kapcsolatainkat az 1977-es debrecen–nagyváradi megállapodás alapján átfogóan igyekszünk fejleszteni, s ezeket kormányfői szinten vitatjuk meg.

A magyar–csehszlovák viszony rendezett, baráti és jó szomszédi, a problémákat őszintén, nyílt légkörben meg tudjuk beszélni.[171] A megnyilatkozásokat tettek, azaz külügyminisztériumi utasítások követték. 1986 januárjában már fontosnak látják megjegyezni, hogy valamennyi érintett külképviseletünk a korábbinál nagyobb figyelmet szentel az ott élő magyar nemzetiségek ügyeinek. Szűrös 1986–87-es beszédeiben a nemzetiségi kérdéskör elmélyültebb elemzésével, a feladatok konkrétabb megfogalmazásával találkozunk.

Helsinkiben arról szól, hogy *„a határaink mentén a szomszédos országokban élő magyarság ma a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbséget alkotja Európában. A velük való törődés a magyar külpolitika sajátos feladata.* Meggyőződésünk, hogy Helsinki szelleme – az államközi kapcsolatokat szabályozó alapelvek betartása – lehetőséget teremt arra, hogy a nemzetiségek kettős kötődése eredményesen szolgálja a népek közötti jobb megértést, a bizalom erősítését."[172]

Stockholmban elismeri, hogy a kontinens legnagyobb lélekszámú kisebbségével, a magyarok egyharmadával való kapcsolatok ápolása a magyar külpolitikában háttérbe szorult, mert „bíztunk abban, hogy ...a térség államai a területükön élő különböző vallási és etnikai kisebbségeket nemcsak megtűrik, de az emberiség szellemi és anyagi gyarapodása érdekében segítik is sajátos igényeik kielégítését, kultúrájuk kiteljesedését s ...hogy így viszályok forrásából... összekötő tényezővé válhatnak". A magyar vezetés – összhangban a Helsinki Záróokmány elveivel, a nemzetközi jog normáival – „elvi alapon föllép a nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése, az emberek és népek közötti szabad, mesterséges korlátok nélküli érintkezés érdekében". Ezért ösztönzi a Magyarországon élő nemzeti kisebbségeket: éljenek egyre bővülő demokratikus jogaikkal, ugyanakkor „nem lehet közömbös számunkra a szomszédos országokban vagy bárhol a világban élő magyar ajkúak sorsának alakulása, kisebbségi jogaik érvényesülésének és anyanyelvi, kulturális ellátottságuknak kérdése". Hasonlóképpen fogalmazott New Yorkban is.[173]

[171] Uo., 289–293.

[172] Előadás a Paasikivi Társaság ülésén, 1986. április 28. Szűrös Mátyás: *Hazánk és Európa*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 51.

[173] Előadás Stockholmban 1986. október 14-én. Előadás New Yorkban: 1987. március 26-án. Szűrös, 1987. 132–133., 154–155.

Az 1987. februári *Rádiónaplóban* – az *Erdély története* megjelentetését követően – érthetően nagy teret kapott a határon túli magyarság kérdése. Először hangzott el nyilvánosan: „alapelvünk az, hogy a nemzetiségi kérdés nem kizárólagosan belügy, ... ma ez a nemzetközi politika és a humanitárius kérdések egyik legfontosabbika".[174]

Ebből következően a magyar küldöttség egyre növekvő aktivitással vett részt a „helsinki folyamat", az európai biztonsági és együttműködési gyakorlat megvalósítását értékelő és ellenőrző úgynevezett utótalálkozók emberi jogokról folytatott vitáiban, a javaslattervezetek és ajánlások megszövegezésében (Ottawa; Európai Kulturális Fórum, Budapest, 1985; Bern, 1986; Bécs 1987–88).

A visszatérő alapgondolatok:

- történelmi okoknál fogva, a határainkon kívül élő magyarok nagy száma miatt a kormány és a nép számára kiemelkedő jelentőségűek a nemzeti kisebbségek jogait érintő kérdések, s ez a magyar külpolitika fontos eleme,
- a Magyarországon és a szomszéd államokban élő nemzetiségeket összekötőnek, hídnak tekintjük a Duna-medencében élő népek közötti barátság, együttműködés fejlesztésében,
- elutasítjuk a nacionalista érzelmek szítását, az erőszakos asszimiláció minden formáját,
- a kormány (nemzetiségi politikája alakításánál) figyelembe veszi a helsinki és a madridi záródokumentumokban a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartására és tényleges gyakorlásának biztosítására megfogalmazott ajánlásokat,
- ebből is következően a többségi nemzetnek nagyobb jogokat kell biztosítani a kisebb lélekszámból eredő hátrányok ellensúlyozására, ösztönöznünk kell a nemzetiségek kulturális, nyelvi és egyéb igényeit, és biztosítani kell azok kielégítését,
- természetesnek tartjuk a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kapcsolatait a szomszédos államokban élő személyekkel, intézményekkel és szervezetekkel,
- ennek egyik jól bevált formája a határ menti együttműködés,
- a nemzeti kisebbségek kérdésének hatóköre (a „kisebbség" fogalmából következően is) elkerülhetetlenül túllépi a szuverén államok határait,

[174] Uo., 356–357.

- egy nemzet politikai egységének, a társadalmi közmegegyezés megteremtésének és megtartásának a helyes nemzetiségi politika egyik fontos alkotórésze,
- a nemzetiségi kérdést nem lehet végérvényesen, egyszer s mindenkorra megoldottnak tekinteni, továbbra is kötelességünk javítani a nemzetiségi lét vállalásának politikai és társadalmi feltételeit.[175]

A fenti elvek gyakorlati megvalósítását nemzetközi szinten is elősegítendő, Magyarország társszerzőként csatlakozott a WT 27-es kanadai és a WT 46-os jugoszláv javaslathoz „a nemzeti kisebbségek jogairól", valamint a WT H2-es jugoszláv előterjesztéshez, „a nemzeti kisebbségek tájékoztatási és kapcsolattartási lehetőségeiről", valamint támogatja a WT 62-es, kanadai javaslatot „a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartására és az anyanemzeteikkel való kapcsolattartás biztosítására". Az említett javaslatokhoz több semleges ország, így Ausztria és Svédország is csatlakozott.

1987-ben az Agitációs és Propaganda Bizottság külön-külön ülésen vitatta meg – részletes előterjesztések alapján – a szomszédos országokban élő magyarság helyzetét (március: Jugoszlávia, június: Szlovákia, október: Románia és december: Kárpátalja). Az összegző megállapítás: a Bizottság fontosnak és szükségesnek tartja, hogy a politikai-gazdasági-kulturális együttműködés keretében – a kölcsönösség elve alapján – továbbra is megfelelő hangsúlyt kapjanak és zavartalanul tovább működjenek a Magyarországon és a szomszédos országokban élő nemzetiségek közötti kapcsolatok. Felhívja az érintett társadalmi, állami és tanácsi szervek figyelmét az ottani magyarsággal való kapcsolattartás fontosságára.

1987-ben ugrásszerűen megnőtt a Romániából Magyarországra menekülők, illetve oda visszatérni nem szándékozó magyar és nem magyar (német, román) állampolgárok száma; decemberben politikai bizottsági és kormányhatározattal tárcaközi koordinációs bizottságot hívtak életre a felmerülő problémák megoldására.

Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke már 1985-ban, kaposvári választási beszédében kijelentette, hogy a magyarországi nemzetiségek „nem csupán magyar állampolgárok, hanem a szomszédos nemzetek részei is".[176]

Ekkor azonban a logikus folytatás, hogy ugyanis a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek pedig a magyar nemzet részei, még elmaradt. Az áttörés 1988 januárjában következett be, amikor Szűrös Mátyás – ugyancsak

[175] Szűrös Mátyás: *Magyarországról, külpolitikáról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989, 70–72.
[176] *Népszava*, 1985. május 31.

a *Rádiónaplóban* – így nyilatkozott: „Az elmúlt három esztendőre visszatekintve a magyar politika határozott törekvése az volt, és persze marad is, hogy – korlátozott eszközeinket figyelembe véve – a világban bárhol élő magyarok sorsának jobbításáért elvszerűen, következetesen fellépjen. Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság, a magyar nemzet részét képezi. Ezért joggal elvárhatják, hogy Magyarország minden körülmények között felelősséget érezzen érettük is, kellő határozottsággal tegye szóvá hátrányos megkülönböztetéseiket, nemzetközi kapcsolatai alakításában legyen tekintettel rájuk, érvényesítse az ő érdekeiket is. Ezt a törekvést fejezik ki a nemzetiségek jogait szavatoló garanciák kialakítására tett kezdeményezéseink a különböző nemzetközi fórumokon is. Magyarország erkölcsi-politikai és emberi jogi értelemben felelősséget érez és visel a határain túl élő magyarokért."[177]

A rádióban elhangzottak betetőzésének tekinthetők az alábbi megállapítások: a nemzetközi színtéren, a kelet–nyugati kapcsolatokban nagy fontosságúvá vált a humanitárius kérdések, emberi jogi követelmények problémaköre, „benne a nemzetiségek – mindenekelőtt a határainkon túl élő magyarság – egyéni és kollektív jogaiért való munkálkodás a magyar külpolitika tartós eleme. ...Más szocialista országokban is mind jobban tudatosodik, hogy az emberi jogok szavatolása a demokrácia és a szocializmus alapelveiből fakad, aminek természetes módon tükröződnie kell a nemzetközi kapcsolatokban is. Azon országok vonatkozásában, amelyekkel ma még nem vagy nehezen lehet szót érteni és együttműködni a nemzetiségi ügyekben, az ott élő magyarság dolgában, célszerű felkészülnünk egy olyan időszakra, amikor ez lehetővé válik. Addig is ápolnunk, őriznünk kell a népek közötti kötelékeket és megértést, s a nemzetközi jogi normák szem előtt tartásával a rendelkezésünkre álló eszközökkel mindent meg kell tennünk azért, *hogy elősegítsük a Romániában és más országokban élő magyarság önrendelkezési jogának érvényesülését, beleértve személyi, kulturális, oktatási és területi autonómiájának megteremtését*".[178]

A magyar nemzetiségi politika s benne a határon túli magyarság kérdésének mindmáig legátfogóbb és legtartalmasabb összefoglalását az MSZMP-KB külügyi osztályának két helyettes vezetője, Szokai Imre és Tabajdi Csaba végezte el 1988 februárjában.[179]

[177] Szűrös 1989, 326., 329.

[178] Uo., 10–11.

[179] Szokai I. – Tabajdi Cs.: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés, *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. Szokai Imre jelenleg a kelet-európai (szocialista) relációt felügyelő külügyminiszter-helyettes,

Megállapításaik közül a legfontosabbak:

- „újragondolást igénylő nemzeti alapkérdés a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek sorsával, helyzetével kapcsolatos politikánk;
- a nemzetiségek jogainak felvetése, problémáik megoldásának sürgetése, a magyar politika higgadt fellépése... nemzeti érdek, amelynek érvényesítése a szocialista közösség egészének érdekeivel is összhangban van;
- a mindenkori magyar politikának... létparancsa a kapcsolattartás a határokon kívül élő magyarokkal, biztosítani kell, de legalábbis törekednie kell a világban élő magyarok nemzeti összetartozásának, szellemi integritásának megőrzésére;
- bár a szomszédos országokban élő magyarok más államok polgárai lettek, nem váltak ki a nemzetből;
- nem tekinthető zavartalannak, barátinak az az államközi viszony, amelyet súlyosan megterhelnek a magyar nemzetiséget érő sérelmek;
- a nemzetközi hatású nemzeti folyamatok (így a környezetet romboló gazdasági tevékenységhez hasonlóan a kisebbségek helyzete) nem tekinthetők... az adott állam kizárólagos belső ügyének;
- különösen fontos, hogy a nemzeti kisebbség... mindenkor maga mögött érezze az anyanemzetet, érezze annak törődését és gondoskodását, és tudva tudja, hogy figyel rá a demokrata, humanista, internacionalista világközvélemény;
- a magyar diplomácia a kérdés elvi fölvetésére, majd egyre határozottabb világosabb állásfoglalásra, sőt érdekképviseletre törekszik;
- a nemzetiségek jogegyenlőségének kérdését sohasem lehet lezártnak, megoldottnak tekinteni... a jogok tényleges érvényesülését, társadalmi hatékonyságát folyamatosan ellenőrizni kell."[180]

A felvázolt folyamat nem nélkülözhette a tudományos alapvetést. Közel húszéves megszakítás után, az 1960-as évek közepén indulhatott újra hazánkban a nemzetiségkutatás. 1967 és 1969 között készült el a Társadalomtudományi Intézetben a Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában élő magyarok helyzetét bemutató három, „belső használatra" minősítésű tanulmány. Az APB említett 1969. augusztus 5-i állásfoglalása alapján az MTA Irodalomtudományi Intézete szervezésében 1973–74-ben egy 25 kötetes sorozatot állítottak össze a legjobb szakemberek, bemutatva a szomszédos országok magyarságának

Tabajdi Csaba szintén miniszterhelyettesi rangban a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Kollégium titkárságának vezetője.

[180] Uo.

demográfiai, társadalmi és oktatási helyzetét, kulturális életét. Noha készült egy 280 oldalas zárótanulmány és egy 24 oldalas rövid összefoglalás is, a nagyszabású munka még „zárt kiadványként" sem jelenhetett meg; a legfelső vezetés elé egy háromoldalas kivonat került, amelyből éppen a „kényes" kérdések maradtak ki. Az 1970-es évek második felétől a Magyar Külügyi Intézetben, az Írószövetségben és az Állami Gorkij Könyvtárban folytak a határon túli magyarság helyzetét feltáró kutatások és készültek döntés-előkészítő háttértanulmányok. 1984–86-ban (térségünkben egyedülálló) magyar–szlovén közös kutatás folyt egy-egy határ menti település komplex bemutatására; a vizsgálatok eredményét magyar és szlovén nyelvű tanulmánykötetben jelentettük meg.[181] 1985-től a hazai nemzetiségkutatásokat a Magyarságkutató Intézet fogja össze, amelynek fő vizsgálati területe a szomszédos országok és a nyugati szórványmagyarság 1918 utáni története és mai helyzete.

Ami a jövőt illeti: „feltehető, hogy minden kormányzati és ellenzéki erő között szoros konszenzus és együttműködés várható a határainkon tűi élő magyarok helyzete tekintetében. Ez olyan közös feladat lesz, amely a magyar külpolitika fő tartalmát fogja képezni, s ebben igen különböző felfogású politikai erők szorosan együtt fognak működni, tevékenységüket egyeztetik és összehangolják."[182]

Az elvi alapvetés után lássuk, mennyiben sikerült az egyre markánsabban kialakuló magyar álláspontot érvényesíteni államközi kapcsolatainkban.

A magyar kisebbségek érdekében tett gyakorlati lépések országonként

JUGOSZLÁVIA esete többszörösen is rendhagyó. Egyrészt, mert a háború utolsó hónapjaiban lezajlott tömeges megtorlások után valóban érvényesült a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága. Jugoszlávia kitaszítása a Szovjetunió uralta „népi demokráciák" köréből ellenséges, fenyegető közeget teremtett határai mentén, s a túlélés egyik feltétele volt a magyarok, albánok, bolgár-ma-

[181] Arday Lajos – Joó Rudolf – Tarján G. Gábor (szerk.): *Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén*, Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, 1987, 739. Ured. mag. Silvo Devetak, dr. Arday Lajos, dr. Joó Rudolf: *Madzari in Slovenci. Sodelovanje in sozitje ob jugoslovansko – madzarski meji*, Ljubljana, CZDO Komunist – Institut za narodnostna vprasanja, 1987, 614.

[182] Szabó Miklós nyilatkozata a külpolitikai döntéshozatalról rendezett kerekasztalvitán, *Magyar Nemzet*, 1989. május 30.

cedónok és románok megnyerése.[183] A jugoszláv nemzetiségi politika számára az országban élő nemzetiségek és a szomszédos országokban élő délszláv „néprészek" kérdése elvileg azonos, elfogadják a kettős kötődés teóriáját[184] és – Magyarországhoz hasonlóan – a nemzetiségeket az államközi kapcsolatok állandó és fontos összetevőinek tekintik, akik a népek és országok között közvetítő-közelítő, híd szerepet tölthetnek be.

A nemzetiségi politikában kialakult elvi egyetértés mellett az el nem kötelezett, szocialista Jugoszlávia – a semleges Ausztriához és Finnországhoz hasonlóan – a lassan önállósuló magyar külpolitika számára egyfajta nagyobb mozgásteret biztosító „hátsó kapu" szerepét is játszotta a világ, az el nem kötelezettek felé, így a mindenkori magyar kormányok – különösen a Kádár–Tito-korszakban – máig is számos gesztust tettek a fontosnak ítélt zavartalan és baráti államközi viszony megteremtéséért és fenntartásáért.

Az 1960-as évek első felében–közepén látványos és tömegeket érintő javulás következett be az államközi kapcsolatokban: 1963-ban kulturális-tudományos együttműködési, 1965-ben idegenforgalmi egyezményt kötöttünk; 1964-ben a gazdasági, 1967-ben a műszaki-tudományos együttműködési bizottság alakult meg; 1966-ban eltöröltük a vízumkényszert. A határátkelőhelyek számát nyolcról 13-ra emeltük, az utasforgalom négy év alatt (1964–68) több mint tízszeresére nőtt; ebben nagy szerepe volt az úgynevezett kishatárforgalom bevezetésének (1965).

Széles körű együttműködés alakult ki a határ menti megyék és városok, valamint a szomszédos, főleg magyarlakta területek párt- és állami vezetői, társadalmi szervezetei, kulturális intézményei, vállalatai és termelőszövetkezetei között. A kapcsolatok jövőbeli alakulását illetően a Politikai Bizottság 1969. október 13-i ülésén úgy foglalt állást, hogy azokat ne fejlesszék, hanem

[183] 1949-ben alakult meg – a más néven ma is működő – Horvátországi Magyar Kultúr-egyesületek Szövetsége, és jelent meg a *Magyar Néplap*, ekkor kezdődött meg az anyanyelvi oktatás ismételt kiépítése (a korábban meglévő iskolákat 1918 után felszámolták). A Szerbiához tartozó Vajdaságban is működhetett magyar kultúrszövetség, amely 1952 júniusában megrendezhette Palicson a jugoszláviai magyar ünnepi játékokat, könyvkiállítással, amelyhez hasonló nagyszabású és átfogó jellegű, demonstratív magyar kulturális eseményre sem addig, sem azóta nem került sor.

[184] A JKSZ KB VB 1959. március 24-i határozata szerint „a nemzeti kisebbségek nemcsak anyanemzeteikhez tartoznak, hanem ahhoz az országhoz is kötődnek, amelyben élnek, különösen, ha ott biztosítják számukra az egyenlőséget és az akadálytalan fejlődést..." Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete az 1970-es években (1981), in Miklós Tamás (szerk.): *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*, Budapest, ELTE, *Medvetánc könyvek*, 1988, 273–274.; Kővágó László: *A jugoszláv kommunisták föderációs, nemzeti politikája*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988, 120–122.

– kitérve a jugoszláv szervek és szervezetek „mennyiségi fejlesztésére irányuló túlzó kísérletei elől" – tartsák az akkori szinten. Kivétel az ottani magyarsággal való kapcsolattartás, mert annak „fokozottabb ápolására" kell törekedni.[185]

Jugoszláv viszonylatban kapcsolataink – más relációhoz képest – túl gyorsan és messzemenően fejlődtek, és a magyar vezetést ez kellemetlen helyzetbe hozta. Az időpont mindent megmagyaráz. Az 1968-as csehszlovákiai katonai akció után vagyunk, amelyet Jugoszlávia élesen elítélt. A hivatalos magyar álláspont 1969 januárjában: „óvjuk meg a kialakult kulturális együttműködést a jugoszláviai magyarsággal... E kapcsolatok számunkra politikailag, kultúrpolitikailag jelentős pozíciót jelentenek, de súlyuk túlhangsúlyozásának elkerülése végett ezekről az akciókról a központi sajtó csak kivételes esetben adjon hírt, mert tekintettel kell lennünk bizonyos arányosságokra is a magyar–szovjet, magyar–csehszlovák határ menti együttműködés vonatkozásában."[186]

A két ország legfelső vezetőinek tárgyalásairól kiadott közös közleményekben már hosszú ideje szerepel a nemzetiségek szerepével foglalkozó állásfoglalás. Első ízben az 1974-es Kádár–Tito-találkozón nyert ez önálló megfogalmazást, kiemelve azt, hogy a jó magyar–jugoszláv viszonynak, beleértve a nemzetiségek helyzetét, nemzetközi jelentősége is van, mert ez jó példa néhány más szocialista ország számára.

Az 1970-es évektől kiutazó kormányküldöttségeink rendszeresen vittek könyvajándékokat, technikai segédeszközöket – természetesen kölcsönösségi alapon – a vajdasági, dél-baranyai és muravidéki magyar oktatási és művelődési intézményeknek.

A háromévenként megújított államközi kulturális munkatervekben már több mint húsz éve szerepelnek a két ország területén élő magyar és délszláv (horvát, szerb, szlovén) nemzetiségek anyanyelvi képzését és kulturális igényeik kielégítését elősegítő együttműködési megállapodások.[187]

A határ menti területek együttműködésének szervezésében igen jelentős szerepet játszanak a testvérvárosi kapcsolatok. Öt megyénknek (Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya, Zala, Vas) és 21 kisebb-nagyobb helységnek van élő kapcsolata a határ túloldalán fekvő településekkel. Ezek közül a legfontosabbak: Szeged–Szabadka, Baja–Zombor, Pécs–Eszék, Szombathely–Muraszombat. Az

[185] RJA. 288. 5/501 PB 1969.

[186] Külügyminisztérium irattára: Összefoglaló M. Spiljak jugoszláv miniszterelnök látogatásához 1969. január 20., PIA. 288 f 36/1973/3.

[187] Rendelkeznek a nemzetiségek lakta területek könyvtárainak anyanyelvű könyvvel és folyóirattal való kölcsönös ellátásáról, az együttműködés és csere különböző formáinak támogatásáról a nemzetiségeket érintő kulturális és tudományos területeken, meghatározva (és oldalakon át tételesen felsorolva) a partnerintézményeket.

együttműködés komplex módon valósul meg, ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi vállalatok, oktatási-kulturális intézmények, állami és társadalmi szervezetek szerződésekben rögzített kooperációjával, rendszeres látogatásokkal, delegációk cseréjével,[188] annál is inkább, mert évszázadokon át gazdasági-igazgatási és nyelvi-kulturális egységet alkotó területeket (Bácska, Baranya, Zala és Vas megye) hoz közelebb ismét egymáshoz egy új típusú összeurópai folyamatba illeszkedő regionális együttműködés keretében.

A már említett „kishatárforgalom" a nemzetiségek és anyanemzeteik közötti mindennapos és tömeges kapcsolattartást biztosító utazási lehetőség évente 12 alkalommal, a határ mindkét oldalán 20-20 km-es sávban élők számára – ezt a korlátot azonban egyik országban sem veszik szigorúan: akadálytalanul lehet Pécsre, Szombathelyre vagy Eszékre, Zágrábba utazni.[189]

Többéves, kitartó erőfeszítéseink eredményeképpen sikerült előrejutnunk a kulturális-történelmi emlékhelyeink megjelölésében. 1985-ben a belgrádi várban (az egykori Nándorfehérváron) kétnyelvű Hunyadi János-emléktáblát, Szabadkán Kosztolányi-mellszobrot, Borban Radnóti Miklós-emlékművet állítottak és avattak fel.[190] A szomszédos országok közül mindig is Jugoszláviából érkezett a legtöbb fiatal a magyarországi felsőoktatási intézményekbe. Az 1984–85-ös tanévben Jugoszláviában 48 magyarországi délszláv, nálunk 179 jugoszláviai magyar fiatal tanult, ez utóbbiakból 70-en saját költségükön annak ellenére, hogy ezt a továbbtanulási formát a vajdasági szervek adminisztratív úton akadályozták.[191]

Magyarországon már 1957-ben (!) politikai bizottsági határozat született a zágrábi, illetve pécsi főkonzulátusok újbóli megnyitására. A következő két évtizedben a kétoldalú tárgyalások során jugoszláv részről többször visszatér-

[188] A Baja és Zombor közötti együttműködési megállapodásban pl. szerepel általános, közép-, kisegítő iskolák és tanítóképző főiskolák, úttörő- és művelődési házak, múzeumok, könyvtárak, zenekarok, fotó- és filmklubok együttműködése vendégszereplésekkel, kiállításokkal. (*Magyar Szó*, 1984. február 8., 9., december 7.)

[189] A kishatárforgalom adatai: 1982. szeptember 1. – 1984. augusztus 31.: 1,130 millió magyar, 1 millió jugoszláv. 1986. szeptember 1. –1988. augusztus 31.: 1,431 millió magyar, 1,331 millió jugoszláv.

(Összehasonlításul közöljük a „normális", nem kishatárforgalmi utazások számát 1987-ben: beutazások Jugoszláviából: 2,227 millió, kiutazások Magyarországról: 793 ezer.)

[190] „Magyarországon felállítottuk (az Arany János költeményéből ismert) Stefan Lazarević fejedelem, Pera Jovanović Segedinac és Vuk Karadžić emlékművét."

[191] A Vajdaságban ma is nehezen ismerik el a hazánkban szerzett diplomákat; polgáraik a világ bármelyik országának egyetemén tanulhatnak, egyedül a magyarországit kötik előzetes engedélyhez.

tek a kérdésre, de a magyar válasz kitérő volt, feltehetően szovjet egyet nem értés miatt. Később a gazdasági nehézségek hatására lekerült a tárgyalások napirendjéről. 1986 novemberében belgrádi nagykövetünk gazdasági, idegenforgalmi és nemzetiségi érdekeinkre való tekintettel javasolja a főkonzulátus megnyitását Zágrábban, Horvátországra és Szlovéniára kiterjedő hatáskörrel. Horvát és szlovén részről támogatják, mert az állandó magyar jelenlét fellendíthetné a számukra is előnyös közvetlen kapcsolatokat. 1988 júliusában a szövetségi külügyminiszter-helyettes veti fel a kérdést. 1989 júniusában Horn Gyula belgrádi megbeszélésein egyetértettek abban, hogy a lakossági kapcsolatok dinamikus fejlődése szükségessé teszi a konzulátusok megnyitását, amelyre 1990 első felében kerül sor.

Hasonlóképpen régen aktuális a kulturális és tájékoztatási központok létesítése.[192] A mindig jelen levő anyagi problémákon túl az óvatos és elhárító magyar magatartásnak két oka volt: nem működött hasonló intézmény Moszkvában, és az ideológiai „fellazítástól" való félelem, ami miatt nem járultunk hozzá egy (akkoriban sikeresnek tűnő) jugoszláv bel- és külpolitikát propagáló intézmény budapesti felállításához. A jugoszláv felvetésre[193] 1986 augusztusában pozitív magyar állásfoglalás születik: a felállítandó belgrádi magyar intézmény növeli majd kulturális jelenlétünket, és kisugárzása kedvezően hathat a jugoszláviai magyarságra. A megnyitásig több év telik majd el; addig, átmenetileg, a nagykövetség kulturális tevékenységének bővítésére van szükség.

Részben a témához tartozik, hogy a Zágrábban, Ljubljanában és Mariborban régóta tanító magyar(országi) lektorok mellett 1987-től a belgrádi, 1988-tól a szkopjei egyetemen kezdte meg munkáját magyar nyelvtanár; a magyar nyelv és kultúra terjesztőinek köre hamarosan egy eszékivel bővül; az ott dolgozónak nagy szerepe lehet a baranyai–szlavóniai magyarok nyelvállapotának, művelődési szintjének emelésében, magyarságtudatuk erősítésében.

Az 1980-as évek közepétől fokozottan törekszünk arra, hogy (a magyarországi délszlávok szövetségének kiterjedt jugoszláviai kapcsolataihoz hasonlóan, az államközi kulturális munkatervben rögzített lehetőségeket kihasználva) együttműködési lehetőségeket biztosítsunk jugoszláviai magyar szervezetek

[192] Ilyen kulturális központok működnek Berlinben, Varsóban, Prágában és Szófiában, sőt a Collegium Hungaricum hagyományt folytatva Bécsben, Rómában és Párizsban; előkészítés alatt áll a pozsonyi, a moszkvai és a stuttgarti intézetek megnyitása.

[193] A Matica Srpska titkára, D. Popov javasolta az Újvidéken tárgyaló Köpeczi Béla művelődési miniszternek 1986 márciusában, hogy a pesti volt Thökölyánum épületében jugoszláv (szerb) kulturális központ mellett létesítsenek emlékmúzeumot és vendégházat jugoszláviai kutatók fogadására; ennek előfeltétele természetesen az épület jugoszláv tulajdonba való visszaadása.

számára magyarországi szervekkel és intézményekkel. A szlovéniai magyar nemzetiségi oktatási és kulturális érdekközösség[194], valamint a Horvátországi Magyarok Szövetsége[195] esetében bővülő és mélyülő kapcsolatokról adhatunk számot. A nehézséget az jelenti, hogy a jugoszláviai magyarság több mint 90%-ának otthont adó Vajdaságban a legutóbbi időkig mereven elzárkóztak minden, nemzetiségi alapon létrejövő szervezet engedélyezésétől, jóllehet erre az 1974-es szövetségi alkotmány 247. §-a lehetőséget ad. Mivel a '80-as évek közepétől belgrádi nagykövetségünk központi feladatának tekinti a magyar nemzetiség (és általában a nemzetiségek) helyzetének, az együttműködés lehetőségeinek feltárását, nagykövetünk 1989 áprilisában, már az új vajdasági vezetéssel folytatott megbeszélésein hangsúlyozta a nemzetiségek helyzetének az érdekelt országok belügyén túlemelkedő jelentőségét, a kollektív jogok biztosításának, köztük a saját szervezet alapításának fontosságát.[196]

1987-ben megállapodás született sajtótermékek nagyobb méretű kölcsönös átvételéről és terjesztéséről; igaz, a *Magyar Szó* csak 1990-től kapható újságárusainknál. Régi adósságot törlesztve, 1989-ben magyar állami kitüntetést nyújtott át nagykövetünk a vajdasági irodalom és szellemi élet olyan kiválóságainak, mint Herceg János, Szeli István, Juhász Géza. Fehér Ferenc kitüntetését sajnos már csak az özvegye vehette át.

A szerb nacionalista-populista tömegmozgalom megerősödése, S. Milosević kulcspozícióba kerülése (1987. szeptember), a Vajdaság Szerbiába történő reintegrálása (1988. október), a szerb köztársasági alkotmány módosítása (1989. március) után ugyan mód nyílt a leváltott vajdasági „autonomista" vezetés nemzetiségi politikájának felülvizsgálatára, egyes elkövetett hibák kijavítására, az ártatlanul meghurcoltak rehabilitására,[197] de ezzel párhuzamosan megfigyelhető a magyarországi szerbek helyzete iránti hivatalos érdeklődés intenzívebbé válása is, esetlegesen a reciprocitás igényének hangoztatása. Mindez nehezebbé teszi a vajdasági magyarok érdekében való hivatalos fellépést. Ennek ellenére a legutóbbi felsőszintű tanácskozásokon[198] kinyilatkoztattuk: készek vagyunk

[194] 1989-től Muravidéki Magyar Nemzetiségi Közösség néven működik tovább.

[195] 1990 márciusában a szövetség mellett megalakult a Horvátországi Magyar Néppárt.

[196] 1989 decemberében megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége.

[197] Miniszterelnökünk 1989. novemberi látogatása során a szerb kormányfő előtt kiemelte a folyamatos nemzetiségi kapcsolatok fontosságát és utalt Vicei Károly zentai költő, közéleti személyiség ellen már másodízben folytatott per kedvezőtlen magyarországi visszhangjára. A szabadkai fellebbviteli bíróság Viceit 1989 decemberében felmentette, miután bebizonyosodott, hogy a terhelő vallomásokat erőszakkal csikarták ki. (*Magyar Szó*, 1989. december 8.)

[198] 1989 februárjában főtitkári találkozó (Suvar–Grósz) Bellyén; májusban külügyminiszteri tárgyalások Belgrádban (Loncar–Horn); Vastagh Pál megbeszélései Belgrádban, Újvidéken és

nagyobb mértékű anyanemzeti segítségnyújtásra az ottani magyarok igényeinek kielégítésében, felhívtuk a szövetségi és szerb köztársasági vezetők figyelmét a magyar közvéleménynek a határon túli magyarok sorsát illető érzékenységére: sokan növekvő aggodalommal figyelik a vajdasági magyarok helyzetét, a békés együttélést fenyegető jelenségeket. A kormányzatot a pártok részéről ért bírálatok miatt is fontosnak tartjuk, hogy jugoszláv részről megtegyék a szükséges lépéseket a felmerült problémák megnyugtató rendezésére. A jugoszláv vezetők biztosították magyar tárgyalópartnereiket, hogy a magyar nemzetiség jogait nem csorbítják, nyelvüket, kultúrájukat megőrizhetik.

A szerb kormányfő budapesti látogatásán egyetértettek abban, hogy a két kormány megkülönböztetett figyelmet fordít a nemzetiségek helyzetének további javítására, nyelvük-kultúrájuk megőrzésére, az anyanyelvi oktatás biztosítására, egyetemi hallgatók, nyelvtanárok cseréjére. Szorgalmazzák a lakossági kapcsolatok-utazások bővítését, a magyar–szerbiai idegenforgalom fellendítését. Jevtic kifejezte a szerbiai vezetés köszönetét a magyarországi szerbek helyzetéért, s különösen a szentendrei szerb pravoszláv műemlék-együttes megóvásáért-felújításáért. Több alkalommal (1988. november, 1989. február) kezdeményeztük egy „nemzetiségi charta" kidolgozását, amely rögzítené az intézményesített és egyezményekkel szabályozott kapcsolatok bonyolítását, beleértve a nemzeti kisebbségek szervezeteinek és intézményeinek az anyanemzettel fenntartott kapcsolatait, s melyet közösen terjesztenénk nemzetközi fórumok elé. Annak ellenére, hogy korábban jugoszláv szakemberek is tervezték egy ilyen dokumentum összeállítását, eddig kitérő válaszokat kaptunk, valószínűleg a megoldatlan koszovói konfliktus és általában az albán nemzeti kisebbség – saját településterületén túlnyomó többség – nyitott problémája miatt.

CSEHSZLOVÁKIA

Csehszlovákiának hosszú és megalázó utat kellett végigjárnia ahhoz, hogy a – Lengyelországéhoz és Jugoszláviáéhoz hasonló – győztes szövetséges hatalom státusától eljusson a szovjet szövetségi rendszer egyik leghűségesebben igazodó tagjáig. A németek kiűzése és a Potsdamban jóváhagyott részleges magyar kitelepítés, kierőszakolt lakosságcsere a beneši „tiszta szláv állam" nacionalista koncepciójának jelentős mértékű megvalósítását jelentette, amelyet támogatott

Szegeden (június–szeptember), júliusban Medgyessy–Jevtic tárgyalások Budapesten, novemberben miniszterelnöki találkozó Belgrádban (Németh Miklós – A. Markovic, Jevtic).

a hatalom megragadására törő kommunista párt is. Az 1948. februári hatalomátvétel után valóban érvényesült a szovjet mintára kialakított, Leninre hivatkozó nemzetiségi politika. A magyarok[199] is visszakapták iskoláik egy részét, megalakulhatott a Csemadok, a nevében csupán kulturális, de helyi szervezetekkel és tagsággal rendelkező, önszerveződő érdekvédelmi tömörülés.

1986-ban létrejött a szövetségi államszervezet, s mivel a szlovákok lettek a gazdák Szlovákiában, sőt a brezsnyevi vonalat fenntartás nélkül követő Husák-csoport kulcspozíciókhoz jutott a központi párt- és államapparátusban, a szövetségi köztársaságban és Szlovákiában is megoldottnak nyilvánították a nemzetek közötti viszonyt és a nemzetiségi kérdést. Ezt hangoztatva megújuló támadásokat intéztek az anyanyelvi oktatás és – az alkotmányban biztosított – szabad nyelvhasználat ellen. A híd szerepet elvetve,[200] azzal szembeszegezték a nemzetek és a nemzetiségek folyamatos közeledésének-közelítésének[201] elvét és gyakorlatát, elérendő végcélnak tekintve az egységes csehszlovák társadalom létrejöttét.

A magyar politika csak a vázolt közegben, annak ellenállásával szemben tehetett nem látványos, de határozott lépéseket a szlovákiai magyarság érdekében. E lépéseket – a tájékoztatás hiányában kialakult közhiedelemmel ellentétben – sikerrel meg is tette.

1960. szeptember 1-jével megszűnt a vízumkényszer hazánk és Csehszlovákia között.

Az 1961-ben kötött és 1986-ban nemzetiségi vonatkozásokkal is bővített kulturális együttműködési egyezmény szolgált alapul a máig is érvényes – ötévenként megújított – munkaterveknek.

1962-ben kishatárforgalmi egyezményt írtunk alá, amelynek érvénye a határ mindkét oldalán 15 km mélységű sávban lakókra (Csehszlovákiában túlnyomóan magyar nemzetiségűek) terjed ki, és évente egy alkalommal biztosít kedvezményezett utazási lehetőséget a szomszéd országba.

1963 decemberében államközi megállapodás született az utasforgalom megkönnyítéséről.

[199] A népszámlálási adatok szerint Csehszlovákiában 570 ezer állampolgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek és 635 ezren magyar anyanyelvűnek. Megalapozott becslések az ottani magyarok számát 720–750 ezer közé teszik.

[200] Rossz emlékeket ébreszt bennük a két háború közötti szudétanémet párhuzam miatt; túlzottan kiemeli a nemzet és a nemzetiség szerepét, gyanús, hogy éppen magyar–jugoszláv viszonylatban került először megfogalmazásra, gyengíti az internacionalizmust, így antileninista, mi több, szovjetellenes.

[201] A „sblízeni" egyaránt jelent közelebb hozást és közeledést.

A fenti egyezmények mindegyike hozzájárult a lakossági kapcsolatok bővüléséhez, és nagymértékben elősegítette a szlovákiai magyar és a Magyarországon élő szlovák nemzetiség kapcsolattartását anyanemzetével. A két ország közötti turistaforgalom az 1960-as évek elejétől ugrásszerűen megnőtt: 15 éven át évente többmilliós ki- és beutazást regisztráltak mindkét oldalon. A lakossági kapcsolatokban, idegenforgalomban minden más államot megelőzve napjainkig Csehszlovákia áll az első helyen.[202]

Az 1970-es évek végétől s különösen 1986-tól a gazdasági nehézségek hatására korlátozó intézkedések bevezetésére került sor (kötelező valutabeváltás, egyre szigorodó kiviteli tilalmak; csehszlovák állampolgárok egyénileg évente csak kétszer utazhattak Magyarországra). Bár elsődleges céljuk a magyar és a lengyel „bevásárlóturizmus" visszafogása volt, meghozataluknál a politikai szempontok legalább annyira szerepet játszottak, mint a gazdaságiak: Csehszlovákia és az NDK brezsnyevi vonalat továbbvivő vezetése ily módon is kifejezte nemtetszését a szocialista országokban végbemenő reformfolyamat iránt, és adminisztratív eszközökkel igyekezett csökkenteni a tömeges lakossági-nemzetiségi utasforgalmat. 1988 decemberében közös megegyezéssel megszűnt a kötelező valutabeváltás s ezzel csehszlovák részről az utazások addigi korlátozása.

1968-tól-évente ezres nagyságrendű (szomszédainkkal egyedülálló) határ menti munkaerőcserét bonyolítunk le, államközi megállapodással – a határ mindkét oldalán szinte kizárólag magyarok dolgoznak.[203] Közismert az ismét csak magyarlakta vidékek szövetkezeteinek, állami gazdaságainak aratási együttműködése.

A nemzetiségeket jelentős mértékben érintő oktatási-kulturális-tudományos együttműködés az 1960-as évek elejétől lendült fel. 1964-től válik rendszeressé oktatók és hallgatók részvétele a másik országban rendezett nyelvtanfolyamokon, nyári egyetemeken; 1965-től főiskolák, színházak lépnek közvetlen cserekapcsolatba egymással. Az 1960-as évek végén, a '70-es évek elején több száz szlovákiai magyar fiatal szerzett – saját költségén – egyetemi-főiskolai diplomát

[202] 1976-ban pl. a beutazó külföldiek egyötöde csehszlovák állampolgár volt (10-ből 2 millió). Hetyei B. József: A magyar–csehszlovák kapcsolatok a reformok tükrében, *Külpolitika*, 1989/4.,18.

Év	Magyar kiutazás	Csehszlovák beutazás
1986	2,150 mill.	6,860 mill.
1987	2,583 mill.	9,788 mill.
1988	nincs adat	6,913 mill. (nov. 30-ig)

[203] A munkát kínáló körzetek-városok: Pozsony, Győr, a két Komárom, Nyergesújfalu, Rozsnyó, Kassa és környékük, Sátoraljaújhely, Királyhelmec.

hazánkban. Számuk az 1972–73-as tanévben 131, az 1974–75-ösben 158 volt.[204] Pozsony nem járult hozzá e tanulási forma egyezménybe foglalt továbbviteléhez arra hivatkozva, hogy a csehszlovák alkotmány mindenki számára biztosítja az ingyenes továbbtanulást, s ez kizárja a külföldön, saját költségen való tanulást. A valós okok természetesen mások voltak: mint a Vajdaságban, Szlovákiában is féltek a magyar nemzeti tudat megerősödésétől és egy, az anyanemzet egyetemein-főiskoláin végzett magyar értelmiség kialakulásától. Ehhez járult még Szlovákiában a szabadabb magyarországi kulturális élet hatásától való félelem. Végül sovány kompromisszum született, amely szerint Csehszlovákia évente 40, Magyarország 22 hallgatót küld teljes képzésre.

Az 1968 után kialakult erőviszonyokra jellemző, hogy a szövetségi párt- és állami szervek több mint egy évtizeden át egyáltalán nem foglalkoztak nemzetiségi kérdésekkel, ami pedig a szlovákiai magyar és ukrán (ruszin) kisebbséget illeti, teljesen kiszolgáltatták őket a szlovák hatalmi központoknak.

Az 1948-ban, majd 1968-ban hatalomra került csehszlovák vezetés csak a deklarációk szintjén volt internacionalista, mert a nemzetiségek kulturális és oktatási ellátását kizárólagos belső ügynek tekintette, és ebből következően igyekezett elhárítani az ismételten felajánlott hivatalos magyar állami közreműködést. A Csehszlovákia államszerkezetében bekövetkezett változások szükségessé tették a nemzetiségi viszonyok helyének és szerepének újragondolását az államközi kapcsolatok rendszerében. Egy 1969 júliusában készült elvi anyag kimondja, hogy a nemzetiségi problematikát be kell építeni az államközi, főhatóságközi megállapodásokba, különös tekintettel a kulturális kapcsolatokra, s ezeket a nemzetiségi vonatkozású kapcsolatokat egyértelműen támogatni és fejleszteni kell. [Kiemelés tőlem – A. L.]

1975-ben, a kulturális miniszterhelyettesek megbeszélésén átadtuk az együttműködés bővítésére tett részletes magyar javaslatot.[205]

[204] Hetyei, i. m., 28.

[205] – Öntevékeny művészeti csoportok vezetőinek kölcsönös szakmai továbbképzése,
– műkedvelő együttesek fellépése a Csemadok, illetve a szlovák szövetség szervezésében,
– nemzetiségi szakemberek tanulmányútja,
– hivatásos művészek és együttesek nemzetiségi területeken való fellépése,
– kölcsönös könyvajándékok közművelődési és iskolai könyvtáraknak,
– múzeumok, tájházak együttműködése,
– közös könyvkiadás, nemzetiségi területen is,
– újságírók nyelvi és szakmai továbbképzése.
Az említett együttműködési formák némelyikének már egy évtizednél is régebbi hagyománya volt, így a színházinak (Debrecen–Miskolc–Kassa, Győr–Komárom), a múzeuminak (Miskolc–Kassa) és a közös könyvkiadásnak (1963-tól).

A nemzetiségi kulturális kapcsolatrendszer fontos eleme a tömegeket mozgató testvérmegyei és -városi együttműködés, vállalatok, intézmények és társadalmi szervezetek közvetlen kapcsolata, kölcsönös könyvajándékok, határ menti találkozók, csereüdülések, szüreti bálok.

1985 áprilisában Köpeczi művelődési miniszter szlovák partnerének egy szakértői munkacsoport felállítását javasolta a kétnyelvű oktatás koncepciója és egy konkrét munkaprogra kidolgozására, tekintetbe véve a két országban élő nemzetiségek eltérő helyzetét; egyeztetés, majd jóváhagyás után az általuk javasolt formában szervezzék meg az oktatást Magyarországon és Szlovákiában. A bizottság soha nem jött létre, igaz, a magyar nyelvű oktatás drasztikus visszaszorításától is eltekintettek, részben a szülők tömeges ellenállása, részben a bizalmasan, de határozottan kifejtett hivatalos magyar ellenvélemény hatására.

Köpeczi szorosabb együttműködést ajánlott fel a pedagógusképzésben, az anyanyelvű tankönyvek, segédeszközök folyamatos biztosításában, és felvetette az önköltséges tanulmányok újbóli engedélyezésének lehetőségét, majd könyvajándékot adott át a nyitrai tanárképző főiskolának.

A már említett Losonczi-beszédet a dogmatikus-nacionalista szlovák vezetők némelyike a történelmi viták nyilvános felelevenítésének, sőt belügyekbe való beavatkozásnak tekintette, míg az ottani magyar értelmiségiek nagyra értékeltek, mert 1948 óta először, felelős magyar vezető úgy beszélt történelmi tényekről, hogy azzal a határon kívül élő magyarok érdekeinek védelmét szolgálta.

1985 októberében elrendelték egy 1970-es szlovák belügyminisztériumi rendelet következetes végrehajtását a magyar nyelvű tömegtájékoztató eszközöknél, amely szerint a helynevek esetében kizárólag a hivatalos szlovák nyelvű megfelelőt szabad használni. Elsőnek természetesen a magyar központi és járási lapok szerkesztői és munkatársai tiltakoztak – egyeseket emiatt kényszernyugdíjaztak. Novemberben nagykövetünk átadta G. Husáknak Kádár János üzenetét, amely szerint a tervezett lépés szükségtelenül rontaná a szlovákiai magyar kisebbség közérzetét és kapcsolataink légkörét. Az eredmény felemás lett: a (magyar nyelvű) sajtóban – Pozsony és Kassa kivételével – továbbra is magyar nevükön szerepeltek a helységek, zárójelben szlovák megfelelőikkel, míg a rádióban-tévében csak az utóbbiak hangozhattak el.

Itt kell elmondanunk, hogy a szövetségi vezetés – Husákkal és Strougallal az élen – sokkal megértőbb volt a nemzetiségi panaszok iránt, melyeknek hazánk vezetői is hangot adtak (így Strougal miniszterelnök vétette le a napirendről a szlovák nyelven történő oktatás bevezetését), mint a pozsonyi. A sérelmek megalapozott, jogos felvetését a nacionalizmus vádjával utasították vissza, jött

légyen az a Csemadok vagy az ellenzéki Duray Miklós részéről. A meg-megújuló szlovák túlkapásokat (ebben a keletszlovák kerület járt az élen) V. Bilak, a CSKP és L. Pezlár, az SZKP ideológiai titkára eltűrték, sőt ösztönözték.

A csehszlovák illetékesek következetesen elzárkóztak a kishatárforgalom bővítésére tett magyar javaslatok elől. 1986-ban a Külügyminisztériumban tervezetet dolgoztak ki az úgynevezett hétvégi turizmus bevezetésére valutamentes alapon, amely elsősorban a határ menti – túlnyomórészt magyar nemzetiségű – lakosság érdekeit szolgálta volna (rokonlátogatás, művelődési-szórakozási lehetőségek, s emlékszünk: ekkor már csak évente kétszer utazhattak ki Csehszlovákiából!). Jóllehet a legtöbb érintett szerv (Belügyminisztérium, Vám- és Pénzügyőrség, Országos Idegenforgalmi Tanács) egyetértett e tervvel, a hasznos kezdeményezésből semmi sem lett, mert a Pénzügy- és Belkereskedelmi Minisztérium illetékesei szerint ez gazdasági érdekeinkkel ellentétben állt volna.

1987 februárjában – részben egy, az *Új Szó*ban megjelent cikk kapcsán – mind Prágában, mind Pozsonyban szóvá tettük: aggasztónak tartjuk, hogy konzerválni akarják Dél-Szlovákia egyoldalúan mezőgazdasági jellegét, a nacionalista megnyilvánulások közül mindig csak a magyaroké kap nyilvánosságot. Áprilisban a Csemadok országos közgyűlésére 15 év óta először kap meghívást a pozsonyi főkonzulátus. Az APB említett ülésén állást foglal:

- A határ menti kapcsolatok továbbfejlesztése, a hétvégi turizmus bevezetése mellett.
- Lépéseket sürget a magyar nyelvű könyv- és folyóirat-ellátás javítása, a szlovákiai magyar műemlékek megóvása érdekében.
- Szükségesnek látja, hogy a tárgyalásokról kiadott közleményekben részletesebben foglalkozzanak a nemzetiségi kérdésekkel.
- 1987 októberében Pozsgay Imrének, a megyei és határ menti együttműködés bővítésére tett javaslatát a csehszlovák népfrontvezető azzal hárította el, hogy csak a tiszta cseh- vagy szlováklakta területekkel fenntartott kapcsolatok tekinthetők internacionalista jellegűnek, majd hozzátette: a Magyarország által óhajtott nemzetiségi együttműködés csak ötven-száz év múlva, esetleg az Európai Szocialista Egyesült Államok keretén belül valósulhat meg.
- A szlovákiai magyar színészképzés támogatására az elmúlt években több elképzelés született:
  - magyarországi vendégtanárok oktassanak egyes szaktárgyakat Pozsonyban,

– a szlovák főiskolán végzett vagy képesítés nélküli fiatal magyar színészek posztgraduális vagy részképzése Magyarországon.

Duray Miklós (többször indítottak vizsgálatot ellene, de magyarországi közbenjárásra nem ítéltek el) 1988 júliusában arról írt, hogy *„a csehszlovák sajtó tendenciózusan elhallgatja és esetenként hamisan ismerteti a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos magyar álláspontot".*[206]

Azt már természetesnek tarthatjuk, hogy a csehszlovák nagykövetség hivatalosan tiltakozott azt követően, hogy Duray Miklós, Bohumil Hrabal és Janics Kálmán átvették a Bethlen Gábor Alapítvány 1988. évi díjait.

A szerbiaihoz hasonlóan hirtelen megnőtt az érdeklődés Szlovákiában a magyarországi szlovákok helyzete iránt, akik „anyanyelvi oktatás híján gyorsan haladnak a teljes asszimiláció felé". A reciprocitás igényének hangoztatása ott is, mint a Vajdaságban, annak a – néha meg is fogalmazott – szándéknak a kifejezése, hogy miért emlegetik sérelmeiket a magyarok, túl sok is a joguk, ezeket inkább meg kell nyirbálni, hogy így egyenlő helyzetbe kerüljenek a magyarországi nemzetiségekkel. A szlovák szakminisztériumokban – felsőbb utasításra – kétirányú munka indult meg: egyfelől részletes kimutatásokkal bizonyítani, hogy a nemzetiségi oktatás és kulturális tevékenység előfeltételei biztosítottak, nem kis részben az államközi kulturális egyezményekben rögzítettek megvalósításával; másfelől javaslattervezetek kidolgozása a magyarországi szlovákok hatékony támogatására és ezek elfogadtatására az államközi tárgyalások során.

És végül még egy analógia: a közel két évtizeden át érvényesített vajdasági gyakorlatnak megfelelően – ahol magyar, szlovák, horvát, sőt szerb nacionalistának és önigazgatás-ellenesnek bélyegezve számoltak le minden, több demokráciáért küzdő másként gondolkodóval és cselekvővel – J. Janák pártfőtitkár is határozott fellépést sürgetett a „különböző kezdeményezések" ellen (nyílt utalás Dobos Lászlóra és az érsekújvári járás magyarjainak beadványára), melyeknek szerzői-szervezői feszültségeket akarnak kelteni a rendezett nemzetiségi viszonyokban.

[206] A pozsonyi *Pravdá*ban és az *Új Szó*ban nem közölték a Gorbacsovval folytatott tárgyalásai után adott Grósz-nyilatkozatot, amelyben a nemzeti kisebbségek és anyanemzeteik közötti kapcsolatok fontosságáról beszélt; hasonlóképpen meg sem említették a nemzetiségi kérdést a komáromi külügyminiszteri találkozóról tudósítva –mindezek természetesen megjelentek a magyar lapokban. (A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának 53. sz. dokumentuma.)

SZOVJETUNIÓ

Az itt élő magyarok érdekében kifejtett tevékenységről lényegesen kevesebbet lehet tudni és elmondani. 1985-ig ez tabutémának számított, amely nem szerepelt a kétoldalú tárgyalások napirendjén; ha nem hivatalos formában szóba is került, annak semmi nyomát nem találjuk a tömegtájékoztatásban.

A mozdulatlanság és elhallgatás jegét Szűrös Mátyás törte meg, aki moszkvai nagykövetként 1981-ben elsőnek látogatott el Kárpátaljára és keresett fel beregi-ugocsai, magyarlakta falvakat, kolhozokat, iskolákat és templomokat – ez a látogatás ma is élénken él az ottani magyarok emlékezetében.

1985. augusztus 1-jén, Moszkvában egyezményt írtunk alá az egyszerűsített határátlépésről a Kárpátontúli Terület és Szabolcs-Szatmár megye 62-62 meghatározott településén (kb. 20 kilométeres sávban) lakókra ható érvénnyel. A kishatárforgalmát megkönnyítendő, négy új határátkelőhely[207] nyílik az egyetlen záhony–csapi tehermentesítésére. Noha az egyezmény 1986 februárjában életbe lépett, a tényleges forgalom csak 1989. március 1-jétől indult meg. Moszkvában nem nézték jó szemmel a hazánk és Ukrajna között kialakulóban levő közvetlen kapcsolatokat, így abban az évben nem sikerült testvérvárosi kapcsolatokat létesíteni Debrecen és Kijev között.

A lakossági (magyar–magyar kapcsolatok) ápolásának egyetlen hagyományos formája a beregi „Lenin Barátság Almáskert"-beli közös almaszedés volt, a határ mindkét oldalán, politikai nagygyűléssel és kultúrműsorral, ahol megjelentek a terület és megye párt- és tanácsi vezetői, akik hangsúlyozták a testvérmegyei kapcsolatok fejlesztésének fontosságát.

1985 júliusában ismét nagyköveti látogatásra került sor Kárpátalján. A helyi vezetők – akik még az ukrán pártkongresszuson hangoztatott „a nemzeti elkülönülés és nemzeti egoizmus mindenféle megnyilvánulása elleni kérlelhetetlen harc" szellemében kormányoztak – az együttműködés gazdasági oldalának elmélyítésére-konkretizálására helyezték a hangsúlyt.[208]

[207] Lónya–Harangláb (Zvonkovoje), Barabás–Mezőkaszony (Koszino), Beregsurány–Asztély (Luzsanka), Tiszabecs–Tiszaújlak (Vilok).

[208] A csapi vasúti csomópont közös bővítése, a kárpáti ásvány- és gyógyvízforrások közös hasznosítása, hegyi üdülőközpont és az új beregszászi kórház felépítése, az ungvári és a debreceni egyetemek atomkutatási együttműködése, a magyarországi orosz nyelvtanárok Ungváron történő továbbképzése. Mindennek voltak már előzményei: így Ungvár legnagyobb és legmodernebb szállodáját, a „Zakarpatyje"-t a szabolcs-szatmár megyei építőipari vállalat húzta fel az 1970-es évek második felében.

A megbeszélések során tisztázódott, hogy megvannak a feltételek egy hungarológiai intézet felállítására, s felajánlottuk részvételünket a munkácsi vár helyreállításában, amelyben nemzetközi alkotóház nyílna.

1987 márciusában kijevi főkonzulunk tett rutinszerű látogatást Kárpátalján. A megbeszélések fő témája ismét csak a javasolt kooperációk voltak a bútoriparban, állattenyésztésben, ásványvíz-palackozásában. Ő viszont szóvá tette a kétnyelvű hely- és utcanév táblák, feliratok hiányát, az ungvári egyetemen pedig a hungarológiai intézet felállításának kérdését.

Javaslatai: támogassuk egy irodalmi folyóirat és egy állandó színház létesítését, fogadjunk rendszeresen kárpátaljai magyar és ukrán diákokat felsőoktatási intézményeinkben, támogassuk – technikai eszközökkel is – az egyetem magyar tanszékén folyó kutatómunkát.

A főkonzul 1988 első hónapjaiban háromszor is jár Kárpátalján, és sikerekről, igazi áttörésről számolhat be:

- Kárpátalján naponta 80 ezer magyarországi lappéldányt értékesítenek (a *Kárpáti Igaz Szó* 38 ezer példányban jelenik meg, s abból 2000 Magyarországra kerül);
- határozat született a Hungarológiai Központ megalakítására;
- részben tevékenységének köszönhetően (a legégetőbb problémákról tárgyalt az ukrán KB-ban), de főként a belső változások eredményeként a magyar nemzetiségi igényeket fokozatosan kielégítik, így:
- megindul az irodalmi folyóirat;
- 1989-től bevezetik a magyar történelem fakultatív oktatását;
- a beregszászi félamatőr társulat hivatásossá alakul át, és az ungvári ukrán színház magyar nyelvű tagozataként működik tovább;
- Kijevben megindul a magyar színészképzés;
- Beregszászon új Petőfi-emléktáblát avattak fel;
- leváltották az egyetem rektorát, aki – a minisztériumi rendelkezések ellenére – nem engedélyezte a magyar nyelvű felvételi vizsgát;
- egy darabig úgy látszott, hogy a szovjet vállalatok nagyobb önállóságot élveznek, és ők lépnek fel kezdeményezőként, csakhamar kiderült azonban, hogy a lendületes szándék és a megvalósítás nincs összhangban: azok is csak minisztériumi (moszkvai) engedéllyel köthetnek üzleteket; a már megkötöttek is nehezen realizálhatók, mert a szovjet partnerek nem tudnak „kemény" áruval fizetni;
- Gorbacsovra hivatkozva felvetette az arányos nemzetiségi képviselet szükségességét – egy magyar származású újságírót gyorsan be is választottak a területi VB-be;

– a területi vezetőkkel vitázva kifejtette: a nemzetiségi kérdés bonyolult, és Kárpátalján sem állítható, hogy nincs vagy hogy már megoldották. Javaslata: *vessük fel egy magyar érdekképviseleti szerv vagy kulturális szövetség alapításának gondolatát.*

A júniusi moszkvai külügyminiszter-helyettesi megbeszéléseken megvitatták a határ menti együttműködés, a kishatárforgalom megindítása és a moszkvai magyar kulturális központ létesítésének kérdését.

1989 áprilisában a főkonzul már a *Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének megalakulásáról* (ami évtizedek óta a legnagyobb esemény az ottani magyarság életében) és az egyszerűsített határátkelés tapasztalatairól számolhat be. Az utóbbi politikai hatása – a bosszantó apróságok ellenére – pozitív: egyöntetűen úgy értékelik, hogy Magyarország új lehetőségeket teremtett az emberi kapcsolatok bővítésére,[209] miközben Csehszlovákia még szigorúbb vámszabályokat léptetett életbe.

A szövetség megalakításának ügyét Grósz Károly látogatása is elősegítette: ebből az alkalomból kétnyelvű helynévtáblák is megjelentek. A főtitkári látogatás óta észrevehetően megerősödött az ottani magyarok aktivitása – az értelmiség mellett a falvakban élőké is: aláírásokat gyűjtenek az óvodák és iskolák szétválasztását, a teljesen magyar nyelvű oktatás visszaállítását követelve; néhány falu küldöttsége már Kijevben is járt. Törekvéseik megvalósulását segíti, hogy azokkal az ukránok is egyetértenek.

Paskai érsek 1989. májusi útja is erősítette az összetartozás érzését és a magyarságtudatot. A helyi vezetés hozzájárult kérései teljesítéséhez:

- magyarországi lelkészek járhatnak át istentiszteleteket tartani,
- szabadon terjeszthető a magyar nyelvű vallásos irodalom (Biblia, *Új Ember*),
- ottani fiatalok tanulhatnak magyarországi szemináriumokban.

Az azóta eltelt idő bebizonyította, hogy a két látogatás közül a Paskaié hozott tartósabb eredményeket: a Grósz-látogatásra sebtében kitett helynévtáblák egy része eltűnt, míg az egyházfők (azóta Kocsis Elemér debreceni református püspök is járt ott) tárgyalásain kötött megállapodások a tartós jelenlétet biztosítják. (Jelenleg öt magyarországi katolikus lelkész végez ott szolgálatot.)

A főkonzul októberben a határ menti együttműködés kérdéseiről és a kárpátaljai magyarok helyzetéről tárgyalt az ukrán miniszterelnökkel.

Javaslata: eljött az ideje közös programok kidolgozásának az iparban, mezőgazdaságban és idegenforgalomban, és éppen *Kárpátalján lehetne kialakítani térségünkben az első különleges övezetet.*

[209] Csak márciusban 116 ezer átkelést regisztráltak s tízszer annyi szovjet, mint magyar állampolgárt.

ROMÁNIA

Bár itt él a határainkon kívül rekedt magyarság több mint fele, ebben az összefüggésben Romániáról mondhatunk a legkevesebbet, mivel az 1970–80-as évek fordulójától egyre gyorsabb ütemben romló magyar–román párt- és államközi viszony mind kevésbé tette lehetővé az érdekükben való hivatalos magyar fellépést.

A Kádár–Ceauşescu-időszak kétségtelenül legnagyobb eseménye az 1977 júliusában aláírt egyezményrendszer, amely az államközi kapcsolatok egészének fejlesztését irányozta elő. A megállapodásnak a magyar kisebbséget érintő pontjai:

- a nemzetiségek híd szerepének elismerése;[210]
- a kolozsvári, illetve debreceni főkonzulátusok megnyitása;
- megállapodás kulturális központok létesítéséről a két fővárosban;[211]
- kulturális, oktatási és tudományos kapcsolataink terén tekintettel leszünk a magyarországi román és a romániai magyar nemzetiségek igényeinek kielégítésére is;[212]
- az 1967-ben kötött kishatárforgalmi egyezmény módosítása.[213]

A híd szerepről szóló megállapítás bevétele az Emlékeztetőbe azért ment nehezen, mert a találkozón is kifejetett román álláspont szerint a meghatározó a két többségi nép viszonya – köztük nincs szükség semmiféle hídra; másrészt, és ez a nyomósabb érv, a nemzetiségekkel kapcsolatos összes kérdés megoldása, a velük szemben folytatott politika kizárólag az adott állam belügye (ez az érvelés már ismert Szlovákiából), amelyhez az anyanemzet(ek)nek semmi köze; ha mégis megpróbálnak fellépni érdekükben – akár csak oktatási-művelődési igényeik kielégítésében felkínált részvétellel – az már a belügyekbe való beavatkozásnak minősül.

[210] Ez csak azért sikerülhetett, mert néhány évvel korábban Titónak sikerült elérni ennek szerepeltetését egy jugoszláv–román közös közleményben, s mi erre való hivatkozással ragaszkodtunk a magyar–román viszonyban való kinyilvánításához is.

[211] Az épületek már 1978-ban készen álltak a megnyitásra, de a román fél kifogásokat emelt, húzta az időt, míg 1982-ben Ceauşescu kijelentette: nem engedélyezik „ellenséges propagandaközpont" működését.

[212] Az Emlékeztető III/5. pontja kimondja: „a felek figyelemmel lesznek a nemzetiségek igényeire is a kulturális és oktatási kapcsolatokban és a tájékoztatásban".

[213] Az érintett övezet 15-ről 20 km-re való kiterjesztése (de román részről ragaszkodtak ahhoz, hogy érvénye ne terjedjen ki Aradra, Nagyváradra és Szatmárnémetire), az évenkénti utazások számának 6-ról 12-re emelése.

Míg Magyarországon mindent megtettek a megállapodásban foglaltak maradéktalan végrehajtására, román részről már az aláírás napjától fokozatosan visszalépés volt tapasztalható. Kolozsvári főkonzulátusunk csak két év múltán, 1979 augusztusában kezdhette meg tevékenységét, amelyet mindvégig kifogásoltak, mondván, hogy nem a magyar állampolgárok érdekeit képviseli, hanem az erdélyi magyarsággal foglalkozik, s valójában egy kulturális központ feladatát látja el.[214]

C. Oancea külügyminiszter-helyettes már 1978 januárjában kijelentette: „ha magyar részről úgy értelmezik, hogy felelősek a romániai magyar nemzetiségű állampolgárokért, akkor ez nem találkozik a román nézőponttal".

Az 1980-as évek elejétől szervezett, egymáshoz kapcsolódó és egyre durvább hangú, a történelmi tényeket meghamisító és rágalmazó sajtó- és könyvkampány folyt Magyarország ellen, miközben Romániában felszámolták a magyar nyelvű iskolákat, kulturális intézményekete, rádió- és tévéműsorokat.

Adminisztratív intézkedésekkel akadályozták az intézmények közötti kapcsolattartást, nem fogadtak és küldtek ösztöndíjasokat, ezrektől tagadták meg a beutazást, elrendelték a kötelező leibeváltást (miközben ők nem biztosítottak valutát a kiutazóknak), leállították az autóbuszjáratokat, nem engedélyezték magyar nyelvű könyv- és sajtótermékek – beleértve a *Népszabadság* – bevitelét, korlátozták, majd megszüntették azok behozatalát és előfizetését; megszorították a külföldiek üzemanyag-vásárlását és a nemzetközi telefonforgalmat.

1986-ban közölték: anyagi okokból nem kötnek új kulturális munkatervet 1990-ig; megszakították a diplomák kölcsönös elismeréséről folytatott tárgyalásokat.

A rendszeresen megtartott KB-titkári találkozókon (1979, 1983, 1985, 1987, 1988) a magyar tárgyaló partner – lett légyen az Aczél György, Várkonyi Péter vagy Szűrös Mátyás – általában szóhoz sem jutott, viszont órákon át hallgathatta az elnök-főtitkár szónoklatát arról, hogy országában már megoldották a nemzetiségi kérdést, illetve vádjait a Románia ellen folytatott magyar tevékenységről; ez a hang különösen 1985 – a budapesti kulturális fórum – majd 1986 óta (az *Erdély története* megjelenése után) erősödött fel.

1987 júniusában 21 pontból álló javaslatot[215] tettünk a vitás kérdések rendezésére, de mindezeket elutasították. Az 1988 augusztusában Aradon meg-

[214] Amikor a budapesti tüntetésekre adott válaszként 1988 júniusában elrendelték a bezárását, az indoklásban is ez szerepelt.

[215] Javasoltuk:
- új kulturális munkaterv aláírását,
- a kultúrközpontok megnyitását,

rendezett Ceauşescu–Grósz „csúcstalálkozón", sem sikerült eredményt elérni, sőt román részről sikerként könyvelhették el, hogy elfogadtuk a főkonzulátusok bezárásának tényét és hogy a záróközleményben nem szerepelt sem a nemzetiségek, sem pedig a falurombolás („szisztematizálás", területrendezés) kérdése. Szűrös Mátyás a következő hónapban tárgyalt Bukarestben, és a magával vitt témavázlatban részletesen felsorolta a romániai magyarság sérelmeit, jogainak csorbítását, intézményeik, területi autonómiájuk felszámolását, melyeket az 1945 februárjában kiadott nemzetiségi statútum rendelkezéseinek megsértésével hajtottak végre. Szót emelt a nemzetiségek önálló politikai-érdekvédelmi szervezetei, területi és kulturális autonómiája, az anyanemzettel való szabad kapcsolattartás mellett, mert ezek biztosítása javítja a jó közérzetet, s így nem veszélyezteti, hanem erősíti az érintett államok biztonságát. Végül javasolta egy közös nemzetiségi deklaráció kidolgozását.[216]

Mindez hatástalan maradt, akárcsak az Országgyűlésnek a „területrendezési programmal" kapcsolatos állásfoglalás-felhívása 1988 júliusában vagy II. János Pál 1989-es újévi üzenete.[217]

Az azóta lezajlott események is bizonyítják, hogy egy országnak a területén élő kisebbségekkel szemben folytatott politikáját csak a gazdasági-társadalmi-politikai rendszer gyökeres átalakítása változtatja meg, nem pedig személycsere vagy külső hatások.

Zárszó

A térségünk országaiban híven másolt sztálini-brezsnyevi nemzeti-kisebbségi politika „internacionalizmusa" mindenütt a nemzeti tudat gyengítését, a szovjet nagyhatalmi érdekek érvényesítését szolgálta. A legnagyobb kárt azonban azzal okozta, hogy a kisebbségek elnyomásáról, kiszolgáltatott helyzetéről, az egyre élesedő ellentétekről nem volt hajlandó tudomást venni, és a kérdést megoldottnak nyilvánítva, a valós problémákat „a szőnyeg alá söpörte". Amíg a szovjet ideológiai-politikai és katonai hatalom ereje teljében volt, ez az elfojtómecha-

– a közös könyvkiadás fejlesztését,
– emlékhely-albizottság létrehozását,
– intézmények, határ menti megyék, városok és egyházak közvetlen együttműködésének kiterjesztését,
– az utasforgalom bővítését (autóbuszjáratok visszaállítása, új vonatok beállítása) és a zaklatások megszüntetését a határon.

[216] Szűrös 1989 342–359.

[217] Uo., 340–341., 360–361.

nizmus sikerrel működött évtizedeken át, azt a hamis látszatot keltve, hogy a „létező szocializmus" országaiban e téren is rendben van minden.

De a gazdasági bajokra visszavezethető megtorpanás és az országainkban bekövetkezett – korábban elképzelhetetlen gyorsaságú és teljességű – rendszerváltás után és következményeként a lefojtott indulatok sokszoros erővel törnek a felszínre, többségi népeknél és kisebbségeknél egyaránt. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy térségünk válságövezetté vált, ahol a szociális feszültségek és a (legtöbbször mesterségesen szított) nemzeti-nemzetiségi ellentétek robbanáshoz, pogromokhoz vezethetnek, sőt egybehangzó szovjet és nyugati elemzések szerint a fegyveres konfliktusok sem kizártak.

Mit tehetnek egy ilyen helyzetben a választások után hatalomra kerülő kormányok?

Az első és legfontosabb feladat a szilárd hatalom létrehozása, elsősorban Romániában. Teljességgel egyetérthetünk azzal a (marosvásárhelyi események kapcsán közzétett) jugoszláv állásfoglalással, hogy a rend fenntartása, a nyugalom és biztonság megteremtése a többségi nemzet kormányának kötelessége.

Ennél azonban tovább is kell lépni: az ez idáig túlnyomórészt csak deklarált kisebbségi jogokat, beleértve a teljes anyanyelvi oktatást az óvodától az egyetemig, az egyenjogú nyelvhasználatot a közélet minden területén, a szervezetek és pártok alapítását, az anyanemzettel való kapcsolattartást, a kulturális és/vagy területi autonómiát, maradéktalanul és büntetőjogi szankciókkal ellátva kell biztosítani a mindennapi életben.

A térség legtöbb államában, így hazánkban is természetesnek tartjuk, hogy a többpártrendszerű demokratikus államberendezkedés mellett az egyéni emberi és a kisebbségek kollektív jogainak biztosítása az előfeltétele a fejlett polgári államok gazdasági támogatásának és annak, hogy történeti távlatban rövid idő alatt egyenrangú és megbecsült tagjai legyünk az európai népek közösségének. Hihetetlennek tűnik, de tény, hogy jelentős erők működnek Romániában és más balkáni államokban, melyek félrevezetve a saját erőre támaszkodás, önellátás, a rosszul értelmezett nemzeti büszkeség és a már-már xenofóbiába átcsapó nemzeti kizárólagosság korábban hangoztatott jelszavaitól, nem hajlandók megfizetni ezt a „belépődíjat" az „európai ház"-ba. Így csupán egyben reménykedhetünk: a gazdasági szükségszerűség érvényesülése, ha lassan is, utat tör a megértés és együttműködés számára az újjászülető Közép- és Délkelet-Európában.

(Kiegészítés: Budapest, 1990. április 14-én. Megjelent: Balla Bálint – Kende Péter (szerk.): *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon – Felszámolhatjuk-e a szovjet rendszert?*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1990, 177–201. Politikai tanulmányok sorozat.)

Európa peremén. Skandináv és közép-európai párhuzamok

Európa két, egymástól távoli és sokban különböző régiójában működő konzervatív, kereszténydemokrata és néppártokat bemutató kötetet vesz kezébe az olvasó.[218] A pártokról, történetükről, eszmeiségükről és tevékenységükről szóló fejezetek önmagukért beszélő, önálló egységek, magyarázatot, kommentárt nem igényelnek.

Térségünk, Kelet-Közép-Európa és Skandinávia „összehozása" egy kötetben azonban mesterkéltnek tűnhet. Az alábbiakban az évezredes hasonlóságokat szeretnénk bemutatni, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy a századunkban kialakult, számottevő különbségek az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában és reintegrálódásunk után történelmileg rövid időn belül, a jövő század-évezred első évtizedeiben eltűnhetnek, és ismét annak az – 1400-as évekig létezett – „Europa Occidentalis"-nak lehetünk egyenrangú tagjai, amely a demokrácia és a jólét tökéletlen, de mindmáig legjobbnak bizonyult gazdasági-társadalmi és politikai rendszerét teremtette meg az Atlanti-óceán két partján.

Akár Wallerstein „központ és periféria" elméletét, akár Szűcs Jenő rendszerét „Európa három történeti régiójáról"[219] vesszük alapul, Közép- és Észak-Európa egy évezreden át, Dél-Európa pedig az elmúlt ötszáz évben a világfejlődés élén járó Nyugat-Európa perifériájának számított, átmeneti, köztes területnek, amely

[218] Lásd a tanulmány végén.

[219] Wallerstein, Immanuel: The Modern World-System: Capitalist Agricultura and the Origin of the European World-Economy in the Sixteenth Century, New York, San Francisco, London, 1974; Berend, Iván T. and Ránki, György: The European periphery and industrialization 1780–1914, Budapest, Akadémia Kiadó, 1982; Szűcs, Jenő: The Three Historical Regions of Europe, Budapest, Acta Historica, 29., 1983; Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról, in Andrásfalvy Bertalan – Beke László – Bence György – Vargyas Lajos – Szilágyi Sándor – Csoóri Sándor – Weöres Sándor: Bibó-emlékkönyv, I. kötet, Budapest–Bern, Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem,1991.

sok meghatározó jegyében különbözött a kelet- és délkelet-európai fejlődési modelltől.[220]

Észak-Európa vagy Skandinávia földrajzi-politikai meghatározása könnyű és általánosan elfogadott: Izlandtól Finnországig terjed.[221]

A magyar és a többi érintett ország történettudományában és publicisztikájában évtizedek óta folyik a vita: létezik-e egy „Mitteleuropa", „L'Europe Centrale", s ha igen, hol húzódnak határai. Az 1940-es években azt tanultuk, hogy Közép-Európa a Svájc, Németország, Lengyelország keleti és Magyarország déli határai által körülzárt terület.

A hidegháború évtizedeiben Közép-Európa megszűnt létezni: az ideológiai, politikai és katonai szembenállást kifejező vasfüggöny Kelet- és Nyugat-Európára osztotta kontinensünket. E megosztottság és szembefordítás természetellenességét bizonyítja, hogy Görögország és Törökország NATO-tagságával a nyugati védelmi szövetség (az előbbi az EK-be való felvételével a nyugat-európai gazdasági közösség), míg a nyugati kereszténységhez tartozó, európai hagyományokkal, európai gazdaság- és társadalomszerkezettel rendelkező Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország – a keleti német területekkel együtt – a szovjet uralom alatt álló Kelet-Európa részévé vált. Számomra Közép-Európa magvát a négy évszázadot átvészelt Habsburg Birodalom (a fennállása utolsó fél évszázadában Osztrák-Magyar Monarchia) területe jelenti Salzburgtól és Karlsbad-Karlovy Varytól Brassóig és Lembergtől Triesztig.

„Közép-európainak lenni – írta 1937-ben Ferdinándy Mihály – annyit jelent, mint hungaroid és szlávos vérségi összetétellel és nyugati-latin keresztény kultúrával bírni azon a területen, amely egyrészt a balti partok és az Adria, másrészt a germánság nyelvi és az ortodox kereszténység vallási határai közé esik."[222] Ezt a régiót hívjuk ma Kelet-Közép-Európának.

[220] „Kelet-Európának szokták venni az egész különálló, keleti orosz fejlődést..." (Kosáry Domokos: Közép-Európa vagy Kárpát-Európa, in Ring Éva: Helyünk Európában, I. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 511.) „Gazdasági szempontból már Oroszországban is van változás (az 1861-es reform). S van egy harmadik vonulat, amely a legkevésbé mozdul meg a XIX. században – a Balkánországok, a Török Birodalom". (A kelet-európai „elmaradottságról", beszélgetés Ránki Györggyel, uo., II. kötet, 511.)

[221] A politikai határok hatalmi viszonyoktól függő változása (dán–német) ezen mit sem változtat. Mint ahogy az sem, hogy a 17. században Svédországhoz tartozott Pomeránia és a Baltikum jórésze, Finnország pedig 1809 és 1917 között Oroszország – mind kevesebb autonómiával rendelkező – tartománya.

[222] Közép-Európa – Kárpát-Európa, in Ring Éva: Helyünk Európában, I. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 515. Oskar Halecki négy fő európai régiót különböztet meg: Nyugat-,

„Ez a térség, a Balti tengertől... az Adriáig és a Fekete-tengerig, mindig keleti és nyugati hatások ütközőpontja volt, átmeneti zóna, ahol a hatások kereszteződtek, hol erősítve, hol gyengítve egymást... A nemzetté válás sajátosságai alapján azonos paradigmához tartozónak vélem – ez Kiss Gy. Csaba véleménye – ...a területet, melynek keleti sávja (a balti régió, Fehéroroszország, Ukrajna) fokozatosan megy át Kelet-Európába."[223]

A gondolatmenetet folytatva, a Baltikum átmeneti zónának tekinthető Közép-, Kelet-Európa és Észak-Európa között úgy, hogy Litvániában az előbbi, Észtországban az utóbbi hatások az erősebbek. Svájc, Ausztria és Németország területén találkozik Nyugat- és Közép-Európa, míg Jugoszlávia széthullásának egyik legfőbb oka az volt, hogy a nyugati és a keleti keresztyénséget (az iszlámmal), Közép-Európát a Balkántól elválasztó vonal az államot két, csaknem egyenlő részre osztotta.

A térségünk és Skandinávia közötti párhuzamok hosszú sora a pogány vikingek-normannok és magyarok zsákmány- és területszerző hadjárataival kezdődik a 9–10. században. A keresztény (és gazdag) Nyugatot pusztítók tetteit nem menti, hogy általában egymással rivalizáló helyi hatalmasságok hívására és szövetségében jelentek meg s hogy kitűnő államszervezőnek bizonyultak:[224] Európa politikai térképe nagyjából az ezredfordulóra alakult ki. Ehhez azonban

---

Nyugat-Közép-, Kelet-Közép- és Kelet-Európát. (Halecki, O: *Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe,* New York, The Ronald Press Company, 1952)

„Az európai fejlődés hatalmas terra incognitája Közép-Európa keleti része, földrajzilag egyfelől Svédország, Németország és Olaszország, másfelől Törökország és Oroszország között." (Ivo Samson: Central Europe – The development of a concept, in Dušan Kovač [ed.]: History & Politics, Bratislava, Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation, 1993, 59.)

[223] Kiss Gy. Csaba: Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek, Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993, 196., 298. „Lengyelország Csehországgal, Magyarországgal és Horvátországgal egyetemben a középkor folyamán a Nyugatnak egy sajátos, egyéni színezetű kultúrterületét alkotja, mely éles ellentétben áll az orosz és délszláv alakulatokkal, melyekben kezdetben a bizánci, később a szerbeknél és bolgároknál az iszlám hatása érvényesült." (Váczy Péter: A középkori Kelet-Európa, in Ring Éva: Helyünk Európában, I. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 369.

Joseph Partsch a századelőn „Köztes-Európáról" („Between Europe") írt, amely ütközőzóna az iszlám és a nyugati civilizáció között. (Partsch, J.: Central Europe, Cambridge, 1903, idézi: Samson, I., i. m., 60.)

1940-ben Kosáry Domokos, lengyel történészek felfogását ismertetve, így fogalmaz: „A német és moszkvai-orosz táj közt egy önálló karakterű, külön történeti táj állapítható meg, melynek főszereplői északon a lengyelek, a Cseh-medencében a csehek, a Kárpátok medencéjében a magyarok voltak. Ezek fejlődése a többi néppel szemben élen haladt." (Kosáry, i. m. 510.) Ezt akár ma is elmondhatnánk a „visegrádi" országcsoportról...

[224] Dublint, Novgorodot, a Kijevi Ruszt vikingek („varégok") alapítják a 9. században. A már keresztény Nagy Kanut (1016–1035) uralma alatt egyesíti Angliát, Norvégiát, Dániát és a Balti-

még egy döntő változásra volt szükség: a kereszténység felvételére, amely csaknem egy időben ment végbe Európa középső és északi tájain. A déli és a nyugati szlávok a 9. században veszik fel a kereszténységet; az első „dán misszió" 822-ben indul. A frank-német indíttatás minden esetben kimutatható.[225]

A nagy áttörés az ezredfordulón következik be: a szláv, a magyar és a skandináv népesség zömében ekkor válik kereszténnyé;[226] a Premyslek, a Piastok, az Árpádok, a dán, a norvég és a svéd uralkodók, nemzetségfők ekkor ismerik fel, hogy a megerősödött Német-Római Birodalom ellencsapását, népeik pusztulását csak úgy kerülhetik el, ha laza törzsszövetségeiket erős államban egyesítik, és mint keresztény királyságok nyernek bebocsáttatást a Krisztus visszajövetelét váró Európába.

A lengyelek esetében közvetlen összefüggés is kimutatható: a normann Dago I. Mieszko néven (960–992) a lengyel állam megalapítója és a Piast uralkodócsalád őse lett. Bár 966-ban udvarával együtt felvette a kereszténységet és elismerte a császár hűbéruraságát, királlyá csak fiát, Vitéz Boleszlávot koronázták 1025-ben.[227] A horvát földek egyesítője, a királlyá koronázott Tomislav 924-től uralkodott. A csehek szentként tisztelt fejedelmét, a német hűbéres Vencelt 935-ben gyilkolják meg. A magyarok felett 997-től uralkodó István fejére 1000-ben tették a pápától kapott (és egyes források szerint Mieszko által kért) koronát.

Cnut (Nagy Kanut) már keresztény hercegként lépett Anglia (1016) és Dánia (1018) trónjára; kortársa és ellenfele volt Szent Olaf, a norvégok apostola. Olof Skötkonung, „a svédek és gótok királya" 1008-ban tért meg. Az izlandi népgyű-

---

tenger déli partvidékét; a modern hűbéri államszervezetet Hódító Vilmos és utódai építik ki Angliában, Normandia mintájára, 1066 után.

[225] A bolgárok és a szerbek ősei Bizánc hatására a keleti egyházhoz csatlakoznak; a horvátok körében az itáliai és a frank befolyás az erősebb. (Horvátország északi része a szlovén, morva és szlovák területekkel együtt a frank birodalomhoz tartozott.) A cseh nemzetségfők 845-ben keresztelkedtek meg, elismerve a frank fennhatóságot. Ansgar Benedek-rendi szerzetes a 9. század közepén felépíti az első templomot Schleswigben, és kétszer is térítői útra megy a svédek közé. Regensburg, Salzburg, Magdeburg és Bréma püspökei és érsekei szervezik a keleti és északi pogány törzsek térítését a 9–10. században. Clissold, S. (ed.): A Short History of Yugoslavia, Cambridge University Press, 1968, 23.; Derry, T. K.: A History of Scandinavia, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1990, 34.; Váczy, i. m., 367.

[226] Erik svéd király és Henrik uppsalai püspök keresztes hadjárata – mindkettőt szentté avatták – csak 1157-ben fogadtatta el akereszténységet a finn törzsekkel. (Derry, i. m. 40.) A finn–orosz együttélés hatására kisszámú finn Karéliában az ortodoxiához csatlakozott.

[227] Váczy, i. m., 369.; Perényi József: Lengyelország története, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1962, 11–12.,15. Újabban – különösen a lengyel történészek – valószínűtlennek tartják Mieszko normann származását.

lés (Althing) 1000-ben fogadta el a kereszténységet Olaf nyomására és norvég térítők munkájának eredményeként.

Az ezt követő egy-másfél évszázad mindkét térségben a katolikus egyház és a hűbéri államszervezet kiépítésének-megerősödésének kora, az „óhithez" való visszatérés kudarcra ítélt törekvéseivel, dinasztiaharcokkal motivált pogánylázadásaival. A skandináv és közép-európai „nemzeti" királyságok megszilárdulását az is segítette, hogy a német császárok figyelme a kontinens legfejlettebb déli része felé fordult, és erejüket évszázadokon át a pápák világi hatalma elleni küzdelem foglalta le. Ezzel egy időben folyik a harc a Baltikum feletti uralomért, a kereskedelmi útvonalak ellenőrzéséért Dánia, Svédország és a német lovagrendek-telepesek között. A lett-észt területeket időlegesen a dánok, a szomszédos finnlakta vidékeket a svédek foglalják el és birtokolják egészen 1809-ig. A szellemi integráció oly eredményes, hogy az Åbo–Turku központú svéd–finn partvidék több hallgatót küld a 14. században a párizsi egyetemre, mint bármelyik más skandináv egyházmegye.[228]

Az európai rendiség fejlődésének azonosságát bizonyítja, hogy a királyi hatalmat korlátozó, a nemesség jogait rögzítő törvények csaknem egyidősek: Magna Charta (Anglia): 1215, Aranybulla: 1222, Danehof: 1282.[229]

A szájhagyományként őrzött eredetmondákat, országtörténeteket a 13–14. században formálják krónikákká (Chronicle of Eric, Gesta Danorum, Anonymus, Kézai) a Párizsban, Bolognában tanult klerikusok, akiknek az írásmódja is megegyező.[230]

A városok-céhek alapítói, első lakói mindkét térségben túlnyomórészt németek; Skandináviában sok közülük a Hanza-szövetség tagja (Bergen, Visby).

A pestis (a „fekete halál") egyaránt sújtotta az európai régiókat a 14. század közepén. A három északi királyság egyesítése (Kalmari Unió, 1397) egyfajta válasznak tekinthető a lengyel–magyar perszonálunióra Nagy Lajos alatt, a lengyel–litván állam létrejöttére és a moszkvai fejedelemség terjeszkedésére. II. Keresztély (Krisztián) dán-norvég király (1513–23) az első reneszánsz uralkodó Skandináviában. Neveltetésében, egyéni életében és a központi hatalom erősítésére irányuló törekvéseiben VIII. Henrikre és Hunyadi Mátyásra emlékeztet, tehetséges és felvilágosodott uralkodó; kiegyensúlyozatlansága és Habs-

[228] Tallinnt („a dánok városa") a dánok alapítják (1219). A finnek 12. századi gyors megtérését a novgorodi-orosz terjeszkedéstől való félelem is magyarázza. A svéd uralom állandósulását elősegítette Novgorod meggyengülése a mongol (tatár) előretörés következtében. (Derry, i.m., 51–55.)

[229] Uo., 59.

[230] Uo., 61.; Hajnal István: A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről, in Ring Éva: *Helyünk Európában*, I. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 643.

burg-rokonsága viszont (V. Károly sógora ő is) a két utolsó Jagellóhoz teszi hasonlóvá.

A 16. század közepén gyorsan terjed a reformáció: Skandinávia-szerte, Ausztriában és Csehországban – utóbbiban a huszita hagyományra épülve – a lutheri, Lengyelországban és Magyarországon-Erdélyben a lutheri után a kálvini, helyenként az unitárius-anabaptista irányzat erősödik meg, különösen a török hódoltságban. A 16. század végén, a 17. század elején a cseh, az osztrák-szlovén és a magyar rendek, a városi és falusi népesség többsége, az osztrák és lengyel népességnek pedig jelentős hányada protestáns. Az ellenreformáció, a harmincéves háború hatása ellentétes a két térségben: Svédország Gusztáv Adolf (1613–32) alatt Európa egyik legerősebb hatalmává, a protestantizmus legfőbb védelmezőjévé válik. A svéd csapatok Lengyelország és Csehország nagy részét fővárosaikkal egyetemben elfoglalják, és Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György erdélyi fejedelem seregeivel szövetségben Bécset fenyegetik.

A 17–18. század az abszolút monarchiák kora, eltérő jelleggel a két térségben: míg a balti tartományait elvesztő Dánia és Svédország nyugat-európai típusú nemzeti állammá válik, amelynek nyugodt gazdasági és társadalmi fejlődését nem akadályozzák nemzetiségi konfliktusok, addig – a Svédországtól elragadott – Kurlanddal, Livóniával (Észt- és Lettország), ukrán, fehérorosz, litván és lengyel területekkel bővült Oroszország, a dél és kelet felé terjeszkedő Habsburg Birodalom és az 1772 utáni Poroszország soknemzetiségű és eltérő fejlettségű országokat-tartományokat egyesítő, nemzetek feletti birodalmakká lépnek elő.

Jól ismert tény, hogy Nyugat-Európa „kiugrása", Észak-, Közép- és Dél-Európa lemaradása, perifériára szorulása összetett gazdasági-társadalmi változások eredménye, melyeket itt csak jelzünk: az Újvilág felfedezése, a reformáció nyomán az új protestáns munkaerkölcs megjelenése, a németalföldi és az angol puritán forradalom, a gyarmatbirodalmak kiépülése, az eredeti tőkefelhalmozás, az azt követő iparosodás, amely elvezet az angol ipari forradalomhoz (1780–1820), végül a nagy francia forradalom. Másfelől a mi térségünk leszakadásához hozzájárultak a keletről érkező hódítók (mongolok, törökök) és háborúk, a kereskedelmi útvonalak áthelyeződése, az ellenreformáció, az elmaradott balkáni népek tömeges észak felé áramlása és megtelepedése, a nemzetállami abszolút monarchiák létrejöttének kudarca (Csehország, Magyarország, de különösen Lengyelország esetében.)

A 19. század első felében az iparosodott Nyugat-Európa (Franciaország, Németalföld, Németország és Svájc), mindenekelőtt Nagy-Britannia fölénye nyomasztó; Skandinávia és Kelet-Közép-Európa mutatói csaknem azonosak:

Egy főre eső nemzeti jövedelem (GDP)[231]

1960. évi USA-dollárban						
Ország	**1800**	**1860**	**1800**	**1860**	**1800**	**1860**
Nagy-Britannia	343	558	100	100	172	180
Nyugat-Európa többi országai	211	454	61	81	107	146
Skandinávia	193	273	56	49	97	88
Habsburg Birodalom	190	288	55	51	95	93
Kelet-Európa	170	180	49	32	85	58
Európai átlag	199	310	58	55	100	100

A „hosszú 19. század" folyamán, 1789 és 1914 között, békés fejlődéssel, lépésről lépésre, mint Skandináviában, vagy reformmozgalmak, forradalmak, felkelések eredményeként, mint a Habsburg Birodalomban és (az Oroszországhoz tartozó) lengyel területeken létrejöttek a feltételek a mezőgazdaság modernizálására,[232] a nehéz- és feldolgozóipar megteremtésére[233], a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásra, a közlekedés és az infrastruktúra kiépítésére (vasút, hajózás). A példamutató ország, amelyre a reformerek, a svéd Maclean és a magyar Széchenyi egyaránt tekint, természetesen Anglia.

A század utolsó harmadára a nyugat-európai kihívásra adott válaszképpen mindenütt megjelenik a szabad munkaerő, biztosítják a vállalkozás szabadságát, a magántulajdon sérthetetlenségét, a hitel és a beruházás, így a termelésnövekedés előfeltételeit.[234]

A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt – tekintve, hogy a népesség a két térségben (és Kelet-Európában) korszakunkban a háromszorosára növekedett – az ipar és más gazdasági tevékenység nem tudta felszívni, így előbb a fejlett nyugati országok, Skandinávia, majd Közép- és Kelet-Európa bocsátotta ki a legtöbb kivándorlót a tengeren túlra.[235] Az 1851 és 1880 között az Újvilágba kivándoroltak 82%-a angol, skót, walesi, ír és német volt; az északi országok 6, a Habsburg Birodalom 2,5%-kal részesedett. 1880 és 1914 között a skandinávok

[231] Bairoch, P.: Europe's Gross National Product 1800–1975, *The Journal of European Economic History*, vol. 5. No 2/1976, idézi: Berend–Ránki, i. m., 15–16.

[232] Derry, i. m., 82–85.

[233] Ehhez szükség volt a céhrendszer eltörlésére, általában a század közepén.

[234] Berend–Ránki, i. m., 27., 43.

[235] Norvégiában 1801 és 1885 között a föld nélküli agrárnépesség a háromszorosára növekedett. Dániában a bérlőknek csak egy része tudta megvenni az általa művelt földet (jóllehet az állam ezt adóelengedéssel támogatta), a többiek elvesztették megélhetésüket. (Uo., 32.)

aránya 16, az osztrák–magyar államot elhagyóké 13, az Oroszországból távozóké (túlnyomórészt lengyelek, litvánok, zsidók, németek és finnek) 9%-ra nőtt.

Összességében az Európából 1800 és 1914 között kivándorolt közel 44 millió fő 29%-a Skandináviából, 10%-a Ausztria-Magyarországról érkezett.[236]

A vasútépítést a nagy államférfiak – Széchenyi, Kossuth, a svéd Nils Ericson, az olasz Cavour – a nemzeti haladás és az általános gazdasági fejlődés jelképének és előfeltételének tekintették. Működésük eredményeként az „európai periféria" vasúthálózata 1860 és 1880 között a hatszorosára bővült, 1880-tól 1914-ig pedig csaknem megduplázódott. Dánia, Magyarország és Olaszország vasútainak teljesítőképessége elérte a nyugat-európaiakét, a lakosságszámhoz viszonyított vonalhossz pedig Skandináviában kétszerese volt az előbbinek.[237]

Az iparfejlesztéshez, vasútépítéshez szükséges tőkét részben külföldi – brit, francia, német, belga – beruházók biztosították, de a skandináv országokban a közép-európai arányokat messze meghaladóan részesedett a kivitel: Svédország fát, cellulózt, papírt, vasércet, nyersvasat, acélt és gépeket, Dánia mezőgazdasági termékeket, textíliát és építőanyagokat exportált; Norvégiában a nemzeti jövedelem nagy részét a kereskedelmi flotta „szállította".

Magyarország és (Orosz-)Lengyelország főként gabonát szállított; a magyar kivitelben egyre nagyobb arányban szerepelt a liszt, malomipari berendezések, vasúti gördülőanyagok és elektrotechnikai cikkek. A lengyel ipar termékeit a nagy orosz piac vette fel, különösen a textíliákat.[238] A korábbiaknál sokkal nagyobb szerepet játszott az emberi tényező: az oktatási rendszer kiépítésében, az írástudatlanság felszámolásában a skandináv térség megelőzte a legtöbb fejlett nyugati országot, mivel a protestantizmus velejárója volt az általános népoktatás bevezetése a 17–18. században.

Az elmondottak is alátámasztják, hogy 1860 és 1914 között a gazdaság növekedése – Németország és az Egyesült Államok mellett, sőt időnként azokat megelőzve – Skandináviában és az Osztrák–Magyar Monarchiában volt a leggyorsabb.[239]

[236] Uo., 49.

[237] Uo., 95., 99.

[238] Uo., 130., 135–37., 145., 148–49.

[239] A magyar ipar éves növekedési üteme (amely nagyjából megfelel az egész Monarchiáénak) 5,1–5,2% volt 1867 és 1913 között. Magyarország nemzeti jövedelmének évi átlagos növekedése 1860 és 1913 között 3% volt, Európában Svédország után a második. A századforduló után ez a növekedési ütem elérte a 6,4%-ot. Katus, L.: Economic Growth in Hungary During the Age of Dualism (1867–1913), Budapest, Studia Historica, 62., 1970, 54., 66.; Ausch Sándor: A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969, 18–19.

Az egy főre eső nemzeti jövedelem régiónként és országonként[240]

Ország	1960. évi USA dollárban					
Év	**1800**	**1860**	**1800**	**1860**	**1800**	**1860**
Nagy-Britannia	343	558	100	100	172	180
Nyugat-Európa többi országai	211	454	61	81	107	146
Skandinávia	193	273	56	49	97	88
Habsburg Birodalom	190	288	55	51	95	93
Kelet-Európa	170	180	49	32	85	58
Európai átlag	199	310	58	55	100	100

Régió	**1860**	**1910**	**1860=100**
Nyugat-Európa	384	638	100
Skandinávia	273	604	95
Ausztria-Magyarország	288	469	73
Kelet-Európa	180	287	44

Országonként	**1860**	**1890**	**1900**	**1910**	**1860=100**
Svédország	860	1700	2358	3261	379
Dánia	478	1095	1544	2031	427
Norvégia	642	1041	1286	1601	249
Finnország	420	860	1110	1395	332
Ausztria-Magyarország	9996	15388	19400	23970	234

A foglalkoztatottak, %

Ország	Mezőgazdasági népesség		Ipari népesség	
Év	**1860**	**1910**	**1860**	**1910**
Dánia	55	36	25	29
Svédország	72	49	15	32
Norvégia	69	43	16	25
Finnország	75	65	7	12
Magyarország	75	64	5	24

[240] Bairoch, P., i. m., 279., 281., idézi Berend–Ránki, i. m., 157–158.

A táblázatokból is látható, hogy az 1860-at követő fél évszázad minőségi változást hozott mindkét térség gazdasági és társadalmi fejlődésében. Skandinávia három központi állama, elsősorban Svédország, sikerrel hajtotta végre a modernizációt, és visszafordíthatatlanul sikerült felzárkózniuk Nyugat-Európához. Érdekes közjogi hasonlóság, hogy az 1814 és 1905 között fennálló svéd–norvég perszonálunió skandináv megfelelője volt az 1867 utáni Osztrák–Magyar Monarchiának, s azon belül a magyar–horvát társországi viszonynak. Észak-Európa fejlődése töretlen 1940-ig, amihez nagyban hozzájárult semlegességük megőrzése az első világháborúban. A svéd sikertörténet folytatódott a semlegesség megtartásával és létfontosságú anyagok és berendezések szállításával a hadviselőknek a második világháborúban, azt követően pedig a jóléti állam megteremtésével.

Norvégia és Dánia német megszállás alatt volt 1940-től 1945-ig, de háborús veszteségeket alig szenvedett. A történtekből tanulva 1949-től a NATO tagállamai.

Finnországban a múlt század végén, e század elején az „ifjú" és az „öreg" finnek vitái az Oroszországhoz való viszonyról kísértetiesen emlékeztetnek az „ifjú" és „ócseh" érvelésre Ausztriát illetően. 1917 decemberében sikerült elszakadni Oroszországtól, s a véres finnországi polgárháború bizonyos egyezéseket mutat az 1918–19. évi magyarországi eseményekkel. Az 1939–40. évi „téli háborúban", majd a második világháború befejező szakaszában és a háború után is sikerült megőrizni az ország állami függetlenségét és demokratikus polgári rendszerét, bár az 1944 szeptemberétől Finnországban működő Zsdanov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetője ott is kísérletezett a népfrontpolitika és a „népi demokrácia" gyakorlatba való átültetésével. Az ország jelenlegi bajainak (16–20%-os munkanélküliség, magas adóterhek stb.) oka egy ponton a mieinkhez hasonló: a hatalmas és mindent felvevő keleti piac összeomlása.

Az elmúlt évtizedekben a skandináv államok nem csupán megőrizték biztos helyüket a világ leggazdagabb országai körében, de egy sor fontos, az életminőséget meghatározó ismérv alapján is az élvonalba tartoznak. Az egy főre eső nemzeti jövedelem náluk a legmagasabb,[241] aminek okai: a svéd nyersanyaggazdagság és magas szintű technológia, a norvég olajkincs, a dán mezőgazdaság–állattenyésztés, a feldolgozó- és könnyűipar alkalmazkodóképessége. Ugyanakkor őket is sújtja a világméretű recesszió. Bankrendszerük válságba került,

[241] 23–27 ezer USA-dollár; Svájccal együtt messze maguk mögött hagyták az egykor legfejlettebb nyugat-európai államokat, köztük Nagy-Britanniát. Hozzájuk hasonló eredményeket csak az USA és Kanada, illetve néhány gazdag olajsejkség és szultánság tud felmutatni.

le kellett értékelniük nemzeti valutáikat. Számukra is sürgetővé vált a gazdasági szerkezetváltás, ott is megnövekedett az államadósság. Térségünkhöz hasonlóan ők is félnek az ismételt perifériára kerüléstől.

Észak-Európában a legerősebb a szociális háló: a bölcsőtől a koporsóig teljes körű és magas színvonalú az egészségügyi és népjóléti ellátás. Ebből (is) következően a születéskor várható élettartam a legmagasabbak között van: közelíti a 80 évet. A lakosság széles tömegeinek ez sikerélményt és biztonságérzetet adott.

A kötetünkben bemutatkozó pártok – és fő politikai ellenfeleik, a szociáldemokrata pártok, amelyek az elmúlt 60 év többségében kormányoztak – nyugodt, békés, sőt túlbiztosított körülmények között működtek, ami elkényelmesítette őket éppúgy, mint társadalmuk egészét.

Az, hogy több mint fél évszázadon át egy párt kezében összpontosult a hatalom (Svédországnak 1932 és 1991 között – egy parlamenti ciklust leszámítva – szociáldemokrata kormánya volt), térségünkben jól ismert jelenségekhez vezetett: ott is kialakult a „káderpolitika", s a fontos posztok betöltésénél a párthűség volt a meghatározó. Külön tanulmányt érdemelne e kérdéskör összehasonlító vizsgálata, így pl. annak kimutatása, hogyan hatott a társadalomra, annak munkához es valláshoz való viszonyára[242] a marxista ideológiára építkező szociáldemokrata kormányzás, hatalomgyakorlás, milyen eszközökkel és eredménnyel tudtak ez ellen küzdeni a konzervatív-liberális pártok.

A századvég új kihívásaira nekik is választ kell adniuk. A közép-európai jobbközép pártokhoz hasonlóan a skandináv testvérpártok is a nyugati integrációkhoz, az Európai Unióhoz való csatlakozásban látják az előrelépés legígéretesebb lehetőségét. Dánia 1973 óta az Európai Közösség tagja; Svédország, Finnország, Norvégia és Ausztria felvételére előre láthatólag 1995-ben kerül sor, ha az erről tartandó népszavazásokig sikerül meggyőzni a ma még inkább elutasító vidéki lakosság többségét az integráció előnyeiről.

A „visegrádi" országcsoport – és a szervesen hozzá tartozó Szlovénia – sokat tanulhat az Európához (vissza)vezető úton a Benelux és az északi együttműködésből.

A nemzeti megújulás (elsősorban a francia forradalom, a napóleoni háborúk és a német romantika hatására) Kelet-Közép Európában egymásnak feszülő

[242] A nyugati típusú szocializmus és jóléti állam – amelynek megteremtéséhez Skandináviában és Nagy-Britanniában jutottak a legközelebb – kényelmes életet ígért (s ezt fénykorában meg is tudta adni), egyéni küzdelem, felelősség- és kockázatvállalás nélkül; ezért is került veszélybe vezető szerepük az 1970–80-as évek fordulójától a kíméletlen, világméretű versenyben. Közismert, hogy az északi országok a legelvilágiasodottabbak: a népességnek csupán 2–5%-a gyakorolja aktívan (evangélikus) vallását.

nacionalizmusokat szült, Északon viszont ennek ellenkezőjét hozta: a kulturális közösség, a természetes összetartozás érzését erősítette, amely előbb a szellemi, majd a politikai „skandinávizmusban" testesült meg. Dánia, Svédország és Norvégia között már 1872-ben létrejött a pénzügyi unió, az egyre nagyobb befolyással rendelkező szakszervezeti mozgalmak is szorosan együttműködtek az 1880-as évektől. (Ez az együttműködés az Osztrák–Magyar Monarchiában is megvalósult.) Mindenütt eredményesen dolgoztak a dán mintára szervezett népfőiskolák.[243] A totalitáriánus rendszerek fenyegetését érezve az 1930-as években rendszeressé váltak az államfői és külügyminiszteri konzultációk. A szorosabb politikai együttműködés 1945 októberében a miniszterelnökök tanácskozásával kezdődött.

Az 1952-ben alakult Északi Tanács (Nordic Council) öt országot és három autonóm területet fog össze, melyek az integráció magasabb fokára jutottak el, mint az Európai Unió tagállamai. Az *Északi Minisztertanács (1971 óta)* a szakminiszterek együttműködési fóruma, amely konszenzussal kötelező érvényű határozatokat hoz. Ezek végrehajtását 40 intézmény segíti, többek között az Északi Ipari Alap, a Befektetési Bank és a Kutatási Bizottság.

Gyakorlatilag megvalósult a közös állampolgárság, a munkavállalás letelepedés szabadsága – 1954-től működik a közös munkaerőpiac –, azonos a szociális ellátás, bármelyik országban is él az illető skandináv állampolgár, sőt állampolgárságtól függetlenül szavazhatnak a helyhatósági választásokon. Kialakult az egységes adórendszer, a szabványok és a fogyasztóvédelem. Összehangoltan küzdenek az alkoholizmus, a kábítószer-kereskedelem és -fogyasztás ellen, a természeti környezet védelméért.[244] Hagyományos és eredményes a határ menti régiók és városok együttműködése, a közös beruházás, fejlesztés és környezetvédelem. Gazdaságaikban jelentősek a bilaterális kapcsolatok: az árucsere-forgalomban ez – országonként váltakozva – eléri a 10–20%-ot. Rövidesen közös légtérmegfigyelő és riasztó (AWACS) rendszert helyeznek üzembe. Irodalmi alkotásaikat egymás országában ismertetik-népszerűsítik. Az Északi Tanács és az együttműködés egyik fő célkitűzése és eredménye a közös északi identitástudat fenntartása, az összetartozás érzésének erősítése. *A nemzetközi fórumokon közös fellépésükkel méreteiknél, valós súlyuknál nagyobb befolyást tudnak gyakorolni a világgazdasági és -politikai folyamatokra.*

[243] Bajtay Péter: *Szuverenitás, kisállamiság és regionalizmus Észak-Európában,* kézirat, Budapest, Teleki László Alapítvány, Magyar Külügyi Intézet, 1994, 3.

[244] Uo., 5–7.

Ezeket a hatékony és sokszorosan eredményesnek bizonyult együttműködési formákat vehetnék át a „visegrádi négyek" és Szlovénia, amelyeknél a történelem, a demokratikus hagyományok, a kultúra és az életvitel hasonlósága, a csaknem azonos szinten álló, viszonylag fejlett (és részben privatizált) gazdaság, valamint az Európához való felzárkózás egyöntetű szándéka biztos alapot teremt egy regionális összefogás számára. A felelős és távlatokban gondolkodó politikusok és gazdasági szakemberek mind Közép-, mind Észak-Európában felismerték: az euroatlanti integrációktól való távolmaradás növelné a gazdasági nehézségeket és a biztonsági kockázatokat, véglegessé tenné a leszakadást a világ legfejlettebb régióitól. Érthető, hogy a csatlakozást támogatók tábora a szovjet/orosz nagyhatalom árnyékában élő finnek és a kelet-közép-európai népek körében a legnagyobb. Az eddigi történelmi példák bizonyítják: az Európai Közösség és a Nyugat-Európai Unió is a nagyobb regionális egységek integrálását részesíti előnyben, és azoknak az országcsoportoknak van nagyobb esélyük érdekeik érvényesítésére, amelyek már a belépést megelőzően is képesek voltak a szorosabb és intézményesített gazdasági-politikai-kulturális együttműködésre. Itt, Közép-Európában minden adottságunk megvan rá, hogy kövessük északi barátainkat-rokonainkat – „csak" a politikai akarat hiányzik –, hogy együtt lépjünk át egy új milleneumba, ahogyan őseink tették egy ezredév előtt.

Megjelent: Arday Lajos (szerk.): *Jobbközép pártok Észak- és Közép-Európában*, Budapest, Batthyány Alapítvány, 1994, 5–18.

KISEBBSÉGEK

Nép, nemzet, állam, nemzetállam, nacionalizmus

A meghatározások sűrű erdejéből nehezen talál világos kivezető utat az, aki egyértelműen különbséget akar tenni az etnikum, a nép és a nemzet között. E fogalmak megtévesztő összekeveredésére jó példa az alábbi meghatározás – *nép*:

- faj, törzs, nemzet;
- egy társadalmi osztályt, egy államot alkotó személyek;
- azok a személyek, akik nem nemesek, nem magas rangban, pozícióban lévők.[1]

A Révai nagy lexikona népfajokról, nemzetekről és nemzetiségekről beszél, amikor kimutatást készít a világ népcsoportjairól; az *állam* pedig „a meghatározott földterületen letelepedett népnek akarati és cselekvési képességgel bíró közössége".[2] Romsics Ignác *etnikum* meghatározása – véleményünk szerint – megegyezik a *nép* fogalmával: „területileg, biológiailag és kulturálisan elkülönülő származási csoportok olyan együttese, amely a nemzet ismérveivel még nem rendelkezik, csupán a nemzetté válás lehetőségével".[3]

Ezt a gondolatot folytatva térségünkben Kelet-Közép-Európa soknemzetiségű birodalmaiban a 18. és 19. század fordulóján csak népek éltek, melyekből a gyér számú haladó szellemű nemes, értelmiségi és polgári „nemzetébresztők" nemzetet akartak „csinálni",[4] első lépésben az egységes, a kor igényeinek megfelelő nyelv megteremtésével. Igaz, a teljes társadalmi struktúrával bíró királyságokban kialakult egy, a területhez és az uralkodóhoz kötődő „rendi" nemzettudat, de évszázadokig a „natio hungarica" és a „natio polonica" csak a nemességet jelentette, anyanyelvre való tekintet nélkül. S itt érünk el a nép és a nemzet vízválasztójához: a *nemzet a nép egy minőségileg más, magasabb formája, amely*

[1] Hornby, A. S.: *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 2nd edition, Oxford University Press, 1970, 720.

[2] *Révai nagy lexikona*, Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1936, 26., 721.

[3] Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam, Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*, Budapest, Napvilág, 1998, 13.

[4] Kedves professzorom, Niederhauser Emil akadémikus szerint a szlovén nemzetet értelmiségiek „találták ki", és ezzel vádolták a lengyelek Stadion grófot, Galícia kormányzóját, hogy ő kreálta az (addig valóban nem létező) ukrán-rutén/ruszin nemzetet.

elválaszthatatlan az állam fogalmától.[5] Erre utal a már említett Hornby-szótár „nemzet" címszava: „emberek nagy közössége, akik általában egy nyelvet beszélnek, és általában egységesek politikai jellegükben és célkitűzéseikben – lásd: állam".[6] Marx, Engels és az ausztromarxisták (O. Bauer, H. Steinacker), majd Hugh Seton-Watson[7] különbséget tesznek a *régi, történelmi nemzetek* és a *történelem nélküli, (paraszt) népek* között. Az előbbiek közé tartoznak a saját királysággal-államisággal, teljes feudális társadalmi/rendi tagozódással rendelkező-rendelkezett angolok, skótok, franciák, portugálok, dánok, svédek, magyarok, lengyelek, oroszok (csehek, horvátok – A. L.), valamint a hosszú, ragyogó múlttal, a kultúra közösségével és erős polgársággal rendelkező, s ezért vezető szerepet játszó németek és olaszok. Az utóbbiak: finnek, baltiak, ukránok-ruszinok, szlovákok, szlovének, románok közül némelyek, mint a szerbek és a bolgárok dicsekedhetnek ugyan dicső múlttal és középkori államisággal, de a fél évezredes oszmán uralom alatt államiságukat, nemességüket elveszítve, egységes paraszti társadalmakként vívták meg felszabadító háborúikat.

Mai, konkrét példákkal élve: a baszkok, gallegók, szorbok, ruszinok, kurdok olyan nép, amely nem jut(hat)ott el az államalapításig, és kisebbségi etnikumként él egy vagy több, tőle különböző többségi államkeretben. Az önálló államiság elősegíti, felgyorsítja a népből nemzetté válás folyamatát – ezt látjuk ma Ukrajnában és (kevésbé sikeresen) Belaruszban.

„A franciák voltak az első európai nép, amely nemzetté formálódott ... a francia monarchiával és a francia állammal nőtt (fel) a francia nemzet"[8], s ez rávilágít a nyugat- és a kelet-(közép-)európai nemzetfejlődés eltérő jellegére. Az Atlanti-óceán-parti centrumban a központosított, abszolút királyi hatalom építette ki az erős francia, angol, holland államot, s ebben az államban alakult ki a francia, angol, holland nemzet.[9] A periférián, Közép- és Kelet-Európában a soknemzetiségű Habsburg, oszmán és orosz birodalomban a népek nemzetépítő és -egységesítő programjának két fő célkitűzése a modernizáció, a (Nyugat-)Európához való visszatérés-felzárkózás és az önálló nemzetállam (újra)

[5] Az angolban – különösen az amerikaiban – a „nation" mindkettőt jelentheti, ami sok fordítás- és megértésbeli nehézséget jelent számunkra.

[6] Hornby, i. m., 648.

[7] Hugh Seton-Watson: Nations and states: an enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism, London, Methuen, 1977, 7–9.

[8] Hugh Seton-Watson, i. m., 42., 44.

[9] Anglia esetében a birodalommal együtt kialakult az angolt, skótot, walesit egyesítő brit nemzet- vagy birodalmi tudat, de ez már egy másik történet.

kivívása volt.[10] Innen ered a nyugati és a keleti nemzetfelfogás különbözősége: az angol-francia nemzetfejlődésnek megfelelően a területhez-államhoz kötődő állampolgári vagy *civic nation,* míg attól keletre a származáson-hagyományokon-nyelven alapuló *ethnic nation.* Az előbbit *francia,* az utóbbit *német nemzetfogalom*nak is nevezik. Az ok ugyanaz: a királyi, forradalmi, majd napóleoni állam megteremti az állampolgárságon alapuló francia *politikai nemzet*et. A németek, olaszok széttagoltan, több államban, míg a szlovének a magyarokon, lengyeleken és az ukránokon át a finnekig tőlük idegen, egyre ellenségesebben viselkedő birodalmi államkeretben éltek, így azzal szemben kellett megfogalmazni népi-nemzeti különállásukat, önképüket/identitásukat. Ennek ismérveit a származásban, a hagyományokban, de legfőképpen a nyelvben találták meg.[11] (Kultúrnemzet.)

A nemzetet sokan – így Herder is – isteni eredetűnek, öröktől fogva valónak látják, s hivatkoznak a zsidókra, görögökre. A nemzetek eredetét, kialakulását eltérően magyarázzák a *perennalisták-etnicisták* és a *modernisták.* Az előbbiek: Hans Kohn, John A. Armstrong[12], Anthony D. Smith[13] döntő bizonyítéknak tekintik a nyelvi-kulturális-vallási közösséget, az eredetmítoszokat, a kollektív emlékezetet, a hagyományokat, értékeket, szimbólumokat és „core ethnic community"ről, sőt „ethnic state"-ekről beszélnek. Smith ilyennek tekinti az ókori Egyiptomot, Bizáncot és a középkori Angliát.[14] A sort bővíthetjük Dávid, Salamon és utódaik zsidó államaival (Izrael, Júdea) és a görög városállamokkal. A modernista iskola képviselői (Karl Deutsch, Benedict Anderson, E J. Hobsbawm, E. Gellner) a nemzetet a polgárosodás-iparosodás, a kapitalizmus és a modernizáció „termékének" tekintik. Ezzel egyetérthetünk, ha a 16. századtól kialakuló „modern nemzet"-ről (Schöpflin György) van szó. „A polgári fejlődés

[10] Ez fogalmazódik meg M. Guibernau *nemzetmeghatározásában*: „Emberek/egy nép erős politikai közössége, akik közös nyelvet beszélnek, vagy közös a vallásuk, vagy mindennapi szokásaik, vagy politikai emlékezetük; államuk létezhet vagy vágy annak megteremtésére". (Guibernau, M.: Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century, Wiley, 1996, 34.)

[11] A magyar nemzeteszmény ebben az időben – II. Józseftől a kiegyezésig – kétarcú: a németesítő, centralizáló törekvésekkel szemben nyelvi-kulturális, míg a nemzetiségekkel szemben államnemzeti. A Deák, Eötvös által megfogalmazott s különösen a Tisza-, Bánffy-kormányok által gyakorlatban alkalmazott magyar politikai nemzetfogalom megegyezett a franciával; az ország szétesése, Trianon után a határokon átívelő kulturnemzet-fogalom vált általánossá a szellemi életben és a politikában

[12] A vitát megindító könyvének sokatmondó címe: *Nations before Nationalism* (Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982).

[13] Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations,* Oxford, Blackwell, 1986.

[14] Smith, i. m., 14–17, 107–109.

során a nemzet átvette a vallás legitimáló funkcióját, és ennek következtében a modern polgári állam és a nemzet fogalma a XIX. században a lehető legszorosabban összefonódott."[15] Hugh Seton-Watson idézi a Sztálin(nak tulajdonított) nemzetmeghatározást; ismérvei: a közös nyelv, közös terület, közös gazdasági élet és a közös lelki alkat (mental make-up).[16] Hasonló megközelítésben a nemzet jellemzői: a rokonság/összetartozás érzése, a (közös) terület, történelem, kultúra, eszmélet (collective self-consciousness) és a vallás.[17]

„A modern nemzetek inkább államok »gyártmányai«, mint fordítva."[18]

„A (nemzet)állam a hatalom újkori legitimációs formája: az alattvalóból polgárt formál, egységes kulturális mezőben."[19]

S ezzel átléptünk egy, sokak szerint nem létező határt a nemzet és az állam között. Max Weber szerint az *állam* „emberi közösség, amely sikerrel igényli a fizikai erő(szak) jogos/törvényes használatának monopóliumát...csak az állam tudja biztosítani sok, a nemzet(ek) számára egyedülálló kulturális érték túlélését...funkciója a társadalmi munkamegosztás és az összpontosított rendfenntartás".[20] A szakirodalom államdefinícióinak összegzése: „...az állam egy földrajzilag világosan körülhatárolt területen működő olyan jogi és politikai szervezet, amely az ott lakóktól elvárt, sőt gyakran kikényszerített engedelmesség és lojalitás fejében meghatározott elvek szerint intézi azok bizonyos ügyeit... a *nemzetállam* (nation state) olyan államokat jelöl, melyek lakossága nemzetileg (etnikailag-nyelvileg) többé-kevésbé homogén".[21] Georg Brunner csak azokat nevezi nemzetállamoknak, melyekben a kisebbségek aránya nem haladja meg a 10%-ot; bevezeti a nemzetiségi állam megjelölést; több- vagy soknemzetiségű állam az, amelyben a legszámosabb nemzet(iség) sem éri el az 50%-ot.[22] Az első világháborút követő „békerendszer" – a győztesek szerint – nemzetállamokat teremtett az Osztrák–Magyar Monarchia területén; valójában csak a két vesztes, Ausztria és Magyarország volt az; a többi utódállam „megörökölte" a Monarchia

[15] Egedy Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe,* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2007, 63.

[16] I. m., 3–4

[17] Steven Grosby: *Nationalism: A Very Short Introduction,* Oxford, Oxford University Press, 2005, 2., 12.

[18] Armstrong, i. m., 129.

[19] Schöpflin György: *Nemzetfogalom és Európa* (előadás, 2002. április 29.). Ő és Gellner is nagy jelentőséget tulajdonít a protestantizmusnak, amely az írás-olvasás elterjesztésével „egy parasztnyelvjárást »valódi« nyelvvé formált". Gellner, E.: *Nationalism,* London, 1997, 76–77

[20] Idézi Gellner, E.: *Nations and Nationalism,* Oxford–Cambrige, 1994, 3.

[21] Romsics, i. m., 14.

[22] Ilyenek voltak a felbomlott szocialista szövetségi államok s ma India, Nigéria. Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában, Budapest, TLA, 1995, 12.

nemzetiségi összetételét és konfliktusait.[23] Mindmáig belső és külső ellentétek forrása az, ha egy jelentős kisebbség(ek)kel rendelkező állam erőszakos „homogenizációval" akar nemzetállamot építeni (Románia, Szlovákia, Ukrajna).

A nemzetállam megteremtői és fenntartói a (többségi nyelvű) közoktatás, tömegtájékoztatás, hadsereg. *A nemzetállam a nemzet időleges hatalmi szervezete,* amelyet alulról az (etno)regionalizmus, felülről az integrációs szervezetek (EU) és a globalizmus gyengít és bont. Így folyamatosan veszít erejéből és létjogosultságából mint a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális élet kerete.[24] „A piacok nemzetközi integrálódása állam feletti szervezetek sokaságának kiépülését igényli. ...A nemzeti érdek ma már nem esik egybe a nemzetállami keret fenntartásának érdekével..."[25]

A *nacionalizmus* eredetével, építő vagy romboló jellegével, megnyilvánulási formáival könyvek sokasága foglalkozott, idézett szerzőinktől is.[26] Hugh Seton-Watson szerint két jelentése van: egyrészt „a nemzetek jellegéről, érdekeiről, jogairól és kötelességeiről szóló doktrína, másrészt szervezett politikai mozgalom, amely arra irányul, hogy elősegítse a nemzetek céljainak és érdekeinek megvalósulását".[27] „A *nacionalizmus* elkerülhetetlen vagy legalábbis természetes terméke a modernizációnak, amely összefügg az ipari társadalom felemelkedésével; ...politikai elv, amely a politikai és nemzeti egység megteremtésére törekszik; hordozói, terjesztői a tömegkommunikáció és a kultúra; az állam terméke; megjelenésének szükségszerű előfeltétele az állam megléte. ...A nacionalizmust az állam támogatja – kedvező számára – mint a homogenizálás eszközét, amely erősíti a lakosságban az összetartozás érzését."[28] A nacionalizmus (célja): nemzeti alapon történő intézményesülés (Kántor Zoltán).[29] A *nacionalizmusnak lehet*

[23] Kosáry Domokos: A nemzetállam és jövője, in Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv,* Budapest, Osiris, 2005, 203.

[24] „Sem a nemzetek, sem az államok nem léteznek minden időben és minden körülmények között." (Gellner 1994, 6.)

[25] Kis Jánosnak, az SZDSZ egyik alapítójának kijelentése 1997-ben. Idézi: Székelyhidi Ágoston: *Nemzet és rendszerváltozás,* Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007, 216.

[26] E végtelen sorba tartozik: Hobsbawm, E. J.: *Nations and Nationalism since 1780,* Cambridge, Cambridge University Press, 1990; Brass, P. R.: *Ethnicity and Nationalism,* New Delhi, Sage, 1991; Caplan, R. – Feffner, J. (ed.): *Europe's New Nationalism: States and Minorities in Conflict,* New York, Oxford University Press, 1996; Brown, M. E. and others (ed.): *Nationalism and Ethnic Conflict,* MIT, Press Cambridge, Mass, 1997.

[27] Hugh Seton-Watson, i. m., 3.

[28] Gellner 1994, 1–4.

[29] Ez egybecseng Gellernek egy korábbi – vitatható – megállapításával: „A nacionalizmus nem a nemzetek öntudatra ébredése; ellenkezőleg: nemzeteket hoz létre ott, ahol azok nem léteztek" Idézi: A. Lieven: Mi is a nemzet? *Európai Szemle,* 1998/4.

egyesítő-államépítő és elszakító-szecesszionista szerepe – a történelemben mindkettőre találunk (és fogunk találni) számos példát.

A nacionalizmus(ok) napjainkban is követett célkitűzése a homogén nemzetállam megteremtése. 1789-ben a francia királyság lakóinak többsége nem franciául beszélt,[30] a francia politikai nemzetet „nyelvi terrorral" (1793-as megállapítás) – amihez a politikai járult – teremtették meg. A magukat (alkotmányukban is) nemzetállamoknak tekintők, noha számottevő nemzeti és etnikai kisebbséggel rendelkeznek, máig ezt a példát követik (Románia, Szlovákia). Ma már Európában nincs homogén nemzetállam; a nagyszámú bevándorló miatt a korábban annak tekinthetők (Írország, Portugália, Luxemburg) is multietnikussá váltak.

Ami az Európán kívüli térségeket illeti: „A nemzet vagy a nemzetállam fogalmai, a nacionalizmus ideológiája eleve idegenek az iszlámtól: a nyugati civilizáció sajátjai, onnan kerültek át és honosodtak meg az iszlámban."[31]

[30] Okszitánok-provanszálok, katalánok, baszkok, bretonok, flamandok, korzikai olaszok, elzászi németek.

[31] Rostoványi Zsolt: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban, in Balogh–Rostoványi–Búr–Anderle: *Nemzet és nacionalizmus (Ázsia, Afrika, Latin-Amerika)*, Budapest, Korona, 2002, 22.

Önrendelkezés, önkormányzat, regionalizáció, autonómia

A „hosszú 19. század"-ban (1789–1914), amikor a világpolitikát még Európában csinálták, a napóleoni háborúk és 1848–49 megrázkódtatásai, az olasz és német egységtörekvések mellett három megoldatlan kérdés és fel-fellobbanó konfliktus borzolta a kedélyeket és zavarta fel időről időre az 1870 utáni „európai konszenzus" állóvizét: a keleti vagy balkáni, a lengyel és az ír. Közös volt bennük a soknemzetiségű birodalmakban élő, alávetett helyzetű népek küzdelme a felszabadulásért, a helyi hatalom (home rule) fokozatos kiépítéséért, végső célként a független nemzetállam helyreállításáért, megteremtéséért.

Az 1804-ben kezdődő, orosz pénzzel és fegyverekkel támogatott *szerb* felkelések eredményeként 1835-re létrejött az autonóm szerb fejedelemség az Oszmán Birodalmon belül.[32] A Szent Szövetség falán az első rést a *görög* szabadságharc és az önálló államiság helyreállítása ütötte, angol és francia közreműködéssel, de a jelenleginél jóval kisebb területen (Attika, Peloponnészosz). A *bolgár*lakta területek nagy része csak a véres orosz–török háborúban (1877–78) szabadult fel. Az Oszmán Birodalmon belül autonóm státusú, *román*_Dunai Fejedelemségek egyesülési-önállósulási folyamata a krími háború (1853–55) nyomán erősödött fel. A szerb, román és bolgár nemzetállamok, valamint Montenegró-Crna Gora önállóságát a Berlini Kongresszus (1878) ismerte el. Az *autonómia* ezekben az esetekben[33] tehát egy soknemzetiségű birodalomból való kiszakadás első lépcsőfokának bizonyult.[34]

A három idegen birodalomba széttagolt *lengyelek* 1793 és 1863–65 között meg-megújuló, főként oroszellenes felkelésekkel igyekeztek helyreállítani szu-

[32] A török helyőrségeket csak 1867-ben vonták ki négy fontos, határ menti várból, városból, köztük Belgrádból.

[33] 1870-től bolgár exarchátus is működött

[34] Kevéssé ismert tény, hogy az Oszmán Birodalmon belül évszázadokon át sikeresen működő *millet rendszer*_nemcsak egyházi-kulturális-oktatási önigazgatást jelentett, hanem bizonyos állami feladatok ellátását (adószedés) is, így az autonómia egy formájának tekinthető. Mi több: a szandzsákok kialakításánál figyelembe vették az etnikai-vallási megoszlást: a mai Irak területén pl. volt kurd (Moszul), szunnita (Bagdad) és síita (Bászra) többségű – mi ez, ha nem egyfajta területi autonómia?

verén államiságukat. Orosz-Lengyelország 1815 és 1831 között, Osztrák-Galícia pedig 1868 után széles körű autonómiával rendelkezett, melynek alapján a versailles-i békerendszer előkészítésében jelentős szerepet játszó H. Wickham-Steed és R. W. Seton-Watson a Monarchia öt uralkodó „népfaja" (races: németosztrák, magyar, horvát, lengyel, zsidó) egyikének tekintette őket.

Az *ír* home rule-törekvéseket[35] Gladstone liberális kormányzata karolta fel az 1880-as évektől.[36] A westminsteri parlamentben és a dublini utcákon folytatott békés és véres küzdelem (1916, húsvéti felkelés, Black and Tans, 1919–21) 1922-re a déli Ír Szabadállam megalakulásával[37] és Észak-Írország elszakadásával ért véget, jelentős mértékben az Egyesült Államok kormányának és a befolyásos ír lobbi támogatásának köszönhetően.

A *népek önrendelkezését* a közhiedelemmel ellentétben nem Wilson elnök, hanem Lenin hirdette meg és érvényesítette a gyakorlatban, Lengyel- és Finnország elszakadásának elismerésével. Az amerikai elnök békepontjainak egyike (a 10.), amelyre oly szívesen hivatkoztak Csehszlovákia és Jugoszlávia megalakítói és támogatóik, nem többet irányzott elő, mint „Ausztria–Magyarország népei autonóm fejlődésének biztosítását". A két világháború között a győztes (nyugati) hatalmak és kisebb szövetségeseik a kialakult status quo fenntartásában voltak érdekelve, így az önrendelkezés elve csak kisebb, helyi jellegű népszavazásokban és területmódosításokban érvényesülhetett.[38] A második világháborút követően csak a gyarmati népek felszabadító mozgalmainak eredményeként megvalósuló önrendelkezést ismerik el mind a mai napig, tehát egy ENSZ-tagállammal szemben ez nem érvényesíthető – a határok sérthetetlenségének elve minden más elv érvényesítését kizárja. Ezt a kényszerhelyzetet elfogadva dolgozták ki a *külső és belső önrendelkezés* elvét. Az előbbi a már említett, függetlenségüket kivívott európai és tengerentúli államok példáját követve az elszakadást és saját állam megteremtését jelenti, mint az egykori szövetségi államok (Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia) utódállamai esetében. A belső önrendelkezés ezzel szemben tiszteletben tartja az adott állam szuverenitását és területi integritását/egységét, de személyi-kulturális és/vagy területi autonómiát követel egy etnikai, nyelvi, vallási kisebbség számára, amely egyes esetekben magát *államalkotó társnemzetnek* (finnországi svédek, ukrajnai, lettországi oro-

[35] Melyek érdekes módon protestáns vezetéssel (Parnell) indultak.

[36] Miután 1882-ben az ír államtitkárt titkárával együtt egy dublini parkban sebészkésekkel feldarabolták.

[37] A teljes függetlenséget csak 1949-ben nyerte el.

[38] Sziléziai, mazuri, schleswigi, karintiai, soproni, de az Åland-szigetek esetében már nem.

szok, szlovákiai, romániai magyarok), *kisebbségi nemzet*nek (katalánok), *nemzeti közösség*nek (moldovai gagauzok, koszovói szerbek) tekinti.[39]

„Kísértet járta-járja be Közép- és Kelet-Európát, a nemzeti önrendelkezés követelésének kísértete" – állapította meg Tabajdi Csaba 1993-ban, a jugoszláviai örökösödési vagy testvérháború tetőpontján. Ő is, mint Schöpflin György, *az önrendelkezés és autonómia legfontosabb, meghatározó elemének az önkormányzatot tekinti. Az önkormányzatiság* történeti (home rule) és pszichológiai okokból is elfogadhatóbb a nyugati közvélemény számára – intenek szakembereink, európai parlamenti képviselőink –, mivel az „autonómia" szó és követelés okkal, ok nélkül sokak tudatában összekapcsolódik Jugoszlávia véres felbomlásával, ezért inkább azt használjuk az autonómia szinonimájaként. Tabajdit idézve „a külső önrendelkezés ...az elszakadáshoz való jog, amely az állami szuverenitással kerül összeütközésbe. [Ezért] ...a nemzeti és etnikai kisebbségeknek csak a belső önrendelkezéssel célszerű élniük, hogy az állami szuverenitásokat, a területi integritást ne veszélyeztessék, és ne gerjeszthessenek beláthatatlan következményekkel járó konfliktusokat. ...*Korlátozott nemzeti önrendelkezés* szükséges a kisebbségek részéről és önkorlátozott, vagyis befelé is *korlátozott szuverenitás* az állam részéről." Mint megvalósult, példaértékű megoldást említi „Dél-Tirol autonóm státusát".[40]

Az önkormányzat gyakorlati megvalósításának előfeltétele a *hatalomlebontás* (devolution), a *hatalommegosztás* (power-sharing). Erre 1997 után (skóciai, walesi népszavazások, helyi parlamentek, kormányok; nagypénteki egyezmény Észak-Írországban) Nagy-Britannia munkáspárti kormánya szolgáltatott jó példát. A történeti különállás (jogrendszer, egyházszervezet) továbbfejlesztésével Skócia jutott a legmesszebbre: a külügyek, a fegyveres erők, a bevándorlás-állampolgárság, az energiaszolgáltatás, a műsorszórás kivételével minden állami és helyi ügy az edinburghi parlament és kormány (Executive – Végrehajtó Hatalom) hatáskörébe tartozik.

[39] „A *külső önrendelkezési jog* értelmében egy nép (nemzet, nemzetiség, etnikum) joga, hogy maga határozza meg állami hovatartozását, nemzetközi, illetve államjogi státusát; valamely államma szerveződött közösség joga a függetlenségre és a szuverenitás nemzetközi gyakorlására. A *belső önrendelkezési jog* értelmében egy nem többségi, nem domináns nép (nemzet, nemzetiség, etnikum) önkormányzati joga, hogy az adott állam keretében maga irányítsa politikai, gazdasági, kulturális ügyeit. Lényegében megegyezik a kisebbségi-nemzetiségi közösségi/kollektív jogok (személyi és területi önkormányzati) rendszerével." (Heinz Kloss nyomán Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984, 28–29.)

[40] Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa*, Budapest, CP Stúdió, 1998, 548., 551–552.

A hatalomlebontás, decentralizáció óhatatlanul elvezet bennünket a *régió* fogalmához. Nem kívánunk itt szólni az állami szintet meghaladó makrorégiókról (Skandinávia, a volt Osztrák–Magyar Monarchia utódállamait felölelő közép-európai régió, a mediterrán Dél-Európa) és a határokon átnyúló (euro)régiókról[41]. A *mikrorégiók* (sok esetben, mint egy etnikai-nyelvi-kulturális kisebbség ősi településterülete, ahol többséget alkot, tehát *etnorégiók*) „állam alattiak, azaz a nemzetállami szuverenitás szintje alatt helyezkednek el."[42] Az államon belül nagyobb mozgástér, önkormányzat (self-governance, self-rule) elérésére szerveződő *regionalizmus* alulról felfelé építkező, bottom-up folyamat, míg a *regionalizáció* felülről lefelé irányuló, top-down *decentralizáció,* melynek során „a központi hatalom adminisztratív, politikai, oktatási és gazdasági hatásköröket ruház át az állam alatti szintekre".[43] A regionalizmus minél szélesebb körű etnokulturális, politikai és gazdasági önrendelkezésért-önigazgatásért küzd, a regionalizáció pedig „igen gyakran akkor kezdődik el, amikor az állam nemzetközi, illetve hazai legitimációja meggyöngül vagy összeomlik".[44] Joó Rudolf kimutatja az összefüggést a gyarmati rendszer felszámolása és az anyaországban kezdődő-felerősödő regionális mozgalmak között.[45] „A *regionalizált állam* sokban hasonlít a szövetségi államhoz. Az egy olyan rendszer, amelyben a törvényhozó és végrehajtó testületek a központi állam és az egyes entitások szintjén szerveződnek. A hatalommegosztás nagyon gyakran egyenlőtlen."[46] Az *Európa Tanács 1334/2003-as határozata,* amely a *Gross-jelentés*en alapul, meghatározza az *autonómiát* mint „állam alatti megegyezést, mely lehetővé teszi a kisebbség kulturális önazonosságát, miközben biztos garanciákat nyújt az állam egységére, szuverenitására és területi integrációjára nézve. ...A *kulturális autonómia* kifejezés a nyelvi és kulturális jogok gyakorlásának lehetővé tételére utal. Az esetek többségében ez egybeeshet a decentralizáció elvének alkalmazásával. A *területi autonómia* kifejezést olyan, általában szuverén államokon belül kialakított berendezkedésre értik, ami által egy bizonyos régió lakosai tágabb hatalmi jogosultságokat kapnak, amelyek tükrözik sajátos földrajzi helyzetüket, és

[41] Bár néhányuk, mint a Bázel központú alemann és Szilézia vizsgálódásunk körébe tartozhat, mint etnorégiók.

[42] Gruber Károly: *Európai identitások: régió, nemzet, integráció,* Budapest, Pro Minoritate–Osiris–BIP, 2002. 40.

[43] Uo.

[44] Uo., 42, 46.

[45] Joó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában,* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.

[46] The Gross Report: Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe, 3 June 2003, *Foreign Policy Review,* 2003/2.,. 116.

amely oltalmazza és előmozdítja kulturális és vallási hagyományaikat. ...Az állam oszthatatlansága ekként összeegyeztethető az autonómiával, a regionalizmussal vagy föderalizmussal."[47] „Az autonóm státust mindig az illető terület földrajzi, történelmi és kulturális körülményeinek, valamint a sajátos esetek és konfliktuszónák[48] egészen sajátos jellemzőinek megfelelően kell kialakítani. ...Az *autonóm státusra vonatkozó egyezményeknek* biztosítani kell, hogy az autonóm entitás helyi szinten, demokratikusan megválasztott törvényhozó és végrehajtó hatóságokkal rendelkezzen. Ezeknek az egyezményeknek biztosítani kell olyan pénzalapokat és/vagy -átutalásokat, melyek lehetővé teszik az autonóm hatóságok számára, hogy a központi kormányzat által rájuk ruházott külön hatalmat gyakorolhassák. ...Az autonóm státusra vonatkozó egyezményeknek biztosítaniuk kell az autonóm hatóságok megfelelő (részarányos) képviseletét és hatékony részvételét a döntéshozatalban és a közügyek intézésében." „Az autonómia alapú megoldásokat »állam alatti rendezések«-nek kell tekinteni, a lakosság egy bizonyos részének javára. ...A *sikeres autonómia* a többség és kisebbség közötti, valamint a kisebbségek közötti, az államon belüli kiegyensúlyozott viszonyoktól (kapcsolatrendszerektől) függ. Az autonóm státusnak mindig tiszteletben kell tartania az egyenlőség és a különbséget nem tevés (non-discrimination) elvét." Részletes esettanulmányok elemzik a sikeres autonómiakonstrukciók megteremtéséhez vezető hosszú történelmi utat, az alkotmánymódosításokat, az egyes autonómiák jogi-törvényi kereteit, a külső és belső önrendelkezés jogának megvalósulását illetve érvényesíthetőségét, de a különbségeket is. Minden tekintetben első helyen szerepel Dél-Tirol, majd a sziget-autonómiák (Åland, Feröer, Grönland), a spanyolországi autonóm közösségekkel (Katalónia, Baszkföld, Galícia), a moldvai Gagauzia a maga „különleges státusú területi autonómiájával" és a „Krími Autonóm Köztársaság", amely „autonóm közigazgatási és területi entitás Ukrajnán belül"[49]. Az autonóm entitások működésének vizsgálatakor külön szól a *szövetségi államszervezet*ről, melynek legtökéletesebbike Svájc, majd Németország, Ausztria, Belgium következik. Kanada, Spanyolország, sőt Nagy-Britannia is megindult a szövetségi állammá válás útján: „a hatalomlebontás rendszere, melyet főként az Egyesült

[47] Ugyanakkor megállapítja: „Tagadhatatlan, hogy az autonómia olyan fogalom, amelynek negatív járulékos jelentése van. Fenyegetésnek tűnhet az államok integritására nézve, az elszakadás irányába tett első lépésnek, azonban legtöbbször kevés tény támasztja alá e nézőpontot."

[48] Kiemelten, több oldalon keresztül foglalkozik Abházia és Dél-Oszétia, Koszovó, Csecsenföld és Transznyisztria kérdésével. (The Gross Report, 102., 125–128.)

[49] Uo., 104–105.

Királyságban alkalmaznak, magas fokú decentralizációt eredményez, amely a regionális állam új formájához vezet"[50]. A spanyol Néppárt vezetője, Mariano Rayot 2006-ban megállapította: „Spanyolország a világ legdecentralizáltabb államává vált rövid időn belül. Nehezen definiálható modell, mely a föderális berendezkedéshez közelít." A 2006-os autonómia-statutum lehetővé tette, hogy Katalónia – Skóciához hasonlóan – képviseleti irodát nyisson Brüsszelben.

A szakértők körében teljes az egyetértés arra vonatkozóan, hogy nincs egyetlen, mindenütt és minden időben használható autonómiarendszer, amely minden többségi-kisebbségi problémát egyszer s mindenkorra rendez. „Az autonómia nem csodaszer, és az általa ajánlott/nyújtott megoldások nem általános érvényűek és egyetemesen alkalmazhatók."[51] Vegyük a két, legjobban működő autonómiamodellt: Dél-Tirolban a fegyveres erők (rendőrség-csendőrség-katonaság) a központi római kormány alá tartoznak és olasz nyelvűek; az adók és más bevételek 90%-a a tartományban marad, s csak 10%-a folyik be a központi költségvetésbe. Katalóniában (és Baszkföldön, Galíciában) a rendőrség az autonóm hatóságok alá tartozik, s ennek megfelelően katalán, baszk és gallego nyelvű, viszont az adók és más bevételek 50%-a (más források szerint 70%-a) folyik be a madridi közös kasszába – ennek csökkentéséért évek óta küzdenek az autonóm törvényhozó és kormányszervek.[52]

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése – a Gross-jelentésen alapuló – 1334/2003-as határozatának ismertetésében találjuk az *autonómia* sokféle *meghatározásának* egyikét: „Az autonómia úgy tekinthető, mint egy államon belüli megoldás, mely lehetővé teszi a kisebbség számára, hogy gyakorolja jogait és megőrizze kulturális önazonosságát, miközben bizonyos garanciákat nyújt az állam egységére, szuverenitására és területi integritására nézve. Az állam oszthatatlansága ekként összeegyeztethető az autonómiával, a regionalizmussal vagy a föderalizmussal. ...Az autonómia nem vezethet határmódosításhoz." A Közgyűlés felkérte a tagállamokat, hogy tartsák tiszteletben a kilenc pontban összefoglalt ajánlásokat, melyek között szerepel az, hogy az autonómia rendszerét megegyezéssel kell kialakítani, valamint az autonóm terület önkormányzatának zavartalan működése, az ahhoz szükséges pénzalapok biztosítása, a központi kormány döntéseiben való részvétel.[53]

[50] Uo., 115–117.

[51] Uo., 99.

[52] Ch. Pan – J. G. Cambo: Az európai autonómiaformák tapasztalatai, in Tabajdi Csaba (szerk.): *Pro minoritate Europae: Az európai kisebbségekért*, EU-Ground Kft., 2009, 221., 243.

[53] Zabolai Csekme Éva: *Nemzetiség-önrendelkezés*, Háromszék, 2007. április 18.

„Az autonómia törekvése ott erős, ahol a regionális csoportok meghatározó jellemzője a nyelvi, faji, vallási, kulturális és társadalmi szerkezetbeli különbség",[54] tehát az úgynevezett etnorégiókban. Ezek egy része a középkorban, az újkori centralizációig, önálló államisággal rendelkezett.[55] Itt csupán utalhatunk az erdélyi szászoknak területi, kulturális majd egyházi autonómiát biztosító 1224-es Andreanumra, a székelyek, jászok, kunok, majd a hajdúk területi autonómián alapuló kiváltságos jogállására, az 1690 és 1872 között fennálló Határőrvidékre, amely elsősorban a szerbeknek biztosított kvázi területi és kulturális autonómiát, Horvátország társországi viszonyára, 1868 után teljeskörű „home rule"-lal, horvát nyelvű közigazgatással, rendfenntartó és katonai egységekkel, (katolikus) egyházi autonómiával, melyhez hasonló volt a galíciai lengyelek helyzete a Monarchia utolsó évtizedeiben.[56]

Vitathatatlan, hogy szoros *összefüggés* van a *kisebbségek-kisebbségvédelem* és az *autonómia* között, s az is, hogy az autonómiakérdés a Szovjetunió felbomlásának és a délszláv háborúk időszakában vált (ismét)[57] sürgősen aktuálissá s került – sajnos rövid időre – a szóba jöhető nemzetközi konfliktusmegoldások közé.[58] Az 1991 októberi Carrington-tervezet – amely az utolsó elfogadható megoldást kínálta Jugoszlávia egyben tartására – messzemenő területi-közigazgatási-rendőri autonómiát biztosított volna a horvátországi szerbek részére, de azt a Nagy-Szerbia álmát kergető, haderejével győztesen előrenyomuló Milošević-kormányzat elvetette. Az szolgált alapul a „történelmi" VMDK által

[54] Watts, L. R.: *Federalism, Regionalism, and Political Integration,* 1981, 6.

[55] Skócia, Aragónia–Katalónia, Navarra–Baszkföld, Bretagne.

[56] Erről többet: Hévizi József: *Autonómia-típusok Magyarországon és Európában,* Budapest, Püski Kiadó, 2001.

[57] Az első világháborút lezáró békeszerződések ugyanis három autonómiát irányoztak elő: Kárpátalját (Ruszinszkó) Csehszlovákián, a szászokét és székelyekét Románián és a pindoszi vlachokét Görögországon belül. Mindebből – részlegesen és megkésve – csak a kárpátaljai szerveződhetett meg 1938–39-ben; a Teleki–Kozma-féle hasonló magyar koncepció a háború miatt nem valósulhatott meg.

[58] „A nemzeti kisebbségek etnikai kulturális és vallási indentitásának védelme...megvalósulásának egyik lehetséges eszköze az ilyen kisebbségek sajátos történelmi és területi körülményeinek megfelelő *helyi vagy autonóm közigazgatás megteremtése,*...az érintett állam politikájának megfelelően (EBEÉ, Koppenhága, 1990. június.)

„Azokon a területeken, régiókban, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek többséget alkotnak, ezen személyeknek joguk van ahhoz, hogy saját történelmi és területi helyzetüknek megfelelő és az állam belső törvényeivel összhangban álló *helyi vagy autonóm közigazgatással, önkormányzattal, illetve különleges státussal* rendelkezhessenek." (Az Európa Tanács Közgyűlésének 1201/1993-as ajánlása.)

1992 áprilisában elfogadott, mindmáig legalaposabban kidolgozott, háromlépcsős vajdasági magyar autonómiatervezetnek, amely

a) (az egyházakéhoz hasonló) személyi-kulturális autonómiát,

b) helyi önkormányzatot,

c) területi autonómiát

biztosított volna a magyaroknak azokban a „községek"-ben (város és vonzáskörzete), ahol többséget alkottak.

Természetesen a többi Kárpát-medencei magyar nemzetrész is kidolgozta a maga autonómia-tervezetét. *A romániai-erdélyi és a szlovákiai a társnemzet-koncepción alapult*, valamint közös az is, hogy „a szomszédos helyi, önigazgatási autonómiák [önkormányzatok – A. L.] regionális helyi önigazgatási autonómiák létrehozására társulhatnak..." 1992. október 25-én az RMDSZ Küldöttek Országos Tanácsa a Kolozsvári Nyilatkozatban bejelentette igényét a belső önrendelkezésen alapuló autonómiára[59], 1993 januárjában a brassói kongresszus beemelte azt a párt programjába; a személyi, kulturális autonómia kiegészült a területi, politikai autonómia követelésével azokon a területeken, ahol a magyarok alkotják a lakosság többségét. Létrehoztak egy autonómiabizottságot, amely négy statútumtervezetet dolgozott ki, de ezek közül csupán a nemzetiségi névjegyzéken alapuló személyi elvű autonómia-alapszabályzat néhány pontját fogadták el 1995-ben. Ettől kezdve azonban az RMDSZ vezető politikusainak többsége csak nyilatkozatokban vállalja fel az autonómia ügyét (főként választási kampányok idején); gyakorlati politikájában, érdekérvényesítésben a „kis lépések" taktikáját alkalmazza, a román pártokkal való együttműködéssel és időről időre kormányzati szerepvállalással.

Az RMDSZ radikális, konfrontatív vonalat képviselő „belső ellenzéke" 2003-ban létrehozta a Székely Nemzeti Tanácsot és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot. Az előbbi elsősorban a Székelyföld területi autonómiájáért küzd, míg az utóbbi a székely tömbön kívül élő magyarok személyi elvű autonómiáját igyekszik megvalósítani. 2004-ben az RMDSZ képviselőcsoportja benyújtotta a bukaresti alsóházban a dr. Csapó József által kidolgozott autonómiatervezetet, amely nem került megvitatásra. Az ok egyszerű: a román politikusok és közvélemény – a szlovákiaival teljesen egyetértve – meg van győződve arról, hogy a decentralizáció és regionalizáció elkerülhetetlenül vezet az elszakadáshoz.

[59] „Amely nem jelöli célként a területi elszakadást, de magába foglalja mindazokat az autonómiaformákat, amelyek a közösségek önkormányzatát ... szavatolják, s megegyeznek a nemzetközi dokumentumok szellemével..." (RMDSZ: Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről. Dr. Csapó József, 1992. december 31.)

Politikai síkon a Magyar Polgári Párt és az Erdélyi Magyar Néppárt vinné tovább az autonómia ügyét. Az RMDSZ a regionalizáció szelét befogva próbál manőverezni: a jelenlegi nyolc[60] helyett 15-16 versenyképesebb fejlesztési régióra bontaná az országot, melyek egyike lenne a Hargita, Kovászna megyéből és Maros megyének legalább magyarlakta feléből kialakítható *székelyföldi etnorégió*. Érdekes újabb fejlemény, hogy a Partiumi Keresztény Egyetem földrajzi intézetében tervezetek készülnek egy *érmelléki*, Magyarországhoz simuló *etnorégió* létrehozására. A bukaresti magyar nagykövet 2012 májusában az egyik román tévének adott interjújában kijelentette: az autonómia az egyetlen logikus és természetes kompromisszum a nemzetállami többség területi szuverenitása és a kisebbségek létezéshez való joga között, majd – megnyugtatásul – hozzátette: aki autonómiára vágyik, az nem akar távozni, ott akar maradni, ahol van.[61]

(Cseh)Szlovákiában mindegyik magyar párt (Együttélés, Magyar Polgári Párt, Kereszténydemokrata Mozgalom[62]) kidolgozta a maga autonómiatervezetét, melyek közös vonása *a magyar többségű dél-szlovákiai régiók*[63] *önkormányzatainak társulására* irányuló törekvés volt. Erre a szlovák alkotmány lehetőséget ad.[64] 1991-ben 435 magyar többségű település volt a régióban. Ha ez a társulási jog a gyakorlatban érvényesülhetett volna, akkor az ország területi-közigazgatási átszervezésekor kialakulhatott volna egy 600 km hosszan, Pozsonytól Ungvárig elnyúló, csaknem összefüggő,[65] magyar többségű kraj.[66] Az összefogás megindult: a „Csallóközi Városok és Falvak Társulása" jogilag bejegyzett szervezet volt, és további társulások is készültek erre. A folyamatban az azóta sem meghaladott csúcspontot az 1994 januárjában megrendezett komáromi önkormányzati nagygyűlés jelentette, több mint 3 ezer polgármesterrel és önkormányzati képviselővel (és 300 újságíróval-tudósítóval). Határozatukban két variánst dolgoztak ki egy magyar többségű „összefüggő közigazgatási

[60] A hat megyére kiterjedő ún. Középső régió minden szempontot figyelmen kívül hagyó, mesterséges képződmény: a három székely megyén kívül oda tartozik a legfejlettebb Brassó, de Szeben és Fehér is; székhelye a mindentől távol, a nyugati peremen fekvő Gyulafehérvár. Fejlettsége, gazdasága révén kevesebb fejlesztési forráshoz jut, de annak csaknem egésze a románlakta megyéket segíti. Főleg infrastrukturális beruházások elmaradása létében fenyegeti az egyre inkább leszakadó magyarlakta területeket.

[61] *Krónika*, 2012. május 16.

[62] Külső nyomásra, a parlamentbe való bekerülés érdekében 1998-ban Magyar Koalíció Pártja néven egyesültek.

[63] Csallóközi, mátyusföldi, Ipoly menti, dél-gömöri, bodrogközi.

[64] „A községnek jogában áll más községekkel társulni a közös érdeket képező ügyekben." 66. §

[65] Két kisebb megszakítással Hont–Nógrádban és Zemplénben.

[66] Kerület, nagy megye.

egység" létrehozására: az A a már említett, az állam- és a nyelvhatár közti sávot jelentette volna, a B három egységet irányzott elő: Pozsonytól Ipolyságig, Ipolyságtól Kassáig és a dél-zemplén–ungit. Székhelyként Komárom vagy Érsekújvár jöhetett számításba. A határozat „hisztérikus reakciót" váltott ki a szlovák politikai elitből és közvéleményből,[67] mert abban az elszakadási szándék nyílt bejelentését látták; köztudott, hogy a szlovák társadalom valamennyi rétegében, politikai pártjában paranoiás félelem él az 1938-as első bécsi döntés megismétlődésének – irreális – lehetőségétől. 1998 és 2006 között az MKP kormánytényező volt. A bekerülés ára többek között az autonómia minden formájáról való lemondás volt. A mečiari időben kidolgozott közigazgatási reformot már a Dzurinda-kormány hajtotta végre – a kormányon lévő MKP nem tudta megakadályozni azt, hogy a legnagyobb létszámú, összefüggő, magyar délnyugati tömböt háromfelé szabdalják, lehetetlenné téve akár egy relatív magyar többség kialakulását bármelyik nagy megyében. Hasonló „eredményt" ért el a katolikus egyház az egyházmegyék számának emelésével és „átszabásával".

A két háború között Csehszlovákiához tartozó *Kárpátalja* a Szovjetunió szétesésével az (újonnan) alakuló Ukrajna legnyugatibb megyéje lett. A ruszin őslakosság által is támogatott autonómiatörekvések – a Vajdasághoz hasonlóan – kettős térben fogalmazódtak meg: az 1991. decemberi népszavazáson a lakosság 78%-a állt ki Kárpátalja egészének területi autonómiája mellett.[68] A magyarok érdekképviseletét felvállaló Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség már 1991 januárjában javaslatot terjesztett elő a kárpátaljai magyar autonómia alapelveiről, melyek között szerepelt a *magyarlakta települések* önigazgatáson alapuló, *egy közigazgatási egységbe szervezése, a politikailag és gazdaságilag autonóm Kárpátalján belül.* Törvénytervezet is készült a „Beregszászi magyar nemzetiségi körzet"-ről, de azt a kijevi parlament soha sem vette napirendjére.[69] 1999-ben a KMKSZ újabb tervezettel állt elő egy nemzetiségi kulturális önkormányzat és önálló tankerület felállítására és működtetésére, valamint a Tisza-melléki járás megszervezésére, Beregszász székhellyel.[70] Az 1996-ban elfogadott ukrán

[67] Szarka László: *Az 1990-es évtized szlovákiai magyar autonómiatervei,* kézirat, 1998.

[68] Később ez kijevi nyomásra „különleges önkormányzati adminisztratív területté" lágyult (1992. márciusi törvénytervezet).

[69] A Kárpátaljai Különleges Gazdasági övezetet előirányzóhoz hasonlóan, melyhez vérmes reményeket fűztek helyi önkormányzatok és külföldi beruházók egyaránt.

[70] Magába foglalta volna a szomszédos ungvári, munkácsi és nagszőllősi járás magyarlakta településeit is, és így egy 20 km szélességű magyar autonóm körzet jött volna létre Csaptól az ugocsai Nevetlenfaluig. A tervezetben megjelent a kettős állampolgárság biztosításának igénye, jóllehet erre Ukrajnában nincs törvény adta lehetőség, tekintettel a sok milliós orosz népességre.

alkotmány csak kulturális-nyelvi autonómiát ismer el; ennek ellenére létezik – történelmi-etnikai-reálpolitikai kényszerből – a Krími Autonóm Köztársaság, de ezt egyedi és megismételhetetlen megoldásnak tekintik. Az 1997-es önkormányzati törvény alapján 2001-től működhet a Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulása, a magyarság önszerveződésének köszönhetően, helyi közösségei érdekeinek képviseletére, határon átnyúló kapcsolataik fejlesztésére.

Kárpátalja mellett Erdélyben is megjelent – mintegy alternatívaként – a *kettős állampolgárság* megadásának lehetősége.[71] Gyurcsány és kormánya e téren is nemzetellenes politikát folytatott: a rossz emlékű 2004-es népszavazás előtt a kettős állampolgárság megadása ellen kampányolt; 2007-ben Kóka János kijelentette: az erdélyi autonómia nem aktuális kérdés, miniszterelnöke szerint pedig Magyarország támogatása nem használ, hanem árt a határon túli magyar közösségek által megfogalmazott autonómiatörekvéseknek.

A Miloševič-rendszer bukása után részlegesen visszaállították a *Vajdaság* korábbi (területi) autonómiáját, s megalakulhattak a *kisebbségek Nemzeti Tanácsai.* Az MNT 2002-től fokozatosan állami jogosítványokat vett át az oktatás, közművelődés, tömegtájékoztatás és nyelvhasználat területén. Elméletileg ez *teljes körű személyi-kulturális autonómiát jelent, egyedül a Kárpát-medencében.* A sikeres működés legfőbb akadálya, hogy a tartomány nem kapta vissza gazdasági önállóságát, a központi költségvetés pedig nem biztosítja a szükséges anyagi forrásokat. Sőt a szerb Alkotmánybíróság 2012-es döntése gyakorlatilag felszámolja a Vajdaság autonómiáját, ellehetetlenítve a Nemzeti Tanácsok működését is.

Az *autonómiáról* általában *összefoglalásképpen.* „Az autonómia ...amikor egy csoport kezébe veszi saját ügyeinek intézését, annak jogi, intézményi feltételeinek megteremtésével együtt. ...Az egyén autonómiája ...csoportautonómiák, kollektív jogok megléte nélkül nem érvényesíthető. ...Területi autonómia ott jöhet létre, ahol a kisebbség egy bizonyos nagyobb, összefüggő területen többségben van, és e területen – összhangban az állami törvénykezéssel – saját közigazgatást hozhat létre, önálló döntéshozó, végrehajtó, igazságszolgáltatási szerveket működtethet, szabályozhatja, irányíthatja az adott terület oktatási, kulturális életét."[72]

„A nemzeti önazonosság megőrzésére törekvő egyének és közösségek számára az autonómia létérdek; az *autonómia* a legösszetettebb és legszélesebb hatáskörű *kollektív jog,* a polgár teljes egyenlőségének garanciája, a hatáskörök-

[71] Dr. Csapó József: *A belső önrendelkezéstől a kettős állampolgárságig,* kézirat, 2001.
[72] Tabajdi, i. m., 554–556.

nek a közösségek képviseleteihez való átjuttatása."[73] Duray Miklós szerint az a „kölcsönösen korlátozott szuverenitás rendszere".[74] A *speciális státusú önkormányzatok* egyszerre látják el a decentralizált állami közigazgatási feladatokat és a kimondottan kisebbségvédelmi feladatokat. Az autonómia kifejezést a jogszabályalkotói hatáskörökre is kiterjedő *decentralizáció* jegyében létrehozott speciális státusú önkormányzatok megnevezésére is használják. Jogi értelemben autonómiáról akkor beszélhetünk, ha bizonyos térségek vagy emberek csoportjai önmagukat saját jogszabályaiknak megfelelően, saját intézményeik révén kormányozhatják. Az autonómia joga tehát kollektív jog. „Ha az autonómia oda vezet, hogy elfogadják a kisebbséget államalkotó nemzetként vagy társnemzetként, és megvalósul a demokratikus kormányzás, akkor az elszakadás elleni legerősebb biztosíték lesz."[75] „Azokat a térségeket nevezhetjük önkormányzó vagy *autonóm régióknak,* ahol a helyi lakosságnak joga, törvényes lehetősége van saját ügyei irányítására, saját szervezetei létrehozására. ...A többségi társadalomnak az autonómiához megoldási lehetőségként kell viszonyulnia, a kisebbségnek viszont nem szabad veszélyeztetnie az autonómiát biztosító állam területi integritását. ...*Az autonómia jelenti a leghatékonyabb keretet a kisebbségi jogok biztosításához."*[76] *„A kulturális, személyi és végül a területi autonómia elengedhetetlen feltétele a kisebbségi magyarság megmaradásának ...de ez csak többség és kisebbség kompromisszuma révén teremthető meg. Ebben mindenképpen szükség van az anyaország támogatására."*[77] „...A magyar kormány használja ki az összes rendelkezésére álló lehetőséget és eszközt annak érdekében, hogy Szerbia és Ukrajna rendezze a magyar közösségek jogi helyzetét, beleértve autonómiájuk biztosítását az Európai Unióhoz történő csatlakozásukat megelőzően... A KMAT tagjai az európai gyakorlaton alapuló közösségi autonómiák rendszerét alkalmas eszköznek tartják a kisebbségi helyzetű magyar közösségek problémáinak megoldására. ...A *közösségi autonómiák rendszerének megteremtése iránti igény összehangolt és határozott képviselete fontos részre a magyar nemzetstratégiának."*[78] – ez a második Orbán-kormány következetesen képviselt álláspontja, a kedvezmé-

[73] Csapó 2001, 4.

[74] Duray Miklós: *A társnemzeti viszony kialakításának szükségszerűsége,* kézirat, 1993.

[75] Dr. Balogh Sándor: *Autonómia és az új világrend,* Budapest, MVSZ, 2008, 138.

[76] *Az európai autonómiaformák tapasztalatai,* 242., 244., 247. (A szerző által pontosítani nem tudott hivatkozás – *a szerk.*)

[77] *Bécsi Napló,* 2009. március–április.

[78] A Kárpát-medencei Magyar Autonómia Tanács zárónyilatkozata, 2009. május 15. *Bécsi Napló,* 2009. május–június.

nyes honosítás/kettős állampolgárság több százezres nagyságrendű biztosítása mellett.

A működő autonómiák létrejöttéhez vezető küzdelmes út ismeretében milyen esélye van a Kárpát-medencei magyar kisebbségi autonómiák kialakításának? A közeli s távoli kép egyaránt több mint borús. Az ålandi legszéleseb körű autonómia nem követhető minta, mert itt hiányzik a sziget jelleg és a nemzetközileg garantált demilitarizált státus. A legközelebbinek tekintett dél-tiroli megoldás több feltétele is hiányzik: Magyarországnak nincs nemzetközileg elismert védhatalmi szerepe (Schutzmacht), mint Ausztriának; egyik szomszédos országban sincs egységes magyar érdekképviseleti szerv, politikai párt, mint a dél-tiroli Néppárt; hiányzik a kölcsönös félelem és bizalmatlanság kiküszöbölése, a tolerancia és megértés a többség, bizalom a kisebbség részéről. *Nem számíthatunk nemzetközi nyomásra és/vagy támogatásra,* mint ez történt a moldovai gagauz autonómia esetében, amelyet Orosz- és Törökország egyaránt támogatott. Nem mellesleg a kisinyovi (Chişinau) kormányzatnak nem a gagauz az elsődleges problémája, hanem az orosz fegyveres erővel fenntartott szakadár Transznyisztria – ezzel szemben *Romániában, Szlovákiában és Szerbiában a magyarság autonómiaigényét tekintik az állam biztonságát és területi integritását fenyegető legnagyobb veszélynek.* Nemzetközi támogatásra nem, annál inkább ellenállásra számíthatunk e tekintetben, mert máig élnek a nagy- és kisantant-reflexek: minden áron fenn kell tartani a háború utáni status quót, az örökös békebontó (ha ugyan nem fasiszta) magyarokkal (németekkel, horvátokkal) szemben – jó példa erre a máig érvényben lévő Beneš-dekrétumok...

Joó Rudolf, a kisebbségkutató

Az 1960-as évek közepén – a Nyugat felé történő óvatos nyitás részeként – a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén megindult a szakemberképzés. Az ott végzettek felelős vezető posztokat töltöttek és töltenek be a diplomáciai szolgálatban, a tömegtájékoztatásban, a minisztériumok, főhatóságok és a vállalatok nemzetközi kapcsolatainak intézésében. A nemzeti vonalat a Juhász Gyula és munkatársai által tartott történelmi stúdiumok képviselték, melyeken a kisebbségi – akkori, hivatalos szóhasználatban „nemzetiségi" – kérdések is hangot kaphattak.

Az ott végzett Joó Rudolf 1970–71-ben egy nizzai posztgraduális intézetben ismerkedik meg a kisebbségi problematika nyugat-európai, elsősorban francia nyelvű szakirodalmával. Ilyen szellemi indíttatással, magas szintű orosz és francia nyelvtudással – melyhez később az angol és a német járult – kezdte meg kutatói tevékenységét a '70-es évek közepén az akkor létrehozott Magyar Külügyi Intézetben. Párizsi külszolgálatból visszatérve az Állami Gorkij (ma Országos Idegennyelvű) Könyvtár Nemzetiségi Kutatócsoportjának vezetőjeként (1981–85) kutat, publikál és szervez. Ezt a tevékenységet folytatja az Országos Széchenyi Könyvtár Magyarságkutató Csoportja, majd Intézete tudományos főmunkatársaként. A Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, a nemzetközi kapcsolatok bizottságának vezetője, az új kormány külügyminiszteri posztjának egyik várományosa. A nemzeti-polgári kormányok idején államtitkárként szolgál a Honvédelmi, majd a Külügyminisztériumban; nagykövet, közben rangos nemzetközi intézményekben kutat és oktat; rövidre szabott életútja végén az UNESCO vezető állású főtisztviselője.

Kutató, oktató, tudományszervező tevékenysége, publikációi túlnyomó része a nemzetiségi-kisebbségi kérdéssel kapcsolatos. E témakörben nyolc önálló kötete jelent meg; további 12 könyv (köztük három angol és egy szlovén nyelvű) társszerzője. Magyar és külföldi folyóiratokban 25 magyar, tíz angol, két francia és egy szlovén nyelvű tanulmányt publikált; több száz oldal – akkor bizalmasnak vagy titkosnak minősített – döntés előkészítő háttéranyaga, tanulmánya kéziratban maradt vagy csak „szelídített" részletei jelenhettek meg.

TÁRSADALOM ÉS HONVÉDELEM

JOÓ RUDOLF VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tudományos kiadványa
X. évfolyam 4. szám

2006

Harminc évvel ezelőtt tabu témának számított a szovjetek uralta kelet-közép-európai térségben a nemzetiségek s különösen a szomszéd, „testvéri szocialista" országokban élő magyar nemzetrészek helyzetének vizsgálata. Viszonylag szabadon lehetett írni a nyugat-európai kisebbségi kérdésekről, konfliktusokról, hivatkozva természetesen a marxista szerzők s az ottani kommunista pártok állásfoglalásaira. Arató Endréhez hasonlóan[79] Joó Rudolf első, 8 ezer példányban megjelent könyve is Nyugat-Európáról szól,[80] félreérthetetlen utalásokkal térségünk számára. Betiltott nemzetekről, belső gyarmatokról, beolvasztási politikáról olvashatunk, de a finnek és a svédek közös államáról, a személyes és kollektív jogok szerencsés kombinációjáról, három ország fríz kisebbségeinek együttműködéséről, a nemzeti-kisebbségi konfliktusok megnyugtató rendezéséről is Belgiumban, Svájcban, Olasz- és Spanyolországban.

Másik fő kutatási területe a *nemzeti kisebbségek nemzetközi védelme.* Idevágó tanulmányai a Külügyi Intézet folyóiratában, a *Külpolitikában* jelennek meg 1975–78 között, magyarul és angolul.[81] Annak megállapítása után, hogy a második világháborút követő legfontosabb nemzetközi dokumentumokban nem fordul elő a „kisebbség" szó, ismerteti a népirtást és diszkriminációt tiltó egyezményeket, a polgári és politikai jogok 1966-os egyezségokmányát, a soknemzetiségű társadalmak és a kisebbségi jogvédelem kérdéseit megvitató ENSZ-szemináriumokat (Ljubljana, 1965; Ohrid, 1974). Megállapítja, hogy a népirtás tilalma csupán az egyén létezését biztosítja, de nem a kisebbségként való létezés jogát s hogy „a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó okmányok jelentősége... elmarad a problémák... nemzetközi súlya mögött" annak ellenére, hogy a kisebbségi-nemzetiségi kérdés világjelenség. A kisebbségek helyzetének rendezésére irányuló törekvés megjelenik az 1946-os olasz–osztrák egyezményben, térségünkben egyedülállóan az 1947-es csehszlovák–lengyel barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezményben, a Trieszt és hátországa hovatartozását rendező londoniban (1954), az 1955-ös dán–német kormánynyilatkozatokban és az osztrák államszerződésben, valamint a Helsinki Zárónyilatkozatban (1975). Értékelése szerint többségük nem nemzetközi jogi érvényű dokumentum, nem kapcsolódik hozzájuk szankciókat lehetővé tevő mechanizmus, míg a kétolda-

[79] Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában,* Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.

[80] Joó Rudolf: Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában, Kossuth Kiadó, 1977, 189.

[81] Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek védelme, *Külpolitika,* 1976/4., angolul, uo., az előző évben. A nemzetiségi kérdés az 1945 utáni államközi dokumentumokban, 1977/2.; A Capotorti-jelentés. A kisebbségi-nemzetiségi egyenjogúság; néhány alapelv és módszer nemzetközi áttekintése (Az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségi Albizottságának tanulmánya), *Külpolitika,* 1978/1., angolul uo.

lú szerződések erkölcsi-politikai súlya nagyobb. A Capotorti-jelentés ismertetésében nem mondja ki, hogy a több mint 70 állam kisebbségihelyzet-ismertetése és állásfoglalása alapján sem sikerült megalkotni egy minden kisebbségtípusra érvényes fogalmi meghatározást, de megállapítja, hogy „az ENSZ-nek a jövőben is csak igen korlátozott szerepe lesz a kisebbségek nemzetközi védelmének megszervezésében és biztosításában". A kisebbségi egyenjogúság megvalósíthatóságát vizsgálva megjelenik a törekvések kettőssége: a többséggel való egyenjogúság mellett „differenciált elbánást igényelnek", azaz pozitív diszkriminációt, az amerikai polgárjogi küzdelmekből ismert „affirmative actiont". Az egységes eljárást csaknem lehetetlenné teszi a kisebbségek két, minőségileg alapvetően különböző típusa:

- kényszerű: minority by force, azaz őshonos és nemzeti kisebbségek és
- akarati: minority by will, azaz bevándorlók, vendégmunkások és családtagjaik, menekültek.

Sajátos kisebbségi jogok: nyelvhasználat a magán- és közéletben, saját oktatási-művelődési intézmények létrehozása, hagyományápolás, és – merész újdonságként kimondva – a *kisebbségek-nemzetiségek gazdasági és politikai egyenjogúságának legteljesebb megvalósulása, a területi autonómia.*

1979–82 a felkészülés, az elmélyült műhelymunka évei, viszonylag kevés és kis terjedelmű, de változatos témájú publikációkkal.[82] *Nemzetiségi kérdés – kisebbségtudomány* című „kitekintésében"[83] Franciaország, Belgium és Kanada kisebbségi irodalmát ismerteti. A kisebbségkutatás reneszánsza új kihívásokra, a vendégmunkások, színes bőrű bevándorlók tömeges megjelenésére adott válasznak tekinthető. A vizsgálatok és feldolgozások öt fő irányzata: nyelvszociológia, politika-, jogtudomány, regionalizmus és ismertető-leíró, esetenként mozgalmi publikációk. A vizsgált jelenségek: nyelvhasználat-kétnyelvűség, a nyelv és (nemzeti) identitás összefüggése, nyelvfenntartás és nyelvváltás, el- és bevándorlás, vegyes házasságok, az egyház(ak) szerepe, az államhatalom és a kisebbség viszonya, decentralizáció-regionalizáció-föderalizmus, egyéni és kollektív jogok, pozitív diszkrimináció. Ismét megfogalmazást nyer, hogy *„a területi önkormányzat megvalósítása a nemzeti egyenjogúság biztosításának leghatékonyabb, legcélravezetőbb eszköze".*[84]

[82] Nemzeti kisebbségek (angolul), kisebbségi egyenjogúság, nemzetté válás-etnikai-kisebbségi identitás a fejlődő világban, magyar–francia kulturális kapcsolatok (franciául).

[83] *Magyar Tudomány,* 1981/11–12.

[84] „A kisebbségek, etnikumok csak úgy képesek ellenállni az állam »természeténél fogva asszimiláló« törekvésének, ha részesülnek a hatalomból, vagyis »lebontják« a szuverenitást, létrehozva más társadalmi, gazdasági és kulturális egységekkel együtt az önigazgatásra épülő föderalista rendszert."

1983–88 a legtermékenyebb időszak, kiérlelt, szintetizáló és egyre merészebb hangú művekkel, a politikatudományi kandidátusi fokozat megszerzésével, hazai és határon túli kutatás szervezésével.

Az etnikai konfliktusok okai és jellemzői elvi kérdéseket tisztáz: a nemzetfogalmat, a kisebbségek megnevezéseit, típusait: őslakos, átcsatolt/nemzeti, bevándorolt; egyéni és kollektív jogok, a kisebbségek viszonya a többségi és az anyanemzet államával: híd szerep, határon átnyúló-testvérvárosi kapcsolatok; területi önkormányzat és (állam)hatalom; „állami identitás" – államhűség – szeparatizmus; az asszimiláció változatai: nyelvi, kulturális, gazdasági, társadalmi-politikai, tudati-pszichológiai problémái; a bűntudat, a kisebbrendűség kialakulása, és a végletes területi változ(tat)ás, népirtás, ki- és betelepítés.

A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai[85] az MTA Kelet-európai és Nemzetiségi Komplex Bizottságának kiadványaként jelent meg, mint a *Nemzetiségi Füzetek* 5. kötete. Az érdekesen megírt szaktudományi munka a nyugat-európai nemzetté válás és a kisebbségek kialakulásának történelmi folyamatát mutatja be, a térségekre és országokra jellemző vonások kiemelésével. A főleg francia és olasz szakemberek[86] elméleti munkásságát összegezve Joó a modern polgári nemzetállamok létrejöttét a központ és periféria kialakulására (I. Wallerstein) vezeti vissza, s Nyugat-Európában öt fő kisebbségi térséget lát: kelta, földközi-tengeri, alpi, rajnai és baszkföldi, ahol túlnyomóan anyanemzettel nem rendelkező, „stateless" etnikai közösségek élnek. A közép- és kelet-európaitól eltérő sajátosság a történelmi-etnikai tudat és a politikai/többségi nemzethez tartozás érzésének kettéválása (skótok, walesiek, okszitánok, elzásziak), amely általában kétnyelvűséggel vagy nyelvváltással párosult, valamint a gyarmatosításból eredő modernizáció jelentős szerepet játszott ebben. Megismertet a nyelvi-regionális mozgalmak történetével és az elért eredményekkel. E témakör „leágazásának" tekinthető közleménye: *A nemzetiségi autonómia Nyugat-Európában.*[87]

1984 februárjában megjelent kötete[88] addigi munkásságának szintézise. A történelmi hátteret s kiemelten az előző 40 év fejlődési tendenciáit felvázoló fejezetek után három, szomszédos állam alkotmányos-jogi rendezését mutatja be: az 1952-es székelyföldi autonómiát (amely akkorra már semmivé vált), Csehszlovákia föderatív átszervezését (1968–69) és a jugoszláv szövetségi állam

[85] Joó Rudolf: *A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 78.

[86] R. Petrella, Héraud, Modeen, Capotorti, Casanova, Salvi, Lafont.

[87] *Világosság*, 1983/8–9.

[88] Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1984, 282.

fejlődését az 1974-es alkotmányig. E keretbe ágyazva képet kapunk a térség nemzetiségi problémáiról, megismerjük a legfontosabb adatokat. A nyugat-európai rész előző munkájának „átemelése". Külön fejezet foglalkozik a kis létszámú kisebbségi szórványokkal Közép-Európában, a rétorománoktól az ausztriai és a magyarországi nemzeti kisebbségeken át a szorbokig. A hazai nemzetiségi szakirodalomban elsőnek Joó vállalkozott arra, hogy a harmadik világ nemzetiségi konfliktusait két alapprobléma, a nemzetté válás, nemzetépítés, valamint az etnikai-kisebbségi identitás és az államhatalom közötti összeütközés összefüggésében vizsgálja meg. A kisebbségvédelemre (is) vonatkozó ENSZ-határozatok és nyilatkozatok teljes felsorolását adja az alapokmánytól a helsinki zárónyilatkozatig; ismerteti a világszervezet szakosított szerveinek ide vonatkozó tevékenységét, majd a világháború utáni államközi egyezményeket, köztük a szocialista országok szerződéseit, közös nyilatkozatait. Hangsúlyozza, hogy világszerte növekszik annak elismerése, hogy *az anyanemzeteknek határon túli nemzetrészeik érdekében való fellépése* – a nemzetközi normák megtartásával – *nem tekinthető a belügyekbe való beavatkozásnak.* A nagypolitika szintjén ezt csak évek múlva mondja ki nyilatkozataiban a külügyekért felelős párttitkár, Szűrös Mátyás.[89] Amit ma meg lehet tenni érdekükben, az a kulturális-oktatási-testvérvárosi kapcsolatok bővítése, a határ menti területek közös és összehangolt fejlesztése, a turistaforgalom korlátainak lebontása.

Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány összefüggése[90] című cikk elméleti jellegű: „elemezni kívánta a hatalom és a nemzetiségi azonosság fontosabb kapcsolódási pontjait"; következtetése: „a gazdasági-társadalmi modernizáció fokozta a nemzetiségpolitika felelősségét az etnikai identitás megőrzésében". Egy másik megállapítását néhány év múlva vészesen igazolták a Jugoszláviában bekövetkezettek: „az etnikai konfliktusok gyakran ott robbannak ki, ahol a nemzeti különbségek társadalmi-fejlettségi különbségekkel, az anyagi és kulturális javakból, a politikai döntéshozatalból s befolyásolásból való egyenlőtlen részesedéssel esnek egybe".

[89] „Alapelvünk az, hogy a nemzetiségi kérdés nem kizárólagosan belügy." (*Rádiónapló*, 1987. február.) „Magyarország erkölcsi-politikai és emberi jogi értelemben felelősséget érez és visel a határain túl élő magyarokért... Mindent meg kell tennünk azért, hogy elősegítsük a Romániában és más országokban élő *magyarság önrendelkezési jogának érvényesülését*, beleértve, *személyi, kulturális-oktatási és területi autonómiájának megteremtését.*" (*Rádiónapló*, 1988. január; Szűrös Mátyás: *Magyarországról, külpolitikáról*, Budapest, Kossuth, 1989, 326., 329.)

[90] *Társadalomkutatás*, 1984/2.; The Causes and Features of Ethnic Conflicts, *Hungarian Studies of Peace Research*, 1983.

1984-ben megvédett értekezése[91] az eddig ismertetett könyvek és tanulmányok összegzésének tekinthető.

A '80-as évek második felének vezető témája – összhangban kutatásszervező tevékenységével – a magyarországi nemzetiségek, a nemzetiségi politika és a szomszédos országok magyar kisebbségei helyzetének vizsgálata. A terepmunkát (az ÁGK, majd a Magyarságkutató Intézet szervezésében) mind Magyarországon, mind a határon túl, Jugoszláviában, kutatócsoportok végezték Joó Rudolf eszmei irányításával, így a feldolgozások is jórészt társszerzőkkel készültek. Az adott időszakban sajnos csak erre volt lehetőség. A *Nemzetiségi kultúra és nemzetiségi politika Magyarországon*[92] aktualitását az 1985 őszén, Budapesten megrendezett Európai Kulturális Fórum adta, melynek napirendjén ez a témakör is szerepelt. A hazai nemzetiségek általános jellemzői (kis létszám, szórványtelepülés, archaikus nyelvjárás) után jogaik, parlamenti, helyi képviseletük és intézményrendszerük[93] ismertetése következik, melyben vezető szerepet játszanak szövetségeik, mint érdekképviseleti szervek és kulturális központok. Külön fejezetek szólnak nyelvoktató iskolarendszerünk közművelődési hagyományőrző tevékenységéről, a rájuk vonatkozó kutatásokról. A javaslatok között szerepel az anyanyelvoktatás színvonalának emelése, a határon túli, interregionális együttműködés fejlesztése, valamint a kisebbségi nyelvek oktatása többségi, magyar fiataloknak is.

Az 1982–83-as tanévben Székely András Bertalannal négy nemzetiségi gimnázium (német, szlovák, román és horvát-szerb) végzős tanulói körében végeztek felmérést nemzetiségi nyelvhasználatukat és tudatukat vizsgáló írásbeli teszt,[94] csoportos és egyéni beszélgetések segítségével; ez „az első hazai próbálkozás volt a nemzetiségi nyelvi és tudati állapot összefüggéseinek tudományos módszerekkel való empirikus megismerésére". A kutatási eredményeket köz-

[91] *A 20. század második felének nyugat-európai kisebbségi-tájegységi (etnoregionális) mozgalma mint politikai jelenség.*

[92] Arday Lajossal és Székely András Bertalannal, *Magyar Tudomány*, 1985/11.

[93] Nemzetiségi Önálló Osztály a Művelődési Minisztériumban, Nemzetiségi Tanácsadó Bizottság, megyei és települési nemzetiségi bizottságok.

[94] A 135 kérdést/feladatot tartalmazó (magyar nyelvű) kérdőívet a vizsgálatot végzők, Matkovics Kornél az MTA Dunántúli Tudományos Intézete bunyevác/horvát munkatársának bevonásával, Szende Béla és Terestyéni Tamás módszertani előtanulmányainak felhasználásával állították össze. A fő kérdéscsoportok: diglosszia-bilingvizmus (a kibocsátó régió kétnyelvűsége, a gimnáziumba hozott nyelvi alap); az anyanyelvi oktatás helyzete, megítélése; nyelvi-kulturális magatartásformák (a saját nemzeti-nemzetiségi kultúrával, illetve a magyarsággal kapcsolatban); nemzetiségi tudat; az anyanemzethez fűződő kapcsolatok; magánszféra-egyéni aspirációk.

readó kötet[95] bevezetőjében Joó Rudolf leszögezi: „A nemzetiségi hovatartozás nem az emberek veleszületett, antropológiai meghatározottságú tulajdonsága, hanem történelmileg és társadalmilag determinált, folyamatosan újratermelődő jelenség... a nyelv az etnikai-nemzetiségi identitás egyik legfontosabb eleme, ... tehát közösségteremtő, csoportkohéziós erő; ... térségünkben... szoros kapcsolat van a nemzetiségi nyelvismeret és a nemzeti önbesorolás... között. ... A magyarországi nemzetiségi lakosság gyakorlatilag két-, sőt háromnyelvű: (beszéli) a nemzetiségi tájnyelvet, az (iskolában oktatott) irodalmi nyelvet és a magyart". A fiataloknál ez utóbbi a domináns. Népszámlálási, becslési és minősítési adatokat sorol fel a hazai nemzetiségek/nemzeti kisebbségek számát illetően, amely 84 és 450 ezer közötti tág határokon belül mozog – a valósághoz legközelebb áll a 300 ezres szám, azaz a népesség 3%-a; a legszámosabban a németek, legkevesebben a románok vannak, ha a „délszlávokat" egy kategóriának tekintjük; 90%-uk horvát.[96] A legfontosabb tanulság: előre kell lépni „a jelenleg kritikus szinten álló anyanyelvi oktatás terén". A felmérés eredményei, következtetései számos más publikációban is megjelennek.[97]

Kisebbségkutatásunk egyik csúcsteljesítménye volt az a többhetes terepmunka, amelyet 1984 őszén szerveztünk és vezettünk. A tudományos eredmények feldolgozása több kötetet eredményezett. Az ÁGK és a Ljubljanai Nemzetiségi Kérdések Intézetének kutatói által összeállított, 274 kérdést tartalmazó, kétnyelvű kérdőívet töltött ki egy magyar, egy szlovén kutatóból és egy helybeli tolmács-kísérőből álló öt munkacsoport az ezres lélekszámú magyarországi Felsőszölnök és a szlovéniai Dobronak minden harmadik családjánál életútjukról-körülményeikről, és megbeszéléseket folytattak a régiók: a Rába-, illetve a Muravidék és az adott települések vezető szerveivel. A nyert információk és javaslatok szó szerint egyeztetett, magyar és szlovén nyelvű tanulmánykötetekben jelentek meg 1987-ben.[98] A fő fejezetek: a vizsgált térség

[95] Székely A. B. – Joó R.: *Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban,* Budapest, Művelődéskutató Intézet–ÁGK, 1986, 196.

[96] A fenti sorrendben; 150, 15, 55 ezer; a szlovákok becsült száma 70 ezer körül van.

[97] Joó Rudolf: *Nemzetiségi nyelv és tudat a magyarországi középiskolákban,* Budapest, Művelődési Minisztérium, Nemzetiségi Önálló Osztálya, 1984.; Joó Rudolf: A nemzetiségi tudat (értékrend, orientáció) vizsgálata a magyarországi nemzetiségi gimnáziumok végzős osztályaiban, *Tiszatáj,* 1984/11.; Kósa Lászlóval: Allemands et Slovaques en Hongrie Annuaire de l'URSS et des pays socialistes européens, Strasbourg, 1979–1984, 173–189.

[98] Arday Lajos – Joó Rudolf – Tarján Gábor (szerk.): *Magyarok és szlovének, Együttélés és együttműködés a jugoszláv–magyar határ mentén,* I–II. kötet, Budapest, ÁGK, 1987, 739.; *Madžari in Slovenci, sodelovanje in sožitje ob jugoslovensko-madžarski meji Institut za narodnostna vprašanja,* Ljubljana, Institut za narodnostna vprašanja, 1987, 618.; További feldolgozások: A Ljubljanai Nemzetiségi

és település földrajzi, gazdasági, társadalmi és demográfiai viszonyai; a nyelv helyzete – kétnyelvűség; oktatás, közművelődés, tömegkommunikáció; vallás és egyház; társadalmi-politikai szervezetek-szervezettség; kapcsolatok az anyanemzettel; a kutatócsoport(ok) javaslatai- ajánlásai.

A szlovén kutatócsoport vezetőjével, Silvo Devetákkal közösen jegyzett bevezetőben megindokolták, hogy számos etnikai- (70–90%-os kisebbségi népesség) környezeti-gazdasági (ingázás, félparaszti életforma) hasonlóság miatt esett a választás a két településre, bemutatták a kutatócsoportok tagjait (köztük egy 1991 utáni minisztert és egy államtitkárt), a feldolgozott anyagokat, a terepmunka megszervezését és lebonyolítását, s felhívták a figyelmet javaslataikra. Az Arday Lajossal írt két tanulmány[99] sok tekintetben 1985-ös cikkük továbbfejlesztése és aktualizálása helyi viszonyokra. Áttekintést adnak a történelmi Magyarország etnikai összetételének változásairól, hangsúlyozva, hogy nemzetiségeink „évszázadok óta folyamatosan a magyar állam keretében élnek, szervesen integrálódtak a magyarországi társadalomba", elkülönülve nemzetük többi részétől – ez kifejeződik nyelvükben és tudatukban. A szlovének, kiknek száma 1500 (nemzetiségi bevallás) és 3500 (minősítés, kulturális igény alapján) közötti, az ország és Vas megye délnyugati szegletében, összefüggő (és a határsáv miatt elzárt) településterületen élnek. Kollektív jogaik nem területhez, hanem közösséghez kötöttek. Az alkotmány – *s így az állam – biztosítja az anyanyelvi oktatást és a nemzetiségi kultúra ápolását,* a névadás és a kétnyelvű feliratok elhelyezésének szabadságát; jelentős támogatásban részesülnek a nemzetiségi rádió- és tévéadások. A négy legjelentősebb nemzeti kisebbség parlamenti képviselettel rendelkezik; szövetségeiknek minden gazdasági, területfejlesztési, oktatási és kulturális kérdésben javaslattevő és konzultatív joga van, így „társadalmi partnerként lépnek fel a politikai rendszerben". Szentgotthárdon szlovén választmányi tagokból alakult városi-területi munkacsoport működik érdekeik képviseletére, művészeti csoportjaik támogatására. Részletesen ismertetik a decentralizáció és demokratizálódás érdekében létrehozott megyei tanácsi és/vagy népfront-keretben működő nemzetiségi bizottságok működését, leszögezve, hogy *„nemzetiségi politikánk elvi kérdés, ... amely nem lehet függvénye a nemzetiségi lakosság számának".* Az országban elsőként Szentgotthárdon alakult

Kérdések Intézete, *Társadalomkutatás,* 1984/1.: Minorities across the Border, Slovene and Hungarian Minorities, *New Hungarian Quarterly,* 1986/1., Approaches to National Minority Policy, *New Hungarian Quarterly,* 1986/10.

[99] *A nemzetiségi politika és a nemzetiségi jogok rendszerének néhány fontosabb vonása Magyarországon; A nemzetiség politikai és társadalmi szervezettsége a községben.*

nemzetiségi bizottság, még az 1960-as évek elején. Az akkor tíz taggal működő megyei nemzetiségi bizottságot függetlenített társadalom-politikai titkár vezette; tevékenységi köre kiterjedt a vegyes lakosságú községek gazdasági, szociális és művelődési helyzetének figyelemmel kísérésére, az anyanyelvoktatásra, a továbbtanulási lehetőségekre, a helytörténet, a nyelv- és hagyományápolás támogatására, a határon túli kapcsolataik ápolására s a térségben jelentős vadkárok enyhítésére, kárpótlásokra. A szlovénlakta vidék közigazgatásilag három részre tagolódik; közülük legjelentősebb Szentgotthárd, melynek vonzáskörzete a vidék egészére kiterjed. Az irányítótestületekben megfelelő volt a szlovének részvétele; 1985-ben a pártbizottság titkára, a tanács elnökhelyettese és három tanácstag volt szlovén. A második legjelentősebb alrégiót három község alkotta: Felső-Alsószölnök és Szakonyfalu, a magyar–szlovén– (akkor jugoszláv–) osztrák határháromszögben, földrajzi-közlekedési peremhelyzetben. Az évszázadokon át a környék közigazgatási, oktatási és egyházi központja, a legnagyobb lélekszámú (1980: 922) Felsőszölnök 1948–49 után a műszaki záron kívülre került, emiatt ott egy, az ország többi részétől hermetikusan elzárt kis szlovén paraszti világ konzerválódott; az igazgatási központ a kisebb, de jobban megközelíthető Alsószölnök lett, amit a felsőszölnökiek nagyon nehezményeztek. A szétszórt, *szeres* településen társadalmi, intézményi élet nem folyt, leszámítva a katolikus hitéletet. KISZ-szervezet, tűzoltó-egyesület és vöröskereszt-szervezet működött, egyenként húsz-harminc fővel; a hattagú pártalapszervezetnek – mint írtuk – „nincs meghatározó szerepe a község életében".

A Székely Andrással közösen írt fejezet[100] elvi bevezetőjében szó van a kettős kötődésről, a kisebbségi-emberi jogokról, a nemzetiségek és anyanemzeteik közötti kapcsolatokról, a belügyekbe való be nem avatkozás (vitatható) elvéről és a kisebbségek kulturális híd szerepéről. Részletes áttekintést kapunk a magyarországi szlovéneknek anyanemzetükkel fenntartott kapcsolatrendszeréről. Fontos s talán legeredményesebb együttműködés az oktatás területén alakult ki; formái: iskolák közvetlen kapcsolata, nyelvtanfolyamok, nyelvi szakmai továbbképzés, szlovén szakos hallgatók féléves részképzése Mariborban, iskolások nyaraltatása (Bled–Balaton). Öntevékeny művészeti együttesek rendszeres vendégszerepléseken lépnek fel a '70-es évek elejétől. A széles körű, tömegeket mozgató együttműködés kiterjed a társadalmi és gazdasági élet minden területére, a pártszervezetektől az egyházközségekig, a gyáraktól,

[100] A magyarországi szlovén nemzetiség Magyarország és Jugoszlávia (a Szlovén SZSZK) együttműködésében.

áruházaktól, szövetkezetektől a sportegyesületekig. A további fejlődés akadálya, hogy a magyar–szlovén határszakaszon mindössze két határátkelő[101] van.

Az általunk legfontosabbnak tartott összegzésben számos *ajánlást* fogalmaztunk meg, melyek közül néhány az elmúlt húsz évben meg is valósult; ilyen a vasúti közlekedés helyreállítása Zalaegerszeg és Muraszombat között[102]; több új határátkelő megnyitásával[103] gyakorlatilag akadálytalanná vált a muravidéki magyar és a Rába-vidéki szlovén nemzetrész kapcsolattartása anyaországával; a határ mindkét oldalán javult az infrastruktúra, s ez is hozzájárult az idegenforgalom, ezen belül a gyógyfürdő- és falusi turizmus fellendüléséhez; széles körű a vendégtanárok és az anyaországi tankönyvek alkalmazása; a lendvai rádió és tévé műsorszerkesztőségeiben magyarországi szakemberek is dolgoznak; kétnyelvűvé vált az oktatás Felsőszölnökön; ugyanott szlovéniai vendég lelkész végzi a hívek lelki gondozását. Nem sikerült viszont ipartelepítéssel munkaalkalmakat teremteni, így tovább folyt a népesség elvándorlása a vizsgált településekről – mind Dobronak, mind Felsőszölnök lélekszáma több száz fővel csökkent. Továbbra sincs megnyugtató megoldás a mára alig 6 ezerre csökkent, törvényileg rögzített kétnyelvű szülőföldjét elhagyó szlovéniai magyarok megmaradására, akik „az asszimilálódás veszélyébe sodródnak, ha elhagyják a jogilag védett vegyes etnikumú (határ menti) térséget". Nem javult a magyar tanulók anyanyelvi képzése az – egyre inkább vitatott – kétnyelvű oktatás keretében. Továbbra sincs fakultatív szlovénnyelv-oktatás a magyar (országi) diákok számára.

A közös magyar–szlovén kutatás jelentőségét mutatja, hogy – noha a politikai szempontból legkevésbé problematikus kisebbségi helyzettel foglalkozott – eredményei a nemzetközi szakirodalomban is megjelenhettek.[104]

Az etnikum, népcsoport nép, nemzetiség, nemzet, nemzeti kisebbség és szórvány fogalmi tisztázására vállalkozott Joó egy kisebb közleményében[105], melyből kiderül, hogy az 1960-as évek svédországi gyakorlata összemosta, azonos jellegűekként kezelte az őshonos és a bevándorolt kisebbségeket. A „szór-

[101] Rédics–Hosszúfalu/Dolga Vas (Lendva) és Bajánsenye–Őrihodos/Hodos.

[102] A regionális együttműködés keretében – EU-s támogatással – újra indulhat a forgalom a Rédics–Lendva vonalon.

[103] Tornyiszentmiklós, Magyarszombatfa, Felsőszölnök.

[104] A Joint Hungarian/Slovene Research Project Concerning the Situation of Rural National Minorities. *Canadian Review Studies in Nationalism*, 1986/2.; *The Preservation of Ethnic Heritage – Hungary's Experience*, Ohio, University of Toledo, 1987; Slovenes in Hungary and Hungarians in Slovenia, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 14, Routledge Journals, 1991/1.

[105] Etnikum, kisebbség, szórvány, *Confessio*, 1986/3.

vány" több példával illusztrált meghatározása: „...a nemzetről levált, attól elszigetelődött, etnikailag kevert terülten élő kis létszámú populáció." A vallás mint „csoportképző jegy" jelenik meg, s főleg amerikai példákkal bizonyítja, hogy az egyházak szervezett megtartó erőként működnek.

A *Kisebbségek a nemzetközi kapcsolatokban* című írás Schöpflin György: *Az emberi jogok és a nemzetiségi kérdés Romániában,* valamint Tőkéczki László: *Iskolák a határon – Erdélyben* című tanulmányainak társaságában jelent meg.[106] Hármas viszonyrendszerben vizsgálja az állam – A) amelyben a kisebbség él; B) az anyanemzet állama; C) a nemzetközi rendszer más szereplői – és kisebbség viszonyát, a kisebbségek beilleszkedését a többségi társadalomba, az állam iránti lojalitás és az etnikai kötődés kettősségét, a kisebbség és anyanemzete közti kapcsolatokat. A nemzeti, vallási, nyelvi és faji kisebbségek a nemzetek közössége (ENSZ) mostohagyermekeinek számítanak; ennek oka a homogén nemzetállami törekvések felerősödése – félreérthetetlen utalás ez Romániára. Merész újdonság volt a „határon átnyúló, humanitárius célú beavatkozás" lehetőségének felvetése, mivel „a teljes belső hatalmi kiszolgáltatottság esetén ez az egyetlen erő, amely képes a politika megváltoztatására" – erre csak 12 év múlva szánta rá magát a nemzetközi közösség, a Jugoszlávia elleni NATO-akcióval.

A Magyarságkutató Csoport évkönyvében és a Művelődési Minisztérium által közölt tanulmány[107] Nyugat-Európáról írt legteljesebb munkájának „előzetesei". E mozgalmak lehetnek – jellegüket tekintve – konzervatívok, reformisták, forradalmiak; céljaikban nyelvi-kulturálisak, autonómiára és elszakadásra törekvők. Az etnoregionális mozgalom jobban mozgósít, mert kettős (nyelvi-kulturális és lakhely szerinti) érdekeltségre építi programját és célkitűzését, amely a legtöbb estben önkormányzati-területi autonómia megteremtésére, regionális vagy szövetségi formájú hatalomlebontásra, decentralizációra irányul.

Az *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*[108] nyugat-európai jelenségeket ismertetve Közép- és Kelet-Európának ad programot; az 1980-as években ott megerősödő etnoregionalizmussal új állampolitikai rendező elv jelent meg: a regionális állam; az etnikai öntudat megnövekedése a közösségi önigazgatás és a területi önkormányzatok iránti igényben jut kifejeződésre, ami „hatalmi

[106] *Századvég,* 1987/4–5.

[107] Joó Rudolf: A kisebbségi-tájegységi mozgalmak, Hatásuk a politikai rendszerre, *Magyarságkutatás,* A Magyarságkutató Csoport évkönyve. Budapest, 1987; Joó Rudolf: *A nyugat-európai kisebbségi-tájegységi mozgalmak napjainkban,* Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1985.

[108] Budapest, Gondolat Kiadó, 1988, 154.

színrelépés". A nyugat-európai nemzetfejlődés (autonómiák felszámolása, nemzetteremtő központosított állam, centrum és periféria) és a kisebbségek etnikai jellemzőinek, tájegységi mozgalmainak áttekintése után négy államban, Nagy-Britanniában, Belgiumban, Franciaországban és Spanyolországban vizsgálja az etnoregionális mozgalmak jellegét, célkitűzéseit, a hatalommegosztásban elért eredményeket. A kötetet – a már akkor is elavultnak tekinthető, 1960–72-es népszámlálási adatokra támaszkodó – statisztikai összeállítás zárja.

A magyarországi nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) kutatása[109] elméleti alapvetéssel indul: a vizsgálatok irányulhatnak a múltra és/vagy a jelenre, lehetnek elméletiek és empirikusak, egy etnikumra vonatkozók és/vagy összehasonlíthatók, multidiszciplinárisak és/vagy egy tudományágra kiterjedők. Ez utóbbiak közül a leginkább bevontak a történettudomány, földrajz, demográfia, néprajz-kultúrantropológia, szociológia, a politika-, jog-, nyelv- és irodalomtudomány, a társadalomlélektan és pedagógia; joggal hiányolhatjuk a (köz)gazdaságtudományt. A magyarországi nemzeti kisebbségek számát – helyesen – hatban adja meg;[110] a többiek[111] szórványok. Létszámukat megadva – nyilvánvaló áthallással a határon túli magyarságra – felveti a kérdést; „csak az önbevallás adatait indokolt-e elfogadni vagy szükség van a becslésekre is, és ha igen, milyen ismérvek alapján, milyen módszerekkel?" Nemzetiségeinkre jellemző, hogy a nemzetté válás előtt kerültek lakhelyükre, a szórvány-lét, és a történelmi események, a társadalmi-gazdasági változások miatt felgyorsult lakosságmozgás és -keveredés a két-, sőt háromnyelvűségben (is) megnyilvánuló asszimiláció. A nemzetiségkutató műhelyek, intézmények ismertetése után leszögezi: *az 1980-as évtizedben „több történt a hazai nemzetiségkutatások terén, mint az azt megelőző három és fél évtizedben".*[112]

1987 és 1990 között, immár a magyar–jugoszláv államközi tudományos, oktatási és kulturális munkaterv részeként, három intézmény[113] kutatói[114] több alkalommal végeztek komplex felmérést[115] a *horvátországi magyar és a magyar-*

[109] *Társadalomkutatás*, 1988/2.

[110] Német, szlovák, román, horvát, szerb, szlovén – az utóbbi hármat akkor, a jugoszláv anyaország okán, egységesen délszlávokként kezelték, s ez volt a neve szövetségüknek is

[111] Bolgár, görög, lengyel, örmény stb.

[112] Arday Lajos: *Problémák a magyarországi nemzetiségek kutatásában*, gépirat, Magyarságkutató Csoport Archívuma, 1987, 1.

[113] A zágrábi Migráció- és Nemzetiségkutató Központ, a Magyarságkutató Intézet és az Állami Gorkij Könyvtár.

[114] Történészek, politológusok, szociológusok, közgazdászok, nyelvészek, néprajzosok.

[115] Kérdőívek kitöltése, interjúk, intézmények vizsgálata, dokumentumelemzés, személyes megfigyelés.

országi horvát kisebbség életkörülményeinek feltárására. A magyar kutatócsoport szellemi vezetője és gyakorlati irányítója Joó Rudolf volt, aki két társával együtt 1988 végén, egy svájci konferencián számolt be az addig elvégzett munkáról.[116] 1987 őszén a határ két oldalán, Bács-Kiskun és Baranya megyékben, a Drávaszögben folytattunk terepmunkát. A történeti-statisztikai elemzések kimutatták, hogy a magyarság száma folyamatosan és nagymértékben csökkent az 1940-es évek óta, míg a korábban a népesség negyedét adó németek eltűntek. Okai: alacsony népszaporulat, ki- és betelepítés, elvándorlás. Pozitív jelenség viszont, hogy a baranyai háromszög magyarsága ragaszkodik szülőföldjéhez: kilenc községben még mindig ők alkotják a többséget.

Joó Rudolf életművének kiemelkedő vonulata a romániai, erdélyi magyarság, jogi, társadalmi helyzetét bemutató kilenc könyv és kisebb terjedelmű ismertetés.

A Demeter János kolozsvári professzorral folytatott beszélgetésre épülő *jogtörténeti munka*[117] a Groza-korszak (1944–48) jelentős engedményeket tevő kisebbségi politikáját állítja szembe – kimondatlanul, de félreérthetetlenül – a Ceauşescu-diktatúra egyre kíméletlenebb asszimilációs gyakorlatával. Utalás történik az 1918-as gyulafehérvári nyilatkozatra, amely „az együtt élő nemzetiségek" számára kilátásba helyezte az anyanyelvi oktatás, az önálló igazgatás és bíráskodás, az arányos politikai képviselet és a vallásfelekezetek egyenjogúságának és önkormányzatának biztosítását a Romániával „egyesült" erdélyi-magyarországi területeken. Az 1945. február 7-én kibocsátott Nemzetiségi Statútum (86. sz. törvény) garantálta az egyenlő elbánást a közhivatal-viselésnél és a foglalkozások gyakorlásánál, bármely nyelv (!) szabad használatát a magán- és közéletben[118]; azokban a körzetekben, ahol a lakosság legalább 30%-a egy közös, nem román nyelvet beszél, az anyanyelven történő ügyintézést és igazságszolgáltatást szóban és írásban, nemzetiségi nyelvű utcatáblákat és névhasználatot, valamint az állami anyanyelvi oktatást elemi, közép- és felsőfokú oktatási intézményekben. Ennek megfelelően született törvény 1945. május 29-én a magyar tannyelvű Bolyai Egyetem létesítéséről Kolozsváron. A munka rövidített változata szlovénül is megjelent a ljubljanai kutatóintézet folyóiratában.[119]

[116] Éger György–Joó Rudolf–Székely András Bertalan: Egy magyar–horvát közös nemzetiségkutatás néhány településszociológiái tapasztalata, *Magyar Tudomány*, 1989/1.

[117] Farkas Mária (szerk.): *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1983, 144.

[118] Ipari, kereskedelmi és vallási életben, gyűléseken, postai szolgáltatásokban és a hírközlésben.

[119] *Razprave in gradivo*, 1984, 17.

A kiéleződő államközi viszony, a menekültek tömeges megjelenése, a falurombolás, majd a kommunista rendszerek összeomlása fokozta az érdeklődést Románia és az ottani magyarság iránt. A hazai és a nemzetközi közvélemény és döntéshozók tájékoztatására egész sor hiánypótló, sokoldalú és színvonalas összeállítás készült.[120] E munkában oroszlánrészt vállaltak a Magyarságkutató Intézet munkatársai,[121] Joó Rudolf vezetésével. Ezekben a tanulmányokban, kötetekben az alapvető történelmi tények és statisztikai adatok (kisebbségek száma, területi eloszlása, társadalmi-vallási tagolódása) ismertetése után következik a sztálinista hatalomgyakorlás mindennapos gyakorlatának, a gazdasági, társadalmi és politikai diszkriminációnak, a kulturális genocídiumnak, az anyanyelvi tömegtájékoztatás, oktatás, egyházi élet és az anyanemzettel való kapcsolattartás korlátozásának-lehetetlenné tételének részletekbe menő bemutatása, feltárva a kivándorlók, menekültek helyzetét. Az újjászervezés reményében készült két kiadvány a kolozsvári magyar egyetemről.[122]

Václav Havel vallomásával együtt jelent meg tanulmánya a *Nemzetiségi önkormányzat és demokrácia a holnap Erdélyében*[123], a Ceauşescu utáni időszakra való felkészülés jegyében. Első lépés lehet(ne) az 1944–46-os állapotok visszaállítása. A bekövetkezett események bizonyítják, hogy „nem megoldás az egy személy-egy szavazat, mert egy nacionalista többség ... a népakaratra hivatkozva minden fajta kompromisszumnak útját állja". Ma is utópiának tűnik az „autonómiák Erdélye", melyben a nemzetiségi és vallási közösségek egyenjogúak. Területi önkormányzatok szerveződjenek egy-, két- vagy többnyelvű körzetekben/kantonokban, ahol a lakosság 15%-a a többségétől eltérő nyelvet beszél. A – Vajdaságban mára felálló – Nemzetiségi Tanácsok kezébe kerüljön az oktatás- és művelődésügy, valamint az anyanemzettel fenntartott kapcsolatok

[120] *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről* (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia), Budapest, Medvetánc könyvek, 1989, 57–138., 155–185; Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Készült a Magyar Demokrata Fórum számára, in Für lajos (szerk.): *Az erdélyi magyarságért*, Eötvös Kiadó, Budapest, 1989, 38. Angolul is. Bővebb, 149 oldalas változata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában jelent meg, ugyanazon évben: *Report on the Situation of the Hungarian Minority in Romania*, Budapest, OSZK, 1989, 206.; Für Lajos előszavával, Joó, Rudolf and Ludanyi, Andrew (eds.): The Hungarian Minority's Situation in Ceausescu's Romania, Social Science Monographs Boulder, New York, Colorado–Columbia University Press, 1994, 157.; Valamennyi szerkesztője és társszerzője Joó Rudolf.

[121] R. Süle Andrea, Ara-Kovács Attila.

[122] Joó Rudolf: *Egy sorsdöntő esztendő:* 1945, A Bólyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai, Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990, 174.; Joó Rudolf: A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben, *Hitel*, 1989/1.

[123] *Tiszatáj*, 1989/10.

bonyolítása. Belga, nyugatnémet és svájci mintára a központi, erdélyi autonómia rendelkezzék törvényhozó és végrehajtó hatalommal, kétkamarás parlamenttel és helyi/kantonális etnikai érdekképviselettel. Ez a területi autonómia miniatűr államként működne, térbeli egyensúlyt képezve a központi – bukaresti – hatalommal szemben.

Joó Rudolf elnökségi tagként 1988 márciusában létrehozta a *Magyar Demokrata Fórum külügyi bizottságát,* majd *1989 áprilisától a nemzetközi kapcsolatok bizottságának megszervezője, első vezetője és külügyi programjának kidolgozója volt.*[124] Céljaink: semlegesség, szabad választások megtartása, a hidegháború maradványainak felszámolása. Magyarország érdeke az Európai Közösséggel való kapcsolatok minőségileg új szintre emelése – ez Európához való visszacsatlakozásunk kulcskérdése. Közép-Európa politikai újra felértékelődése kapcsán már megjelenik a visegrádiként megismert együttműködés szükségessége: „a közép-európai szorosabb, intézményesített kooperáció a vegyes népességű területek és a nemzeti kisebbségek nagy száma miatt e közösségek és tájegységeik érdekét is hangsúlyosan szolgálná". *„A magyar kisebbségekkel való rendszeres törődésnek egy átfogó nemzeti stratégia részévé kell válnia."*[125] Ezek a gondolatok megjelennek az MDF külpolitikai céljait angol nyelven ismertető kiadványban, melyet Kiss Gy. Csabával közösen jegyzett 1989 októberében. Kiemelik a végveszélybe került romániai magyarság érdekében végzett tájékoztató és diplomáciai tevékenységet. Tisztázni igyekeznek a „nation" és a „state" viszonyát – ezek egyikét sem fenyegeti a kisebbségek jogos igényeinek kielégítése. A fő cél: „vissza Európába", kölcsönösen előnyös kelet-közép-európai regionális együttműködés egyidejű kiépítésével elsősorban Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Jugoszláviával.

A közéleti szerepvállalás után átmenetileg ismét kutató és oktató Joó Rudolf terjedelmes, angol nyelvű tanulmányban foglalja össze a *dél-tiroli autonómia* létrejöttének folyamatát és tanulságait.[126] Számunkra, akik a szomszédos

[124] *Külpolitika,* 1989/5.; *Hitel,* 1989. október 18.

[125] „A magyarországi döntések akkor nemzeti szempontúak, ha a hazai társadalom érdekein túl a határon kívülre kényszerült etnikai magyarság helyzetét, igényeit is figyelembe veszik... A magyar diplomáciának nagyobb erőfeszítést kell tennie, hogy nemzetközi méretekben ismerjék el a nemzetiségek azon igényét, hogy korlátozás nélkül élhessenek egyéni és kollektív szabadságjogaikkal, területi és intézményi önkormányzatokat hozhassanak létre és működtethessenek, közvetlen kapcsolatokat tarthassanak fenn anyanemzetükkel. A nemzeti kisebbségek sérelme sem emberi jogi, sem nemzetközi biztonsági szempontból nem lehet egyetlen állam belügye, még csak nem is kizárólag kétoldalú kérdés, hanem a legszélesebb nemzetközi érdekű ügy."

[126] Joó, Rudolf: *South-Tyrol. A European Border Region,* gépirat, Budapest, TLA Közép-Európa Intézet, 1998. Rövidített változata a Minority Protection Association kiadásában, Budapest, 1998, 10.

országokban élő magyar nemzetrészek problémái rendezésében alapvetőnek tekintjük a kulturális, majd önkormányzati-területi autonómiát, kiábrándító lehet az a tény, hogy a példaértékű és jól működő dél-tiroli autonómia teljes kiépítéséhez 50 év kellett (1946–1996). Hasonlóan kijózanító az a felismerés, hogy a kisebbségi kérdéseket a „birtokon belül lévő", állampolgárság szerint illetékes többségi állam kormánya nélkül nem lehet megoldani; nemzetközi (NATO, EU) nyomásra, fellépésre nem lehet számítani, főleg nem erőteljes beavatkozásra – az 1999-es NATO-akció Szerbia ellen kivételnek tekinthető. *A siker elengedhetetlen feltétele a kisebbség egyetlen pártban megjelenített politikai egysége és az anyaország szilárd és következetes védőhatalmi támogatása.* Fontos tényező még a közös történelmi múlt, a hasonló vagy azonos gazdasági-társadalmi helyzet és vallás. Az alkotmányos-politikai rendezés módozatai lehetnek:

- a területi decentralizáció, önkormányzat;
- hatalomlebontás, -megosztás (devolution);
- hivatalos kétnyelvűség;
- regionális, határokon átnyúló együttműködés.

A legfontosabb azonban a *többség és kisebbség közötti bizalom,* a kölcsönös félelem és gyanakvás, sőt ellenségeskedés fokozatos felszámolása.

Az esettanulmány számos gondolati egyezést mutat a *Nemzetiségi konfliktusok és nemzetközi biztonság Közép- és Kelet-Európában*[127] című tanulmánnyal. Ilyen, hogy „kimunkálhatók a többnemzetiségű együttélés jogi-politikai technikái s azok hatékonyan működtethetők is. ... A területi autonómiában megfogalmazott kompromisszum növelte az állam biztonságát is". A *bizalomépítéshez, a „kisebbségbarát környezet"* (F. Ermacora kifejezése), kialakításához hozzájárulhat a nem kormányzati szervek, alapítványok működése Észak-Írországtól Romániáig, a tankönyvek és a tömegtájékoztatás szemléletének, hangjának megváltozása; ez utóbbi nemcsak kiszolgálja a mindenkori – posztkommunista, nacionalista – kormányokat, de bántóan torz képet alkot és közvetít a kisebbségekről a többség számára. A *térségünkbeli etnikai konfliktusok régi-új forrása, hogy az állam és a nemzet területileg különböznek.*[128] A megkésett, többségi nemzetépítés a kisebbségek szempontjából nemzetrombolás volt; a kisebbségeket erőszakos beolvasztó politikával ki- és áttelepítésekkel, sőt népirtással igyekeztek eltüntetni. D. Horovitz amerikai kutatót idézi, aki szerint a volt Jugoszlávia, Románia, Bulgária és Szlovákia esetében *közvetlen kapcsolat van az etnikai konfliktus és a*

[127] *Külpolitika,* 1996/2.

[128] „Az a tény, hogy a magyar államhatárokkal megosztott nemzet, mit sem változtat e közösség történelmileg kialakult, megszilárdult voltán: létének valóságán."

nem demokratikus fejlődés között, annál is inkább, mert a szociális létbizonytalanság és tömeges elszegényedés közegében nagyobb sikerrel jár a nemzetiségi érzés/tudat manipulálása, melyben a média vezető szerepet visz. *A kisebbségek nem eleve bajkeverők, a belső és a nemzetközi biztonság veszélyeztetői.* Felsorolja a kisebbségvédelem néhány új keletű dokumentumát,[129] melyek a konfliktus megelőzés fontos eszközei lehetnek. Bosznia példája mutatja, hogy a konfliktus megelőzés mindig olcsóbb, mint a béketeremtés. S végül: az euroatlanti integrációs szervezetekhez való csatlakozás önmagában egyetlen problémát – így a kisebbségit – sem old meg, de új érdekkifejezési és -érvényesítési lehetőségeket teremt.

Társszerzőként legtöbb munkáját Arday Lajossal írta. Harmonikus együttműködéssel született műveik elméleti-eszmei alapvetését Joó Rudolf végezte, az anyaggyűjtés, formába öntés feladata szerzőtársáé volt. A *Minorities and Security in Eastern and Central Europe* című tanulmányukat az MTA Politikatudományi Intézete jelentette meg.[130]

A kiterjesztett biztonságfogalomban egyre nagyobb szerepet játszik az emberi jogi, kisebbségi tényező – bizonyítékként szolgálnak erre a szocialista szövetségi államok felbomlásával járó fegyveres konfliktusok; térségünkben a gazdaság összeomlása mellett ezek jelentik a legnagyobb veszélyt. Mivel nem esnek egybe az etnikai és az államhatárok, „a kirekesztést, jogfosztást, és a finoman „etnikai tisztogatásnak" nevezett szörnyűségeket a mindenáron egységre, egyszínűségre törekvő nemzetállami keretek és gondolkodás teszi lehetővé, így *térségünkben a mai formájukban létező „nemzetállamok" jelentik az egyik legnagyobb biztonsági kockázatot, s nem az alapvető jogaikért küzdő nemzeti kisebbségek.* Részletesen elemzik „a jugoszláv örökösödési háború" (Schöpflin György kifejezése) okait, eseményeit és kilátásait, a szovjet utódállamok etnikai viszonyait (Baltikum, Ukrajna, Moldávia). A szomszédos államokban élő – és veszélyeztetett – magyar kisebbségek helyzetét és autonómiakoncepcióit (a VMDK 1992. évi háromlépcsős autonómiatervezete), a várható menekültáradat kezelésének módozatait. A remélt, távlati megoldás csak az integrációs szervezetekhez való csatlakozás lehet; „a nemzetállamok Európája helyett messzemenő

[129] 1992: ENSZ-nyilatkozat „a ... kisebbségekhez tartozó személyek jogairól"; EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa; Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája; 1993: az ET Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. ajánlása a nemzeti kisebbségek jogairól.

[130] *Integration and Disintegration in Contemporary Europe, European Studies 1.*, Budapest, 1995, 98–123. Magyarul: *Gazdaság és Társadalom,* 1994/6., 88–119.; Nemzetiségi kérdés és biztonságpolitika Kelet-Közép-Európában, Budapest, Hanns Seidel Alapítvány, 1994, 7–39.

önkormányzattal, autonómiával rendelkező régiók Európájához". Ennek során a kisebbségek helyzetének mindenkit kielégítő rendezése alapvető biztonsági követelmény. A legjobbnak bizonyult megoldás, *„a területi autonómia nem az elszakadás első, hanem az egyéni és kollektív kisebbségi jogok érvényesítésének utolsó, betetőző lépcsőfoka.*

Az *Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről*[131] társszerzője, Hlavik György néven. A bevezető a kisebbségi politikák nagyívű áttekintése Nyugat-Európától hazánkig, párthatározatoktól a Helsinki Záróközleményig, kiemelve a nemzetiségek híd szerepét, némi „lip-service"-szel, Marx–Engels–Lenin-idézetekkel. A nagyközönségnek szánt kiadvány fejezetcímei:

- Nemzetiségek Magyarországon, Fontosabb történelmi, demográfiai és kulturális jellemzők;
- A nemzetiségek jogai Magyarországon;
- A nemzetiségi politika intézményes kerete;
- Kollektív jogok, az állami szakirányítás szerkezete;
- A nemzetiségek kulturális-oktatási intézményei;
- A nemzetiségek mint a nemzetközi kulturális együttműködés szereplői: határokon átnyúló, az anyanemzetekkel fenntartott kapcsolatok.

A mellékletben közölt statisztikai adatok, térképek és bőséges irodalomjegyzék az összeállítás legidőtállóbb részének bizonyultak.

Angol nyelvű változata[132] egy ötödik, a hazai cigányság társadalmi és kulturális helyzetét bemutató fejezettel bővült – ez egészében Joó Rudolf munkája.

A *Batthyány Lajos Alapítvány Tájékoztató Füzetek sorozatának* öt kötete[133] jelent meg Joó Rudolf, Arday Lajos és Németh György szerkesztésében 1993–94-ben – az utóbbiak mint társszerzők is szerepelnek.

Végül két, terjedelmes közös munka, amelyek a megírást követően nem jelenhettek meg nyomtatásban, „Szolgálati Használatra" minősítésük miatt. Az *MTA pécsi Dunántúli Tudományos Intézete* számára (programkoordinátor Matkovics Kornél) készült a *Nemzetiségek integrációja és asszimilációja* (1981, 125+25 o.).

[131] Arday Lajos–Hlavik György: *Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről*, Budapest, Kossuth, Kiadó, 1988, 78.

[132] Arday, Lajos–Joó, Rudolf: *Ethnic Groups in Contemporary Hungary*, Budapest, Society for the Dissemination of Scientific Knowledge (TIT), 1988, 108.

[133] 1. kötet: Margaret Thatcher – Nagy-Britannia átalakulása az 1980-as években, 124 o.; 2. kötet: „A franciaországi változásokra" – A jobbközép pártok (RPR–UDF) kormányon, 104 o.; 3. kötet: CDU – Folyamatos kormányerő a változó Németországban, 89 o.; 4. kötet: CSU – A Keresztényszociális Unió Bajorországban, Németországban, Európában, 137 o.; 5. kötet: Jobbközép pártok Észak- és Közép-Európában, 201 o.

I. *fejezet:* Az integráció és asszimiláció fogalmi elhatárolása; A nemzetiségi asszimiláció formái, típusai; A nemzeti integráció megvalósításának alapelvei és eszközei;

II. *fejezet:* Asszimilációs folyamatok vizsgálata; Az asszimilációt elősegítő tényezők;

III. *fejezet:* A nemzetiségek beépülésének folyamata Magyarországon; történelmi áttekintés; A nemzetiségek integrációjának megvalósulása – alkotmányos jogok; A beilleszkedés szervezeti keretei; A nemzetiségek gazdasági-társadalmi helyzete; Nyelv, oktatás, közművelődés. Nemzetiségeink az asszimiláció folyamatában;

IV. *fejezet:* Néhány nemzetközi példa a kisebbségi-nemzetiségi integrációra és asszimilációra; A Szovjetunió; Csehszlovákia; Románia; Jugoszlávia. A nemzeti integráció és asszimiláció néhány példája Nyugat-Európában; A nemzeti konszolidáció és az etnikai kisebbségek problémája a folyamatosan fejlődő világban.

Az I. és IV. fejezet Joó Rudolf, a II. és III. fejezet, valamint a Lengyelországra, az NDK-ra, Jugoszláviára, Bulgáriára és Albániára vonatkozó rész Arday Lajos munkája.

A nemzetiségi politikára ható belső és nemzetközi tényezők (1983, 80+76+ 21 o.) első 80 oldala (jegyzetekkel, hivatkozásokkal) Joó Rudolf munkája a következő bontásban:

- a kutatás tárgya és alapfogalmai;
- a gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok egészének hatása a nemzetiségi politikára;
- az állam és a kisebbség viszonyának történelmi előzményei;
- a nemzetiségi viszonyok, jellemzők hatása;
- a nemzetközi (államközi) környezet hatása:

a) A kisebbségi kérdés és a nemzetközi szervezetek;

b) A kisebbségi kérdés az államközi kapcsolatokban.

A második részt: Az egyes országok nemzetiségi politikájára ható tényezők vizsgálata – Lengyelországtól Görögországig – Arday Lajos dolgozta ki.

A Magyarságkutató Intézetben 1989-ben elkészült és kéziratban maradt tanulmánykötet[134] *Romániát* tárgyaló fejezetének társszerzője – R. Süle Andrea mellett – szintén Joó Rudolf volt.

Megjelent: *Társadalom és Honvédelem, Joó Rudolf válogatott írásai,* Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2006, 235–252.

[134] A hat országba osztott magyarság, 164. o., A romániai magyar kisebbség, 71–118. o.

Gondolatok az új magyar kormány nemzetiségi, kisebbségvédelmi, kül- és biztonságpolitikájáról

Semmiképpen sem léphetünk vissza attól az MSZMP-kormányok által is elfogadott és Szűrös Mátyás által kimondott elvtől, hogy a határainkon kívül s különösen azok mentén a *szomszédos országokban élő magyarokat a történelmileg kialakult magyar nemzet részének tekintjük, sorsukért felelősséget érzünk, és jogaik biztosításáért, érdekeik védelmében a mindenkori magyar kormánynak fel kell lépnie – ez a magyar külpolitika egyik legfontosabb feladata,* függetlenül attól, melyik párt vagy pártszövetség kormányozza az országot.

Ugyanakkor szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy hazánk, mint a *Lengyelországtól Bulgáriáig terjedő térség legkisebb és leggyengébb állama, alig rendelkezik eszközökkel e célkitűzés megvalósításához.* Helyzetünket súlyosbítja, hogy a közel félszázados szovjet katonai jelenlét, illetve fenyegetés, a nemzeti-nemzetiségi kérdések megoldottnak nyilvánítása nemhogy nem segítette elő az itt élő népek közeledését, hanem bizonyos esetekben (1968, Csehszlovákia megszállása), hozzájárult a régi keletű ellenségeskedések kiújulásához és elmélyüléséhez. Az elfojtott, „szőnyeg alá söpört" problémák sokszoros erővel törnek felszínre a szovjet nyomás csökkenésével, a csapatkivonásokkal (Ceauşescu szélsőségesen soviniszta, erőszakkal asszimiláló rendszere kialakulásának feltételeit az teremtette meg, hogy Hruscsov 1958-ban kivonta a Vörös Hadsereg egységeit a legmegbízhatóbb szövetségesnek tekintett Románia területéről), a növekvő gazdasági nehézségekkel (ellátási nehézségek, infláció, munkanélküliség). Ma rosszabb a helyzet, mint 1918–19 óta bármikor: térségünk válságövezetté vált, ahol a pogromok, sőt a fegyveres összetűzések sem kizártak – ez a szovjet és a nyugati elemzők egybehangzó véleménye.

Az a sokat hangoztatott érv, hogy csak a többpártrendszerre épülő, az egyéni emberi és a kisebbségek kollektív jogait biztosító demokrácia megteremtésével térhetünk vissza az európai népek családjába, hatékony lehet – Magyarország szomszédságában – Csehszlovákiában (annak is inkább nyugati felén), Szlovéniában és Horvátországban, de Szerbiában s különösen Romániában, ahol legkevesebb 2,5 millió magyar él, aligha. Hihetetlennek tűnik, de tény: e két országban (Albániáról nem is szólva), jelentős erők működnek, melyek

félrevezettetve a saját erőre támaszkodás, önellátás, a rosszul értelmezett nemzeti büszkeség és a már-már xenofóbiába átcsapó nemzeti kizárólagosság korábban hangoztatott jelszavaitól vagy egyszerűen igénytelenségből és tudatlanságból kijelentik: nekik nem kell Európa, megvannak ők nélküle is. *Inkább vállalják*[135] *az eddigi életformát kisebbségeik elnyomásával, de nem hajlandók megfizetni a demokrácia és egyenjogúság „belépődíját" az „európai házba".*

Annak ellenére, hogy a nagyhatalmak továbbra is az egységes és erős Jugoszlávia fennmaradásában érdekeltek,[136] kérdés, hogy a szerb vezetésű hadsereg egymaga képes-e az állam – akár formális – egységét megőrizni. Legvalószínűbbnek látszik egy laza konföderáció kialakulása, amelynek két tagja, Szlovénia és Horvátország, Magyarországhoz hasonló eséllyel, velünk közel egy időben csatlakozik az Európai Közösséghez. Ugyanakkor a Szerbián belüli nemzetiségi ellentétek kiéleződése várható, melynek egyik fő oka az albán népesség rohamos szaporodása. Megítélésem szerint két nép él térségünkben, amely történelmi hagyományai és a közelmúltban felkorbácsolt soviniszta szenvedélyek miatt *fegyveres konfliktusba is hajlandó belemenni, s ez a szerb*[137] *és román* – az utóbbiak akciója elsősorban a romániai magyarok és Magyarország ellen irányulhat.

Mivel délkeleti és déli határaink mentén a feszültség növekedésével és a fegyveres összecsapás veszélyével kell számolnunk, Magyarország és a Kárpát-medencei magyarság fennmaradása függhet attól, ki tudunk-e fejleszteni és fenn tudunk-e tartani *egy korszerűen felszerelt, jól kiképzett és nemzeti szellemű hadsereget,* amely meg tudja védeni az országot, és hiteles elriasztó erő minden kalandor vállalkozással szemben.

A köztudatban nem ismeretes az a tény, hogy a semleges és a tömbön kívüli országok nemzeti jövedelmük lényegesen nagyobb hányadát kénytelenek

[135] S. Milošević populista nagyszerb nacionalista irányvonala a félparaszti munkástömegek támogatását élvezi, akik ma is a hatalom birtokosainak érzik magukat, és megtapsolták vezérüket, amikor kijelentette, hogy „...nem akarunk Európa lakájai lenni". Egy más alkalommal úgy nyilatkozott: Szerbia – természetesen a „három tartománnyal" (Koszovó, Vajdaság, Crna Gora) – jól meglenne Jugoszlávia többi köztársasága nélkül.
A fejlett területekhez tartozó Splitben közvélemény-kutatást tartottak a munkások között, hogy mit választanának: a jelenlegi munkaintenzitást (a jugoszláv átlagmunkás a napi nyolc órából négyet dolgozik végig) a jelenlegi bérekkel vagy a nyugat-németországit – a megkérdezettek 80%-a az előbbi mellett voksolt.

[136] Eagelburger külügyminiszter-helyettes ezt a napokban hozta (külön-külön) a szerb és a szlovén vezetés tudomására.

[137] A Vajdaságban már februárban összeírták a Koszovóban fegyveresen „rendet csinálni" akaró szabadcsapatokba jelentkezőket.

védelmi célokra fordítani, mint azok, amelyeket egy katonai szövetség nukleáris ernyője és hagyományos fegyveres ereje véd.[138]

Csehszlovákia szövetségi államszervezete is megrendült az utóbbi időben. A szélsőséges szlovák nacionalisták egy azonnali, a Čarnogurský vezette kereszténydemokraták egy bizonyos idő után kivívott szlovák állami függetlenség mellett vannak. Az a racionális érv, hogy nekik nagyobb szükségük van a cseh országrészekre, mint fordítva, láthatóan nem sokat nyom a latban. A militáns szlovák nacionalizmus megerősödésével egyre kevésbé lehet számítani a szövetségi szervek mérsékelő hatásával[139] – a közelmúltban ki is jelentették, hogy nem tudnak, de nem is akarnak beleavatkozni a szlovákiai nemzetiségi viszonyokba.

Így a magyar kormányzat sem tehet mást, mint a szlovákiai magyarság: nem léphet fel a szlovák önállósági törekvésekkel szemben, jóllehet nyilvánvaló, hogy egy nacionalista vezetésű szlovák állam erőszakosabb eszközökkel igyekszik majd megteremteni az etnikailag egységes szlovák nemzetállamot, az ott élő legalább 700 ezres magyarság[140] gyors felszámolásával: várható a „reszlovakizálás" és a kiüldözés felújulása. Nem reménykedhetünk az általuk gyakran emlegetett reciprocitás elvének érvényesítésében (az 1938–45 közötti időszaktól eltérően), mert a propaganda célú kijelentések ellenére valójában lemondtak – a románokhoz és a szerbekhez hasonlóan – a teljes asszimiláció stádiumában lévő magyarországi szlovákokról, éppen a hivatalos magyar fellépés megakadályozására.

Ennél is nagyobb baj azonban, hogy egy életképtelen kis Szlovákia létrejötte instabil helyzetet teremtene északi határaink mentén is, mi több, ez a szlovák állam készségesen csatlakozna bármilyen magyarellenes összefogáshoz.

A szlovák nemzettudat olyan értelemben negatív jellegű, hogy a magyarok, zsidók, csehek ellenében, az azoktól való elhatárolódás folyamatában alakult ki és erősödött meg: a szlovák nacionalizmus meghatározója – a mára talajt vesztett antiszemitizmus mellett – a magyar- és csehellenség. A függetlenség elnyerésével ez utóbbi is értelmét veszti, az „első számú közellenséggé" – Romániához hasonlóan – a Szlovákiában is legnagyobb létszámú nemzeti kisebbség, a ma-

[138] Jugoszlávia gazdasági bajainak egyik oka, hogy 1949-től erejét – és fenyegetettsége mértékét – meghaladóan költött katonai célokra; igaz, a hadseregnek ott belső összetartó funkciója is van.

[139] Kevéssé ismert, de iratokkal bizonyítható tény, hogy L. Štrougal akadályozta meg a magyar nyelvű oktatás felszámolását előirányzó szlovák oktatási törvény életbe léptetését, és 1975-ben Kádár levelének hatására állíttatta le a Husák és a L. Pezlár által elrendelt kizárólagos szlovák helynévhasználatot.

[140] Egy Csemadok-tisztségviselő – bizalmasan – 1988-ban 900 ezer magyarról beszélt.

gyarság válik, s ez kiszámíthatóan helyzetük romlásához vezet majd. Megalapozatlan illúzió ugyanis arra számítani, hogy a kis Szlovákia Csehország helyett majd Magyarországgal akar szorosabb kapcsolatot kiépíteni; ez csak hosszabb távon és az Európai Közösségen belül következhet be.

A nemzeti kisebbségek mellett a *bős–nagymarosi* vízlépcső ügye árnyékolja be a magyar–csehszlovák viszonyt, s mivel az elsősorban szlovák presztízskérdés, súlyosan megterheli a jövőbeli magyar–szlovák kapcsolatokat is. A már közel 100%-ban elkészült műtárgyak és szakemberek véleménye ismeretében egyszerűen *nem tehetünk mást, mint hogy üzembe helyezzük, a nagymarosi rész megépítésével.* Az államközi viszony javítása mellett szól az, hogy a hajózás és az árvízvédelem kérdését meg kell oldani (az igaz, hogy az elkészült több tanulmányterv közül a legkedvezőtlenebbet valósították meg), jelentős mennyiségű elektromos energia nyerhető hosszú időn át a nukleáris vagy más környezeti szennyezés (hőerőművek kén-dioxid-kibocsátása) nélkül. Hogy úgynevezett csúcserőműként[141] üzemelhessen, a teljes komplexumot meg kell építeni, természetesen a szükséges (és mindeddig elhanyagolt) környezetvédelmi és szennyvíztisztító berendezésekkel együtt. Megítélésem szerint az egész ügy Magyarországon emocionális és politikai jellegűvé vált, a magyar Watergate-é, amivel az ellenzék a pártállam kormányának helyzetét igyekezett – sikerrel – megrendíteni. *Az új kormány számára elérkezett az idő, hogy a kész tények és a gazdasági szempontok figyelembevételével, a „common sense" alapján döntsön a folytatás és befejezés mellett.*

A szomszédos országokban élő magyarsággal egyre nehezebbé válik a kapcsolattartás egy olyan átmeneti időben, amikor a legnagyobb szükség lenne az anyanemzet támogatására. Szerbiában és a hozzá tartozó Vajdaságban, ahol ma is töretlenül működik a neosztálinista pártállam hatalmi gépezete, továbbra is belbiztonsági ügyként kezelik a nemzetiségi kérdést, megfigyelésekkel, lehallgatásokkal, beszámoltatásokkal. A de facto megalakult és működő Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség vezetőit és az őket támogatókat – 9 ezer tagjuk van – azzal vádolják, hogy magyarországi utasításra hoznak létre nemzetiségi alapon működő úgynevezett vertikális szervezeteket és követelik a magyar nyelvű oktatás kiterjesztését vagy egyszerűen csak megszervezését; ennél is súlyosabb vád, hogy Magyarország és különösen az MDF pénzeli őket.

[141] A nappali csúcsfelhasználáshoz nyert áram az éjszakainál kétszer–négyszer értékesebb; három-négy óra alatt minden nap 3,5 millió m^3 vizet bocsátanának keresztül a turbinákon, így a tározókban összegyűjtött víztömeg állandósítja ugyan az árvízveszélyt, de nem pang, nem válhat szennyezetté.

Az *együttműködés* legígéretesebb formája a *határ menti, interregionális, különleges övezetek* kialakítása, közös vállalatok alapításával nem csupán hazai és szomszéd országbeli, hanem nyugati (magyar) tőke bevonásával, fejlett technológia meghonosításával. Ilyen különleges övezet már kialakult az olasz–jugoszláv(–szlovén) határ mentén, Trieszt és Gorizia-Nova Gorica térségében, és 30 osztrák–szlován közös vállalat is működik Karintiában: munkát ad a helyi (szlovén) lakosságnak és biztosítja a szabad nyelvhasználatot a munkahelyeken. Mindez megvalósítható volna a magyar–szlovén határ mindkét oldalán, javítva a máig elmaradott vidékek kevert népességének élet- és kulturális viszonyain. Szlovén részről (Gazdasági Kulturális Kamara, Ljubljanska Banka) ehhez bizonyosan találunk partnereket. Hasonló igény már régen felmerült a burgenlandi magyar vezetők részéről: osztrák–magyar vegyes vállalatok létesítésétől várják az ottani magyar népesség szülőföldjén való megtartását. Pillanatnyilag szovjet viszonylatban, Kárpátalján látszik legkönnyebben és leggyorsabban megvalósíthatónak mindez: a Kárpátontúli terület – jórészt ukrán – vezetői már évek óta tesznek ajánlatokat az ottani, kivételes bőségű gyógy- és ásványvízkincs közös hasznosítására, közös szénbánya nyitására, a csapi közlekedési csomópont korszerűsítésére, közös egészségügyi és idegenforgalmi beruházásokra. (A már elkezdett beregszászi kórházépítést be kell fejeznünk!)

Nem számíthatunk a határok megváltoztatására, még az államközi kapcsolatok javulása és a kisebbségek helyzetének mindenhol kielégítő (vagy egyformán elégedetlenségben tartó) rendezése után sem – ezt bizonyítják az egységesülő Nyugat-Európa 1945 óta változatlan államhatárai. Az egyetlen mód jelentőségük csökkentése, átjárhatóvá tételük és – a nem túl távoli jövőben – nagyobb integrált (előbb gazdasági, majd politikai) egységek kialakítása. Ezek létrejötte nem zárja ki, sőt elősegítheti az Európai Közösséghez való csatlakozásukat. (Lásd a Benelux és skandináv államok példáját.) Hazánk központi fekvése révén erre két lehetőség is kínálkozik: az olasz–jugoszláv–osztrák–magyar és/vagy a lengyel–csehszlovák–magyar együttműködés magasabb szintre való emelése.[142]

Ami a *külpolitikai orientációnk*at illeti: az egységesülő Németország elő- és erőterébe kerülve a szoros gazdaságiak mellett a baráti politikai viszony kialakítása természetes és szükségszerű; ugyanez érvényes a Szovjetunióra (amelynek

[142] A három balti államról itt nem szólunk, mert
- kiválásuk a Szovjetunióból több mint bizonytalan;
- ők, hárman előbb saját szorosabb összefogásukat („közös piac") fogják megteremteni;
- a teljes függetlenség és államszövetség esetén is sokkal inkább Skandináviával, mint Kelet-Közép-Európával lépnek szorosabb kapcsolatra.

piacain ismét meg kell vetni a lábunkat!), illetve az esetleg attól függetlenedő Ukrajnára, különös tekintettel az ott élő több mint 200 ezer magyarra. (Az Északkelet-Szlovákiában élő ukránok-ruszinok egy része is ahhoz akar csatlakozni, bár tisztán ruszinlakta vidékről alig beszélhetünk.)

Fokozottan érvényes ez Romániára és Szerbiára. Ez utóbbit a gazdasági szükségszerűség az Európához való közeledésre kényszeríti, s ehhez az út legalább annyira vezet Magyarországon, mint az egyre inkább eltaszított északnyugati köztársaságokon keresztül.

A nagy vihart kavart Horn-koncepció valós magva az, hogy felismerte: a mesterséges kelet–nyugati szembenállás, tehát a NATO és a VSZ idejét múlta, *egyre növekvő veszélyt jelent viszont* a fejlett északi és egyre inkább leszakadó déli térségek közötti különbség, ennek objektív megjelenési formája *a nemzetközi, mindenekelőtt arab terrorizmus,* amelynek térségünk országai is egyre inkább céltáblái lesznek (szovjet zsidók szállítása, kábítószer-kereskedelem). Így biztonságpolitikai kényszerűség csatlakozásunk egy, a két katonai tömb felszámolása után kialakuló és a fejlett európai országokat tömörítő, integrált gazdasági-politikai és védelmi szövetségi rendszerhez.

Készült: 1990. április 18-án, *hat* példányban.

Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép-Európában

A szuperhatalmak szembenállásának évtizedeiben, amely mesterségesen osztotta földrészünket Kelet- és Nyugat-Európára, a biztonság katonai összetevője dominált Az „agyaglábú óriás", a Szovjetunió belső összeomlása és felbomlása után és annak következményeként egyre inkább teret nyer a biztonságfogalom bővülése, komplex értelmezése, amely szerint egy állam, egy térség – a mi esetünkben Kelet-közép Európa – biztonságát

- gazdasági,
- politikai-társadalmi (szociális, morális),
- katonai, geostratégiai,
- emberi jogi-kisebbségi és
- környezeti, környezetszennyezési tényezők[143]
- együttesen határozzák meg, illetve veszélyeztethetik.

A biztonságpolitikában növekedett a közvetlen földrajzi környezet jelentősége; a potenciális világméretű és nukleáris összecsapás veszélyét felváltották a valóságos regionális, helyi konfliktusok, illetve azok kialakulásának lehetősége.

Előrebocsátva ama meggyőződésünket, hogy térségünkben a legnagyobb veszélyt, a legerősebb destabilizáló tényezőt a gazdaság összeomlása jelenti, annak minden negatív, sőt tragikus hatásával együtt,[144] *e tanulmányunkban* a *nemzeti, kisebbségi és emberi jogi vonatkozásokat* fejtjük ki részletesebben. Az új típusú kockázatok jelentős része ugyanis a két, többnemzetiségű szövetségi állam, a volt Jugoszlávia és Szovjetunió széteséséből következik, illetve általában a nemzeti, többségi-kisebbségi, (egykori) uralkodók és elnyomottak közötti ütközések felszínre ke-

[143] Tabajdi Csaba – Szentesi György (szerk.): Közép- és Kelet-Európa biztonsága az új európai rendben. Magyarország biztonságpolitikai és honvédelmi koncepciója, *Szociáldemokrata Alternatíva*, 1992/6., 5., 15.; Bognár Károly: A biztonság és a biztonságpolitika hazánkban, *Társadalmi Szemle*, 1993/1., 43–45.

[144] Az ipari és mezőgazdasági termelés jelentős, 30–50%-os csökkenése, a kivitel visszaesése (elsősorban a nagy és kevésbé igényes szovjet piac összeomlása folytán), infláció, a korábban elképzelhetetlen méretű munkanélküliség, elszegényedés, a gazdasági menekültek és a hajléktalanok tömegeinek megjelenése.

rüléséből, megsokszorozódásából, szerte a térségben. A gyűlöletet hirdető „osztályharc", a „proletár internacionalizmus", a „testvériség-egység" hangzatos és félrevezető jelszavai mögött szinte minden esetben a birodalmi szovjet, jugoszláv, csehszlovák érdekek érvényesítése állt. A hatalom birtokosai általában a többségi nagyorosz, szerb, cseh és román nemzethez tartozók, a hozzájuk asszimilálódók, a birodalmi eszme és a diktátorok janicsárjai voltak. A kisebb és esetenként fejlettebb (ukrán, szlovén, horvát, magyar) társnemzetek és kisebbségek önálló államiságát felszámolva, jogos és szerződésekben (Korfu 1917, Pittsburgh, Genf 1918) rögzített autonómia igényeiket semmibe véve, Moszkvából, Belgrádból és Prágából kormányzott, centralizált pártállamokat hoztak létre. A nemzeti-kisebbségi követeléseket erőszakkal fojtották el vagy a „szőnyeg alá söpörték" azokat; a problémákat Lenin, Tito vagy éppen Ceauşescu szellemében megoldottnak nyilvánították, illetve kijelentették: a szocializmus építése során önmaguktól, automatikusan megoldódnak.

A szovjet irányítású keleti blokk megszűnését általános örömujjongás kísérte világszerte. A demokratikus intézmények bevezetése, az addig elnyomott nemzeti szuverenitások helyreállítása a térségben alátámasztotta ezt a lelkesedést. A fordulat után azonban Kelet-Közép-Európa biztonsága nem javult meg automatikusan. Hamarosan kiderült, hogy a mesterséges, ideológiai-katonai szembenállás mindent összemosó tömb-szemlélete alapvetően elhibázott volt Az ideológiai és hatalmi vákuumot az addig elnyomott nemzeti-kisebbségi érdekérvényesítés kezdte betölteni. „A nemzetben való gondolkodás az egyetlen fennmaradt közélmény a kommunizmus összeomlása után; a nemzet maradt az egyetlen, védelmet nyújtó közösség."[145] A nemzeti önrendelkezési mozgalmak a külső politikai függés, a csatlós helyzet megszüntetése, az államok teljes szuverenitásának visszaállítása után – nem várt erővel – fejlődésük újabb szakaszába léptek. Ennek a szakasznak, mely az előbbinél sokkal érzékenyebbnek bizonyul a nemzetközi biztonság szempontjából, színterét a többnépű, soknemzetiségű közép- és délkelet-európai államok alkotják.

A feloldhatatlan igény- és érdekütközések közös gyökere – a nyugat- európaihoz viszonyítva – megkésett és torz nemzetfejlődés a soknemzetiségű birodalmakon belül, valamint a két világháborút lezáró békerendszerek együttes hatására kialakult államhatárok eltérése az etnikai határoktól.[146] Térségünkben

[145] George Schöpflin előadása a Teleki László Alapítvány – Magyar Külügyi Intézetben, 1993. április 5.

[146] „Az e században aláírt valamennyi békeszerződés igazságtalan volt, különösen az első világháború végén a versailles-i béke, de azok is, amelyeket 1945-ben és azután írtak alá. Mindegyik figyelmen kívül hagyta a földrajzi, vallási és etnikai realitásokat azért, hogy a győztesek dicsősége nagyobb

nincsenek egynyelvű, egykultúrájú, egyvallású, „tiszta" nemzetállamok; egyesekben (Románia, Szerbia) több milliós nemzeti kisebbségek élnek. Ha a többségi vezetés ezek beolvasztására törekszik, vagy amint napjaink eseményei bizonyítják, elűzik, kiirtják őket, vég nélküli konfliktusok sorozatával kell számolnunk.[147] A kirekesztést, jogfosztást és a finoman „etnikai tisztogatás"-nak nevezett szörnyűségeket a mindenáron egységre, egyszínűségre törekvő nemzetállami keretek és gondolkodás teszi lehetővé, így *térségünkben a mai formájukban létező „nemzetállamok" jelentik az egyik legnagyobb biztonsági kockázatot.*

Az új államok megjelenése, illetve az államok területi újra meghatározódása még jobban aláhúzta a nemzeti kisebbségek ügyének jelentőségét a térségben. Ezek az átalakulások valójában nem oldották meg – nem is oldhatták meg – a nemzetiségi problémát; az új határok közbeiktatásával számos esetben csupán új állami keretbe helyezték azt. A háború sújtotta területeken, így a Balkánon, Moldáviában és a Kaukázusban, a kisebbségek még az eddiginél is kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek. És a továbbterjedés kockázata miatt más potenciális veszélyzónák is vannak – ilyen a szerbiai Koszovó és a nagyszámú magyart magába foglaló Vajdaság –, ahol különféle nemzetiségű, ártatlan és védtelen polgári lakosok válhatnak új agressziós cselekmények áldozatává. A „többség"-„kisebbség" feszültségek azt bizonyítják, hogy az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartása nemcsak jogi és humanitárius kérdés, hanem mindinkább a közös nemzetközi biztonság alkotórésze, a harmadikból átkerült az első kosárba. Több nemzetközi fórumon az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (a helsinki folyamat), az ENSZ, a NATO, az Európai Közösség és a Nyugat-Európai Unió próbál szembenézni ezzel a jelenséggel, mely átfogó megoldás híján tartós válsággal vagy teljes politikai káosszal fenyeget. Ezért minden eddiginél sürgetőbb feladattá vált a megelőzés. A stabilitás legfontosabb előfeltétele a jól működő, modernizált és integrált piacgazdaság – ez nyilvánvaló és elfogadott tény. A második előfeltétel fontosságát még nem ismerte fel a nyugat-európai közvélemény: Európa nem lehet békés és biztonságos kontinens, amíg megoldatlan nemzeti-kisebbségi problémák vannak Közép- és Kelet Európában, amelyek – a szociális feszültségekkel, az elszegényedéssel és elégedetlenséggel párosulva – robbanáshoz, az egész kontinens „balkanizálódásához" vezethetnek.

legyen; hatalomvágyukat és önző érdekeiket szolgálták." Mitterand elnök beszéde a *Törzsek vagy Európa?* konferencián, Párizs, 1992. február 28.

[147] 1991 decemberében, amikor Lord Carrington vezetésével még összjugoszláv keretben próbálták rendezni a kisebbségek helyzetét, washingtoni előadása után megkérdezték Silajdžić bosnyák külügyminisztert: mi történik, ha a szerb hadsereg Boszniát is megtámadja. Rövid válasza: akkor elkezdődik egy százéves háború.

A már több mint két éve folyó jugoszláv örökösödési háború[148] a legvéresebb katonai összetűzés, ami kontinensünkön 1945 óta lezajlott. Több szempontból is egyedülálló: a térség legerősebb és legjobban felszerelt hadserege, amely eredményesen küzd Nagy-Szerbia létrehozásáért, a polgári lakosság ellen visel hadjáratot. A középkoriakon túlnövő kegyetlenkedések, a nők megerőszakolása, az elfoglalt települések szervezett kirablása és elpusztítása (különös tekintettel a nem-szerb templomokra és műemlékekre), stratégiai jelentőség nélküli, menekültekkel túlzsúfolt városok lövése, lakóik elűzése vagy kiirtása mind az ellenállásra képtelen és védtelen embereket sújtja. Dalmacia, Bosznia-Hercegovina és Kelet-Szlavónia városai, ipari üzemei, összehasonlíthatatlanul többet szenvedtek, az okozott kár sokkal nagyobb, mint a második világháború öt éve alatt. Szerb megszállás alatt van Bosznia-Hercegovina 70%-a, Horvátország közel egyharmada, holott a szerbek lakossági aránya 1991-ben 33-35, illetve 11-12% volt Az igazságos és arányos területi felosztást az teszi lehetetlenné, hogy a városok általában muzulmán és horvát többségűek (voltak), míg a környező elmaradott, gyéren lakott, mezőgazdasági területek sok esetben vegyesek vagy szerb többségűek.

Koszovóban, ahol a lakosság 90%-a albán, 1981 óta van hadiállapot. Az ottani rendfenntartás és a hadviselés költségeit nagyrészt a vegyes etnikumú Vajdaság módszeres kirablásából fedezik, és mindkét tartományt megfosztották kváziköztársaság jogállásától, amelyet az 1974-es alkotmány biztosított számukra.

A szerb–horvát fegyveres konfliktus bármely pillanatban kiújulhat,[149] *az álláspontok összeegyeztethetetlensége miatt és a gazdasági-stratégiai életképesség biztosítására. A szerb agressziót mindkét esetben etnikai igazolással próbálják alátámasztani, ami leegyszerűsítve így hangzik: ahol egy szerb él, az Szerbia, azaz azoknak a területeknek (Nagy-)Szerbiához kell tartoznia.*

A horvát vezetés eltökélt szándéka a történelmi határok visszaállítása. Ez nem csupán elvi kérdés: a maslenicai tengerhíd visszaszerzése és biztonságos használata létfontosságú, hiszen egyedül azon keresztül tartható fenn a szárazföldi összeköttetés Dalmácia és Horvátország központi területei között. Másfelől a Banja Luka-i és a knini „Krajinák" gazdaságilag életképtelenek, s nincs közúti-vasúti összeköttetésük Szerbiával. Ezért Vinkovci, Bosanski Brod és

[148] G. Schöpflin: *Hungary and its Neighbours*, kézirat, 1993. március.

[149] Amint ez meg is történt 1993. szeptember elején, a krajinai frontszakaszon, három falu visszafoglalásával és a szerb megtorlással, a Károlyváros és Zágráb elleni tüzérségi és rakétatámadással.

Doboj életbevágó fontosságú mindkét fél számára. A horvátok Bosznia-Hercegovina közel egyharmadára is igényt tartanak, történelmi jogon, s mivel tömbökben élő horvát etnikum található Hercegovinában és a Szávától délre, etnikai indokolással. Lakosságon belüli arányuk ott 17-19%. Az egykori Jugoszlávia központi köztársaságának etnikai-stratégiai szempontok szerint történő felosztásában állítólag már régen megegyezett Milošević szerb es Tudjman horvát elnök, csupán enklávékat hagyva meg a népesség közel felét kitevő muzulmánoknak. Ennek ismeretében érthető, hogy a muzulmánok kétfrontos háborúra kényszerülnek s hogy a gyengébb ellenféltől – a korábbi szövetségestől, a horvátoktól – próbálnak területeket (vissza)szerezni (Mostar).

A dél-szerbiai Novipazari Szandzsák 327 ezer muzulmánjáról alig esik szó, pedig ott is a koszovóihoz hasonló hadiállapot uralkodik. A Milošević-kormány mereven elzárkózik autonómiakövetelésük teljesítésétől, és sokan közülük önkéntesként harcolnak hittestvéreik oldalán Boszniában, a szerbek ellen.

Az első pillanatban hihetetlennek hangzik, de az albán demográfiai robbanás időzített bombája vetette szét Jugoszláviát.[150] Erre a kihívásra volt válasz a nagyszerb nacionalizmus feléledése (az 1986-os akadémiai memorandum, nyomásgyakorló tömegtüntetések szervezése, Milošević 1989. júniusi, Kosovo Polje-i beszéde, a tartományok autonómiájának felszámolása), Jugoszlávia szerb uralom alá való visszahelyezésének igényével. Ez, a *többiek számára elfogadhatatlan megfélemlítő és hatalomkoncentráló szerb politika okolható Jugoszlávia széteséséért, és nem a szlovén, horvát és boszniai muzulmán szeparatizmus.*[151]

Az idő és a népszaporulat az albánoknak dolgozik. Kis-Jugoszláviában és Makedóniában közel 3 millió albán él, csaknem annyi, mint az anyaországban. Néptársainak akaratát kifejezve Ibrahim Rugova az albánlakta területek egyesítéséért, egy koszovói albán köztársaság megteremtéséért küzd, (egyelőre) Jugoszlávián belül. Azt is kijelentette, hogy nem hajlandók tovább együtt élni

[150] Az 1970-es években az albánok természetes szaporulata 29 ezrelék volt (a jugoszláviai átlag 8,9, a szerbeké 6,6, a magyar kisebbségé 1,8 ezrelék volt), az országos átlag több mint háromszorosa. A Szerb Köztársaságban – a két tartománnyal együtt – minden második újszülött albán, akárcsak a '80-as évek végén a hadsereg minden második újonca. Jugoszláviában 1948 és 1981 között az albánok száma 230,6%-kal növekedett. Lásd bővebben: Joncic, Dr. Koca: *Nationalities in Yugoslavia,* Beograd, Jugoslovenska stvarnost, 1982, 5–6.; Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig, *Magyarságkutatás,* 1989.

[151] Természetesen nagy szerepet játszottak a gazdasági tényezők: a fejlett köztársaságok, Szlovénia és Horvátország rájöttek arra, hogy Jugoszlávia részeként nem tudják végrehajtani a demokratikus átalakulást, a piacgazdaságra való átállást, a modernizációt és véglegesen lemaradnak a (nyugat-) európai fejlődéstől. Megelégelték a déli, fejletlen területek feneketlen hordójába való pénztöltést, és nem voltak hajlandók tovább finanszírozni a szerb uralom erőszakos fenntartását Koszovóban.

a szerbekkel. Az új, demokratikus albán vezetés többször kinyilvánította: fegyveresen is beavatkozna, ha Szerbia a horvátországihoz és boszniaihoz hasonló „etnikai tisztogatásra" szánná el magát Koszovóban – ez viszont regionális háborút robbanthatna ki, Görög- és Törökországgal a szembenállók között. Makedónia belső stabilitását is veszélyezteti a hivatalosan 25, albán vélemény szerint 40-45%-ot kitevő albán kisebbség, amely Koszovóval összefüggő tömbben él Tetovo–Kumanovo vidékén. Ha nem is a közeli jövőben, de bizonyára létrejön egy Nagy-Albánia, inkább Pristina, mint Tirana központtal.

A gyenge és „négy tűz közé"[152] szorult Makedónia sorsa két, erős szomszédjától, Görögországtól és Szerbiától függ. A görög álláspont szerint e név használata – történelmi jogon – csak Görögországot illeti meg. A történelemre való hivatkozás mögött nagyon is reális félelem rejlik, egy szomszédos önálló makedón állam vonzó erőt gyakorolhat a néhány tízezer „szlavofon hellén"-re, ahogyan az ott élő bolgár-makedónokat emlegetik. A görög tiltakozás és zsarolás hatására csak nehány állam ismerte el eddig az új államalakulatot A szerb szélsőségesek is „Dél-Szerbiá -ról beszélnek, s az 1991 évi népszámlálás szerint az ott élt 44 ezer szerb[153] helyett 250 ezerről, akiknek természetesen Szerbiához kell tartoznia.

Bulgária ugyan elismeri a fennálló határokat, és jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy érvényt szerezhessen nemzeti aspirációinak, de nem szabad elfelejteni, hogy (a Szovjetunió támogatását élvező) Bulgária évtizedeken át tagadta a macedón nemzet létezését. Történelmi-nyelvészeti-néprajzi érveket sorakoztattak fel annak bizonyítására, hogy a makedónok valójában bolgárok, akiket szerencsétlen történelmi körülmények szakítottak el a bolgár nemzettől, s hogy a makedón nyelv egy elszerbesített nyugatbolgár nyelvjárás.

Nyilvánvaló, hogy *térségünk biztonságára pillanatnyilag a legnagyobb veszélyt az expanzív nagyszerb nacionalizmus jelenti.* Annál is inkább, mivel Szerbia és a Milošević-kormány élvezi Orosz- és Görögország feltétlen támogatását, és ezek az országok Ukrajnával együtt határozottan ellenzik a szerbek elleni fegyveres fellépést az ENSZ-határozatok végrehajtatására. A háború folytatásához nélkülözhetetlen üzemanyag- és fegyverutánpótlás is elsősorban Görögországon és Románián át érkezik. A jugoszláv hadsereg a hidegháború időszakában erősebb volt, mint a szomszédos „szocialista" országok haderői együttvéve; ezt a félelmetes hadipotenciált a bécsi fegyverzet- és haderő-csökkentési megállapodás (CFE Trealy) sem csökkentette, és csaknem egészében Szerbia rendelkezé-

[152] Weithmann, M. W.: Macedonia – „Land between Four Fires, *Aussenpolitik*, 1993/3.

[153] Többségükben a jugoszláv fegyveres erők tisztjei és azok családtagjai.

sére áll. Ez a haderő – a mindenkori kormányzatra is befolyást gyakorló, szélsőséges félkatonai szervezetekkel együtt – állandó veszélyt jelent legtöbb szomszédjára,[154] így a haderők kiegyenlítésének, térségünk biztonságának előfeltétele támadó nehézfegyvereinek megsemmisítése és a (főként Boszniában és Horvátországban tevékenykedő) félkatonai szervezetek leszerelése-feloszlatása.

A szovjet fenyegetés által fenntartott megosztottság évtizedeiben Közép-Európa eltűnt. 1989–90 után tanúi vagyunk egy több mint ezer éven át létezett történelmi-kulturális-gazdasági-mentalitásbeli egység újjászületésének: az összetartozás és hasonlóság világosan kirajzolódik az egykori Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területeken, államok szerint Cseh–Lengyel–Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában. Ezek az országok és régiók hangsúlyozzák európaiságukat, mielőbb csatlakozni szeretnének a (nyugat-)európai gazdasági-politikai és védelmi rendszerekhez, s ehhez a szándékon túl adottságaik is megvannak.

De létezik egy ezzel ellentétes, nyugtalanító tendencia, amely ismét megosztással fenyegeti térségünket és földrészünket, a nyugati és a keleti kereszténységet, kultúrkört elválasztó vonaltól keletre. *Egy „új Bizánc"* körvonalai bontakoznak ki, Oroszországtól Görögországig. Az odatartozó államok többségében a kommunista vezetésnek sikerült átmentenie hatalmát, az államapparátus, az erőszakszervezetek változatlanul működnek tovább, csupán a kommunista ideológiát és frazeológiát a nemzeti váltotta föl. A demokratikus átalakulás megtorpant, a piacgazdaságra való áttérés akadozik vagy meg sem kezdődött, gazdaságuk az összeomlás szélén áll, az ipari és a mezőgazdasági termelés soha nem tapasztalt mértékben esett vissza. Amilyen hamis volt a kelet–nyugati szembeállítás, éppoly félrevezető lenne az okokat csupán a vallási különbözőségben keresni. Itt a legrosszabb bizánci-ottomán örökség: az erőszak, korrupció, alacsony munkamorál[155] továbbélése, megerősödése, az alkotmányos kormányzás és a demokratikus hagyományok hiánya ad magyarázatot a működési zavarokra, az antidemokratikus, sok esetben Európával is szembehelyezkedő kormányok támogatására. Ha a vezető nyugati hatalmak s mindenekelőtt a leginkább érintett Európai Közösségek továbbra is elzárkóznak a gazdasági-politikai támogatástól, legvégső esetben a katonai beavatkozástól, egy Európán

[154] Szlovéniát, Ausztriát, Olaszországot és az ellenségnek tekintett Németországot is beleértve.

[155] Az 1980-as évek második felében közvélemény-kutatást rendeztek az egyik jugoszláviai nagyvárosban. Választani kellett két feltételezett lehetőség, a nyugat-németországi munkaintenzitás és magas fizetés, és az akkori jugoszláviai munkateljesítmény és alacsony fizetés között. A megkérdezettek háromnegyed része az utóbbira szavazott.

belüli, gazdag Északnyugat–szegény Délkelet konfliktus bontakozhat ki, katasztrofális következményekkel földrészünk mindhárom régiójára.

A közép-európai országok másik nyugtalanító biztonsági problémáját a Szovjetunió szétesése utáni helyzet jelenti. Az exszovjet nemzetállami elkülönülés az európai térségben eddig viszonylag békésen ment végbe, de az utódállamok vitái a pontos határokról és a közös katonai örökség felosztásáról, valamint a kisebbségek bizonytalan politikai és rendezetlen jogi helyzete jövendő súlyos konfliktusok lehetőségét is magában rejti.

A *szovjet utódállamokban* 25 millió orosz él, Oroszország határain kívül. Legtöbben Ukrajnában (11 millióan, főként az Oroszországgal határos keleti területeken és a déli iparvidéken); össznépességen belüli arányuk Észtországban 30% és Kazahsztánban megközelíti a 40%-ot, relatív többséget alkotva. A retrográd erők és a nacionalizmus megerősödése elszakadáshoz és belháborúk egész sorához vezethet, melyekhez képest a volt Jugoszláviában folyó összecsapások – Gorbacsov szavai szerint – pikniknek tűnhetnek. Ezt látszik alátámasztani az észtországi orosz csapatok parancsnokának minapi kijelentése, hogy katonái fegyverrel is megvédik az ottani orosz etnikumot. A függetlenné vált államok kormányai – joggal – idegen testként kezelik a szovjet megszállás alatt oda települt-telepített több millió nem-baltit, és vonakodnak számukra megadni a szavazati joggal járó állampolgárságot. Különösen két réteg jelent reális veszélyt a gazdaságilag és katonailag egyaránt gyenge kis államok számára: a nyugdíjas és szolgálaton kívüli tisztek (csak Lettországban több tízezren vannak) és az orosz maffia. Mindkettő jól szervezett, kívülről támogatott és jelentős fegyveres erőt képvisel: az utóbbi nagyobb tűzerővel rendelkezik, mint a három balti állam kormánycsapatai. További konfliktusforrás, hogy 1940 után Észt- és Lettország területének 4, illetve 2%-át Oroszországhoz csatolták, s ezt most visszakövetelik.[156]

Moldávia és Románia egyesítését ellenzi a Dnyeszteren túli legfejlettebb országrész oroszlakta többsége – a harcok bármikor kiújulhatnak. A Kaukázus és Közép-Ázsia nem tartozik térségünkhöz, de az örmény–azeri, grúz–abház miniháborúnak és az iráni fundamentalisták által támogatott tádzsik ellenzéki erők betöréseinek destabilizáló hatását nem szabad lebecsülni. Nem csupán az orosz jelenlét és részvétel miatt, hanem elsősorban azért, mert ezek és az esetleges jövőbeli (fegyveres) konfliktusok mindenütt az ultranacionalista, antidemokratikus erők befolyását, támogatottságát növelik. A Nyugatot min-

[156] *The Promotion of Stability and Security in Europe.* Dr. Wolfgang Bötsch jelentése a budapesti EDU-konferenciára, EDU/1993/2266., 1993. szeptember 1–3., 20–22.

denekelőtt a volt szovjet atomarzenál sorsa érdekli, s valóban megvan a veszélye annak, hogy – legalábbis egy kis töredéke – szélsőségesek vagy közönséges bűnözők kezébe kerül, kiszámíthatatlan következményekkel.

A békés proliferációnak (előállítási ismeretek, hasadóanyagok átadása) is nagy a valószínűsége, úgyszintén egy a csernobilihez hasonló környezeti katasztrófának.[157] *A nagy létszámú volt szovjet – orosz és ukrán – hagyományos haderő sorsával együtt mindezek olyan kérdések, amelyek alakulását nemcsak a közvetlen szomszédságban, hanem világszerte aggódó figyelem kíséri.*

Közismert tény, hogy minden harmadik magyar határainkon kívül él, döntő többségükben a szomszédos államok Magyarországgal határos területem.[158] *Magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Ausztriában, Cseh- és Horvátországban, Szlovéniában 10 és 50 ezer között, államonként, így az oroszok után Európa második legnépesebb kisebbsége a magyar. A biztonsági kockázatot azonban nem viszonylag nagy számuk és határ menti elhelyezkedésük jelenti, hanem az, hogy a többségi nemzetek kormányai és törvényhozói nem hajlandók biztosítani kollektív (csoport) jogaikat*[159] *és kielégíteni autonómiaigényüket.*

Az alábbi táblázat első számsora az 1990–91-es népszámlálások hivatalos adatai; a zárójelben hitelt érdemlő becslések értékei. A magyar népesség aránya Erdélyben és a Partiumban 25, Dél-Szlovákiában 62, a Vajdaságban 17, Kárpátalján 12,5% a népszámlálási adatok szerint.

Romániában	1,620 ezer	7,1%	(2-2,1 millió)
Szlovákiában	567 ezer	11%	(720-750 ezer)
Szerbiában	345 ezer	3,3%	(380-400 ezer)
Ukrajnában	156 ezer	0,3%	(200 ezer)

[157] Ennek veszélye napról napra nő, az akadozó alkatrészellátás, a fegyelem meglazulása és a kezelőszemélyzet rossz ellátása, megélhetési gondjai miatt.

[158] Szlovákiában 550 km hosszú, 5–80 km széles, 9000 km²-nyi, összefüggő sávban él a magyarok 92,2%-a; Kárpátalján – az előbbi folytatásaként – a magyar határtól számítva 20 km-en belül 84%-uk. Az elnyomott kisebbségből legyen társnemzet – Magyarok Csehszlovákiában/Szlovákiában 1918–1992, *Együttélés*, Bratislava (Pozsony), 1992, 8., *Hungarians in Ukraine*, Cultural Association of Hungarians in Sub-Carpathia, March 1993, 2–3.

[159] Ezek közül a három legfontosabb az anyanyelven történő oktatás, óvodától az egyetemig; anyanyelvhasználat a hivatalokban és a közéletben, beleértve a családi és keresztnevet, a hely- és utcanévtáblákat, feliratokat, kétnyelvű nyomtatványok, anyakönyvezés, igazolványok és táblák formájában; anyanyelven történő tájékoztatás.

A magyar kisebbségi szervezetek és pártok[160] *általános követelései:*

- a (nyugat-)európai normáknak megfelelő törvényesség, élet- és vagyonbiztonság;
- az anyanyelv szabad használata a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban;
- teljes anyanyelvi iskolahálózat;
- anyanyelven történő tömegtájékoztatás (sajtó, rádió, tévé, könyvkiadás);
- a helyi, regionális és állami adókból való arányos részesedés;
- személyi-kulturális és területi autonómia.[161]

Valamennyien hitet tesznek a többpártrendszerű, pluralista polgári demokrácia, a jogállamiság, a piacgazdaság és a vállalkozás szabadsága mellett.

Az első, magától értetődő igényt indokolja a volt jugoszláv területeken dúló háború (amelynek átcsapásától félnek a Vajdaságban),[162] a magyarság és általában a kisebbségek számarányát meghaladó behívások, a horvátországi, boszniai menekültek – túlnyomórészt szerbek – betelepítése a magyarok házaiba, lakásaiba, a hatósági túlkapások és az azokat messze meghaladó megfélemlítés-elüldözés a felfegyverzett és törvényen felül álló félkatonai szervezetek, a csetnikek részéről Szerbiában és a szerb megszállás alatt álló, 1991-ig Horvátországhoz tartozó területeken.[163]

Romániában az elmaradt rendszerváltás következtében nem változott a hatalomgyakorlás antidemokratikus jellege, ami különösen a magyarokkal szemben érvényesül. Így nem vonták felelősségre vagy felmentették az 1989. decemberi mészárlásokat elrendelőket; a túlnyomórészt román görög katolikus egyház nem kapta vissza templomait, intézményeit; az 1990. évi márciusi,

[160] Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége; Együttélés, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Magyar Néppárt, Magyar Polgári Párt Szlovákiában; Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége.

[161] Az országonként eltérő körülmények miatt ezekhez speciális kívánságok is járulnak, így pl. Romániában az egyházi javak, iskolák és intézmények (könyv- és levéltárak) visszaadása; Szlovákiában az észak–déli irányú, mesterségesen szlovák többséget „előállító" járások (regionális adminisztratív egységek) határainak megváltoztatásával magyar többségű járások kialakítása; Szerbiában – hasonló igénnyel – az új közigazgatási egységek megszüntetése, a Vajdaság autonómiájának visszaállítása, a kényszersorozás leállítása, a behívottak leszerelése; Ukrajnában – Kárpátalján a Magyarországra való utazás megkönnyítése (új határátkelőhelyek megnyitása).

[162] Az 1993 júliusában Kis-Jugoszláviában járt EDU-küldöttség megállapítása: Bötsch-jelentés, 14.

[163] A nem-szerbek, így a horvátok, magyarok, csehek, szlovákok udvarába kézigránátot hajítanak, ablakaikon belőnek, halállal fenyegetve házaik elhagyására kényszerítik őket. A megszállt területeken a mozgást korlátozták, a magyar határon aknazárat létesítettek, az anyanyelvi oktatást megszüntették – s mindezt az UNPROFOR erők jelenlétében.

marosvásárhelyi magyarellenes pogrom szervezői-elkövetői büntetlenek maradtak, ugyanakkor néhány magyar tüntetőt hosszú börtönbüntetésre ítéltek; a házkutatások egész sorát rendezték magyar református templomokban és paplakokban, fegyvert keresve. Nem állították vissza a magyar nyelvű felsőoktatást, s a középiskolák működését is akadályozzák;[164] korlátozzák a gyülekezési és szólásszabadságot, az anyanyelv használatát, különösen azokban a városokban, amelyeknek polgármesterei a neofasiszta Vatra Romaneasca tagjai vagy támogatói (Kolozsvár, Nagybánya). Szenátorok gyalázzák Tőkés László püspököt, és koncentrációs táborok felállítását követelik a magyarok számára.[165] Természetes, hogy ilyen körülmények között az ottani magyarok egy tekintélyes része – a *vajdaságiakhoz, horvátországiakhoz* hasonlóan *csak két alternatívát lát: a beolvadást vagy az elmenekülést.*

Szlovákiában és *Ukrajnában* minőségileg más a helyzet, de ott sem érvényesülnek maradéktalanul a kisebbségi jogok. A Mečiar-kormány Szlovákiának az Európa Tanácsba történt felvételét követő napokban rendelte el a kétnyelvű helységnévtáblák leszerelését és a magyar névhasználatot megengedő törvényjavaslat visszaküldését a parlamentnek. Tervezetek születtek a magyar tanítási nyelv korlátozására is. Mereven elutasítják az autonóm magyar régiók koncepcióját. Ukrajnában a mindenkit sújtó, alapvető probléma a gazdaság szétesése, leállása. A pénz elértéktelenedése, a keresetek-nyugdíjak alacsonysága csak a hadigazdálkodást folytató Szerbiáéhoz hasonlítható. Jóllehet az 1991. december 1-jén megrendezett népszavazáson a kárpátaljai lakosság 78%-a voksolt „a különleges önkormányzatú közigazgatási terület", egyszóval az autonómia mellett, Kijevben erről hallani sem akarnak. A helyi őslakosság, a ruszinok (rutének, kisoroszok) ukrántól való különbözőségét is tagadják, s nem ismerik el önálló entitásként Következésképpen autonómiaigényüket is elutasítják csakúgy, mint a magyarokét egy magyar nemzetiségi körzet létrehozására Beregszász székhellyel.[166]

Az értetlenség és elutasítás nemcsak térségünkre jellemző. Sok nyugati közéleti személyiség sem tud vagy akar különbséget tenni a jogokért küzdők és az azokat megsértők között: mindkettőben „nemzeti viszálykodót" lát, mintha a többség és kisebbség közötti feszültséget a kétnyelvű táblák demokratikus igénye és nem azok önkényes tiltása okozná. Mintha a délszláv háborút a

[164] Nem kapják vissza régi épületeiket, tanulóik számát maximálják, igazgatóikat leváltják, s – a régi gyakorlatot követve – román tannyelvű iskolákkal vonják össze őket.

[165] The Condition of Hungarians in Romania.

[166] Beregszász járás és város lakosságának 81,4%-a szavazott az autonómia mellett 1991-ben.

szlovén függetlenségi nyilatkozat, és nem a Ljubljanára dobott első bomba indította volna el. Mintha a kisebbségi jogok és a nemzetiségi autonómiák védelmezői, valamint az „etnikai tisztogatás" kitervelői hasonszőrű bajkeverők lennének, akiknek közös jellemzőjük egyfajta balkáni elkülönítő, „törzsi központú" gondolkodás.[167]

A teljes gazdasági összeomlás, diktatúrák bevezetése-visszaállítása, a kisebbségekkel szembeni erőszakos fellépés milliós vagy több tízmilliós menekültáradatot indíthat el. Mivel a nagy nyugati államok csaknem mindegyike erősen korlátozta a menekültek befogadását – legutóbb Francia- és Németország – vagy eleve nagyon keveset bocsátott be (USA, Nagy-Britanma), ennek terhe is a közép-európai kis államokra szakad, amely alatt összeroppanhatnak.

Különösen nehéz helyzetben van Magyarország. A szomszédos országok magyarjai közül az elmúlt évtizedben, s különösen 1988–91 óta egyre többen és többen keresnek és találnak menedéket, megélhetést az anyaországban. Szülőföldjük elhagyására kényszeríti őket a velük szemben alkalmazott diszkrimináció, az egyre romló gazdasági helyzet (Románia, Ukrajna) a fenyegetettség, a közvetlen életveszély (Horvátország, Szerbia).

Jelenleg Magyarországon 65-70 ezerre tehető a menekültek száma; közülük 5424-en folyamodtak menekültstátusért, amely gyakorlatilag a magyar állampolgárokat megillető jogokat és kedvezményeket biztosítja.[168] További 5000 „menedékes" (asylum-seekers) ellátásáról gondoskodik a magyar állam a menekülttáborokban. A családoknál, ismerősöknél meghúzódott, egyházi-társadalmi segélyből élők, nyilvántartásba nem vett, katonai és frontszolgálattól menekülők (főleg Szerbiából, de újabban Ukrajnából is) száma ennek többszöröse. 1991 végén a volt Jugoszláviából érkezetteket 50 ezer főre tették; ebből 20 ezer a behívás elől menekült el.

A második világháborútól 1987-ig Magyarország – a többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan – inkább kibocsátó, mint befogadó állam volt.[169] A Ceauşescu-rezsim utolsó éveiben mind több és több romániai magyar me-

[167] A leegyszerűsítő, az agresszort és áldozatát egyaránt elítélő vélekedésre idézünk Pinheiro EK-biztos beszédéből a korfui konferencián (The EC and the Balkans) 1993. július 4-én. „A jugoszláv tragédia... példája a nacionalizmus őrültségének."

[168] Letelepedési, szociális segély, kedvezményes lakásvásárlási hitel, egészségügyi ellátás, ingyenes magyar – vagy igény szerint anyanyelvi – oktatás. Csupán két megszorítás érvényesül: nincs választójoguk, és nem teljesítenek katonai szolgálatot.

[169] Közismert, hogy 1945-től az 1980-as évek végéig mintegy 650 ezren hagyták el az országot: menekülők, kitelepítettek, „disszidensek"; egyedül az '56-osok negyedmillióan voltak. Ugyanakkor nálunk talált otthonra 300 ezer menekült, kiutasított, áttelepített; döntő többségükben a szomszédos államok magyar etnikumából.

nekült át; ők indították el azt a folyamatot, amelyet a kommunizmus összeomlása méginkább felerősített, melynek során Magyarország évtizedünk elejére befogadó, célországgá vált. 1988 és 1992 között közel 120 ezer menekült ellátásáról kellett gondoskodnunk.[170]

Ez a felismerés vezetett csatlakozásunkhoz 1989. október 4-én a menekültek jogi helyzetét rendező, 1951. évi genfi egyezményhez és az 1967-es new yorki jegyzőkönyvhöz.[171] Azzal egy időben megalakult a Menekültügyi Hivatal, majd 1991-ben a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság. Az állami költségvetés a menekültszolgálatot 1988-ban 300 millió, 1992-től évi 1 milliárd forinttal támogatja. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, kormányok, alapítványok, szervezetek, magánszemélyek is több millió dollárt utaltak át

A migráció a bizonytalanság, a veszélyeztetettség jele és terméke. A VMDK és a Menekültügyi Főbiztosság előrejelzései szerint már a közeljövőben három nagy, összességében több százezres menekülthullám érkezésére kell felkészülnünk:

- a Vajdaságból s annak is főként bánsági részéből, az éh- és fagyhalál elől otthonukat elhagyni kényszerülők;
- a horvát–bosnyák konfliktus miatt nagyarányú muzulmán beáramlás, Horvátországból is;
- a Nyugat- és Észak-Európából kiutasítottak.

Ha bekövetkezik, az példa nélküli kihívást jelent majd az egyébként válságos helyzetben lévő magyar gazdaság és szociális ellátás számára.[172]

A menekültügy speciális, csak a németországihoz hasonlítható vetülete, hogy a magyar nemzetiségű/származású politikai és gazdasági menekültek

[170] 1988: 13.173
1989: 17 448
1990: 18 283
1991: 53 359
1992: 16 202 fő;
1990-ig több mint 90%-uk Romániából jött, 1991-től hasonló arányban a volt jugoszláv területekről.

[171] Földrajzi korlátozással: viszonylag szegény ország lévén, hazánk csak európai menekültek befogadására vállalkozott. Az Európán kívüliek jogvédelmét az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának budapesti irodája látja el.

[172] Érthető okokból meg kellett szigorítani a beutazás feltételeit; erre 1990 októberében került sor. Az országunkra nehezedő bevándorlási nyomást érzékelteti, hogy 1993 első felében közel félmillió embert fordítottak vissza a magyar határról, közülük 400 ezer román állampolgárt. Ennek s a nemzetközi embercsempész bandák működésének következtében ugrásszerűen megnőtt az illegális határátlépők száma (1993 első felében 5341), elsősorban Romániából és a volt Jugoszláviából.

többsége Magyarországon kíván letelepedni.[173] Számukra viszonylag könnyen és gyorsan megszerezhető a magyar állampolgárság az újonnan elfogadott állampolgársági törvény szerint is.

A gazdasági okokból elvándorlók egy része legális és illegális munkavállalással igyekszik megvetni a lábát. 1991-ben több mint 33 ezer külföldi állampolgár rendelkezett magyarországi munkavállalási engedéllyel; 1992-ben ehhez járult újabb 20 ezer, 6–12 hónapig érvényes engedély. Nyílt titok, hogy a „feketén" munkát vállalók száma ennek többszöröse.[174] Új jelenség a kínaiak tömeges megjelenése; döntő többségük a kereskedelemben és a szolgáltatásban helyezkedik el sikeresen, mert megítélésük szerint Magyarországon nincs sem nyílt, sem lappangó idegengyűlölet

A magyarországihoz hasonló a helyzet Lengyelországban, Csehországban, valamint Szlovákiában. A Pozsonyban működő ruszin emigráns kormány illetékesei szerint „a bevándorolt ukránok népirtást folytatnak ellenük, s ennek hatására kb. 100 ezer ruszin menekült át Szlovákiába: csak Kassán 40 ezren élnek."

A cseh és szlovák viszonyt súlyosan megterheli a menekültügy. A szövetségi állam szétválása előtti hónapokban több tízezer cigány (roma) telepedett át Szlovákiából Csehországba, ahol ma 200 ezren élnek túlzsúfolt lakásokban, szociális segélyből; körükben magas a bűnözés és a prostitúció. A tervezett állampolgársági törvény követelményeinek (ötévi állandó csehországi lakás és büntetlenség) 80%-uk nem felel meg, Szlovákia pedig nem hajlandó őket visszafogadni. Képviselőik apartheidről beszélnek, rasszizmusról, pogromok lehetőségéről, sőt likvidálásról, s a cigányellenességnek valóban vannak látható megnyilvánulásai.[175] Túldramatizálva a helyzetet, „Közép-Európa palesztinjaivá" válhatnak 1994. január 1-je után, táborlakókká, ha a cseh állam beszünteti a szociális segélyek folyósítását s Németországhoz hasonlóan kiutasítja őket

[173] 1989-től 20 760-an nyerték el/vissza a magyar állampolgárságot. 1992. április 1-jétől több mint 26 ezren nyújtottak be ilyen irányú kérelmet. (1993 júliusában 554 esetből 146-ot utasítottak el.) A Belügyminisztérium állampolgársági ügyosztálya havonta 1500-2000 üggyel foglalkozik. Különleges terhet ró a magyar egészségügyre a Romániából áthozott AIDS-es gyermekek kezelése: évente és személyenként 140 ezer USD, s jelenleg 16-an vannak. (Magyar állampolgárságú AIDS-es gyermek nincs.)

[174] Az engedélyek több mint felét romániai magyaroknak adták ki; egyre többen jönnek a jugoszláv utódállamokból, Ukrajnából, Szlovákiából és Lengyelországból. A munkavállalók több mint kétharmada fizikai munkát végez.

[175] Közbiztonsági okokra, a bűnözés megelőzésére hivatkozva több településen utazási korlátozásokat, éjjeli kijárási tilalmat vezettek be, s gyakoriak a „Cikani do plynu" – „Cigányokkal a gázkamrába" feliratok.

mint illegális bevándorlókat A származási országok, Szlovákia és Románia nem fogadják be őket, másrészt a cigányok sem akarnak visszamenni.[176] Hivatalos becslés szerint ma Csehországban 100-150 ezer menekült él, de közülük csak igen kevesen folyamodtak menekültstátusért, mert tovább akarnak jutni, egy gazdagabb nyugati országba. A cseh illetékesek véleménye szerint a megoldást a visszafogadási egyezmények (readmission agreement) átfogó rendszere jelentené. Egy ilyen, sokoldalú egyezmény megkötését szorgalmazzák az úgynevezett tranzitországok (az említettek mellett Lengyelország és Szlovénia is), amely a menekültek szervezett visszaszállítását szabályozná származási országukba. Az EK-hez való csatlakozás folyamatában ezek az államok is csatlakoznának a Schengeni Egyezményhez.[177]

Lengyelországba százezerszámra igyekeznek bejutni lengyel származásúak (vagy magukat annak kiadók) a szovjet utódállamokból, főként Ukrajnából és Fehéroroszországból (Belarusz). Szűrésükre szigorú vizsgálati módszereket (részletes, lengyel nyelvű kérdőív) dolgoztak ki. Több tízezerre tehető a Lengyelországban rekedt vagy (Svéd- és Németországból) oda visszatoloncolt romániai cigányok száma – helyzetük a csehországihoz hasonló.

A volt jugoszláv területeken folyó módszeres népirtás miatt több mint 2 millióan hagyták el szülőföldjüket. A háborút viselő Szerbia és Horvátország terheit tovább növeli a 670, illetve 600 ezer menekült,[178] az utóbbi helyen részben boszniai muzulmánok. Ezek többsége haza akar térni, ha ezt bántatlanul teheti. Az élet- és vagyonbiztonságon túl azonban széles körű újjáépítési programra is szükség van, mert a közlekedési vonalak mellett a termelőberendezések és a lakóépületek is elpusztultak – s ez csak nemzetközi összefogással és támogatással valósítható meg, a béke helyreállítását követően. A rendezésnél figyelembe kell venni a boszniai muzulmánok, a relatív többségben lévő népcsoport jogos gazdasági-stratégiai érdekeit is. Ha ezt bármilyen meggondolásból elmulasztják, ők válhatnak „Európa palesztinjaivá, sokkal inkább, mint a cigányok.

A háború, az etnikai tisztogatás Koszovóra való kiterjesztése maga után vonná Albánia (esetleg Görög- és Törökország) bekapcsolódását. Ez valószínűsíthető, de biztosra vehető egy újabb, több milliós albán-muzulmán menekültáradat megindulása, elsősorban Olasz-, Görög- és Törökország felé.

[176] Jóllehet Németország 30 millió német márkát ajánlott föl repatriálásukra.

[177] Bötsch-jelentés, 7–8., 30–31.

[178] Ebből 300 ezer a Vajdaságban. Szlovéniában 90, Macedóniában 80 ezerre teszik a menekültek számát.

A menekültek segélyezése, sőt befogadása is csak tüneti kezelés. A kiváltó okokat (háborúk, éhínség, szegénység, létbizonytalanság, elnyomás, a kisebbségek jogfosztottsága) kell megszüntetni ahhoz, hogy a menekültkérdés megszűnjön az egyik legsúlyosabb világméretű probléma, az egyik legfenyegetőbb destabilizáló tényező lenni Európában. Cseh-, Lengyel- és Magyarország kétszeresen is támogatandó például szolgálnak: egyrészt mint befogadó államok, másrészt mint politikailag stabil országok, ahol az emberek pénzt tesznek félre, mert bíznak jövőjükben, és nem akarják elhagyni szülőföldjüket.[179]

Mi lehet a megoldása az itt felvetett problémáknak, hogyan előzhetők meg a potenciális konfliktusok? Nincsenek örök és megváltoztathatatlan határok; a Helsinki Záróokmányban szerepel a határok békés úton való megváltoztathatósága, s a Balladur-terv is kilátásba helyez kisebb határmódosításokat, a történelmi előzmények és a jelenlegi helyzet ismeretében azonban kimondhatjuk: nem a határok újrahúzásával, mert az aligha érhető el közmegegyezéssel.[180]

Egymást feltételező-kiegészítő, kétirányú folyamat hozhat megoldást, integráció és regionalizáció. A nemzetállamok Európája helyett messzemenő önkormányzattal, autonómiával rendelkező régiók Európáját kell megalkotni, az egységesebbé váló Európai Közösségeken belül. Ez az integráció, egységesülés legyen mielőbbi és teljes körű: politikai és védelmi. Tudatosítani kell a nyugati politikacsinálók körében, hogy Közép-Európa valóban demokratikus államainak integrálása nem elsősorban gazdasági-pénzügyi kérdés, hanem politikai-biztonsági ügy.

A gazdag és többségükben semleges EFTA-országok évtizedünk közepén várható felvétele után a visegrádi országcsoportnak kell következnie. Közép-Európa a szemünk láttára születik újjá.

Lengyel-, Cseh- és Magyarország (az északi területein létrejött Szlovákiával) 1100 éve Európa, a nyugati keresztény kultúrközösség tagja. Mentalitásunk, fejlettségünk hasonló, szándékunk megegyező: mielőbb visszanyerni helyünket az európai népek családjában. Több példa is azt bizonyítja (a Benelux, a skandináv és az ibériai államok), hogy könnyebb és előnyösebb először egy jól működő regionális kooperációt kialakítani, s csak azt követően, együttesen belépni a nagyobb közösségbe.[181]

[179] Jiři Dienstbier előadása a cseh Helsinki Polgári Társulás konferenciáján, Čelákovice, 1993. május 23.

[180] A Carrington és Vance–Owen-rendezési tervek kudarca. Azt mutatja, hogy nemzetközi nagyhatalmi nyomás sem elegendő.

[181] „Ha tényleg nem léphetünk be 10-15 évig – s ez senkinek sem sürgős, csak nekünk –, le kell ülnie a négy kormánynak, és meg kell csinálni egy közép-európai integrációt, esetleg Szlovénia

A közép-európai együttműködés ma jórészt a kezdeteknél tart. Államközi példái a visegrádi négyek kapcsolata, illetve a Közép-Európai Kezdeményezés néven tovább folytatódó hajdani Hexagonálé. A két nyitott, laza (nem szövetségszerűen zárt) országcsoportosulásnak hasznos kiegészítője lehet a már részeredményeket is felmutató tájegységközi Alpok–Adria együttműködés vagy a ma még inkább tudósi elképzelésként, javaslatként létező Kárpátok–Tisza interregionális terv.

Egy olyan térségben, amelyet általában a szétesés, bomlás irányzatai jellemeznek, a stabilitást szolgálja minden olyan összefogás, amely a demokrácia közös értékei alapján törekszik az államközi kapcsolatok sokoldalú fejlesztésére. Ezen országok geostratégiai helyzetének hasonlósága a stabil és instabil Európa határvonalán, a politikai és gazdasági rendszerváltozásban elért eredményeik, de problémáik, nehézségeik közössége is, alapot adnak az együttműködéshez számos téren, így a gazdaság és a biztonságpolitika területén is.

Meggyőződésünk, hogy a nyugati államok érdeke is segíteni az új közép- és kelet-európai demokráciáknak, hogy megszilárdítsák szabadságukat, erősítsék együttműködésüket, gyorsítsák felzárkózásukat a kontinens nyugati feléhez s hogy – jó esetben az ezredfordulóra – teljes jogú tagjaivá válhassanak a Nyugat-európai Uniónak, a NATO-nak és az Európai Közösségnek. A biztonság egy és oszthatatlan – s ez kiemelten érvényes Nyugat- és Közép-Európára. Nyugat-Európa és általában a Nyugat biztonsága elválaszthatatlan térségünkétől.

E forgatókönyv ellen általában három ellenvélemény fogalmazódik meg:

- figyelmen kívül hagyja az orosz (jogosnak feltételezett) biztonsági érdekeket;
- egy későbbi időre tolja ki a térség többi, (részben) balkáni államának bekapcsolását az összeurópai folyamatokba;
- „Elég nekünk egy Görögország is" – utalva a görög–török viszályra.

Ami az elsőt illeti: Közép-Európa – a Balkántól eltérően – nem tartozott és tartozhat az orosz érdek- és befolyási övezetbe.

Ha voltak hosszabb-rövidebb időszakok, amikor az orosz-szovjet befolyás érvényesülhetett, sőt megszállásra is sor kerülhetett, az csak Lengyelország meggyengülése, államiságának felszámolása idején következhetett be. A mi életünkben pedig azért, mert a nyugati hatalmak – elsősorban az Egyesült

bevonásával, amely fejlettebb, mint Szlovákia." G. Schöpflin megállapítása; lásd a 145. sz. lábjegyzetet. „Ha be akarjuk bizonyítani, hogy érettek vagyunk az európai együttműködésre, akkor azonnal a Benelux államokéhoz hasonló regionális együttműködést kell megcélozni. ...Legyen egy »kemény mag«, vagyis mielőbb jöjjön létre a »régiók Európájának« kelet-közép-európai modellje." Stadler János: Régiók Európája, *Magyar Nemzet*, 1990. október 6.

Államok – a saját és az itt élő népek érdekeivel szöges ellentétben a térséget a teheráni és jaltai megállapodásokkal kiszolgáltatta a sztálini diktatúrának.

Kelet-Közép-Európa és a Balkán évezredes megosztottsága, különbözősége történelmi tény és jelenkori adottság, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. A mesterséges államalakulat, Jugoszlávia mindkét szétesése, milliós ember- és több milliárdos anyagi veszteséggel meggyőző bizonyítéka ennek. Szlovénia Nagy Károly óta (Nyugat-)Európa, az osztrák birodalom része; szellemisége, gazdasági fejlettsége, demokratikus berendezkedése alkalmassá és méltóvá teszik arra, hogy a visegrádiakkal egy időben, sőt esetleg Szlovákiát megelőzve legyen az euroatlanti integrációs szervezetek tagja. Horvátország, Szerbia, Románia és Ukrajna esete bonyolultabb. Mindegyik államnak vannak közép-európai hagyományokkal rendelkező részei: Horvátországnak a legtöbb, Ukrajnának a legkevesebb. Az államhatárok lebontásának folyamatában ezek a területek[182] gyorsabban és eredményesebben zárkózhatnának fel a már integrált szomszédos térségekhez – ez is a nemzetállamok felszámolásának irányában hat.

Szakértők (Z. Brzezinski, G. Schöpflin) előrejelzése szerint a balti államok – ahol a regionális együttműködés kiépítése gyors ütemben halad, nem lebecsülendő svéd és finn közreműködéssel – csatlakozása megelőzheti Horvátországét, Szerbiáét, Romániáét és Bulgáriáét (ha a jelenlegi államformációkban gondolkodunk, s nem veszünk számításba egy lehetséges balkáni konföderációt). Ez utóbbiak belépésére 2010 es 2030 között kerülhet sor, reális számítások alapján.

Az ellenpéldát egyébként éppen Görögország szolgáltatja: csak földrészünk természetellenes megosztottsága tette lehetővé, sőt szükségessé NATO- (1951) és EK- (1981) tagságát. A nyugat-európai fővárosokban egyre többen adnak hangot annak a felismerésnek, hogy Görögország felvétele elsietett, sőt elhibázott volt: gazdasági-társadalmi integrálódása vontatott, a folyósított segélyeket nem megfelelően használták fel – tehertétel mind a NATO, mind az Európai Közösség számára.

Természetesnek vehetjük, hogy ugyanezekben a nyugati kormányzati központokban el akarják kerülni a térségünkre sajnos jellemző nemzeti-kisebbségi konfliktusok „integrálását" államainkkal együtt. Olyan vélemény is elhangzott, hogy Magyarország jöhet, de csak ha „kívül hagyja" a magyar kisebbségek ügyét, érdekvédelmét Ez nyilvánvalóan kivihetetlen, egyrészt, mert Szlovákia

[182] Horvátország nem szerblakta túlnyomó többsége; a szerbiai Vajdaság, Bácska és Bánság; Romániában a történelmi Magyarországhoz tartozott területek és Erdély; Ukrajnában Kárpátalja és a görög katolikus Nyugat-Ukrajna (Volhínia–Bukovina Lwow-Lemberggel).

is érintett, másrészt, s ez a fontosabb, a kisebbségek helyzetének mindenkit kielégítő rendezése alapvető biztonsági követelmény.

Ezért a magyar kormány támogatja a szomszédos országokban működő legitim magyar szervezetek által kidolgozott autonómiatervezeteket, mert meggyőződéssel vallja, hogy a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak biztosítása lehetőséget ad a konfliktusok békés rendezésére és előfeltétele az európai biztonság megteremtésének.

Példaként szolgálhat a *Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének 1992 áprilisában elfogadott, háromlépcsős autonómiatervezete.*

1991 végén, 1992 elején folytak a felbomlott jugoszláv államszövetség köztársaságainak, nemzeteinek és nemzeti kisebbségeinek viszonyát rendezni kívánó brüsszeli és hágai tárgyalások Lord Carrington elnökletével. Az úgynevezett Carrington-dokumentum – az utolsó, amely összjugoszláv szintű megoldást próbált találni a további együttélésre – a horvátországi (krajinai) szerbek követeléseinek kielégítésére előirányozta: „az önkormányzás különleges státusával ruházzák fel mindazon területeket, ahol a nemzeti vagy etnikai csoporthoz tartozó személyek többséget alkotnak", és saját

- oktatási rendszer,
- törvényhozó testület,
- közigazgatási struktúra, benne a regionális rendőrség, valamint
- bíróság felállításáról

rendelkezett, biztosítva az önálló terület- és gazdaságfejlesztést.

Ezen az alapon dolgozta ki a vajdasági magyarok európai szinten politizáló vezetősége a maga háromlépcsős autonómiatervezetét, amelynek fokozatai:

1. A területhez nem kötött személyi-kulturális autonómia, amely az egyéni, emberi jogokra épülne, s az egyházak tevékenységéhez hasonlóan működne. Vezető szervei lennének: a magyar népcsoport egésze (pontosabban az autonómiához csatlakozók) által választott
   - képviselőtestület (parlament),
   - önkormányzati tanács,
   - az önkormányzat elnöke.

   Ez a szervezet felügyelné és működtetné az anyanyelven történő oktatást, művelődést és tájékoztatást, amelynek költségeit az állami és helyi adóbevételeknek a magyar kisebbség lakosságon belüli részarányának megfelelő hányadából fedeznék.
2. A helyi önkormányzat védené és valósítaná meg a gyakorlatban a kisebbségi jogokat az olyan településeken, ahol egy adott nemzeti kisebbség

alkotja a többséget Az egymástól távol fekvő, elszigetelt nemzetiségi településeknek ez a különleges státusa azért nagy jelentőségű, mert a magyarok egyharmada s a többi nemzeti kisebbség nagy többsége ilyen településeken, szétszórva él.

3. A Magyar Autonóm Körzet magába foglalná a (korábbi) hét, magyar többségű és összefüggő területet alkotó adminisztratív egységet („községet") a legjelentősebb településekkel. A három hivatalos nyelv a magyar, a horvát és a szerb lenne. A négy évre választott körzeti képviselő-testület, a területi tanács és az elnök Szabadkáról irányítaná a körzet életét.

Hatáskörük kiterjedne:

- a gazdasági és szociális ügyekre, beleértve a tervezést, a pénzügyeket és a környezetvédelmet;
- az igazságszolgáltatásra és a rendfenntartásra (rendőrség felügyelete);
- az oktatásra, művelődésre és tájékoztatásra.

Az autonómiák e hármas, egymást kiegészítő rendszere tudná csak biztosítani az egyéni és kollektív (csoport)jogok gyakorlati megvalósítását, mivel az autonóm körzet optimális esetben is csak a magyarok 56%-át egyesítené, de 34 távolabb fekvő, magyar többségű település a helyi önkormányzaton, míg a szórványban (lakóhelyén is kisebbségben) élő 28% pedig csak a személyi autonómián keresztül érvényesíthetné jogait. Mindezek teljes összhangban vannak az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvének ajánlásával az Emberi Jogok Európai Konvenciójához,[183] és beépíthető az Európai Kisebbségi Chartába. Az autonómiáknak ez az összefüggő rendszere az önkormányzatra épül, a legdemokratikusabb társadalomszervezési formára, lehetőséget nyújtva különböző etnikumok feszültségmentes együttélésére egy államkeretben, a svájci, finnországi és dél-tiroli, jól működő modellek nyomán.

A polgárháborús viszonyok és a szélsőséges szerb nacionalizmus térnyerése ellenére a vajdasági magyaroknak van bizonyos esélyük arra, hogy céljaik egy részét elérjék. Egyrészt, mert nem kérnek sem többet, sem kevesebbet, mint a horvátországi szerbek, és ezek a követeléseik szerepelnek nemzetközi dokumentumokban. Bármilyen szintű exjugoszláv vagy nemzetközi tárgyalás napirendjére kell, hogy kerüljenek – a koszovói albánok kérdésével együtt – egy

[183] „Azokban a körzetekben, ahol többségben vannak, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk lesz arra, hogy megfelelő helyi vagy autonóm hatóságokkal vagy különleges státussal rendelkezzenek." II. cikkely, az Európa Parlament 1201. ajánlása, elfogadva 1993. február 1-jén.

átfogó rendezés keretében. Kérdéses, persze, lesz-e erő a tárgyalóasztalnál elfogadottak kikényszerítésére s nem lesz-e túl késő a már most reményvesztetten távozásra készülő tíz- és százezrek számára.

A romániai, szlovákiai és ukrajnai magyar pártok és szervezetek által kidolgozott autonómiatervezetek lényegében megegyeznek a VMDK-éval, az eltérő viszonyokból következő változatokkal.

Szlovákiában kisebbségből társnemzetté kívánnak válni, és teljes: helyi, regionális és országos önkormányzati rendszert akarnak kiépíteni; az egymáshoz területileg kapcsolódó önkormányzatok társulásával magyar autonóm régiók jönnének létre.

Kárpátalján – a vajdasági szerb demokratikus ellenzékhez hasonlóan – a ruszinok és a szórványban élő magyarok küzdenek legelszántabban az egész terület autonómiájáért. A KMKSZ támogatja egy olyan, területi autonómia kiépítését, amely felölelné a tömbben (a beregszászi és a szomszédos járásokban) élő magyarságot, ezzel együtt azonban szorgalmazza az egész Kárpátaljára, tehát a szórványmagyarságra is kiterjedő, személyi elvű autonómiát is. Ennek keretében jöhetne létre és működhetne a magyar oktatási és kulturális önigazgatás intézményrendszere.

Az RMDSZ 1993. januári kongresszusán a területi autonómia kifejezést a románok számára is elfogadhatóbb „regionális önigazgatás" terminussal helyettesítették.[184]

Bár valamennyi magyar kisebbség igényli a személyi-kulturális mellett a területi autonómia valamilyen formáját, látnunk kell, hogy az önrendelkezés autonómiában testet öltő igénye összeegyeztethetetlen a (balkáni) nemzetállam koncepciójával és a mai kormányzati gyakorlattal.

Az autonómiák, az etnoregionális önkormányzatok kompromisszumnak is felfoghatók: mind a többségi nemzet, mind a kisebbség lemond az önrendelkezés teljes végrehajtásáról, tehát egyfelől az erőszakkal „homogenizált" nemzetállam megteremtéséről, másfelől az anyaországhoz való csatlakozásról vagy önálló állam alapításáról. Megoldást tehát a „korlátozott önrendelkezés" érvényesítése hozhat, hatalomlebontással és hatalommegosztással. Ugyanakkor világosan és egyértelműen ki kell jelenteni: a területi autonómia nem az elszakadás első, hanem az egyéni és kollektív kisebbségi jogok érvényesítésének utolsó, betetőző lépcsőfoka.

[184] Vogel Sándor: *A kisebbségi jogok kodifikációjának lehetőségei Európában*, Budapest, Teleki László Alapítvány – Magyar Külügyi Intézet, 1993. március, jegyzetek 4. o.

A térség nemzeti kisebbségeinek, el nem ismert etnikumainak – a magyaroknak, ruszinoknak, a Szandzsák muzulmánjainak – jogos igényei ma még az önkormányzat és autonómia különféle formáival kielégíthetők. E kisebbségek (a koszovói albánoktól eltérően) lojálisak az államhoz, amelyben élnek, részt vesznek a választásokon, a politikai életben. A többségi, uralkodó nemzetek szűkkeblűsége, kizárólagosságra, nemzeti egyöntetűségre való törekvése azonban radikalizálhatja, a szélsőségek felé lökheti őket, s akkor térségünk valóban balkanizálódhat, végleg leszakadva Európáról. Ez a radikalizálódás az anyaországokban is bekövetkezhet, etnikai tisztogatás és/vagy a határon túli nemzetrészek elleni háborús cselekmények hatására.

Itt kell elmondanunk, hogy a szomszédos országok (Románia, Szlovákia) politikusainak és tömegtájékoztatásának visszatérő vádjai ellenére ma Magyarországon nincs talaja a területi revíziónak. A Magyar Külügyi Intézet által szervezett közvélemény-kutatás meglepő eredménnyel számolt: 1000 megkérdezettből mindössze hatan támogatták az erőszakos határváltoztatást, s csupán 2-3% volt a békés megváltoztatás mellett, tehát a magyarok nem revizionisták, óriási többségük elfogadja a fennálló határokat.

A személyi-kulturális és önkormányzati-területi autonómia megadása természetesen csak az egyik, jóllehet legfontosabb módja lehet a kisebbségi jogok gyakorlati megvalósításának, a határok jellegének párhuzamos megváltoztatásával. Az is nyilvánvaló, hogy a kollektív csoportjogok fogalmának a nemzetközi jogba való bevezetése nélkül hatékony kisebbségvédelem nem képzelhető el.[185]

A kisebbségi jogok megsértése esetén a nyilvánosság tájékoztatásának és a nyomásgyakorlásnak eredményes eszköze lehetne a magyar kisebbségi szervezetek által javasolt Európai Kisebbségi Karták és Parlament. Ennek a Balladurterv (az Európai Stabilitási Egyezmény) tanácsadó, konfliktusmegelőző és jelentő szerepet szán, sajnos csak az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretében, egy már meglévő funkció hatáskörének bővítésével. Csak remélhetjük, hogy ez a felvetés kifejezi az Európai Közösség érdekeltségét Közép-Európa stabilitásában és biztonságában.[186] Szóba jöhet még egy választott döntőbíróság felállítása az Európa Tanács és/vagy az EBEÉ szerveként.[187] A gazdasági előnyök mellett a kisebbségi problémák megoldásának keretéül szolgálhat a határok átjárhatósága, lebontása és a határ menti, regionális együtt-

[185] Uo., 37.

[186] Fülöp Mihály: *Az Európai Stabilitási Egyezmény és a magyar válasz*, MK, 1993. augusztus, 3.

[187] Tabajdi–Szentesi, i. m., 14.

működés.[188] Ennek része lehet egy, az EK által garantált sokoldalú, regionális kisebbségvédelmi egyezmény, Magyarország és szomszédai részvételével.[189] Időben ezt megelőzhetné az Északi Tanácshoz hasonló Közép- és Kelet-Európai Tanács megalakítása a gazdasági kooperáció, az EK-hez való felzárkózás és a kisebbségi problémák rendezésének elősegítésére, térségünk biztonságának erősítésére.[190]

Végezetül két, biztonságpolitikával kapcsolatos megjegyzés: a nemzet, nemzetállam, többség-kisebbség, egyéni és kollektív jogok, önrendelkezés, autonómia a biztonság és stabilitás elsőrendű összetevőivé, meghatározóivá váltak az elmúlt néhány évben. Fontosságukat Nyugaton is felismerték: magas szintű NATO- és EK-tanácskozások, nemzetközi konferenciák napirendjén szerepelnek, a legbefolyásosabb kutatóintézetek készítenek tanulmányokat e témakörből. Általános egyetértés alakult ki, amely szerint a türelmetlen és erőszakos nacionalizmus a stabilitást veszélyezteti.

Magyarországon a határainktól délre folyó fegyveres konfliktusok és a sok helyen létükben fenyegetett magyar kisebbségek miatt mindezeknek még nagyobb jelentősége van. Külpolitikánk egyik meghatározó eleme – s ebben teljes az egyetértés a kormányzó és az ellenzéki pártok között – a szomszédos országokban élő magyarok érdekeinek védelme, életkörülményeik javítása.

Ezek a meggondolások biztonságpolitikánk kialakításában is jelentős szerepet játszanak. Védelempolitikánk alapelvei között azonban említés sincs a kisebbségekről, bizonyítva, hogy a felelős magyar államférfiak e problémák megoldásánál kizártnak tartják katonai erő alkalmazását.[191] Magyarország az erőszakos eszközök (elüldözés az etnikai összetétel megváltoztatására) helyett a tárgyalásokat tartja a vitás kérdések rendezése és a béke fenntartása egyedül elfogadható megoldásának.

Megjelent: *Gazdaság és Társadalom*, 1994/6, 88–119.

[188] Arday Lajos: Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása, in Balla Bálint (szerk.): *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1990, 185–186., 189–191., 201.; Éger György: Regionalism and Minorities, in Ethnic Life and Minority Cultures, *Uppsala Multiethnic Papers* 28. sz., 9–12.

[189] Fülöp, i. m. 6.

[190] Tabajdi–Szentesi, i. m. 17.

[191] Basic Principles of the Security Policy of the Republic of Hungary Fact Sheets on Hungary Ministry of Foreign Affairs, 1993/4; Basic Principles of National Defence in the Republic of Hungary Fact Sheets, 1993/9.

Kisebbségek és autonómiamodellek

A népcsoportok, nemzeti és vallási kisebbségek autonómia, belső önkormányzat, „home rule"-igénye és azok törvényi-alkotmányos formában való kielégítése nem új keletű, 20. századi jelenség: a francia forradalom és a nemzetállamok létrejötte előtt egész Európában általános volt, Írországtól Erdélyig.

A történelmi Magyarországon ilyen, területhez kötött és belső önkormányzatot biztosító autonóm státussal rendelkeztek az erdélyi szászok, a kunok, a jászok, a Bocskai által telepített hajdúk, és az 1690–91-es *Diploma Leopoldinum* birtokában a határőrvidéki szerbek (Kikindai kerület). Hasonlóképpen egyházi autonómiát élveztek (a katolikus mint államvallás mellett) a görögkeleti és a protestáns egyházak. Ezek az autonómiák biztosították évszázadokon át – a Deák–Eötvös-i szóhasználattal élve – a magyar, pontosabban hungarus (csehül és szlovákul uherský) politikai nemzeten belül az egyes nemzetiségek (amelyek egyike volt a magyar is) fennmaradását, nyelvük és vallásuk megtartását, sőt időnként – bécsi ösztönzésre – az erdélyi és magyarországi szabadságküzdelmek elleni fegyveres fellépésük lehetőségét.

A két Balkán- és az első világháború széttörte a multinacionális birodalmakat, de a wilsoni elveket és az önrendelkezést félredobva nem jöhettek létre megközelítően etnikai határokkal rendelkező nemzetállamok, mivel 1919-ben, Párizsban a rendező elv a „kisebb szövetségesek" igényeinek kielégítése és ebből következően soknemzetiségű államaik életképességének biztosítása volt. Megoldatlan maradt az államalkotó szláv népek viszonyának rendezése, amely magában hordta a későbbi felbomlás fenyegető lehetőségét.

A nyugati hatalmak – részben saját rossz lelkiismeretük megnyugtatására – a békeszerződések aláírásakor keresztülerőszakolták a nemzeti és vallási kisebbségek kollektív jogainak (elemi iskolai anyanyelvi oktatás, kisebbségi egyházak, intézmények, szervezetek szabad működése, a kisebbségek arányos részesedése a befolyt adókból) törvénybe iktatását, sőt a panasztétel lehetőségét is a Népszövetségnél, de e jogok gyakorlati megvalósítását nem garantálták.

A második világháború után a szövetségesek a jól ismert érveléssel, teljes egyetértésben elutasították a kisebbségek kollektív (csoport) jogainak biztosítását, így az ENSZ-határozatokban és a nemzetközi jogban mindmáig csak az

emberi, egyéni jogok védelme szerepel. Ehhez járul az önrendelkezés elvének olyan, általánosan elfogadott értelmezése, hogy az csak a volt gyarmatbirodalmak területén, a harmadik világban érvényesíthető, de semmiképpen sem az ENSZ egy szuverén tagállamával szemben. Míg kontinensünk nyugati felén követendő és követhető kisebbségi-regionális autonómiák (finnországi svédek, belgiumi és dél-tiroli németek, a Baszkföld, Galícia és Katalónia önkormányzata Spanyolországban) jöhettek létre, térségünkben – szovjet nyomásra és fenyegetés alatt – a nemzeti-kisebbségi-vallási problémákat, ellentéteket elnyomták, „szőnyeg alá söpörték", Lenin vagy Tito szellemében megoldottnak nyilvánították.

A „keményebb" vagy „puhább" diktatúrák bukása után mindezek a mesterségesen lefojtott feszültségek – súlyosbítva a gazdasági bajokkal és környezeti ártalmakkal – elemi erővel törtek felszínre, és a demokratikus hagyományok hiánya, a demokrácia erőinek gyengesége miatt az egész átalakulási, (Nyugat-) Európához közeledő-közelítő, felzárkózási folyamatot veszélyeztetik, felerősítve Kelet-Közép-Európa és a Balkán népeinek, államainak szembenállását és – a saját problémáival küszködő – Nyugat gyanakvását.

Látnunk kell azt, hogy mind az Európai Közösségen (most már Unión) belül, mind a hozzá csatlakozni kívánó területeken újjáéledt a *regionalizmus*, a nemzetállamok megalkotása előtti évszázadokban kialakult tájegységek – nagy és alrégiók – természetes gazdasági-kulturális együttműködésének és önállósulásának, de legalábbis széles körű önkormányzatának igénye. Az is nyilvánvaló, hogy itt nem csupán etnoregionalizmusról, népcsoportok, etnikai és/vagy vallási kisebbségek követeléseiről, jogérvényesítéséről van szó, hanem államalkotó, többségi népek jogos, mindeddig elfojtott vagy új keletű igényeinek kielégítéséről. Gondolunk itt a Bázel környéki svájci–francia–német határterületek együttműködésére, a Lombard Liga és a morva mozgalom-nemzeti párt célkitűzéseire.

Jelentősebb és térségünk regionális alapon való újrarendeződésének irányába hat, hogy megjelent és erősödik az *isztriai* horvátok és olaszok autonomista mozgalma; a *horvátországi szerbek* követeléseit is egy széles körű kulturális-területi autonómia elégítheti ki, kétoldalú kompromisszumokkal, mivel a „Krajinák" életképtelenek és nemzetközileg elfogadhatatlanok. *Koszovó* „titói", az 1974-es jugoszláv alkotmányban biztosított autonóm tartományi jogállásának visszaállítása, köztársasági státusának elismertetése (egyelőre Kis-Jugoszlávián belül) albán nemzeti követelés, amelynek megvalósulását el lehet odázni katonai-rendőri eszközökkel, de az idő és a demográfiai trend az albánoknak dolgozik. Hasonló a helyzet a dél-szerbiai *novipazari Szandzsák*ban, ahol több mint

330 ezer muzulmán követel autonómiát. Más a helyzet a (még) soknemzetiségű *Vajdaság*ban, ahol az őslakos szerbek és a demokratikus ellenzéki pártok is támogatják a tartományi autonómia helyreállítását.

Megfogalmazódott a *bánsági* különállás és önkormányzat igénye, szintén az ellenzéki román tömegek és pártok támogatásával. *Kárpátalja* lakossága az 1991. decemberi népszavazáson 78%-os arányban voksolt a „különleges önkormányzatú közigazgatási terület" létrehozása mellett. (Az eredeti „autonómia" szó helyett fogadtatta el Kravcsuk elnök a területi vezetéssel a fenti kifejezést, mivel az ukrán kormány nem volt hajlandó megadni Kárpátaljának egy, a krímihez hasonló autonóm státust.) Utóbb ezt mint „különleges gazdasági övezetet" emlegették, és a Területi Tanács erre vonatkozó törvénytervezetét, amely nyolc nemzetiségi körzet létrehozását irányozza elő, köztük a magyart, beregszászi központtal, 1993 tavaszán terjesztették az ukrán parlament elé, amely eddig, az év végéig, nem foglalkozott vele.[192]

Hasonló sorsra jutott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség által kidolgozott törvénytervezet a magyar autonóm körzetről.[193] A KMKSZ – hosszú belső viták után – ezt a tömbben élő magyarság számára kívánja biztosítani, az

[192] A törvénytervezet szerint „Kárpátalja különleges önkormányzati terület, amely a területen élő népek önrendelkezésén alapszik.... Kárpátalja a szabad gazdasági övezet státusával bír, a gazdaság terén széles hatáskörrel rendelkezik." A törvényhozó tevékenységet a terület Parlamentje gyakorolja, „amely kétkamarás, és a Nemzetiségek Házából és a Képviselők Házából áll. ... A Nemzetiségek Házát a nemzetiségi körzetek választják." „Kárpátalja hivatalos nyelve a ruszin, a nemzetiségi körzetekben a ruszin nyelv mellett a nemzetiségi körzet nyelve is." Az autonóm terület hatáskörébe tartozik, hogy: „törvényeket kezdeményezhet Ukrajna Parlamentjében". (Tóth István: Autonómia: kárpátaljai vágyak és valóság, in Molnár Gusztáv [szerk.]: *Autonómia és integráció*, Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 1993, 91.)

[193] A magyar autonóm körzet központja a beregszászi járás lenne, Beregszász székhellyel, amelyhez szabadon csatlakozhatnának a szomszédos ungvári, munkácsi és nagyszőlősi járáshoz tartozó, de összefüggő tömböt alkotó magyarlakta települések, illetve kiválhatnának a csatlakozni nem kívánók. A magyar az ukránnal egyenrangú államnyelvként szerepelne, és bekerülne az iskolai tananyagba. A vállalatok, intézmények, szervezetek mindkét nyelvet használhatnák, s kétnyelvűek lennének a helynév- és cégtáblák, feliratok, hivatalos nyomtatványok és a személyi iratok, igazolványok.

A körzet tanácsa széles körű önkormányzati hatáskörrel felruházva irányítaná a körzet gazdasági és társadalmi életét: az döntene a költségvetésről, a bevételekről és kiadásokról, adná ki a működési engedélyeket a gazdasági tevékenységet folytatók számára, nevezné ki és váltaná le az állami vállalatok és intézmények igazgatóit; alája tartozna a természeti javak (bányakincsek, gyógyvizek) kitermelése-hasznosítása, a természetvédelem, idegenforgalom, valamint, s ez kiemelkedő fontosságú, a bevándorlás szabályozása, kvótarendszerrel történő korlátozása. A magyar autonóm körzetet a lakosság számarányának megfelelő, de legalább két küldött képviselné az ukrán parlamentben. (Ukrainian Act on the Autonomous Hungarian Region [draft])

azon kívül élők számára kulturális autonómiáért küzd.[194] A helyi lakosság egy – számszerűen felbecsülhetetlen – része támogatja a Kárpáti Ruszinok Szövetségét és a Kárpátaljai Köztársasági Pártot, melyeknek követelései között szerepel a ruszinoknak mint az ukrántól különböző etnikumnak az elismerése és a koszovóihoz hasonló köztársasági státus elnyerése.[195] Elképzeléseik megvalósításának igyekeznek megnyerni a külföldön, elsősorban az Egyesült Államokban élő ruszinságot, és emigráns „ellenkormányuk" működik Pozsonyban.

Egy bizonyos: a Kravcsuk elnök által 1992. június 25-én aláírt törvény az ukrajnai nemzeti kisebbségekről lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek használatát – az ukrán államnyelv mellett – az állami szervekben, intézményeknél, szervezeteknél és vállalatoknál olyan körzetekben, ahol egy bizonyos kisebbség alkotja a többséget,[196] valamint feljogosítja a kisebbséghez tartozókat, hogy szabadon érintkezhessenek Ukrajnán kívüli egyesületekkel, nemzetközi, nem-kormányszervezetekkel, támogatást fogadjanak el tőlük nyelvi, kulturális és lelki igényeik kielégítésére.

Közismert tény, hogy minden harmadik magyar határainkon kívül él, döntő többségükben a szomszédos államok Magyarországgal határos területein. Magyar nemzetiségűnek vallotta magát

Romániában	1,620 ezer,	7,1%	(2-2,1 millió)
Szlovákiában	567 ezer,	11,0%	(720-750 ezer)
Szerbiában	345 ezer,	3,3%	(380-400 ezer)
Ukrajnában	156 ezer,	0,3%	(200 ezer)

[194] „A kárpátaljai magyar autonómia... kialakításában a perszonális elvű összetevő kiépítésének bizonyos időbeli prioritást célszerű élveznie a territoriálissal szemben." A csatlakozni kívánókról nemzetiségi névjegyzék, helyi kataszter készül (A) 18 éven felüliek, B) 18 éven aluliak, a szülők nemzetisége, vegyes házasság esetén megegyezés alapján). Az összeírást a helyi tanácsok és a KMKSZ szervei végzik, egyenlő jogkörrel. Arányos képviseletet kívánnak a közigazgatásban, a jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban.

Minden település, ahol egy bizonyos nemzetiség eléri a 7%-ot, kétnyelvűnek tekintendő, ahol a nemzetiség nyelve – az államnyelv mellett – hivatalos nyelv. (4–7%-os arány esetén „kisegítő", 1–4%-nál „védett" nyelv.)

Javaslat a Kárpátaljai Magyar Autonómia (KMA) alapelveiről, 1991. január 5.

[195] Célkitűzéseik között szerepel „a független, semleges köztársaság státusával rendelkező Kárpátaljai Rusz szabadságának megszerzése", annak és a ruszin népnek nemzetközi elismerése, teljes gazdasági függetlenség, saját pénzzel, az ukrán csapatok teljes kivonása, saját „népi milícia" és határvédelmi „önvédelmi osztagok" felállítása. (Tóth, i. m., 90.)

[196] A KMKSZ ezt pontosítani kívánja, százalékarány beiktatásával – ez Kárpátalja egésze esetében 13% lenne (a magyarok népességen belüli aránya.)

Ausztriában, Cseh- és Horvátországban, Szlovéniában 10 és 50 ezer között, államonként, így az oroszok után *Európa második legnépesebb kisebbsége a magyar.* A *biztonsági kockázatot* azonban nem viszonylag nagy számuk és határ menti elhelyezkedésük jelenti, hanem az, hogy a többségi nemzetek kormányai és törvényhozói nem hajlandók biztosítani kollektív (csoport)jogaikat és kielégíteni autonómiaigényüket.

A magyar kisebbségi szervezetek és pártok általános követelései:

- a (nyugat-) európai normáknak megfelelő törvényesség, élet- és vagyonbiztonság;
- az anyanyelv szabad használata a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban;
- teljes anyanyelvi iskolahálózat;
- anyanyelven történő tömegtájékoztatás (sajtó, rádió, tévé, könyvkiadás);
- a helyi, regionális és állami adókból való arányos részesedés;
- személyi-kulturális és területi autonómia.

Valamennyien hitet tesznek a többpártrendszerű, pluralista polgári demokrácia, a jogállamiság, a piacgazdaság és a vállalkozás szabadsága mellett.[197]

Az első, magától értetődő igényt indokolja a volt jugoszláv területeken dúló háború (amelynek átcsapásától félnek a Vajdaságban), a magyarság és általában a kisebbségek számarányát meghaladó behívások, a horvátországi, boszniai menekültek – túlnyomórészt szerbek – betelepítése a magyarok házaiba, lakásaiba, a hatósági túlkapások és az azokat messze meghaladó megfélemlítés-elüldözés a felfegyverzett és törvényen felül álló félkatonai szervezetek a csetnikek részéről Szerbiában és a szerb megszállás alatt álló, 1991-ig Horvátországhoz tartozó területeken.

Szerbiában, Romániában, Ukrajnában, de már Szlovákiában is egyre súlyosabb megpróbáltatást jelent a termelés visszaesésével járó munkanélküliség. Az elbocsátottak között lakossági arányukat meghaladóan szerepelnek a nemzeti és etnikai kisebbségek, a magyarok és a cigányok. A társadalmi feszültséget tovább fokozza az etnikumok között fellépő, gazdasági indíttatású ellentét. Ez is arra utal, hogy *a kisebbségek helyzetének mindenkit kielégítő rendezése alapvető biztonsági követelmény.*

[197] Az országonként eltérő körülmények miatt ezekhez speciális kívánságok is járulnak, így pl. Romániában az egyházi javak, iskolák és intézmények (könyv- és levéltárak) visszaadása; Szlovákiában az észak-déli irányú, mesterségesen szlovák többséget „előállító" járások (regionális adminisztratív egységek) határainak megváltoztatásával magyar többségű járások kialakítása; Szerbiában – hasonló igénnyel – az új közigazgatási egységek megszüntetése, a kényszersorozás leállítása, a behívottak leszerelése; Ukrajnában – Kárpátalján a Magyarországra való utazás megkönnyítése, új határátkelőhelyek megnyitásával.

Ezért a magyar kormány támogatja a szomszédos országokban működő legitim magyar szervezetek által kidolgozott autonómiatervezeteket, mert meggyőződéssel vallja, hogy a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak biztosítása lehetőséget ad a konfliktusok békés rendezésére, és előfeltétele az európai biztonság megteremtésének.

Példaként szolgálhat a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének 1992 áprilisában elfogadott háromlépcsős autonómiatervezete.

1991 végén, 1992 elején folytak a felbomlott jugoszláv államszövetség köztársaságainak, nemzeti kisebbségeinek viszonyát rendezni kívánó brüsszeli és hágai tárgyalások Lord Carrington elnökletével. Az úgynevezett Carrington-dokumentum – az utolsó, amely összjugoszláv szintű megoldást próbált találni a további együttélésre – a horvátországi (krajinai) szerbek követeléseinek kielégítésére előirányozta, hogy *„...az önkormányzás különleges státusával* ruházzák fel mindazon területeket, ahol a nemzeti vagy etnikai csoporthoz tartozó személyek többséget alkotnak" és saját

– oktatási rendszer,
– törvényhozó testület,
– közigazgatási struktúra, benne a regionális rendőrség, valamint
– bíróság

felállításáról rendelkezett, biztosítva az önálló terület- és gazdaságfejlesztést.

Ezen az alapon dolgozta ki a vajdasági magyarok európai szinten politizáló vezetősége a maga háromlépcsős autonómiatervezetét, amelynek fokozatai:

1. A területhez nem kötött személyi-kulturális autonómia, amely az egyéni, emberi jogokra épülne, s az egyházak tevékenységéhez hasonlóan működne. Vezető szervei lennének: a magyar népcsoport egésze (pontosabban az autonómiához csatlakozók) által választott

- képviselő-testület (parlament),
– önkormányzati tanács,
– az önkormányzat elnöke.

Ez a szervezet felügyelné és működtetné az anyanyelven történő oktatást, művelődést és tájékoztatást, amelynek költségeit az állami és helyi adóbevételeknek a magyar kisebbség lakosságon belüli részarányának megfelelő hányadából fedeznék.

2. A *helyi önkormányzat* védené és valósítaná meg a gyakorlatban a kisebbségi jogokat az olyan településeken, ahol egy adott nemzeti kisebbség alkotja a többséget. Az egymástól távol fekvő, elszigetelt nemzetiségi településeknek ez a különleges státusa azért nagy jelentőségű, mert a magyarok egyharmada s a többi nemzeti kisebbség nagy többsége ilyen településeken, szétszórva él.

3. A *Magyar Autonóm Körzet* magába foglalná a (korábbi) hét, magyar többségű és összefüggő területet alkotó adminisztratív egységet („községet") a legjelentősebb településekkel. A három hivatalos nyelv a magyar, a horvát és a szerb lenne, a négy évre választott körzeti képviselő-testület, a területi tanács és az elnök Szabadkáról irányítaná a körzet életét.

Hatáskörük kiterjedne

- a gazdasági és szociális ügyekre, beleértve a tervezést, a pénzügyeket és a környezetvédelmet;
- az igazságszolgáltatásra és a rendfenntartásra (rendőrségi felügyelet);
- az oktatásra, művelődésre és tájékoztatásra.

Az autonómiák e hármas, egymást kiegészítő rendszere tudná csak biztosítani az egyéni és kollektív (csoport) jogok gyakorlati megvalósítását, mivel az autonóm körzet – optimális esetben is – csak a magyarok 56%-át egyesítené, de 34 távolabb fekvő, magyar többségű település a helyi önkormányzaton, míg a szórványban (lakóhelyén is kisebbségben) élő 28% pedig csak a személyi autonómián keresztül érvényesíthetné jogait. Mindezek teljes összhangban vannak az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvének ajánlásával az Emberi Jogok Európai Konvenciójához, és beépíthető az Európai Kisebbségi Chartába. Az autonómiáknak ez az összefüggő rendszere az önkormányzatra épül, a legdemokratikusabb társadalomszervezési formára, lehetőséget nyújtva különböző etnikumok feszültségmentes együttélésére egy államkeretben, a svájci, finnországi és dél-tiroli, jól működő modellek nyomán.

A polgárháborús viszonyok és a szélsőséges szerb nacionalizmus térnyerése ellenére a vajdasági magyaroknak van bizonyos esélyük arra, hogy céljaik egy részét elérjék. Egyrészt, mert nem kérnek sem többet, sem kevesebbet, mint a horvátországi szerbek, és ezek a követeléseik szerepelnek nemzetközi dokumentumokban. Bármilyen szintű exjugoszláv vagy nemzetközi tárgyalás napirendjére kell, hogy kerüljenek – a koszovói albánok kérdésével együtt – egy átfogó rendezés keretében. Kérdéses, persze, lesz-e erő a tárgyalóasztalnál elfogadottak kikényszerítésére, s nem lesz-e túl késő a már most reményvesztetten távozásra készülő tíz- és százezrek számára.

A VMDK természetesen – a KMKSZ-hez hasonlóan – kiáll a tartomány korábban már biztosított autonóm státusának helyreállításáért.

Az egyre növekvő számú ENSZ-, EBEÉ-, Európa Tanács-határozat és ajánlás ellenére a kisebbségek kollektív jogainak nemzetközi jogi kodifikálása még várat magára, s az autonómiatörekvésekben nemcsak a szomszédos, hanem a nyugat-európai államokban is sokan revíziós, destabilizáló törekvéseket látnak.

Tudomásul kell vennünk azt is, hogy az önrendelkezés autonómiában testet öltő igénye összeegyeztethetetlen a (balkán) nemzetállam koncepciójával és a mai kormányzati gyakorlattal.

Az elmúlt években és hónapokban történt bizonyos elmozdulás a kisebbségek kollektív jogainak elismerése, autonómia-törekvéseik – legalábbis részleges – kielégítése irányában. Nem állami, hanem szupranacionális szinten és szakértői konferenciákon. Európa valamennyi nemzeti kisebbségének igényeit fogalmazta meg F. Ermacora professzor vezetésével egy munkacsoport, amely egy szerződéstervezetet dolgozott ki az európai etnikai csoportok alapvető jogairól a FUEN, az Európai Nemzetiségek Uniója számára. A FUEN ezt magáévá téve, az Európa Tanács elé terjesztette 1992 szeptemberében, mint az Emberi Jogok Európai Chartájának kiegészítő jegyzőkönyvét. Az Európa Parlament 1993. májusi ülésén a tervezetet megvitatta, s a benne javasoltak többségével egyetértett.

Megjelent: Dr. Kiss J. László (szerk.): Európai határok – európai stabilitás, *BIGIS Közlemények*, 1994/1., 87–93.

Többségi nemzetállam – kisebbségi autonómiák

Földrészünk kettéosztottsága, Közép-, pontosabban Kelet-Közép-Európa („the Lands Between") leszakadása az addig egységes (nyugat-)európai fejlődéstől a 15. század végétől vált hosszú időre meghatározóvá, elsősorban külső tényezők hatására.[198] Míg Nyugat-Európában abszolút monarchiák, centralizált nemzetállamok (az angol, a francia, a spanyol királyság) alakultak ki – amelyek ugyan távolról sem voltak etnikailag homogének –, addig térségünkben soknemzetiségű birodalmak: a Habsburg, a lengyel, majd az orosz és az ottomán jöttek létre, a külső hódítók elleni harc, illetve e hódítások eredményeként. A fejletlen gazdasági-társadalmi viszonyok miatt sem szilárdulhattak itt meg a nemzeti monarchiák s alakulhatott ki az Elbától keletre – Engels szerint – a második jobbágyság és a majorsági gazdálkodás a bérleti rendszer és a szabad paraszti réteg helyett.

A polgárság kialakulása és megerősödése, a kapitalista fejlődés új, addig ismeretlen igényeket támasztott, köztük a modem nemzetállam megteremtését. A francia forradalom hatására és a napóleoni császárság mintájára alakult ki a *nemzetállam-államnemzet* francia modellje, amelyben egy a nemzet és az állam, s az államalkotó francia nemzethez tartozónak érzi magát az okszitán, a breton és az elszászi német; a „nationalité" egyszerre jelent nemzethez tartozást és állampolgárságot.

Az 1871-ig széttagolt német területeken – a romantika és Herder eszméi ihletésére is – a *nyelv- és kultúrnemzet* fogalma alakult ki, amely szerint az egy nyelvet beszélők, a közös történelmi hagyományokkal és kultúrával rendelkezők alkotnak egy nemzetet, állami hovatartozásuktól függetlenül. Természetesnek tekinthető, hogy a magyar politikai elit és közgondolkodás 1918-ig a francia,[199]

[198] A kereskedelmi útvonalak áthelyeződése, a gazdasági élet új központjainak kialakulása az Atlanti-óceán térségében, az Újvilág felfedezése és erőforrásainak bekapcsolása, az eredeti tőkefelhalmozás, az oszmán-török hódítás és az évszázadokra állandósuló háborúk Dalmáciától Litvániáig.

[199] Eötvös József megfogalmazásában, Deák Ferenc és Andrássy Gyula egyetértésével: „Magyarországnak minden ajkú polgára politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történeti fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezi... Az országban lakó

az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után pedig a német nemzetfogalmat tekintette sajátjának; a saját államisággal nem rendelkező s magukat elnyomottnak érző népek szintén az utóbbi alapján formálták meg nemzetképüket. Hogy az állam és nemzet mennyire nem azonosítható, azt a lengyel példa jól mutatja: 1772 és 1918 között – rövid periódusokat leszámítva – nem létezett lengyel állam, s a lengyelek orosz, porosz és osztrák uralom, időnként és helyenként kegyetlen elnyomás alatt éltek. Mint nemzet azonban mindvégig létezett (még asszimilálni is tudott!), és a kedvező történelmi pillanatban újra megteremtette államát. 1000-1100 évvel ezelőtt, a nyugati kereszténység felvételével alakultak ki a térség „történelmi nemzetei", teljes társadalmi struktúrával és saját államisággal: a lengyel, a cseh, a magyar s részben a horvát.[200] Ez az állam azonban nem volt „etnikailag tiszta", de erre nem is törekedtek: a litván és belarusz nemes éppúgy a „natio Polonica" tagja volt, ahogyan „hungarus" tudattal rendelkezett a szlovák vagy román nyelvű nemes és a felvidéki szász polgár, s „Bohemiát" tekintette hazájának az ott lakó cseh és német. Részben emiatt s a török hódítás és – a Balkánon fél évezredes – uralom következtében a többi népek vagy ki sem alakíthatták saját államukat (ukránok-ruszinok, szlovákok, szlovének), vagy elvesztették azt (bolgárok, szerbek, bosnyákok, románok), és csonka társadalmú, „paraszt népekként" léptek be a polgári nemzetté válás időszakába. A „nemzetébresztők", a nemzeti újjászületés és a reformok kora a „hosszú 19. századra" esik. A nemzeti törekvések s a *nemzetállamok megteremtésének első nagy korszaka ez,* és két szakaszra osztható:

1. *nyelvi-kulturális, a 18. század közepétől-végétől 1848-ig,*
2. *politikai, 1848 és 1878 között,* a kettő között jelentős átfedésekkel.[201]

Az elsőre jellemző a dicső múlt feltámasztására és „előkelő" ősök keresésére irányuló törekvés (hunok–magyarok, szarmaták–lengyelek, dákok, rómaiak–románok), nyelvújítás, az irodalmi nyelv kialakítása-egységesítése, a nemzeti himnuszok megszületése, nemzeti színházak és múzeumok, a nemzethalál víziója (részben az 1830–31-es lengyel felkelés leverésének hatására), a nyelv-

---

minden népek... a magyar, szláv (szlovák), román, német, szerb, orosz (ruszin) stb. egyenjogú nemzetiségnek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és az egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik."

[200] A 11–12. század fordulójától 800 éven át a Magyar Királyságon belül, társnemzetként, autonómiával.

[201] Területi autonómia iránti igény a magyarországi szerbek körében már az 1790-es temesvári egyházi kongresszuson megfogalmazódott, míg az ausztriai szlovén „matica" 1864-ben alakult, s tevékenysége csak a századfordulón kezdett kiterjedni a magyarországi vendekre.

művelő-irodalmi-kulturális „maticák" alakítása (1826: szerb, 1831: cseh, 1842: horvát, 1844: szlovák).

A második szakaszban már gazdasági és politikai követelések is megfogalmazódnak: jobbágyfelszabadítás, a nemzeti egység kialakítása, nemzeti érdekegyesítés a polgárság szerepét játszó (köz)nemesség és „az alkotmány sáncaiba beemelt" paraszti tömegek között, főként lengyel és magyar területeken, a „honi ipar" fejlesztése és védelme. A nemzetek egyenjogúságának elismertetése (magyarországi-erdélyi románok, ausztriai szlávok). Fegyveres felkelés orosz pénzen és fegyverekkel (a görögök esetében angol és francia támogatással) a török iga lerázására, saját nemzetállam megteremtésére: szerb felkelések (1804, 1815, 1839); a görög szabadságharc (1821–29); a görög fanarióták ellen a Havasalföldön (1821); boszniai és bolgár felkelések, orosz katonai támogatás (1875–78); a San Stefanó-i Nagy Bulgária és a berlini kongresszus. Lengyel felkelések, elsősorban a cári önkényuralom ellen (1830–31, 1846, 1848, 1863–65). A prágai, bécsi és magyarországi forradalom és szabadságharc (1848–49). Az egymás ellen feszülő nemzeti követelések: unió Erdéllyel, a szlovén-, horvát- és szerblakta területek egyesítése, a Szerb Vajdaság létrejötte (1849. február–május). Szlovák emlékirat: a szlovák többségű megyékből szlovák „okolie" (kerület, vidék) kialakítása, autonómiával (1861). A dualista rendszer kialakítása az osztrák–magyar (1867) és a magyar–horvát (1868) kiegyezéssel; galíciai autonómia, széles körű lengyel önkormányzattal (1868-69); kísérletek a cseh kiegyezésre, trializmussal (1871). Nagyszerb (Garašanin tervezete a szerblakta területek török és osztrák uralom alól való felszabadítására és Szerbiával való egyesítésére) és illír–horvát (Gaj, Strossmayer) elképzelések (jugoszlávizmus) a délszláv területek egyesítésére, horvát vezetéssel, a Habsburg Birodalmon belül.

A magyarországi (s nem csupán magyar!) forradalom és szabadságharc, valamint a lengyel felkelések eseményei mutatják a legvilágosabban, hogy a térség népeinek egyszerre két feladatot kellett volna teljesíteni:

- a nemzetállam megteremtését, függetlenségének visszaállítását,
- a polgári átalakulást, demokratikus reformokat, a Nyugat-Európához való felzárkózást.

E kettős kihívásra a legjobb válaszokat a Batthyány, majd Kossuth által vezetett pesti kormányzat adta, s a vele szembeforduló szerbek, horvátok és románok tragédiája is, hogy vereségével mindkettő csak később és csak töredékesen, mindmáig megoldatlan konfliktusokkal valósult meg. Az akkori és a mai kudarcokhoz hozzájárult a csonka társadalmú népek megkésett és torz nemzetté válási folyamata: nemzeti identitásuk kirekesztő, nem befogadó jellegű, nemzettudatuk valakik, az „uralkodó nemzetek" ellen alakult ki, így a

román a görög fanarióták, a magyarok, oroszok és zsidók ellen, a szlovák nemzettudatra a magyar- és csehellenesség és az antiszemitizmus jellemző, a cseheknél az évszázados gyökerű németellenesség dominál, amely napjainkban bővül a cigányellenességgel. Általánossá vált az a szemlélet, hogy minden baj okai az idegen hódítók, a nagyhatalmak és a szomszédok, ezért: „Beggar my neighbour". Különösen a balkáni (szerb és görög) nemzetállamok létrehozásától elválaszthatatlan az *etnikai tisztogatás,* amely már a múlt század elején megindult. Kevéssé ismert tény, hogy a Balkán városai akkor török-muzulmán többségűek voltak. Az említett szerb és görög felkelések során a tőlük való megszabadulásnak három, egymást kiegészítve alkalmazott módszere volt:

- kiirtás, fizikai megsemmisítés,
- földelkobzás, kiűzés,
- ortodox-pravoszláv hitre való áttérítés.

A nemzetállamok létrejöttének és terjeszkedésének második történelmi periódusa 1912-ben, az első Balkán-háborúval kezdődött, és az 1919–23-as Párizs környéki békerendszerrel fejeződött be. A rendező elv a wilsoni „népek önrendelkezése" volt, amelyet azonban csak a győztes szövetséges országok igényeinek kielégítésekor érvényesítettek, kombinálva a gazdasági-stratégiai életképesség (nyersanyagforrások, közlekedési útvonalak) biztosításával. Az így létrejött-megnagyobbodott államok mindegyike nemzetállamnak tekintette magát, de valójában egyik sem volt az. A kisebbségek aránya az 1920–21-es népszámlálási adatok szerint Lengyelországban 35, Csehszlovákiában 34,5, Romániában 22,3, Jugoszláviában 18,8, s még Magyarországon is 10,4% volt. A homogén nemzetállamok kialakításának igénye mérhetetlen szenvedések, sőt népirtás forrásává lett. Ismeretesek az első világháború alatti örménymészárlások a török területeken. A bolgár területvesztés és az anatóliai görög hadjárat kudarca nyomán 1918 és 1925 között mintegy 5 millió görögöt, törököt, albánt és bolgár-macedónt űztek el vagy telepítettek át a modern történelem addigi legnagyobb szervezett lakosságcseréi keretében. Hasonló sorsra jutott közel félmillió magyar. A második világháború alatt és után Európában 50 millió ember kényszerült elhagyni lakhelyét, közülük 15 millió német, 5 millió lengyel, s több százezres nagyságrendben ukránok, olaszok, szerbek, bolgár-macedónok és magyarok a határváltozások és az egységes szláv nemzetállamok kialakításának áldozataiként, a győztes nagyhatalmak jóváhagyásával. (Potsdami nyilatkozat, 1945. augusztus.)

A többségi népesség gazdasági és politikai megerősítésének kevésbé látványos, ám annál hatékonyabb eszköze volt mindkét világháború után a *betelepítésekkel végrehajtott földreform és földosztás,* amely a Baltikumtól az Égei-tengerig

elsősorban nemzeti célokat szolgált. A többnyire a volt „uralkodó nemzetekhez" (németek, magyarok, törökök) tartozó földesurak és egyházak nagybirtokainak felosztásával erős középparaszti réteget hoztak létre, megbontva a kisebbségek által lakott, főként határ menti tömböket. A szerbiai Vajdaságban (és Szlavóniában, Koszovóban) az 1920-as években csak délszlávok kaphattak földet; 80 ezer, túlnyomórészt szerb „kolonistát" telepítettek be a Bácskába és a Bánságba a déli országrészekből, s számukra több mint 200 telepes község(rész) épült. 1944 és 1981 között az elmenekült-kiirtott-elűzött németek és magyarok helyére újabb félmillió érkezett; 1991 óta további 200 ezer boszniai és krajinai szerb menekültet irányítottak a Vajdaságba, amelyet elhagyott (ha átmenetileg is) mintegy 50 ezer magyar és 100 ezer horvát s nem-szerb kisebbségi. Az *asszimiláció* – elhanyagolható kivételektől eltekintve – mindenkor és mindenhol a többségi nemzetet gyarapítja. Eszköztára a pszichikai késztetéstől a gazdasági kényszerűségen, az alkalmazkodási és érvényesülési törekvésen, a társadalmi mobilitáson, a belső migráción és a vegyes házasságon át a politikai nyomásig és megfélemlítésig terjed. Ebbe az irányba hatnak napjainkban a kisebbségi oktatást és közéleti nyelvhasználatot korlátozó-tiltó nyelv- és oktatási törvények Romániában és Szlovákiában.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az „etnikailag tiszta" nemzetállam létrehozására való törekvés nem csupán az Európához (vissza)vezető úton jelent akadályt, de térségünkben ma ez jelenti az egyik legnagyobb biztonsági kockázatot, s ezért a kisebbségek helyzetének mindenkit kielégítő rendezése alapvető biztonsági követelmény.

A népcsoportok, nemzeti és vallási kisebbségek autonómia-, belső önkormányzat-, „home rule"-igénye és azok törvényi-alkotmányos formában való kielégítése nem új keletű, 20. századi jelenség: a francia forradalom és a nemzetállamok létrejötte előtt egész Európában általános volt, Írországtól Erdélyig.

Napjaink *autonómia* iránti igénye a *regionalizmus* folyamatába illeszkedik, Morvaországtól és Kárpataljától a Szandzsákig és Isztriáig. S itt nem csupán etnoregionalizmusról, etnikai és/vagy vallási kisebbségek követeléseiről, jogérvényesítéséről van szó, hanem államalkotó többségi népek (morvák, ukránok, ruszinok, románok, szerbek, szerbhorvát nyelvű muzulmánok, horvátok) jogos, mindeddig elfojtott vagy új keletű igényeinek kielégítéséről.

Kárpátalja lakossága az 1991. decemberi népszavazáson 78%-os arányban voksolt a „különleges önkormányzatú közigazgatási terület" létrehozása mellett. A helyi lakosság egy (számszerűen felbecsülhetetlen) része támogatja a Kárpáti Ruszinok Szövetségét és a Kárpátaljai Köztársasági Pártot, melyeknek követelései között szerepel a ruszinoknak mint az ukrántól különböző etnikumnak

az elismerése és az autonóm köztársasági státus elnyerése. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség autonóm körzet kialakításáért küzd a tömbben élő, határ menti magyarság számára; az azon kívül élők személyi-kulturális autonómiát kapnának. A magyar autonóm körzet központja a beregszászi járás lenne, Beregszász székhellyel, amelyhez szabadon csatlakozhatnának a szomszédos ungvári, munkácsi és nagyszőlősi járáshoz tartozó, de összefüggő tömböt alkotó magyarlakta települések, illetve kiválhatnának a csatlakozni nem kívánók. A magyar az ukránnal egyenrangú államnyelvként szerepelne, és bekerülne az iskolai tananyagba. A vállalatok, intézmények, szervezetek mindkét nyelvet használhatnák, s kétnyelvűek lennének a helynév- és cégtáblák, feliratok, hivatalos nyomtatványok és a személyi iratok, igazolványok.

A körzet tanácsa széles körű önkormányzati hatáskörrel felruházva irányítaná a körzet gazdasági és társadalmi életét: az döntene a költségvetésről, a bevételekről és kiadásokról, adná ki a működési engedélyeket a gazdasági tevékenységet folytatók számára, nevezné ki és váltaná le az állami vállalatok és intézmények igazgatóit; alája tartozna a természeti javak (bányakincsek, gyógyvizek) kitermelése-hasznosítása, a természetvédelem, idegenforgalom, valamint, s ez kiemelkedő fontosságú, a bevándorlás szabályozása, kvótarendszerrel történő korlátozása. A magyar autonóm körzetet a lakosság számarányának megfelelő, de legalább két küldött képviselné az ukrán parlamentben.

Az ukrajnai nemzeti kisebbségekről érvényben lévő törvény lehetővé teszi – az ukrán államnyelv mellett – a kisebbségi nyelvek használatát az állami szervekben, intézményeknél, szervezeteknél és vállalatoknál, olyan körzetekben, amelyekben egy bizonyos kisebbség alkotja a többséget, valamint feljogosítja a kisebbséghez tartozókat, hogy szabadon érintkezhessenek Ukrajnán kívüli egyesületekkel, nemzetközi nem-kormány szervezetekkel, támogatást fogadjanak el tőlük nyelvi, kulturális és lelki igényeik kielégítésére.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének háromlépcsős autonómiatervezetét a Carrington-dokumentum (1991. október) alapján dolgozták ki és 1992 áprilisában fogadták el. Fokozatai:

1. A területhez nem kötött *személyi-kulturális autonómia,* amely az egyéni, emberi jogokra épülne, s az egyházak tevékenységéhez hasonlóan működne. Vezető szervei lennének: a magyar népcsoport egésze (pontosabban az autonómiához csatlakozók) által választottképviselő-testület (parlament), önkormányzati tanács, az önkormányzat elnöke. Ez a szervezet felügyelné és működtetné az anyanyelven történő oktatást, művelődést és tájékoztatást, amelynek költségeit az állami és helyi adó-

bevételeknek a magyar kisebbség lakosságon belüli részarányának megfelelő hányadából fedeznék.

2. A *helyi önkormányzat* védené és valósítaná meg a gyakorlatban a kisebbségi jogokat az olyan településeken, ahol egy adott nemzeti kisebbség alkotja a többséget. Az egymástól távol fekvő, elszigetelt nemzetiségi településeknek ez a különleges státusa azért nagy jelentőségű, mert a magyarok egyharmada s a többi nemzeti kisebbség nagy többsége ilyen településeken, szétszórva él.
3. A *Magyar Autonóm Körzet* magába foglalná a (korábbi) hét, magyar többségű, és összefüggő területet alkotó adminisztratív egységet („községet") a legjelentősebb településekkel. A három hivatalos nyelv a magyar, a horvát és a szerb lenne, a négy évre választott körzeti képviselő-testület, a területi tanács és az elnök Szabadkáról irányítaná a körzet életét.

Hatáskörük kiterjedne:

- a gazdasági és szociális ügyekre, beleértve a tervezést, a pénzügyeket és a környezetvédelmet; az igazságszolgáltatásra és a rendfenntartásra (rendőrség felügyelete);
- az oktatásra, művelődésre és tájékoztatásra.

A VMDK természetesen – a KMKSZ-hez hasonlóan – kiáll a tartomány korábban már biztosított autonóm státusának helyreállításáért.

Szlovákiában, ahol több politikai párt is képviseli az ott élő magyarságot, hasonló autonómiatörekvések fogalmazódtak meg. A legjelentősebb erőt képviselő *Együttélés* vezetősége arra a következtetésre jutott, hogy nem a kisebbségi jogok tiszteletben tartásáért, hanem a szlovákiai magyarságnak mint nemzeti közösségnek, a szlovákkal egyenrangú államalkotó társnemzetnek az elismertetéséért kell küzdeni.

A társnemzeti viszony a hétköznapi gyakorlatban *személyi-kulturális autonómiában és területi önkormányzatban valósulna meg,* de ehhez szükség van az *önrendelkezési jog érvényesítésének kölcsönös korlátozására.*

Alapvető követelmény az identitáshoz, a szülőföldhöz és az önkormányzathoz (autonómiához) való jog elismerése. Az önkormányzatok, illetve autonómiák munkáját megszabná az a körülmény, hogy többségi, kisebbségi vagy szórványterületen működnek, ahol a nemzetiségileg (nyelvileg) azonos lakosság aránya 50% fölött, 50 és 10% között, illetve 10% alatt van vagy legkevesebb 100 fő. A helyi önkormányzatokban a kisebbségi lakosság arányának megfelelő képviselői helyet kapnának a személyi-kulturális autonómia választott szervének küldöttei. A nemzetiségi/nyelvi hovatartozás megállapítása községenként (legkisebb közigazgatási egység) titkos bevallással történne. Ennek

ismeretében szlovák, magyar és ruszin-ukrán régiók, valamint szlovák, magyar, ruszin-ukrán, német és roma (cigány) személyi-kulturális autonómiák lennének kialakíthatók.

Az egymással határos helyi önkormányzatok társulásai helyenként már kialakultak, másutt kialakulóban vannak. Ezekből a szabad társulásokból jönnének létre a magyar (jellegű) etnorégiók, az „első használatos nyelv" a magyar lenne, míg az állami szervekkel és a többi régióval (adminisztratív) egységgel) való kapcsolattartás továbbra is szlovák nyelven történne. A kisebbségi és szórvány területeken a kisebbségek védelmét, oktatási és művelődési ügyeit a személyi-kulturális autonómia választott szerve látná el, illetve intézné, s ez bármelyik kisebbségnek – szlovák és magyar viszonylatban – védelmet nyújtana, reciprocitással. Háromszintű adórendszer kialakításával meg kellene határozni a helyi, a regionális és a központi (állami) adó mértékét és a befolyt összegek elosztását, valamint a költségvetés oktatási-kulturális támogatásából az egy főre eső összeget.

Amennyiben a szlovák kormány és törvényhozás elfogadná a társnemzet-koncepciót és törvényesen, garanciákkal biztosítaná a teljes egyenjogúságot – amire a jelen körülmények között kevés esély van –, az visszaállíthatná a két nép sok évszázados társnemzeti viszonyát, és kedvező előfeltételeket teremtene az európai integrációkba való közeli belépésre s már azt megelőzően is a szorosabb együttműködésre.

A *Romániai Magyar Demokrata Szövetség* 1993. november 18-án benyújtott törvénytervezete „a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről" foglalja össze a romániai magyarság igényeit, amely szerint: „Bármely nemzeti kisebbség elidegeníthetetlen joga, hogy magát *autonóm közösségként* határozza meg. A nemzeti kisebbségek és autonóm közösségek a román nemzettel együtt politikai szubjektumként *államalkotó tényezők. Az* autonóm közösségek elidegeníthetetlen joga a *belső önrendelkezés,* amely az autonómia különböző formáiban nyilvánul meg.

A magukat autonóm közösségként meghatározó nemzeti kisebbségeket megilleti a hozzájuk tartozó személyek egyéni kisebbségi jogain alapuló *személyi autonómia,* valamint a *helyi önigazgatási* és *regionális autonómia.* ... Azokban a közigazgatási egységekben, ahol többségben vannak, a helyi önigazgatási autonómiát, és ezek társulásaiban a területi alapon működő regionális autonómiát gyakorolhatják, [s ott] az illető kisebbség hivatalos nyelvként is használhatja anyanyelvét".

Európa valamennyi nemzeti kisebbségének igényeit fogalmazta meg F. Ermacora professzor vezetésével egy munkacsoport, amely szerződéstervezе-

tet dolgozott ki az európai etnikai csoportok alapvető jogairól a FUEN, az Európai Nemzetiségek Uniója számára. A FUEN ezt magáévá téve, 1992 szeptemberében az Európa Tanács elé terjesztette mint az Emberi Jogok Európai Chartájának kiegészítő jegyzőkönyvét. Az Európa Parlament 1993. májusi ülésén a tervezetet megvitatta, s a benne javasoltak többségével egyetértett.

Az *alapvető jogok* tételes felsorolása a létezés jogától az együttes vagy társrendelkezés jogáig terjed, amely újszerű kategória az önrendelkezés helyébe lépne (self-determination – co-determination), és a megfogalmazók reményei szerint elfogadhatóbb a többségi nemzetek szuverén nemzetállamainak parlamentjei és kormányai számára. Pontosan annak a társnemzeti (co-nation) viszonynak a megvalósulását feltételezi, amelyért az Együttélés vezetői küzdenek a szlovákiai magyarság számára.

A 14. cikkely az *autonómiához való jogot* részletezi: „A csoportoknak és tagjaiknak joguk lesz az autonóm törvényhozó és végrehajtó hatalomra, hogy saját ügyeiket intézzék, ahol lehetséges, *területi autonómia* formájában."

Az autonómiák, az etnoregionális önkormányzatok kompromisszumnak is felfoghatók: mind a többségi nemzet, mind a kisebbség lemond az önrendelkezés teljes végrehajtásáról, tehát egyfelől az erőszakkal „homogenizált" nemzetállam megteremtéséről, másfelől az anyaországhoz való csatlakozásról vagy önálló állam alapításáról. Megoldást tehát a *„korlátozott önrendelkezés"* érvényesítése hozhat, *hatalomlebontással és hatalommegosztással.* Ugyanakkor világosan és egyértelműen ki kell jelenteni: *a területi autonómia nem az elszakadás első, hanem az egyéni és kollektív kisebbségi jogok érvényesítésének utolsó, betetőző lépcsőfoka.*

A jól ismert és eredményesen működő nyugat-európai kisebbségi autonómiák (Finnország, Dél-Tirol, belgiumi németek) mellett például szolgálhat a *gagauz autonómia.* Még a Moldovai Köztársaság függetlenségének elnyerése előtt (1991. szeptember) kikiáltották a zömmel orosz- és ukránlakta Dnyeszteri Köztársaságot (Tyiraszpol) és a Gagauz Köztársaságot ((Komrat), 1990-ben. Az utóbbi helyen is voltak zavargások, és a két szakadár miniállam szorosan együttműködött.

A *gagauzok* (ortodox vallású, török népcsoport; számuk Moldáviában hivatalosan [1989] 153 ezer, de becslések szerint kb. kétszer annyian vannak; élnek még Ukrajnában és Bulgáriában) közeledtek a kisinyovi kormányhoz. Hosszú tárgyalások után, 1994 júliusában módosították az alkotmányt, amely szerint a gagauz nem kisebbség, hanem (államalkotó) nép, és létrejöttek a teljes körű *területi és közigazgatási autonómia* előfeltételei. Az 1995. márciusi népszavazás eredményeként 29 település körzetében létrejött a Gagauzföld, amelynek regio-

nális parlamentje, héttagú kormánya és elnöke van. A három hivatalos nyelv: moldavai (román), gagauz és orosz. A kül-, pénz- és állampolgársági ügyek kivételével minden más a gagauz autonóm kormányzat hatáskörébe tartozik, így pl. katonáik csak Gagauzföldön szolgálhatnak. Mindez a korlátozott önrendelkezés gyakorlati megvalósulását jelenti, azzal a megjegyzéssel, hogy ha Moldávia státusában változás állna be (pl. csatlakozna Romániához), fenntartják maguknak a teljes önrendelkezés, azaz az elszakadás jogát. E Kelet-Európában egyedülálló autonómia elérésben a gagauzokat Orosz- és Törökország is támogatta.

Megjelent: Új utak a közigazgatási, üzleti és társadalomtudományi képzésben, in Temesi József (szerk.): *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában*, II. kötet, Budapesti Közgazdasági Egyetem Jubileumi Konferencia, 1995, 557–565.

Kisebbségek, kisebbségpolitikák Kelet-Közép Európában

A vizsgálandó térség átmeneti terület, „Köztes" (Zwischen) Európa, „The Lands Between", a német és orosz nyelvterület között, a nyugat-európai centrum félperiférriája, amely időnként kelet felé „...visszahajolva kettős arcú régió"-vá lett Szűcs Jenő szerint, a Baltikumtól az Adriáig. A 18. század végétől két, alapvető problémája a modernizáció, vissza/felzárkózás Nyugat-Európához és a saját, független nemzetállam megteremtése. Ez utóbbi három fázisban (1804–1878, 1912–1923, 1990–2008) kiteljesedni látszik, azzal a súlyos történelmi örökséggel, hogy az etnikai és államhatárok nem esnek egybe, így valamennyi államban élnek kisebb-nagyobb számban őshonos nemzeti kisebbségek, kiket akaratuk ellenére szakítottak el szomszédos anyaországuktól. Az említett két, máig megoldatlan kérdés össze is kapcsolódhat: a magyar kisebbségek nagyobb arányban támogatták valamennyi szomszédos állam NATO- és EU-csatlakozását, mint a többségi társadalom, míg Ukrajnában a lakosság közel harmadát kitevő orosz nyelvűek az euroatlanti integráció helyett a Moszkvához való (vissza)fordulás hívei.

A második világháború alatti – részben német és olasz segítséggel végrehajtott – határváltoztatások, területnyerések egyfelől korrigálták az 1919-es, Párizsban meghúzott, igazságtalan és ésszerűtlen határokat, kielégítették a revíziós és nemzetállami igényeket, mint Magyar- és Horvátország, Szlovákia, Bulgária és Albánia esetében, másfelől a diktatúrák megegyezésének következményeként elvesztették független államiságukat vagy területük egy részét, addig ismeretlen tömeges emberi szenvedéssel és pusztítással. (Lengyel-, Cseh-, Finnország, Szerbia, a balti államok). Mivel a nyugati hatalmak a háborús győzelem érdekében a térséget kiszolgáltatták a Szovjetuniónak, az 1944–48 közötti kommunista hatalomátvétel és az 1947-es párizsi béke nemcsak az 1937-es állapotok visszaállítását jelentette, hanem a sok esetben háborús bűnökkel megvádolt kisebbségek sok milliós-százezres nagyságrendű kiirtását, elűzését, áttelepítését Észtországtól Albániáig. Kisebbségvédelemről nem beszélhetünk sem Keleten, sem Nyugaton: a kollektív háborús bűnösség elvéből következően eltörölték a kisebbségek kollektív/csoport jogait, az önszerveződés lehetőségét – ez a szovjet típusú államokban beilleszkedett a politikai-társadalmi-egyházi

s általában a civil szervezetek felszámolásának, az egypártrendszer kiépítésének Moszkvából vezérelt politikájába. Az egyeduralkodó párt a többségi nemzet pártja lett, sok esetben az „egyenlőbbek", az oroszok, a szerbek, a csehek pártja.

A kisebbségekre kettős elnyomás nehezedett: iskoláikat bezárták vagy államosították, intézményeiket felszámolták, egyházaikat, a római és görög katolikust, a protestánst, a muszlimot üldözték. Az államosítás-kollektivizálás egyéni létalapuktól fosztotta meg őket; az üzemek, szövetkezetek vezető pozícióiba többségiek kerültek; a továbbtanulás, a társadalmi felemelkedés lehetőségét a „párthűség" mellett a nyelv- és identitásváltás biztosította. A kisebbségek lakta – általában határ menti – régiókat nem fejlesztették, elvándorlásra vagy ingázásra kényszerítve az ott élőket. Később, az 1960-as évektől, a „szocialista iparfejlesztés" jegyében az addig homogén kisebbség lakta térségekbe tömegesen betelepítettek többségieket – az ő számukra épültek a panelházas lakótelepek Tallinntól Pozsonyig és Brassóig.

Az automatizmus ideológiája szerint a szocializmus építése során „automatikusan" eltűnnek az etnikai különbségek és kialakul a szovjet, jugoszláv, csehszlovák szocialista nemzet, az uralkodó/legnépesebb nemzet nyelvével. (Ma már hihetetlen, de a '70-es években találkoztam olyan szlovénnel, aki szerint a „jugoszlávok" nyelve a szerb lesz.) A kisebbségi kérdést az adott ország belügyeként kezelték. Az anyaország esetleges kísérletét, hogy fellépjen határon túli, egy másik szocialista országban élő nemzettársai érdekében, belügyekbe való beavatkozásnak tekintették és szigorúan tiltották, mert a szovjet birodalmi egység megsértéseként értékelték. (Román–moldáv, magyar–román, magyar–szovjet, lengyel–szovjet viszonylat.) A monolit szovjet tömb fellazulása, 1956, 1968, de különösen 1985 után térségünk csaknem minden államában a „nemzeti kommunista" elv és gyakorlat vált uralkodóvá Ceauşescu, Zsivkov, Milošević, Husák, Jaruzelski vezetésével, csupán Magyarországon és az NDK-ban élt tovább a nemzeti hagyományok tagadásának, a szovjethű internacionalizmusnak a szelleme. 1989–90 után a szövetségi államok – Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia – felbomlásának folyamatában az addig szőnyeg alá söpört nemzetiségi-kisebbségi kérdések újult erővel éledtek fel; Schöpflin György hasonlatával élve kiestek a jégszekrényből, ahol addig jegelték őket. A szovjet peremvidékek (Kaukázus, Közép-Ázsia) mellett jelentősebb, több százezer áldozattal járó fegyveres konfliktus csak a volt jugoszláv területeken bontakozott ki, de ott a nemzetiségi ellentéteket elfojtott történelmi sérelmek, gazdasági-civilizációs-vallási különbözőségek és ellentétek súlyosbították.

Kisebbségi szempontból az elmúlt 20 év ellentmondásoktól terhes. Egyrészt élve a politikai szabadságjogokkal, a nemzeti/etnikai kisebbségek megalakít-

hatták pártjaikat, érdekvédelmi szervezeteiket, s a legtöbb országban parlamenti képviselethez jutottak. Új életre kelhettek egyházaik, melyek teljes vertikumú oktatási rendszert működtethetnek, óvodától az egyetemig. Az anyaországok – anyagi erejüktől függően – csaknem korlátlan támogatást nyújthatnak határon túli nemzetrészeiknek. Több ország – Románia, Szerbia, Horvátország – a kettős állampolgárság megadásával erősíti a nemzeti összetartozást (s nem utolsósorban enyhít demográfiai gondjain). Másrészt a kisebbségek a gazdasági rendszerváltás, a (re)privatizáció vesztesei: általános jelenség, hogy – évtizedeken át elhanyagolt, alulfejlett térségekben fekvő – földjeiket tőkeerős többségi vállalkozók vásárolják fel, akárcsak a tönkrement szocialista/társadalmi tulajdonban lévő (nagy)üzemeket, mezőgazdasági szövetkezeteket, s a racionális munkaszervezés, a termelékenység-jövedelmezőség növelése érdekében elsősorban a kisebbségieket bocsátják el, akik körében mindenütt magasabb a munkanélküliség. Ez abból is adódik, hogy a kisebbségiek alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek: feleannyi felsőfokú diplomával rendelkező van, mint a többségiek körében (3–4–7–8% az össznépességen belül).

Háború és béke egyaránt tömeges elvándorlást eredményezhet, az etnikai arányok visszafordíthatatlan megváltozását: Romániában csaknem teljesen eltűnt az egykor 800 ezres németség (erdélyi szászok, bánsági svábok, besszarábiai német telepesek), többségük 1990 után vándorolt ki/vissza Németországba; a (nyugat-)európai civilizáció végvárait jelentő városaikba-falvaikba románok és cigányok költöztek. De a magyarok száma is félmillióval, 1,5 millióra csökkent: az anyaországban telepedtek le, vagy szétszóródtak világban, Svédországtól Kanadáig. A Vajdaságból 100 ezer horvátot és 50 ezer magyart űztek el, helyükbe negyedmillió alacsonyabb munkakultúrájú szerb és cigány/roma költözött délről. A horvátországi magyarok száma is 15 ezerre, az egykori tizedére csökkent – felszívódásuk minden (két)állami gondoskodás ellenére előre látható.

Az elvándorlásoknál is nagyobb veszélyt jelent a kisebbségek megmaradására az asszimiláció, melynek fő oka a társadalmi felemelkedés – egyébként természetes – igénye, kettős megjelenési formája pedig a vegyes házasság és részben ebből következően a gyermekek többségi nyelvű óvodába, iskolába adása. Az etnikai-nyelvi szempontból vegyes házasságok aránya a szlovákiai magyarok körében 25-30%, a Vajdaságban a '70–80-as években 40, a romániai Beszterce–Naszód megyében 80, Temesben 63%, Szlovénia magyar- és olaszlakta körzeteiben csaknem 100%-os. A vegyes házasság tömegessé válása jellemző a szórványban élőkre és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőkre, Finnországtól Romániáig. Az ilyenből származó gyerekek 85-90%-át többségi

nyelvű iskolába adják, így bennük a többségi nemzethez tartozás tudata alakul ki, miáltal elvesznek a kisebbség számára. Az identitástudat meggyengülését, az önfeladásra való hajlandóságot mutatja, hogy a legszekularizáltabb, nemzetiségét-vallását egyaránt feladó szlovákiai magyaroknak csupán 40%-a ragaszkodik magyarságához, 35%-uk átmeneti állapotban van, 25%-uk pedig már a többségi szlovák nemzethez tartozónak érzi magát – ez az alapvető oka a Magyar Koalíció Pártja parlamentből való kiesésének, a magyar-szlovák, magát regionális pártként hirdető Híd–Most győzelmének. S hogy ez általános tendencia, mutatja, hogy az ukrajnai 144 ezres lengyel közösségből 18 ezren vallják anyanyelvüknek a lengyelt; a fehéroroszoknál ez az arány 275:55 ezer. A nemzeti identitás és nyelvhasználat – kissé az írhez hasonló – viszonyát mutatja, hogy közel 7 millió ukrán nemzetiségű oroszul beszél. (S ehhez jön még az orosz-ukrán keverék, „szurzsuk" nyelvet beszélők még népesebb tábora.)

A kisebbségi nyelvhasználatot az alkotmányok általában biztosítják, ám azt csaknem minden esetben törvényekkel, kormányrendeletekkel korlátozzák. Az Osztrák–Magyar Monarchia-beli szabályozás él tovább Szlovákiában, Romániában, amely szerint azokon a településeken, ahol a kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot, nyelvüket a közigazgatásban második hivatalos nyelvként használhatják. Az Európa Tanács legutóbbi ajánlása ezt a határt 10%-ra csökkentené, s ezzel egyetért a kisebbségi ügyekért felelős szlovák kormánytag is.

A tömbben vagy az anyaországgal határos sávban élő kisebbségeknek jobb esélyük van a túlélésre, mint az úgynevezett szórványban, szétszórva élőknek. Nemzetiségi/vallási szórvány az a régió vagy település, ahol az egykor többséget alkotó, őshonos népesség kisebbségbe került. A határt általában 10%-ra teszik, de fontosabb meghatározó az intézményrendszer hiánya, tehát ahol nincs anyanyelvi közigazgatás, iskola, lelki és testi gondoskodás, kulturális tevékenység. Magyar szempontból szórvány terület a Mezőség, Dél-Erdély, Szlavónia, a Drávaköz, s rohamosan azzá válik az Ormánság, magyar–horvát tekintetben Északnyugat-Bácska és a Szerémség. A diaszpóra viszont nem szórvány, mert az ott élők önként vállalták a kisebbségi sorsot, migrációval; így csehországi, ausztriai és nyugat-európai, tengeren túli magyar diaszpóráról beszélünk, de a felső-őrségiek szórványban élnek.

Horvátországban és Szlovéniában az őshonos nemzeti kisebbségek (magyarok, olaszok) alkotmányban rögzített, garantált parlamenti képviselettel rendelkeznek; más országokban (baltiak, Lengyelország, Szlovákia, Szerbia, Bulgária) számarányuknak megfelelő képviselőt küldenek a törvényhozásba. Lettországból orosz, Szlovákiából és Romániából magyar képviselők is bekerültek a strasbourgi parlamentbe. Finnországban a svéd, Romániában a magyar,

Makedóniában az albán kisebbség pártja a kormánykoalíció tagja; korábban, a NATO–EU-csatlakozás időszakában a szlovákiai MKP és a szerbiai VMSZ is miniszteri tárcához jutott, bizonyítandó a kormányzatok demokratikus, „eurokonform" jellegét. Magyarországon 1993 óta kulturális autonómiát biztosító országos és helyi kisebbségi önkormányzatok működnek, ám jogos támadások érik a parlamenti képviselet hiánya miatt – szakértői vélemények szerint ez csak kétkamarás országgyűléssel oldható meg. Bosznia-Hercegovina – nemzetközi irányítással – a három „entitás", a bosnyák-muzulmán, a szerb és a horvát szövetségi államaként (nem) működik. Csehország, Ausztria és Görögország csaknem homogén nemzetállamként nem biztosít etnikai kisebbségi képviseletet.

Milyen intézményi keretek szükségesek a nyelvi-etnikai kisebbségek túléléséhez?

A magyarhoz hasonló, kulturális autonómiát biztosító önkormányzati rendszer működik Horvátországban és Szlovéniában. A történelmi gyökerekkel rendelkező vajdasági területi autonómián belül a kisebbségek (magyar, horvát-bunyevác, szlovák, román, cigány-roma stb.) Nemzeti Tanácsai hatáskörébe került jelentős állami feladatok ellátása, így az anyanyelvi oktatás, művelődés, tájékoztatás és nyelvhasználat intézményrendszerének működtetése. Nyugat- és kelet-európai példák egyaránt azt bizonyítják, hogy a valóban hatékony, identitás-és nyelvőrző intézményi forma a *területi autonómia,* amely devolution, tehát hatalommegosztás vagy -lebontás útján létrejövő home rule, széles körű felhatalmazással működő önigazgatás-önkormányzat, self-rule vagy self-governance. Nincs egységes, minden államra és kisebbségre alkalmazható megoldás; a hatáskörök/kompetenciák tekintetében is lehetnek eltérések: így például Dél-Tirolban az adók 90%-a helyben marad, a rendőrség-katonaság központi irányítású és olasz nyelvű; ezzel szemben Katalóniában (és Baszkföldön) a rendőrség a helyi autonómiaszervek alá tartozik és regionális nyelvű, míg az adók túlnyomó része a központi, spanyol államkasszába folyik be. Az autonómiák, az etnoregionális önkormányzatok kompromisszumnak tekinthetők: mind a többségi nemzet, mind a kisebbség lemond az önrendelkezés teljes végrehajtásáról, tehát egyfelől az erőszakkal „homogenizált" nemzetállam megteremtéséről, másfelől az anyaországhoz való csatlakozásról vagy önálló állam alapításáról, így a területi-közigazgatási-nyelvi-kulturális autonómia nem az elszakadás első, hanem az egyéni és a kollektív kisebbségi jogok érvényesítésének utolsó, betetőző lépcsőfoka.

Ne legyenek illúzióink: térségünkben hiányoznak azok a feltételek, amelyek lehetővé tennék a gyakorlatban bevált autonómiák sikeres működését. S itt nem is az Åland-szigetek sziget jellegére és demilitarizált státusára gondolunk, hanem a közös történelmi és vallási háttérre, a bizalom kialakulására a többség és a kisebbség között, a kisebbség egységes politikai fellépésére, képviseletére, pártjára, az anyaország nemzetközileg is elismert védhatalmi (Schutzmacht) státusára (Ausztria), a kisebbség társ- és államalkotó nemzet voltára, mint a katalánok, skótok, svédek. De tőlünk keletre is találunk például szolgáló autonómiát, a gagauzt – igaz, kialakításához két nagy állam támogatása kellett, Orosz- és Törökországé, s az, hogy csak másodlagos problémát jelent a központi, moldovai kormány számára Transznyisztria mellett.

Általános volt a remény és az elvárás, hogy az Európai Unión és a schengeni határokon belül a nemzeti kisebbségek kérdése is magától, automatikusan megoldódik. Csalódnunk kellett, mert az Uniót ténylegesen uraló nagy államok, elsősorban Franciaország, nem tudnak vagy nem akarnak különbséget tenni őshonos-nemzeti és a bevándorolt, „látható" kisebbségek között. Azért nincs egységes, államok fölötti kisebbségvédelmi szabályozás, mert az észt- és lettországi oroszok, a szlovákiai és romániai magyarok, a bulgáriai és görögországi törökök jogai kiterjeszthetők lennének a nyugat-európai, túlnyomórészt muzulmán bevándorlókra. Ezt elkerülendő, kimondatlanul beolvadásra, *csendes halálra ítélik Kelet-Közép-Európa nemzeti kisebbségeit.* Ahogyan 1925-ben egy Foreign Office-tanulmány megfogalmazta a kívánatos célt: „Magyarországot rá lehet venni, hogy megváltoztathatatlannak lássa a trianoni határokat, s ahogy az idő halad, az elveszett területeken élő magyarok egyre inkább beolvadnak majd a befogadó állam nemzetiségébe." 2009 februárjában az Európai Parlament kisebbségekkel foglalkozó vitájában a Bizottság igazságügyi együttműködésért felelős alelnöke (a francia) Jacques Barrot kijelentette: *„A nemzeti kisebbségi csoportok védelme nem tartozik az Unió hatáskörébe, ahogyan az alapjogi ügynökségébe sem; ... az etnikai megközelítés kontraproduktív."*

Az egyetlen kivétel a 2007-es bővítés után a legnagyobb európai kisebbséggé vált, 10-12 milliós *cigányság. Egy* szaktanulmány szerzője szerint *„etnikai csoportból nem területhez kötött európai nemzetté (!) váltak. ...A romák minden más népességnél inkább méltók összeurópai figyelemre és aggodalomra."* A kettős mérce a nemzeti kisebbségi és cigánykérdés brüsszeli kezelésében Barrot nyilatkozatából is kiderül: „A romák helyzete lesújtó, integrációjuk az Unió és a Bizottság prioritása. [Ugyanakkor] *...nincs meg a jogalapunk a kisebbségek védelmének megszervezésére. Ez az ügy a tagállamok kompetenciájába tartozik."* Ebből következően az EU-nak nincs kisebbségvédelmi politikája, intézményi rendszere. Kisebb-

ségvédelemmel az EBESZ, az Európa Tanács és a FUEN konferenciái és dokumentumai foglalkoznak, de az ott megfogalmazottak csupán ajánlások, melyek figyelembe nem vétele vagy megsértése semmilyen büntető következménynyel nem jár, tagország esetében pedig semmilyen lehetőség nincs vizsgálatra vagy panaszok benyújtására.

Adatok, problémák országonként

Észt- és Lettország 30–45%-os orosz nyelvű (orosz, ukrán, fehérorosz) népességének nagyobbik része az 1944–1990 közötti szovjet uralom idején betelepített szakmunkás- értelmiségi-katonatiszti városlakó réteghez tartozik; sokuk máig is „hontalan", mivel nem tudnak vagy nem akarnak megfelelni az állampolgársági törvénynek, melynek szigorát Brüsszel nyomására enyhítették. Nyelvtudásuknak, „kapcsolati tőkéjüknek" köszönhetően összekötő szerepet játszhatnak országaik, az EU és Oroszország között; jobb körülmények között élnek, mint oroszországi honfitársaik, így nem kívánnak oda át- vagy visszaköltözni. Sajátos problémát jelent, hogy a két főváros lakóinak többsége (Riga) vagy közel fele (Tallinn) orosz nyelvű.

Litvánia lakosságának 10%-a orosz nyelvű, 7%-a lengyel. Az utóbbiak a két állam közötti feszültség forrásai, mivel a főváros, Vilnius/Wilno 1939-ig Lengyelországhoz tartozott; lakosságának 20%-a máig lengyel, s környéke is lengyel többségű. Míg a két északi államban az oroszok jelentik a biztonsági kockázatot, Litvániában azt a lengyelekben látják.

A közel 40 milliós *Lengyelországban* az ukránok-fehéroroszok száma néhány százezer, a németeké milliós nagyságrendű. Többségük az évszázadok óta kevert népességű, ingadozó identitású Sziléziában él. Az alapszerződések mintájául szolgáló német–lengyel (1991) a határok rögzítése mellett a lengyelországi német kisebbség s a lengyel származású német állampolgárok helyzetét kívánta rendezni.

Csehország közel homogén nemzetállamnak tekinthető, mivel a 400 ezres, áttelepült szlovák népesség a teljes önfeladás és önként beolvadás állapotában van. A néhány tízezres lengyel és német kisebbség, valamint az erejét vesztett regionális morva identitás egyre inkább a múlt emléke csupán. Az igazi problémát a Szlovákiából – tömegesen a szétválás éveiben – áttelepült 200 ezres cigány/roma népesség jelenti, kiknek körében (itt és a később tárgyalandó országokban egyaránt) magas a munkanélküliség és a bűnözés, többségük szociális segélyből, sok gyerek után járó családi pótlékból él, városszéli nyomortele-

peken vagy lepusztult panelházakban. Életmódjuk alapvetően különbözik a többségi társadalométól, és ez a mindennapos konfliktusok forrása. Ősi erkölcsi normáikhoz ragaszkodva (a nyugat-európai színes/muzulmán bevándorlókhoz hasonlóan) nem tudnak/nem akarnak integrálódni, az egyre növekvő állami/uniós támogatások, felzárkóztatási programok ellenére. Megoldást – amerikai mintára – a tanulás, a munkaerőpiacon használható (szak)képesítés megszerzése, munkahelyteremtés, és egy húzóerőt, példát jelentő roma középosztály kialakulása jelenthet.

Szlovákia lakosságának 20%-a nem szlovák. Felerészt magyarok, a másik – növekvő számú és arányú – 8-10% roma (1997 óta tilos a cigány megjelölés használata). Az utóbbiak életmódja, egészségügyi helyzete (hepatitisz, vérhas) állandó konfliktusforrás. Egyes helyeken – mint korábban Csehországban – a szomszédságukban élők fal építésével (legutóbb Nagymihályon/Mihalovce) próbálják védeni tulajdonukat és egészségüket, kiváltva az emberjogi aktivisták és uniós tisztségviselők heves tiltakozását. A Szlovák Nemzeti Párt annak ellenére a magyarokban látja a Szlovákiát fenyegető biztonsági kockázatot, hogy a magyar többségű déli országrészben élő szlovákok 85%-a jónak, konfliktusmentesnek értékeli helyzetét, és a nyelvhatáron fekvő városok szlovák többségűvé váltak, megbontva ezzel a Pozsonytól Ungvárig húzódó magyar etnikai sávot.

A *magyarországi* nemzeti kisebbségek kétnyelvűek, s mivel nemzetállamuk (német, román, szerb, horvát, szlovén, szlovák) kialakulása előtt kerültek őseik mai településterületükre, Magyarországot tekintették és tekintik hazájuknak. Életkörülményeik, vallásuk megegyezik a magyarságéval (a németek még jobb gazdasági-társadalmi helyzetben vannak), s ez erősíti körökben az asszimilációt, ami az 1946–48 közötti ki- és áttelepítésekkel, a „jugoszlávok" üldözésével gyorsult fel. Az 1993-as törvényben rögzített többi népcsoport (lengyelek, görögök, bolgárok stb.) létszáma és jelentősége elhanyagolható.

A nehézséget itt is a 600 ezret meghaladó cigányság jelenti, de ez elsősorban szociális, és nem etnikai-nyelvi probléma. Ezt bizonyítja az a tény, hogy – a szomszédos országok roma népességétől eltérően – a magyarországiak 75–90%-a csak magyarul beszél.

A németek és zsidók eltűnésével az egyedüli jelentős *romániai* kisebbség a magyar maradt. Évszázados államszervezési, kulturális-vallási hagyományaik, teljes társadalmuk birtokában bennük a legerősebb a magyar nemzettudat. A másfél millióból mintegy 600 ezren élnek egy tömbben az ország közepén, így esélyük van arra, hogy a székelyföldi etnorégió (vissza)nyerjen egyfajta területi-gazdasági autonómiát.

Jugoszlávia felbomlásával a *szerbek* egy jelentős része elvesztette korábbi uralkodó szerepét, kisebbséggé vált vagy Szerbiába menekült. Az a (történelemből már ismert) helyzet állt elő, hogy a szerbek három államban élnek: a boszniai Szerb Köztársaságban, Montenegró/Crna Gorában és Szerbiában, de jelentős szerb kisebbséggel rendelkezik Horvátország és Koszovó is – ez utóbbit Szerbia és néhány, nemzeti konfliktussal küzdő állam máig sem hajlandó elismerni. A „maradék" Szerbia távolról sem homogén nemzetállam: a vajdasági-timoki néhány tízezres román/vlah, a horvát, szlovák népcsoport mellett a 8 milliós államban 250-250 ezer magyar és szandzsáki muzulmán, 100 ezer albán alkot számottevő nemzeti kisebbséget, akikhez járul 400 ezer roma.

Horvátország korábban 400 ezret meghaladó szerb népessége harmadára-negyedére csökkent a háborús cselekmények hatására. A pontos szám azért nehezen meghatározható, mert igen nagy a kettős állampolgár-kétlakiak száma: sok nyugdíjas csak járandóságát felvenni utazik vissza eredeti lakhelyére, különben Szerbiában él családostól. A volt Jugoszlávia nemzetiségei közül az ott élő bosnyák-muzulmánokkal és az albánokkal jó a viszony. Az előbbiek számára már a második világháború idején mecset épült Zágrábban.

A 8 millió alá csökkent *Bulgária* milliós nagyságrendű és növekvő számú muzulmán népességgel rendelkezik (etnikai törökök, bolgárul beszélő pomákok, cigányok). Ez utóbbiak számát – kik között görögkeletiek is vannak – 800 ezerre teszik.

A bolgárokból önálló nyelvűvé és tudatúvá vált *macedónok* államának harmada albán, akik egyre inkább államalkotó társnemzetté válnak. Jelentős számú és arányú a cigányság is (200 ezer, 10%), amely parlamenti képviselettel rendelkezik. Nemzetközi viszonylatban a legtöbb nehézséget a Görögország által gerjesztett konfliktus jelenti (név, zászló, címer) – ezért nem vehették fel pl. a „szkopjei" Makedóniát a NATO-ba.

Megjelent: *Délkelet-Európa,* Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2010, 96–101.

Magyarország szomszédsági kapcsolatainak alakulása, tekintettel a schengeni követelményekre

Az integráció és a szomszédos országok

A hét, szomszédos államot különféle szempontokból csoportosíthatjuk: „régi" vagy a „létező szocializmus" bukásával, a szövetségi államok felbomlásával létrejött, etnocentrikus államok; nemzeti identitásuk része a magyarellenesség s milyen mértékben; az ott élő magyar kisebbség száma, súlya; az egyes államok nemzetközi, geopolitikai jelentősége; esélyeik az euroatlanti integrációban való részvételre. E – látszólag egymással kapcsolatban nem lévő – tényezők mindegyikének szerepe van a kétoldalú és regionális integrációs kapcsolatrendszerünk formálódásában.

Az 1918-ban létrejött mai (német) Ausztriát és az akkor megnagyobbodott Romániát tekinthetjük konszolidált, régi államnak, bár Horvátország is rendelkezik sokszázados társországi-államigazgatási hagyományokkal. Szlovénia ugyan új állam, de demokratikus hagyományai és politikai berendezkedése megóvja a nacionalista túlzásoktól. Kis-Jugoszlávia egyaránt örököse a nagyszerb törekvéseknek és a sztálini–titói diktatúrának: elmaradt a rendszerváltás, megrekedt a demokratizálódás és a piacgazdaságra való áttérés. A megkésett nemzetté válás és az etnocentrikus nemzetállamiság negatív hatásai, torzulásai legerősebben Szlovákiában jelentkeznek s kevésbé Ukrajnában, ahol a gazdasági csőd az állam működését veszélyezteti. A tömegtájékoztatás és egyes pártok által ébren tartott, sőt növelt magyarellenesség Szlovákiában, Romániában a legnagyobb, ahol a magyarok aránya és száma a legmagasabb; e két országban őket tartják az államegység első számú veszélyeztetőinek. A horvátok között az ellenszenv a közelmúlt eseményeinek hatására lényegesen alábbhagyott. Ukrajnában és Szerbiában a magyar kisebbség nem jelent komoly biztonsági kockázatot, míg Ausztriában és Szlovéniában nincs társadalmilag és politikailag veszélyes, magyarellenes közérzés.

Nemzetközi méretekben Ukrajna és Románia számottevő; Szerbia katonai potenciálja fenyegető, míg Szlovákiát geostratégiai helyzete értékeli föl, és az Oroszországgal fenntartott kivételesen jó viszonya teszi veszélyessé. Ausztria már az Európai Unió tagállama, de nem a NATO-é; Szlovénia minden valószínűség szerint velünk együtt – esetleg minket megelőzve – kerül be az EU-ba. Szlovákia, Horvátország és Románia társult tagok, míg Ukrajnának és Jugo-

szláviának a felvételére belátható időn belül nincs esély. A NATO-ba való bekerülésre a bizonytalan időre eltolódott második körben jó kilátásai vannak Ausztriának, Szlovéniának és Romániának, s még jobbak Szlovákiának, kormány- és orientációváltás esetén.

Könnyű eset: Szlovénia és Ausztria

Országonként vizsgálva, viszonyunk egyedül *Szlovéniával* problémamentes. Gazdasági mutatói a térségben a legjobbak, maga mögött hagyva a visegrádi országokat, amelyekkel együtt kapott lehetőséget az EU-hoz való csatlakozásra. Igaz, a NATO-bővítés első körébe nem került be, de megalakult – főleg békefenntartói rendeltetéssel – az olasz–szlovén–magyar brigád, erősödik a három ország közötti gazdasági-közlekedési együttműködés,[202] részben a CEFTA-n belül. A dolgok mai állása szerint a tárgyalásokon egymást támogatva, egyszerre kerülhetünk be az EU-ba. Így a schengeni normáknak megfelelő, jövőbeli szigorított határellenőrzés Szlovénia kapcsán fel sem merülhet, ami növelheti az ottani 8-10 ezres magyarság biztonságérzetét.

Számos kedvező történelmi tapasztalat ('56-os menekültek befogadása) birtokában, s mivel a hidegháború időszakában is fenntarthattuk – szovjet jóváhagyással – a példamutatónak szánt jó viszonyt *Ausztriával* és Finnországgal, a rendszerváltás után pedig jelentős osztrák beruházásokra került sor, a hivatalos nyilatkozatokban és a köztudatban Ausztria mint legfőbb támogatóink egyike jelent meg. A valóság azonban ennél sokkal összetettebb. Tény, hogy nyugati szomszédunk, amely az EU-hoz 1995-ben, a Schengeni Egyezményhez pedig két év átmeneti idő után csatlakozott, Magyarország második legnagyobb kereskedelmi és kooperációs partnere, s mi állunk az első helyen Ausztria keleti külkereskedelmében, de az is, hogy növekedtek a feszültségek a két ország között. Az osztrák csatlakozás után visszaesett az oda irányuló magyar–"visegrádi" agrárexport,[203] s a keleti bővítésről szóló 1997-es döntés után felerősödtek Ausztriában – s különösen a gazdaságát leginkább veszélyeztetettnek érző keleti határtartományban, Burgenlandban – az új tagok, főként Magyar-

[202] Az elmúlt három-négy évben 50%-kal növekedett a magyar–szlovén árucsere-forgalom: az Adria felé irányuló exportunk 60%-a Koperen keresztül bonyolódik le, így a modern szlovén kikötőváros messze maga mögött hagyta Triesztet és Rijeka-Fiumét; tervezett a közvetlen vasúti és autópálya-összeköttetés Triesszttől Kijevig.

[203] Körösi István: Ausztria új szerepe, in Kiss J. László (szerk.): *Közösségi politikák – nemzeti politikák*, Macropolis Bt., Budapest, 1997, 433.

ország felvételét ellenző, azt minél távolabbra kitolni akarók hangjai. Elsősorban a jól képzett, de olcsó munkaerő beáramlásától félnek, de attól is, hogy az EU (és a NATO) keleti terjeszkedésének természetes következményeként Budapest válhat – az immár ismét létező – Közép-Európa gazdasági, pénzügyi, közlekedési központjává, átvéve Bécs hagyományos funkcióját. Fel kell tehát készülnünk arra, hogy a gazdaságilag leginkább érintett mediterrán tagállamok mellett, vagy azokat megelőzve, osztrák részről gördítenek majd legtöbb akadályt EU-s felvételünk elé.[204]

A schengeni követelményeket illetően: a felső-őrségi magyarok már „kapun belül" vannak. Erősödik viszont a Magyarországra és Csehországra nehezedő osztrák nyomás, hogy már a csatlakozás előtt vezessünk be vízumkényszert Romániával szemben. Így megismétlődhet az osztrák csatlakozás után is életben tartott és hosszú kocsisorok kialakulásához vezető, tüzetes vizsgálat a német– (bajor–)osztrák határon. Osztrák részről már bejelentették: szükségesnek látják, hogy Magyarországnak az EU-hoz és a Schengeni Egyezményhez való csatlakozása, tehát a szigorú határellenőrzés bevezetése után is még néhány évig fenntartsák az osztrák–magyar határ fokozott ellenőrzését.

Horvátország és Szlovákia

Több tekintetben is hasonlóak: a nyugati keresztény kultúrkörhöz tartoznak, területük egésze vagy meghatározó többsége a magyar királysághoz és az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott; nem rendszer-, hanem kormányváltásra van szükség, amely meggyorsíthatja az integrációs szervezetekhez való csatlakozásukat. S ami szempontunkból a legfontosabb: polgáraik vízum nélkül utazhatnak be az EU tagállamaiba – erről egy 1995-ös európai uniós közösségi határozat rendelkezett.[205]

*Horvátország*nak két tehertétele van: a túlzott centralizáció és Tudjman személyi hatalma, amely szükségszerű volt és jól működött a rákényszerített háború idején, de békés körülmények között, Európa felé menetelve egyre

[204] A legújabb (1998. szeptemberi) felmérések szerint az osztrákok 58%-ának véleménye szerint hazánk és a többi keleti ország csatlakozása káros az osztrákoknak, s csak 16% nyilatkozott támogatólag.

[205] Amely ugyanakkor lehetővé tette, hogy a tagországok vízumkötelezettséget vezessenek be egyes államokkal szemben; ezen az alapon horvát állampolgárok csak vízum megszerzése után utazhatnak be a Benelux államokba, illetve Svédországba és Norvégiába. Ez az ellentmondás a jogi szabályozás és a gyakorlat között a mi csatlakozásunk idejére már megszűnik.

anakronisztikusabbá válik. A másik a Nagy-Horvátország létrehozására való törekvés, Boszniával, de legalábbis Hercegovinával, s az ott élő horvátok mellett való túlzott elkötelezettség. Mindezek miatt akadozik a Daytonban vállalt kötelezettségek teljesítése, és ez visszaveti az integrációs folyamatot, amelynek Granić külügyminiszter elkötelezett híve. Mindkét országban érlelődik a demokratikus fordulat,[206] s a megrendült egészségű vezérek és atyák távozása után gyorsan behozhatják – főleg a demokráciadeficitből következő – hátrányaikat, és ismét szinkronba kerülhetnek „első körös" szomszédaikkal.

Szlovákia méreteit és gazdasági-katonai erejét messze meghaladóan fontos ország Európa, a térség és Magyarország biztonsága szempontjából. Az oroszországi nyersanyagot Nyugat-Európába szállító fő olaj- és gázvezetékek Szlovákián futnak keresztül, s máig állami tulajdonban vannak, a nagy nyugati cégek nyomása ellenére. A NATO-bővítés első körében szereplő három ország közé éket verve, Magyarországot elvágja Csehországtól és Lengyelországtól, lehetőséget adva egy esetleges gyors orosz előrenyomulásra Bécsig. Bismarck szavaira emlékeztetve (igaz, ő ezt a Cseh-medencére értette) egyes szlovák vezetők országukat „elsüllyeszthetetlen repülőgép-anyahajó [nak tartják] Európa közepén, ... [s] aki Szlovákiát uralja, az az öreg kontinens jövőjét tartja kezében".[207]

Sajnos sok olyan tény és fejlődési tendencia van, amely arra kényszerít minden felelős magyar döntéshozót, hogy komolyan vegye Szlovákiát és a bármilyen pártállású szlovák vezetőket. Egyetérthetünk Ján Čarnogurský megállapításával: „Szlovákia 1918 után a környező országok közül a legnagyobb dinamizmust mutatta fel ... várható, hogy [ez] a dinamizmus külföld felé is meg fog nyilvánulni".[208]

Ennek egyik legnagyobb hajtóereje az a vitatható gazdaságosságú privatizáció, amelynek eredményeképpen létrejött – a magyarok céltudatos kizárásával[209] – egy erős nemzeti elit és középosztály, amely a lecsúszó rétegekkel együtt Mečiar és pártjának legkitartóbb támogatója.[210]

[206] Tudjman és a HDZ támogatottsága az 1990-es 80%-ról 53%-ra apadt, elveszítve többségét a nagyvárosok (Zágráb, Rijeka, Split) vezetésében.

[207] Gašparovič, a parlament elnöke szóvivőjének kijelentése. Idézi Hamberger Judt: *Szlovákia geopolitikai helyzete*, Budapest, TLA, 1995, 17.

[208] Uo., 15.

[209] A kárpótlási törvény csak az 1948. februári kommunista hatalomátvétel utáni államosítások-kollektivizálás érintettjeire vonatkozik, márpedig a magyarok (és németek) túlnyomó többségét az előtt fosztották meg javaiktól, állampolgári jogaiktól s telepítették ki őket. Ezért (is) az állami hitelekkel támogatott szlovák vállalkozók vásárolják föl az elszegényedő magyarok ingatlanait, földjeit.

[210] A külföldi tőkeberuházás értéke 1,2-2 milliárd USD, a magyarországi egyhatoda, ami a mečiari hatalomkoncentráció mellett megkérdőjelezi a szlovákiai rendszerváltás hitelességét.

Mečiar és gyűjtőpártjának (nacionalisták, „ludak", katolikusok, baloldaliak) hívei: a csődbe jutott nagyüzemek munkásai,[211] a lakótelepeken élő, gyökerüket vesztett tömegek, a munkanélküliek és a világtól elzárt, kis falvak lakói, akik csak a kormány uralta tévéből, rádióból értesülnek a világ és az ország dolgairól. Ez a heterogén embertömeg – megerősítve az újgazdagokkal, Mečiar politikai-kulturális klientúrájával – benne találta meg a vezért, az önálló államiság harcosát, a népéről gondoskodó jó atyát, így az biztosan számíthatott a szavazatok 25–35%-ára. Hetekkel a választások előtt a lehetséges kombinációk között szerepelt a Weiss-féle Demokratikus Baloldal Pártjának bevonása a kormánykoalícióba a Nemzeti Párt helyett, ezzel „eurokomfortabbá" téve a lényegében változatlan Mečiar-kormányzatot, de egy Mečiar nélküli DSzM–HZDS vezette koalíció is, amelybe bevonták volna a szavazatok 15%-ára számítható Polgári Egyetértés Pártját, melynek vezetője, Schuster kassai polgármester lehetne a köztársaság elnöke.

Az Európa, a szomszédok és a szlovákok többsége számára ígéretesebb ellenzéki győzelem után is fennmaradt azonban a szlovák társadalomba mélyen beágyazódott két jellegzetesség: a *pánszlávizmussal összefonódott oroszbarátság és a magyarellenesség.* A Beneš által Csehszlovákiának szánt híd szerep Kelet és Nyugat, Orosz- és Németország között – az 1948 és 1968-ban történtek ellenére – ma is vonzó alternatívának tűnik nemcsak a hatalmát vesztett korábbi kormánykoalíció, hanem a kereszténydemokrata-polgári értelmiség egy része számára is. A burkoltan Nyugat-ellenes semlegesség iránti igény a gyakorlatban az Oroszországgal való egyre szorosabb gazdasági-politikai és katonai együttműködéshez vezetett.[212] Mečiar és Čarnogurský egyetértenek abban, hogy Nyugaton a szlovákokat lenézik, Oroszországban azonban jó a hírük, s barátokként kezelik őket.[213]

[211] Szlovákiában alig két tucat nagyvállalat prosperál, ukrán vasércből és orosz kőolajból, földgázból túlnyomórészt félkész termékeket előállítva; a Kelet-szlovákiai Vasmű adja a teljes export 10-15%-át.

[212] Aggodalomra ad okot, hogy térségünkben a szlovák gazdaság függ a legnagyobb mértékben az orosz energia- és nyersanyagszállításoktól, legkiterjedtebb a kooperáció (fegyver- és katonai repülőgép-gyártás). 1995 végéig 68 szlovák–orosz korrmányközi és szakmai egyezményt írtak alá, többek között a hadseregek és a titkosszolgálatok együttműködéséről. Hamberger, i. m., 5–7.

[213] Uo., 5. „Szlovákia azért kerül át az orosz érdekszférába, mert társadalma nagyobbik része egyrészt hajlik az állampaternalista, vezérelvű közösségi értékrend érvényesítésére, másrészt bizonytalan a civilizációs identitása, s 150 éves szlavofil-ruszofil nemzeti-kulturális és politikai hagyományai (Matica slovenská) alapot képeznek arra, hogy ... politikusai a »cseh kényszertől« megszabadulva, az önálló Szlovákiát... az Orosz Föderáció gazdasági és politikai befolyási övezetébe kormányozzák." Hamberger Judit: *Csehszlovákia szétválása,* Budapest, TLA, 1997, 180.

Mečiar harmadik miniszterelnöksége idején, az elmúlt közel négy évben a NATO-hoz és az EU-hoz való közeledés, az általuk szabott feltételek teljesítése megmaradt a deklarációk szintjén; az ország csatlakozási esélyei romlottak – a gyakorlatban a keleti orientáció kerekedett felül.

A 80-100 éves indoktrináció hatására – amelyért a csehek nagymértékben felelősek – a szlovák nemzettudat meghatározó eleme a magyarellenesség. A friss szlovák államiság, területi integritás legfőbb veszélyeztetőjének a magyar kisebbséget és anyaországát tartják,[214] s ennek elhárítására (is) keresnek nagyhatalmi (orosz) támogatást.[215] A „magyarfóbia" egyik megnyilvánulása, hogy az 1938-as bécsi döntés valamiféle megismétlődésétől és/vagy egy esetleges népszavazástól tartanak. Mivel egy ilyen békés határrevízió csak integráción belül képzelhető el, ez is egyik összetevője lehet a csatlakozást elutasító szlovák magatartásnak. Mivel a szlovák NATO- és EU-tagság (ha egyáltalán) csak hosszú évek múltán realizálódhat, erőfeszítéseik egy erős és homogén nemzetállam kiépítésére irányulnak, felszámolva az „ötödik hadoszlop"-nak tekintett magyar kisebbség nemzeti identitását. Ami Szlovákia integrációs esélyeit illeti, ha sikerül a kormányból kiszorítani a NATO- és EU-ellenes, oroszbarát semlegességet hirdető és magyarellenességével etnikai feszültségeket gerjesztő Nemzeti Pártot, gyors felzárkózásra számíthatunk.

A szlovákiai választások eredménye és a centrista kormány megalakulása lehetővé tette a bel- és külpolitikai irányváltást. A Polgári Egyetértés Pártja ugyan a vártnál gyengébben szerepelt, de vezetője, Schuster a legesélyesebb elnökjelölt. A polgári koalíció pártjai győztek, ám a DSZM–HZDS kapta a legtöbb szavazatot, így a mérleg nyelve a 15%-ot elért Demokratikus Baloldal Pártja (Migaš) lett, amely a Mečiar-párt lehetséges koalíciós partnereként is szerepelt a választások utáni kombinációkban. A kormányt adó koalíciót most a belülről való bomlás és irány(vissza)váltás fenyegeti a tíz párt eltérő érdekeinek érvényesítése miatt s mert Mečiar káderei a kommunista utódpárthoz csapódva sikerrel tartják meg pozícióikat és befolyásukat. Ez ellen a Magyar

[214] A területi-közigazgatási átrendezés indoklásául Mečiar háromlépcsős, titkos budapesti tervekről beszélt Dél-Szlovákia visszaszerzésére:

1. „etnikailag tiszta" magyar határ menti régió kialakítása („A nyelvtörvény akadályozza, az új területi felosztás pedig kizárja, hogy a magyarok által lakott területeken Szlovákia egységét veszélyeztető... önkormányzati tömörülés jöjjön létre.");
2. területi autonómia biztosítása;
3. népszavazással történő átcsatolása Magyarországhoz.

[215] Szélsőséges megfogalmazás szerint „Magyarország löki Oroszország karjaiba Szlovákiát". (A térség másik nagyhatalma, Németország Magyarország és a magyar ügy támogatójaként jelenik meg.) Egy Čarnogurskỳ-interjút ismertetve Hamberger 1995, 16.

Koalíció Pártja lép fel a leghatározottabban, amely súlyos engedmények árán (az autonómiáról, az önálló magyar egyetemről és a beneši dekrétum hatálytalanításáról, tehát a magyarok kárpótlásáról való lemondással) vállalt kormányzati szerepet.

Szomszédai közül Lengyelország, Magyarország és Ausztria stratégiai-geopolitikai meggondolásokból Szlovákia mielőbbi felvételét szorgalmazzák, tudva azt, hogy az összes vitás kérdés (kisebbségek, erőművek) könnyebben rendezhető „családon belül". Olaszország is hasonló álláspontot képvisel, míg mások, így Csehország és Nagy-Britannia véleménye szerint az új szlovák kormánynak először bizonyítania kell a demokratikus fordulat őszinteségét a követelmények teljesítésével.

A szlovák állampolgárok beutazása az EU tagállamaiba ma is akadálytalan, így minden remény megvan arra, hogy a hosszúnak ígérkező csatlakozási folyamat végén egyszerre vagy közel egy időben válunk teljes jogú tagokká, így északi határunkon nem kell egy „schengeni vasfüggönyt" emelni.

Románia

Ebben az összefüggésben Románia jelentheti a legnagyobb problémát, ha átmenetileg is. Ugyanis egyetlen magyar kormány sem fogadhatja el csatlakozásunk előfeltételéül az ottani 1,8 milliós magyarság elvágását anyanemzetétől, márpedig a vízumkényszer és a szigorú külső határellenőrzés bevezetése ezt jelentené.

A román társadalomban és elitben is jelen van a magyarellenesség, de Szlovákiától eltérően az ország általános elmaradottsága nem teszi lehetővé a gyors felzárkózást. A jelenlegi kormány eltökélt szándéka az ország mielőbbi bevitele a NATO-ba és az EU-ba, és azzal is tisztában vannak, hogy az út Brüsszelbe Budapesten átvezet. Ez azonban csak egy szűk, Nyugat-orientált értelmiségi rétegben tudatosodott. Az is tény, hogy a Románia számára kedvezőtlen madridi és amszterdami döntések a gazdasági és politikai reformfolyamatok lelassulását eredményezték, erősödött a befelé fordulás, a magyar- és Európa-ellenesség – ez vezetett a Ciorbea-kabinet bukásához. A mélyben, a tömegek között óriási tehetetlenségi, visszahúzó erőként működik az igénytelenség, a „nekünk így is jó" szemlélet. A többség számára ma is valóság a Ceauşescu-propagandában hirdetett középhatalmi státus, helyes és szükséges a saját erőforrásokra való támaszkodás, az erős nemzeti hadsereg, a körkörös védelem – mindez az integráció ellen hat. Az ötvenéves kommunista, egyre inkább nemzeti kizáróla-

gosságra és homogenitásra törekvő agymosás eredményeként a ma élő generációk tudatában elfogadhatatlan, tabutéma, sőt szitokszó a nemzeti és vallási kisebbségek számára a megmaradást biztosító három alapfeltétel:

- az autonómia bármilyen formája, beleértve
- az óvodától az egyetemig terjedő saját oktatási rendszert,[216]
- az egyházi javak, intézmények visszaadása,[217] amelyre nézve az Európa Tanács 76/1993-as állásfoglalása elvárást fogalmazott meg.

Ezek mindegyike kimaradt a nyugati – elsősorban amerikai – nyomásra, sebtében tető alá hozott alapszerződésből, így megvalósításuk hatalmas ellenállásba ütközik nemcsak a bármilyen pártösszetételű kormányok, hanem a román társadalom csaknem egésze részéről. E követelések támogatásától egyetlen magyar kormány sem állhat el, mert csak ezek teljesülése tarthatja meg szülőföldjén az ottani magyarságot – ez viszont beárnyékolja, megterheli a magyar–román államközi viszonyt. Ezért van egyetértés valamennyi magyar párt és politikai irányzat között a tekintetben, hogy állami és nemzeti érdek Románia mielőbbi és minél teljesebb integrálása az euroatlanti szervezetekbe, geopolitikai-stratégiai meggondolásokból és az ottani magyar kisebbség érdekében. Elemi érdekünk, hogy ne Magyarország legyen a Nyugat előretolt bástyája, amelyre elsőnek zúdul rá egy esetleges katonai támadás vagy „csak" a menekülők több százezres-milliós tömege, hogy ne Nagylaknál és Biharkeresztesnél legyen az „Európa Erőd" kapuja.[218]

A gyors román integrálódásnak számos akadálya van:

- A Balkán, és különösen Románia geopolitikai-stratégiai leértékelődése. Egyes vélemények szerint csupán Lengyelország s esetleg Csehország

[216] E téren a kisebbségek között sincs egyetértés: a megmaradt németség vezetői például nem támogatják az önálló egyetem létrehozására irányuló magyar törekvéseket. A román politika következetlenségét mutatja, hogy Csernovciban (Csernovitz, Ukrajna) ugyanolyan, román tannyelvű egyetem létesítését követelik, amelynek magyar megfelelőjéről hallani sem akarnak Kolozsváron.

[217] Iliescu egy elszólása szerint „azért nem adhatjuk vissza az egyházi javakat, mert akkor az összes erdélyi város történelmi magva magyar egyházi tulajdonba kerülne". A főleg értelmiségiekből álló és a román nemzettudat kialakításában nagy szerepet játszott görög katolikus egyházat vatikáni támogatással sem helyezik vissza jogaiba és birtokaiba, mert az államhatalom és a vele összefonódott ortodox egyház a pápai és a magyar érdekek képviselőinek látja, a románság megosztására. Viszont kormányrendelettel óriási (szőlő-) birtokokat juttattak vissza (moldvai) görögkeleti kolostoroknak.

[218] Előzetes számítások szerint 40 milliárd forintba kerülne a magyar–román határőrizet és -vizsgálat schengeni követelményeknek megfelelő kiépítése.

számíthat biztosan NATO-tagságra; Romániára s a többi jelentkezőre egyszerűen nincs szükség.

- Románia és a románok rossz megítélése Nyugaton, Franciaország és Olaszország kivételével.
- A gazdasági, infrastrukturális elmaradottság, a reformfolyamat megtorpanása, melyek miatt 10 éven belül nem képes a felzárkózásra;
- Kormányzati bizonytalanság, kormányválságok, ugyanakkor a mindenkori kormány és ellenzék kisebbségellenes egyetértése.
- A 1,5–5 millióra becsült, részben nomadizáló cigány népesség, amely a mindvégig demokratikus eszközöket használó, lojális magyar kisebbségnél potenciálisan sokkal nagyobb veszélyt jelent, mellyel a nyugati szakértők is tisztában vannak. Ezt ugyan egyetlen felelős EU-tisztségviselő sem fogja elismerni, s különösen nem a hivatalos tárgyalások során, számítanunk kell arra, hogy maximális ideig való távol tartásukra fognak törekedni.[219]
- A Ceauşescu-időszakban, amikor a „Conducator" Tito vezető szerepének átvételére aspirált az El Nem Kötelezettek körében, a legtöbb, harmadik világbeli országgal eltörölték a vízumkötelezettséget, így a legszegényebb, háborúkkal és éhínséggel sújtott térségekből akadály nélkül be lehet utazni Romániába. Ezért a román csatlakozás előfeltétele a 101-es „tiltólista" átvétele. Amíg ez be nem következik, Romániának nincs esélye a vízumkötelezettség EU-részéről történő eltörlésére, így az ebben való reménykedés alaptalan – más megoldás(oka)t kell találnunk.

Ukrajna

Államközi viszonyunk jó, problémamentes. Magyarország – Kanadával egyszerre – elsőként ismerte el az új állam függetlenségét, s az egyik első, a kisebbségekre nézve igen kedvező vállalásokat tartalmazó alapszerződést is Ukrajnával kötöttük. Az ukrán vezetés nem ellenzi NATO- és EU-csatlakozásunkat, sőt az saját távlati céljai között szerepel. Az alapvető probléma az ország katasztrofális gazdasági helyzete és a nemzeti identitásban is megnyilvánuló általános

[219] Nagyon rossz üzenet volt a csehországi és szlovákiai romák tömeges megjelenése és viselkedése Doverben 1997 őszén; visszafordításuk előrevetíti a kiszámítható nyugati magatartást. Ma is több ezer (összesen 40 ezer) ilyen „menekült" tartózkodik a szigetországban, amely a vízumkényszer visszaállítását fontolgatja Csehország, Lengyelország és Szlovákia viszonylatában.

bizonytalanság. Nehezen képzelhető el egy ukrán nemzeti állam kiépítése 12-13 millió orosszal, akik egybefüggően élnek az ország legiparosodottabb déli és keleti vidékein és a Krímben. Napirenden van – a mindennapos gyakorlat elismeréseként – az orosz mint második hivatalos nyelv bevezetése, de mint sok más egyébben, ebben sem tudnak dönteni. A helyzetet súlyosbítja, hogy a közelmúltig az oroszországi átlagkereset háromszorosa volt az ukrajnainak.[220] (Nem vigasz, hogy a fehéroroszországi fizetések még alacsonyabbak.) Ezért (is) hihetetlen méretű az agyelszívás: tudósok, művészek, politikusok és tisztviselők Moszkvába, Leningrádba költöznek; némi túlzással azt mondhatjuk, nincs ukrán értelmiség; az a kevés, ami van, oroszul beszél. (A kormányülések nyelve is jobbára orosz.) A határ túloldalán (ez azonban túlzás, mert az ukrán–orosz határ máig sincs kijelölve, így határellenőrzés sincs) 7 millió ukrán él; ennek ellenére Ukrajna mereven elzárkózik az Oroszország által szorgalmazott kettős állampolgárság bevezetésétől. Az ukrán gazdaság, amely teljesen ki van szolgáltatva az orosznak, bármelyik pillanatban összeomolhat. A korrupció óriási és mindenütt jelen van. A társadalom megosztott: nem tudják eldönteni, mi a jobb: az önálló Ukrajna vagy a (vissza)csatlakozás Oroszországhoz. Ukrajna túlélése és stabilitása szempontjából jól jött az orosz válság: erősíti a gazdasági és politikai önállóság híveit, gyengíti a rubel átvételéért és egy újabb unióért agitálók pozícióit.

A fentiekből következik, hogy a szomszédos országokban élő magyarok közül gazdaságilag a kárpátaljaiak vannak a legrosszabb, legkilátástalanabb helyzetben – ezért is állandósult az értelmiségiek Magyarországra költözése. Furcsa ellentmondásként ők vannak a legkedvezőbb helyzetben az oktatás és a művelődés terütetén, legalábbis ami a törvényi szabályozást illeti: 63 magyar oktatási nyelvű intézménnyel rendelkeznek, további 35-ben magyarul is tanulhatnak.[221] Református és katolikus egyházi líceumok (középiskolák) működhetnek, és Beregszászon van a határon túli egyetlen önálló, magyar tanítási nyelvű tanárképző főiskola – humán értelmiségi túlképzésről beszélhetünk.

Az Ukrajnán belüli autonómiatörekvéseket támogatja a 800 ezresre becsülhető, ingadozó nemzettudatú kárpátaljai ruszinok döntő többsége, de a magyaroktól várják, hogy azt kiharcolják. A ruszinkérdés szinte megoldhatatlan dilemma elé állítja a mindenkori magyar kormányzatot. Történelmileg a ruszinok

[220] Kárpátalján hónapokig nem kapnak fizetést a közalkalmazottak, nem folyósítják az amúgy is alacsony nyugdíjakat; öt-hat órás áramszünetek vannak, mert Ukrajna nem tud fizetni az Oroszországból szállított energiáért.

[221] A 300 ezer bolgárnak egyetlen iskolája van, és a 3–500 ezres lengyel kisebbség is kedvezőtlenebb helyzetben van.

(rutének, kisoroszok) előbb voltak, mint az ukránok. Mint a „gens fidelissima", 1919-ig a történelmi Magyarország leghűségesebb alattvalói voltak; nemzeti egyházuk, a görög katolikus[222] is a magyarokhoz, Európához kapcsolja őket, így okkal mondják sokan: megérdemlik, hogy minden eszközzel támogassuk őket. Másfelől magyar nemzeti érdek, hogy Magyarország és Oroszország között egy erős, minden tekintetben önálló Ukrajna létezzék, és nem segíthetjük elő állami egységének megbomlását. Az „autonómia" Kijevben és Lembergben is riasztó: az oroszok s különösen a Krím elszakadási törekvéseivel kapcsolódik össze; alaptalanul, mert a magyarok századannyian vannak, mint az oroszok.

Ukrán állampolgárok csak vízummal utazhatnak be az EU-ba, Magyarországra gyakorlatilag korlátlanul.[223] Kétoldalú kishatárforgalmi egyezmény értelmében Kárpátalja (megye) és a három északkelet-magyarországi megye lakosai útlevéllel és egy hivatalos űrlap kitöltésével évente tízszer léphetik át a határt: ez az ottani magyarok számára korlátlan kapcsolattartási lehetőséget biztosít, beleértve a „megélhetési turizmust"[224] és a munkavállalást is.

Kis-Jugoszlávia

Ma Kis-Jugoszlávia van a legtávolabb Európától és az ottani magyarok (280-300 ezer) vannak a legveszélyeztetettebb helyzetben. A gazdaságilag, politikailag és katonailag csak Oroszországra támaszkodó[225] – bár a NATO- és EU-tag Görögország támogatását is élvező – államnak évtizedekre van szüksége a felzárkózáshoz, az ahhoz szükséges tudati változásokhoz, a „szerb Trianon" feldolgozásához és elfogadásához. S ez a folyamat még nem ért véget: meggyőződésem, hogy Koszovó már elveszett a szerbek számára, és a nyugatiak makacs ragaszkodása Jugoszlávia csak fegyverrel fenntartott területi egységéhez tragikus megismétlődése 1991–92-es politikájuknak, az egyetértés hiányából fa-

[222] Romániához hasonlóan a pravoszláv egyház és az ukrán állam is akadályozza a „ruszin" egyház újjáéledését, a templomok visszaadását.

[223] Vízumkényszer nincs, csak formális megkötések: meghívólevél, kiküldetési rendelvény, utazási irodák vouchere.

[224] Kiterjedt a legális csempészet: sokan (az ukrán hivatalos szervek lefizetésével) naponta teli benzintankkal többször fordulnak, s műtrágyát, élelmet, gyógyszert visznek ki.

[225] A gazdasági összeomlás szélén táncoló Oroszország sok százmillió dolláros hitelekkel, nyersanyag- és energiaszállítással, korszerű fegyverekkel segíti egyetlen megmaradt, nem „közel-külföldi" szövetségesét.

kadó tehetetlenségüknek.[226] A történtek után már kizárt a szerbek és albánok egymás mellett élése, egy mégoly széles körű autonómia visszaadása esetén is. A 90%-ban albán Koszovó – és a környező albánlakta területek – elszakadása szükségszerű és elkerülhetetlen, de ennek következményeivel, úgy tűnik, senkinek nincs bátorsága szembenézni. Valószínű, de nem szükségszerű egy (1941–44 között már létező) Nagy-Albánia létrejötte; kialakulhat egy másik, többé-kevésbé független albán állam is, Pristina központtal, Moldáviához hasonlóan. Szerb értelmiségiek figyelmeztetnek: szerb nemzeti érdek a Koszovóról vagy annak nagy részéről való lemondás, mert a demográfiai folyamatok valószínűsítik, hogy 2020-ra a mai Jugoszlávián belül albán többség alakul ki.

Despić akadémikus már kidolgozott egy tervet, amely – megtartva a történelmi emlékhelyek körzeteit és a gazdaságilag értékes részeket – feladná a terület nagyobbik hányadát.

Bármilyen legyen is a koszovói- (makedóniai-)albán válság megoldása, bizonyosan állítható, hogy térségünkben és a Balkánon addig nem lesz béke és stabilitás, amíg meg nem törik a legtöbb szomszédot fenyegető szerb fegyveres túlerőt,[227] leszerelve a félkatonai csetnik alakulatokat.

Kétoldalú kapcsolatainknál nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy míg legtöbb kereskedelmi partnerünk Szlovéniától Lengyelországig korlátokat emel a magyar kivitel korlátozására (a CEFTA-val ellentétesen) vagy fizetésképtelenné válik, addig Jugoszláviával előnyösen fejlődnek gazdasági kapcsolataink, jelentős magyar exporttöbblettel.

A vajdasági magyarok demográfiai mutatói már több mint száz éve folyamatosan romlanak. Népességen belüli arányuk csökkenése (34%-ról 15-16%-ra) és abszolút számbeli fogyásuk népirtás, külföldi munkavállalás-letelepedés, asszimiláció és öt betelepítési és menekülthullám következménye is. Az 1991 óta állandósult behívások, háborús konfliktusokba való bevonásuk legkevesebb 50 ezer fiatalt űzött el; a legmozgékonyabb, legképzettebb rétegek, értelmiségiek távozása alig pótolható veszteséget okozott. Távozásra buzdít a gazdasági nehézségeken túl a népirtás-etnikai tisztogatás megismétlődésének, Vajdaságra való átterjesztésének veszélye. Sok magyar – megalapozottan – azért fél az albánok elszakadásától, mert akkor a szerb nacionalisták dühe és bosszúvágya a megmaradt legszámosabb kisebbség, a magyarok ellen irányulna. Azzal is

[226] A szerző ezen megállapításait a Jugoszlávia ellen 1999. március 23-án megkezdett NATO-légicsapások előtt fogalmazta meg.

[227] A 10 milliós államnak 0,25 milliót meghaladó, kitűnően felszerelt, harci tapasztalatokkal rendelkező hadserege és belbiztonsági szervezete van.

tisztában vannak, hogy Magyarország csatlakozása esetén egy újonnan emelt „vasfüggöny" választaná el őket az anyaországtól, beláthatatlan időre.

Schengen és a magyar nemzeti érdekek érvényesítése

A fejlett „első világ" s azon belül földrészünk nyugati fele elöregszik, népessége csökken. Az éhező, betegségektől és háborúktól sújtott harmadik világban, a Balkánon és sok szovjet utódállamban százmilliók vágya bejutni Észak-Amerika és Európa gazdagságot, de legalábbis jobb életkörülményeket ígérő, társadalmi és szociális biztonságot nyújtó országaiba.[228]

A napjainkban egyre nagyobb biztonsági kockázatot jelentő szervezett bűnözés, embercsempészet és illegális bevándorlás összefüggése nyilvánvaló. Az ellenük való összehangolt védekezés – párhuzamosan az EU-n belüli szabad mozgás biztosításával, a belső határok lebontásával – megköveteli a külső határok fokozott őrzését, a beléptetés szigorítását, a szűrést.

Az Európai Unió Kormányközi Konferenciája jóváhagyta az Amszterdami Szerződést, amely a migrációt és a menekültkérdést a bel- és igazságügyi „harmadik pillérből" az elsőbe helyezte át, s ezzel kormányköziből a közösségi szabályozás szintjére emelte. 1997 júniusától új helyzet állt elő. A közös (belső) határokon történő ellenőrzés fokozatos lebontására és a szorosabb együttműködés kialakítására teendő intézkedésekről egy külön jegyzőkönyvet csatoltak a szerződéshez, amely kimondja: „Ez az együttműködés az Európai Unió intézményi és jogi keretei között valósul meg" (A cikkely), s a Schengeni Titkárság beleolvad a Tanács Főtitkárságába (F cikkely). Külön bizottság vizsgálja a két Schengeni Egyezmény joganyagát, előírásait, és egyezteti azokat az Európai Unióéval.

Számunkra döntő fontosságú a G cikkely, amely szerint „Az új tagállamokkal folytatott felvételi tárgyalásokon a schengeni előírásokat (acquis) és az in-

[228] „A Föld népessége a jelenlegi 5 milliárdról az elkövetkező évtizedek során megduplázódik, és ennek a gyarapodásnak 95%-a az afrikai, közel-keleti, közép-amerikai, ázsiai és balkáni szegény, kizsákmányolt népek körében megy végbe; szükségképpen fel fog erősödni a szegény, gyorsan szaporodó népek elvándorlása a módosabb, demográfiailag stagnáló országok felé, [ahol] ... az emberek mozgását korlátozzák és minden módon – vízumokkal, kvótákkal és egyéb hárítási módszerekkel – akadályozzák ... Hogy maradhat fenn az »Európa« nevű, demográfiailag stagnáló, addigra már csak 300 vagy 400 millió lakosú kultúrkör 10 vagy talán 14 milliárd, túlnyomórészt szegény és nem fehér bőrű ember lakta világban?" (Paul Kennedy [Yale]: Európa és Ausztria a világban, *Európai Szemle*, 1994/37., 9.)

tézmények által hozott, idevonatkozó rendszabályokat minden felvételre jelentkező államnak teljes egészében el kell fogadnia".[229] Nem számíthatunk tehát könnyítésekre, kivételes eljárásokra (derogation) és/vagy átmeneti időszakra: csatlakozásunk pillanatától – reményeink szerint öt éven belül[230] – határainkon érvényesíteni kell a szigorú határőrizetet és -ellenőrzést. Feltételezve egy kormányváltást, az ellenzék hatalomra kerülését Szlovákiában és az ország gyors politikai-gazdasági felzárkózását, az „Európa erőd" falai északkeleti, keleti és déli határainkon emelkednek majd, közel 2,5 millió magyart vágva el az anyaországtól, s abból a szerbiai és ukrajnai félmilliót beláthatatlan időre. Az 1990. június 19-én aláírt megállapodás[231] az 1985-ös Schengeni Egyezmény végrehajtásáról, valamint a Tanács 2317/95/EK rendelete értelmében vízumkötelezettséget kell bevezetnünk 101 állam, köztük Románia, Ukrajna, Oroszország és Jugoszlávia állampolgáraival szemben.

E tekintetben nyilvánvaló az állam- és a nemzeti érdekek, az állam- és nemzetpolitika ütközése. Konkrétabban: úgy kell megjelenítenünk az állami érdekeket, hogy az anyaország az eddigieknél is hatékonyabban tudja képviselni a határon túli magyarok érdekeit anélkül, hogy ez az EU biztonságát veszélyeztetné.

A határon túli magyar szervezetek vezetői (Kasza J.) már most hangot adnak az ott élők aggodalmának, hogy ugyanis az anyaország európai uniós csatlakozása, a velünk szemben támasztott követelmények háttérbe szorítják a velük való törődést, érdekeik képviseletét. A várható szigorítások mindig és mindenhol növelték a migrációt,[232] így ahogyan közeledik Magyarország felvétele, egyre több szomszéd országbeli magyar és nem magyar próbál majd a kapukon belülre kerülni a gazdag és biztonságos Nyugat előszobájának tekintett Magyarországon. Egy baloldali/nacionalista visszarendeződés Romániában és/vagy Ukrajnában, a lefojtott albán-muzulmán-boszniai problémák fegyveres

[229] Draft Treaty of Amsterdam CONF 4001/97 CAB EN 45, 48.

[230] A „csatlakozás" időben elváló, elhúzódó folyamat: a politikai nyilatkozatot követi a jogi csatlakozás (aláírás), és azt követően kerül sor a bevezetésre, gyakorlati alkalmazásra. Ez az átmeneti időszak Ausztria esetében két év volt, Görögországnál még hosszabb.

[231] „A szerződő államok kötelezik magukat, hogy közös politikát fogadnak el a személyek forgalmára, és különösen a vízumok rendszerére vonatkozóan, [s]... hogy közös megegyezéssel összehangolják vízumpolitikájukat (9. cikkely). Létrehozandó az egységes vízum, amely érvényes a szerződő államok területének egészére (10. cikkely). Ez a vízum lehet egy vagy több belépésre érvényes utazási vízum anélkül, hogy akár a megszakítatlan tartózkodás ideje, akár az egymást követő tartózkodások együttes ideje meghaladná félévente a három hónapot az előző belépéstől számítva" (11. cikkely). III. fejezet, 1. rész *Acta Humana, Emberi jogi közlemények* No. 27., 1997, 84–85.

[232] A szlovákiai cigányok tömeges Csehországba költözése 1992 utolsó hónapjaiban.

konfliktusba való átcsapása Kis-Jugoszláviában csak felerősítheti ezt a mindig jelen lévő mozgást, migrációs nyomást. Ez már be is következett: 1998 tavaszától rohamosan nő a Magyarországon (is) menedéket kereső koszovói albánok és az ellenük való fegyverfogást megtagadó vajdasági magyar fiatalok száma.

E súlyos probléma kezelése, hosszú távon megoldása nem lehet csupán az éppen hatalmon lévő kormány feladata: a követendő politika s annak részeként a tárgyalási stratégia, a nemzeti célok megfogalmazása nemzeti egyetértést, politikai konszenzust követel meg.

Az első, amiben egyetérthetünk, az, hogy *a magyar kisebbségek megtartása szülőföldjükön össznemzeti érdek,* egyben a mindenkori magyar kormányok érdeke. *Ott tartásuk, gazdasági és tudati megerősítésük első rendű biztonságpolitikai és gazdasági érdekünk,* mert a tömeges elvándorlás megelőzése-megakadályozása elejét veheti egy, a térséget is destabilizáló migrációnak, s nem rakna további terheket az átalakulás és versenyképesség követelményeivel küzdő magyar(országi) gazdaságra. Ehhez viszont megnyugtató módon hosszú távra rendezni kell a magyar kisebbségek anyaországhoz való viszonyát, biztosítva a szabad mozgás, kapcsolattartás lehetőségét, s éppen ez az, ami ellentétben áll az EU–schengeni követelményekkel. A kihívásra kétféle válasz adható. Elvben elutasíthatjuk a csatlakozást. Ez azonban nemcsak gazdaságunkat hozná nehéz helyzetbe, de egyedül kellene kiépítenünk és fenntartanunk egy hatékony, rendkívül költséges határőrizeti és -vizsgálati rendszert az illegális migráció, a kábítószer- és fegyverkereskedelem, a nemzetközi bűnözés visszatartására, kizárására. A vasfüggöny visszaállna nyugati határunkon, kirekesztve minket az EU-ból, miközben „biztonságos harmadik ország" lévén, hozzánk toloncolnák vissza a Magyarországon át bármilyen módon Nyugatra került, de ott menedékjogot vagy letelepedési engedélyt nem kapott európait, ázsiait és afrikait.[233] Ez az út nem járható.

Marad tehát a mielőbbi és minél teljesebb integráció. A már említett, szigorú határzár kiépítéséhez jelentős európai uniós támogatást (kiképzés, korszerű határállomások és infrastruktúra: számítógépek, érzékelő-felderítő eszközök stb.) kérhetünk és kaphatunk, követve az olasz, görög és osztrák példát. Eddig a „schengeni rendszer" az EU-tól külön működött. A mi csatlakozásunk idejére a két követelményrendszer összeolvasztásával közös vízum- és menekült-

[233] „Minden szerződő állam fenntartja a jogot, hogy nemzeti jogszabályai alapján és nemzetközi kötelezettségeivel összhangban visszafordítsa vagy kiutasítsa a menedékkérőt harmadik állam irányába." Egyezmény a közös határok ellenőrzésének fokozatos megszüntetésére vonatkozó... Schengeni Megállapodás alkalmazásáról, Schengen, 1990. június 11. VII. fejezet, 29., *Acta Humana* No 27., 87.

politikát, határellenőrzést kell kialakítanunk, de a követelmények teljesítésére a különféle kohéziós és regionális alapokból külön céltámogatást igényelhetünk. Ez a dolog könnyebben megoldható, technikai része: a folyamatos jogi harmonizációval (bár a közösségi jog is állandóan változik, fejlődik) párhuzamosan annak intézményi feltételeit is meg kell teremteni (EU-Phare-támogatás).

Nehezebb lesz annak elismertetése, hogy a – jobb esetben átmenetileg – kívül maradó magyar kisebbségek helyzete és kapcsolattartása

- nem megoldott,
- egyedi jellegű és
- Magyarország számára alapvető jelentőségű, nemzeti ügy.

Esetünk azért példa nélkül álló, mert az EK–EU korábbi bővítései során még nem vettek fel olyan országot, amely a mienkhez hasonló nagyságrendű és több, az EU-n belátható ideig kívül maradó államban élő és megmaradásában veszélyeztetett határ menti kisebbséggel rendelkezett volna.

Itt hivatkozhatunk a Schengeni Egyezmény 9. cikkelyére, amely elismer kivételes eseteket „mindennél fontosabb nemzetpolitikai okokból" (for overriding reasons of national policy).

Leendő partnerek és potenciális szövetségesek

A mezőgazdaság és a fejlesztési támogatások mellett várhatóan e kérdéskörben találkozunk majd a legnagyobb ellenállással, illetve nehezedik majd a magyar tárgyalóküldöttségre a legnagyobb nyomás, ezért már most meg kell kezdeni az alapos felkészülést, a leendő partnerek „megdolgozását" és a potenciális szövetségesek, támogatók megnyerését. Ilyen támogató lehet Lengyelország, tekintettel a milliós nagyságrendű ukrajnai és litvániai lengyelségre. Közös fellépéssel elérhetnénk Brüsszelben és Kijevben, hogy a volt magyar és lengyel területeken, Kárpátalján és Nyugat-Ukrajnában, a határtól, mondjuk, 100 kilométeres sávban élő magyarok és lengyelek egyszerűsített vízumkiadással kaphassák meg a többszöri beutazási engedélyt az EU vagy csak anyaországuk területére.

Ilyen módon fenntartható lenne a Kárpátalja egész területére érvényes jelenlegi kishatárforgalmi egyezmény.

Ami az úgynevezett nemzeti vízumot illeti, tömeges méretekben nem alkalmazható. Jelenleg csak nagyon korlátozottan adják ki, kiemelkedően fontos gazdasági, politikai érdekből, humanitárius, családegyesítési célból és ezt minden esetben indokolni kell a többi tagállam előtt; érthető, hogy e vízumok

aránya az általános érvényű „schengeni" vízumok 1%-ára tehető. Precedensértéke azonban van, és a tárgyalások során ennek lehetőségét részleteiben fel kell deríteni.

Preferenciális eljárásban részesülnek a lengyelországi németek. Példaként szolgálhat a német gyakorlat, amely közjogi jogosítványokkal ruházta fel a romániai Német Fórumot, így ez a népi németeket tömörítő szervezet tesz javaslatot vízumkiadásra a német kormányszerveknek.

Ennek mintájára az érintett országokban (Ukrajna, Románia, Jugoszlávia) létre kellene hozni a legitim magyar szervezetek (pártok, egyházak, oktatási-művelődési szervezetek) képviselőiből álló tanácsot/csúcsbizottságot, amely javaslattételi joggal rendelkezne a vízumkiadást illetően.

Ez az egyszerűnek és könnyűnek látszó megoldás jogilag sajnos támadható, mert bár az EU (el)ismer preferenciális lehetőségeket, a Bizottság egyhangú javaslatára a Tanács „megfelelő intézkedéseket tehet a nem, a faji vagy etnikai származás, vallás vagy hit, rokkantság, kor vagy nemi irányultság alapján történő megkülönböztetés leküzdésére",[234] ami a tiltással egyértelmű.

Jelenleg ez azért nem jelent problémát, mert a szomszédos államok valamennyi polgára vízum nélkül utazhat Magyarországra, korábban kötött kétoldalú államközi szerződések alapján. Ezeket azonban a belépni szándékozóknak felül kell vizsgálni, és a közösségi (uniós) szabályozással ellenkezőket fel kell mondani. A már idézett Alkalmazási Egyezmény 136. cikkelye előírja: „Egyetlen szerződő fél sem fog egy vagy több harmadik állammal a határőrzés egyszerűsítéséről megállapodást kötni a többi szerződő féllel való előzetes megállapodás nélkül, fenntartva az EK tagállamainak jogát ilyen megállapodások együttes megkötésére."[235] Az Amszterdami Szerződés pillanatnyilag még nyitva hagy egy kiskaput, amely szerint, ha van egy kétoldalú egyezmény vagy nemzeti törvény egy bizonyos tárgykörben, amely nem ellentétes a közösségi rendelkezésekkel, az előnyt élvez a Tanács szabályozásával szemben. Sikeres lobbizással a strasbourgi parlamentben, a Bizottságnál és a Tanácsnál elérhetünk bizonyos könnyítéseket vagy legalábbis időbeli haladékot. Itt azonban fel kell készülnünk a makacs osztrák ellenállásra, mert joggal hivatkozhatnak majd arra, hogy Magyarországnak vagy a Magyarország által nyújtott kedvezmények az ő dolgukat nehezítik meg, s továbbra is fenn kell tartani szűrő szerepüket keleti határaikon. Megismétlődhet az, ami a közelmúltban játszódott le német–

[234] Draft Treaty of Amsterdam New Article 6a EN8.

[235] Idézi Nagy Boldizsár: Magyarország az Európai Unió peremén, *Acta Humana, Emberi Jogi Közlemények*, No. 27., 1997, 13.

(bajor–)osztrák viszonylatban, megnehezítve és időben kitolva Ausztria csatlakozását a Schengeni Egyezményhez. Bizonyos könnyítést jelenthet a félévente maximum három hónapra szóló közös „schengeni" vízummal rendelkező és már hazánkban tartózkodó szomszéd országbeli számára, hogy „a kérdéses félév folyamán szükség esetén valamely szerződő állam új vízumot adhat ki, amelynek érvénye ezen állam területére korlátozódik".[236] Annak tudatában, hogy „bizonyára feszültségeket fog okozni, ha Magyarország megpróbálja határait nyitva tartani a szomszédos országokban élő kisebbségek rendezett beutazása, beköltözése céljából vagy szabályozatlan menekülése esetén",[237] élve a nemzeti törvényhozás adta lehetőséggel, a hátralévő négy-öt évben államközi egyezményeket kell kötni szomszédainkkal:

1. A legális, szabályozott munkavállalásról, meghatározott kontingensekkel, a német–magyar, német–lengyel egyezmények mintájára.
2. A szakmai továbbképzésről.
3. Az oktatási és kulturális kapcsolatok fenntartásáról-bővítéséről.
4. Regionális együttműködésről, amely az EU által szorgalmazott és támogatott együttműködési forma. Mielőbb be kell indítani és fel kell gyorsítani – a részben Phare-pénzekből finanszírozott – határokon átnyúló, (euró) regionális programokat. (Infrastrukturális beruházások, közös vállalkozások támogatása.) A határ menti és települések közötti fejlesztési programok támogatásával nemcsak az ott élő magyarság erősíthető gazdaságilag és nyelvében-tudatában, de a közös érdekek kialakításához vezethet a velük együtt élő többségiek körében (hitel, technológia, piac).

Mindez szakmák, intézmények és települések tételes felsorolásával. A pályázati és előfeltételek között szerepelnie kell a megfelelő szintű magyar nyelvtudásnak.

Fel kell újítanunk a több mint 30 éves múlttal rendelkező, sok előnnyel járó kishatárforgalmi megállapodásokat területi korlátozással, amely kiterjedhet a közös határ mindkét oldalán 20–30–50 kilométeres sávra (amelyen belül lakik a szomszédságbeli magyarság zöme). Határon túli (magyar) tagokkal ki kell bővíteni a nemzeti, társadalmi intézmények és szervezetek egész rendszerét az MTA-tól a szakmai kamarákig, kulturális intézményekig és szövetségekig (NGO-k), tagjaik számára többszöri beutazást lehetővé tevő, öt–tíz évig érvényes vízum megadásával. Ilyen vízumot kaphatnának – etnikai hovatartozá-

[236] Egyezmény a ... Schengeni Megállapodás alkalmazásáról, III. fejezet, 11/2 cikk, *Acta Humana* No. 27., 85.

[237] Nagy Boldizsár, i. m., 25.

suktól függetlenül – a vegyes vállalatoknál foglalkoztatottak. A határőrizeti rendszer megerősítésével párhuzamosan ki kellene építeni a vízumkiadás új rendszerét, a szomszédos államok fővárosai és a már működő főkonzulátusok (Ungvár, Kolozsvár) mellett a határhoz közeli és székelyföldi városokban (Kassa, Beregszász, Nagyvárad, Arad, Csíkszereda, Szabadka, Eszék).

Eddig követett politikánk folytatásaként kiemelten támogatnunk kell a két, legjelentősebb magyar kisebbséggel rendelkező ország, Románia és Szlovákia törekvéseit a különleges társult tagság elnyerésére (már társult tagjai az EU-nak), Norvégia és Izland mintájára.

Az Északi Együttműködésben részt vevő skandináv államok gyakorlatához hasonlít a szintén példaként szolgálható szoros latin kapcsolat. Spanyolország és Portugália ugyancsak fenntarthatta a vízummentességet a latin-amerikai országokkal. Közép- és Dél-Amerikából korlátlanul beutazhatnak ebbe a két EU-s schengeni tagállamba, és onnan ellenőrzés nélkül, illegálisan tovább a többi nyugat-európai országba. Viszont, ha bármilyen módon összeütközésbe kerülnek a hatóságokkal (illegális munkavállalás, közlekedési baleset, bűncselekmény), e két beléptető országba toloncolják vissza őket, és azok kötelesek gondoskodni hazájukba való visszaszállításukról. Csatlakozási tárgyalásaink során hasonló konstrukció elfogadtatására kell törekednünk.

A Romániával és Ukrajnával folytatott kétoldalú tárgyalásokon fel kell hívni a figyelmüket arra, hogy nemcsak magyar, hanem saját érdekük is liberális vízumpolitikájuk szigorítása,[238] a határőrizeti rendszerük megerősítése. Az illegális migránsok kiszűrésével nemcsak a magyar partnerek munkáját könnyítik, de javíthatják is a róluk kialakított képet, mivel egyre ritkábban szerepelnének az EU ezekről vezetett statisztikáiban.

Magyarország korábbi bekerülésének nem csak hátrányos következményei lehetnek a(z egyelőre) kimaradó szomszédos országok magyarjai számára. Az 1970–80-as évek tapasztalatai mutatták, hogy a Jugoszláviával és Csehszlovákiával (kisebb mértékben Ausztriával, az utolsó években pedig a Szovjetunióval-Kárpátaljával) kibontakozó határ menti-regionális együttműködés döntően a magyarlakta szomszédos tájegységek, városok között bontakozott ki, jelentősen hozzájárulva kétoldalú kapcsolataink bővítéséhez, mindkét fél hasznára. A magyar kisebbség a jövőben is híd szerepet játszhat a szomszédos or-

[238] A Szovjetunióval kötött szerződések alapján – Romániához hasonlóan – sok harmadik világbeli országból tömegesen érkeznek Ukrajnába a Nyugatra továbbjutni próbálkozók; ezekhez járul Oroszország és a többi utódállam gazdasági okokból menekülőinek és maffiózóinak (csecsen, grúz) hada.

országokkal való gazdasági kapcsolatok kiterjesztésében, nyelvtudásával, kapcsolatrendszerével, az ottani körülmények ismeretével. Már eddig is elsősorban a magyarlakta vidékeken, városokban alakultak ki a magyarországi és vegyes vállalatok, pénzintézetek hídfőállásai – ezt román részről többször nehezményezték is. Ez az ígéretes tendencia egybeesik a jövőbeli fejlődés irányával és elvárásaival. Mindenképpen erősíti a magyar (hazai és kisebbségi) gazdaságot, s ha mi szomszédainknál előbb nyerünk felvételt, csökkentheti az ellenérzéseket, elősegítheti a további és szorosabb együttműködést.

Ha Magyarországon életbe lépnek a szigorú európai uniós környezetvédelmi normák, és béreink megközelítik az ausztriaiakat, várhatóan sok üzem ki fog majd települni a legközelebbi peremterületekre. Ez fellendítheti a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad–Szabadka–Eszék határ menti sávot, de különösen a kapu jellegű, négy országgal határos Kárpátalját. Záhony–Csap, Beregszász és környékük átveheti azt a szerepet, amit korábban és most az osztrák–magyar határszakasz, Szentgotthárd, Sopron és Győr játszik. Az ukrán piac önmagában is nagy, és mint a FÁK-vámunió tagjának, közvetítő szerepe még nagyobb lehet.

A skandináv vízumpolitikát érdemes lenne alaposabban szemügyre venni, mert a Horvátországgal szembeni szigorított vízumkövetelményekkel ellentétben a skandináv országok liberális beutazási gyakorlata folytán a balti államok polgáraitól ott nem kérnek vízumot, míg a többi EU-tagállam ezt megköveteli.

Figyelembe kell vennünk az EU Bizottsága által készített országvéleményt, amely figyelmeztet: „Magyarországnak a jövőben biztosítania kell, hogy a szomszéd államokban élő magyar kisebbségek tagjainak átkelése a határon ne csorbítsa a jövendőbeli külső határok őrzésének hatékonyságát".[239]

Az elmúlt hónapokban belpolitikai vihart kavart a határon túli magyarok kettős állampolgárságának kérdése. Kétségtelen, hogy annak megadása régi sérelmeket orvosolna és erősítené a külföldi állampolgárságú magyarok nemzeti identitását, kapcsolatát az anyanemzettel. Még az a feltevés is megkockáztatható, hogy jó néhány ingadozó, kettős tudatú és anyanyelvű, a népszámlálásokon magát a többségi nemzethez tartozónak valló személy egyéni anyagi érdekből, a Magyarországra vagy innen továbbjutás reményében kérné a magyar állampolgárságot.

A szomszédos országokbeli magyarok helyzete sokkal rosszabb, mint az anyaországban élőké, sőt esetenként létükben fenyegetettek (Jugoszlávia, Kárpátalja, Románia). Ha ehhez hozzávesszük azt a pszichológiai tényezőt, hogy

[239] *Magyar Hírlap*, 1998. július.

sokan még Magyarország EU–schengeni tagsága előtt szeretnék magukat és családjukat biztonságba helyezni átköltözéssel, akkor több százezres, vitatható értékű népességnövekedéssel számolhatunk, amelyre sem gazdaságunk, sem társadalmunk nincs felkészülve. Paradox módon a kettős állampolgárság csak Szlovénia és Horvátország viszonylatában[240] lenne azonnal bevezethető (de ehhez is módosítani kellene belső jogrendünket), ott, ahol erre nincs szükség és nem oldana meg semmit. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a jelenlegi európai gyakorlat a kettős és többes állampolgárság felszámolására irányul, és nemzetközi jogászi vélemény szerint (E. Kussbach, volt osztrák nagykövet) ezt a megoldást az EU nem is fogadná el.

Belső jogszabályaink módosításával kell orvosolni a szomszédos országokbeli magyarok sérelmeit, jogos panaszait: valóban nem lehet úgy kezelni őket, mint turistákat, ázsiai vagy afrikai menekülteket, nemkívánatos idegeneket. Meg kell találni a módját, hogy a magyar állampolgárokéhoz hasonló vagy azt megközelítő munkavállalási, egészség- és társadalombiztosítási feltételeket biztosítsunk számukra.[241]

Megjelent: *Európai Tükör,* A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportjának folyóirata, 1999/1., 2–17.

[240] Ausztria és Ukrajna esetében kizárt, mert egyik ország jogalkotása sem ismeri el a kettős állampolgárságot.

[241] Ez megfelelne egy régóta követett nyugat-európai gyakorlatnak: ha egy ír állampolgár Nagy-Britanniában él, a britekével megegyező jogok részese, beleértve a teljes körű szociális ellátást.

Tekintettel Schengenre. Hazánk és a szomszédos országokban élő magyarok

Európai uniós csatlakozásunk három legvitatottabb és legnagyobb érdeklődéssel kísért következménye a magyar mezőgazdaság és az abból élők helyzetének alakulása, a munka- és lakóhely szabad megválasztása, az Unión belüli belső határellenőrzés felszámolásával párhuzamosan bevezetett (-endő) vízumkényszer és szigorú ellenőrzés a külső határokon.

A luxemburgi kisváros neve kezd szitok- és átokszóvá válni a magyar köztudatban, egyesek démonizálva harmadik Trianonként emlegetik.

De lássuk a tényeket. A „létező szocializmus" váratlanul gyors bukása és a szövetségi államok felbomlása után örvendetesen megjavultak a magyar–magyar kapcsolattartás adminisztratív feltételei: a Kárpát-medence 3-3,5 millió magyarja – és természetesen a nyugatiak – akadálytalanul utazhatnak be az anyaországba, Európába csak két állammal, Törökországgal és Albániával maradt fenn a vízumkényszer.

Az Európai Unió viszont 101 állam, köztük Románia, Ukrajna, Oroszország és Jugoszlávia polgáraitól kíván meg vízumot. 1997 júniusától az *amszterdami szerződés* a migrációt és a menekültkérdést a közösségi szabályozás szintjére emelte, és kimondta: „Az új tagállamokkal folytatott felvételi tárgyalásokon a schengeni előírásokat (acquis) és az intézmények által hozott, ide vonatkozó rendszabályokat minden felvételre jelentkező államnak teljes egészében el kell fogadnia" (6. cikkely). Nem számíthatunk tehát könnyítésekre, kivételes eljárásokra (derogation) és/vagy átmeneti időszakra: csatlakozásunk pillanatától – reményeink szerint öt éven belül – nekünk is át kell vennünk a vízumkötelezettek „listáját", és érvényesíteni kell a szigorú határőrizetet és -ellenőrzést.[242] Az „Európa erőd" falai és kapui északkeleti és déli határainkon emelkednének majd, közel 2,5 millió magyart vágva el az anyaországtól. Itt kézzel fogható az állam- és a nemzeti érdek, az állam- és a nemzetpolitika ütközése. Úgy kell majd megjelenítenünk az állami érdekeket, hogy az anyaország az eddigieknél is hatékonyabban tudja képviselni a határon túli magyarok érdekeinek védelmét anélkül, hogy ez az EU biztonságát veszélyeztetné.

[242] A pontosság kedvéért: Nagy-Britannia és Írország nem tagja a „schengeni klub"-nak, de ez nem könnyítés, hanem ellenkezőleg: saját kiegészítő határellenőrzést jelent.

Kiket nem érint majd ez a változás? Az *ausztriaiakat,* hiszen a felső-őrségi és a zömmel nagyvárosi bevándorolt magyarok már „kapun belül" vannak. A *szlovéniai,* muravidéki 8-10 ezres népcsoportot, mivel a problémamentes államközi kapcsolatokra építve a csatlakozási tárgyalásokon egymás támogatva, egyszerre kerülhetünk be az unióba – ez növelheti az ottaniak biztonságérzetét. A kormányváltás és a magyar koalíció kormányzati szerepvállalása óta nemcsak a magyar–szlovák viszony javult, hanem ugrásszerűen megnövekedtek *Szlovákia* euroatlanti integrációs esélyei. Szlovák állampolgárok beutazása az EU tagállamaiba ma is akadálytalan,[243] így minden remény megvan arra, hogy a hosszúnak ígérkező csatlakozási folyamat végén egyszerre vagy közel egy időben váljunk teljes jogú tagokká, így északi határunkon nem kell vasfüggönyt emelni.

Egy 1995-ös közösségi határozat alapján *Horvátország* polgárai vízum nélkül utazhatnak be az EU-tagállamokba,[244] így az ottani magyar közösségre sem lesz hatással csatlakozásunk.

Romániát ugyan társulási szerződés köti az EU-hoz, de gazdasági-társadalmi viszonyai, a reformfolyamatok lelassulása és az infrastruktúra elmaradottsága miatt tíz éven belül nem számíthat felvételre. Ebből következően a magyar és a román csatlakozás között évek telnek majd el, s ebben az időszakban megnehezedhet az anyaországgal való kapcsolattartás – az ettől való félelemnek a vezetők, Tőkés Lászlótól Markó Béláig, épp úgy hangot adnak, mint az egyszerű emberek s különösen a Magyarországon dolgozók.[245] Egyetértés van valamennyi magyar(országi) párt és politikai irányzat között a tekintetben, hogy magyar állami és nemzeti érdek Románia mielőbbi és minél teljesebb integrálása az euroatlanti szervezetekbe, geopolikai-stratégiai meggondolásokból és az ottani 1,8-2 milliós magyarság érdekében vagy egyszerűen anyagi okokból, hiszen előzetes számítások szerint 40 milliárd forintba kerülne a magyar–román határőrizet és -vizsgálat schengeni követelményeknek megfelelő kiépítése.

Bármilyen határozottan is támogatja a mindenkori magyar kormány Románia mielőbbi felvételét, az említettek mellett még két akadállyal kel számolni. Az egyik a romániai 1,5 és 5 millió közöttire becsült cigány népesség, amelynek maximális ideig való távol tartására fognak törekedni minden, szépen hangzó emberjogi megnyilatkozás ellenére. A másik, könnyebben megoldható proble-

[243] Jóllehet a cigányok/románok tömeges megjelenése és menedékkérése miatt a brit hatóságok újra bevezették a vízumkényszert.

[244] A jogi szabályozás és a jelenlegi gyakorlat között azonban nincs összhang: így fordulhat elő, hogy egyes tagországok, így a Benelux államok, Svédország és Norvégia vízumhoz kötik horvát állampolgárok beutazását.

[245] A csíkszeredai Antropológiai Intézet vizsgálatai szerint a Székelyföldről száz autóbuszjárattal 20 ezer munkavállaló jár rendszeresen dolgozni Magyarországra.

ma a harmadik világbeli menekültek – túlnyomórészt gazdasági migránsok – szinte korlátlan beutazási lehetősége Romániába, ezért a román csatlakozás előfeltétele a 101-es tiltólista átvétele. Amíg ez be nem következik, Romániának nincs esélye az EU-val szemben fennálló vízumkötelezettség eltörlésére – ennek erőltetése hiábavaló. Nem szólva arról, hogy Románia vízummentesítése precedensül szolgálna Ukrajna számára.

A szomorú igazság, hogy két szomszédos országnak, *Ukrajnának és Kis-Jugoszláviának–Szerbiának* (nem szólva most a NATO-csapások következményeiről) belátható időn belül esélye sincs a felzárkózásra; ez félmillió magyar érint. Míg Romániával kapcsolatban átmeneti időszakra, e két ország esetében hosszabb távú megoldásra kell felkészülnünk.

A csatlakozási tárgyalások során egyik legnehezebb feladatunk lesz annak elismertetése, hogy a kívül maradó magyar nemzetrészek helyzete és az anyaországgal való kapcsolattartása *nem megoldott, egyedi jellegű és Magyarország számára alapvető jelentőségű, nemzeti ügy.*

Esetünk azért példa értékű, mert az EK–EU korábbi bővítései során még nem vettek fel olyan országot, amely a mienkhez hasonló nagyságrendű és több, az EU-n belátható ideig kívül maradó államban élő és megmaradásában veszélyeztetett határ menti kisebbséggel rendelkezett volna.

Milyen megoldások jöhetnek szóba a magyar–magyar kapcsolatok fenntartására, figyelembe véve hazánk és az EU biztonsági érdekeit?

1. Ukrajnával az érvényben lévő *kishatárforgalmi egyezmény* fenntartása – ebben a szintén érdekelt Lengyelország támogatására is számíthatunk Brüsszelben. Ma ugyanis Kárpátalja (megye-oblaszty) és a három északkelet-magyarországi megye lakosai útlevéllel és egy hivatalos űrlap kitöltésével évente tízszer léphetik át a határt, ami az ottani 160–200 ezer magyar számára korlátlan kapcsolattartási lehetőséget biztosít, beleértve a „megélhetési turizmust" és a munkavállalást is.

2. A kishatárforgalom fenntartása beleillik az EU által is szorgalmazott és támogatott *regionális együttműködésbe,* így eurorégió szintjére emelhető a Kárpátok–Tisza, délen a Csongrád–Békés, a romániai Bánság és a szerbiai Vajdaság (Szeged–Temesvár–Szabadka) együttműködése. Mielőbb be kell indítani és fel kell gyorsítani a – részben Phare-pénzekből finanszírozott – határokon átnyúló (euro)regionális programokat. (Infrastrukturális beruházások, autópályák, közös vállalkozások.) A határ menti és települések közötti fejlesztési programok támogatásával nemcsak az ott élő magyarság erősíthető gazdaságilag és nyelvében-tudatában, hanem a közös érdekek kialakításához vezethet a velük együtt élő többségiek körében (hitel, technológia, piac). Mindez szakmák, intézmények,

települések tételes felsorolásával. A pályázati feltételek között szerepelnie kell a megfelelő szintű magyar nyelvtudásnak.

3. Kiépítendő a *vízumkiadás új rendszere.* A lengyelországi és romániai népi németek szervezeteinek jogosítványaihoz hasonlóan a Romániában, Ukrajnában és Jugoszláviában működő *legitim magyar szervezetek* (pártok, egyházak, oktatási-művelődési intézmények-egyesületek) képviselőiből *tanácsot/csúcsbizottságot* kellene létrehozni, amely *javaslattételi joggal rendelkezne vízumkiadást illetően.* A határőrizeti rendszer megerősítésével párhuzamosan *új konzulátusokat* kellene nyitni a határhoz közeli és székelyföldi városokban (Kassa, Beregszász, Nagyvárad, Arad, Csíkszereda, Szabadka, Eszék).

Határon túli magyar tagokkal kell bővíteni a nemzeti, társadalmi intézmények és szervezetek egész rendszerét, az MTA-tól a szakmai kamarákig (NGO-k), *tagjaik számára többszöri beutazást lehetővé tevő, öt–tíz évig érvényes vízum megadásával.* Ilyen vízumot kaphatnának – etnikai hovatartozásuktól függetlenül – a vegyes vállalatoknál foglalkoztatottak.

4. Az alapszerződések nyújtotta nemzetközi jogi lehetőségeket kihasználva, élve a nemzeti és eurpai uniós törvényhozás[246] adta lehetőségekkel, a következő négy-öt évben *államközi egyezményeket* kell kötni szomszédainkkal – a három, később bekerülő állammal a *legális, szabályozott munkavállalásról,* meghatározott kontingensekkel, a német–magyar, német–lengyel egyezmények mintájára *szakmai továbbképzésről, oktatási és művelődési kapcsolatok fenntartásáról-bővítéséről.*

5. A minden tagállamra érvényes, közös *„schengeni"* vízum mellett létezik a kiadó ország területére érvényes úgynevezett *nemzeti vízum.* Ez azonban csak rendkívüli esetben adható, „a nemzeti politika területére tartozó, gyors döntést igénylő, rendkívül fontos okok esetén" (gazdasági, politikai érdekek, emberiességi meggondolások). Kiadásáról *előzetesen* véleményt kell kérni a többi tagállamtól, amelyeknek érdekeit figyelembe kell venni. Nem csoda, hogy e vízumok aránya az általános érvényű vízumok 1%-ára tehető, tömeges alkalmazásukra tehát nincs lehetőség. Bizonyos könnyítést jelenthet azonban a félévente maximum három hónapra szóló schengeni vízummal rendelkező és már hazánkban tartózkodó harmadik (szomszédos) országbeli számára, hogy „a kérdéses félév folyamán, szükség esetén valamely szerződő állam új vízumot adhat ki, amelynek érvénye ezen állam területére korlátozódik" (3. fejezet, 1. rész).

6. A *jelenlegi gyakorlatban létező kivételek* precedensül szolgálhatnak, így azokat részletekbe menően tanulmányoznunk kell.

[246] Az amszterdami szerződés pillanatnyilag még nyitva hagy egy kiskaput, amely szerint, ha van egy kétoldalú egyezmény vagy nemzetközi törvény egy bizonyos tárgykörben, amely nem ellentétes a közösségi rendelkezésekkel, az előnyt élvez a Tanács szabályozásával szemben.

a) A schengeni egyezményhez csatlakozott *skandináv államoknak* sikerült elfogadtatni a kívül maradt, de az Északi Együttműködésben (Nordic Cooperation) már évtizedek óta részt vevő Norvégia és Izland polgárainak biztosított (be)utazási szabadságot, legalábbis a skandináv országok között.

b) Ugyanezen országok egyoldalúan törölték a vízumkényszert a három balti állam polgáraival szemben.

c) A szoros „latin kapcsolat" okán *Spanyolország és Portugália* ugyancsak *fenntartotta a vízummentességet a latin-amerikai országokkal.* Közép- és Dél-Amerikából korlátlanul beutazhatnak ebbe a két európai uniós schengeni tagállamba, és *onnan ellenőrzés nélkül, illegálisan* tovább a többi nyugat-európai országba. Viszont, ha bármilyen módon összeütközésbe kerülnek a hatóságokkal (illegális munkavállalás, közlekedési baleset, bűncselekmény), e két beléptető országba toloncolják vissza őket, és azok kötelesek gondoskodni hazájukba való visszaszállításukról.

7. A határon túli magyarok *kettős állampolgárságának* megadása régi sérelmeket orvosolna és erősítené a külföldi állampolgárságú magyarok nemzeti identitását, kapcsolatát az anyanemzettel. Még az a feltevés is megkockáztatható, hogy jó néhány ingadozó, kettős tudatú és anyanyelvű, a népszámlálásokon magát a többségi nemzethez tartozónak valló személy egyéni-anyagi érdekből, a Magyarországra vagy innen tovább jutás reményében kérné a magyar állampolgárságot. Másfelől a veszélyek, kockázatok is nyilvánvalóak: Kasza József, a VMSZ elnöke szerint „Szerbia, Jugoszlávia tekintetében ... fölmerülhet, hogy a kettős állampolgárság extrém esetben a kizsuppolás ürügye is lehet. Ha ez reális veszély, akkor elvetendő". Jugoszláviánál maradva: a más állampolgársággal is rendelkező jugoszláv polgár a JSZK területén kizárólag jugoszláv állampolgárnak tekintendő, nem mentesül az ebből fakadó kötelezettségek alól, és nem hivatkozhat olyan jogokra, amelyek más, adott esetben magyar állampolgárságból fakadnak. A román és a szlovák társadalom és politikai elit nagyobb része is az ottani magyarság ellen fordíthatná ezt a kétélű fegyvert. Nem is beszélve az olyan technikai jellegű, életbevágóan fontos kérdések mindenkit kielégítő megoldásáról, mint az adófizetés, egészségügyi és társadalombiztosítás, nyugdíjfolyósítás, kötelező katonai szolgálat. Horvátország és Szlovénia példája azért nem követhető, mert külföldi állampolgárságú nemzettársaik (a jugoszláviai horvátok kivételével) mind jobb életkörülmények között élnek Nyugaton, Olaszországban, Ausztriában, így tömeges hazatelepülésük kizárható. A szomszédos országokbeli magyarok helyzete ezzel szemben sokkal rosszabb, mint az anyaországban élőké, sőt esetenként létükben fenyegetettek (Jugoszlávia, Kárpátalja, Románia). Ha ehhez hozzávesszük azt a pszichológiai tényezőt, hogy sokan még Magyarország

EU–schengeni tagsága előtt szeretnék magukat és családjukat biztonságba helyezni átköltözéssel, akkor több százezres népességnövekedéssel számolhatunk, amelyre sem gazdaságunk, sem társadalmunk nincs felkészülve. Paradox módon a kettős állampolgárság csak Szlovénia és Horvátország viszonylatában lenne azonnal bevezethető (de ehhez is módosítani kellene belső jogrendünket), ott, ahol erre nincs szükség és nem oldana meg semmit.

Az sem elhanyagolható szempont, hogy a jelenlegi európai gyakorlat a kettős és többes állampolgárság felszámolására irányul, és ezt a megoldást az EU nem fogadná el.

Belső szabályaink módosításával viszont orvosolni lehet és kell a szomszédos országokbeli magyarok sérelmeit, jogos panaszait: valóban nem kezelhetjük úgy őket, mint turistákat, ázsiai vagy afrikai menekülteket, nemkívánatos idegeneket. Meg kell találni a módját – de nem kettős állampolgársággal –, hogy a magyar állampolgárokéhoz hasonló vagy azt megközelítő munkavállalási, egészség- és társadalombiztosítási feltételeket biztosítsunk számukra. Ebben a tekintetben példa lehet a Szlovák Köztársaságnak a külföldön élő szlovákokra vonatkozó jogi szabályozása, messzemenő kedvezményekkel a munkavállalás, adózás, ingatlanszerzés, egészségbiztosítás tanulás, belső közlekedés terén.

A schengeni egyezményhez való csatlakozásból fakadó kötelezettségeink és az akkor előálló helyzet mérlegelésénél nem uralkodhatnak el rajtunk sem a *félelmeink*, sem az *illúzióink*. Ennek negatív következményei nem érinthetik *valamennyi*, határainkon kívül élő magyart, így semmiképpen sem beszélhetünk második vagy harmadik Trianonról. A határőrizet és -vizsgálat szigorodásával párhuzamosan kiépülnek majd a schengeni normáknak megfelelő, csúcstechnológiával (számítógépes nyilvántartás, érzékelő-felderítő eszközök) ellátott, nagy átbocsátóképességű határállomások, így gyorsabb és kulturáltabb lesz a határátlépés.

Magyarország korábbi bekerülésének nemcsak hátrányos következményei lehetnek a(z egyelőre) kimaradó szomszédos országok magyarjai számára. Az 1970–80-as évek tapasztalatai mutatták, hogy a Jugoszláviával és Csehszlovákiával (kisebb mértékben Ausztriával, az utolsó években pedig a Szovjetunióval-Kárpátaljával) kibontakozó határ menti-regionális együttműködés döntően a magyarlakta szomszédos tájegységek, városok között bontakozott ki, jelentősen hozzájárulva kétoldalú kapcsolataink bővítéséhez, mindkét fél hasznára. A magyar kisebbség a jövőben is híd szerepet játszhat a szomszédos országokkal való gazdasági kapcsolatok kiterjesztésében, nyelvtudásával, kapcsolatrendszerével, az ottani körülmények ismeretével. Már eddig is elsősorban a magyarlakta vidékeken, városokban alakultak ki a magyarországi és vegyes vállalatok, pénzintézetek hídfőállásai – ezt román részről többször nehezményezték is. Ez az

ígéretes tendencia egybeesik a jövőbeli fejlődés irányával és elvárásaival. Mindenképpen erősíti a magyar – hazai és kisebbségi – gazdaságot, s ha mi szomszédainknál előbb nyerünk felvételt, csökkentheti az ellenérzéseket, elősegítheti a további és szorosabb együttműködést. Ha Magyarországon életbe lépnek a szigorú európai uniós környezetvédelmi normák, és béreink megközelítik az ausztriaiakat, várhatóan sok üzem fog majd települni a legközelebbi peremterületekre. Ez fellendítheti Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad–Szabadka–Eszék határ menti sávot, de különösen a kapu jellegű, négy országgal határos Kárpátalját. Záhony–Csap, Beregszász és környékük átveheti azt a szerepet, amit korábban és most az osztrák-magyar határszakasz, Szentgotthárd, Sopron és Győr játszik. Az ukrán piac önmagában is nagy, és mint a FÁK-vámunió tagjának, közvetítő szerepe még nagyobb lehet.

Mivel a schengeni előírások szinte kizárólag a személyek mozgására és a menekültügyre vonatkoznak, s az áruforgalmat csak az állat- és növényegészségügy, lőfegyverek, robbanóanyagok és kábítószer vonatkozásában érintik, a *kulturális kapcsolattartás* technikai-tárgyi feltételei nem változnak. Mi több: a közép- és rövid hullámú rádióadások, földi és műholdas tévésugárzás, könyvforgalom, képzőművészeti és színházi cserekapcsolatok hozzájárulhatnak a magyar nyelv, kultúra és nemzettudat fenntartásához-erősítéséhez a személyes kapcsolatok, utazási-munkavállalási lehetőségek (időleges) visszaszorulása esetén.

Másrészt le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy EU-beli tagságunk, a belső határok felszámolása majd „automatikusan" megoldja a tagországok többségi nemzetei és kisebbségei közötti ellentéteket. Még évtizedekig a nemzetek, pontosabban a nemzetállamok Európájában fogunk élni, s az elmúlt fél évszázad azt bizonyítja, hogy egyik integrációs szervezet sem tett lépéseket a tagországokon belüli etnikai sérelmek orvoslására – az északír válság (nem) kezelése semmi jóval sem bíztat.

S utoljára, de nem utolsósorban az anyaországi népesség katasztrofális fogyása-elöregedése az elmúlt másfél évtizedben felveti a kérdést: tartható-e és meddig az a nemzetpolitika, amely a határon túli magyarok szülőföldjükön való megtartására irányul. Nem kell defetistának vagy pesszimistának lenni ahhoz, hogy belássuk: a magukra hagyott és nyomorúságba taszított kárpátaljai vagy folytonosan háborús fenyegetettségben élő, létükben veszélyeztetett vajdasági magyarok és az anyaország számára is a reális megoldások egyike lehetne befogadásuk, kettős állampolgársággal vagy anélkül. S ezt a folyamatot gyorsíthatja fel az európai uniós–schengeni csatlakozási folyamat.

Megjelent: *Új Horizont*, 1999/2., 19–24.

Nemzetállam és kisebbségi kérdés

Hozzászólás Szabó A. Ferenc vitaindító cikkéhez

A Habsburgok birodalmát sokan az Európai Unió előképének tekintik. Ami valóban közös: a nemzet(állam)i érdekek és a kisebbségek kérdésének megoldatlansága. A kitűnő történész-politológus-demográfus szakember, *Jászi Oszkár* három könyve – melyek közül az első száz éve jelent meg – máig érvényes megállapításainak feleleventésével próbál megoldást találni a kettős problémára, amellyel szembesül mind a brüsszeli, mind a budapesti kormányzat. „Minden nemzetiségnek megvan az ő elvitathatatlan joga arra, hogy a benne szunnyadó összes kulturális erőket, legyen az nyelv, történelem vagy művészet, saját módja szerint, a saját ízlése szerint fejlessze ki. Ezt nevezem a nemzetiségi törekvések létminimumának... Jó iskola, jó közigazgatás és jó bíráskodás kell a népnek... már pediglen csak az lehet, melyet a nép saját nyelvén kap."[247] Mi ez, ha nem a kulturális, adminisztratív-területi önkormányzat, autonómia lényege? 17 év múlva, 1929-ben, amikor még élt a békés rendezés reménye a Népszövetség égisze alatt, a következő javaslatokat teszi: „1. a határok revíziója minden olyan esetben, amikor egy homogén nemzeti kisebbséget nehézség nélkül lehet egyesíteni honfitársaival; 2. minden nemzeti kisebbség olyan hivatalosan elismert egységgé szervezése, amelynek joga van saját kulturális és oktatási rendszert fenntartani, s amelyet csak az állam iránti lojalitás korlátoz; 3. a túlcentralizált és bürokratikus államok decentralizálása a szabad helyi önkormányzat szellemében"[248] – más, modernebb kifejezéssel élve megjelenik itt a belső önrendelkezés, a szubszidiaritás és a devolució. Végső megoldásnak mindkét könyvében az Európai Egyesült Államokat tekinti, amerikai élettapasztalata (1925–1957) alapján. Az asszimiláció folyamatát elemezve látja, hogy az iparosodás és a többséglakta városok a természetes (és tömeges) hasonulás fő szinterei, s azt is, hogy „jó az állam nyelvén tudni, mert az fokozott gazdasági és kulturális lehetőségeket foglal magában".[249]

[247] Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, válogatás, Budapest, Gondolat Kiadó, 1986, 270–271.

[248] Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1983, 561.

[249] Jászi 1986, 277.

Ha a dualizmuskori tendenciák folytatódnak s nem cserélődnek fel a többségi-kisebbségi viszonyok a Kárpát-medencében, melynek eredményeként a szerbek megnégyszerezték, a szlovákok megháromszorozták létszámukat a magyarság 15%-os növekedésével szemben, akkor ma 25-26 millió magyar élne itt Für Lajos számításai szerint,[250] megközelítve Rákosi Jenőék 30 millióját, amint ezt *Szabó A. Ferenc* is felvillantja. Ő „sokat ígérő, de csak keveset adó" magyar kormányzati, nemzetpolitikát lát, és elítéli a kettős állampolgárság intézményét, mivel az általa biztosított jogok „szinte kizárólag az anyaországhoz kötődnek. Fel is gyorsult a magyarok kivándorlása az anyaországba". Ez tény. De az is, hogy magyar útlevél birtokában könnyebben s jobban fizetett állást kap a munkára jelentkező a válság sújtotta dél- és nyugat-európai országokban, mintha az eredeti románt, ukránt, szerbet venné elő. Románia és Szerbia türelmes, sőt egyetértő viszonyulása saját (kettős) állampolgársági politikájából következik, hiszen már több százezerre tehető a román útlevéllel rendelkező, túlnyomórészt román nyelvű moldáviaiak száma. Számukra a román állampolgárságot (is) biztosító okmányokat a magyar eljárásnál lényegesen egyszerűbben, a vidéki rendőrkapitányságok is kiállítják. Szerbia esete hasonló: milliós nagyságrendű szerb él határain kívül a boszniai Szerb Köztársaságban, Horvátországban, Montenegróban és Koszovóban, szoros kapcsolatban az összezsugorodott anyaországgal.

Én kevésbé vagyok megértő Szlovákia hungarofób magatartását illetően. A gyökerek a nemzeti ébredés, (újjá)születés idejére nyúlnak vissza, amikor Štúrék a magyarokkal szemben alkották meg a szlovák identitást. A kicsiség, sebezhetőség (kisebbrendűségi) érzése mindmáig erős a magyarokkal (és kisebb mértékben a csehekkel) szemben – ezért körükben (volt) a legerősebb a pánszlávizmus, az orosz/szovjet barátság. Egy 1938-ashoz hasonló területváltozásnak semmi esélye nincs, mivel a korábban magyar többségű és szellemiségű városok (néhány kisebb kivételtől eltekintve) elvesztek a magyarság számára, így a – mesterségesen is fenntartott – szlovák félelmek alaptalanok. A mai magyar–szlovák viszonyt súlyosan megterheli a bős–nagymarosi vízlépcső-erőmű rendezetlensége, amelyért egyértelműen a szűk látókörű „zöldeket" és az 1990–94 közötti parlamentünket és kormányunkat terheli a felelősség. A rendszerváltás szimbóluma, „szent tehene", amelyhez máig nem lehet nyúlni a kiátkozás veszélye nélkül, tehát egy, számunkra is hasznot hozható[251] nemzetközi szer-

[250] Für Lajos: *Magyar sors a Kárpát-medencében, Népesedésünk évszázadai 896–2000*, Budapest, Kairosz, 2001, 439., 443.

[251] A megépült dunakiliti zsilippel mi szabályoztuk volna az átfolyó vízmennyiséget, biztosítva a hajózáshoz szükséges medermélységet, nem beszélve az erőmű által termelt elektromos áram feléről.

ződés egyoldalú felmondása adott lehetőséget az erejét Budapestnek és Prágának is bizonyítani akaró szlovák nacionalizmusnak, hogy elterelje a Dunát (megváltoztatva a békeszerződésben rögzített államhatárt!), megépítve a csak nekik hasznot hozó műtárgyakat, állandósítva ezzel egy, kapcsolatainkat súlyosan terhelő konfliktust. Az Antall-komány elszalasztotta a történelmi pillanatot, amikor az elszakadóban lévő Szlovákia elismerését egy magyar kulturális és/vagy területi autonómia létrehozásához köthette volna.

A vitaindító cikkben is olvasunk önrendelkezésről és jól működő nyugat-európai autonómiákról. Az *önrendelkezés* ma már nem csak „az államtól való elszakadás jogát" jelenti. „A *belső önrendelkezési jog* értelmében egy nem többségi, nem domináns nép (nemzet, nemzetiség, etnikum) önkormányzati joga, hogy az adott állam keretében maga irányítsa politikai, gazdagsági, kulturális ügyeit. Lényegében megegyezik a kisebbségi-nemzetiségi közösségi/kollektív jogok (személyi és területi önkormányzati) rendszerével."[252] „A nemzeti és etnikai kisebbségeknek csak belső önrendelkezéssel célszerű élniük, hogy az állami szuverenitásokat, a területi integritást ne veszélyeztessék és ne gerjesszenek beláthatatlan következményekkel járó konfliktusokat. ...*Korlátozott nemzeti önrendelkezés* szükséges a kisebbségek részéről és önkorlátozott, vagyis befelé is *korlátozott szuverenitás* az állam részéről."[253]

Az Európa Tanács Közgyűlésének 1334/2003-as határozata szerint, amely a Gross-jelentésen alapul, „az *autonómia* úgy tekinthető, mint egy államon belüli megoldás, mely lehetővé teszi a kisebbség számára, hogy gyakorolja jogait, és megőrizze kulturális önazonosságát, miközben bizonyos garanciákat nyújt az állam egységére, szuverenitására és területi integritására nézve. Az állam oszthatatlansága ekként összeegyeztethető az autonómiával, a regionalizmussal vagy föderalizmussal. ...*Az autonómia nem vezethet határmódosításhoz.*"[254]

Ilyen elvi alapon nyugodtan létrejöhetne magyar oktatási-kulturális, sőt területi autonómia is, elsősorban a Románia közepén fekvő Székelyföldön, de – Dél-Tirolhoz hasonlóan – Szlovákia, Ukrajna /Kárpátalja és Szerbia/ a Vajdaság határ menti területein. Hiányzik viszont az, ami a dél-tiroli autonómia kiteljesedésének fél évszázada alatt kialakult, illetve fennmaradt: a kölcsönös bizalom, a megegyezésre törekvő politikai akarat a többség részéről is, a kisebb-

[252] Heinz Kloss nyomán Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1984, 28–29.

[253] Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa*, Budapest, CP Stúdió, 1998, 548., 551–552.

[254] The Gross Report: Positive experiences of autonomous regions... *Foreign Policy Review*, 2003/2., 102., 125–128.

ség társadalmi-politikai egysége, egységes fellépése, a kérdés nemzetköziesítése, Ausztria védhatalmi státusának nemzetközi elismerése.

Szabó A. Ferenc csak az Európai Unióról és a nemzeti identitások helyébe lép(het)ő európai identitásról ír, amely a gazdasági-morális válság terhei alatt szakadozik, helyet adva a nyers (nemzet)állami önzésnek, finomabban: érdekképviseletnek. Az igazság az, hogy *az EU-nak nincs kisebbségpolitikája,* illetve ami van, az az egyéni jogok betartására vonatkozik; a figyelem egyre inkább a „látható kisebbségek", a színesek, a 40 milliót közelítő muszlimok és romák/cigányok szociális és biztonsági problémáira irányul. A minket – és az említett oroszokat – érintő nemzeti kisebbségi kérdésekkel-sérelmekkel csak az eszköztelen Európa Tanács, EBESZ, FUEN–FUEV foglalkozik. Megszületett ugyan a jugoszláviai események sokkoló hatására a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992), a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye (1994–98), létrejött az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos intézménye (1992), az ET Közgyűlés ajánlásában (1201/1993) megjelenik az autonómia mint megoldás, de szankciók hiányában mindez írott malaszt marad.[255]

Az első és második Orbán-kormány – a szavazati jogot is biztosító – kettős állampolgárság mellett más eszközökkel is erősítette és erősíti a határon túliak identitását, szülőföldjükön maradását-boldogulását. A státus- vagy kedvezménytörvény (LXII./2001) jelentős oktatási és utazási kedvezményeket biztosít;[256] a szomszédos országokban működő oktatási-kulturális intézmények (egyetemek) fenntartására-fejlesztésére évente 9 milliárdot fordítunk; a nemzetpolitikai terület 2013-ban 15,5 milliárd forinttal gazdálkodhat. A magyarországi Új Széchenyi Tervhez hasonló Mikó Imre Terv az erdélyi magyar gazdaság segítését célozza: brüsszeli források bevonásával támogatja a határon átnyúló gazdasági vállalkozásokat. A Magyar Állandó Értekezlet felújította munkáját; létrejött a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma, a Diaszpóra Tanács, az Országgyűlés Nemzeti Összetartozás Bizottsága, működik a Magyar Kisebbségek Európai Érdekképviseleti Irodája Brüsszelben, megalakult a Nemzetpolitikai és a Nemzetstratégiai Intézet. A határon túli nemzetrészekkel kapcsolatos tevékenységet – beleértve a nyugati-tengeren túli diaszpórát is – a Nemzetpolitikai Államtitkárság fogja össze, miniszterelnök-helyettes felügyeletével.

[255] Jellemző, hogy a nyelvi chartában javasolt 100 intézkedésből az aláíró államoknak (akik közül kimaradt Francia- és Görögország) 35-öt kell „kimazsolázni".

[256] Magyar óvodába-iskolába járó tanulók után tanévenként 22 400 Ft-ot kapnak a családok – ez 2012-ben 250 ezer gyerek után járt. Ehhez járult a Rákóczi Szövetség beiratkozási ösztöndíja, amelyben 3500 felvidéki és 700 partiumi tanuló részesült.

A kormányzati és társadalmi áldozatok és erőfeszítések ellenére *mindenütt rohamosan csökken a magyarság száma, megroppant tartása,* a magyarként való túlélés szándéka. Az okok sokrétűek, a háborús veszteségektől-meneküléstől (Szerbia, Horvátország) az anyaországba és távolabbra irányuló, gazdasági indíttatású elvándorláson át az egyre tömegesebb vegyes házasságokig, a születésszám vészes csökkenéséig, a megszületettek többségi nyelvű iskolába adásáig. E negatív folyamatokat elősegítette, felgyorsítja a szekularizáció, az anyanyelven igét hirdető, lelkigondozó egyházaktól való elfordulás,[257] a rendszerváltással és az európai uniós, schengeni csatlakozással megnyíló határok által biztosított szabad mozgási-munkavállalási lehetőség. Az otthon maradottak is egyre inkább elfordulnak a nemzeti szimbólumokban, szónoklatokban, emlékműállításokban megnyilvánuló „ünnepi-nemzeti" (Végel László kifejezése) magyarságtól, s a mindennapi életben, a „munka világában" már többségi nyelven kommunikálnak, s elfordulnak az etnikai alapon politizáló pártoktól (MKP, KMKSZ, Erdélyi Magyar Néppárt, VMSZ), nemzetiségileg hibrid (Híd–Most), rosszabb esetben többségi politikai pártokra adják szavazatukat, mert azoktól várják mindennapi gondjaik (munkahely, út, víz, csatorna) megoldását. Már kormányzati szinten is szembesülünk azzal a mindennapos tapasztalattal, hogy a magyar közösségek kiábrándultak az etnikai politizálásból, és megélhetési kérdéseik fontosabbak, mint az autonómia.

Néhány záró megjegyzés: jó lenne többet tudni a Schöpflin által felvetett, „az államnemzeti határokon átnyúló diaszpóra-identitás"-ról. A címben szerepelő *„kisebbségi"*jelző okkal váltotta fel az eredeti „nemzetiségit". Deák, Eötvös, Mocsáry, Jászi és a létező szocializmus(ok) teoretikusai valóban nemzetiségekről beszéltek; az utóbbiak pejoratívnak tartva a kisebbség megnevezést.[258] A nemzetközi szakirodalomban azonban a kisebbség az elfogadott és az általánosan használt: Capotorti megpróbált mindenre érvényes meghatározást találni, Girasoli egész könyvet szentelt a nemzeti kisebbségek fogalmának, Schöpflin pedig a három alaptípus mellett (őshonos bennszülött, őshonos nemzeti és bevándorolt „látható") további három kisebbségi (al)típust különböztet meg: a romákat, a baltikumi orosz „hibrid" kisebbségeket, valamint az európai „fehér" migránsokat.[259]

Megjelent: *Bécsi Napló,* 2013. január–február.

[257] Ez különösen Szlovákiára jellemző, ahol a magyarok egynegyede vagy nem nyilatkozik vallási hovatartozásáról, vagy nyíltan ateista.

[258] Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig,* Újvidék, Fórum, 1979.

[259] Állampolgárság, etnicitás Európában: a többség és kisebbség viszonya, in Tabajdi Csaba (szerk.): *Pro minoritate Europae, Az európai kisebbségekért,* EU-Ground Kft., 2009, 132–135.

KITEKINTÉS A SZOMSZÉDOKRA

Nagy-Szerbia helyett Nagy-Albánia?

Valamennyi balkáni nép joggal hivatkozhat arra, hogy bizonyos történelmi időszakokban őseik az egész félszigeten többséget alkottak vagy azt uralták. A hatalmi viszonyok és a határok szüntelenül és gyorsan változtak: a 14. század folyamán mind a szerb Dušannak, mind pedig a bosnyák-horvát Tvrtkónak sikerült – évtizedekre – egy nagy délszláv államot szervezni; a valamennyi bolgár-szlávot egyesítő San Stefanó-i Nagy Bulgária viszont csak 1878 márciusától júliusáig létezett. A történelmi argumentációhoz az etnikai elvet párosítva fogalmazódott meg *Nagy-Szerbia* létrehozásának igénye, másfél évszázada a szerb nemzeti politika vezérelve, amely szerint „ahol egy szerb él, az Szerbia"; Koszovó esetében: „ahol egy szerb sír van, az Szerbia". A történelmi és az etnikai elv együttes – és egymásnak ellentmondó – alkalmazása nem példa nélkül való: így hozták létre a nyugati hatalmak 1919-ben (4 millió német és magyar kisebbségi sorba taszításával) Csehszlovákiát. A Balkánon a történelmi határokra való hivatkozás még inkább abszurd és végeláthatatlan fegyveres konfliktusok forrása két okból. Az egyik: az oszmán-török előrenyomulás, fél évezredes hódoltság, majd a felszabadító háborúk, etnikai tisztogatások többször is átrendezték a népességi viszonyokat a félszigeten, észak felé nyomva a cigányokat, vlachokat-románokat, szerbeket és horvátokat. Történelmi tény, hogy Rigómező-Koszovó a szerb kultúra és államiság egyik bölcsője, de az is, hogy az 1690-es „nagy kiköltözés" során – patriarchája vezetésével – csaknem az egész szerb őslakosság áttelepedett Dél-Magyarországra, Koszovót pedig fokozatosan birtokukba vették az ottomán hatalom támogatását élvező, túlnyomórészt muzulmán albánok. A másik: az immár lezárult 20. században végbement s máig tartó demográfiai változások, elsősorban az albánok, a bosnyák-muzulmánok és – kisebb mértékben – a görögök javára.

A Milošević bukását követő napokban figyelemre méltó elemzés jelent meg a *Washington Post*ban. Szerzője, M. Dobbs – öncsalással vegyes optimizmussal – kijelentette: „A szerb és a horvát nacionalizmus nyilvánvaló hanyatlásával a Balkánon ma a legveszélyesebb nacionalista kísértet a Nagy-Albániáért küzdő albán.... Előbb vagy utóbb a nyugati vezetőknek meg kell küzdeniük ezekkel a kielégítetlen albán aspirációkkal."

Az *albánok* – a baszkokhoz hasonlóan – rokontalan nép, talán kelta gyökerekkel; magukat az illírek leszármazottainak tartják (aminek nagyobb a valószínűsége, mint a horvátok esetében), így őslakosoknak tekinthetők. Róma és Bizánc hanyatlásával két hódítás, a velencei és az oszmán közé kerülve nem tudták létrehozni saját középkori államukat; legendás hősüknek, Hunyadi szövetségesének, Szkander bégnek csak időlegesen sikerült egyesíteni törzseiket. Történetük ellentmondásokkal teli: Montenegróhoz (Crna Gora) hasonlóan az oszmántörök hódítás soha nem vált teljessé a nehezen megközelíthető hegyvidékeken, ahol törzsi-nagycsaládi szervezetben tovább élték félnomád-félrabló, harcos életüket. Ugyanakkor többségük – a bosnyákokhoz hasonlóan – iszlamizált, és a 20. század elejéig, az Ottomán Birodalom felbomlásáig, az albánok adták a hadsereg legmegbízhatóbb alakulatait: számos albán (származású) töltött be vezető tisztségeket (nagyvezér-miniszterelnök, egyiptomi alkirály, pasák) a birodalom irányításában. Történetük, társadalmi-politikai életük két legjellemzőbb vonása a szigorúan fegyelmezett *nagycsaládi-nemzetségi* összetartás, helyenként máig gyakorolt vérbosszúval és a *széttagoltság*, a szüntelen *belviszályok*. A balkáni népek felszabadulása-államalkotása második nagy periódusában működött Prizreni Liga (1878–81) fogalmazta meg elsőként az albán nemzeti törekvéseket (az albánlakta területek egyesítése és autonómiája a Török Birodalmon belül), amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a dél felől előrenyomuló Görögország és az észak felől terjeszkedő Szerbia (tengeri kijáró megszerzésére) elnyeléssel fenyegeti őket.

Az ifjútörökökben (Kemal Atatürk) is csalódott albánok a két Balkán-háború (1912–13) nagy vesztesei közé tartoztak a bolgárokkal és törökökkel együtt. Az európai hatalmak nagyköveti konferenciája (London, 1913) ugyan létrehozott egy független albán államot, de az albánok fele kívül rekedt annak határain. Északon több hónapos, véres küzdelem folyt Montenegróval Szkutari/Shkoder birtokáért, s jelentős számú albán kisebbség került e miniállamhoz, délen Görögországhoz. Legnagyobb tömegben azonban szerb alattvalók lettek a frissen szerzett területeken, Koszovó-Metohijában és Makedóniában (hivatalosan Dél-Szerbiában). Azonnal megkezdődött, majd a két világháborút követően újult erővel folytatódott a muzulmán-albán tulajdonban lévő földek elkobzása, a szerbek betelepítése. Több százezer albánt űztek el otthonából – ezek nagy részét, mint muzulmánokat, Törökország fogadta be 1918 és 1945 után. Kevéssé ismert tény, hogy 1919–20-ban a szövetséges kis államokkal is aláíratott békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezései *nem* vonatkoztak az 1918 előtt megszerzett területeken élőkre, így a jugoszláviai albánok és bolgár-macedónok – az egyébként sem túl hatékony – nemzetközi védelem híján a legbrutálisabb jogfosztást és elnyomást szenvedték el.

A Nagy-Romániára, Nagy-Bulgáriára, Nagy-Szerbiára, Nagy-Horvátországra (Bosznia-Hercegovinával) és Nagy-Görögországra vonatkozó elképzelések (és kudarcok) jól ismertek. Az viszont nem került be a köztudatba, hogy *1941 és 1944 között létezett egy Nagy-Albánia,* mivel az olaszok (az olasz protektorátus alá került) Albániához csatolták Koszovót, Makedónia északnyugati részét, valamint kisebb területsávokat Montenegróból és Görögországból, így – a történelemben először – *megvalósult az albánlakta területek egysége,* ha nem is egy független állam keretein belül. Mindez rövid életűnek bizonyult, mert az olasz „kiugrás" és a Tito (délen Vukmanović-Tempo) által vezetett, az angol-amerikaiak által támogatott partizánerők előretörése 1943-tól alapvetően megváltoztatta az erőviszonyokat. 1944 őszén Koszovó visszakerült Szerbiához, de valójában kondominiumként működött, mert Albániában is az olasz befolyást szerb váltotta föl, és de facto létrejött egy jugoszláv/szerb– albán államszövetség a (kommunista vezetésű) balkáni föderáció első lépéseként.

Az 1948-as szakítással Enver Hodzsa a szerb gyámkodást akarta felszámolni, s ezzel megkezdődött az albánság két, külön utas fejlődése, növelve az addig is meglévő különbségeket. A Hodzsához hasonlóan főleg déli, toszk származású kommunista vezető réteg – először Sztálin, majd Mao Ce-tung tanait és gyakorlatát követve – kiépítette a csak Észak-Koreához hasonlítható, dogmatikus diktatúra önelszigetelő rendszerét. Minden vallás gyakorlását betiltva, Albániát a világ első ateista államának nyilvánították; a Nyugattal – és valamennyi szomszédjukkal – való teljes szakítás, a paranoiás „önvédelemre" költött óriási mennyiségű pénz és munka Európa legszegényebb országává tették Albániát.

Jugoszláviában/Koszovóban az autonóm területi, majd tartományi jogállás ellenére a Ranković nevéhez fűződő kegyetlen elnyomás (dróttal összekötözött emberek szakadékba lövése-lökése) alatt éltek 1966-ig. A Nyugathoz közeledés és a gazdasági-önigazgatási reformok hatására enyhült a helyzet: mód nyílt a külföldi munkavállalásra, s az 1968-as nagy megmozdulásokhoz kapcsolódóan fegyveres felkelés bontakozott ki, melyet csak páncélosegységek bevetésével tudtak elfojtani. Hodzsa Albániája is taktikát változtatott: diverzáns csoportok helyett tankönyveket küldtek. A sokoldalú kapcsolatok kiépítése lett a középtávú cél: elszakítás és visszacsatolás helyett hozzásegíteni a koszovói albánokat, hogy ők legyenek az urak saját hazájukban.

Az 1974-es alkotmány meg is adta ennek lehetőségét: az akkor 80% körüli lakossági aránnyal rendelkező albánok kezébe került a helyi párt- és állami szervek irányítása, beleértve a rendőrséget és a közigazgatást, igazságszolgáltatást. Pristinában épült fel Jugoszlávia egyik legmodernebb s harmadik legnagyobb egyeteme albán tanítási nyelvvel és 40 ezer hallgatóval, kitűnően felszerelt egyetemi klinika, helikopter-leszállóhellyel.

A bőven folyó szövetségi (szlovén, horvát és vajdasági pénzekből) és külföldi hozzájárulások, fejlesztési segélyek ellenére Koszovó (és a muzulmánlakta Szandzsák) maradt Jugoszlávia legszegényebb területe, sőt elmaradottsága növekedett az északnyugati országrészekhez képest. *Az 1980-as években a felnőtt albánok mindössze egytizedének volt munkaviszonya,* s a nyilvántartott munkanélküliek száma megközelítette a 150 ezret. *Az átlagos albán családban 5–8 gyermek született* (Szerbiában – a két tartománnyal együtt – minden második), így számuk 1928 és 1981 között megkétszereződött. Ezzel párhuzamosan a nemzetiségi viszonyokban addig példa nélkül álló folyamat játszódott le az 1970–90-es években: a többségi (és uralkodó) nemzetek fiai, a szerbek és montenegróiak tömegestől, menekülésszerűen hagyták el Koszovót, ahol a '90-es évek végére az albánok száma – reális becslés alapján, mert bojkottálták a népszámlálást és a választásokat – elérte a 2 milliót, arányuk pedig meghaladta a 90%-ot.

Egy 20 évvel ezelőtti tanulmányomban így fogalmaztam: „A modern iskolákban felnőtt fiatal albán értelmiség ... nem a jugoszláv, hanem az albán nemzeti tudat hordozójává lett. Ez nem azt jelenti, hogy E. Hodzsa elzárkózó, sztálinista Albániájához kívánnak csatlakozni. Ők a maguk gazdái akarnak lenni az általuk lakott területeken. Nemzeti egységre való természetes törekvésük három óhajtott fázisa:

– az albánlakta területek egyesítése Jugoszlávián belül;
– annak köztársasági rangra emelése;
– Nagy-Koszovó és Albánia egyesülése.

A jövőt illetően nem lehet kizárni egy Nagy-Albánia létrejöttét, s inkább Pristina, mint Tirana központtal."

A *köztársasági státus* követelésének jelszava már az 1968-as megmozdulások során is elhangzott, ismét felmerült az 1971-es alkotmánymódosítás körüli vitákban, és egyre nagyobb nyomatékot kapott 1974 és '88 –89 között, amikor a két tartomány lényegében köztársasági jogállással rendelkezett, kivéve az elszakadás – akkor irreálisnak tűnő – elvi lehetőségét. Hónapokkal Jugoszlávia szétesése és a harcok megindulása után, *1991. december 23-án* Szlovénia, Horvátország, Bosznia és Makedónia mellett *Koszovó* is *kérte nemzetközi elismerését* az *Európai Közösségektől.* Az elutasítás formai indoka a köztársasági jogállás hiánya volt, valójában az egyetértés és a közös európai kül- és biztonságpolitika hiánya. A nemzetközi közösségben – benne a mindvégig meghatározó szerepet játszó Egyesült Államokkal – nem volt meg a politikai akarat egy második albán állam létrehozására. Ma már világosan látható, hogy ezzel a tagadhatatlanul kockázatos és precedens nélküli lépéssel elkerülhető lett volna az albánok további nyolcéves szenvedése, az 1999-es NATO-akció Jugoszlávia ellen, s a térségbeli viszonyok is hamarabb konszolidálódtak volna.

A koszovói albán államigazgatás ugyanis – a nemzetközi elismerés hiányában, alulról építkezve, szerb vélemény szerint illegitim módon – kiépült és több mint tíz éve működik. Milošević hatalomra kerülésével (1987) fokozatosan felszámolták a tartomány (albán többségű) önigazgatási szerveit, az albánokat mindenhonnan elbocsátották, az egyetemi tanároktól a bírákon át a közrendőrökig. Ezzel párhuzamosan viszont kiépült a hagyományos nemzetiségi kapcsolatokra épülve, rendszeres belső és külföldi (Szlovéniától az Egyesült Államokig) támogatások felhasználásával egy kiválóan megszervezett „föld alatti" albán közigazgatási-igazságszolgáltatási, oktatási, egészségügyi és a szociális-ellátási rendszer. 1992 májusában – a boszniaiakat követően – választásokat tartottak Koszovóban is. A szerb hatalom által el nem ismert nemzetgyűlés kinyilvánította *Koszovó Köztársaság* létrejöttét, *elszakadását Jugoszláviától,* és elnökké választotta Ibrahim Rugovát; az el nem ismeréssel a nemzetközi közösség ismét elszalasztott egy alkalmat (a koszovói) albánkérdés ésszerű rendezésére

A jelenlegi és jövőbeli helyzetről: az albánok összlétszáma 8-8,5 millióra tehető. Ha fennmaradna az elmúlt évtizedek szaporodási üteme, rövid időn belül a Balkán legnagyobb lélekszámú népévé válnának, elhagyva a görögöket és a szerbeket. A születésszám csökkenése azonban az albánoknál is megindult, és igen jelentős a külföldön élők-dolgozók (1-1,5 millió), az asszimilációnak kitettek száma. Különösen érvényes ez a 400 ezer görögországi, 100-150 ezres olasz- és a 100 ezres törökországi albánra.

- Albánia lakossága 3,2-3,4 millió,
- Koszovóé közel 2 millió,
- Makedóniában 500, a dél-szerbiai, Koszovóval, Makedóniával határos járásokban (Preševo, Bujanovac, Medvedja) 100, Montenegróban 60-70 ezer albán él.

Koszovó státusa rendezetlen. Névleg Jugoszlávia része, valójában nemzetközi haderő által ellenőrzött ENSZ-protektorátus. Az önálló állammá válás minden feltétele adott. Csak remélhetjük, hogy a nem-is-olyan-demokratikus Szerbiának kedvezni akaró nagyhatalmak nem kényszerítik vissza a mára csaknem tisztán albán népességű területet Belgrád uralma alá. Felmerültek bizonyos kombinációk esetleges cserékről: Koszovó szerbek által is elismert függetlenségének ára a boszniai Republika Srpska (vagy annak keleti fele, Pale központtal) Szerbiával való egyesülése lenne. Bár mindkét érintett tagadja, racionális és korábbi szerb elképzelésekkel egyező volna egy terület- és népességcsere, melynek keretében Észak-Koszovó Mitrovicával Szerbiához, a Preševo-völgy pedig Koszovóhoz kerülne, így a közel 300 ezernyi elűzött-elmenekült szerb, albán és cigány is visszatérhetne szülőföldjére.

A legválságosabb helyzet *Makedóniában,* annak északi határán alakult ki. Ott, Tetovo központtal, a lakosság csaknem tisztán albán, az állam népességének 30-40%-a. A fegyveres akciók irányulhatnak Makedónia északnyugati részének elszakítására és Koszovóhoz való csatolására, de nem zárható ki a belgrádi titkosszolgálatok szervezőtevékenysége sem, hogy ezzel lejárassák az egész albán ügyet, Nagy-Koszovó, majd Nagy-Albánia rémét felidézve. Figyelemre méltó, hogy mindhárom koszovói albán vezető, köztük a radikális Taci és a mérsékelt Rugova határozottan elítélte a kalandor akciót. Annyit minden esetre sikerült elérni, hogy a nemzetközi közösség és média egyre inkább albánellenes, és a bajkeverő albánokkal szemben egyértelműen kiáll az eddig a béke és stabilitás szigetének tekintett Makedónia mellett. Nyomást gyakorolnak az érintettekre (az albánok legnagyobb pártja a macedón kormánykoalíció tagja, több miniszteri tárca birtokosa) a párbeszéd folytatására, de nem a három albán fő követelés teljesítésére:

- alkotmánymódosítással nyilvánítsák az albánokat államalkotó társ-nemzetté;
- lakossági arányuknak megfelelően részvétel az államigazgatásban és a fegyveres testületekben (jelenleg arányuk a rendőrségben és a hadseregben 1-3%),
- albán nyelvű egyetem Tetovóban.

Elvben nem zárható ki a macedón–bolgár közeledés, sőt (kon)föderáció sem.

Egy független (Nagy-)Koszovó létrejöttének nagyobb realitása van, mint Nagy-Albániáénak. Északír és moldovai/moldáviai analógiák alapján állíthatjuk, hogy a nyitottabb, nagyobb nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkező *koszovói albánok s azok értelmiségi-politikai elitje saját állam kiépítésre törekszik és nem a szegény és kaotikus Albániával való egyesülésre,* még kevésbé egy annak alávetett, függő viszonyra.

Rövid és középtávon tehát sem a nemzetközi, sem pedig a belső albán viszonyok nem teszik lehetővé Nagy-Albánia létrejöttét. Annak rémképét a szerb (és az orosz) propaganda vetíti a nemzetközi közvélemény elé, jól átgondolt célzatossággal.

Természetesen alakulhatnak úgy a világ- és európai politikai, valamint az összalbán körülmények, hogy lehetőség nyílik (az olasz és német egységhez hasonlóan) az albán egység megteremtésére – de ez már gyermekeink és unokáink gondja lesz, nem a mienk.

Megjelent: *Bécsi Napló,* 2001. május–június.

A független Koszovó: stabilitás vagy láncreakció?

2008. február 17-én, a függetlenség kikiáltásával és a meghatározó európai hatalmak által történt elismerésével évszázados igazságtalan és ésszerűtlen döntések sorozatának részleges jóvátételére került sor. Az albánok s elsősorban a koszovóiak szenvedéstörténete 1913-ban kezdődött, amikor a londoni nagykövetei konferencia úgy húzta meg az önálló Albánia határait, hogy azokon kívül rekedt az egy tömbben élő albánság fele – ők szerb alattvalók lettek, akikre nem vonatkoztak a későbbi békeszerződések és a Népszövetség kisebbségvédelmi rendelkezései. Belgrád mindkét világháború után nagyarányú szerbesítési programokat hajtott végre: szerbeket telepítettek az albánoktól és bosnyák-muzulmánoktól elvett földekre; ez utóbbiak százezrei Törökországban találtak új hazára. Az 1974-es alkotmány adta lehetőségekkel élve Koszovó túlnyomóan albán többségű és vezetőségű, kvázi köztársasági jogállású tartománnyá vált. A nyugati hatalmak, s elsősorban a leginkább érintett európaiak ismét elszalasztottak egy történelmi lehetőséget 1991-ben: a szeptemberi népszavazás után december 23-án – Szlovénia, Horvátország, Bosznia és Macedónia mellett – Koszovó is kérte Jugoszláviából való kiválásának elismerését az Európai Közösségektől. Az elutasítás indoka formai volt: a köztársasági státus hiánya, jóllehet a pristinai képviselőház már 1990 szeptemberében kimondta: Koszovó szuverén, 7. köztársaság Jugoszlávián belül. Ezen tovább lépve 1992 májusában a koszovói nemzetgyűlés kinyilvánította Koszovó Köztársaság létrejöttét, elszakadását Jugoszláviától, s megválasztotta kormányát és elnökét, I. Rugova személyében. A NATO légicsapásai nyomán 1999-ben ugyan kivonták a népirtást és tömeges elűzést folytató szerb fegyveres alakulatokat Koszovóból, de a mindenkit kielégíteni akaró kompromisszumos „rendezés" csak egy hosszú távon fenntarthatatlan protektorátust eredményezett. Ma már világosan látható: akkor adódott a legkedvezőbb lehetőség Koszovó függetlenségének elismerésére a térdre kényszerített Szerbiával és a gazdaságilag-politikailag meggyengült Oroszországgal szemben. Az elszakadás vagy elszakítás még előbbre hozta volna Miloševic bukását, nem is szólva arról, hogy az akkori gazdasági-politikai-katonai csődhelyzetben Koszovó a sokadik helyre szorult vissza a nemzeti sorskérdések sorában.

Az albánok 150 év késéssel jutottak el a nemzetté válásnak és a demográfiai expanziónak abba a stádiumába, amelyben a németek és az olaszok voltak a 19. század közepén. Ezt elismerve a tisztábban látó szerb értelmiségek már az 1980-as években – amikor a Szerb Köztársaságban minden második újszülött albán volt – felismerték: szerb nemzeti érdek a Koszovóról, vagy annak nagy részéről való lemondás, mert a demográfiai folyamatok valószínűsítették: Szerbiában és két tartományában 2030-ra albán többség alakul ki. A Despič akadémikus által kidolgozott javaslat – megtartva a történelmi emlékhelyeket és a gazdaságilag értékes részeket (bányakincsek) – feladta volna a terület nagyobbik hányadát. D. Ćosić (író, akadémikus, 1992-93-ban Kis-Jugoszlávia államelnöke) 1990 szeptemberében kijelentette: „... Koszovót nem lehet megtartani. Történelmi tény, hogy a szerbség észak felé mozog, és elhagyja délt. Az elhagyott területeket nem lehet megtartani. Megszereztük Vajdaságot, Koszovóban pedig az a realitás, hogy elhatárolódjunk, megtartva a szenet és néhány szent helyet (Gračanica, Gazimeštan). Egy ilyen tervet kell kidolgozni és a megfelelő pillanatban érvényesíteni." A szerb fegyverek legyőzhetetlenségébe szédült szerb társadalom tudat- és politikaformáló elitje ezt a pillanatot elszalasztotta, csak úgy, mint a nemzetközi közösség.

A szerb igények Koszovó megtartására csupán történetiek és – ellentmondásosan – gazdaságiak. Etnikai szempontból már többször elvesztették: először 1690-ben, amikor az ottani szerbség csaknem egésze, patriarchája vezetésével, a Dél-Magyarországból és Horvátországból kihasított határőrvidékre költözött, a Diploma Leopoldinumban biztosított kiváltságok birtokában. Az 1970-90-es évek folyamatos kiköltözése következtében – ez a folyamat példátlan volt, mert többségi, uralkodó helyzetben lévő etnikum tagjai hagyták ott szülőföldjüket. Majd de facto 1999-ben, amikor a fegyveres erők s az államigazgatás is kivonult. Az albánok aránya már a 90-es évekre elérte a 90%-ot, jelenlegi becslések alapján a 2 milliós népesség 4%-a török, bosnyák és cigány; további 3,5-4%, tehát 70-80 ezer fő, a szerb, akiknek 50-60%-a él északon, Mitrovicában és környékén, a többiek kis településeken, szétszórva. A legtöbbet hangoztatott érv, hogy ez a terület a szerb nemzet és egyház bölcsője, csak részben helytálló, hiszen az albánok ősei, az illirek, már a római hódítás előtt ott éltek, s azóta is folyamatosan. Prizren és környéke csak a 14. században kerül először szerb fennhatóság alá. A szerbség bölcsője, Zeta és Rasca (innen a „rác" népnév) a mai Montenegró és Szandzsák területén ringott; az egyházi-fejedelemségi központok a török hódítás következtében épültek ki a Morava, majd a Duna völgyében, a Szerémségben (Belgrád, Karlóca). Szerb körökben nagy felháborodást keltett a belgrádi német nagykövet kijelentése: ilyen alapon Magyarország is visszakövetelhetné a Vaj-

daságot. S valóban: történelmi-etnikai szempontból Szerbia igénye Koszovóra nagyjából ugyanannyira igazolható, mint lenne Magyarországé a Szerémségre. Ami a Koszovó Polje-i, rigómezei csatateret illeti: hasonló érveléssel a franciák maguknak követelhetnék Waterloot, a németek a kelet-poroszországi Tannenberget, s mi Trencsént és Temesvárt, szabadságharcaink két döntő vereségének színterét.

A feloldhatatlannak látszó ellentétek gyökere, az intranzigens szerb magatartás, az azt támogató Oroszország, és a belső etnikai problémákkal, megosztottsággal küzdő államok félelme a koszovói példa követhetőségétől.

A szerb média- és politikai elit máig nem hajlandó elismerni felelősségét az elmúlt 20 év katasztrofális politikájáért, a sajátjuknak érzett Jugoszlávia szétveréséért. A választásokon legtöbb szavazatot begyűjtő Radikális Párt Miloševic és Šešelj eszméivel és jelszavával viszi tovább a pusztulásba, elszigetelődésbe vivő téveszméket: „ahol egy szerb él, az Szerbia". (Koszovó esetében: „ahol egy szerb sír van...); szerb nem élhet kisebbségben; minden háborújukat megnyerték, de békéjüket elvesztették, veszélyeztetettek csaknem minden szomszédjuk által; világméretű összeesküvés áldozatai, s ezért készek (és képesek) szembeszállni az egész világgal. Így lehetett közös jelszava a legutóbbi elnökválasztáson az orosz- és Nyugat-barát tábornak egyaránt a „Koszovót nem adjuk".

A szárnyaló olajárak és Putyin autoriter rendszere által megerősödött Oroszország Szerbiát tekinti utolsó, megmaradt balkáni bástyájának; vissza akar vágni az 1999-es megaláztatásért – gazdasági és diplomáciai támogatása erősíti a meg nem alkuvó szerb magatartást, változást idézve elő a bel- és külpolitikában. Primakov látogatása után Koštunica miniszterelnök NATO-tagság helyett már semlegességről beszélt; Tadić elnök nyugati orientációjától távolodva egyre inkább a radikális Nikolić szövetségesévé válik.

A ragaszkodás Koszovó megtartásához irracionális, biztonság- és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt: mert mit kezdene a nyolcmilliós Szerbia a két millió ellenséges albánnal, akiknek körében jelenleg is 70%-os a munkanélküliség? Az utóbbi időben Koszovó kapcsán felerősödtek azok a vélekedések, amelyek szerint a szerbek most élik meg Trianonjukat. Ez csak részben igaz, mivel a daytoni egyezménnyel Bosznia-Hercegovina területének közel felén létre jöhetett a boszniai Szerb Köztársaság. Analógiával élve ez olyan, mintha Magyarországgal határosan megmaradt volna és létezne egy 25 ezer km^2-es, másfél milliós magyar népességű és irányítású fél-független állam, amely arra készülne, hogy népszavazással csatlakozik az anyaországhoz.

S itt érkezünk el a dominó-effektushoz. Emlékezhetünk arra, hogy az Egyesült Államok (miután az 1950-es években cserbenhagyta a franciákat) azért

avatkozott be Vietnámban, nehogy egész Délkelet-Ázsia a kommunisták kezébe kerüljön; az iráni iszlám forradalom győzelme sem jelentette a közel- és közép-keleti befolyás elvesztését. Visszatérve a Balkánra: sokan biztonságpolitikai kockázatot, a stabilitás veszélyeztetését vizionálták Montenegró 2006-os függetlenedésekor, de semmi ilyen nem történt. Tény, hogy az EU 27 tagállama közül 6 (egyelőre) nem hajlandó elismerni Koszovó függetlenségét. A nemzetközi jog és egy szuverén állam területi épségének megsértésére hivatkoznak, de valójában a precedens megismétlődésétől félnek saját országukban. Spanyolország a katalán és a baszk függetlenedési törekvések megerősödésétől fél, Ciprus és Görögország a 34 éve elszakadt észak-ciprusi török mini állam elismerésétől (amit, érdekes módon, az oroszok fel is vetettek); Bulgária a milliós nagyságrendű muzulmán-török népessége miatt. Románia a 600 ezres székelyföldi magyar autonómia (újjá)szerveződését akarja megakadályozni, a szlovákok pedig a félmilliós határ menti magyar etnikum elszakadásának (saját maguk által kreált) rémképével viaskodnak. Elgondolkodtató, hogy a hatból négy állam ortodox-pravoszláv többségű, míg Szlovákiában mély gyökerű a pánszláv szolidaritás és az oroszbarátság. Az elismerés, s vele a nemzetközi szervezetek tagsága hosszú folyamat lesz, amelynek végén a most „Nem, nem soha"-t hangoztató Szerbia és Oroszország is el fogja ismerni a második? egyesült? albán államot, mint Pakisztán a belőle kiszakadt Bangladest.

A történelmi példák és a közelmúlt eseményei azt mutatják, hogy az autonómia-törekvések (Gagauz Föld), szeparatista-egyesülési mozgalmak, független államalapítás (Írország, Izrael) csak nagyhatalmim támogatással vihetők sikerre, így az elutasító országoknak nincs félnivalója.

Természetesen nem zárható ki egy albán egységesülési-egyesülési folyamat, hiszen már Jugoszlávián belül megfogalmazódott az Északnyugat-Makedóniával és a dél-szerbiai Preševo-völggyel bővült Nagy-Koszovó kialakítása. S ne feledjük: 1941 és 44 között létrejött egy mindezekkel kiegészült Nagy Albánia, igaz, olasz fennhatóság alatt. A bel-albán és a nemzetközi körülmények jelenleg s a belátható jövőben sem teszik lehetővé ennek megismétlődését, így középtávon két, egymás mellett létező albán állammal számolhatunk. Egyelőre azonban a szélesebb nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkező koszovói albánok, s azok értelmiségi-politikai elitje saját állam kiépítésére törekszik, és nem a szegény és kaotikus Albániával való egyesülésre. Amennyiben a nemzetközi és össz-albán erőviszonyok hosszú távon lehetővé teszik Nagy-Albánia létrejöttét, annak központja nem Tirana, hanem Priština lesz. Az albán – s ami ma nehezen elképzelhető – az albán-szerb integráció az európai integráción belül fog megvalósulni.

Az albánokkal – a lengyelekhez, bolgárokhoz hasonlóan – évszázadokra visszamenően soha konfliktusunk nem volt, baráti népnek érzik a magyarokat. Kedvező megoldásnak tekinthetjük az etnikai elv érvényesülésével létrejött második albán államot, melyet mielőbb el kell ismernünk.

A függetlenségét most elnyert állam nem lesz a nemzetközi drog- és emberkereskedelem és az iszlám terrorizmus egyik központja, mint azt a szerb és orosz propaganda állítja. Minden adottsága megvan ahhoz, hogy túlélve a kezdeti nehézségeket, hozzájáruljon a Balkán gazdasági és (biztonság)politikai stabilitásához. Hunyadi és Skander bég kapcsolatára, Nopcsa Ferencre, Apponyi Geraldine-ra emlékezve baráti viszony kialakulására számíthatunk. Az „ellenőrzött függetlenséget" elnyert állam az Ahtisaari-tervben rögzített széles körű autonómiát köteles biztosítani a szerb kisebbségnek. Ez viszont az eddigi hivatalos cáfolatok ellenére (EBESZ) utat nyithat a kollektív (nép)csoportjogok biztosításához, precedensül szolgálhat újabb (területi) autonómiák kialakítására Szerbiában, Romániában és Szlovákiában is.

Megjelent: *Bécsi Napló*, 2008. március–április

Ukrajna – történelem, etnikum, identitás, (geo)politika

Nevében van határhelyzete: a szláv nyelvekben ugyanis a „kraj" valaminek a szélét, peremét, illetve tájat, vidéket jelent; Ukrajna tehát mind Krakkóból – Varsóból, mind pedig Moszkvából, de Konstantinápoly–Isztambulból is az ország, a birodalom szélét, határvidékét jelentette évszázadokon át. Tágabb, huntingtoni értelemben pedig a keleti és a nyugati civilizációk metszéspontja, s ahogy a legutóbbi események is mutatják, összecsapásának színtere.

A sztyeppék népvándorlás-korabeli, átvonuló lakóiról, a szarmatákról szkítákról, gótokról, hunokról, avarokról római és bizánci források szólnak. A szlávok a 6–9. században jelennek meg a térségben; törzseik szállásterületeikről kapták nevüket: polákok/poljánok (mezőségiek), polábok (a Labe/Elba mellékiek), buzsánok (Bug-vidékiek), szeverjánok (északiak), volinyákok (volhíniaiak), fehér horvátok.[1] Az erdős-mocsaras-sík vidéki területeken baltiakkal, finnugorokkal[2] éltek együtt. A 8. században jelennek meg a mai svéd területekről a folyókon (Visztula, Dvina, Dnyeper/Dnyipro[3], Don, Volga) lehajózó viking varégek/varjagok, akik megerődített telepeket hoznak létre; a legjelentősebb Holmgård/Novgorod és Kijev/Kiiv, „az orosz városok anyja"[4]. Mind az orosz, mind az ukrán és belarusz államiság ősének tekintett *„Kijevszkaja Rusz"*-t varég harcosok, kereskedők vezérei szervezik meg: Rorik/Rurik, Helgi/Oleg/Oleh, Ingvar/Igor/Ihor, Helga/Olga/Olha, Valdemar/Vlagyimir/Volodimir. Szvjatoszlav (945–972) az első szláv nevű uralkodó, s ez már a „svédek" beolvadását,

[1] Ez utóbbiak mint Kárpátalja szláv őslakosai szerepelnek az ungvári vár történeti kiállításán, de éppúgy nem őshonosak, mint a románok Erdélyben; a ruszinok ősei, hozzájuk hasonlóan, csak a 12–13. századtól szivárognak be a lakatlan határterületekre; tömeges letelepedésük, kiváltságlevelük Zsigmond korára tehető (1395).

Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*, Basel–Budapest, EPMSZ, 1996, 43.; Balla Zsuzsa (szerk.): *Krónika Kézikönyv – Európa*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 413.; Font Márta – Varga Beáta: *Ukrajna története*, Szeged, Bölcsész Konzorcium, 2006, 10–12.

[2] Hatásukra tűnt el az oroszban a létige (jsem/som, je) használata, mely a többi szláv nyelvben általános.

[3] Az ismertebb orosz elnevezést követi a mai hivatalos ukrán névváltozat.

[4] Az orosz/russzkij szó töve, a „rusz" mind a finnben, mind az arab forrásokban svédet, a svédek országát jelenti.

az állam(alkotók) szláv jellegét bizonyítja. Lakói, s ebben egyetértés van, a keleti szlávok ősei. A birodalmi/cári és egyre inkább a mai posztszovjet történészek szerint oroszok, mivel ukránok-fehéroroszok nincsenek – nyelvük, kultúrájuk csupán a „nagyorosz" egyik változata, „alcsoportja". Ezt látszik igazolni az ukránra a 19. századig használt „kisorosz" megnevezés, a később lengyel–litván uralom alá került halicsi–volhíniai országrész Cservonnaja Rusz/Vörös Oroszország neve, szemben a „Russia Albá"-val – a 15. századtól „Moscovia". Az ukrán nemzeti történetírás a Kijevszkaja Ruszt, lényegét tekintve, ukránként kezeli, a belaruszok pedig a hozzá tartozó – későbbi – polocki hercegséget tartják (máig nem teljes) államiságuk bölcsőjének. A valósághoz a szovjet időszakban kialakult nézet állhat legközelebb, amely szerint *a kijevi nagyfejedelemség a három keleti szláv nemzet közös szülőföldje,* melynek lakói több dialektusban, de azonos nyelvet beszéltek. A kereszténység felvétele (Vlagyimir, 988) után e nyelvből alakult ki az óegyházi szláv irodalmi nyelv. A 11. század végén, e nyelven írt történeti munka szerzője, Nesztor, a Ruszt a szláv és finnugor törzsek varégek szervezte-uralta államaként jelenítette meg.[5] A Szent Istvánunkhoz hasonló egyházszervező-törvényalkotó munkát végző Bölcs Jaroszlav (1019–1054) halála után országa egymás ellen küzdő részfejedelemségekre (Kijev, Novgorod, Vlagyimir, Halics–Volhínia) esett szét, melyek a mongol hódítás könnyű prédájává váltak. A szétfejlődés a 13. század közepén indult: a mongol-tatár uralom (Arany Horda) alá került északkeleti területeken alakult ki az immár egyértelműen *orosz Moszkvai Nagyfejedelemség;* Szmolenszk–Polock–Minszk–Turov–Pinszk–Breszt vidéke a *Litván Nagyfejedelemség* része lett, *belarusz* népességével, amely lakosságának túlnyomó többségét alkotta; mi több, a hivatalos iratok is ezen a nyelven íródtak. Az Arany Horda délnyugati területein (*Kijev–Perejaszlav–Csernyigov/Csernyihiv* háromszög) és a *halics–volhíniai fejedelemség*ben alakult ki az *ukrán* nép és tudat. A tatár iga lerázása után ez az óriási terület lengyel, majd lengyel–litván uralom alá került[6]; a déli részek a később oszmán-török vazallussá vált Krími Tatár Kánsághoz tartoztak.

[5] Font – Varga i. m., 10–34.; Fodor Imre: *Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig,* Budapest, Nap Kiadó, 2001, 26–28.; Serhii Plokhy: *Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus,* Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 1–2., 11., 13., 22.

A nagyorosz szemlélet a szovjet korszakban is érvényesült: a tankönyvekben a Rusz orosz államként jelent meg, a Nesztor-évkönyveket (három változat ismert) pedig óorosz/drevnyerusszkij nyelven írták.

[6] Halics–Volhínia megszerzésére a magyar királyok is több kísérletet tettek. A visegrádi királytalálkozón Nagy Kázmér lemondott Sziléziáról, majd biztosította a lengyel uralmat (Nagy Lajossal megegyezve) Galícia és Nyugat-Volhínia felett (1349, 1377). Balla Zsuzsa (szerk.): *Krónika Kézikönyv – Európa,* Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 433.

A lengyel–litván perszonál- (1386), majd reáluniót (1569) követően az *ukrán és belarusz, litván főurak* a „natio polonica" részeként *nyelvükben-tudatukban ellengyelesedtek;* „a nemesek sorra adták fel ukrán nemzetiségüket és ortodox vallásukat, hogy élvezhessék a teljes állampolgársággal járó gazdasági és politikai előnyöket. ...Litván és lengyel hatásra négy társadalmi réteg alakult ki: a nemesség, papság, polgárság és parasztság/jobbágyság... a kozákokat közbenső társadalmi rétegnek tekinthetjük a nemesség és a parasztság között."

Kozákok a 15. század második felében jelentek meg új társadalmi-politikai tényezőként.[7] A délnyugat felé terjeszkedő moszkvai fejedelemség, majd cárság, a délkeleti irányban hódító lengyel–litván királyság és a krími tatár kánság között elterülő óriási „senki földjén" – a magyar hajdúkhoz hasonlóan – egyre több szökött jobbágy, birtokát vesztett kisnemes, elbocsátott katona, városi szegény telepedett meg, és állandó zsákmányszerző hadjáratokkal biztosították Zaporozsje központú „katonai köztársaságuk" létét. A terület névlegesen a

[7] Font – Varga, i. m., 108–109.

lengyel–litván „nemesi köztársaság" – Rzeczpospolita – fennhatósága alá tartozott, de a Zaporozsjei Szics „harci állama" az 1540-es évektől a harcosok egészét és az elitet képviselő két Rada (tanács) és a hetman (főparancsnok) vezetésével de facto önálló államként működött. A lengyel–litván uralkodóknak és birtokosoknak elemi érdekük volt a déli határok védelme az ismétlődő török hadjáratok és állandó tatár betörések ellen, ezért a kozákokból próbáltak szervezett határvédelmi erőt kialakítani. Az első sikeres lépés Báthory István nevéhez fűződik, aki 1582-ben 6 ezer kozákot vett állami szolgálatba. A hajdúkhoz hasonlóan ezek a „lajstromozott kozákok" „mentesültek az egyházi és a földesúri terhek alól, katonai szolgálati birtokot kaptak, és önkormányzati joggal rendelkeztek". Az 1640-es évekre az „állami kozákok" száma 20, majd 40 ezerre növekedett. Ezeken kívül sokan szolgáltak a főúri magánhadseregekben, illetve délre vonulva folytatták szabad portyázó-zsákmányszerző életmódjukat.[8]

Az 1596-os breszti egyezménnyel létrejött az *unitus, görög katolikus egyház,* melyhez – jelentős engedmények[9] fejében – az ukrán–belarusz területek pravoszláv papjainak és népességének jelentős része csatlakozott. Ez az új vallás (amely sok tekintetben megőrizte az ortodoxia külső jegyeit, pl. ikonosztáz) az *ukránok-ruszinok nemzeti egyházává lett,* szemben a lengyelek római, az oroszok bizánci-ortodox rítusával. A kozákok megmaradtak az „óhiten", s ez számtalan konfliktus forrásává[10] és a Moszkva felé fordulás fő okává vált.

A lengyel–litván elit: az uralkodó, a kiskirályokként viselkedő főnemesek és a társadalom 10%-át kitevő nemesség képtelen volt megoldani a kozákkérdést: ezt a szervezett katonai erőt, mint egyfajta zsoldoshadsereget, az uralkodók felhasználhatták (volna) a központi hatalom megerősítésére, a főurak túlhatalmának megtörésére, fő feladatuk, a határvédelem mellett. A nemesség mindvégig ellenségesen viseltetett velük szemben, mert túl sok szökött jobbágy akart bekerülni a privilegizált szabad harcosok közé, és a 17. század végén, amikor az oszmán hatalom meggyengülésével már nem volt szükség nagylétszámú határvédő erőre, megpróbálták jobbágysorba (vissza)taszítani a kozákokat. *A kozák szembenállásnak hármas jellege volt: szociális, vallási és nemzeti:* az ukrán tömegekkel együtt gyűlölték a lengyel nemességet, a katolikus klérust és a

[8] Uo., 111.

[9] Nemzeti nyelvű istentisztelet (az óegyházi szláv és a latin helyett), a lelkészek nősülése-családalapítása, óriási egyházi földbirtokok.

[10] Perényi József: *Lengyelország története,* Budapest, Gondolat, 1962, 103–104. Gogol *Bulyba Tárász* című regényében az „igazhitű" apa megöli katolikussá-lengyellé lett fiát.

zsidókat. A fő oka annak, hogy Lengyelországot letörölték Európa térképéről, a kozákkérdés megold(hat)atlansága volt.[11]

Az 1638-as Zaporozsjei Kozák Had ordinációja és az 1648-as felkelés eredményeit rögzítő Zborivi Egyezmény (1649) értelmében a kozákság egy meghatározott területen letelepedett, „államilag szervezett és irányított, intézményes egységgé vált; ...kialakult a kijevi, braclavi és csernyigovi vajdaságot magába foglaló, autonómnak nyilvánított Kozák-Ukrajna, ahová a lengyel hatóságok hatásköre nem terjedt ki... kiépült a hetmani adminisztratív szervezet, melyben egy lehetséges ukrán állam körvonalai sejlettek fel".[12] ez történelmi fordulópont volt, és az 1780-as évekig fennálló *hetmanátust a mai ukrán állam elődjének tekintik.*[13]

Bogdan/Bohdan Hmelnyickij hetman, a kvázifüggetlen állam régenseként (1648–1657) „fel akarta szabadítani az egész ukrán népet a lengyel nemesi iga alól", de ehhez külső támogatókat kellett találnia. Előbb a török Porta és a krími Kánság felé fordult, majd az *1654*-ben megkötött *Perejaszlavi Egyezmén*nyel Moszkva hűbérese lett, széles körű autonómiával, ám adófizetési kötelezettséggel. Moszkvából nézve a cár „Ukrajnát védnöksége alá fogadja, [és] ...az orosz néppel egy vérű és egy vallású ukránokat kívánja...megvédeni a lengyel–litván hatóságok és a katolikus egyház üldöztetéseitől".[14] A svéd–lengyel–erdélyi–tatár–orosz háborúban Hmelnyickij utódai „hintapolitikát" folytattak, s a kozákok megoszlottak: *kialakult egy Varsó-párti jobb parti* [a Kijevet átszelő Dnyeperről van szó – A. L.] és *egy Moszkva-barát bal parti Ukrajna* – ez a megosztottság mind a mai napig fennáll. Ezt az állapotot rögzítette az *1667-es andruszovói fegyverszünet,* amely lényegében *lengyel–orosz kondominium alá helyezte a két ukrán országrészt.* A lengyel–litván állam folyamatos gyengülése megváltoztatta az erőviszonyokat: erősödött az orosz befolyás, a kozák autonómia felszámolása, az önkényuralmi rendszer kiépítése. Az „arany szabadság" helyreállítására a nagy északi háború kínálta az utolsó esélyt: Mazep(p)a hetman XII. Károlyt támogatta a döntő poltavai ütközetben (1709), miközben a kozákok többsége kitartott Moszkva mellett. Orosz értékelés szerint Mazepa áruló, az ortodox egyház kiátkozta, míg az ukránok szemében a haza atyja, a kozák-ukrán függetlenség tragikus hőse.[15] Mazepa 1708 decemberében kibocsátott kiáltványában „Moszkva, azaz a nagyorosz nemzet mindig gyűlölte kisorosz

[11] Oscar Halecki: *A History of Poland,* London, Routledge, 1983, 154–155.

[12] Font – Varga, i. m., 118–119., 128.

[13] Katkó Gáspár: Ukrajna: állam vagy álom? *Történelem,* 2014. március, 6–7.

[14] Font – Varga, i. m., 121.

[15] Uo., 160—161., 164., 169.; Halecki, i. m., 162., 181.; *Krónika Kézikönyv – Európa,* 433.

nemzetünket; rosszindulatú szándékkal már régóta arra törekszik, hogy nemzetünket végromlásba taszítsa." A Kijevi Akadémia egyik az évi metszetén Mazepa úgy jelenik meg, mint „hazánk védelmező atyja, az egyház védelmezője, honunk munkása és védnöke háborúban és békében".[16]

A keleti, bal parti részen kiépült a cári birodalmi gépezet, orosz és német betelepítésekkel, az ortodox egyház integrálásával a moszkvai patriarchátusba. A kozák elitet beemelték az orosz nemességbe, a közkozákokat besorozták az orosz hadseregbe vagy jobbágysorba süllyedtek. Egy 1775-ös ukázzal felszámolták a Zaporozsjei Szicset.

A 18. században a nyugati országrész szinte folyamatos felkelések színtere, melyeket lengyel–orosz csapatok vernek le. A hajdamákok eredetileg szökött, kóborló-rabló parasztok voltak, akikhez csatlakoztak a fegyverforgatásban jártas kozákok. „A hajdamákmozgalom ...az ortodox ukrán parasztok és kozákok ...felkeléseinek tekinthető a lengyel nemesekkel és zsidó bérlőikkel szemben, valamint a római katolikus és unitus klérus ellen." 1768-ban két vajdaságot, köztük a kijevit is elfoglaltak, és a hetmanátus előjogainak visszaállításával egy ortodox-kozák jellegű ukrán államot akartak létrehozni.[17]

A lengyel–litván állam felosztásával (1772, 1793, 1795) az ukrán-kozáklakta területek 80%-a az orosz, 20%-a a Habsburg Birodalom peremterületévé vált 1918-ig. Az Oroszországhoz került új szerzemények jelentősen megváltoztatták a lakosság összetételét. A nyugati kormányzóságokban Vityebszktől Odesszáig, Łodztól Jekatyerinoszlávig kialakították a zárt *zsidó* letelepedési sávot, amelyben az európai zsidóság közel fele élt; egyes városokban arányuk 40% körül volt. Mivel földbirtokot nem szerezhettek, az ipar, kereskedelem (kocsmárosok!), pénzgazdálkodás, majd később a szellemi szabad foglalkozások (orvosok, ügyvédek, újságírók) terén helyezkedtek el. „1897-re a zsidók közül került ki az orosz fennhatóság alatt álló lengyel területek kereskedőinek és gyárosainak 73%-a,"[18] és hasonló volt a helyzet Osztrák-Galíciában is.

Az 1783-ban elfoglalt *Krím* (bár az orosz okkupáció-annexió után kétséges, hogy Ukrajna részének tekinthető-e még) tatár többségű volt, de a Fekete-tenger partvidéke (Odessza) az ókori gyarmatvárosok óta folyamatosan rendelkezett – a legutóbbi időkig – görög népességgel, akikhez szefárd zsidók,

[16] Plokhy, i. m., 336–337.

[17] Font – Varga, i. m., 184–185., 189., 192–193., 199.

[18] Niall Ferguson: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*, Budapest, Scolar Kiadó, 2012, XVII., 60–62., 447.

örmények, gagauzok, bolgárok, románok, majd szervezett betelepítés folytán németek csatlakoztak (Besszarábia, 1812 után).

„Az ukrán-belarusz ... tisztán paraszti társadalomból kiemelkedni csak az oroszokhoz történő asszimiláció útján lehetett. ...A kormányzat valójában csak oroszokat ismert, a birodalom az oroszok birodalma, más nincs is itt. ... Az ukrán nemesség legnagyobb része már a 18. század közepétől fokozatosan eloroszosodott."[19] „A városokban az orosz nyelv és kultúra dominált; az ukránok asszimilálódtak vagy a városokon kívül rekedtek."[20] „1897-ben etnikai sokszínűség jellemezte Ukrajna népességét: az oroszok a lakosság 12,4, a zsidók 8,5, a németek 2,1, a lengyelek 1,7%-át alkották; ...Nyugat-Ukrajnában 5000 lengyel mágnás a földek 90%-át birtokolta; ...az 1863–64-es felkelésben részt vevő közép- és kisbirtokos nemesek földjét elkobozták."[21]

„Az oroszokkal és a lengyelekkel szemben az ukrán kollektív történeti tudat nagyon erős ellenszenvet hordoz",[22] azt is mondhatjuk, hogy identitásuk velük szemben alakult ki: *ukrán az, aki nem orosz és nem lengyel.* A 18–19. század fordulóján született *Isztorija Russzov* anonim szerzője „a büszke és nagylelkű ukránokat szembeállítja a csaló lengyelekkel és barbár moszkvaiakkal". Az 1840-es években, Kijevben megszervezett, titkos Cirill és Metód Társaság „az ukrán nemzeti megújulási mozgalom csúcspontját jelentette; Sevcsenko is egyik radikális vezetője volt. A cári kormányzat felfedezte és betiltotta,[23] s arra törekedett, hogy a polonizmus minden nyomát kiirtsák a nyugati országrészek (vagyis a belarusz, ukrán és litván területek) gondolatvilágából."[24] *1863-ban belügyminisz-*

[19] Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története,* Budapest, História, 2001, 174., 185.; Niederhauser: Sevcsenko és az ukrán nemzeti megújulási mozgalom, in uő: *Nemzet és kisebbség,* Budapest, Lucidus, 2001, 40.

„A Romanovok hatalmától és nagyságától lenyűgözve, az egyéni karrier lehetőségeit szem előtt tartva az ukrán nemesség mindent elkövetett, hogy betagozódjon az orosz birodalmi elitbe. Ennek érdekében feladtak magukból szinte mindent, ami ukránnak számított – mind többen költöztek Szentpétervárra." (Font – Varga, i. m., 197.)

[20] Hasonló folyamat ment végbe a Baltikumban is, ahol sokáig a német jelleg formálta a városok arculatát.

[21] Font – Varga, i. m., 219.

[22] Póti László: Ukrajna: a nemzetalkotó állam, in Kiss J. László (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában, Budapest, TLA, 2003, 302.

[23] Tagjait száműzték vagy behívták katonának (Sevcsenkót is) – ez kedvelt büntetési módszere volt a cári, majd a szovjet hatalomnak.

[24] Niederhauser Emil: Sevcsenko és az ukrán nemzeti megújulási mozgalom, in uő: *Nemzeti kisebbség,* Budapest, Lucidus, 2001, 43–44.; A szlavofilek és az oroszországi jobbágyfelszabadítás, in uo., 62.

teri rendelettel betiltották az ukrán nyelv használatát és ukrán nyelvű könyvek megjelentetését, azt állítva, hogy az csupán az orosz egyik nyelvjárása.

Az Ausztriához került területeken a görög katolikus ukrán-ruszin, majd román nemzeti egyház lett, és nagyban hozzájárult az ukrán nemzeti identitás kialakításához-fenntartásához.

„Az ukrán értelmiség nem elhanyagolható részét tették ki az unitus papok, kiknek vezető szerepe volt a nemzeti megújulás idején... A galíciai ukránoknak voltak anyanyelvi iskoláik, működtek ukrán tanítási nyelvű főiskolák, ukrán tanárokkal, egyéb értelmiségiekkel, ukrán nyelvi tanszékük a lembergi (Lwow-Lviv) egyetemen. A legjelentősebb ukrán szépíró, mondhatni, az ukrán Jókai és Mikszáth egy személyben, Ivan Franko is Lembergben élt és alkotott... Galíciában létezett egy Sevcsenko Társaság, ez egy ukrán akadémia szerepét töltötte be. ...Galícia volt az a hely, ahol ukrán nemzetiségű értelmiség állást vállalhatott – ez Oroszországban lehetetlen volt, hacsak az oroszokhoz nem asszimilálódott... a Kijevi Ruszt az oroszok kisajátították maguknak. ... Ilyen körülmények között a galíciai ukránok Ausztria mellett foglaltak állást. ...A nemzet fennmaradása csak Galíciában tűnt valószínűnek."[25] Ne feledjük: mindez csak az ukránok 20%-ára vonatkozott (1910-ben 4 millió), többségük az Orosz Birodalomban élt.

Az első világháború végén reális esély nyílt nemcsak a lengyel állam feltámasztására, hanem egy független ukrán állam létrehozására is, a kettészakított nép egyesítésével, osztrák–német támogatással: ennek köszönhetően a bolsevikokkal szembefordult Ukrán Népköztársaság delegációja részt vett a breszt-litovszki béketárgyalásokon; zászlóját, himnuszát, pénznemét 1991 után újra bevezették. Néhány hónapig létezett a kozák hagyományokra építő Ukrán Állam, Szkoropodszkij hetmanátusa. A Monarchia széthullásának napjaiban, 1918. november 1-jén, Lembergben megalakult a Nyugat Ukrajnai Népköztársaság. Ez viszont hosszan tartó, véres háborút robbantott ki a lengyelekkel, akik nemcsak Lemberget, hanem a Kijevig terjedő egész területet (Kresy) sajátjuknak tekintették. Az ősi városokért, óriási területekért folytatott harcokban 15 ezer ukrán és 10 ezer lengyel vesztette életét. Piłsudski csapatai 1920 májusában elfoglalták az akkor már „vörös" Kijevet, de a Vörös Hadsereg ellentámadását csak Varsó alatt tudták megállítani. A Curzon angol külügyminiszter által javasolt lengyel–szovjet/ukrán határtól (a maitól) 200-250 kilomé-

[25] Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Budapest, História, 2001, 167., 201.

terrel keletebbre húzódtak Lengyelország határai,[26] gyakorlatilag visszaállítva a háború előtti helyzetet: 5 millió ukrán került lengyel fennhatóság alá, lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben, mint az egykori osztrák Kelet-Galíciában.[27] Szovjet-Ukrajnában az 1920-as években „az ukrán nyelv gyökeret eresztett, és jelentősen elterjedt az oktatásban, a kultúrában, a közéletben és a sajtóban – az ukrán nyelv és kultúra megszűnt az értelmiség egy szűk csoportjának valamiféle romantikus, ezoterikus hóbortja vagy az elmaradott parasztság jelképe lenni".[28]

A holodomor okai – amiről a Nyugat máig nem akar tudomást venni – hármasak:

- fel akarták számolni az ország többi részéhez képest jómódú parasztságot, a „kulákokat",
- ezáltal is gyengíteni az ortodox egyházat,
- megtörni a szovjet uralommal szemben ellenséges ukránokat és kozákokat.

1932–33-ban 5-6 millió ember halt éhen. „Ezt a nemzeti tragédiát az tette igazán a szovjet rendszer bűneként rögzült kvázigenocídiummá, hogy az nem természeti katasztrófa, hanem az akkori szovjet vezetés tudatos politikája következtében történt meg."[29] A brutális akciót levezénylő párttitkár Hruscsov volt – tehát egyfajta jóvátételként „ajándékozta" Ukrajnának a háromnegyed részben oroszoklakta Krímet az „egyesülés" 300. évfordulóján, 1954-ben. A tömeges népirtás máig ható következménye, hogy az ország déli és keleti (ipar)vidékein oroszok milliói telepedtek meg, a nehéz- és hadiipar kiépítésével. Érthető, hogy az ukránok jelentős része nagy reményekkel fogadta az ország egészét[30] elfoglaló németeket, de rövidesen csalódniuk kellett. A Moszkva felhívására megalakuló partizánegységek mellett megszerveződött az UPA, az Ukrán Nemzeti Felkelő Hadsereg, amely 1948–50-ig(!) vívta öngyilkos harcát

[26] Rigai béke, 1921, Wilno-Vilnius, Litvánia fővárosa, lengyel-zsidó város szintén Lengyelországhoz tartozott 1920 és 39 között.

[27] A két háború közötti helyzetről így ír Niderhauser: „A kisebbségi kérdés nem sok vizet zavart olyan esetben, amikor az illető kisebbség mögött nem állt jelentős politikai súlyú anyaország vagy a kisebbségi társadalom összetétele olyan volt, hogy politikai igények alig formálódtak ki körükben. Ez áll például a lengyelországi ukránokra." (*Kelet-Európa története*, 229.) És, tehetjük hozzá, még inkább a belaruszokra.

[28] Orest Subtelny: *Ukraine, A History*, Toronto, University of Toronto Press, 2000, 390., idézi Póti, i. m., 305.

[29] Póti, uo.

[30] A Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében a szovjet csapatok – hátba támadva a lengyeleket – 1939 szeptemberében megszállták a többségében ukrán- és belaruszlakta területeket.

a németek, az előrenyomuló Vörös Hadsereg , majd a lengyelek ellen.[31] A csehszlovák-magyar Ruszinszko-Kárpátalja bekebelezésével – hivatalosan – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság lett az ukrán nép állama; parlamentje, *a Rada 1991. augusztus 24-én kinyilvánította az Ukrán Köztársaság függetlenségét,* amelyet december 1-jén 90% fölötti arányban népszavazás erősített meg. A 45 milliós ország egyharmada oroszul beszél. Valójában ennél többen, mert a 8 millió orosz nyelvű és nemzetiségű mellett a népesség közel egyharmada kétnyelvű vagy az ukrán-orosz hibrid szurzsukot beszéli; 7 millióra tehető azoknak a száma, akik – az írekhez hasonlóan – ukrán identitásúak, de oroszul beszélnek. Az ukrán nyelvet a vidék, a parasztság őrizte meg; a politikai és kulturális nyomás alatt a városok nyelve keleten orosz, nyugaton lengyel lett. Az ukrán-ruszin nemzeti egyháznak tekinthető görög katolikus csak a volt osztrák–magyar–lengyel területeken volt képes megújulni a '40-es évek erőszakos „visszatérítése" után a pravoszláv egyházba; az utóbbi a nagy többség vallása, de hatalmi-politikai indíttatásból megosztott a kijevi és moszkvai patriarchátus között. Az orosz- és lengyelellenesség mellett az antiszemitizmus is része az ukrán politikai hagyományoknak. Az oroszországihoz hasonlóan a népesség 40%-a visszasírja a „régi jó" szovjet időket; a demokratikus átalakulást és a NATO-tagságot 30, a kapitalista viszonyokat 36% támogatja.[32]

Az Ukrajnán kívüli diaszpóra identitása szélsőségesen megosztott: míg az Észak-Amerikába kivándoroltak és leszármazottaik (legkevesebb 2,5 millióan) őrzik ukrán-ruszin identitásukat,[33] a posztszovjet államokban élő 4–20 milliós „keleti diaszpóra" inkább szovjet, mint ukrán identitású.[34] Egy, identitásban megfoghatatlan további 7 millió külföldön, Nyugat- és Dél-Európában dolgozik, abból 1 millió az Ibériai-félszigeten. A „diffúz és megosztott nemzettudat" a nagypolitikában is megnyilvánul: a nyugat-ukrajnai „nemzetiek" és a szakmai-politikai elit nyugati orientáltságúak, céljuk az EU-tagság; a keletiek és déliek

[31] Kevéssé ismert tény, hogy küldöttségükkel Szombathelyi vezérkar főnök is tárgyalt; hallgatólagos megállapodás született arról, hogy az UPA nem támadja a magyar megszálló erőket, azok viszont lőszerrel, gyógyszerrel segítik az ukránokat. 80 ezer lengyelt mészároltak le. A harcoknak csak az vetett véget, hogy az ukrán-ruszin népességet széttelepítették a németek által elhagyott tengermelléki és nyugati területeken.
(Ravasz István: Ukránokkal a Vörös Hadsereg ellen, *Történelem,* 2014. március, 18–21.)

[32] A washingtoni Pew Research Center adatai. *Newsweek,* Jan. 18. 2010.

[33] A szovjet időkben Kanadában több Sevcsenko-szobor volt, mint Ukrajnában.

[34] Oroszországban hivatalosan 4 millió, Moldvában/Transznyisztriában 0,5 millió, Belaruszban 200 ezer ukrán él. Póti, i. m., 304.

oroszbarátsága[35] nyilvánul meg Ukrajna megfigyelői statusában az orosz–belorusz–kazah „eurázsiai" vám- és politikai unióban.

A *ruszin, rutén, rusznyák* népnév, mint említettük, a Kijevi Ruszra megy vissza, így régebbi, mint az ukrán. Ruszinok éltek és élnek az Északkeleti-Kárpátok–Keleti Beszkidek keleti és nyugati lejtőin is: a huculok, bojkók és lemkók. A lakatlan magyar gyepü (elve) csak lassan népesedett be, fokozatosan, a honfoglalást követően, felgyorsulva a mongol-tatár pusztítás után. A tömeges betelepedés Koriatovics Tódor litván herceg, trónkövetelő vezetésével a 14. század végén történt. Zsigmond adománylevele 16. századi hamisítvány, tény viszont, hogy Árpád-házi királyaink testőrségének egy részét hagyományosan „Ruthenusok" adták[36], és összes szabadságküzdelmünkben, háborúnkban a magyarokkal vállvetve küzdöttek; ezért lettek – Rákóczi szavaival – „gens fidelissima", a leghűségesebb nép. „A ruszin értelmiség voltaképpen azonos volt az unitus papsággal, és ennek zöme egyértelműen a magyarrá asszimilálódás útjára lépett." (Vasvári Pál családja.) Mások, mint a nemzetébresztő A. Duhnovics eperjesi kanonok, a ruszin himnusz szerzője, úgy vélték, hogy ők voltaképpen oroszok és csak a „szent Oroszországban" bízhatnak.[37] Ismét mások úgy látták, hogy a ruszinok rutének, vagyis ukránok, ezért a galíciai ukránokkal kell együttműködniük. A legkevesebben voltak azok, akik a ruszint külön nemzetnek szerették volna látni.[38] „A ruszinságnak a századfordulóig nem volt modern értelemben vett nemzettudata, és nem alakult ki normalizált nemzeti nyelve; a lakosság többsége írástudatlan."[39]

A prágai kormányzat (1919–39) nem biztosította Ruszinszkónak a békeszerződésben előirányzott autonómiát, és a joggal magyarbarátnak tartott ruszinok megosztására törekedett nyelvi-kulturális és vallási szempontból egyaránt. A sok, újonnan épített iskolában emigráns orosz és ukrán nyelvű-szellemiségű oktatók oroszra és ukránra tanították a felnövekvő ruszin értelmiséget, háttérbe szorítva saját „konyhanyelvüket". A „magyarónnak" tekintett görög katolikus egyházzal szemben a görögkeleti terjeszkedését segítették elő. A visszafoglalt területnek (1939–44) Teleki Pál miniszterelnök autonómiát akart adni, erre

[35] Uo. 318.

[36] Bonkáló Sándor: *A rutének*, Basel–Budapest, EPMSZ, 1996, 18., 43.

[37] Ezek az értelmiségiek – szinte kizárólag papok – orosz-ukrán-ruszin keveréknyelven írtak, adtak ki rövid életű újságokat, amit még az írástudó ruszinok sem tudtak elolvasni, így hatásuk alig volt. Eredményesebben működtek azok az orosz ügynökök, akik a 20. század elején a pravoszláviához való visszatérésre agitáltak. (Máramarosi skizma-per.) Bonkáló, i. m., 93–97.

[38] Niederhauser: *Kelet-Európa története*, 240.

[39] Bonkáló, i. m., 152.

azonban nem került sor a háborús körülmények között. Mindössze annyi történt, hogy a ruszinlakta „közigazgatási kirendeltségeket" nem foglalták be a megyerendszerbe, ott bevezették a kétnyelvű oktatást és hivatali ügyintézést. A Kárpátaljai Tudományos Társaság helyi, magyar–ruszin tudományos akadémia szerepét töltötte be; ruszin nyelvi és irodalmi szakosztálya célul tűzte ki a ruszin népnyelv irodalmi nyelvvé való fejlesztését.[40] Még az odavezényelt csendőröknek is el kellett sajátítani a ruszin nyelv alapjait. A ruszinságra csaknem halálos csapást a szovjet uralom (1944–1991) mérte. Míg 1910–1944 között Kárpátalján a ruszinok aránya 60-70% volt, a Szovjet-Ukrajnába való beolvasztás (hivatalosan: újraegyesülés) után a ruszint eltörölték; a lakosság 75-80%-a ukránná vált. A függetlenség kikiáltását követő évben, 1992-ben az Ukrán Tudományos Akadémia felmérése szerint a népesség 55%-a ukránnak, 18%-a ruszinnak, 7%-a ruszin-ukránnak vallotta magát. 1990-ben megalakult a Kárpátaljai Ruszinok Társasága. 2008 márciusában a kárpátaljai (Zakarpatyje) megyei tanács önálló nemzetiségként ismerte el a ruszinságot, de ezt a kijevi kormányszervek nem hagyták jóvá. 2009 decemberében Duhnovics (egyik) himnusza lett Kárpátalja hivatalos himnusza a megyei tanács döntése alapján. Rendkívül érdekes egy 2008-as közvélemény-kutatás eredménye, mely szerint a válaszadók 40,3%-a Magyarországhoz vagy Szlovákiához csatolta volna Kárpátalját; 21,1%-a szerint Ukrajna elidegeníthetetlen része, míg egy másik 21% egy Koszovó mintájú szuverén álam mellett foglalt állást. A ruszinok teljes, világlétszámát 1,6 millióra teszik, ebből 1 millióan élnek szülőföldjükön, 250 ezren Észak-Amerikában és Nyugat-Európában.[41] Elismert nemzetiség, nemzeti kisebbség Magyarországon, Szerbiában, Horvátországban és Szlovákiában: az Eperjes–Bártfa– Svidnik/Felsővízköz környéki, 24 ezres ruszinság szellemi vezetői sokat tettek a ruszin irodalmi nyelv meghonosításáért. „A ruszin nyelv alapszókincsének 70-80%-a megegyezik az ukránéval, de a helyi nyelvjárások sajátosságainak megfelelően sok benne a lengyel, ószláv, orosz, jiddis, szlovák, román, magyar, cigány nyelvi elem. A ruszin és az ukrán nyelvtana jórészt azonos, [de] ...különböznek hagyományaik, gyökeresen eltér a mentalitásuk.

[40] Uo., 153.

[41] Bonkáló, i. m., 157.; *Új Szó*, Pozsony, 2008. június 6., november 29., 2009. december 23.

A kanadai ukránok egy része ruszin identitású. Legnevesebb képviselőjük P. R . Magocsi, akinek nagyapja vándorolt ki Beregdarócról. A ruszin identitásról írt munkája: Magocsi, P. R.: *The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus 1848–1949*, Massachusetts–London, Harvard University Press, 1978.

Hodinka Antal találóan jegyzi meg, hogy a ruszinok az egyetlen, cirill betűvel író szláv nép, amely a Nyugathoz tartozik."[42]

Az ukrán vezetés ma úgy viszonyul a ruszinhoz, ahogyan a cári kormányzat viszonyult az övékhez: a ruszin hivatalosan csupán az ukrán egyik nyelvjárása. Ezt erősíti, hogy nemzeti vallásuk, a görög katolikus, a szovjet hatalom bukása után sem tudta visszaszerezni befolyását a lelkekre: 17–18. századi műemlék fatemplomaikat ugyan visszakapták, de az új templomokban a liturgia pravoszláv.

Ukrajna, a nemzetépítő állam jövőjét „civilizációs peremstátusa" (Nahaylo Bohdan) határozza meg. Kiss Gy. Csaba szerint az elmúlt csaknem negyed században már kialakult egy olyan szellemi-politikai vezető réteg, amely az állam egységének fenntartásában érdekelt. Tömegbázisukat a sok milliós orosz és kétnyelvű, keveréknyelvet használó, de – az írhez hasonlóan – ukrán tudatú népesség alkotja a galíciai nacionalisták mellett. Csehszlovákia, Jugoszlávia (s újonnan Skócia, Katalónia) példája viszont a nemzetállami szétválás irányába mutat, s Ukrajnát kettévágja a nyugati és keleti nyelvi-kulturális- (ma már kevésbé) vallási civilizációt szétválasztó törésvonal. Helyzetét súlyosbítja kiszolgáltatottsága hatalmas keleti szomszédjának, ahol a feltámadó birodalmi gondolkodás, a „közel-külföld" visszaszerzésének igénye mellett az életszínvonal is magasabb[43], s ez vonzerőt jelenthet, különösen a szoros gazdasági kapcsolatokkal rendelkező keleti–déli területeken. S ha ehhez (ne adj Isten fegyveres) orosz támogatás járul, bekövetkezhet a kettészakadás. Egybehangzó szakértői (Gereben Ágnes, Nógrádi György) és kárpátaljai magyar[44] vélemény szerint Ukrajna alapvető problémája az, hogy mind a Nyugat-, mind pedig az oroszbarát politikai-gazdasági elit korrupt és vezetésre alkalmatlan, az ország pedig káoszba, szegénységbe és kilátástalanságba süllyedt. Ebben az állapotban – főleg keleten – vonzó megoldást jelenthet Putyin stabil(nak látszó) autoriter rendszeréhez való csatlakozás.

Az áprilisban már előre látható orosz(országi) fegyveres támogatás bekövetkezett. A Luhanszk és Donyeck megyében harcoló „szakadárok" nehéztüzérséget, harckocsikat, páncélozott csapatszállítókat és légvédelmi rakétarendszereket kaptak, hadműveleteiket csapat- és rangjelzés nélküli uniformist viselő orosz tisztek vezetik, soraikban több ezer „önkéntes", valójában jól megfizetett

[42] Bonkáló, i. m., 134.

[43] A fegyveres erők tisztjei nyolcszor-tízszer annyit keresnek, mint ukrán megfelelőik.

[44] Kovács Miklós, korábbi KMKSZ-elnök és kijevi parlamenti képviselő.

több száz zsoldos küzd.[45] A világ közvéleménye csak akkor figyelt és háborodott fel, amikor július 17-én az Oroszország által átadott, csúcstechnológiát képviselő légvédelmi rakétával – vélhetően tévedésből – lelőtték a maláj gépet, közel 300, mit sem sejtő utasával. Katonai téren Ukrajna vesztésre áll kiképzetlen, elavult szovjet fegyverekkel rendelkező, rosszul vezetett és fizetett hadseregével; a fogságba esettek meglepően magas száma viszont arra utal, hogy a harcba küldött ukrán regulárisok és orosz „önkéntesek" nem akarnak testvérharcban elpusztulni – meggyőződésből, elszántan csak a kelet-ukrajnai, orosz nyelvű és tudatú „felkelők" harcolnak. A világ egyik legnagyobb hadseregével és atomarzenáljával rendelkező Putyin magabiztosan jelentette ki Barrosónak, hogy ha akarná, két hét alatt lerohanhatná Kijevet, nem kis ijedelmet keltve a szomszédos balti államokban és Lengyelországban.[46]

De hogyan alakult ki ez a fegyveres konfliktus? A Kijevben és a nyugat-ukrajnai nagyvárosokban zajló, több hónapos tüntetéssorozatot az robbantotta ki, hogy az oroszbarát(nak tartott belarusz származású) Janukovics elnök váratlanul megtagadta az Európai Unióval való társulási szerződés aláírását (Vilnius, 2013. november).

Ez a lépés a robbanás erejével dobta felszínre az országot már régtől fogva megosztó ellentéteket[47] – nemcsak a nyelvit, hanem a politikaiakat is, amelyek vonatkoznak a múlt, az ukrán önazonosság, nemzeti mozgalmak megítélésére[48] és az ország nyugati/európai vagy keleti/orosz „eurázsiai" elkötelezettségére. Hamarosan kiderült, hogy ez nem csupán ukrán belpolitikai kérdés, hanem „Ukrajna csak egy eszköz a Kelet és Nyugat között folyó geopolitikai játszmákban".[49]

A mindenkori orosz vezetés – és közvélemény – továbbra is sajátjának, de legalábbis befolyási övezetének tekintette és tekinti az egykor Szovjetunióhoz tartozó területeket („közel-külföld – blizsnyeje zarubezslje"), mindenekelőtt az

[45] Több száz, harcedzett csecsen is; feltűnt egy cseh tornatanár, akit a szláv testvériség eszméje vezetett Donyeckbe; sok szerb harcol mindkét oldalon, s tudunk ukrán azovi különítményben magát kitüntető svéd mesterlövészről.

[46] A kalinyingrádi enklávéban és Belaruszban orosz csapatok állomásoznak, a lengyel határ mentén is.

[47] Mint említettük, a lakosságnak alig fele beszél ukránul: a többiek oroszul (délkeleten) és/vagy orosz-ukrán keveréknyelven (szurzsik).

[48] Nyugaton és középen teljes szakítás a milliókat legyilkoló szovjet-orosz kommunizmussal, példakép a németekkel és szovjetekkel egyaránt szembeforduló UPA, nemzeti hős Bandera, akit a szovjet titkosszolgálat ölt meg müncheni száműzetésében. Keleten tovább él a dicső partizánmúlt, a szovjet csapatok mint felszabadítók emléke, s állnak a sztálini–brezsnyevi korszak emlékművei.

[49] Stier Gábor: Ukrajna az eurázsiai sakktáblán, *Magyar Nemzet*, 2014. február 13.

orosz-keleti szláv Fehéroroszországot és Ukrajnát. A birodalom feltámasztására irányuló szándékkal hozta létre Oroszország, Belarusz és Kazahsztán az Eurázsiai Uniót, amelybe kérte felvételét a muzulmán szomszédjaitól fenyegetett Örményország is. Gazdaságilag indokoltnak látszott Ukrajna csatlakozása,[50] mivel gazdasága ezer szállal kötődik az orosz gazdasághoz,[51] és létkérdés az orosz(országi) olaj- és gázszállítás zökkenőmentes biztosítása. Közös nyugati (amerikai, EU-és és a leginkább fenyegetett kelet-közép-európai államok) érdeke a birodalmi megerősödés-terjeszkedés megakadályozása, minthogy „Ukrajna nélkül Oroszország megszűnik birodalom lenni",[52] így érthető, hogy „Oroszország számára nemcsak gazdasági, de biztonsági kérdés is, hogy befolyási övezetében tartsa szláv szomszédját".[53]

A másik oldalról az EU és a NATO partnerségi együttműködést épített ki és társulási szerződést ajánlott, az Egyesült Államok pedig, két helyettes államtitkára, Th. Melia és V. Nuland szerint „a Szovjetunió szétesése óta körülbelül 5 milliárd dollárt költött el Ukrajnában a demokrácia és a rendszerváltás finanszírozására", ami gyakorlatilag az oroszellenes, Európa-barát ellenzék (Majdan téri tüntetéssorozat) támogatását jelentette.[54]

Brzezinski pontosan látta, hova vezethet mindez: „Egy Oroszországgal való unió egyrészt gazdagítaná Oroszországot, másrészt hatalmas lépést jelentene Moszkva számára a birodalmi érdekszféra helyreállítása felé, amire több orosz vezető is mély nosztalgiával gondol. Emiatt valószínű, hogy a Kreml továbbra is nyomást fog gyakorolni Ukrajnára annak érdekében, hogy az csatlakozzon Oroszországgal együtt a »közös gazdasági térhez«... Talán erőszakhoz is kellene folyamodni vagy legalábbis egy gazdasági válságot kellene előidézni Ukrajnában, hogy a gazdaságilag rugalmasabb Oroszországgal való formális uniót elfogadhatóbbá tegyék az ukránok számára... Az Ukrajnát és Belaruszt egyetlen szláv »unióba« kényszerítő nyomásgyakorlás azzal a kockázattal járhat, hogy Oroszországot közvetlen szomszédaival sodorja elhúzódó konfliktusokba."[55]

[50] Etnikai szempontból is, mivel így „birtokon belülre" kerülne az utódállami határokkal elválasztott oroszok túlnyomó többsége

[51] A kelet-ukrajnai nehézipar termékeinek csaknem egészét Oroszország veszi át, s különösen érvényes ez a hadiipari együttműködésre: ukrán alkatrészekkel készülnek a légvédelmi és interkontinentális ballisztikus rakéták, helikopterek.

[52] Zbigniew Brzezinski: *A nagy sakkjátszma*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1999.

[53] Stier Gábor: Ukrajna az eurázsiai sakktáblán, *Magyar Nemzet*, 2014. február 13.

[54] *Heti Válasz*, 2014. február 27.

[55] Z. Brzezinski: Stratégiai vízió – Amerika és a globális hatalom válsága Antall J. Tudásközpont, Budapest 2013 139-140 o., 201 o.

Nyilvánvaló, hogy *Ukrajnát messze meghaladó, világméretű geopolitikai kérdésről van szó, Oroszország hatalmi helyzetéről, hovatartozásáról.* Egyetérthetünk Sz. Mihejevvel, aki szerint „Oroszország nem Kelet vagy Nyugat része, hanem önmagában egy civilizáció", azonban el kell döntenie, hogyan viszonyul Európához, az EU-hoz, valamint a jelenlegi egyetlen, illetve a felemelkedő szuperhatalomhoz, az Egyesült Államokhoz és Kínához. A Szovjetunió összeomlásával újból fellángolt a vita Oroszország jellegéről, szerepéről. „E kérdések komolyan megosztották az értelmiségi és politikai elitet, nem kevésbé az egész társadalmat. Az egyik oldalon ott álltak a Nyugat-barátok, a »kozmopoliták«, az »atlantisták«, míg a másikon a szlavofilek utódai, akiket általában »nacionalistaként«, »eurázsiaistaként« vagy »gyerzsavnyikiként« (azaz: erősállampártiként) emlegettek."[56]

A „nyugatos" vonalat erősíti, hogy „az orosz ortodox hagyományok az európai kereszténység szerves részét képezik, [s hogy] ... a politikailag egyre fontosabb orosz középosztály egyértelműen a Nyugat életstílusát veszi át, miközben Oroszország értelmiségének mind több tagja egyre nyíltabban beszél arról a vágyáról, hogy országa a modern Nyugat részévé váljon".[57]

Mind Huntington, mind Brzezinski *Oroszországnak a Nyugathoz, konkrétan Európához, az EU-hoz való közeledését vizionálja, egészen a NATO-tagságig.* A civilizációk összecsapásának elkerülhetetlenségéből kiindulva Huntington 1996-ban egy kínai–iráni–pakisztáni–arab katonai szövetséget valószínűsített, amelyhez (vonakodva ugyan, de) Japán is csatlakozik, Oroszország pedig, Szibériát és a Távol-Keletet megvédendő, belép a NATO-ba. Az elkerülhetetlen szembenállás folytán *„az Egyesült Államok, Európa, Oroszország és India valóban globális háborút visel Kína, Japán és az iszlám államok ellen",* s mivel mindkét tábor rendelkezik nukleáris fegyverekkel, s azokat be is veti, az északi félteke gyakorlatilag megsemmisül; India túléli, de „a világpolitika központja délre költözik", Indonéziába, Ausztráliába és Dél-Amerikába.[58]

Brzezinski látomása kevésbé apokaliptikus. Ő egy *„nagyobb Nyugatot lát, amelyben helyet kap Oroszország és Törökország is,* földrajzilag egészen Japánig... valamint Dél-Koreáig terjedne... Mindenesetre *Amerikának, Európának és Oroszországnak is fontos, hogy Oroszország egy közös politikai és gazdasági értékekben gyökerező partnerségi kapcsolatot alakítson ki a Nyugattal....* Ésszerű azt feltételez-

[56] Huntington, Samuel: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása,* Budapest, Európa, 2004, 229.

[57] Brzezinski, i. m. 183., 189.

[58] Huntington, i.m. 542–547..

ni, hogy a következő kettő vagy több évtizedben – írja 2012-ben – a Nyugat és Oroszország között ténylegesen olyan együttműködő és egymást összekötő megoldás születhet, ami optimális körülmények között végül Oroszország EU- és NATO-tagságát eredményezheti, ha időközben Oroszország rálép egy, az EU, valamint a NATO normáival összeegyeztethető és valóban átfogó, a jog uralmán alapuló demokratikus átalakulás útjára".[59] A szláv világot jól ismerő Brzezinski azonban azt is látja, hogy „a jelenleg biztosan a nyeregben ülő – az állam hagyományos erőszakszerveihez szorosan kapcsolódó, a birodalmi múlt iránti nosztalgiával telített, valamint az emberek lelkében mélyen gyökerező nacionalista érzelmekre rájátszó – orosz hatalmi elitek a Nyugat-barát irányultság gátjai".[60] E hatalmi elitnek a birodalom (újjá)építésére irányuló szándékát bizonyítja a Krím márciusi lerohanása, majd egy népszavazási színjátékkal jóváhagyott annektálása. Bekövetkezett az, amit Brzezinski lehetőségként vetett fel: „a szélesebb körű demokratikus átalakításból kimaradó Oroszország újfent feszültségek forrásává, sőt alkalmaként még szomszédaira leselkedő közvetlen fenyegetéssé is válhat. ... *Oroszország* megosztó módon kihasználhatja erőforrásait, és *a nyugati megosztottságon felbátorodva gyorsan megkísérelheti Ukrajnát magába olvasztani,* felélesztve ezzel saját birodalmi törekvéseit, és hozzájárulva még nagyobb nemzetközi káosz kialakulásához. Amennyiben Európa passzív lesz, a különböző európai államok az előnyösebb kereskedelmi lehetőségek érdekében külön megállapodásokat köthetnek Oroszországgal, ...miközben Lengyelország és a balti államok kétségbeesetten könyörögnének újabb amerikai biztonsági garanciákért".[61] Egyelőre nyoma sincs a déli és a keleti határokon leselkedő veszély felismerésének, sőt Putyin Ázsia felé fordul az európai és amerikai szankciók okozta károk enyhítésére. „Moszkva nagyhatalmi gőgjét erősen megnyirbálhatja az új déli határai mentén növekvő bizonytalanság az egyre erősebb iszlamista nyugtalanság miatt, valamint alig titkolt aggodalmai az ország lakatlan keleti része mellett fekvő erős és nagy népsűrűséggel rendelkező kínai szomszédját illetően".[62] Pedig az 1990-es években már „Pavel Gracsov orosz honvédelmi miniszter arra figyelmeztetett, hogy a kínaiak vér nélkül, békés úton igázzák le az orosz Távol-Keletet".[63]

Úgy tűnik, a putyini vezetés a távolabbi jövő jobb kilátásait hajlandó feláldozni a pillanatnyi siker és népszerűség oltárán, az erőt mutató területnövelés-

[59] Brzezinski, i. m., 195., 213., 253.
[60] Uo., 203.
[61] Uo., 202., 257.
[62] Uo., 197.
[63] Huntington, i. m., 412.

től (Krím, Kelet-Ukrajna?) mámoros tömegek körében Putyin népszerűsége, politikájával való egyetértés megközelíti a 90%-ot; az embargók kijózanító hatása csak lassan érvényesül. Az orosz vezetés kockázatos döntését a Krím bekebelezéséről és a szakadárok támogatásáról két meggondolás is vezérelhette: elterelni a figyelmet a belső bajokról, a gazdaság stagnálásáról, sőt recesszióba fordulásáról; és ha a Nyugat elszakíthatta Koszovót Szerbiától, miért ne tehetné ezt meg Oroszország az orosz többségű Krímmel és Kelet-Ukrajnával? Az új, mindent behálózó és tönkretevő korrupció mocsarában vergődő Ukrajna képtelen (volt) betölteni a keleti és a nyugati civilizációk közötti híd szerepét: a túlhajszolt nemzetépítés során elidegenítette, mintegy Oroszország karjaiba dobta orosz nyelvű, de ukrán tudatú polgárait is; a gyenge állam szinte kihívta maga ellen az orosz agressziót. Amelyet gazdasági meggondolások is motiválhattak? A hírekből ismerős Szlavjanszk körzetében, a Harkiv–Donyeck–Luhanszk háromszögben ugyanis „hatalmas mennyiségű, 3,6 trillió köbméterre becsült palagáz rejlik, ezáltal a terület világviszonylatban is az egyik legnagyobb lelőhelynek számit; ... ez egyben azt is jelenti, hogy a Donyec-medence esetleges bekebelezéséhez sokkal több köze van Oroszország feneketlen zsebének, mint a patetikus szláv egység megteremtésének".[64]

Brzezinski fenyegetőnek látja a helyzetet: felhívta Obama elnök figyelmét arra, hogy „az ukrajnai válság a hidegháború óta a legnagyobb kihívás (az Amerika által uralt) nemzetközi rendszer ellen".[65]

Az Európai Unió, akárcsak a véres jugoszláv szétesés idején, e konfliktus kapcsán is megmutatta tehetetlenségét és megosztottságát. A büntető szándékú szankciók eddig még soha és sehol nem vezettek eredményre, kezdve az Olaszország elleniektől az 1930-as évek közepén, Kubán át Iránig, viszont kárt okoztak mindkét oldalnak és megnehezítették a probléma békés megoldását.

A fenyegető orosz előrenyomulásra adandó válasz nemcsak Európát, de a visegrádi négyeket is megosztotta: a tragikus történelmi tapasztalatoktól vezérelve teljesen érthető, hogy Lengyelország – a három balti állammal együtt – hathatós NATO-védelmet kért, külföldi/amerikai csapatokkal, míg Szlovákia, Cseh- és Magyarország ezt elutasította. Egyetértés van viszont abban, hogy *egy erős Ukrajna, mint ütközőállam, álljon az orosz birodalmi terjeszkedés útjába,* mert senki sem akar orosz tankokat látni Záhonynál, Przemyślnél, netán a prágai Vencel téren... A magyar kormány nehéz helyzetben van álláspontja kialakí-

[64] Székely Gergely: Az ukrán palagáz kell Moszkvának? *Magyar Nemzet,* 2014. május 2.
[65] Lóránt Károly: Elvetett semlegesség, *Magyar Nemzet,* 2014. május 5.

tásánál, mert a fenti mellett még legalább három körülményt kell figyelembe vennie:

- a kárpátaljai, mintegy 150 ezres magyarság helyzetét,[66]
- a magyar (mező)gazdaságot is sújtó orosz behozatali válaszlépéseket,
- a paksi atomerőmű bővítésére vonatkozó egyezményt (orosz kölcsön, technológia).

Ukrajna jövőjét, az orosz–ukrán viszony alakulását Huntington így látta: „valószínű lehetőség az, hogy Ukrajna két külön entitássá válik szét kulturális határa mentén, melyek közül a keleti egyesül Oroszországgal".[67] „Egy orosz tábornok keresetlenül így fogalmazott: »Ukrajna vagy inkább Kelet-Ukrajna majd visszajön öt, tíz, tizenöt év múlva. Nyugat-Ukrajna meg menjen a fenébe«. ... Egy inkább valószínű forgatókönyv szerint Ukrajna... független és egységes marad, miközben szorosan együttműködik majd Oroszországgal"[68] – s ez az, amit a mindenkori moszkvai kormányzat igyekezett fenntartani.

A belátható jövőt illetően:

- Oroszország számára elfogadhatatlan Ukrajna NATO-tagsága (amelyet a lakosság többsége is elutasít) – így csakis ez lehet egy tartós rendezés alapfeltétele. EU-tagsága (a távolabbi jövőben) valószínűbb, mint csatlakozása az Eurázsiai Unióhoz.
- Minden, nagyhangú nyilatkozat ellenére *semmi esély arra, hogy a Krím visszakerüljön Ukrajnához* – a kérdés csupán az, létrejön-e a szárazföldi kapcsolat az orosz anyaországgal.
- *Elkerülhetetlen Ukrajna föderatív átalakítása, de legalábbis autonóm régiók kialakítása.* Porosenko elnök széles körű autonómiát ígért Donyeck és Luhanszk megyéknek, szabadon választott nyelvhasználattal, ami az orosz nyelv második hivatalos nyelvvé válását jelenti; ez olyan rendezési javaslat, amellyel, ha előbb jön, elkerülhető lett volna a fegyveres konfliktus.
- Moszkva vélhetően nem törekszik további területi hódításokra, már csak azért sem, mert a harcok és az embargók tönkretették az amúgy is elavult technológiával dolgozó kelet-ukrajnai nehézipari üzemeket és bányákat.

[66] Behívások az ukrán hadseregbe – már van is egy magyar főiskolát végzett áldozat. Barátságtalan lépésnek tekinthető, hogy a magyarnak nincs regionális hivatalos nyelvi státusa és – a kisebbségvédelmi egyezményben rögzített – egységes magyar választási körzete, amely lehetőséget adna magyar képviselő küldésére a kijevi parlamentbe.

[67] Utalt arra, hogy 1992 májusában a krimi parlament arra szavazott, hogy váljanak függetlenné Ukrajnától, az orosz parlament pedig arról, hogy töröljék el azt a (hruscsovi) határozatot, amely a Krímet Ukrajnának engedte át.

[68] Huntington, i. m., 273–274.

– Kárpátalja, mint (etno)régió, és az ottani magyarság nagyobb mozgásteret, érdekérvényesítési lehetőséget kaphat.

A 2014 októberi parlamenti választásra – amely megerősítette Porosenko és kormánya nyugati orientációját – adott válaszként Luhanszk és Donyeck megyékben novemberben saját vezető testületeket választottak, kinyilvánítva elszakadásukat Ukrajnától. Ezzel létrejött egy Abháziához, Dél-Oszétiához és Transznyisztriához hasonló államalakulat, amely de facto Oroszország része. A kérdés „csupán" az, hogy folytatódik-e Odessza felé a birodalmi terjeszkedés, amelynek feltartóztatására nincs sem eszköz, sem egységes akarat.

Megjelent rövidítve a *Bécsi Napló,* 2014. november–decemberi, 2015. január–februári és március–áprilisi számaiban.

MAGÁNTÖRTÉNELEM

Egy közép-európai magyar család francia, cseh és német ősökkel

A szövetségi államok felbomlásával térségünkben 1989 és 1992 között lezajlott a nemzetállamok kialakulásának harmadik szakasza. Csehszlovákiában, ahol a közép-európai, keresztyén-protestáns gyökerek a legmélyebbek, békésen, egy csepp vér nélkül; a Szovjetunió kaukázusi-ázsiai peremterületein kisebb-nagyobb fegyveres összecsapásokkal, míg a Balkán központi államában, Jugoszláviában, három vallásban kifejeződő, összebékíthetetlen nemzeti-kulturális hagyományok, mentalitások és életformák találkozásánál több százezer halottal, sok millió, otthonából elűzöttel-elmenekülttel, a középkoriakon túlnövő kegyetlenkedéssel és a második világháborúsakat meghaladó pusztításokkal – s mindezt az „etnikailag tiszta" nemzetállam megteremtésének szándékával.

De valóban homogének (Kelet-)Közép-Európa nemzetállamai? A becsületes és szakszerű válasz csak a „nem" lehet, akár az országokat, akár az egyéneket vizsgáljuk. Szerbia (a maradék Jugoszlávia) lakosságának 35%-a nem szerb és montenegrói; ez az arány Horvátország, Románia és Szlovákia esetében 10 és 15% között van, s még Szlovéniában, Lengyelországban és Magyarországon is megközelíti az 5%-ot, jóllehet a két utóbbi esetében a népszámlálási adatoknál többet kimutató becslések-minősítés szerint. S akkor még nem is beszéltünk a többmilliós cigány (roma) népességről.

A származás, a „gyökerek" vizsgálata alapján alighanem minden térségünkbeli családról az amerikaihoz hasonló etnikai tarkaság lenne kimutatható, ahol a legtöbb helyen négy-öt-hatféle nemzethez, etnikumhoz tartozó ősről tudnak, az angoltól az olaszig és a norvégtól a lengyelig.

Bár Ausztria tekinthető a legegységesebb – német jellegű – államnak, a bécsi telefonkönyvben több tíz oldalon sorakoznak a cseh, lengyel, magyar, szlovén és olasz családnevek, s a többiek tekintélyes része is németesített. Így például Kurt Waldheim édesapja is 1918-ban változtatta meg cseh nevét, de említhetjük Sinowatzot és Vranitzkyt is, csupán az ismertebb politikusok közül. Az etnikai keveredést saját családom is bizonyítja.

Apai őseim francia hugenották voltak, s az egyik Ardey a Szent Bertalan-éji vérengzéseket követően menekült el hazájából. Leszármazottai Felső-Magyar-

országon éltek, ahol Stephanus Ardey 1657-ben nemességet kapott, így a „natio Hungarica" tagja lett. Anyai nagyapám, Karel Šolín (a hivatalos német–magyar formában Scholin Károly) viszont az északkelet-csehországi Landškrounban (Landskron) született, 1876-ban. Bátyja, Ferenc – Franta bácsi –az 1890-es évek elejétől a Ganz Danubius hajógyárban dolgozott, de fiatalon, 1909-ben, tüdőbajban meghalt. A két testvér Újpesten lakott, ahol törzsvendégei voltak egy cseh nyelvű asztaltársaságnak. A családi nyelv Franta bácsiéknál a cseh, nagyapáméknál a magyar volt, így édesanyám csak néhány cseh dalt (Proč bychom se netěšili – Smetana: Prodaná nevěsta) és kifejezést tanult meg a vendéglőben, ahová édesapja magával vitte. Nagyapám Olomoucba vonult be, de mivel már udvarolt nagyanyámnak, átkérte magát az egyik budapesti közös (német vezényleti nyelvű) ezredhez, azonban katonatársai durvasága, káromkodása miatt visszakéredzkedett, így a hároméves katonaidő java részét Olomoucban szolgálta le. Tökéletesen, de csehes kiejtéssel (az ő-t e-nek, az ű-t i-nek ejtve) beszélt németül és magyarul. Ő már a masaryki „ifjúcseh" mozgalom eszméin nőtt fel, s tudatosan csehnek vallotta magát. Haláláig, 1952-ig tartotta a kapcsolatot – főleg levelezés útján – családjával, elsősorban Prágában élő két húgával és azok leszármazottaival. Az első világháborúban Václav (Vencel) testvére elesett; ő részben szanitécként frontszolgálatot teljesített, részben felmentést kapott mint hadiérdekű munkát végző szakmunkás. Magyarországot tartotta hazájának – jóllehet csak 1928-ban kapott állampolgárságot –, s ezt kritikus helyzetekben tettekkel bizonyította: 1919-ben részt vett a felvidéki hadjáratban, a Kassa környéki harcokban, vállalva annak kockázatát, hogy fogságbaesésekor a csehszlovák légionisták mint hazaárulót kivégzik. Lépést tartott a technika fejlődésével: a gőzgépek mellett robbanó- és villanymotorokból is letette a gépészi vizsgát, és számtalan újítását vezették be. 76 éves korában, mint az egyik legnagyobb budapesti fűrészüzem-faárugyár aktív főgépészét érte váratlanul a halál. A gyökereket keresve nemcsak csehül tanultam s vettem fel a kapcsolatot a még élő prágai rokonokkal, hanem baráti-hivatalos kapcsolatok révén sikerült felderítenem mind Šolín, mind Pospischil dédszüleim családfáját az olomouci és a zámrski (Vysoké Mýto) levéltárakban, ez utóbbi helyen részben személyes kutatással.

A Šolínok Dobruškán éltek. Mivel az ottani lelkészi hivatal anyakönyvei egy, a 18. század végén pusztító tűzvészben elégtek, csupán azt tudni, hogy első bizonyítható ősöm, Jan Šolín 1755-ben született. Foglalkozása chalupník, azaz kisgazda volt. 1811-ben, mint ötvenhat éves özvegyember kötött házasságot a huszonhat éves özveggyel, a provozi születésű Marié Tosovskával. (Akinek első férje, Václav Brych, Valból, a Chasteller ezred katonája, a napóleoni háborúk-

ban esett el.) Fiuk, szintén Jan Šolín, Krovicében született, 1812-ben, s négy húga volt. 1852-ben kötött házasságot Dobruškán Kateřina Machaňovával. Dédapám, Jan Šolín Dobruškán született, 1846-ban. Úgy írták be, mint szülei házasságából született gyermeket, de egy későbbi bejegyzés oly módon pontosította, hogy a szülők házasságkötésével törvényesítették 1852-ben, hatéves korában. Szögkovács volt, s 1911-ben halt meg, csonttuberkulózisban. Ő költözött Dobruškáról a morvaországi Štítybe (Schildberg), s ott kötött házasságot az odavaló Adelheid Pospischillel.

E családnév Pospieschil formában jelenik meg a 18. század közepén. A többségében németlakta Schildberg anyakönyvében két Franz Pospischil szerepel; az egyik 1753-ban (apja Tóbiás), a másik 1754-ben (apja Pavel) született. Ősapám ezek egyike, de nem lehet eldönteni, melyik ágon folytatódik a családfa. Kalaposmester (kloboučnickỳ mistr) volt; felesége Johanna, és 1786-ban született fiuk, Joseph, akinek keresztszülei: Joseph Natich, harisnyakötő (punčochář) és a helybéli kalapos felesége, Elisabetha Schromm voltak. Mindketten 1812 augusztusában haltak meg, öt nap különbséggel, ötvenegynéhány éves korukban. A halál okaként „a szokásos" (obyčejná–gewöhnliche) van bejegyezve, s tűnődhetünk, mit tekintettek akkor és ott a szokásosnak: tüdőbajt vagy valamilyen járványos betegséget?

Joseph, a kalapos és házas zsellér (kloboučník a domkář), később kereskedő (obchodník), 1813-ban kötött házasságot Joseph Syrowy harisnyakötő mester és házas zsellér lányával, a szintén 1786-ban született Theresiával. (Keresztszülei: Tobias Krassne, bednářský mistr – bodnármester, és Beatha Krassna, měšťanka – polgárasszony). Ötvenkét éves korában, szárazbetegségben (souchotiny) halt meg. Felesége hatvanéves korában, bélgyulladásban – zánět střev. Fiuk, Franz Xaver Pospischil 1819-ben született, és folytatta nagyapja és apja mesterségét, a kalaposságot. A családnak akkor már jobban mehetett, mert keresztanyja a polgármester felesége (manželka purkmistra ze Štítu), Kordula Mathia volt.

1842-ben kötött házasságot Hoffmann Barbarával, Ignaz Hoffmann külvárosi polgár, gazdálkodó (předměšťán, hospodář és Barbara Proksch leányával. Ükanyám tehát német. 1817-ben született, keresztszülei Joseph Rotter és Rosa Kamler, egy pék felesége. Házasságkötésüknél a tanúk: Franz Rank és Johann Welzel, „kikötményes eltartott" (aki eltartási szerződést kötött – vyměnkář). Ükapám 1881-ben, hatvankétéves korában, tüdőbajban (plicní tuberkulosa) halt meg. Lányuk, dédanyám, Adelheid Pospischil 1842-ben született, Stítyben, s ott ismerkedett meg dédapámmal. Házasságkötésük valószínű dátuma 1869, mert fiuk, Franz még ott született 1870-ben. Ezt követően költöztek Landškrounba, ahol a többi testvérek, nagyapámék születtek, majd pedig Litomyšlbe.

Ott egy szép, nagy, emeletes házban laktak, a katolikus templom mögött, amely ma öregek otthona. Az anyakönyvi bejegyzések szerint valamennyi cseh-német ősöm római katolikus. Richard Pražák brnói professzor (jelenleg a Cseh Köztársaság budapesti nagykövete), a korszak és a téma kiváló ismerője szerint éppen Északkelet-Csehországban tartotta magát legerősebben a cseh protestantizmus, és a reformátusok között sok Šolín volt. A skalkai első világháborús emlékművön szerepel a név, és a faluban ma is élnek Šolínok.

Érdekes, hogy az akkor csaknem aggastyánkorú Šolín ősapám harminc évvel fiatalabb menyecskét választott második asszonyául, és házasságukból még öt gyerek született; a Pospischilek viszont néhány évvel idősebb lányokat vittek a házhoz, illetve fiatalabb fiúkhoz mentek férjhez. Az akkori egészségügyi viszonyokra vet fényt a sok tébécés halál s az, hogy 75 éves ükanyám halálokául 1892-ben aggkori végelgyengülést (sešlost věkem) jegyeztek be.

Megjelent: *Bohemia*, IV. évf. 1–2. sz., 1996, 36–37.

Magántörténelmem

Az én 20. századom a kétharmada annak, amit Robert Conquest, a kommunizmussal foglalkozó brit-amerikai történész „kegyetlen évszázadnak" nevez. Az angol eredeti, az „elpusztított, tönkretett", még kifejezőbb, de hetven évem bizonyítja, hogy egy ilyen korszakban is lehet tartalmas, emberi életet élni keresztyénként.

Őseim francia hugenották, felső-magyarországi bányászok, majd kisnemesek, lelkészek; anyai ágon cseh zsellérek, kézművesek, szakmunkások. 1935-ben (az akkor) multietnikus és sokvallású Nyíregyházán születtem, tisztviselőcsaládba. A vacsora utáni beszélgetésekből kiderült, hogy a városi társadalom vallási alapon megosztott: a 18. század közepén betelepített evangélikus „tirpákok" (szlovákok) jelentős szerepet visznek a város vezetésében és társadalmi-kulturális életében, de már kisebbséggé váltak a református és katolikus magyarok, az elmagyarosodott görög katolikus ruszinok, az ortodox és neológ zsidók tengerében.

Jól emlékszem az Erdély részleges visszatérését fogadó nemzeti eufóriára, de az 1941. tavaszi jeges fuvallatra is: Teleki öngyilkossága és a délvidéki bevonulás mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország elkerülhetetlenül belesodródik a senki által nem kívánt háborúba. 1941 decemberében nagyanyámmal ott álltunk a kárpáti–volhíniai „villámhadjáratból" visszatérő nyíregyházi huszárokat ünneplő tömegben. 1944 késő nyarán láttam a városon keresztül visszavonuló vegyes német alakulatokat és a menekülő magyarokat; az egy vert hadsereg volt, a háborút elvesztettük. És elvesztettük sok honfitársunkat: a szomszédban lakó Hermann családot deportálták. Velünk szemben, a Nyírfa utca túloldalán húzódott a gettó kerítése; édesanyám nagy fazék paprikás krumplit főzött, s átküldte a cselédünkkel; egy tiszalöki fényképész megígérte, hálából sok szép képet csinál rólunk – de nem jött vissza...

A nyíregyházi postát, ahol a szüleim dolgoztak, hivatalosan evakuálták. Október 21-én teherautókon, utolsókként hagytuk el a várost; a Bessenyei tér (ma Hősök tere) sarkán egyetlen magyar katona állt, egy aknavetővel...

Sárospatak–Miskolcon át Budapestre érkezve nagynéném zuglói (Amerikai út 40.) lakásában, majd az ostrom megindulásakor, karácsony másodnapján

pincéjében húztuk meg magunkat. A németek az elkészült vasúti töltést védték, két hétig feltartóztatva az oroszokat. A ház és környéke a senki földjévé vált, a lövedékek felettünk szálltak; a házat több belövés érte (az egyik a fél tetőt szakította le, miközben mi az udvaron játszottunk); az előttünk lévő 38. számú épület kiégett. A villany- és gáz- után megszűnt a vízszolgáltatás is. Mosdásról szó sem lehetett; szüleink – máig sem értem – a kilencéves fiút és tizenkilenc éves unokabátyámat küldték ki, hogy havat összekotorva legalább ivóvízhez jussunk. Amint hason csúszva dolgoztunk, géppisztolysorozatot kaptunk a szovjet állások felől – a golyók fejünk fölött fél méterre szakították le a kőszilánkokat... Nők megerőszakolásáról nem tudok beszámolni, mert a külső garázsrészben más menekültek zsúfolódtak össze, s közülük egy vagy több asszony vállalta, hogy feltartóztatja a „felszabadítók" nem fegyveres rohamát. Nagy különbség volt a férfiak és a nők viselkedésében: az előbbiek szakállt növesztve gubbasztottak és remegtek, míg az asszonyok – köztük anyám – a veszélyekkel dacolva vizet hoztak a filmgyári kútból és nagy, véres húsdarabokat az elhullott lovakból.

1945 áprilisában apám, az elsőként visszatérő rangidős postatiszt átvette a hivatal irányítását, s jóllehet addig egyetlen pártnak sem volt tagja, a szociáldemokrata párt tagja lett. 1948 őszén, a kommunista hatalomátvételt követően ez már súlyosbító körülménynek számított. A középosztály, a „horthysta" tisztviselői kar felszámolására irányuló hadjárat részeként koncepciós perben elítélték a nyíregyházi posta hat vezető tisztviselőjét, hármat a forgalomtól, hármat a műszakiak közül. A népbírósági tárgyaláson – időnként derűt keltve – a következő vádak hangzottak el: jobboldali szociáldemokrata, klerikális szervezkedés, rémhírek és ellenséges tartalmú viccek terjesztése, az amerikaiak várása. Apámat a kihallgatások, a két év börtön (egy ideig egy cellában Asztalos János pócspetri plébánossal), a nehéz fizikai munka a MÁVAG fatelepén, az, hogy nem vonultak ki a szovjet csapatok az osztrák államszerződés megkötése után s utolsó csapásként az 1956-os forradalom bukása összetörte, s reményt vesztve halt meg 1958-ban, 54 éves korában.

Ma már kevesen emlékezhetnek arra, mit jelentett akkoriban az X-es, osztályidegen származás. Kitűnő tanulmányi eredményem ellenére egyetlen állami középiskolába se vettek fel 1950-ben; így kerültem a debreceni református kollégium gimnáziumába. Nyíregyházáról bejáróként naponta négy órát és több mint 100 kilométert utazva, hasonló minősítéssel érettségiztem. Nem tanulhattam tovább, mert X-es származásom mellett újabb tehertételt jelentett az egyházi gimnázium, ahonnan senkit nem vettek fel tanár szakra. Tizenöt

hónapig dolgoztam a MÁVAG-ban (időközben Budapestre költöztünk anyai nagyanyámhoz) gépmunkásként és revizorként (a gimnáziumban tanultak közül egyedül az ábrázoló geometriának vettem hasznát), míg 1955-ben felvettek a debreceni egyetem bölcsészkarára. Ezt isteni beavatkozásként éltem meg, hiszen hajszál híján úsztam meg a hároméves határőrszolgálatot, ahová behívtak. Rendhagyó felvételem több akció együttes hatásának is tulajdonítható: apám egyik barátja az akkori Oktatási Minisztériumban dolgozott; Szabó Pál támogató levelet írt; Illyés Gyula jelenlétemben hívta fel Erdey-Grúz minisztert; a Julow Viktor vezette felvételi bizottság pedig a maximálisan adható 20 pont helyett 26-tal terjesztette fel anyagomat. A két író – Németh Lászlóval együtt – Miklós nagybátyám baráti köréhez tartozott, aki jó kapcsolatban állt a népi írókkal: mint sarkadi jegyző, katonai szolgálat alól mentesítő hamis papírokkal látta el őket.

1956 júliusában katonai kiképzésen voltunk a Kossuth laktanyában. Egy rendkívüli sorakozón elhárítótisztünk gyújtó hatásúnak szánt beszédben közölte: ha a poznańihoz hasonló eseményekre kerül sor Debrecenben, minket vetnek be elsőként. Tanácstalan morgásunkra, hogy mit csináljunk, Buda Ferenc évfolyamtársunk adta meg a választ: akkor majd tudni fogjuk, kire lövünk. Pár hét múlva, mint frissen kiképzettek, mi, másod- és harmadévesek adtuk a forradalom fegyveres erejét, az átállt katonákkal együtt. Az üresen maradt Sámsoni úti ÁVO-s laktanyából kaptuk a géppisztolyt, karabélyt, pufajkát, ám megtartottuk a fehér egyetemista tányérsapkát. Kertész László vezetésével (aki november első napjaiban néhányadmagával megalapította a Magyar Nemzeti Kommunista Pártot) megalakult az állandó megfigyelő- és őrszolgálatot ellátó egyetemi őrség. Bennem ugyan felötlött a bibliai „ki kardot fog, kard által vész el", de barátaimmal habozás nélkül csatlakoztunk. Kapcsolatot tartottunk a középiskolásokkal; mi, volt „refisták", a Péterfia utcaiakkal. Egyik este riadóztattak, a Városháza épületében Für Lajos, aki az egyetemi mellett a városi forradalmi bizottmány elnöke is volt, ismertette a feladatot: a hírek szerint Budapestről egy nagyobb ÁVO-s egység közeledik (szerencsére az vaklárma volt), s önként jelentkezőket kér feltartóztatásukra, de hozzátette: ha bajba kerülünk, nem tudnak segíteni. A teherautón, amely elindult a Széchenyi utcán, Solymossy Feri bejáró társam mellé kerültem; őt, a sorkatonát, november 4-én hajnalban, szolgálatban lévő rádiósként érte a halálos lövés.

1957 tavaszán a magyar mellé – az oroszt folytatva, ami akkor ritkaságszámba ment – felvehettem a történelem és az angol szakot, Juhász Géza professzorom közbenjárására pedig az Elnöki Tanács apámat s így engem is, ke-

gyelemből mentesített a hátrányos jogkövetkezmények alól. Megkaphattam a Népköztársasági Ösztöndíjat, lehettem demonstrátor és intézeti szenior, s a végzés után három évig Debrecenben dolgoztam, tanítottam abban a reményben, hogy visszakerülhetek az egyetemre. Csak a hetvenes évek közepén tudtam meg az egyetem '56 utáni kormánybiztosától, hogy ez hiú remény volt: az évfolyamnak csak töredéke lépett be a KISZ-be, s ezért mint hangadót, a konszolidáció akadályozójaként tartottak számon.

1962–78 között a Budapesti Műszaki Egyetem villamos karán angolt és oroszt tanítottam. 1963-ban – kissé túlkorosként – beléptem a KISZ-be, mert úgy ítéltem meg, legalább annyit közeledett hozzám, mint én feléjük. A demokratizálódás, a Nyugat felé való óvatos nyitás jegyében 1965-ben megalakult a nemzetközi kapcsolatok bizottsága, amelyet 1970-ig vezettem. Az érdekvédelmi, kulturális és sport szakbizottságokkal együtt valóban a hallgatókért dolgoztunk, ám az év végi értékelésekben mindig elmaraszta ltak apolitikusságunk miatt. (A bizottság szellemiségére és vezetőségére jellemző, hogy helyettesem Svédországba, egy másik munkatársam Svájcba „disszidált".) 1969-ben egy ideológiai konferencián a magyar társadalomról tartottam előadást, megállapítva, hogy abban a többpártrendszernek is vannak hívei. Feljelentettek, s a pártbizottsági ülésen állásomból és szolgálati lakásomból történő eltávolításomat javasolták – ettől Főcze Lajos KISZ-titkár mentett meg, aki kiállt mellettem. Attól az évtől már kandidátusi disszertációmon dolgoztam, melyet 1975-ben védtem meg. A nyilvánosság elé csak tizenöt év múlva, 1990-ben kerülhetett a *Térkép csata után, Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919* című könyvem, amely a Magvető Kiadónál jelent meg, mert egyik lektorom, a Párttörténeti Intézet munkatársa, magyar nacionalista műként marasztalta el.

Több mint harminc éve foglalkozom térségünk, Kelet-Közép-Európa nemzetiségi-kisebbségi kérdéseivel, 1979-től a Külügyi, 1987-től a Magyarságkutató, majd Közép-Európa Intézet tudományos főmunkatársaként. 1990-től tanítok a Közgazdasági (újabban Corvinus) Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékén. Jellemző adalék, hogy a Külügyi Intézetben, amely igen jó munkakapcsolatban volt a párt-KB Külügyi Osztályával, a kutatók közül csak hárman voltunk pártonkívüliek Joó Rudolffal és Kiss J. Lászlóval.

A korszak szomorú jellemzője – ami, reméljük, soha nem tér vissza –, hogy csak az egyetem elvégzése után, huszonnégy éves koromban utazhattam először külföldre, Romániába, és tudományos munkámat segítő komoly ösztöndíjakat (Soros, 1988; Fulbright 1991–92) csak ötvenes éveimben kaphattam, a rendszerváltás táján. Általánosnak tekinthető az is, hogy a hatvanas évek közepétől

harminc éven át két és fél ember munkáját végeztem, mellékállásokkal és/vagy társadalmi munkában, némelykor nagyobb idő- és energiaráfordítással, mint a főállású tevékenységem. Ilyen volt az említett bizottság, a természetjáró szakosztályok, túrák szervezése, vezetése mind a mai napig, nemzetiségi-kisebbségi kutatás-szervezés, terepmunkák, tanácsadó testületi tagság, kiadványszerkesztés a Honvédelmi Minisztériumban 1992–94 között, oktatás a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen is (1997–2001).

1998 és 2000 között a Határon Túli Magyarok Hivatalában, köztisztviselőként foglalkoztam egyik kiemelt témámmal, a jugoszláv utódállamokkal és az ottani magyarokkal.

Egyéniségem kialakulására, egész életvitelemre döntő hatással volt, hogy a második világháború után az országon végigsöprő lelki megújulás, ébredés vége felé, 1949-ben egyik barátom bizonyságtételére Jézus Krisztust személyes megváltómnak fogadtam el. Tinédzserként hasonló szellemiségű fiatalok baráti közösségében és a református kollégium védelmező légkörében éltem túl az ötvenes évek megpróbáltatásait. Bár protestánsoknál ilyesmiről nem beszélünk, lelki atyámként szerettem és tiszteltem Borbély Bélát, a Bethánia-CE tiszántúli vezetőjét, akit a kommunista államhatalmat kiszolgáló egyházi vezetés „száműzött" egy kis szabolcsi gyülekezetbe, evangelizációs tevékenysége miatt. Jóban-rosszban hozzá fordulhattam, s ő megerősített, negyven éven át. Jóllehet én is megkötöttem az én kis Szabó Lőrinc-i „különbékémet", voltak dolgok, amiket nem tehettem meg, illetve meg kellett tennem. Nem léphettem be egy alapvetően ateista pártba, még ha az könnyebb érvényesülést is jelentett; bár tanár voltam, fiaimat Joó Sándor keresztelte meg és Gyökössy Endrénél konfirmáltak. Az a (vitatható) meggyőződésem, hogy keresztyén ember ne folytasson párttevékenységet – tudásával, tapasztalataival természetesen segítheti szakterületén a keresztyén alapértékeket felvállaló párt(ok)at.

Szellemi arculatom formálásában, tudományos érdeklődésem, kutatói-oktatói tevékenységem kialakításában debreceni tanáraimnak-professzoraimnak volt döntő szerepe: Kulcsár Lászlónak, Julow Viktornak, Angyal Endrének, Országh Lászlónak, de mindenekfölött Niederhauser Emilnek, akit mesteremként tisztelek.

A 20. századi nagy nemzeti tragédiáink közül: a két világháborús vereség, Trianon, deportálások, ki- és áttelepítések, szovjet megszállás, a legsúlyosabbnak az '56-os forradalom-felkelés bukását és az azt követő Kádár-rendszer erkölcsi-demográfiai rombolását tekintem. 1953–56-ban Magyarország jobb

gazdasági és morális helyzetben volt, mint Ausztria, s ha az Egyesült Államok vezetése nem közli érdektelenségét Moszkvával, ott a hruscsovi „elengedés" politikája érvényesülhetett volna az október végi, sorsdöntő napokban. Egy Ausztriához, Finnországhoz hasonló, semleges Magyarország létrejötte hajszálon múlott, s ma legalább ott tartanánk, ahol szerencsésebb szomszédunk és tiszteletre méltó távoli rokonaink...

Pál apostol szerint, ha csak ezen a világon reménykedünk Jézus Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk. Én meg, életem végéhez közeledve azt mondom: érdemes keresztyénként élni; mi több, teljes, mások hasznára való életet csak keresztyénként élhetünk.

Megjelent: *Hetvenhat jeles hetvenes*, Budapest, Napút Kiadó, *Napút Évkönyv*, 2005, 95–99.

ENGLISH CHAPTERS

SUMMARIES

History of Hungary

The conquest of the sparsely populated Carpathian Basin, 895-904 A.D. The only way to survive: joining the West European Christian community; the foundation of the Hungarian state by our first king, Saint Stephen (997-1038). The consolidation of the feudal economic and social order under kings Saint Ladislas, Coloman Beauclerc and Béla III. Croatia and Dalmatia: autonomous partner states within the Hungarian Kingdom. (Late 11th-12th cent.)

New settlers: German, French, Italian miners, craftsmen, merchants, Cuman and Rumanian herdsmen.

In spite of the Mongol invasion and devastation (1241-42), Hungary became one of the richest and best-organised monarchies of Europe in the 14th-15th centuries: Charles Robert of Anjou, Louis the Great 1308-1382, Matthias Corvinus 1458-90; their attempts to create a strong Central European Empire against the Ottomans (Turks).

Hungarian-Bohemian-Polish cooperation against the Habsburgs. Flourishing Gothic and Renaissance culture and architecture in medieval Hungary. The decline of Central and South Eastern Europe due to the Turkish conquest and changes in economy after 1492. The fateful battle of Mohács in 1526:the division of Hungary into 3 parts for 150 years: north-western crescent: part of the Habsburg Empire; central plain: Ottoman or rather double rule, with incessant wars and devastations; semi-independent Transylvania, a continuation of Hungarian statehood.

The spread of Protestantism: the over-whelming majority of the population, including Germans and Slovaks, became Lutheran and Calvinist in the 16th-17th cent.

The campaigns of Transylvanian princes (Bocskai, Bethlen, Gy. Rákóczi, F. Rákóczi II.) against the Habsburgs, in alliance with the Protestant rulers and France, for religious freedom and restoration of the Hungarian Kingdom (1605-1711).

The liberation – and oppression – of the country under the Habsburgs with forced re-Catholisation and colonisation. The immigration and privileged position of Germans (peasants and town-dwellers) Serbs (frontier guards),

Rumanians etc. – ethnic Hungarians became a 40% minority during the 18th century. Demographic and economic reconstruction and growth, the influence of Enlightenment during the reign of Empress Maria Theresa and Joseph II. (1740-90).

The birth of nationalism under the influence of the French Revolution and German Romanticism.

Age of Reform: laying foundations of modern agriculture, industry and infrastructure following English patterns: activity of Count S. Széchenyi, "the greatest Hungarian" (with German as his mother tongue).

Bourgeois revolution, armed struggle for an independent (and united with Transylvania) Hungary against Austria and its allies: the Serbs, Rumanians and tsarist Russia: 1848-1849. The absolutist era: a transitional period (with an over-centralised administration) from feudalism to capitalism. The Compromise of 1867 and aftermath: the golden age of Dualism, creation of modern Hungary. Foreign investments, spectacular growth in agricultural and industrial production, railway network, urbanisation, law and order, catching up with Europe. The most liberal Nationalities, Jew Emancipation and Education Laws of 1868.

Magyarisation through industrialisation-urbanisation, social mobility: between 1780 and 1914 1 mill. Germans, 700.000 Jews and 500.000 Slovaks gave up their nationality and mother tongue and joined the Hungarian nation.

As a consequence of the defeat in WW1 the Austro-Hungarian Monarchy broke up and historic Hungary lost 2/3 of its territory and population – every 3rd Hungarian has been living beyond Hungary's frontiers ever since. New "nation-states" were created (Czechoslovakia, Yugoslavia) or enlarged (Rumania) under the pretext of the "right for self-determination of peoples", but the leading principle of the frontier-drawing at the Peace Conference of Paris in 1919 was "viability" – economic and strategic – implemented only in favour of the victorious "lesser allies". Hungarians tried to maintain their country's integrity by first following an absolutely pro-Western policy of the democratic Károly administration, in vain, Hungary later turned to Bolshevism with the shortlived Republic of Councils with Béla Kun at the head. A counter-revolutionary regime of Admiral Horthy came to power in late 1919 governing Hungary up to 1944.

"Trianon" or dismembered Hungary – having lost its most fertile arable lands, forests, mines, and main lines of communications – was regarded – like Austria – as unviable. The first and foremost goal of the inter-war governments was a peaceful restoration of Saint Stephen's state, at least with ethnic frontiers, preferably with British support.

Unfortunately, though, Hungary was forced by its geopolitical conditions and revisionist aspirations to join the Tripartite Alliance of the Fascist powers. Before and during WW2 Hungary regained a considerable part of its lost territories together with the bulk of ethnic Hungarians, but the pre-war state borders were restored at the second Paris Peace Conference in 1946-47. Defeated Hungary was forced to accept a "population exchange" with Czechoslovakia and 130.000 Hungarians expelled. Another 60.000 to 70.000 were simply exterminated in Serbian Vojvodina and in Subcarpathia which was forcibly ceded to the Soviet Union.

As a consequence of the Cold War and the unnatural division of Europe into West and East, the latter belonging to the Soviet Empire, Hungary – along with Poland, Czechoslovakia, Rumania act., became a Soviet vassal state.

Nationalisation of mining, industry and commerce, forced collectivization of agriculture ensued, accompanied by the abolition of all political parties and civic associations and by suppression of religious activities of any kind.

In 1956 the Poles and Hungarians were the forerunners of democratic ferment, but the bloody suppression of Hungary's uprising blocked the road for reintegration into the European community.

The Kádár-regime (1956-1989) began with ruthless retaliation but step by step it became more tolerant, providing some prosperity and stability – Hungary was said to be "the most joyful barrack of the laager", a kind of model state inside the Soviet bloc. The dogmatic, Moscow-controlled ossified regime was unable to keep up with world-wide economic trends and rejuvenate or renew itself: it became unworkable by the end of the 80s.

And it was Hungary again which started to pull down the Iron Curtain and to pave way for a bloodless transition from a Soviet-type country into a Western-model democracy based on market economy and multi-party political system.

History is repeating itself in a curious way: exactly eleven hundred years ago the brave chieftains of the Poles, Czechs and Hungarians had forced their tribes to accept Christianity, and their descendants' medieval kingdoms were regarded as equal partners in the community of the European states. Today Poland, Czechoslovakia and Hungary have the best chance to reintegrate into the European Community up to the end of this decade. But before taking our rightful place in the family of free and prosperous European peoples, we must undergo a moral and spiritual renewal, just as out ancestors did a millennium ago.

(1993)

Foreign Policy

Twentieth century Hungarian (foreign) policy was defined by tragic historical events such as defeats in two world wars, three crushed revolutions, multiple waves of mass emigration, forced expulsions and resettlement, and the loss of two-thirds of Hungary's territory and one-third of the Hungarian ethnic population. One in every three Hungarians lives outside Hungary's borders, overwhelmingly in neighboring countries, which, of course, influences relations with these states. After World War II, in the period between 1945 and 1956 and after 1956, in a country occupied by the Soviets, one could barely speak of any independent foreign policy.

As of the beginning of the 1970s, Hungarian diplomacy played an active role in the CSCE/OSCE process, and even in the early 1980s it tried to maintain the results of détente through East-West dialogue. After 1985, with the rise to power of Soviet communist party leader Mikhail Gorbachev, Moscow's direct intervention ended. Greater political freedom of movement enabled Hungary to refer to human rights (the "third basket" of the 1975 CSCE Final Act), and promote the interests of Hungarian ethnic minorities living beyond the country's borders. It was able to declare that it considered these people to be part of the Hungarian nation and that the ethnic minority issue was not just an internal matter. In the summer of 1989, the historical decision taken by the Hungarian government to open its borders triggered the fall of the "iron curtain" and an end to Germany's division. That process led to the final collapse of the "socialist world system" and to the countries of East and Central Europe finally regaining their national independence.

The center-right government which took office following the 1990 elections proposed immediate talks to disband the Warsaw Pact. This was achieved – with the support of the smaller member-countries – by July 1991, after the last Soviet soldier had left Hungarian territory in June of that same year. With the disintegration of the Soviet Union, COMECON (Council for Mutual Economic Assistance) also fell apart in 1991.

Hungary's orientation to the West actually started with an economic reform in 1968. By 1989, the country transacted 40 percent of its foreign trade with the developed nations, and within this, mostly with the member states of the

European Community. The collapse of the huge Soviet market placed Hungarian industry and agriculture in a tough position, although with the growth in Western exports and investments, Hungary has been better able to adjust to the new requirements than most other former socialist countries. Russia remains Hungary's largest energy supplier.

Four decades of forced eastward orientation was replaced by a westward focus, an outlook that had been natural for Hungarians for a thousand years. Today, the main goal, amidst full national consensus, is for Hungary to regain its place among the developed nations of Europe.

Concerning the main trends and goals of the country's foreign policy, there has been agreement between successive governments and the opposition, so policy has in essence remained unchanged since 1990 in its desire to:

- move closer to the developed countries, join the Euro-Atlantic integration organizations;
- build good neighborly, friendly relations and close links with neighboring countries;
- support ethnic Hungarians living in neighboring states, to enable them to achieve the recognition of their rights, and to ensure the practical assertion of these rights, which is the constitutional and moral obligation of each and every Hungarian government.
- Between 1990-1998, only the foreign policy style and the points emphasized by the successive center-right and center-left administrations differed while the strategic targets remained constant. In practice, while the foreign policy of the Antall/Boross government (1990-1994) considered improving the lot of Hungarians living in neighboring countries a priority, and made the development of good neighborly relations dependent on this issue, the Horn cabinet (1994-1998) focused more on successful implementation of Euro-Atlantic integration, subordinating all else to this goal.

Hungary and the Organizations of Euro-Atlantic Integration

It was in Hungary's national interest to become a member of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) together with its neighbors, for this is the only organization that can guarantee peace and stability in Europe. At the London session of the North Atlantic Assembly on November 28-29, 1990, Hungary – together with other Central and Eastern European countries – received as-

sociate membership status in the Assembly. Directly following the formation of the North Atlantic Cooperation Council, (NACC), which included 16 NATO members and nine Central and Eastern European countries, contacts between NÁTO and Hungary's military chiefs were established in the Belgian centers in January 1992. From October of that year, AWACS planes conducted reconnaissance and control missions in Bosnia from Hungarian air space. A Hungarian liaison office was established in Brussels in March 1993.

In February 1994, Hungary joined the Partnership for Peace (PfP) program. In November it signed a bilateral document detailing the Individual Partnership Program. In 1995, the North Atlantic Assembly held a session in Budapest, the first time in its 40-year history it had done so in a non-NATO nation. In December, to lend a hand in implementing the Dayton peace accord, Hungary's Parliament agreed to allow peacekeeping forces (IFOR) on their way to Bosnia to transit through Hungary, to set up a provisional station within Hungary, and to offer a Hungarian technical unit to participate in the force. Logistics bases for the international military forces were established in Hungary, first in Taszár and then in Pécs. A Hungarian technical battalion stationed in Okučani (a 416-strong IFOR unit, and from 1996 on, a 310-member SFOR contingent) has been rebuilding bridges, roads and railway lines, and minesweeping.

Representatives of Hungary, the Czech Republic and Poland were invited to open accession negotiations at the Madrid summit attended by the heads of state and government of the NATO-nations on July 8, 1997. In a November 16 referendum in Hungary, 85 percent of the voters supported Hungary's membership in NATO. A month later, on December 16, the accession protocols of the three invited countries were signed in Brussels. In October 1998, the Hungarian Parliament agreed to allow NATO planes use Hungarian air space in the case of possible military strikes against Yugoslavia in connection with the Kosovo crisis; a Hungarian liaison office was opened in Naples; and a total of 76 Hungarian officers and NCOs were posted in various command centers. In February 1999, the Hungarian air defense information system was linked to NATO's integrated air defense system; and on February 9, the Hungarian Parliament overwhelmingly adopted the NATO accession law, with 96 percent of the MPs voting in favor.

The admission ceremonies were held on March 12 in Independence (Missouri) and on March 16 at NATO headquarters in Brussels. Hungary did not take part in NATO air strikes against Yugoslavia (March-June 1999) launched to halt the genocide in Kosovo. However, as of July 1999 a 328- strong Hungarian contingent has been part of KFOR's international force, guarding the com-

mand office, and as of January 2001 a 14-person Hungarian medical team has been running a laboratory. In projects to support neighboring nations waiting for NATO admission, Hungary has established a peacekeeping battalion with Romania, and a Hungarian-Slovenian-Italian brigade is now being organized.

Hungary is not threatened directly by anyone at this time. Nonetheless, NATO membership has concrete economic advantages because it offers security for investors while at the same time it means protection should any unforeseen conflict erupt in the region. Since 1999, Hungary has proved that it is not only a beneficiary of NATO security but is also an active participant in maintaining the stability in the region.

Hungary was first among the Eastern and Central European countries to be admitted to the Council of Europe (November 1990). In December 1991, it concluded an Association Agreement with the European Communities (effective from February 1, 1994). In April 1994 Hungary was the first country in the region to present its accession request to the European Union. In December 1994, a decision in principle to enlarge the European Union was reached in Essen, Germany. In June 1997, the EU summit in Amsterdam, and later, its summit in Luxembourg in December, decided to launch the enlargement process with the six most developed nations from among the 11 applicants, with Hungary among the top six. Accession talks started in March 1998.

The 1993 Copenhagen summit of the European Union formulated certain basic membership requirements. These were an operating market economy, competitiveness (privatization as a prerequisite), constitutionality, a solid democratic institutional system, and respect for human and minority rights. Hungary has already met these conditions, and now the pressing tasks are to harmonize legislation, and to reduce gaps in several fields (EMU system, inflation, wages and salaries, environmental issues, sewage system construction, and border controls).

There are several fundamental economic requirements which will bring the country into line for accession:

- the restoration of national economic equilibrium (balance of payments, budget);
- the completion of privatization;
- the security of foreign direct investments and the provision of assistance to local (small and medium-sized) businesses;
- the growth of the economy and expansion of exports, and the reestablishment of a competitive agriculture.

The requirement that associate member countries advance to a level enabling them to become economically viable, and that they meet EU membership conditions is just one side of accession equation. The other side is that the European Union must also undergo an institutional reform if it is to continue to operate smoothly following the enlargement. Years of debate on the need to "enlarge" or "deepen" and about how it should prioritize are coming to an end. These two processes have to move forward in unison.

Based on a 1999 resolution of the European Council in Cologne, all 31 negotiating chapters with Hungary, the Czech Republic, Poland, Slovenia, Estonia and Cyprus (known as the "Luxembourg Six") have been opened. As of the first half of 2001, Hungary had completed 22 of these chapters and the first phase of negotiations, and a full investigation of the Community legal material also is finished. Some chapters closed were comparatively simple, requiring no transitional exceptions or derogations (e.g., energy, and international economic relations). As regards the tough issues (agriculture; customs union; the security of the outer boundaries of the future EU; and transport (which involves another touchy subject, that of obsolete vehicles), agreements are expected in 2001 during Belgium's presidency.

In December 2000, a whole range of agreements was concluded at the Nice summit and the EU will be prepared to accept the most prepared countries by the end of 2002. On the whole, Hungary is satisfied with guidelines that guarantee it a voice in line with its population in the EU's decision-making organs such as the 345-member Council of the European Union, and in the regional, and economic and social committees (344 members in each). Hungary will have 12 votes in each one. However, Hungary finds it unacceptable that it and the Czech Republic have each been granted only 20 seats in the European Parliament (732 members) while "more equal" member countries with nearly identical populations (Belgium, Greece, Portugal) have 22 each. Hungary will dispatch a commissioner to the European Commission (considered the government of the EU), a position equivalent to that of a minister.

For Hungary and the other smaller countries, the expansion of the EU's qualified majority vote is favorable (this type of vote will apply to visa regulations, the monitoring of persons crossing borders, and the movement of citizens of third countries when within the EU), although consensus has been retained in the most important areas. This means that any three of the four major states, which are Great Britain, France, Italy and Germany, can force their will on the whole of the EU by getting together. Although enlargements to date have taken place in groups, the Hungarian government rejects the "caravan principle", its

stance being that countries that meet requirements should be admitted without delay.

Following the Helsinki summit in December 1999, second round negotiations started in February 2000 with members of the "Helsinki group" (Slovakia, Lithuania, Latvia, Romania, Bulgaria and Malta), and as regards the number of concluded chapters, Malta and Slovakia are rapidly approaching several first round candidates.

The document that formulates the expansion strategy of the European Commission and the evaluation of the enlargement commissioner is conclusive: Hungary, under every system of requirements, is likely to be one of the first new EU members, most probably in 2003. Nobody is prepared to give an exact timetable, but one thing is sure: a three-way compromise will be required for admission of even the readiest countries. First of all, the richest countries will have to increase their payments, secondly, the subsidized countries (the Mediterranean region) will have to be satisfied with less, and thirdly, new entrants will obtain membership under less favorable conditions than previous new members had enjoyed. It will be particularly difficult to work out a solution satisfactory to all parties as regards agriculture. Today's system of subsidies cannot be maintained, and several of the nations looking to enter the EU already have highly developed and extremely productive agriculture and livestock sectors (Poland especially). It has already been declared that new members cannot expect to receive the present level of support.

Hungary has been receiving EU funding for agricultural and rural development within the framework of PHARE and SAPARD programs for several years now. Hungary is likely to request longer provisional derogations as regards the environment and transportation. Meanwhile, Germany and Austria, which expect to be most strongly affected by the new members from the east, are calling for a rather long (5-7 year) transitional period before allowing the new members to take jobs in other EU countries. One new element is that the EU plans to set up a 50,000-60,000-strong European rapid reaction force by 2003 to handle the practical implementation of its Common European Security and Defense Policy (CESDP) to tackle crises in areas beyond the compass of NATO.

International Organizations

Hungary has been taking part in the work of the United Nations Organization since its admission in 1955, though its efforts have been modest, in line with

its size and resources. The 1992-1993 period was exceptional, when – as one of the non-permanent members of the Security Council – Hungary had a greater say in world politics, particularly with regard to the settlement of the Yugoslav-Bosnian conflict.

Hungary has participated in several UN missions. It sent a medical team to Saudi Arabia during the Gulf War (1991), and policing forces to help with elections in Angola and Cambodia (1991-1993). Hungarian soldiers are currently serving among the peacekeeping forces on the Sinai peninsula (MFA) and on Cyprus (UNFICYP).

Hungary has played an outstanding role in the activities of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), which became the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) in 1995. Hungary was president of the organization that same year, and in December 1995 it hosted the foreign ministers' council of the OSCE in Budapest. As secretary general, a leading Hungarian diplomat worked relentlessly to settle crises in the Dniester region, Georgia-Abkhazia, and Karabakh. The chief representative of the OSCE in Chechnya was also Hungarian.

In March 1996, Hungary gained full membership in the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development). It has been an associate member of the Western European Union (WEU) since 1993. The Danube Commission headquarters has been in Budapest for decades.

Hungarian membership in international organizations: United Nations and its specialized organizations: 27. Other international organizations (Council of Europe, OECD, OSCE etc.): 24. In addition, Hungary works in all multilateral organizations to which it is bound by international treaties.

As of December 31, 2000, Hungary had diplomatic relations with 171 states and three supranational organizations (UN, NATO, EU). It has 74 embassies and 19 consulates general in various countries, as well as 143 honorary (general) consuls in 74 nations. According its own data, the total staff working for the Ministry of Foreign Affairs is 1,735, of whom 796 work at home. There are 939 persons in its foreign service, of whom 468 are diplomats.

Links with Neighbouring Countries

Hungary borders on seven countries, four of which gained their independence after 1991 (Slovenia, Croatia, Slovakia, and Ukraine).

Hungary has had traditionally enjoyed good relations with Austria, relations which may be disturbed (and then only temporarily) by the consequences of its earlier accession to the EU (1995) and to the Schengen Agreement. Though there are some interest groups in the neighboring Austrian province of Burgenland that would like to delay Hungary's EU accession, latest surveys in Austria are reassuring, for Hungary enjoys the highest support ratings of all the candidate countries with 75 percent approval.

Hungary has exemplary relations with Slovenia, possibly the best among the new, independent states. The goals of the two countries are identical. Meanwhile, regional cooperation with Italy and Slovenia is showing a great deal of promise, primarily in the transport and military fields.

With Croatia, a partnership based on eight centuries of coexistence appears to be reviving. Political relations are unblemished, and economic ties are growing. Each country considers the other to be a strategic partner.

In the above mentioned three countries, the small number of ethnic Hungarians living in them truly play the role of a bridge and are not a concern in interstate relations.

Hungary was the first nation to recognize Ukraine's independence declared on August 24, 1991, and relations have been smooth ever since. Among neighboring countries – and on the pattern of the Polish-German agreement – Hungary concluded its first basic treaty with Ukraine (December 1991) which, in addition to recognizing the borders, guarantees farreaching rights to ethnic Hungarians living in Subcarpathia. Nevertheless, an autonomous ethnic Hungarian district was not established (and Subcarpathia did not become autonomous within Ukraine despite a referendum calling for autonomy). However, the real problem is a disastrous economic situation that has prompted many Hungarians – mostly professionals – to leave. Ukraine's leadership does not oppose the NATO membership of Central and Eastern European countries, and would itself like to join sometime in the future. The two countries are mutually interdependent, and simply must cooperate, as evidenced by devastating floods along the Tisza river in 1998 and 2001, when Hungary went to the assistance of flood victims in Ukraine, residing predominantly in border regions where the population is overwhelmingly ethnic Hungarian.

Relations with Serbia, the largest Yugoslav successor state, have been influenced by two significant factors. One was the international embargo in effect between 1992 and 1995, some of the provisions of which (a ban on financial transactions and air traffic, investments and arms shipments) were reinstituted between March 1998 and October 2000. This seriously retarded

what were once extensive economic and transport ties, costing Hungary many billions of dollars.

Hungary's other concern with Serbia relates to the vulnerability of ethnic Hungarians living there. In 1991 and 1992, Serbian authorities mobilized far more ethnic Hungarians (as well as other ethnic minorities) than would have been warranted by their ratio within the population, and sent them to the fronts of Croatia and Bosnia. These ethnic groups had no interest in fighting a Yugoslav fratricidal war and tens of thousands of them fled abroad, primarily to Hungary. Meanwhile, nearly half of the displaced people moving into what remained of Yugoslavia, some 300,000 people in all who were principally Serbian in ethnicity, moved into Vojvodina, shifting the ethnic balance, which resulted in even less favorable conditions for Hungarians, Croatians and other ethnic minorities traditionally living in the region.

The NATO air strikes launched in March 1999 in a bid to halt Serbian genocide in Kosovo put relations between the two countries under considerable strain. However, the defeat of the Milosevic regime in the fall of 2000 opened the way to the restoration of good neighborly relations. These moves as well as the fact that the strongest Hungarian party in Vojvodina, the Alliance of Vojvodina Hungarians (VMSZ), has been included in both the regional and Serbian governments, are positive pointers regarding the future for the ethnic Hungarian minority in Serbia. There is a good possibility that many factors that once contributed to autonomy for Vojvodina may be restored, though it is less likely that full regional autonomy for the Hungarians and Croatians living there will be granted anytime soon.

Hungary's basic treaties

Registered number	Country	Place of signing	Date of signing
1	Italy	Budapest	06. 07. 1991
2	France	Paris	11. 09. 1991
3	Poland	Cracow	06. 10. 1991
4	Sovietunion Union	Moscow	06. 12. 1991
5	Russia	Moscow	06. 12. 1991
6	Ukraine	Kiev	06. 12. 1991
7	Germany	Budapest	06. 02. 1992

Registered number	Country	Place of signing	Date of signing
8	Spain	Madrid	06. 02. 1992
9	Uzbekistan	Budapest	01. 12. 1992
10	Greece	Budapest	03. 04. 1992
11	Latvia	Riga	07. 08. 1992
12	Lithuania	Vilnius	08. 08. 1992
13	Estonia	Tallinn	08. 08. 1992
14	Slovenia	Budapest	01. 12. 1992
15	Croatia	Budapest	16. 12. 1992
16	Turkey	Budapest	07. 09. 1992
17	Kazakhstan	Budapest	07. 12. 1994
18	Slovakia	Paris	19. 03. 1995
19	Moldova	Budapest	19. 04. 1995
20	Romania	Timişoara (Temesvár)	16. 09. 1996

Both Slovakia and Romania share a historically common way of thinking, in looking upon the ethnic Hungarian community as the greatest threat to their unity and security. They both see the way to resolving the alleged threat in establishing a homogeneous nation-state by assimilating the minorities, whether voluntarily or otherwise. Although Hungary has signed basic treaties with twenty countries, public opinion has only been concerned with the latter two, and with Ukraine. A major reason for this is that the minority issue goes well beyond any traditional framework of bilateral relations. Hungary, Romania and Slovakia treat admission to the Euro-Atlantic integration organizations as a vital interest. However, there is full agreement among the decision-makers of NATO, the EU and the Western powers, that countries, between which there are open or potential conflicts, and which might even make territorial demands on each other, cannot expect to be admitted until these problems have been settled. This has been repeatedly brought to the attention of the nations concerned.

The Hungarian-Slovak basic treaty was signed in 1995, and the Hungarian-Romanian basic treaty in 1996. The main goal of these agreements was to promote admission to the organizations of integration. The text of the Hungarian-Slovak basic treaty contains Recommendation No. 1201 of the Council

of Europe, which supports minority autonomy. Until 1998, the Slovak government lacked the political will to implement the points undertaken in the treaty. A Language Law adopted in 1995, a territorial- administrative reorganization (abolishing the administrative units with a Hungarian majority), restrictions on native language education and public usage of languages other than Slovak, exclusion of ethnic Hungarians from privatization and their dismissal from leading positions, all contradicted the letter and spirit of the treaty. However, the new, centrist Slovak government that took office in the autumn of 1998 – and in which the Party of the Hungarian Coalition (a coalition of ethnic Hungarians in Slovakia) received a role – is working hard to meet NATO and EU accession conditions, which includes guaranteeing minority rights. Slovakia signed the European Charter for Regional and Minority Languages, and is supporting – financially too – the establishment of an independent Hungarian-language university faculty. A compromise proposal to settle land use and ownership rights to property confiscated mainly from Hungarians between 1945 and 1948 has been worked out. However, there is still no resolution as regards meeting other well-founded Hungarian demands such as an independent Hungarian-language state university, regional autonomy, i.e. ending the administrative division of the region populated by Hungarians, the appointment of a Hungarian Catholic bishop, and the abrogation of 1945 presidential decrees (Eduard Benes) which deprived Hungarians (and Germans) of their rights and property.

In 1993, the two governments turned to the International Court in The Hague to settle the dispute over the water barrage scheme along the Danube between Bős (Gabčikovo) and Nagymaros, which had been a sore point in Hungarian-(Czecho)Slovak relations for many years. However, after four years of deliberation the court failed to reach a clear-cut decission. It faulted both countries, Hungary because it had halted construction and breached a valid contract and Slovakia for going ahead and constructing the "C variant" which differed from the original plan, and taking an unlawful advantage in rechanneling the river. Since 1998, the two centrist governments have managed to de-politicize the issue, and the debate has continued along professional lines. If the parties are still unable to reach a solution (e.g., over the question of water rights), they will once again turn to The Hague for a comprehensive ruling.

The basic treaty signed with Romania – which in many respects is nowhere near as favorable – was to be implemented by the new coalition government formed in 1996, and in which the organization of ethnic Hungarians (Hungar-

ian Democratic Union of Romania, RMDSZ) had been given a governmental role. In 1997, after it became clear that Romania (and Slovenia) were to be left out of the first round of NATO expansion, the economic and political reform processes slowed down, while anti-European tendencies strengthened. The three basic conditions guaranteeing the survival of the national and religious minorities, i.e., some form of autonomy, which must include the establishment of an integral minority education system from kindergarten to university, the return of church assets and institutions, (which are expectations of the Council of Europe), are considered unacceptable by the Romanian political elite and society.

There have been small steps forward as regards compensation for or return of arable land, forests, and real estate, and as regards Hungarian-language education. Hungarian-Romanian interstate relations were set back in 1999, when cyanide-polluted water from a Romanian mine spilled into tributaries of the Szamos and Tisza rivers, which flow into Hungary, just about destroying their ecosystems and substantially damaging even the lower sections of the Danube, of which the Tisza is a tributary. In the elections of November 2000, over corruption and unemployment, coupled with the impotence of the Romanian government, returned the Illiescu-led post-communist party (Party of Social Democracy of Romania, PDSR), to government. The minority government is compelled to rely upon parliamentary support from the democratic opposition parties including the RMDSZ, although according to some experts this is the most stable government in Romania since 1989. As the first fruit of cooperation, a language law, which guarantees the use of minority languages in official business in settlements where the minority population exceeds 20 percent, was passed by Parliament. However, the favorable trends and opportunities for economic and social renewal are overshadowed by the differences between the words and deeds of the Romanian government, and growing support for the populist-nationalist, anti-Western Great Romania Party, particularly among disillusioned young people.

Hungary, even during the era when Europe was so unnaturally divided, had been calling for regional cooperation. The Tetra-, Penta- and then Hexagonale evolved from the Alps-Adria grouping which included Italy, Hungary, Austria, Yugoslavia, Czechoslovakia and Poland. This body has operated under the name Central European Initiative since 1992. It has had 16 member states since 1996. The 17th member, Yugoslavia, was restored as a member in good standing in October 2000.

Reviving an idea of cooperation first manifest in a royal encounter at Visegrád in 1335, Hungary initiated a program of closer cooperation with Czechoslovakia and Poland in February 1991. When Slovakia became independent (January 1993), the Visegrád Three became the Visegrád Four. The Central European Free Trade Association (CEFTA), established in 1992 by the Visegrád countries, grew larger with the accession of Slovenia and Romania, (1996, 1997), and tariffs and quotas on manufactured goods were abolished. However, here, the use of temporary protective measures is a recurring problem. Consultations are underway on the easing of agricultural tariffs, and on expanding the circle of agricultural products that enjoy concessions.

Since 1993, Hungary has been promoting joint development that would include its less advanced eastern regions, which it refers to as Carpathian-Tisza Euro regional projects, with the participation of Polish, Ukrainian, Slovak, Hungarian and Romanian local governments. Promising cooperation is unfolding in the Hungary – Romania – Yugoslavia border triangle (Szeged-Timisoara-Subotica).

Hungary and Ethnic Hungarians Living in Neighboring Countries

The Orbán government which came into office in 1998 took over the management of foreign affairs with the dual aim of maintaining continuity and changing the approach. In accordance with this, the government is working to assert a dual interest in its diplomacy, the interests of the Hungarian state and those of the ethnic Hungarians who make up the Hungarian nation. The greatest difficulty is posed by implementing the Schengen Agreement, a prerequisite to EU admission. The visa-free entry of Hungarians living in neighboring countries to Hungary will be toughened by strict border controls and the re-introduction of visa requirements, particularly in the cases of the Ukraine, Yugoslavia and Romania, though for Romania the requirement will be transitional. In the next few years solutions will have to be found as to how (and with what visa techniques and interstate agreements) Hungary can maintain contacts with the 2-2.5-million-strong ethnic Hungarian community in the Carpathian Basin, and how their interests can be promoted without threatening the security of the EU. The government has been paying closer attention to the views of the leaders of ethnic Hungarians in neighboring countries, and supports their endeavors to gain recognition for the collective rights of these

groups, and for various forms of autonomy. There is general agreement that implementation of the Finnish, Italian and Spanish autonomy models, which go beyond overall European norms, would not only settle the problems of Hungarian ethnic minorities, but also would promote the democratization of the region as well as civic development.

Harmonization of good neighborly, regional and minority policies, maintenance of the ease in traveling across borders, and joint economic projects would contribute to the development of backward border areas, and the survival of minority communities could be ensured at the same time. The issue of granting *dual citizenship* as is done by Croatia was one idea. Under it, Hungarians in neighboring countries could become dual citizens. However, there are several obstacles to this, and in any case it would not solve each and every problem. According to senior foreign affairs officials and most experts, granting dual citizenship to several million people is politically unthinkable and legally unrealistic.

A law granting benefits to ethnic Hungarians living in neighboring states and defining their legal status when in Hungary was designed by a group called the Hungarian Standing Conference (which includes representatives of the government, the political parties of Hungary, and the Hungarian parties with parliamentary representation in neighboring countries) as well as by specialized committees established by the government. *The status or benefit law* regulates the entry into Hungary of ethnic Hungarians from neighboring countries – Croatia, Romania, Slovakia, Slovenia, Ukraine, Yugoslavia – along with their opportunities to get jobs, enjoy public health and social services, and to study. The two basic issues here concern the capacity of the Hungarian economy and its public health service, and the definition of the beneficiaries; in other words, who is Hungarian? In keeping with the principle of free choice of identity, any person who claims to be a Hungarian shall be considered one, but then one has also to reckon with such claims coming from some or most of the Ruthenes of Subcarpathia. Naturally, claims can be subject to objective criteria, such as knowledge of the language, schooling in Hungarian, membership in Hungarian churches and cultural or scientific organizations, as well as to a requirement for a recommendation or certification from a Hungarian organization, as is done in Romania and Poland. The status law was passed in June 2001 by large Parlamentary majority and takes effect on January 1, 2002.

Ethnic Hungarians Abroad

For 100 years, in fact from the 1880s, Hungary was a country whose citizens emigrated. About two million Hungarian citizens – half of whom were not ethnic Hungarians – left their native land, either voluntarily, or as a consequence of border revisions or forced resettlement. The majority of emigrants started a new life in the Americas (the United States, Canada, Latin America) or in Western Europe at the turn of the 20th century, in the 1920s and 1930s, in 1944-1945, 1947-1948, and in 1956-1957. In the latter period alone, more than 200,000 people fled Hungary. In 1919-1920, the Treaty of Trianon, one of the Treaties of Versailles ending World War I drew up Hungary's borders, and in 1945-1947, the Paris Peace Treaty ending World War II re-shaped the borders of Europe. Both treaties operated in keeping with principles of viability, strategy and great power interests, instead of the right to self- determination. The nation-states of the region were all multi-ethnic, something even more true of the new federations, and not only did ethnic minorities feel oppressed, but so did a part of the majority ethnicity.

At present, about 4.5-5 million Hungarians live outside Hungary's borders. Of them, 3 million live in the land of their ancestors in the Carpathian Basin, albeit as citizens of alien states and as minorities. More than one million Hungarians are resident elsewhere around the world. Many of them foster close relations with Hungarian economic, cultural and political life, particularly since the 1989-1990 political changes. They, at the same time, serve as Hungary's special representatives in their adopted countries.

Prompted by the desire to coordinate political relations, the Hungarian government set up the Office for Hungarian Minorities Abroad in 1992. The World Federation of Hungarians (MVSZ), which was formed in 1938 and re-organized in 1992, fosters cultural ties, as does a network of Hungarian institutions in major cities in many parts of the world. More than fifty years after meetings in 1929 and 1938, the idea of a world congress of Hungarians was renewed. In 1992 and in 1996, Hungarians from 36 countries on five continents gathered in Budapest for the third and fourth such occasions. Delegates from 55 nations attended the Fifth World Congress of Hungarians in Budapest in May, 2000. The World Federation of Hungarians, despite its prestigious past, is currently having leadership and financial difficulties.

Published in: Hungary-Essential Facts, Figures and Pictures, Bp., MTI, 2001, 162-175.

People, nation, state, nation-state, nationalism

Distinguishing the exact definition of ethnic group, people and nation can be challenging among the countless descriptions of these terms. The following definition of *people* is a good example of its confusable feature: people:

- race, tribe, nation
- those persons forming a social class, or a particular state
- those persons who are not nobles, not in high rank or position.[1]

The *Révai-lexicon* deals with peoples, nations and nationalities when discussing the topic of the ethnic groups of the World. The state can be defined as "the community of people, settled in one particular area, in possession of the ability to take action and willpower."[2] Ignác Romsics's definition of the ethnic group – in our point of view – is identical with the definition of people: "the cohabitation of biologically, culturally, territorially separated parentage-groups which do not yet possess the features of a nation, but have the opportunity to become one"[3].

According to this school of thought, in the multinational area of East-Central Europe, on the turn of the 18 and 19th century, only peoples were present from whom a handful of forward-looking nobles, intellectuals and middle-class "nation-awakeners" tried to "create" a nation.[4] The first step would have been the creation of a proper language fulfilling all the requirements of the era. Although, in the kingdoms with complete social structures, the estates established a national identity with close relation to the king and their local area, for centuries the phrase "natio hungarica" and "natio polonica" only referred to the nobility, regardless of their mother language. This line of thought leads us to the distinction of people and nation: nation is a higher level of

[1] A.S. Hornby: *The Advanced Learner's Dictionary of Current English.* 2nd edition Oxford Universtity Press 1970 p. 720.

[2] Budapest, 1936 26., 721.

[3] *Nemzet, nemzetiség és állam.* Napvilág, Bp. 1998. p. 13.

[4] According to my beloved academic Professor, Emil Niederhauser, the Slovenian nation was 'made up' by intellectuals, and the Poles similary accused Count Stadion, the Governor of Galicia, with creating the (by that time non-existent) Ukrainian-Rusyn nation.

people in quality and cannot be separated from the notion of the state.[5] The *Hornby-dictionary* defines 'nation' as: "...a large community of individuals, usually speaking one common language and usually unified in their political character or political aspirations" (cf State).[6] Marx, Engels and the Austro-Marxists (O. Bauer, H. Steinacker), and later Hugh Seton-Watson[7] make a distinction between the old historical nations, and the 'peasant' nations lacking historical background. Nations possessing an own kingdom or state with full-scale feudal social classes such as the English, Scottish, Portuguese, Danish, Swedish, Hungarians, Polish, Russians, (Czech and Croatian) belong to the first group, as well as the Germans and Italians with a long, glorious past, strong town-dweller middle-classes and brilliant cultural achievements, enyoing citizenship and leading position. The second group consists of the Finns, Baltics, Ukrainian-Rusyns, Slovaks, Slovens, Romanians among which a few, for example the Serbians and Bulgarians may have a medieval statehood and glorious historical past, but after 500 years of the Ottoman rule and losing their burgess, and nobility, they had no choice but fighting their wars of liberation as 'peasant' societies.

Giving examples of nowadays: the Basks, the Gallegosh is Spain, the Sorbians, the Rusyns and the Kurdish are peoples that have not been given the chance of establishing a state of their own, therefore they have to live as an ethnic minority within the framework of one or more foreign states. Forming a separate state helps a people to become a nation more quickly. At the moment, this process can be observed in Ukraine and – in a less successful way – in Belorussia/Belarus as well.

"The French were the first European people to form a nation...the French nation was brought up by the French monarchy and the French state"[8] – this shows the very difference between the feature of becoming a nation in West and East (Central) Europe. In the centre on the coast of the Atlantic Ocean, the absolute royal power established the strong French, English and Dutch state, and the French, English and Dutch nations were formed in that state.[9] On the periphery, meaning Central and Eastern Europe, in the multinational

[5] 'Nation' in English, especially in American English, can mean both, which causes many issues for us to misunderstand.

[6] Hornby op.cit. p. 648

[7] *Nations and States.* Methuen, London 1977. pp. 7-9.

[8] Hugh Seton-Watson op.cit. pp. 42.44

[9] In the case of England, at the same time with the formation of the Empire, was British nation formed, uniting English, Scotch and Welsh people.

Habsburg, Ottoman and Russian Empires, the two main goals of the unifying and nation-establishing efforts of the peoples were modernisation (catching up with Western Europe) and the establishment of an independent nation-state.[10] From this feature derives the difference between the notions of 'nation' in the Est and the West: *civic nation*, referring to the Anglo-French evolution of the nations, in strong connection with the state and area, and *ethnic nation*, based on the origins, languages and traditions in the East. The former is also referred to as the French definition of nations, and the latter as the German one. The reason is the same: the royal, revolutionary and then Napoleonic state created the French *political nation* based on citizenship. The Germans and Italians lived separated in several states, while the Slovens, Hungarians, Poles, Ukrainians and Finns lived in a more and more hostile imperial framework of states, therefore they had to define their people-and-national separation and self-identity despite it. The characteristics of these elements can be observed in their origins, traditions but mostly in their languages[11] (*cultural nation*).

Numerous people – including Herder – consider the nation eternal derived from the divines and refer to the Hebrew and Greek folklore. The perennalists-ethnicists and the modernists explain the origins of the nations differently. The former group – including Hans Kohn, John A. Armstrong[12], Anthony D. Smith[13] consider the linguistic-cultural-religious community, origin-myths, collective memories, traditions, common values and symbols as major evidence. Based on these, they mention "core-ethnic-communities" and "ethnic-states" in their works. Smith considers ancient Egypt, Byzantium, and the Medieval England[14] belonging to this group, but Solomon's and his successors' Jewish state (Israel, Judea) and the Greek Polises can also be mentioned here. The representatives of the modernist school of thinking (Karl Deutsch, Benedict Anderson, E. J. Hobsbawm, E. Gellner) consider nation as the "product" of

[10] Guibernau's nation definition: "...strong political community of people/folk, talking a common language or having a common religion or having similar everyday routine or shared similar political memories; they could have a state, or willing to create one." *Nationalisms – The Nation-State and Nationalism in the 20th century.* Cambridge-Oxford 1996 p.34

[11] The Hungarian nation-ideal at that time – from Joseph the II. until the Compromise of 1867- had two faces: linguistic and cultural against the centralised 'germanisation'; and state-national against the non-Hungarian ethnic groups. The nation definition created by Deák and Eötvös is identical with the French one; after Trianon and the disintegration of the country, the definition of the cross-border cultural-nation has become common in the intellectual life and politics.

[12] The suggestive title of the much argued book is: *Nations before Nationalism.* 1982

[13] *The Ethnic Origins of Nations.* Blackwell, Oxford 1986

[14] Smith op.cit. pp 14-17, 107-109.

industrialisation, modernisation, capitalism and the civilisation. This can be agreed on if we consider "*modern nation*" from the beginning of the 16th century (György Schöpfin) "...During the development of the civil society, the nation has gained and took over the legitimating function of religion, and therefore, the notions of modern citizen-state and nation were connected inseparably during the 19th century.[15] Hugh Seton-Watson, quotes the definition of nation ascribed to Stalin saying that the characteristic features of it are: common language and territory, common economic way of life and the common so-called mental-makeup.[16] Under similar point of view the features of the nation are: kinship/a sense of belonging, common territory, history, culture, collective self-consciousness and religion.[17]

"The modern nations are the 'fabrications' of states, rather than the other way around"[18]

"The (nation)state is the modern legitimate form of power: it forms citizens out of the plebs/subjects (dependants), within a unified cultural framework."[19]

Thus we cross a line, which does not exist according to many, between nation and state. According to Max Weber, the *state* is: "a community of human individuals successfully requiring the monopoly of the legitimate use of physical strength/violence... only the state can ensure the survival of many cultural values unique for nation(s)...the function of the state is the social division of labour and the centralised law enforcement."[20] To summarise the numerous definitions of state in literature: "...the state is a jurisdictional and political organisation working within a clearly defined geographical area which deals with the different matters of its inhabitants for their loyalty and obedience (usually forced out by power)." *Nation-state* means a state the population of which is more or less ethnically homogenous (ethnically-linguistically).[21] According to George Brunner, in a nation-state the ratio of the minorities cannot exceed 10% of the population. He also introduces another phrase that is the 'national-

[15] Gergely Egedy: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe.* (Introduction to theories of international relations) Bp., HVGORAC 2007. p. 63.

[16] Ibid. pp. 3-4

[17] Steven Grosby: Nationalism. Oxford, 2005. pp 2,12.

[18] Armstrong op.cit. p 129

[19] György Schöpfin: *Nemzetfogalom és Európa (The notion of nation and Europe)* (lecture, 29.4.2002.) He and Gellner also have given huge significance to the Protestantism, which by the spreading of the writing and reading, "has formed a peasant dialect to a real language" E. Gellner: Nationalism London 1997. pp 76-77

[20] Quotes Gellner's: *Nations and Nationalism.* Oxford-Cambridge 1994 p.3

[21] Romsics op.cit. p.14

ity state', multi-ethnic state: where the most numerous nation (nationality) does not exceed 50% of the whole population of the state.[22] The post-First WW Peace Treaties – according to the victors – created nation-states within the territory of the former Austria-Hungary. In reality, only Austria and Hungary became one, the other successor states only 'inherited' the former Monarchy's ethnic composition with all its problems.[23] Even nowadays, it can be a source of serious internal and foreign conflicts, if a state with significant minorities tries to homogenise itself by force with the aim of becoming a nation-state (Romania, Slovakia, Ukraine). Public education, the mass communication and the military/armed forces can establish and sustain a nation-state. The nation-state is a temporal organisation of a nation's power which is always weakened and disorganised by the (ethno)regionalism from below and by the integration organizations (EU) and globalisation from the above. Therefore it is constantly losing from its strength and grounds as the framework of political, economic, social and cultural way of life.[24] "...The international integration of markets requires the establishment of supra-national organisations... The national interest is not in harmony with the interest of sustaining nation-states any more..."[25]

A multitude of books have dealt with the origins of *nationalism* and its constructive and destructive features from the above- mentioned authors as well.[26] According to Hugh Seton-Watson, nationalism has two meanings: on the one hand, it is a doctrine on the features, interests, rights and duties of nations; while on the other hand, it is an organised political movement aiming to help the nationalities reach their goals and meet their interests.[27] "... Nationalism is an inevitable, or at least natural output of modernisation in close rela-

[22] Such were the defunct socialist federal states: Jugoslavia, Czechoslovakia, the Soviet Union, today's India, Nigéria. *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* (The nationality question and minority conflicts in Eastern Europe) TLA, Bp., 1995. p 12.

[23] Kosáry Domokos: A nemzetállam és jövője (The future of the nation-state) In: *Közép-európai olvasókönyv.* Szerk. Módos Péter. Osiris Bp. 2005. p 203.

[24] "Neither the nations, nor the states exist in every time and under every circumstances..." Gellner 1994. p.6.

[25] Statement of János Kis, co-founder of the SzDSz, stated in 1997. Quotes: Ágoston Székhelyhidi *Nemzet és rendszerváltozás.* (Nation and systemic change) Antológia Lakitelek 2007. p 216.

[26] Also: E.J. Hobsbawm: *Nations and Nationalism since1780.* Cambridge 1990. P.R. Brass: *Ethnicity and Nationalism.* NewDelhi-London 1991. R. Caplan – J. Feffner (ed): *Europe's New Nationalism – States and Minorities in Conflict.* Oxford 1996. M.E. Brown (and others, ed): *Nationalism and Ethnic Conflict.* MIT Press Cambridge, Mass 1997.

[27] Hugh Seton-Watson op.cit. p. 3.

tion with the rise of the industrial society... it is a political principle with the aim of creating political and national unity. Mass communication and culture are its carrier and distributor; it is the product of the state the necessary precondition of its appearance is the existence of the state. Nationalism is supported by the states as a means of homogenisation that intensifies the public sense of belonging."[28] The aim of nationalism is institutionalisation on a national basis (Zoltán Kántor).[29] Nationalism can have a unifying-state-building role, and a deconstructive-secessionist role as well. Many examples can be found for bot in the past and in the future, too.

The aim of the nationalism(s), even nowadays, is the creation of a homogeneous nation-state. In 1789 most of the citizens of the French kingdom did not speak French;[30] the French political nation was created by 'linguistic and political terror'. Some states – considering themselves nation-states even in their constitution – are still using these methods (Romania, Slovakia). There are no homogeneous nation-states in Europe any more. Due to the large number of immigrants, the former nation states (Ireland, Portugal and Luxembourg) have become multinational as well.

As for the regions outside Europe: "The notions of nation, nation-state or the ideology of nationalism are from outset alien, pre-condemn for the Islam; they belong to the Western civilization and from it they have become implanted into the Islamic World"[31].

Published in: Délkelet Európa Kutatóközpont – South-East Europe Institute, International Relations Quarterly, Vol. 3. No. 4. (Winter 2012/4)

[28] Gellner 1994 pp. 1-4.

[29] Similar to a former statement of Gellner's "...The nationalism is not the nation awakening to self-consciousness, quite the opposite: it creates nations, where they have not existed before." Quotes: A. Lieven: Mi is a nemzet? (What is a nation?) *Európai Szemle*, 1998/4

[30] Occitans, Catalonians, Basks, Bretons, Flamands, Corsican Italians, Elsace people.

[31] Rostoványi Zsolt: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban (National ideologies and processes in the Islamic World) In: Nemzet és nacionalizmus (Nation and nationalism) korona, Bp., 2002. p. 22.

Self-determination, self-government, regionalization, autonomy

In the "long 19th century" (1789-1914), when world-politics was done in Europe, apart from the Napoleonic Wars and the convulsions of 1848-49 and the German and Italian unification aspirations, three undecided questions and on and off conflicts fluttered the dovecots and stirred up the still waters of the post-1870's "Europen consensus" from time to time: the Eastern or Balkan, the Polish and the Irish. What they all had in common were the subordinated peoples, living in multi-ethnical empires, fighting for emancipation and the progressive development of home rule, with the ultimate aim of the development and reconstruction of an independent nation-state.

As the result of the 1804 Serbian uprisings which had been supported by the Russians both financially and with weapons, the autonomic Serbian principality was founded within the Ottoman Empire[1] by 1835. The first breach on the wall of the Holy Alliance was caused by the Greek revolution and the re-establishment of independent statehood, with English and French contribution, but on a good deal smaller territory than present day's (Attica, Peloponnesus). The majority of the territories inhabited by the Bulgarians got liberated only in the bloody Russian-Turkish War (1877-1878). The unification-self-dependence process of the Danube Principalities – which had an autonomic state within the Ottoman Empire – only got emphasis during the Crimean War (1853-55). The independence of the Serbian, Romanian, Bulgarian nation-states, together with the one of Montenegro/ Crna Gora were acknowledged by the Berlin Congress (1878). Therefore, in these cases[2] autonomy proved to be the first step towards quitting a multi-ethnical empire.[3]

The Polish, who were divided in three different empires, were trying to restore their sovereign statehood by uprisings against the Russians over and over again between 1793 and 1863-1865. Between 1815 and 1831 Russian Poland possessed extensive autonomy, just as well as Austrian-Galicia after 1868. Based on that H. Wickham-Steed and R. W. Seton-Watson – who played an important role in the preparation of the Treaty of Versailles – regarded them as one of the five ruling "races" (German-Austrian, Hungarian, Croatian, Polish and Jewish) of the Monarchy. The Irish home rule aspirations[4] were taken up by

the liberal government of Gladstone from the 1880's.[5] The peaceful and bloody struggles (1916, Eastern Riot, Black and Tans, 1919-1921) were ended by the formation of the Southern Irish State[6] and the separation of Northern Ireland, being supported significantly by the government of the United States and the influential Irish lobby. Being out of accord with common belief, the self-determination of peoples were not announced and put into practice by President Wilson, but Lenin, by acknowledging the separation of Poland and Finland. One of the peace points (the 10th) of the American president – to which the founders and supporters of Czechoslovakia and Yugoslavia refer by choice – aimed nothing more than ..." the assurance of the autonomic development of the peoples of Austria-Hungary." Between the two world wars the victorious (Western) powers and their smaller allies had a share in the maintenance of the status quo, hence the principle of autonomy could only prevail among less significant, local referendums and territory alterations.[7] After the Second World War only the autonomy that developed as the result of the liberation movements of the colonized people is acknowledged, until present day. Thus it cannot be put across as against a UNO country – The principle of the inviolability of the borders excludes the vindication of any other principles. Accepting this exigency was the principle of internal and external self-determination set out. The former means separation and the formation of a new state following the lead of the previously mentioned European and overseas countries, which had already fought their independence – just like in the case of the successor countries of the late federal states (the Soviet Union, Czechoslovakia, Yugoslavia). On the other hand interior autonomy respects the sovereignty and the territorial integrity/unity of the given state, but demands personal-cultural and/or territorial autonomy for an ethnical, linguistic, religious minority, which – in certain situations – regards itself as a fellow nation of sate foundation (the Swedish of Finland, Ukrainian and Latvian Russians, Slovakian and Romanian Hungarians), minority nation (Catalans), national community (Moldavian Gagauzes, the Serbians of Kosovo).[8]

"A ghost has been and is wandering in Central-Eastern Europe, the ghost of the claim for national self-determination." – was stated by Csaba Tabajdi in 1993, at the peak of Yugoslavian inheritance or internecine war. Just like George Schöpflin he regards *home rule as the most important and determining element of self-determination and autonomy.* Home rule is more acceptable for the common opinion of the West, both because of historical and psychological reasons – our experts and European delegates admonish us – as the word and demand "au-

tonomy" is often connected unconsciously with or without a reason with the bloody disintegration of Yugoslavia, and thus we tend to use it as its synonym. Quoting Tabajdi "... exterior self-determination... is the right to separate, that came up against state sovereignty. (Hence) ... it is only expedient for the national and ethnical minorities to make use of internal autonomy, so they would not jeopardize territorial integrity or induce conflicts of unforeseeable consequences... There is a need for limited national autonomy and also for self-limitation, or in other words introspective limitation of sovereignty by the state. As an accomplished, exemplary solution he is mentioning "the autonomous status of Southern Tyrol".[9]

The preconditions of the practical realization of home rule are devolution and power-sharing. For this the Labour-party government of Great Britain set a good example (Scottish, Welsh referendums, local parliaments, governments: Good Friday Agreement in Northern Ireland). Scotland got the furthermost by developing the historical distinctions (legal system, church-organization): apart from foreign affairs, armed forces, immigration-citizenship, energy supply and broadcasting all state and local cases fall within the cognizance of the Edinburgh parliament and government (executive power).

Devolution and decentralization lead to the term of *region* by all odds. We do not wish to discuss either the macroregions exceeding state level (Scandinavia, the Central European region covering the former states of the Austro-Hungarian Monarchy, the mediterranean Southern Europe) hereby, or the (euro) regions[10] outreaching the borders. The microregions (in many instances the ancient territory of an ethnical-lingual-cultural minority, where it forms a majority, thus *etnoregions*) are sub state, namely they are under the level of the sovereignty the national state.[11] *Regionalism* is an overhand, bottom-up process, organised to obtain bigger margin and self-determination within the state (self-governance, self-rule), while *regionalisation* is a top-down decentralization trending from top to bottom, during which "...administrative, political, educational and economical competencies are given over to sub-state levels by the central power."[12] Regionalism fights for establishing wider ethnocultural, political, and economic autonomy, and regionalization "... very often evolves when the international and native legitimacy of the state weakens or collapses."[13] Rudolf Joó points out the connection between the elimination of the colonial system and the starting-strengthening regional movements of the mother-country.[14] A regionalized state takes after a federative state from lots of aspects. It is a system in which the legislative and executive bodies organize on the level of the central state and certain entities. Most often the division

of power is uneven. [15] The 1334/2003 regulation of the Council of Europe based on the Gross Report defines *autonomy* as "... sub-state agreement, which allows the cultural congeniality of the minorities while providing stable guarantees in point of the unity, sovereignty and territorial integration of the state... The phase *cultural autonomy* refers to the permit of the practice of lingual and cultural rights. In most cases it can concur with the utilization of the principle of decentralization. The phase *territorial autonomy* is used to describe systems established within sovereign states, through which the inhabitants of a certain territory gain a wider range of authorities. These authorities reflect their specific territorial situation, safeguard and promote their cultural and religious habits, traditions. By this the impartibility of the state can be reconciled with autonomy, regionalism or federalism. [16] The autonomous status has to be developed always according to the certain territory's geographical, historical and cultural circumstances, and the characteristics of specific cases and conflict zones[17]. The agreements concerning the autonomous state have to provide that the autonomous entity possesses local, democratically elected legislative and executive authorities. These agreements have to provide funds and/or transfers which allow autonomous authorities to practice power bestowed upon them by the central state... The agreements concerning the autonomous status have to provide proportional representation and efficient participation in decision-making and the management of public affairs for the authority.... The autonomy based solutions has to be regarded as sub-state arrangements in favour of a certain part of population. *Successful autonomy* depends on the balanced relations (system of relationships) between majority and minority, as well as relations among ethnic groups within the state. The autonomous status always has to respect the principles of equality and non-discrimination." Detailed case-studies analyse the long historic road leading towards the establishment of autonomous constructions, constitution alterations, the judicial-legal frameworks of certain autonomies, the materialization and exercise of the right of external and internal self-determination, but also the differences. South Tyrol comes first from every aspect, followed by the island-autonomies (Åland, Feröer, Greenland), the Spanish autonomous communities (Catalonia, Basque Country, Galicia), the Moldavian Gagauzia with its "specific status of territorial autonomy" and the Crimean Autonomous Republic, which is "an autonomous administrative territorial entity within Ukraine." [18] When analysing the operation of autonomous entities, the federal state organizations are emphasized, with Switzerland being the most perfect, followed by Germany, Austria, and Belgium. Canada, Spain, and for more over Great Britain have started their

way towards becoming a federal state: "the system of devolution, which is mainly used in the United Kingdom, results in a high level of decentralization, which leads to a new form of regional state." [19] The leader of the Spanish People's Party, Mariano Rajoy stated in 2006: "Spain has become the most decentralized states of the world within a short period of time. It is a system hard to define, approaching the federal structure." The 2006 autonomy-statutum allowed Catalonia to open – just like Scotland – representative office in Brussels.

Experts fully agree concerning that there is no autonomy-system that can be used everywhere and anytime, and that can ultimately solve every majority – minority problems. "... Autonomy is not a cure-all, and the solutions offered/given by it are not generally adaptable and cannot be used universally." [20] Let us have a look at the two best operating autonomy-models: in South Tyrol the armed forces (police – gendarmerie – military) are under the control of the central Roman government and their language is Italian; 90% of the taxes and incomes stay within the province, and only 10% flows into central budget. In Catalonia (and in Basque Country and Galicia) police is controlled by the autonomous authorities, and accordingly their language is Catalonian, Basque and Gallego, but 50% of the taxes and other incomes (by other sources 70%) flow in the common budget in Madrid – the autonomous legislative bodies and state organizations have been struggling for reducing it for years.[21]

One of the many *definitions* of *autonomy* can be found in the review of the *1334/2003 resolution of the Council of Europe, Parliamentary Assembly*, based on the Gross Report: "Autonomy can be regarded as a solution within the state, which allows the minority to practice their rights and reserve their cultural identity, while offering certain guarantees for the unity, sovereignty and territorial integrity of the state. Thus autonomy, regionalism and federalism become reconcilable with the impartibility of the state... *Autonomy cannot lead to the alteration of borders.*" The Assembly requested the member states to respect the recommendations summarized in 9 points, among which it is stated, that the system of *autonomy has to be created by mutual consent*, along with the undisturbed operation of the local government of the territory and the funds needed for that, and the involvement in the central government's decisions.[22] "... The aspiration of autonomy is strong where the determining characteristic of the regional groups is different in a lingual, racial, religious, cultural and social structural sense",[23] therefore in the so called ethnoregions. A part of these ethnoregions possessed independent statehood in the Middle Ages, until the centralization of the modern times.[24] Hereby we can only refer to the Adreanum

of 1224, which provided territorial, cultural, and later religious autonomy for the Transylvanian Saxons, the privileged legal status of the Cumans and later the heyducks / Hajducks based on territorial autonomy, the Military Borderlands between 1690 and 1872, which provided so to say territorial and cultural autonomy for the Serbians, the fellow status of Croatia, with ultimate home rule from 1868, with Croatian tongued administration, police and armed units, (Catholic) religious autonomy, to which the situation of the Galician Poles was similar in the last decades of the Monarchy.[25]

It is indisputable that there is a close connection between minorities-minority protection and autonomy, and also that the question of autonomy became acutely actual (again)[26] during the period of the break up of the Soviet Union and the Southern-Slavic Wars, and was regarded – only for a short time, unfortunately – as a possible solution for the international conflicts. [27]

The Carrington Plan of October 1991 – which offered the last acceptable solution for keeping the unity of Yugoslavia – would have provided a far-reaching territorial-administrative-police autonomy for the Serbians of Croatia, but it was disapproved by the militarily advancing Milošević government, that chased the dream of Great Serbia. The Carrington Plan served as a basis for present day's most accurately elaborated three-step autonomy-draft of the Hungarians of Vojvodina, accepted in April 1992 by the "historic" Democratic Community of the Hungarians of Vojvodina, which would have provided:

a.) personal-cultural autonomy (similar to the autonomy of the church)

b.) local government

c.) territorial autonomy for the Hungarians in those settlements (town and agglomeration) where they were in majority.

Naturally all the other Hungarian minorities of the Carpathian Basin developed their own autonomy-drafts. They were based on Hungarian-Romanian-Transylvanian and Hungarian-Slovakian fellow nation-conception, and they also have it in common that "the neighbouring local, self-governing autonomies (local governments – A. L.) can associate to form regional local self-governing autonomies" On the 25th October 1992 the National Council of the Envoys of the Hungarian Democratic Association in Romania announced its claim for autonomy based on internal self-determination[28] in the Declaration of Cluj/Kolozsvár. In January 1993 the Congress of Brasov added it to the program of the party; the personal-cultural autonomy was supplemented with the claim of territorial, political autonomy on those territories, where Hungarians make up the majority of the population. An autonomy-commission was set up, which developed a four-statute layouts, from which only some points

of the personal principled autonomy-constitution – based on gentilic register – were accepted in 1995. Nevertheless from then on most of the politicians of the Hungarian Democratic Association in Romania identify themselves with the case of autonomy only in declarations (mainly during electioneering); in their practical politics, and putting their interests across they use the tactics of "small steps", by cooperating with Romanian parties, and taking up roles in the government from time to time. The radical, confrontational "internal opposition" of the Hungarian Democratic Association in Romania (HDAR) established the Sekler National Council and the Transylvanian Hungarian National Council in 2003. The former fights for the territorial autonomy of Sekler Country in the first place, while the latter is trying to materialize the personal autonomy of the Hungarians living out of the Sekler block. In 2004 the HDAR group of representatives handed in the autonomy-draft worked out by dr. József Csapó in the Bucharest House of Commons, which was not discussed. The reason is simple: the Romanian politicians and also the general opinion – in total concert with the Slovakian – are concerned that decentralization and regionalization necessarily leads to secession.

On a political field the case of autonomy would be carried on by the Hungarian Civic Party and Transylvanian Hungarian People's Party. The HDAR is trying to manoeuvre by making the best of regionalization: instead of the present 8[29] developmental regions they would divide the country into 15-16 more competitive regions, out of which one would be, the Sekler Land ethno region with Hargita and Kovászna counties and at least the Hungarian inhabited part of Maros county. As interesting news, at the geographical institute of the Christian University of the Partium layouts are being worked out about the establishment of an ethno region at Érmellék, clinging to Hungary. The Hungarian embassador of Bucarest stated in an interview given to one of the Romanian channels in May 2012: autonomy is the only logical and natural compromise between the territorial sovereignty of the national majority and the minorities' right of existence, and – as a reassurance – he added: one who longs for autonomy, does not want to leave, but wants to stay where he is.[30]

In (Czecho)Slovakia every Hungarian party (Együttélés/Coexistence, Hungarian Civic Party, Christian Democratic Movement[31]) has worked out his own autonomy-draft, which all had in common the aspiration aiming the association of the local governments of the Hungarian majority Southern Slovakian regions. The Slovakian Constitution opens the door to that.[33] In 1991 there were 435 Hungarian majority settlements in the region. If this right of association could have prevailed in practice, a 600 km long, almost coherent Hungarian major-

ity *kraj* stretching from Bratislava until Uzhorod could have developed during the territorial-administrative realignment of the country. Pooling started: "The Association of the Towns and Villages of Csallóköz" was a registered organisation, and other associations were preparing to do so as well. The peak that has not been exceeded since then was at the self-governmental general assembly of Komarno in January 1994, with 3000 mayors and representatives. They set out two variants for the formation of a "coherent administrative unit" with Hungarian majority: A, which has already been mentioned, would have meant a belt between the state and language border, and B would have previsied three units: from Bratislava until the Ipoly Region, from the Ipoly Region until Kosice, and the Southern Zemplén-Ung unit. As seats Komarno or Nové Zamky could have been taken into account. The declaration evoked a hysterical reaction from the Slovakian political elite and the general opinion[36], as they saw the open announcement of the intention to secede; it is an understood thing that in all layers of the Slovakian society and also in the political parties there is a paranoiac fear of the unrealistic possibility of the 1938 First Vienna Award to happen again. Between 1998 and 2006 the Hungarian Coalition Party was an important factor of the government. The price of getting into – inter alia – was to give up the claim for all forms of autonomy. The administrational reform worked out during the Mečiar Era was put into practice by the government of Dzurinda – the Hungarian Coalition Party, who was in power, could not prevent the coherent and most populated Hungarian block in the South-West to be torn into three parts, making it impossible to form even relative majority of Hungarians in any of the great counties. A similar "result" was achieved by the Roman Catholic church by increasing the number of dioceses and by "retailoring" them.

Subcarpathia – which belonged to Czechoslovakia between the two world wars – became the westernmost county of the (newly) forming Ukraine after the disintegration of the Soviet Union. The autonomy aspirations supported by the autochthon Rusins – just like in Vojvodina – were formulated in a double space: at the referendum of December 1991 78% of the inhabitants voted for the territorial autonomy of the whole of Subcarpathia.[37] The Subcarpathian Hungarian Cultural Association, who undertook the representation of the interest of the Hungarians submitted a proposal about the principles of the Subcarpathian Hungarian autonomy in 1991, with the organization of the Hungarian inhabited settlements into an administrative unit based on self-determination, within the politically and economically autonomous Subcarpathia. Even a bill had been made about the "Hungarian gentilic / nationality

district of Beregszász", but it has never become a case at issue in the parliament of Kiev.[38] In 1999 the Subcarpathian Hungarian Cultural Association showed up with a new draft about the establishment and actuation of a gentilic cultural local government and independent educational district and also about the organization of the Tisza-mellék region / district, with Beregszász as seat.[39] The Ukranian constitution accepted in 1996 only accepts cultural-lingual autonomy; even so the Crimean Autonomous Republic exists – out of historical-ethnical-political pressure –, but it is considered to be a specific and unrepeatable solution. According to the 1997 governmental law the Association of the Self-Governments of the Subcarpathian Borderline can operate thanks to Hungarian self-organization, for the representation of the interest of the local communities, and for the improvement of their transborder relationships.

Besides Subcarpathia the solution of double citizenship was also introduced in Transylvania – as an alternative.[40] Gyurcsány and his government practiced antinational politics on this field as well: he launched a drive against double citizenship before the 2004 referendum of evil memory; in 2007 János Kóka stated: the autonomy of Transylvania is not an actual case, and according to his Prime Minister, Gyurcsány, the support of Hungary is not helping, but harm the autonomy aspirations worked out by the transborder Hungarian communities. After the fall of the Milošević system/regime the (territorial) autonomy of Vojvodina has been partially restored, and the National Councils of the minorities could form. From 2002 the Hungarian National Council took over governmental licences on the fields of education, public civilization, mass media and language usage. Hypothetically it means full-scale, ultimate personal-cultural autonomy, only in the Carpathian Basin. The biggest obstacle of successful operation is that the province did not get back its economic independence, and the central budget does not provide the necessary financial funds. For more over the 2012 decision of the Serbian constitutional court practically eliminates the autonomy of Vojvodina, and hamstrings the operation of the National Councils.

About autonomy in general as a summary: "Autonomy is... when a group takes the administration of its own cases in its hands, along with the establishment of its legal and institutional conditions. ... The autonomy of a person... cannot be validated without the existence of collective rights and the autonomy of groups... Territorial autonomy can form where minority is in majority on a certain bigger, coherent territory, and on this territory – in accordance to the state jurisdiction – it can establish its own administration, can actuate

independent decision-making, executional, judicial bodies, regulate and control the educational and cultural life of the given territory."[41]

"For people and communities who aspire to conserve national identity autonomy is of vital interest; autonomy is the most complex collective right of the widest range of authority, the guarantee of the ultimate equality of the citizen, and getting through the scopes of authority to the representatives of the communities." [42] According to Miklós Duray: "... it is the system of the mutually restricted sovereignty."[43] The local governments of special status serve decentralized state administration and specifically minority cases, safeguarding of interests at the same time. The phase autonomy is also used to describe the local governments of special status established in terms of decentralization covering codifying scopes of authority. We can talk about autonomy in a legal sense if certain territories or groups of people can govern themselves according to their own laws, through their own institutions. Thus *the right of autonomy is a collective right.* "... If autonomy leads to the acceptation of the minority as state-forming nation or fellow nation, and the democratic governing materializes, it will be the strongest warrant against secession."[44] "Those territories can be named as self-governing or autonomous regions, where local population has the right and legal opportunity to control its own cases and establish its own institutions. ... Majority population has to consider autonomy as a possible solution; nevertheless the minority group cannot endanger the territorial integrity of the state who provides its autonomy. ... *Autonomy means the most effective frame for the assurance of minority rights.*"[45] "The cultural, personal, and finally the territorial autonomy is an inevitable condition for the survival of the Hungarian minority... but it can only be initiated by the compromise between the majority and the minority. For this the support of the mother country is needed by all means."[46] "The Hungarian government must make use of every possible opportunities and tools in order to make Serbia and Ukraine settle the legal situation of the Hungarian communities, including the assurance of their autonomy before joining the European Union... The members of the Hungarian Autonomy Council of the Carpathian Basin find the system of public autonomies based on European practice competent to solve the problems of the Hungarian minority communities.... The aligned and strict representation of the claim for the establishment of public autonomies is an important part of the Hungarian national strategy.[47] – this is the consistently represented position of the Orbán government, apart from providing preferential nationalization/double citizenship of the order of hundreds of thousands.

*

In view of the struggling road towards the establishment of operating autonomies what are the chances of the formation of the Hungarian minority autonomy in the Carpathian Basin? Both the close-up and the picture of the far future are more than dim. The most comprehensive autonomy of Åland is not an example that could be followed, as here we lack the island-character and internationally guaranteed demilitarized state. We also lack multiple conditions of the closest considered solution of South Tyrol: Hungary does not have an internationally acknowledged protectorate status (Schutzmacht) like Austria does; there is no unified Hungarian body of representation of interests, political party, like the Peoples Party of South Tyrol; the elimination of mutual fear and mistrust is missing, just like tolerance and understanding from the side of the majority, and trust from the side of the minority. We cannot expect international pressure and/or support, like it happened in the case of the autonomy of the Gagauz people of Moldova, which was supported both by Russia and Turkey. Moreover the primary problem of the Chişinau government were not the Gagauz people, but the secessionst Transnistria, maintained by Russian armed force – on the other hand in Romania, Slovakia and Serbia the Hungarians demand for autonomy is concerned as the biggest danger for the safety and territorial integrity of the state. In this case we cannot expect international support, but rather resistance, as the entente-reflexes are still alight: the post-war status quo has to be maintained by any means, against the ultimate peace-breaker (or what is more fascist) Hungarians (Germans, Croatians) – the Beneš Decrees, which are in practice this very day serve as a good example...

Summary

Self-determination can be external, leading to secession and the formation an own national state, or internal, which provides local government, personal-cultural and/or territorial autonomy for a national (ethnical, lingual, religious) minority within the state of the majority, whose sovereignty, territorial integrity does not disintegrate. *The most important, determining element of self-determination and autonomy is self-government: self-rule, home-rule, self-governance* (George Schöpflin). The ways of materialization: decentralization, the separation of powers, the dissimilation of powers: *power-sharing, devolution, regionalization, federal state organization* (Switzerland, Belgium, Canada). The definition of autonomy of the Council of Europe based on the 2003 Gross Report:

"...Autonomy can be regarded as a solution within the state, which allows the minority to practice their rights and reserve their cultural identity, while offering certain guarantees for the unity, sovereignty and territorial integrity of the state. Thus autonomy and regionalism become reconcilable with the impartibility of the state."

The most successfully operating island-autonomies are: Åland, Feröer, Grönland, and also Southern Tyrol, Catalonia and Gagauz Land in Moldavia, but there is no principle of organization or practice that could be used everywhere. However there is a need for the majorities and minorities – it is shown by the historical examples – to be able *to make compromises*, and also for *tolerance, understanding and trust from both sides; the social-political integrity of the minority and the support of the mother country.* Being aware of all these things there is small chance for the Hungarian autonomy-aspirations of the Carpathian Basin to come true.

Translated by Zsófia Csuti

References

1. The Turkish garrisons were only depleted of troops only in 1867 in four important castles, thus from Belgrade.
2. From 1870 Bulgarian exarchate had come into action
3. It is a lesser-known fact, that the century-long successful millet-system of the Ottoman Empire did not only mean ecclesiastic-cultural-educational self-government, but also to complete governmental tasks (tax-collection), hence it can be regarded as a form of autonomy. For more over: during the establishment of the sanjaks the ethnical-religious distribution was taken into consideration: for example on the land of today's Iraq there were ones of Kurdish (Mosul), Sunni (Bagdad) and Shia (Basrah) majority – what is that, if not a sort of territorial autonomy?
4. Which curiously started with Protestant leadership (Parnell)
5. After the Irish under-secretary had been chopped up with a lancet along with his secretary in a Dublin park in 1882
6. Complete independence was obtained only in 1949.
7. Silesian, Masurian, Schleswigian, Carinthian, of Sopron, but not in the case of the Åland Islands

8. According to the right of external autonomy it is the right of the people (nation, nationality, ethnic group) to determine its state affiliation, international and constitutional legal status; the right of a community developed into a state to internationally practice independence and sovereignty. By the right of internal autonomy it is the autonomous right of a people which is not in majority and not dominant (nation, nationality, ethnic group) to control its political, economic and cultural issues within the bounds of the state. In essence it agrees with the (personal and territorial self-governing) system of ethnical-gentilic community/collective rights. Rudolf Joó after Heinz Kloss: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság* (National and ethnical self-rule, self-governance equal rights). Kossuth Bp. 1984 pages 28-29.
9. Tabajdi Csaba: Az önazonosság labirintusa (The labyrinth of self-identity). Bp. 1998 CP Stúdió pages 548., 551-552.
10. Although some of them, like the Basel-centered Alleman and Silezia can fall under the head of our examination as ethnoregions
11. Gruber Károly: *Európai identitások: régió, nemzet, integráció* (European identities: region, nation, integration). Pro Minoritate-Osiris-BIP, Bp. 2002 page 40.
12. ibid
13. ibid pages 42, 46
14. Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában (Ethnic groups and regionalism in Western Europe). Gondolat, Bp. 1988
15. The Gross Report: Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe 3 June 2003 Foreign Policy Review 2003/2 p. 116
16. But at the same time it states: "... It is undeniable that autonomy is a phase with a negative subsidiary meaning. It may seem as an intimidation for the integration of states, a step towards separation, but most often only few facts prove this point of view.
17. The question of Abhasia, South Ossetia, Kosovo, Chechnya and Transnistria are of high priority, discussed through several pages. The Gross Report pp 102., 125-128.
18. ibid pp 104-105
19. ibid pp 115-117
20. ibid p 99
21. Az európai autonómia formák tapasztalatai (The experiences gained based on the European forms of autonomy). In: *Pro minoritate Europae – Az európai*

kisebbségekért (*For the European minorities*). Tabajdi Csaba ed. EU-Ground Kft 2009. p. 221., 243.

22. Éva Zabolai Csekme: Nemzetiség-önrendelkezés (Ethnicity/self-determination). Háromszék, 18th April 2007
23. L.R. Watts: Federalism, Regionalism, and Political Integration 1981 p6
24. Scotland, Aragon-Catalonia, Navarra-Basque Country, Bretagne
25. More about this: Józsa Hévizi: *Autonómia-típusok Magyarországon és Európában* (Autonomy types in Hungary and in Europe). Püski, Bp. 2001
26. The peace treaties sealing the First World War prevised three autonomies: Subcarpathia (Rusinsko) in Czechoslovakia, the autonomy of the Saxons and Seklers in Romania, and the autonomy of the vlachs of Pindos in Greece. Out of all these – partially and tardily – only the Subcarpathian could come into existence in 1938-39; the similar Hungarian concept of Teleki-Kozma could not materialize because of the war.
27. "One of the possible means to materialize the protection of the national minorities" ethnical cultural and religious identity...is *to create local or autonomous administration* based on the specific historical and territorial circumstances of these certain minorities...according to the politics of the concerned state. OSCE, Copenhagen, June 1990 "On those territories, regions, where people belonging to the national minority are in majority, *these people should have the right to possess local or autonomous administration, local government and special status,* in pursuance of their historical and territorial status and in accordance to the internal laws of the state." 1201/1993 Recommendation of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe
28. "...Which does not aim territorial partition, but includes all those forms of autonomy, which guarantee the local government of settlements... and correspond with the morale of the international documents." Memorandum about the internal self-determination of the Romanian Hungarian national community, Romanian Hungarian Democratic Association, in Romania 31st December 1992, dr. József Csapó
29. The so called "Middle" region, that covers 6 counties, is an artificial formation, leaving all aspects out of account: apart from the three Sekler counties, the most developed Brasov belongs there, just like Szeben and Fehér; its seat is Gyulafehérvár (Alba Julia) on the Western borders, far from everything. Due to its improvement and economy it gets fewer funds to develop, but almost the whole of it is helping the Romanian inhabited counties. Mainly the leeway on infrastructural investments threatens the more and more falling behind Hungarian inhabited areas.

30. Krónika, 16th May 2012
31. Due to outer pressure, in order to get into the parliament, they united under the name of The Party of Hungarian Coalition in 1998
32. Of Csallóköz, Mátyusföld, Ipolymente, Dél-Gömör, Bodrogköz
33. "The civil parish, township has the right to associate with other civil parishes for the sake of cases representing common interest." 66.§
34. With two smaller breaks in Hont-Nógrád and Zemplén
35. Province, great-county
36. László Szarka: *Az 1990-es évtized szlovákiai magyar autonómiatervei* (The autonomy plans of Hungarians in Slovakia in the 1990's). 1998 (manuscript)
37. Later it softened to "special self-governmental administrative territory" (bill of March 1992), due to the pressure of Kiev
38. Like the one which previsied the "Specific Economic Belt of Subcarpathia", which was greeted with eager hopes both by the local self-governments and foreign investors.
39. It would have included the settlements with Hungarian majority of the neighbouring Uzhhorod, Mukacheve, Nagyszőllős/Vinogradov districts, and by this a 20km wide Hungarian autonomous belt would have formed from *Csap* until the *Nevetlenfalu* of Ugocsa county. In the draft the claim for the assurance of double citizenship was published, although there is no legal opportunity for that in Ukraine, regarding the Russian population of millions.
40. Dr. Csapó József: *A belső önrendelkezéstől a kettős állampolgárságig* (From internal self-determination to dual citizenship), (manuscript) 2001
41. Tabajdi: ibid pp 554-556.
42. Csapó 2001
43. *A társnemzeti viszony kialakításának szükségszerűsége* (The necessity of establishing a fellow-nation relationship). (manuscript) 1993
44. Dr. Balogh Sándor: *Autonómia és az új világrend* (Autonomy and the new world order). MVSZ Bp. 2008. p 138.
45. Az európai autonómiaformák tapasztalatai ... pp 242., 244., 247.
46. Bécsi Napló / Vienna Journal, March-April 2009.
47. The statement of the Hungarian Autonomy Council of the Carpathian Basin, Bécsi Napló / Vienna Journal, May-June 2009.

Published in *International Relations Quarterly*, Vol. 3. No.2. (Summer 2012)

Ethnic minorities and minority policies in East-Central Europe

The observed area is a transitional area, "Intermediate" (Zwischen) Europe, "The Lands Between", between the German and Russian-speaking areas, half periphery of the West-European Centre. According to *Jenő Szűcs*, sometimes it leans back to the East and becomes a double-faced region from the Baltic to the Adrian area. From the end of the 18th century its two basic problems are the modernization, trying to catch up with Western Europe, and the creation of its own independent states. The latter seems to be realized in three phases (1804-1878; 1912-1923; 1990-2008?) with the grave historical heritage that the ethnical and national boundaries do not coincide, so in each state live a greater or lesser number of indigenous national minorities, who have been separated from their neighbouring mother country against their will. The two above-mentioned, still unsolved questions may also be linked: the Hungarian ethnic minorities supported the EU and NATO accession of each neighbouring state in a higher proportion than the majority population, while in Ukraine the Russian-speaking minority, which makes up nearly one third of the population, are the supporters of a reversal to Moscow, rather than the believers of the Euro-Atlantic integration.

The changing of borders and accession of territories, mainly with German and Italian help during World War II, on the one hand, corrected the unjust and illogical borders laid down in Paris, in 1919, satisfied the demand for revision and nation-state, as in the case of Hungary, Croatia, Slovakia, Bulgaria and Albania, and on the other hand, in consequence of the agreement of the dictatorships, they lost their independent statehood or some part of their country bringing a misery and destruction never seen before. (Poland, Czech Republic, Finland, Serbia, the Baltic states) Since the Western powers delivered the area to the Soviet Union in order to win the war, the communist takeover between 1944 and 1948, and the Treaty of Paris in 1947 not only meant the restoration of the conditions of 1937 but, in many cases the extermination, displacement and relocation of the minorities accused with war crimes in magnitude of millions. We cannot talk about minority policies either in the

East or in the West: the collective and group rights of the minorities and the opportunity of self-organization were abolished resulting from the principle of collective responsibility in war crimes. This system fitted in the Soviet type states' policy governed from Moscow, which meant the liquidation of local political/religious and generally civil organizations and the settling the one-party system.

The dominant party became the party of the majority population, in many cases the party of the "more equal": the Russians, the Serbs and the Czechs. A doubled repression lay heavily on the minorities: their schools were closed or nationalized, their institutions were eliminated, and their Roman and Greek Catholic, Protestant and Muslim Churches were persecuted. The nationalization, collectivization deprived them from their basic individual existence, the majority population got the leadership positions in factories and cooperatives, beside the loyalty to the party, the change of language and identity assured the opportunity of further studies and social breakthrough. Generally the minority-inhabited border regions were not developed which forced the inhabitants to emigrate or to commute. From the 1960s, the majority population was settled in large quantities to the homogenous minority-lived areas in the spirit of socialist industrialization – a lot of block of flats were built for them from Tallinn to Bratislava and Brasov.

According to the ideology of automatism, ethnic differences will automatically disappear in the course of building socialism, and the Soviet, Yugoslav and Czechoslovak socialist nation will be formed speaking the language of the dominant/most populous nation. (Nowadays it can be unbelievable, but in the 70s I met a Slovene man who believed that the mother tongue of the Serbs would be the Yugoslavian language.) The issue of the minorities was treated as the given country's home affairs. Any attempt of the homeland to act in the interest of its national compatriots living beyond the borders in another socialist country, was considered as an interference in their internal affairs, and was prohibited severely, because they considered it as the violation of the Soviet imperial units. (In the relations of Romania – Moldavia, Hungary – Romania, Hungary – Soviet Union, Poland – Soviet Union.) After the loosening of the monolithic Soviet bloc in 1956, after 1968 but mainly after 1985, the national communist principle and practice had become prevalent in almost all countries of our region with the leadership of Ceausescu, Zsivkov, Milosevic, Husák, Jaruzelski, and the spirit of denial of national traditions and the internationalism faithful to the Soviet persisted only in Hungary and East-

ern Germany. After 1989-1990, in the process of disintegration of the federal states (Soviet Union, Yugoslavia, Czechoslovakia), the national and minority issues, which were swept under the rug till that moment, picked up strength; with the words of *George Schöplin* they fell out from the icebox where they had been iced. Beside the Soviet peripheral areas, armed conflicts with hundreds of thousands victims unfolded only in former Yugoslavian areas, but ethnic conflicts were aggravated there by suppressed historical grievances, economic-civilizational-religious differences and oppositions.

The last 20 years are contradictory from the point of view of the minorities. On the one hand ethnic minorities could found their parties and organizations using their political liberties, and they reached parliamentary representation in most countries. Their churches could revive, and they can manage and operate a total vertical educational system, from kindergarten to university. Kin countries, depending on their financial state, can provide almost unlimited support to their cross-border parts of nation. Several states granting of dual citizenship – Romania, Serbia, and Croatia – strengthen the national coherence (and not least alleviate their demographic problems). On the other hand minorities are the losers of the economic transition and the (re)privatization: it's a general phenomenon that their lands, neglected during decades and located in underdeveloped areas, are bought up by financially strong majority entrepreneurs, as well as the bankrupt socialist/ socially owned (large) farms, agricultural cooperatives. And in order to increase the rational organization of labour, productivity and profitability it's the minorities who are dismissed primarily, among whom unemployment is high everywhere. This derives partly from the fact that minorities have lower level educational qualifications: they possess half of the number of university degrees than among the majorities (3-4-7-8 % of the total population).

War and peace both could result in mass-migration and the irreversible change of ethnic proportions: in Romania the former eight-hundred thousand Germans have almost completely disappeared (Saxons in Transylvania, Banat Swabians, German settlers in Bessarabia); most of them emigrated to/ back to Germany after 1990; Romanians and Gypsies moved to their towns and villages which represent the border fortress of the (Western)-European civilization. But the number of Hungarians also fell with half a million, to one and a half million people: they settled down in the mother country or dispersed in the world from Sweden to Canada. A hundred thousands of Croats and fifty thousands of Hungarians fled from Voivodina, replaced by a quarter of a mil-

lion Serbs and Gypsies/Romas from the South who have lower culture of work. The number of Hungarians in Croatia decreased to 15 thousands, it's the tenth of the previous 1910 number – their disappearance are previsible despite of the care of (two) states.

Assimilation means an even greater threat to the minorities than migration, whose main -otherwise naturally – reason is the demand of social advancement, and its dual manifestations are the mixed marriages and – in part results from the previous – the registration of children to majority-language kindergarten and school. The proportion of mixed marriages from an ethno-linguistic point of view is 25-30 % among Hungarians in Slovakia; in Voivodina it was 40 % in the 70s and 80s; 80 % in the Romanian county of Beszterce-Naszód; 63 % in Temes; and almost 100 % in the Hungarian and Italian inhabited regions of Slovenia. Mixed marriages in large numbers have become typical among the scattered groups and other people with higher educational attainment capabilities, from Finland to Romania. 85-90 % of children issued from this kind of marriage are enrolled in majority-language school; so their consciousness of belonging to the majority nation develops, in which way they are lost for the minority. Weakening their national identity and the willingness of self-denial shows that only 40 % of the Hungarians in Slovakia insist on their Hungarian beings, they are more secularized giving up both of their nationalities and church, 35 % of them are in a transitional phase, 25 % of them have Slovakian national feelings. This is the main reason why the Hungarian Coalition Party dropped out from the Parliament, and why the Hungarian-Slovak – which describes itself as a regional party – Party of Híd-Most won. The proof for that it's a general trend is that from 144 thousands of the Polish in Ukraine only 18 thousands are convinced that the Polish is their mother tongue; among the Belarus this proportion is 275:55. The relationship of national identity and language – somewhat similar to the Irish – shows that almost 7 million of Ukraine people speak Russian. (And added to this the mixture of Russian-Ukrainian hybrid 'surjik' (*суржик*) speakers are a larger camp.)

Generally, free use of minority languages is provided in the constitutions but it is limited by laws and ordinances in almost every cases. The Austro-Hungarian regulation lives on in Slovakia, in Romania which claims that in each settlement where the proportion of the minorities exceeds the 20 % their language is officially the second language they can use in the administration. The recent recommendation of the European Council would limit this to 10 %, and the Minister for Minority Affairs in the Slovak Government agrees as well.

Minorities living in blocks or sectors or belts bordering their homeland have better chances to survive than those who live in diasporas and in fragments. Ethnic/ religious diaspora is a region or a settlement where the former majority indigenous population became a scattered minority. The limit is usually 10 % but the lack of institutions is a more important determinant, so where there is no native language local self-government, school, spiritual and physical care, cultural activities. From Hungarian point of view the Transylvanian Plane, Southern Transylvania, Slavonia and Drávaköz are areas of diaspora, and it becomes rapidly Ormánság too; Northwest Bačka and Srem in regard of Hungarians and Croats. But diaspora proper is not a scattered indigenous population because the inhabitants themselves voluntarily take on the minority fate with migration; so we can talk about Czech, Austrian and Western-European, and overseas Hungarian diasporas, but the Upper-Őrség Hungarians in Burgenland/Austria live sparsely.

In Croatia and Slovenia the indigenous ethnic minorities (Hungarians, Italians) have constitutionally guaranteed representation in the local Parliament; in other countries (Baltic states, Poland, Slovakia, Serbia, Bulgaria) they send representatives to the legislature whose number is equivalent to their proportion in the society. There are Russian representatives in Latvia, Hungarians in Slovakia and Romania who could get into the European Parliament in Strasbourg. In Finland the Swedish, in Romania the Hungarian and in Macedonia the Albanian party of minority is the member of the government coalition; earlier, during the period of the EU-NATO accession the MKP in Slovakia and the VMSZ in Serbia got a ministerial portfolio thus proving the nature of democratic "euroconform" of the governments. In Hungary, since 1993, there are national and local minority governments who provide cultural autonomy but Hungary is rightly attacked because of the lack of their parliament representation which, according to expert opinion, could be realized only by creating a bicameral legislature. Bosnia-Herzegovina – with international governance – does not work as the federal alliance of the three entities: Bosnian-Muslim, Serbian and Croatian. The Czech Republic, Austria and Greece are almost homogenous nation-states that is why they do not provide ethnical national representation to their minorities.

What kinds of institutions are necessary to provide survival for ethnic and language minorities?

Self-governing systems ensuring cultural autonomy similar to that in Hungary operate also in Slovenia and in Croatia. Within the frame of territorial autonomy in Voivodina, the competence of the National Councils of the minorities (Hungarians, Croats, Catholic Serbians, Slovakians, Romanians, Gypsy-Romas, etc.) was broadened with the managing of significant state affairs, like education in the mother tongue, general education, giving information, cultural activity and use of language. Western as well as eastern examples prove that territorial autonomy is the only efficient institutional framework to preserve the language and identity of minorities. Essentially it is home rule achieved by devolution, acting on far reaching mandate; in other words it is self-rule or self-governance. There is no uniform solution, valid for each and every state and minority, because competencies can be different: thus, for instance, in South Tyrol 95% of taxes remains for the minorities, while the police and the military forces are managed centrally by the Italian government, and are Italian-speaking; whereas in Catalonia (and in Basque Country) the leadership of the police falls within the authority of the local autonomic bodies and is of regional language, while the majority of the taxes goes into the central Spanish state budget. Autonomies, ethno regional self-governances can be regarded as results of compromises: both the majority nation and the minority renounce the full implementation of self-determination, that is the creation of a forcefully "homogenized" nation state on the one hand, and on the other hand the union with the mother country (kin state) or to establish an independent state of its own. Thus the territorial-administrative-language and cultural autonomy is not the first step of secession, but the last leg of the fulfilment of the individual and collective minority rights.

But one thing we have to bear in mind: our region lacks the conditions that would enable the successful operation of autonomies tried and tested in other parts of Europe. It is not just about the characteristics and demilitarized status of Åland Islands, but about the common historical and religious background, the confidence between the majority and minority communities, the uniform political behaviour and representation of the minority, the internationally recognised protected status (Schutzmacht) of the mother country (Austria), and a special characteristic of the minority, the similarity to Catalans, Scots, and Swedes, who were able to form their own countries. Taking a look at the Eastern regions, we can also find exemplary autonomies, like the Gagauz –

although its establishment required the support of two great nations, Russia and Turkey, and besides the Transnistria matter, it is only a secondary hot issue in the agenda of the central Moldavian government.

There was a general hope and expectation for the settling of the question of national minorities with the EU accession and the introduction of the Schengen borders. However, it did not bring the expected results, as the great states leading the EU, particularly France, do not want to, or cannot make a distinction between indigenous national minorities and immigrant minorities. The main reason for the lack of a single supranational minority regulation is the fact that the rights of Russians in Estonia and Latvia, of Hungarians in Slovakia and Romania, of Turks in Bulgaria and Greece could be extended to the mainly Muslim immigrants in Western Europe. To avoid this, the national minorities in East and Central Europe are forced to assimilation. As a Foreign Office study in 1925 formed the main goal: "Hungary can be indirectly lead to accept the unchangability of the Trianon borders, and as time goes, Hungarians living in the lost areas will be absorbed more and more into the community of the host country." In February, 2009 in the debate of the European Parliament regarding minorities Jacques Barrott, Vice-President of the Commission and Commissioner of Justice, Freedom and Security stated: "Protecting national minority groups does not fall within the competence of the Union, as nor does the ethnical approach within the competence of the fundamental rights institute. It's counterproductive."

After the 2007 enlargement of the Union, the only exception became the largest minority group in Europe, the Romas with a population of about 9-12 million. According to the author of a professional study "from being only an ethnical group, they became a European nation without own territories. ... The Romas are rather worthy of European attention and anxiety, than any other nationalities." The double standard is also reflected in the declaration of Barrot in connection with the managing of the national minority and the Roma-question in Brussels: "... The situation of the Romas is afflicting; their integration is a prior task of the Union and the Commission." (At the same time) "we do not have the legal ground for the organization of minority protection. This issue falls within the competence of the Member States." As a consequence, the EU does not have a single minority protection policy. Although, there are several institutes dealing with minority protection, like OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe), the Council of Europe, or FUEN (Federal Union of European Nationalities), but the documents drafted in these institutes are only recommendations, and the disregarding or infringement of

them do not entail any criminal consequences, and in addition, if the infringer is a Member State, there is no possibility for examining the case or for lodging complaints.

Here is a short summary of the data and problems in CEE countries one-by-one:

The majority of the Russian speaking (Russian, Ukrainian, White Russian) population (30-45% of the whole population) of *Estonia and Latvia* belongs to the layers of the town-dweller, skilled workers, white-collar workers, or military officers settled in the days of the Soviet rule in 1944-1990; many of them are still 'stateless', as they cannot or do not want to meet the requirements of Citizenship Law relieved due to the pressure of Brussels. Owing to their language knowledge and relations they can be 'liaisons' between their countries, the EU, and Russia; they are in better conditions of life than people living in Russia, so they do not want to move back. A special problem of the two countries is that the majority (Riga) or nearly the half (Tallinn) of citizens of their capital cities speaks Russian.

The case is similar in *Lithuania*. 10 % of the population is Russian, while 7% is Polish. The ratio of the latter nationality is the cause of the strained relation between the two nations, as the capital city, Vilnius, or in Polish Wilno, belonged to Poland till 1939; even today 20% of its population is Polish, and the surroundings is also inhabited by Poles. While in the two northern countries the Russians count as security risk, in Lithuania it is the Poles.

In the whole population of *Poland*, which means nearly 40 million people, the number of Ukrainian- White Russians is around 1 hundred thousand, while that of Germans is around 1 million. Majority of them lives in Silesia, in a region with mixed population and constantly changing identity. A German-Polish treaty in 1991 was primarily intended to settle the matter of the German minority living in Poland and of the German citizens with Polish origins.

The Czech Republic is regarded to be an almost homogeneous state, as the 400 thousands settled Slovakians chose giving up their national identity and assimilation voluntarily. Today the Polish and German minorities and weakened regional Moravian identity are only things of the past. The real problem is the Roma/Gypsy population settled from Slovakia mainly in the years of dissolution, among whose the rates of unemployment and delinquency are high, the majority of them lives on public aids and on child benefits in the slums of the

outskirts or in neglected blocks of flats. Their life conditions radically differ from that of the whole society, which results everyday conflicts. Similarly to the Muslim immigrants in Western Europe, they cannot or do not want to be integrated despite the constantly increasing subsides and bridging catching up programmes offered by the state and the Union as well. The solution of the problem resides in their education and learning, acquiring professional qualifications, establishing workplaces, and the establishment of an exemplary Roma middle class.

In case of *Slovakia* 20% of the whole population is not Slovakian. Half of them is Hungarian, while the other half, 8-10%, is Roma (since 1997 the use of the word Gypsy, 'cigány' in Hungarian, is prohibited in the country). The life conditions and state of health (dysentery, hepatitis) of the latter group are sources of constant conflicts. In certain cases people living in the neighbourhood of Romas try to protect their property and health by building of walls (like in Michalovce), calling forth protests of human rights activists and Union officers. In spite of the fact that 85% of Slovakians living in the southern regions of Slovakia (with a Hungarian majority) considers the relations good and free of conflicts, and the towns along the language border line have already had Slovak majority, the Slovak National Party regards the Hungarians as a major security risk.

National minorities living in *Hungary* (Germans, Romans, Serbs, Croatians, Slovenians, and Slovakians) are bilingual, and consider Hungary their home, as their ancestors had come to Hungary before their original peoples were transformed into nation-states. Their living conditions and religion are the same as that of Hungarians (often Germans have even better conditions than Hungarians), which strengthens their assimilation. The number and significance of other ethnic groups (Poles, Greeks, Bulgarians) recorded in the minority law of 1993 are inessential.

Here again the real difficulty is the Roma population, whose number exceeds 600 thousands, but in the case of Hungary this situation results primarily social problems. This is confirmed by the fact that opposite to the Romas in the neighbouring countries, the 75-90% of the Romas living in Hungary speaks Hungarian.

In *Romania*, with the disappearance of the German and Jewish minorities, the only significant minority remained the Hungarian community. The Hungarian self-consciousness, in possession of the centuries-old cultural and religious traditions, is the strongest in these people. 600 thousand Hungarians

from the total one and a half million in Romania live in one bloc in the middle of the country, thus the ethno region of Szeklerland has the chance to retrieve a certain territorial-economic autonomy.

After the disintegration of *Yugoslavia*, the majority of the Serbs lost their dominant status, they became a minority ethnic group, while others escaped to Serbia. This process led to the fact known from history that Serbs are living in three countries: in the Republic of Srpska (it is one of the two main entities of Bosnia and Herzegovina), in Montenegro (or Crna Gora), and in the Republic of Serbia. In addition, significant Serb minority groups live also in Croatia and Kosovo (the latter is still not recognised as an independent country by Serbia and other nations struggling with national conflicts). The rest of Serbia is not a homogenous state at all: its population of about 8 million consists of many different ethnic groups, like Timok-Voivodina Romanians (Vlahs), Croatians, Slovakians, Hungarians (around 250 thousands), Muslims in Sandžak (also around 250 thousands), Albanians (around 100 thousand), and Romas (around 250 thousands).

In *Croatia*, due to the wartime events, the number of Serbians in the country, more than 400 thousands before the Balkan wars, decreased to third-fourth of the original number. The exact number is difficult to be specified owing to the great number of dual citizens – many pensioners living in Serbia travel back to Croatia only for receiving their pensions. From the nationalities of the former Yugoslavia the relations with Bosnian-Muslims and Albanians are rather positive. For the Muslim community even a mosque was built in Zagreb in World War II.

In Bulgaria, while the number of the total population has decreased below 8 millions, the number of Muslims (ethnic Turks, Pomaks speaking Bulgarian, Gypsies) reached one million, plus another 800 thousands belong to the Gypsy community (in fact, there are also Orthodox Christians among them).

One third of the population of *Macedonia*, developed from Bulgarians into a nation with own language and national consciousness, is Albanian, an ethic group gaining more and more political power. The number and ratio of Gypsies are so significant (200 thousands and 10%) that they even received parliamentary representation. The most difficulties in international relations are caused by a conflict aroused by Greece (name, flag, arms) – that was the reason why Macedonia could not enter into the NATO.

Published in *International Relations Quarterly*, Vol. 1. No.2. (Summer 2010/2)

The Ukraine – history, ethnicity, identity, (geo)politics

The name the Ukraine, hints at its cultural and political border situation between East and West. Kiev, "the mother of Russian towns" and her vicinity was the cradle of three eastern Slav nations, the Russians, Ukrainians and Belorussians.

The Cossacks established their "soldiers' republic" on a huge no man's land among the Polish-Lithuanian state, the Moscovite Grand Duchy and the Ottoman Empire/Crimean Khanate in the 16th-18th centuries. As a consequence of the partition of Poland (1772) the bulk of the population became the subjets of tsarist Russia and the *Greek Ortodox Church,* while one fifth of the Ukrainians used to belong to Austria, with their *Uniate/Greek Catholic* national *Church.* At that time the Ukrainian identity began to take shape: "an Ukrainian is the person, who is not Russian and not Polish".

The break-up of the multinational empires provided the opportunity to create short-lived Ukrainian/Cossack statehoods in 1918-20, but in the inter-war years the Ukrainians suffered as an oppressed minority in Poland and in the Soviet Union, in the latter they were decimated by an artificial famine with 5 to 6 millions of dead.

In 1991 the Ukraine (re)gained its independence. The 45 million population is divided by linguistically and economically: in the industrial, more properous south-eastern regions – Luhansk and Donietzk – Russian and a mixed Russo-Ukrainian dialect is spoken; in the Trans Carpathian county (formerly a part of historic Hungary and Czechoslovakia, with a considerable Hungarian minority) the local Russyn.

The "separatists" in the above-mentioned regions, bordering Russia, are supported by Russia, which providing the most sophisticated heavy weaponry and trained personnel.

A mutually acceptable, negotiated solution might be an EU-, but not NATO-member Ukraine. Crimea could remain under Russian dominance. *A federal Ukraine* with Russian as a second official language should be re-organized; Rumanian, Polish and Hungarian ethno-regions should enjoy wide-ranging self-governance.

Central Europe and the Visegrád Group

Summit meeting was held in Visegrád at the beginning of November in 1335 where participants were Charles I of Hungary, Bohemian King John of Luxembourg, Casimir III, King of Poland and the Great Master of the Teutonic Order. Primary purpose of the meeting was to prevent expansion of Austria and to create new trading routes to bypass the staple right city of Vienna. One route from Buda through Zsolna/Žilina to Brünn/Brno and another route which led from Kassa/Košice to Krakow through Szepes County. Poland was affected the most by this realignment: John gave up his claims to the Polish throne in exchange for Silesia. Broadening with Silesia and Lausitz/Lužice the Bohemian Kingdom reached its greatest territory. Pomerania remained under control of the Teutonic Order. Casimir received compensation with support of Hungary and took control over the western regions of the Kievan' Russ which got disintegrated under the pressure of the Mongol Invasion.

On the second Congress of Visegrád in 1339 with the agreement of Charles the Margrave of Moravia (later Emperor Charles IV) it was decided that after the death of Casimir, son of Charles I, Louis I of Hungary would become the king of Poland provided that Casimir does not have a son.

Vienna naturally gained back its leading role in the area but in the 15th century it wasn't decided yet who would obtain power over Central Europe. Would it be the House of Habsburg, or the Jagellonian dynasty or Mathias I, the king of Hungary and the later ruler of Bohemia, Silezia, Lužice. After the death of Mathias I, Ladislaus II (nephew of Ladislaus I who died in the battle of Varna) became the king of Hungary and in this way Jagellonians ruled the lands from Bavaria to the Grand Principality of Moscow.

After 1526 Austria of the Habsburg dynasty gained power over the above mentioned area by favorable marriages – for instance with the Jagellonians – and after the divisions of Poland (1772-1815) it got expanded with Polish lands. The enormous production capacity, integrated customs area, free movement of labour, capital and merchandise which emerged inside of the Monarchy can be considered as the antitype of the European Union or in narrower sense the Visegrád Group. German, Czech, Slovakian, Polish, and Hungarian workers

who work in the industrial region of Silesia are responsible for reviving the economy of undeveloped parts of Transylvania, South Hungary, Croatia, and Bosnia and Herzegovina. [...]

On the model of the medieval congresses on 15th of February in 1991 heads of states the Hungarian Joseph Antall, the Polish Lech Walesa and the Czechoslovakian Vaclav Havel accepted a proclamation about "Road to the European Integration". The main aim of this cooperation was to help the Euro-Atlantic integration of the three system changing countries. Practically speaking it involved a more effective representation of the three countries' viewpoint in front of the EU. The initiative wasn't received by overjoy in the capital cities of the western countries, especially in Paris. [...]

Prime ministers of the Socialist center-left governments of the Czech Republic, Slovakia and Austria held a meeting in Austerlitz/Slavkov on 29th January 2015. Right after the summit speculations came to light about Hungary's isolation, its accession to the group while opposing to the sanctions against Russia. There are some talks about splitting of the Visegrád Four, others see the expansion of Austerlitz A3 with Slovenia and Croatia. According to realistic analysis everything is about energy security: Austria intends to play the role of mediator in the Austrian-Russian investments as well as in the expansion of storage tanks in Schwechat. According to the ambassador of Poland, Roman Kowalski, activities of the A3 in developing the cross-border cooperation seem promising.

Experts are unanimous in their opinion that Visegrád Four can't be replaced by A3. V4 has become a good brand name; it's recognized by the EU and holds 65 million votes which is equal with the combined votes of France and Germany together. Germany which saw some sort of rival in the V4 before has started to look at them as partners due to the growing pressure of Russia.

Published in *International Relations Quarterly*, Vol. 6. No. 1. (Spring 2015)

Arday Lajos történész, politológus (Nyíregyháza, 1935) a Debreceni Református Kollégium után a debreceni KLTE diákja volt. Itt végzett magyar-történelem (1959) és angol (1961) szakon, majd az ELTE-n orosz (1964) szakon. Emellett cseh felső-, szerb-horvát középfokú nyelvvizsgát tett.

A MÁVAG-ban gépmunkás, revizor, majd Debrecenben tanszéki demonstrátor, levéltáros, gimnáziumi tanár. 1962–78: a BME nyelvtanára. Közben aspirantúra (1972–74), MTA tudományos munkatárs (1976–77), a Nemzetiségi Komplex Bizottság tagja, titkára. A Magyar Külügyi Intézet (1979–87), a Magyarságkutató, majd a Közép-Európa Intézet (1987–95) tudományos főmunkatársa, a Határon Túli Magyarok Hivatalának osztályvezetője (1998–2000). A honvédelmi miniszter biztonságpolitikai tanácsadója (1992–94), külső előadó, ZMNE (1997–2001), Közgazdasági/Corvinus Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok Intézete 1990-től. Ösztöndíjas kutatóutak, előadások: MTA, London PRO (1973); Belgrád–Zágráb (1977); Soros, London PRO (1988); Fulbright Washington DC Georgetown, National Archives (1991–92). Egyetemi doktor (1966), történelemtudományok kandidátusa (1975), az MTA doktora (2005). Kutatási-oktatási, publikációs területe: Nagy-Britannia, magyar-angol kapcsolatok a 20. században, kisebbségek, identitás, biztonságpolitika Kelet-Közép-Európában. Tizenkét önálló könyv, négy egyetemi tankönyv és jegyzet szerzője.

Főbb művei:
Magyarok és szlovének – együttélésük és együttműködésük a jugoszláv-magyar határ mentén; szlovénül is (Szerkesztő és társszerző, 1987)
Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről; angolul is (társszerzővel, 1988)
Térkép, csata után Magyarország a brit külpolitikában (1918-19) (1990); 10 térképpel bővített 2. kiadás 2009)
Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép-Európában; angolul is (1994)
Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (Szerkesztő és társszerző, 1994)
A Rákóczi Alapítvány története (1994)
Száz év, Száztíz év – Az Interparlamentáris Unió magyar nemzeti csoportjának története (1996, 2006)
Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története (Társszerző, 2001)
Reformok és kudarcok – Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett (2002)
Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában (2002)
Az Egyesült Királyság és Magyarország – Nagy-Britannia és a magyar-angol kapcsolatok a 20. században (2005)

4990 Ft
ISBN 978-963-414-113-6
9 789634 141136
L'Harmattan